

И С Х О Д И Ш Т А O R I G I N A T I O N S

6

Савез Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

У овом броју часописа објављени су радови прочитани на VI међународном научном скупу *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, одржаном на Филзофском факултету Универзитета у Нишу (17–19. 10. 2019)

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ
Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ Универзитета у Нишу
ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
Западног универзитета у Темишвару

Главни и одговорни уредник:
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**

Уређивачки одбор:

Проф. др **Снежана Гудурић**, Универзитет у Новом Саду
Проф. др **Марина Јањић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Надежда Јовић**, Универзитет у Нишу
Доц. др **Александра Лончар Раичевић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Горан Максимовић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Јордана Марковић**, Универзитет у Нишу
Проф. др **Софија Милорадовић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Проф. др **Радивоје Младеновић**, Универзитет у Крагујевцу
Проф. др **Октавија Неделку**, Универзитет у Букурешту
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**, Западни универзитет у Темишвару
Проф. др **Срето Танасић**, Институт за српски језик САНУ, Београд
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Маца Царан Андрејић**, Западни универзитет у Темишвару
Доц. др **Данијела Костадиновић**, Универзитет у Нишу
Др **Саша Јашин**, Српска православна Епархија темишварска
Доц. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**, Универзитет у Нишу
Проф. **Димитрије Савић**, Западни универзитет у Темишвару

Секретар:

Доц. др **Мирјана Бојанић Ћирковић**

Рецензенти:

Проф. др **Горан Максимовић**
Проф. др **Надежда Јовић**
Проф. др **Гордана Драгин**
Доц. др **Александра Лончар Раичевић**
Проф. др **Јордана Марковић**
Проф. др **Софија Милорадовић**
Проф. др **Радивоје Младеновић**
Проф. др **Октавија Неделку**
Проф. др **Жива Милин**
Проф. др **Михај (Миља) Н. Радан**
Др **Драгана Радовановић**
Др **Биљана Сикимић**
Др **Светлана Ћирковић**
Доц. др **Миљана Радмила Ускату**
Доц. др **Маца Царан Андрејић**
Доц. др **Татјана Трајковић**
Др **Саша Јашин**
Др **Милина Ивановић Баришић**
Доц. др **Александар Костадиновић**
Др **Мирјана Бојанић Ћирковић**

Савез Срба у Румунији
Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу

Филолошки, историјски и теолошки факултет
Западног универзитета у Темишвару

ИСХОДИШТА ORIGINATIONS 6

Темишвар / Ниш
2020

<https://doi.org/10.46630/ish.6.2020>

UNION OF SERBS IN ROMANIA
Center for Scientific Research and Culture of Serbs in Romania
UNIVERSITY OF NIŠ, FACULTY OF PHILOSOPHY
WEST UNIVERSITY OF TIMISOARA, FACULTY OF LETTERS,
HISTORY AND THEOLOGY

Editor in-Chief:

Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**

Editorial Board:

Prof. dr. **Snežana Gudurić**, University of Novi Sad
Prof. dr. **Mirjana Ilić**, University of Niš
Prof. dr. **Nadežda Jović**, University of Niš
Lecturer dr. **Aleksandra Lončar Raičević**, University of Niš
Prof. dr. **Goran Maksimović**, University of Niš
Prof. dr. **Jordana Marković**, University of Niš
Prof. dr. **Sofija Miloradović**, Institute for the Serbian Language SASA
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**, University of Kragujevac
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**, University of Bucharest
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**, West University of Timișoara
Prof. dr. **Sreto Tanasić**, Institute for the Serbian Language SASA
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Mața Țaran Andreici**, West University of Timișoara
Lecturer dr. **Danijela Kostadinović**, University of Niš
Dr. **Saša Iașin**, Serbian Orthodox Eparchy of Timișoara
Lecturer Dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**, University of Niš
Prof. **Dimitrije Savić**, West University of Timișoara

Secretary:

Lecturer dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**

Reviewers:

Prof. dr. **Goran Maksimović**
Prof. dr. **Nadežda Jović**
Prof. dr. **Gordana Dragin**
Lecturer dr. **Aleksandra Lončar Raičević**
Prof. dr. **Jordana Marković**
Prof. dr. **Sofija Miloradović**
Prof. dr. **Radivoje Mladenović**
Prof. dr. **Octavia Nedelcu**
Prof. dr. **Jiva Milin**
Prof. dr. **Mihai (Milja) N. Radan**
Lecturer dr. **Tatjana Trajković**
Dr. **Saša Iașin**
Dr. **Dragana Radovanović**
Dr. **Biljana Sikimić**
Dr. **Svetlana Ćirković**
Dr. **Milina Ivanović Barišić**
Lecturer dr. **Miliana-Radmila Uscatu**
Lecturer dr. **Mața Țaran Andreici**
Lecturer dr. **Aleksandar Kostadinović**
Dr. **Mirjana Bojanić Ćirković**

САДРЖАЈ

Иван Бирта СРЕДЊОВЕКОВНИ ТРАГОВИ СРБА У РУМУНИЈИ НА ОСНОВУ ХЕМО-МЕХАНИЧКЕ ИМПРИМОГРАФИЈЕ	9
Недељко Р. Богдановић ВЛАШКО У УСМЕНОМ ПРЕДАЊУ	21
Бојана Б. Богдановић ОБИЧАЈИ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА КОД СРБА У РУМУНИЈИ: СВАДБА У СЕЛИМА ПОЉАДИЈЕ	27
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ И ИВО МУЊАН: ЈЕДАН ПОЕТИЧКИ УКРШТАЈ	39
Гордана С. Драгин, Радослава Д. Глишовић ИЗ КОЛАРСКЕ ЛЕКСИКЕ ЧЕНЕЈА (РУМУНИЈА)	51
Смиљана Ж. Ђорђевић Белић (РЕ)СЕМАНТИЗАЦИЈА БОГОЈАВЉЕЊА НА НЕРИ У КОНТЕКСТУ ПЕРЦЕПЦИЈЕ ПОГРАНИЧЈА	61
Милина Ивановић Баришић БОЖИЋ КОД СРБА У СОКОЛОВЦУ У РУМУНИЈИ	93
Александра А. Јанић АНГЛИЦИЗМИ У ЖАРГОНУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ	109
Голуб М. Јашовић ТОПЕНИМИЈА СРПСКОГ СЕЛА СМОЉИНЦА И ВЛАШКОГ СЕЛА КОБИЉА У ЈУЖНОМ СТИГУ КОД ПОЖАРЕВЦА	129
Томислав Ж. Јовановић ДВА ПРЕПИСА ДАНИЛОВОГ ЗБОРНИКА КРАЉЕВА И АРХИЕПИСКОПА СРПСКИХ ПОРЕКЛОМ ИЗ РУМУНСКИХ ЗЕМАЉА	143

Надежда Д. Јовић ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ ДВАЈУ ПРИМОРСКИХ ТЕСТАМЕНАТА ИЗ 18. ВЕКА	151
Јована А. Касаш СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СРБА У ТЕМИШВАРУ ПРЕ И НАКОН ЗАВРШЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	163
Александра Р. Лончар Раичевић АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ПОЉАДИЈА)	173
Горан М. Максимовић ВЕЛИКИ РАТ У ДНЕВНИЧКИМ ЗАПИСИМА АЛЕКСАНДРА Б. ЦВЕТКОВИЋА (1916–1919)	183
Бранкица Ђ. Марковић ГРЕЦИЗМИ И ЛАТИНИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ	191
Јордана С. Марковић НОМИНАЦИЈА УЧЕСНИКА У СВАДБЕНИМ ОБИЧАЈИМА КОД СРБА У СРБИЈИ И РУМУНИЈИ	203
Тања З. Милосављевић ВЕРБАЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА КОНЦЕПТА ХРАНЕ У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ	223
Михај Н. Радан, Миљана-Радмила Ускату ЈЕЗИЧКЕ ИЗОГЛОСЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ТИПА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА (СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ИЗОЛЕКСЕ)	237
Ана Р. Савић-Грујић, Јована Д. Бојовић ПРОСТОРНЕ ГРАНИЦЕ У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО- ТИМОЧКИХ ГОВОРА	257
Сандра Савић МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СРБА У КОНТЕКСТУ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У <i>ТЕРМИНОЛОГИЈИ КУЋЕ И ПОКУЋСТВА</i> <i>У СЕВЕРНОЈ МЕТОХИЈИ</i> МИЛЕТЕ БУКУМИРИЋА	267

Нина Љ. Судимац ОСОБИНЕ КОНСОНАНТСКОГ СИСТЕМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ПОЉАДИЈА)	285
Иван (игуман Јустин) Стојановић ЕПИСКОП ШУМАДИЈСКИ ДР САВА ВУКОВИЋ КАО АДМИНИСТРАТОР СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ ТЕМИШВАРСКЕ (1980–1996)	297
Татјана Г. Трајковић ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ <i>КАЗИВАЊА О НЕЧИСТИМ СИЛАМА</i> ...	313
Marilena Felicia Luță (Țiprigan) GENDER AND IDENTITY IN THE SLOVAK AND SERBIAN PHRASEOLOGY	335
Ирена Р. Цветковић Теофиловић ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ЛЕКСИКЕ ОБИЧАЈА КРШТЕЊА КОД СРБА У БАНАТСКОЈ КЛИСУРИ	349
Благоје Чоботин СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ КОД ПОМОРИШКИХ СРБА	371
Биљана Љ. Сикимић ПОЉАДИЈА: ЖИВОТ У ПОГРАНИЧЈУ	381
Октавија И. Неделку, Лидија В. Чолевић ПУТОПИСНА ПРОЗА О РУМУНИЈИ МИЛАН САВИЋ И ДРАГУТИН ИЛИЋ	399

PREZENȚA SÂRBILOR ÎN BANATUL ROMÂNESC PE BAZA DOVEZILOR DE IMPRIMOGRAFIE CHEMO-MECANICĂ³

Prezenta lucrare aduce dovezi noi despre prezența sârbilor în Banatul Românesc. Așa cum s-a precizat în Ishodișta nr. 5, prezența sârbilor în Banatul Românesc este dovedită începând cu anii 1182, odată cu sosirea călugărului Ilarie din Țârvia (= Sârbia/Serbia) – ziditorul mănăstirii Căvăranului, urmată în anii 1342 de egumenul Elefterie, cel care va zidi mănăstirea Zlatița - cu hramul Sfântului Sava -, respectiv de cneazul Lazăr Sârbu, care, după zidirea mănăstirii Vodița din anul 1371, va face danie mănăstirii zece sate din Țârvia. Lui îi urmează în anul 1438 cneazul Milan, care va zidi mănăstirea Cusici, unde se vor așeza călugării sârbi sosiți din Serbia. În anul 1486 despotul sârb Ioan Brancovici va înzestra și rezidi mănăstirea Partoșului, iar în anul 1498 Dimitri Iacșici-Sârbul va înzestra biserica de piatră de la Hodoș. Prezenta lucrare aduce la lumină prezența sârbilor prin trei documente imprimografiate:

1. Manuscrisul lui popa Iancu ot Iaz - 27 iulie 1604;
2. Manuscrisul egumenului Gavrilă de la mănăstirea Sfântul Gheorghe din Caransebeș - 23 septembrie 1608;
3. Manuscrisul diacului Martin din Petrovo Selo - 27 septembrie 1691, documentul face referire la una din marile migrații ale sârbilor (Seoba Srba).

Cuvinte cheie: Căvăran, Cneazul Milan, Cneazul Lazar, Dimitri Iacșici, imprimografie, Ioan Brancovici, Serbia, Sfântul Sava.

Nu vom analiza aici textele apocrife, criptograme sau manuscrise palimpsest și nici nu vom teoretiza problematica steganografiei sau pe cea a criptografiei. Obiectul cercetărilor noastre nu are tangență cu fascinantă teorie a memoriei apei (o descoperire capabilă să devină realitate, dar care – aidoma proiectului de captare a energiei electrice din univers, descoperirea dezvoltat de celebrul cercetător Nikola Tesla în urmă cu peste 100 de ani, își așteaptă smerită rândușă și ... decizia politică, proiectul fiind deocamdată blocat de marile industrii ale lumii).

¹ arb1.romania@gmail.com

² Lucrarea elaborată și finanțată de Asociația Românilor din Balcani, în cadrul proiectului științific „Prezervarea ființei naționale a Românilor”.

³ Procedura a fost înregistrată la Oficiul de Proprietate intelectuală din Benelux (nr. 117333/10.05.2019)

Ne vom apleca aici asupra manuscriselor românești pierdute, indiferent de modul în care au dispărut, dar care pot fi reconstituite prin analiza unor suporturi în care au fost prezervate originalele, cele care au stat în contact cu materialele denumite de noi generic *mama-surogat*⁴ (în toate cazurile când originalul era în contact fizic direct cu un astfel de material). Efectul pare imposibil dar în realitate el se produce.

Operațiunea constă în descifrarea literelor sau a resturilor de semne și litere întipărite fragmentar sau în totalitatea lor în ”memoria” *mamei-surogat*, respectiv în- sau pe suportul cu care a fost păstrat originalul (v. foto jos). Hârtia surogat folosită ca materie primă, cea care a servit la rememorarea manuscrisului pierdut, nu trebuie să fie neapărat examinată prin prisma unui produs rezultat din prelucrarea celulozei. Pentru că scrisul poate fi prezervat destul de bine și pe alte suporturi materiale: lemn, lut, ceramică, piatră și chiar pe unele metale - cu precădere cuprul - dar și pe părțile unor produse animale, cum sunt pielea umană sau animală, atunci când acestea au fost inițial prelucrate până la calitatea unui pergament vellum⁵.

Ca și în cazurile precedente, vom analiza aici doar artefactele existente în inventarul propriu, fără a intra în sfera speculațiilor teoretice atât de îndrăgite de savanții lumii moderne.

Fiind în posesia unor manuscrise originale (spre ex. signatura 1451/7108 (= 1599), depozitate în condițiile mai sus enunțate, am constatat existența pe hârtie a reminiscențelor cernelii sepie, provenite de la textul original, care în acest fel s-a autoamprentat pe hârtia cu care a venit în contact pe perioada conservării sau depozitării, prin efectul absorbției chimice pe de o parte și a imprimografiei mecanice (de apăsare), pe de altă parte. În acest mod manuscrisul original a eliberat o cantitate nu prea consistentă din conținutul său, procesul având loc și prin difuzia cernelii către manuscrisul surogat. Conținutul a fost transmis în cantitate suficientă pentru a putea descifra textul imprimat. Am obținut astfel o copie fidelă după originalul arhivat de veacuri, prin reproducere în original, oglindă sau în ambele moduri, după caz.

În aceste condiții, coeficienții de permeabilitate și umiditate, favorizați de temperatura ambientală adecvată și prezența unei forțe de apăsare mecanice corespunzătoare, precum și de existența unei texturi ideale a hârtiei, au creat solubilitatea și și au permis difuzia sepiei prin microporii hârtiei originale, cerneala migrând din manuscris către ambalaj. Anumite condiții speciale țin și de natura hârtiei – dacă aceasta la fabricare a trecut prin presă (așa-numitul proces de calandrare), hârtia devenind netedă (satinată), înlesnindu-se astfel permeația cernelii. Fenomenul se datorează nu în ultimul rând forței de apăsare exercitate

⁴ Un produs care poate înlocui sau reproduce, deși într-o formă inferioară, un alt produs cu care are anumite proprietăți comune (cf. germ. *Surrogat*).

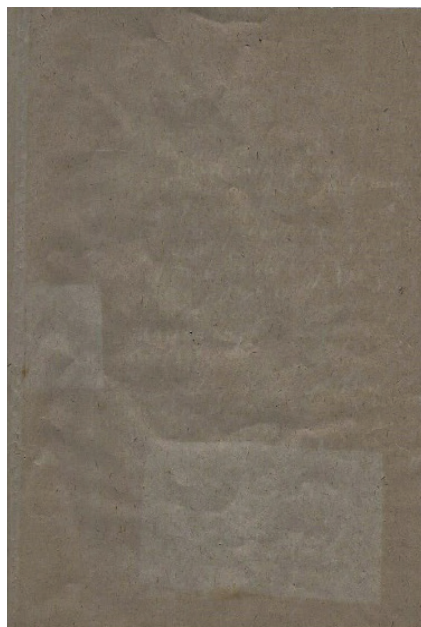
⁵ Piele animală, cu precădere de ied, dar și de miel, extrasă înaintea termenului de fătare și apoi prelucrată (tăbăcită) la cele mai înalte standarde.

de manuscristele așezate deasupra hârtiei dar și a compoziției materialului de conservare, dar și a câtorva condiții adiacente, asupra cărora nu vom insista aici.

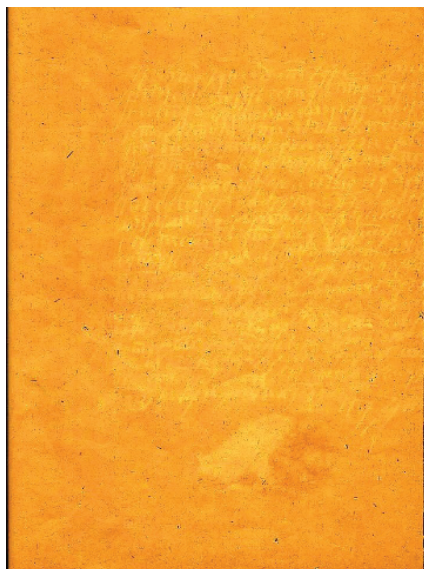
Cazul nr. 1 - Manuscristul imprimografiat în anul 1604 – signatura 1742/1604

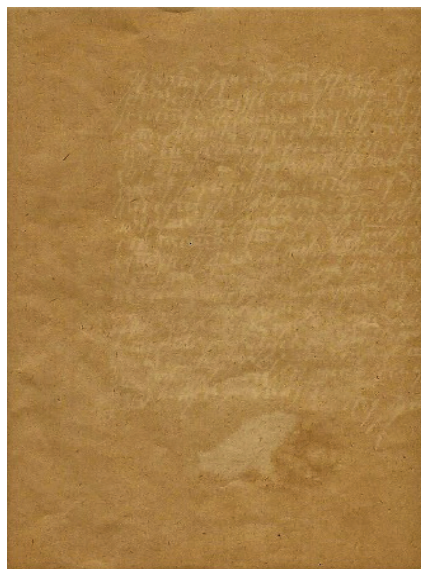
Faza 1 – Imprimografiere în oglindă

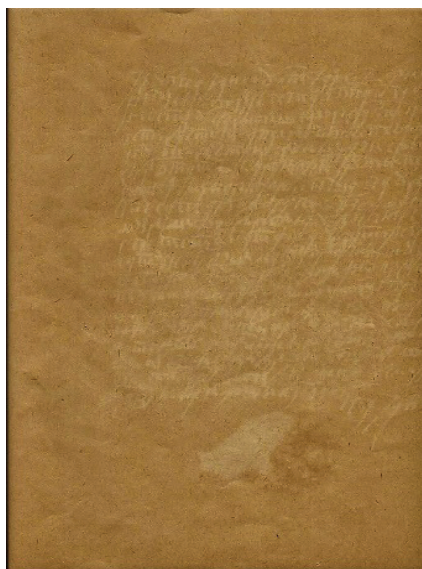
Faza a II-a – Întoarcerea textului

Faza a III-a – filtrarea hârtiei

Faza a IV-a – pregătirea manuscrisului în spectrul de culori adecvat descifrării

Faza a V-a – pregătirea textului pentru transcriere

Transcrierea textului

1	Јес попа Јанкѣ от Јаз мѣ ѣкин кѣ см-
2	еренне сѣрѣт дрѣпта еѣпа Прокопне ал
3	нострѣ Карансѣш цирѣ даѣ бесерека спарѣтѣ
4	естѣ дѣ пот аѣринсѣ блѣспѣмаци дѣ дѣ-
5	зѣш ши дѣ тоѣи сѣинѣи аѣен сѣен ѣсташ
6	дѣ чѣтаѣтѣ Карансѣбѣшѣлѣи аѣ винѣи зѣи дѣ пра-
7	зѣник сѣ Јанѣ мѣре прѣрок нѣвалѣ аѣ даѣ прѣс-
8	тѣ саѣи аѣ оѣорѣтѣ лѣз оѣмѣни наѣ принс
9	мѣерѣи ши фѣторѣи роѣи наѣ дѣс бесерека а спа-
10	рѣи потѣ аѣ лѣаѣи фѣк аѣ даѣ бесерѣѣи ши
11	саѣи арѣ дѣи кѣши мѣскарѣ аѣ фѣкѣѣи кѣ фѣте мѣ-
12	наѣ саѣи бѣрѣаѣи мѣерѣи фѣторѣи фѣте вѣдѣѣи роѣи ла
13	мѣрѣи мѣиѣи дѣмѣнезѣш кѣи мѣи раѣдѣ прѣ пѣмѣи
14	фѣаре аѣи анѣиѣиѣи жѣле ши пѣлѣи ши нѣ мѣи
15	ѣиѣи мѣлѣѣе сѣ спѣи оѣмѣиѣи амѣдѣи фѣторѣи мѣи ши
16	фаѣи дѣши роѣи кѣи сѣи рѣсѣмѣпѣр наѣ кѣ чѣ доѣи
17	ши кѣ тоѣи сѣиѣи дѣи чѣриѣ баѣиѣи ши арѣи пѣ
18	аѣиѣи мѣлѣѣиѣи ѣиѣи ѣѣи ѣкин кѣ смѣренне блѣи
19	ѣ зѣкѣи лѣи аѣ Јѣи зѣи кѣи ѣи
20	Пѣи Јанкѣи

Transliterare

Eu, popa Iancu ot Iaz, mă închin cu smirenîe, sărut dreapta episcopa Procopie al nostru Caransbeș. Știre dau: besereca spartă este, dă tot aprinsă, blăstămați dă Dumnezeu și dă toți sfinții, acei Sârbi, ustași dîn cetatea Caransăbeșului, au vinit zi dă praznic, sf. Ilie Mare Proroc, năvală au dat prăstă sat, au omorât 37 oameni, au prins muieri și feciori, robi i-au dus. Besereca au spart, tot au luat, foc au dat beserci și satu ars 14 căși. Măscară au făcut cu fete, tăiat satu bărbați, muieri, feciori, fete, vândut robi la Turci. Măritul Dumnezeu cum mai rabdă pră pământ fiare alu antihrist? Jăle și plâns și nu mai știu mângâiere să spun oameni amândoi feciorii mei și fata duși robi cum să-i răscumpăr n-am cu ce doar și cu toți sfinți dîn ceriu bate-i și arde-i p-acei tâlhari, Amin. Mă închin cu smirenîe în anul 7112 (= 1604), lu(na) ioli, zi 27, Eu, Prota Iancu.

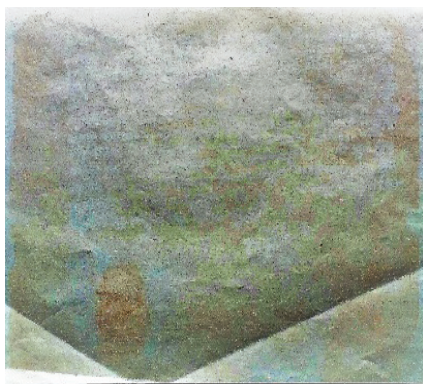
Cazul nr. 2 - Imprimografie din anul 1608 (signatura 1679/1608)

Faza 1 – Imprimografiere în oglindă

Faza a II-a – Întoarcerea textului

Faza a III-a – filtrarea hârtiei

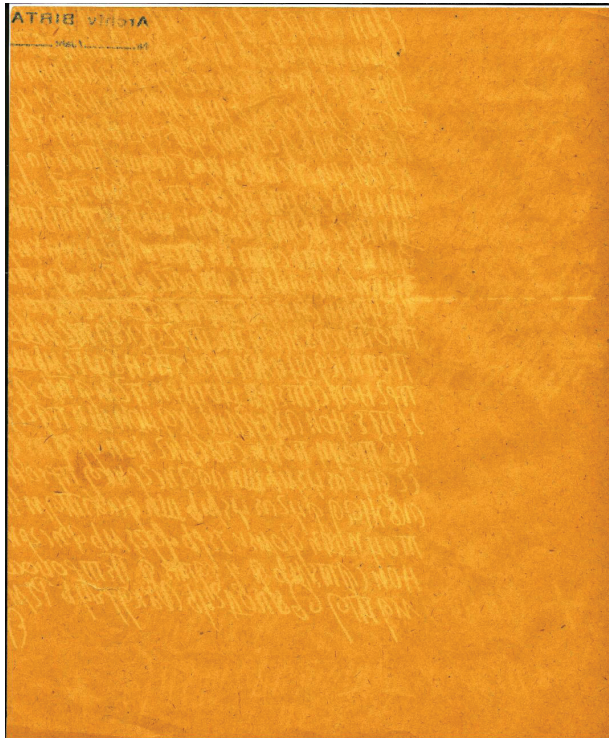

Faza a IV-a – pregătirea manuscrisului în spectrul de culori adecvat descifrării

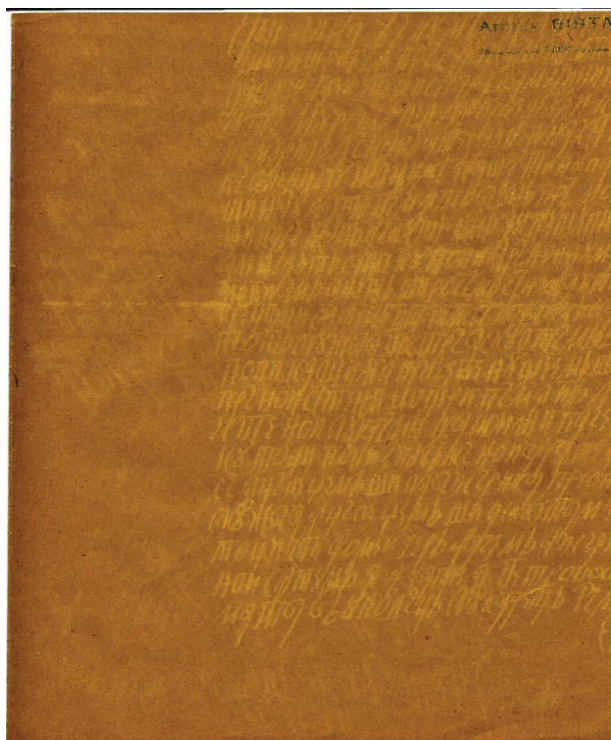
sf. altar, ș-au loat tot: și potir, și sfeșnice, și odăjdii. Și mascără au făcut, ș-au pîngărit sf. altar. Ș-așa nu so mai pomenit, nici Tătari, nici nici Turci n-au făcut așa blăstămății. Ș-au omorât pră fratele Ilie, și pră Iromona Alexie, și numai putem sta aici, ne mutăm la Șaia. Și iertare rugăm, și sărutăm dreapta. Datu Caransăbeș, lona lu sept 23, în anul 7117 (= 1608). Gavrilă Igumina.

Exemplul imprimografic nr. 3 – din anul 1691 -, cel mai reușit din întreagă noastră colecție, a beneficiat de toate condițiile chimico-fizice, fiind astfel nevoiți doar să aplicăm fazele I și V – întoarcerea textului din poziția de citit în oglindă în poziția originală și coborârea sa în vederea transcrierii și transliterării. Recuperarea imprimografică s-a produs doar pe pagina 1, celelalte doua pagini fiind defecte.

Noi birăi (iV) – Signatura 1679/1608

Faza I – transliterarea textului în oglindă

Faza a II-a, transliterarea textului recuperat

Pag. 1

[illegible]

Pag. 2

1	Янока Чока СакалазъЧебза Шагъ Цирокъ
2	Петроландъ Мошница Гирода Септ Мян ши Ёнтёкова
3	ши нѣда пап(т)рѣ попа авед шая бѣтрѣн естѣ нон времѣ
4	попи ка воцѣри даци ноѣ ла финтѣче сатѣ попа нон дѣмѣ ка
5	поци крещтѣни нѣда сѣзжѣе факѣ фрѣдѣсь ка ла вон ши попи
6	ноцѣри сѣ фнѣ ласатѣ ѿ сатѣ вѣде сѣмѣ нон фатѣмѣ енсернѣ
7	ши дѣмѣ поатѣ кѣмѣ алаци сатѣ даѣ ши роуѣмѣ оцѣнѣци
8	нон скрис нѣ цѣмѣ нѣда дон чѣлаацѣ фатѣмѣ кровѣ
9	ши пѣмѣмѣ децѣмѣ кѣ оцѣнѣе сѣ фнѣмѣ дѣ цѣнерѣ
10	ворѣи ши сѣфѣця та сѣ нн фатѣи попи кѣ мѣлацѣи
11	сѣмѣмѣ шатѣи рѣмѣмѣмѣ кѣ царѣи бѣмѣ ши пѣмѣри
12	доцѣнѣе сѣмѣ ши енсернѣка пѣ сѣфлѣмѣмѣ ностѣрѣ
13	естѣ ши роуѣмѣ попи ши сѣрѣмѣмѣ мѣла сѣфѣця пѣмѣ
14	ши вреѣи вѣмѣ нѣмѣмѣмѣмѣмѣ ла фаца та нон 23
15	енѣри кѣ 318 нѣмѣри а нѣмѣмѣ ши кѣ поци
16	фѣторѣи фѣцѣкѣрѣи ацѣ скрисѣ еѣ Мартѣнѣ
17	дѣкѣ Петровѣсѣло лѣна сѣпт 27 аѣ 691
18	Јанѣ Гордаш
19	кѣ 16 н Нѣмѣри
20	† Јѣна Гѣмѣри
21	кѣ 9 н
22	† Шандѣр Нѣмѣри
23	кѣ 18 н
24	† Јанѣш Јѣмѣри
25	кѣ 12 н

Pag. 3

1	† Петѣре Сѣмѣмѣ	† Шѣдорѣ Берѣмѣ
2	кѣ 14 н	кѣ 16 н
3	† Јѣнѣ Мѣмѣри	† Флѣмѣмѣмѣ
4	кѣ 8 н	кѣ 19 н
5	† Јѣмѣмѣ Гѣмѣ	† Јѣмѣмѣмѣмѣ
6	кѣ 23 н	кѣ 18 н
7	† Цѣмѣмѣмѣ	† Пѣмѣмѣмѣ
8	кѣ 13 н	кѣ 22 н
9	† Јѣмѣмѣмѣ	† Шѣмѣмѣмѣ
10	кѣ 7 н	кѣ 8 н
11	† Вѣмѣмѣмѣ	† Јѣмѣмѣмѣ
12	кѣ 6 н	кѣ 10 н
13	† Јѣмѣмѣмѣ	† Гѣмѣмѣмѣ
14	кѣ 18 н	кѣ 23 н
15	† Кѣмѣмѣмѣ	† Вѣмѣмѣмѣ
16	кѣ 14 н	кѣ 11 н
17	† Сѣмѣмѣмѣ	
18	кѣ 10 н	
19	† Јанѣш Нѣмѣмѣ	
20	кѣ 18 н	
21	† Петѣре Мѣмѣ	
22	кѣ 5 н	

Faza a III-a – Transliterarea textului

Noi birăi 23 cu neamuri și capi 318, omiliți rogăm pră sfinția metropolita Vasile alu Temisvara, c-am vinit dă prăstă Murăș și dînprijuri cu toate neamurile dă ni-am așezat în nahia⁷ Temisvari cu omenii lu înălțimea pașa Topala. Ne-au chemat și ne-au dat pământ bun pră moșie noastră, și case ne-am făcut cum am putut. Ș-aici am văzut sate cu popi iară noi numa patru popi am avut. Și rogăm să ni dai popi, că noi creștini sîntem, și limba vorbim ca și voi, tot slujba voastră ascultăm. Noi vorba popii călvini pricepe nu știem, și să nu mînie pră noi sătenii voștri, pământ dăstul este, noi lucrăm ca voi, și pace înțelegere cu toți. Popii spus că noi frate sântem să înțelegem și la bisărica împreună mergem, slujba înțelegem, și ascultam, și place, toți. Și fomei cer facem ai sărîci, dară noi sîntem în 16 sate, în Petrovosolo, Gearmata, Bucovăț, Lucareț, Remetea, (pag. 2⁸) Ianova, Cioca, Sacalaz, Cebza, Șag, Giroc, Petroman, Moșnița, Ghiroda, Sentmial⁹ și Erneacova. Și numa patru popa avem, ș-aia bătrâni este.

Noi vrem popi ca voștri, dați nouă la fităce sat, popa noi dăm, ca toți creștinii, numa slujbe facă frumos ca la voi. Și popii noștri să fie lasat în sate unde sînt, noi facem biserici și dăm¹⁰ toate cum alți sate dau. Și rogăm omiliți, noi scris nu știm, numa doi, celalți facem cruci și punem deget, cu omenie să fim dă ținerea vorbii. Și Sfinția Ta să ni faci popi, că mulți sântem ș-aci rămâne-om, că țara-i bună și Turcii d-omenie sînt, și biserica pe sufletul nostru este. Și rogăm popi, și sărutăm mîna sfîntia tale. Și vremi vin, ne-om închina la fața Ta, noi 23 birăi, cu 318 neamuri a noastre, și cu toți feciorii feștecăru.

Am scris eu Martin, diac Petrovoselo, Iona sept. 27, an 1691.

Ilie Gordaș cu 16 neamuri, Ilona Guirș cu 9 neamuri, Șandor Negru cu 18 neamuri, Ianăș Lotiș cu 12 neamuri, (pag. 3) Petre Sabău cu 14 neamuri, Ion Mangra cu 8 neamuri, Atanasie Groza cu 23 neamuri, Giuri Dudaș cu 13 neamuri, Ilie Crișan cu 7 neamuri, Vasile Ilia cu 6 neamuri, Andrei Uță cu 18 neamuri, Costa Jaldeș cu 14 neamuri, Sima Luda cu 10 neamuri, Ianăș Neagrău cu 18 neamuri, Petre Chiș cu 5 neamuri, Todor Verdeș cu 16 neamuri, Florea Duță cu 19 neamuri, Alecsa Dudaș cu 18 neamuri, Pavel Aldea cu 22 neamuri, Șofron Verlea cu 8 neamuri, Aron Guiaș cu 10 neamuri, Ghiță Onchiș cu 23 neamuri, Vasa Lica cu 11 neamuri.

⁷ (Cf. turc.) regiune, provincie

⁸ Paginile 2 și 3 lipsesc imprimografic, fiind reconstituite după originalele din arhivă.

⁹ Sân Mihai.

¹⁰ Plata impozitelor și a dărilor.

Izvoare

Arhivele carașovenești (anii 1010-1748), fonduri feudale, redacția română.

Literatura

- Birta, 2019: I. Birta, *Afurisania lui Doja*, Reșița, ed. a III-a.
- Jovanović, 2000: T. Jovanović, *Prepis izvoda Hilendarskog tipika u zbirci Rumunske Akademije*
- Nauka, *Osam vekova Hilandara, Istorija, duhovni život, književnost, umetnost i arhitektura*,
- Međunarodni naučni skup, oktobar 1998, SANU*, Naučni skupovi, knjiga XCV, Odeljenje
- istorijskih nauka, knjiga 27, Beograd, 193-201/T. Iovanovici, Transcriere după extrasul tipicului
- Hilandar din colecția Academiei Române, Opt secole a Hilandarului, Istorie, viață spirituală,
- literatură, artă și arhitectură, Sesiunea internațională de știință, oct. 1998, Academia Sârbă de
- Științe și Artă, Sesiuni științifice, tom XCV, Secția științelor istorice, tom. 27, Belgrad, 193–201.

Ivan Birta

PRISUSTVO SRBA U RUMUNSKOM BANATU ZASNOVANO NA DOKAZIMA HEMO-MEHANIČKE IMPRIMOGRAFIJE

Rezime

Rad donosi nove dokaze o prisutnosti Srba u rumunskom Banatu.

Kao što je već navedeno u časopisu *Ishodišta* br. 5, njihova prisutnost dokazana je već 1182. godine, dolaskom monaha Ilarija iz Crvine (= Srbija), koji je sagradio samostan u Kavaranu. Njega sledi 1342. g. iguman Elefterije, koji će sagraditi samostan u Zlatici – po hramu svetog Save, te Knez Lazar (Srbin), koji nakon izgradnje samostana Vodice 1371. godine poklanja ovom manastiru 10 sela kao metohe. Sledi ga 1438. godine Knez Milan, koji će sagraditi samostan Kusić, u kome zasedaju srpski redovnici iz Srbije.

1486. g. srpski despot Jovan Branković obdaruje i obitava samostan Partoș, a 1498. godine Dimitrije Iakšić (Srbin) obdaruje kamenu crkvu iz Hodoșa.

Ovaj rad vrednuje tri dokumenta koja su nastala na osnovi kemo-mehaničke imprimografije:

1. Rukopis popa Janku iz Jaza – 27. jul 1604. g.;
2. Rukopis Gavriła, egumena iz samostana Sveti Đurađ u Karansebešu – 23. septembar 1608. g.;
3. Rukopis đakona Martina iz Petrovog Sela – 27. septembar 1691. g. koji se odnosi na jednu od velikih seoba Srba.

Ključne reči: Kavarán, knez Lazar, knez Milan, Dimitri Iakšić, imprimografija, Jovan Branković, Srbija, Sveti Sava.

ВЛАШКО У УСМЕНОМ ПРЕДАЊУ

У раду се указује на ретке остатке успомена на печалбарење људи из пограничја источне Србије на велепоседима у Румунији (Влашкој), пре Првог светског рата.

Кључне речи: Влашко, печалбарење.

„Влашко” је реч коју сам чуо у детињству, кад су старине попут мога деде Живка и комшије Живојина, учесника Првог светског рата, који нису постали Солунци јер су рат завршили као заробљеници, кратили зимске ноћи уз пуккетави огањ у нашој или у комшијиној кући, препричавајући многе догодовштине својих и туђих живота, као да су читали неки велики роман у наставцима. Разуме се, ја онда нисам знао шта је роман, а вероватно нису ни они, али су знали за *Влашко* и спомињали га кад је требало означити нешто далеко (јер се до тамо одлазило у пролеће, ишло данима, и није се враћало све док не почне снег да пада), нешто другачије (јер су тамо њиве велике, житне, стока безбројна, а газде – бујери), нешто одакле се враћало са жлтицама и „напалијонима” у џепу (ако те успут не пресретну непознаници, и поганци, па те ојаде, на пола пута; да се вратиш – немаш куд, прошла је сезона пољских радова, да идеш кући не смеш – где ти је прошла година, кад ниси ништа спечалио). Из Влашког се нису враћали они најгори, који су морали тамо настрадати од судбине, и они најбољи, које је велики газда с њихове вредноће и поштења или усинио, или узео за зета. У Влашко су људе одводили драгомани, који су газди гарантовали за добре, јаке и поште-не раднике, а печалбарима за строге газде који су умели да награде доброг и поштеног слугу.

Одлазак источносрбијанаца, и оних јужније од тога у Влашко, представља облик оновремене сезонске миграције виталног дела мушке популације.² Одлазило се на радове у пољопривреди код бујера („бујер м велепоседник у Влашкој на чијим су поседима радили Тимочани као надничари“ (Динић, 2008: 50). Одвајање од породице, ако се ради о младим људима, а

¹ nedb@ni.ac.rs

² Говорећи о покретљивости становништва Буцака (најзабитијег старопланинског краја, испод самог Миџора, са Калном као административним средиштем, Никола Пантелић каже: „...нарочито су одлазили мушкарци (у 19. и почетком 20. века) на сезонске радове на велика имсња у Румунији.” (Пантелић, 1974, с. 180).

управо о њима је реч, отвара и нека питања поремећаја живота у породици. Растављање младих супружника, момака од девојака, деце од родитеља, рађа нека осећања (туга, брига, страховање...) која су могла наћи одјека и у народним песмама, или у неком другом облику усмене предаје.

Говори о томе, на свој начин, једна печалбарска песма:

*Душан драгоманин печалбари збира,
Печалбари збира у Влашко да води,
У Влашко да води паре да печале
Све жлте жлтице, све бели петаци,
Све бели петаци дома да доносе,
Девојке да просе, млади да се жене.*
(Рајковић, 1974: 123)

Наспрам ове дескрипције, има и лирских записа, као у песми где мајка буди младо печалбарче, јер се већ скупила дружина, „чују се гајде и окање“, „скоро че да појду“, а момче одговара:

*Нека појду, нек ме не чекају,...]
Само, нанче, сн да си досањам,
У сн ми је убаво девојче,
Оно оче с' мене да иде.*
(Рајковић, 1974: 123)³

Влашко, које је било једина „обећана“ земља, јер се пре тога, за времена ропства под Турцима одлазило не у печалбу, већ у ропство или у јаничарство, могло је с јесени опскрбити печалбара очекиваном наградом, али неретко се боравак у томе далеком пределу, куда се одлазило пешке а не железницом или аутом, претаварало у „пусто Влашко далеко“. „Влашко-е Румунија. – Наши стари су ишли у влашко да там работе код бујери. – Идем из тој пусто Влашко!“ (Динић, 2008: 75).

Сам термин „Влашко“ са значењем „Влашка зема“, „Земља Влаха“ формиран је на исти начин као и за ознаку других земаља према народу који у њима живи, као облик средњег рода придева: „Башта ми бил у ропство у Немачко (= у Немачкој)“, „Добровољци су из Добруцу чак преко Јапан ишли на Солун, преко Бугарско несу могли, пошто Бугари пришли уз Немци“; али и као: „Преко бугарско (= за време бугарске окупације) су учитељи и попови били бугарски“.

Из влашког се доносила зарада, вероватно увек мања од очекиваног, а још мања од потреба које су се отвориле да се печалбарењем попуне, али су пристизала и нека друга искуства. За нас је значајно да претпоставимо да су се неке речи и изрази досељавали у наша невлашка села управо преко печалбара.

³ У међувремену између научног скупа и појављивања зборника радова са скупа, трагично је настрадао записивач ових стихова др Љубиша Рајковић. Нека овај спомен буде и мала захвалност за све што је учинио на прикупљању народног стваралаштва источне Србије, и за велики *Речник тимочког говора*, којим је заслужио трајно место у нашој науци.

Да споменемо једно тимочко коло *стара влајна*, толико раширено да у много варијетета и сад живи све до Сврљишких планина и Нишаве на југу. Коло кокоњеште у сврљишком крају опредељује се као влашко, и зове се *кукуњеж*.

Затим, чуо сам за влашки качамак или *мамаљигу*.

Влашка помана је пренета као пожељна свечаност, ваљда не зато што је то обичај у славу покојника, већ прилика кад се спремало обилато гошћење, које је слуга могао гледати поиздаље. Кад се детету не свиђа јело које му је припремљено, од старијег је добијало прекор: „А, не ваља ти. Оћеш влашку поману?!“ Свакако није смисао „да ти направим подушје“, већ – *тражиш ли да ти припремим гозбу?!*

Постоји сорта крушака, *влавка*, за коју се верује да је пренета из Влашке, преко печалбара. Динић наводи „врста крушака из села Влаоле“ (Динић, 2008: 73), што не искључује ни прву помисао. Додуше, и у сврљишком крају постоји село Влава (етн. Влавац, Влавка, кт. влавћи), али сам чуо да је крушка ипак донета из Румуније.

Два назива за богаташе дуго су била у употреби. *Чокоја* се пренело на породични назив једне фамилије у Сврљигу, а *бујер* се некад давала као лични (а онда и породични) прекорни надимак сиротињској, али запуштеној кући, која се звучно лако спајала са значењем „тој су онија што имају много бује“. Кад се приповедало о богаташима Влашке, ове речи имале су вредност ознаке велепоседника и богаташа уопште, док су пренете на наше услове имале померену вредност у правцу подсмеха, или ироније.

После Другог светског рата кад се одлазило у службу по североисточној Србији, која је словила углавном као „влашки крај“, влашко као да није важило за индустријске градове (Бор, Зајечар, Неготин...), већ само за мања места, руралне провинијенције. Кад се каже, „башта му работи некуде по Влашко“, то је назначавало крај, страну, али су градска и познатија места била довољно профилисана да су се именовала својом ојконимском формом, иако су били можда исто толико влашка колико и села око њих. Ипак, дошло је до смене, јер је оно прво *Влашко*, прекодунавско, замењено причама, легендама, остало у песмама, играма, свиркама у ритму музичких изведби.

Споменућемо још један моменат који није лишен културолошког карактера. Иако немамо података како се осећао наш живаљ (надничари на пољопривредним пословима) у Влашкој, остало нам је чудесно сазнање да су у тренуцима веселја, лагоде, присности, кад је ваљало искорачити из мукотрпног свакодневља, моји земљаци избацили по неку реч или фразу из влашкога говора, а ја сам се чуди откуда они то знају.⁴ Неки су имали и из-

⁴ Те прве „интерференце“ уочене у детињству, далеко од година кад ћу се бавити језичком науком, сводиле су се на личне појаве: деда Станислав, који је за време Првог светског рата, робовао у Мађарској, псовао је по мађарски, рањеници лечени у Француској, знали

речице. Памтим да су у колу неки узвикивали „аша биње”, да је деда Јанко своје другаре звао „мошуље”, да су другари у шали један другом псовали „бългзу”.

Прилог:

Матеја Васић, добровољац
из Јаловик Извора, рођен 1900.

Девесто шеснајсте сам служио као дечак код бојера*. И тамо ме за-текао рат. И кад је почела наша добровољачка дивизија, у Русију, да се образује, дошао један поднаредник и казао: „Ко је Србин и мисли за српство, слободно нека пође са мном, идемо у Букурешту, у нас конзулат, да добијемо упут за Русију, за наше добровољачке јединице”... Онда напустимо газду, отидемо право у Букурешту, у наш конзулат добијемо упут, и одатле бесплатно смо се возили, и возом, и лађом. и отидемо за Русију.

Кад смо дошли у велику варош, звану Одеса, дочекаше нас наши официри, туј се наша војска образовала, и туј смо се обукли у војничко, нема више цивила. Туј смо се подучили с ону стару војску, ал је та војска сва пречанска војска била, из Баната, из Лике, из Босне. То су били аустријски војници, у борби против Русију, па су допали ропство у Русију. И било питање код њи: „Кој жели да буде добровољац, за Србију, да се бори за своју отаџбину, за своји домове, нека излази у добровољачки одред, а кој не воли, нек остане у ропство.”

И они – сви српски говоре, кој не жели српство – све се то пријавило у добровољце. Наши официри су и’ подучили; после тога смо били у борби, у Добруци, против Турци, и против Бугари. Немачка је њина странка била. А кад смо ми били у Добруци, тегај је Коста Пећанац подига устанак у Србију, да побуне мало непријатеља, да ми можемо да успемо, да дођемо овам, из Добруце, преко Бугарску. Али беше велика турска и бугарска и немачка сила у Добруци. Туј су платили животом јадни наши, шест иљади изгинуло, од осамнајес иљади смо се вратили само дванајес иљади у Русију.

Из књиге Владете Р. Кошутића: Пастирења (у штампи).⁵

су: бо“жур, и још по нешто, мој отац и други сељани заробљеници из Другог светског рата, јели су шпек и пили шнапс, а један млађи рођак, још жив, који је служио војску у Мостару и данданао говори прије, уместо пре. Нисмо много одмакли у учењу страних језика, тек толико да макар у једној речи нисмо као околина.

⁵ Имао сам ту част да припремим књигу записа разговора са Солунцима (борцима Првог светског рата) *Док су Солунци још говорили*, Чигоја штампа, Београд, 2011. Та књига садржала је разговоре проф. Владете Кошутића са старинама сврљишког и сокобањског краја, али је у професоровој заоставштини био и део о Солунцима из Будака, подно Старе планине, одакле је узет и овај одломак.

Литература

- Кошутин, 2011: В. Р. Кошутин: *Пастирења* (у штампима). Један део, под насловом *Док су Солунци још говорили*, прир. Н. Богдановић, објавила је Чигоја штампа, Београд.
- Пантелић, 1974: Н. Пантелић: Етнографске белешке из Буцака; *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 37, Београд.
- Рајковић, 2016: Ј. Рајковић Кожељац: *Антологија усменог песништва источне и јужне Србије*, Лексика, Неготин.

Nedeljko R. Bogdanović

VLAŠKO IN ORAL TRADITION

Summary

The paper points out the rare remnants of memories of people from the border of eastern Serbia working on large estates in Romania (Wallachia), before the First World War.

Keywords: Wallachian, printing.

ОБИЧАЈИ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА КОД СРБА У РУМУНИЈИ: СВАДБА У СЕЛИМА ПОЉАДИЈЕ

У јулу 2019. године, тим Етнографског института САНУ обавио је теренска истраживања у селима Луговет, Златица и Соколовац (Румунија, жупанија Караш-Северин) са циљем прикупљања података о начинима празновања свадбе, крсне славе и Божића код Срба у селима Пољадије. У раду је представљен део теренске грађе о свадбеним обичајима који се везују за српску заједницу у насељима смештеним у равничарском делу југо-западног Баната. Лична, проживљена искуства склапања брака саговорници су евоцирали у наративима од којих су, због ограничености рада, три приказана у целини, а преостали делимично.

Кључне речи: обичаји, Пољадија, Румунија, свадба, Срби.

Велику захвалност дугујем мојим саговорницима: Ђурици Теодоровићу, Велинки Урошевић, Веселинки Николић, Рузмаринки Војиновић, Озрену Ружићу, Наталији Вукасановић, Анђелки Новичић, Милени Балоји, Адаму Љубиши и Светлани Жигум. Посебну захвалност упућујем Милу Косачу на техничкој помоћи на терену.

1.

Обичаји животног циклуса: свадба

Брак се дефинише као био-социјална заједница двеју особа различитог пола, друштвено одобрена, са више функција: репродуктивном, економском, социјалном и обредно-религијском [Златановић, 2003: 24]. Свадба је ритуал који прати склапање брака и представља најважнији, најразрађенији и садржински најбогатији ритуал животног циклуса. Никола Пантелић под свадбеним обичајима подразумевају се све припреме, радње и обреди који претходе чину венчања двоје младих људи (*предсвадбени обичаји*), затим само венчање, свадбено весеље и све што се дешава док оно траје (*обичаји на дан свадбе*) као и догађаји и обреди непосредно након свадбе (*обичаји*

¹ bojana.bogdanovic@ei.sanu.ac.rs

² Текст је резултат рада на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*, у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Тимишвар) и истраживања обављеног при Етнографском институту САНУ за чију је реализацију средства осигурало Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

после свадбе) [Златановић, 2003: 25]. Наведени сегменти образују „јединствену ритуалну целину у оквиру које сваки од њих има свој назив и извесну самосталност и заокруженост“ [Златановић, 2003: 25]. У традицијској култури је склапање брака третирано превасходно као колективан чин. Пре би се могло окарактерисати као успостављање везе између две породичне заједнице него као удруживање два индивидуума [Бандић, 2004: 241].

2.

Свадба у селима Луговет, Златица и Соколовац

Истраживање свадбе код Срба у селима Пољадије (Румунија, жупанија Караш-Северин), спроведено у јулу 2019. године у оквиру пројеката *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* у организацији Научног центра при Савезу Срба у Румунији (Темишвар) и *Културно наслеђе и идентитет* Етнографског института САНУ (МПНТ РС 177026)³, вршено је анализом субјективног доживљаја посматране друштвене праксе од стране припадника српске заједнице у селима *Луговет* (рум. Cămpria), *Златица* (рум. Zlatița) и *Соколовац* (рум. Socol). Наведена насеља припадају такозваним пољадијским селима, а налазе се на левој обали реке Нере, у подножју планине Локве [Крстић, 2015: 5]. У локалном говору ова села називају „пољадијским“, а то ће рећи насеља смештена у равничарском делу југо-западног Баната [Крстић, 2015: 5]. У њима живе (или су до скора живели) махом Срби као већинско становништво: према попису становништва из 2011. године у Луговету живи 54,6%, у Златици 34%, а у Соколовцу 63,6% Срба [Степанов и Степанов, 2014: 28–30].⁴ Током боравка на терену, полуструктурирани интервјуи вођени су са 10 саговорника, оба пола и старије старосне доби (од 65 до 92 године). Њихова лична, проживљена искуства склапања брака са супружницима исте (српске) етничке заједнице биће приказана кроз транскрибоване исказе од којих су, због ограничености рада, три приказана у целини, а преостали делимично. Испред сваког транскрипта наведени су просторни и временски контекст биографске приче, док су испод сваког сегмента исказа у загради дати подаци о полу и старости саговорника у тренутку бележења. На крају транскрипата нису наведена имена информатора будући да за то од већине саговорника није добијена сагласност. Такође, нису унета ни имена њихових супружника.

³ Рекогносцирање терена спровео је тим Етнографског института САНУ у саставу др Милина Ивановић Баришић, др Ђорђина Трубарац Матић и др Бојана Богдановић.

⁴ Према попису становништва из 2011. године, Срба је у укупном броју становника у Румунији, било 18.076 (0,008980%), односно 0,54% од свих 20 засебно регистрованих мањина [Степанов и Степанов, 2014: 16–18]. Од укупног броја Срба у Румунији, 5.036 (27,86%) живи у жупанији Караш-Северин [Степанов и Степанов, 2014: 25] којој административно припадају села Луговет, Златица и Соколовац у којима су и обављена теренска истраживања.

*Луговет, 1958. година**младожења – Србин из Луговета / млада – Српкиња из Луговета*

„Мој муж је био девета кућа одавде, знала сам га цео живот. Његова баба је дошла да пита за мене, а моја мајка јој рекла: „Боже сачувај, па нећемо да дамо тако младу девојку!“ А ја имала 16 година. Где ли сам пожурила? Али у то време су све моје другарице почеле да се удају, једна, друга, трећа... И ја, шта ћу, хајде и ја да се удам! На прошевину су дошли његови родитељи, брат, сестра, на коњима, много лепе коње имали. И то са музику да се зна да је прошевина. И нису, наравно, дошли празних руку: добила сам много лепе аљине, материјале, то сам ја добила. Ко је имао носио је и златно, његови нису толико имали. Ми смо их дочекали у дворишту, моја родбина. Спремили смо до супе до печења. Договорили смо кад ће свадба, где ће свадба, шта ће се спреми... Гледали су да свадба буде у недељу, пре поста. И ми смо седели ту за асталом, а договарали су родитељи. Ондак смо закинули коња пешкиром, лепо урађеним. Тај пешкир је значио да је девојка испрошена. Од прошевине је прошло пар недеља. За то време ја нисам ишла код њега, али је он прелазио до мене. И ондак смо седели у соби он, ја, моја стрина, отац, ма какви сами да останемо. Ми смо правили картице – позивнице, папирне, однели их у Темишвар на штампу, на њима кратко: „Позивамо тога и тога, на свадбу дана тог и тог, у толико и толико сати...“. То је био трошак. Велики. У суботу пред свадбу, кренули смо да позивамо госте. Имали смо једну флашу са ракијом, она је била лепо украшена и ондак: напред армоника, ондак ми, јер смо заједно звали госте, а за нама омладина. Који је дао пешкирче, који је дао марамче – то је значило да долази на свадбу. На дан сваде дошле девојке да ме спремају. Наместиле ми косу, вео, ја сам имала белу аљину, шила ми је једна снајдерка. У дворишту се свирало, веселило. Младожењини су исто стигли са музиком, не знам баш шта су тачно радили, јер сам ја била у соби, такав је обичај био да се млада не појављује. Мене је извео брат па је са девером кренуо да се „црпе“ – дај оволико, не дам толико... Када су ме предали, повело се коло. Ухватили су се и момци и девојке, и старо и младо. Повео га је момак па ја за њим. Ко је хтео од родова, пружио је новац музици. Било је мало колача, мало пића. Ондак смо сви у једној поворци кренули ка Општини, на почетку ја и младожења, кум, старојко, девер, па остали. Ја сам се само у Општини венчала. После венчања смо са све музиком и гостима обишли село, цело село изашло да види младенце. Ма то је била ларма до Бога! После тога смо отишли у Дом, једно 300 душа. Одмах почела музика. Супе, меса, сарме, печења, торте, све се то служило. Се пратио кум кући: метнуло му се шта треба: печења, торте, ракије... Пре него што сам ушла у кућу, моја ми стрина бацила јаје, живо јаје, и ја сам га протурила овако кроз аљину, каже да се „олакшаш“. То је значило да се лако породим. Свирци свирали. Ујутру су сви редом играли „пераја“, метнули јастук па око њега. Када смо кренули ка његовој кући, испратили нас са музиком. Пред кућом смо мало играли и певали. Сутрадан се у Дому још мало јело, пило, свирало...“ (ж. 77 г.)

Златица, 1966. година

младожења – Србин из Златице / млада – Српкиња из Соколовца

„Ја сам мог Б. први пут видела на сеоској слави 27. септембра овде у Златицу и заљубила се у њега. Моји нису дали да се узмемо, само су говорили: „Не у Златицу, не у Златицу!“ Шта ја знам што. И ја кажем баби, мајкиној мајки, она ме баш волела: „Ја Б. волим, а ти ради шта се мора!“ И она смисли да ме свекар и свекрва манеду, као на силу. И они ме манеду. И ондак моји нису имали куд. Просидба је била око месец дана пре свадбе, негде у октобру. На просидбу су дошли Б., свекар и „ђеђа“ – свекрва, на коњима. Моји су спремили леп ручак. Не сећам се свега, али се сећам да сам ја само седела у соби на кревету, мајка ми је рекла ту да седим. Знала сам да ће моји да ме дају, али сам ипак мало стрепела... Договорили су да свадба буде већ 27. новембра. То су договорили родитељи, нас нису ништа ни питали. Ондак је моја мати везала на коње пешкире, имала сам их спремне, и са једне и са друге стране били су сликовани. То је био знак да је брак уговорен. Ондак сам свекрву пољубила у руку и она ме је даривала, искрено да ти кажем не сећам се шта ми је дала. Госте смо звали седам дана пред свадбу. Девојка је позивала своје, момак своје. У звање мојих гостију је ишао мој брат са говорцијама. И ондак по селу са флашом ракије – чутуром. Она је била украшена пешкиром, јер цвећа није било, био је новембра. Она није имала више од литре и имала је малу рупу да не може пуно да се нагне. И ондак из куће у кућу. Па су говорције из сваке украли по нешто, шале ради. Ко је хтео да дође увезао би марамицу на ту чутуру. Од четвртка смо почели да спремамо храну. Тада није било као сад. Морао си судове, столове да донесиваш од комшија, родбине... Није сваки имао довољно шерпи, лонаца, чаша... На дан свадбе, мене су спремали у мојој кући. Имала сам једну мајсторицу, она ми је хаљину припремила, она ме је очешљала, нису били фризери да одеш, па ми наместила вео. Окупидули су се сви код мене, док не стигну момкови. Стигли су око 10 сати колима, тзв. тавницама. Е, када су они стигли, кренуло је да се цениду за младу. Мене је извео брат, али у то време није било као саде велики новци, него онако симболично. А купила ме је Б. сестра, јер му је брат био много мали. Она је била девер. Онда се коло извело на сокак. И док је коло играло, ја сам изнела корпу пуну дарова. Па сам даривала кума, па старојка, па куму и тако редом. То су били материјали, они за хаљине или одела. Ондак смо кренули. Млада није смела да се окрене када крене од куће, такав је био обичај. Прво у Општину, а ондак и у Цркву. После црквеног венчања ја сам поново повела коло. И ондак смо кренули код Б. У погачарима, младиним сватовима, ниси могао да пошаљеш не знам колико него се њихов број уговорио пре свадбе, да би људи знали колико да припреме хране. Када смо ушли, онај што води свадбу, жарач, приказао је дарове младине породице. Ја сам добила материјал, тепсију, лонац, ништа посебно. Ондак су ме свекар и свекрва препели на столицу да фрљам жито на четири стране, три пута сам подигла накоњче. Ондак се мало играло, па се јело, па се играло, па се јело и тако. Послужење је било: супа, ринфлаш са сосом, сарма, печење, колачи и торте. Ко је хтео да игра са младом, морао је да плати. Тај новац је ишао свекрви и стављао јој се у кицељу. Веселење је трајало целу ноћ. Кум се

пратио са свадбе са музиком. Пратиле су га говорције. Носио је и дар: печено прасе и ракије. Ујутру се играло „перје“ – сви се ухвате у коло који су остали. Они најближни су остали до сутра поподне да се још провеселе...“ (ж. 71 г.)

Соколовац, 1972. година

младожења – Србин из Соколовца / млада – Српкиња из Толвадије

„Ја сам своју жену Ј. упознао на послу, биле су тада фабрике, радило се. Она је Српкиња из Толвадије. Лепа. Водили мало пријатељство па се заљубили. Ондак одлучим да се женим. Пре свадбе су били „уговори“. Ту су мало интервенисале моје тетке, стрине и шта ја знам, да се види село, па да се види кућа. На „уговор“ смо ишли ја, отац, мати, тетка, стриц, кум који се не мења од дедовине и тако. Поклони су били обавезни. Увек је то морало да буде нешто добро, ниси могао било шта да понесеш. То се на време спремамо. Моја мати је 5 година раније припремила за моју свадбу дарове. То је чекало спаковано у шифоњеру. Прво, морао сам прстен да покажем. Даровао сам и оца, мати, тетку, све смо то знали ко је у кућу и шта се носи. Ондак смо остали на ручку: супа, ринфлаш, сарма, печење, колачи, торта. Пили смо, била једна армоника, па се мало и певало. Ондак су кренули договори за момачко вече па за свадбу. Договорили смо дан свадбе, ми смо се венчали после два месеца. Договорили смо и ко плаћа свадбу: музику кум, њени дали руво и девојачку спрему, а ми све остало. Сватове смо звали месец дана раније, да могу да се спреме. А то смо ишли ја и Ј., са ракијом и јабукама, од кума па до последње куће. У четвртак пред свадбу је почело да се коље, то се све спремамо, један је био за печење, један је био за сарму, па се мало попило, па се шалило и тако. У суботу преподне девер је однео Ј. хаљину коју јој је купио. Око 15 сати, стигла музика. Ондак сам ја узео чутуру, пуну ракије, па са сестрицом, говорцијама и жарачем, то су се звала „свињска браћа“, и са све музиком кренуо из куће у кућу које су звате. У кући нам давали знак хоће или неће доћи: ако вежу цепницу или мали пешкирић ондак долазе, ако не, ондак ништа. Мало се задржали, отпили ракије па даље. И тако по целом селу до увече. Ондак смо се вратили до моје куће на вечеру. То је било момачко вече. Било музике, цело село, играло се тако, али само до поноћи да би се одморили за сутра. У недељу у 10 сати музика је била спремна. Код мене се скупили моји, код Ј. њени гости. Било послужење и код једних и код других. Прво се ишло за кума: ја, говорције и музика. Говорције чим су изашли из дворишта почели да певају бећарци. Даровали смо кумову кућу, штофови, материјали, кошуље, није то било као сада. Па смо довели кума кући, сви се окупили, мало се послужили, мало провеселили па смо тек ондак кренули по младу. До кола, на почетку колоне били ја и девер, иза старојко, тај мора да буде из фамилију, мени је био моје матере брата син, кумови па сви остали. На зачељу говорције, а последњи су били музиканти. Деца трчала и викала: „Изгоре ти, куме, кеса!“ А кум имао спреман одговор: „Не чујем, не чујем!“ И наравно да је имао паре. Вриска, писка, весело! Код младе опет било послужење, се играло коло, се веселило. Старојко и девер се „музли“ из цера за младу. Па онда довели једну „намештаљку“, обукли неку другу као младу. Па ту било убеђивање да ли је права или није, па фешта. Младу платили ста-

ројко и девер. А продала је нека жена, тетка која знаде да се ценкаду. Када је изашла права млада, ја је „прихватио“, одигао је па повели коло. И онда жарач, који је водио целу свадбу, мало убрзао полазак, да се не одуговлачи. Ондак смо отишли у Општину. Обавили шта треба, одиграли коло па ондак у Цркву. Тамо било исто венчање, музика спремно чекала испред, па када се завршила Црква, кренули смо око целог села, певајући сватовце: „Ал’ је лепа млада, по моди се влада, у бело се обуче, лепа је к’о луче...“ и тако даље. И свака кућа изашла и на тацни износила вина, ракије да се наздрави. Када смо то обавили, смо отишли у Дом културе. Прво смо мало играли напољу, прво коло водио кум. Па се сликавали, ондак ушли, па се послужила ракија, музика свирала, певач купио паре. Пре супе, жарач узме микрофон па објави: „Драги гости, нешто се десило, куварици је пала супа, испекла се, мора у болницу!“ Па кренуше од кума са тацном да сакупљају паре, доста се ту сакупило и ондак су паре дали нама, младенцима. Ондак дошла супа од живинског меса коју млада није јела да нам деца не би била слинава, па ринфлаш, сарма, печење, колачи и торте. Иашла музика мало и напоље, па се окупио свет, и позвани и непозвани, да виде младенце. Око поноћи поново се служила храна и музика мало одморила, па наставила. Е, онда се крала млада: узели је момци у кола и сакрили је негде. Па ја, наравно, морао да платим, па је после вратили, све шале ради. Око 2 сата иза поноћи, жарач на микрофон захвалио гостима и ондак мало шале, па се даривали гости редом: кумови, старојко, тетке итд. Ми смо добили материјале, кошуље, жерсеје, мало лонаца за кућу и то. И негде око 3 ујутру, кумић дремао, онај дремао, овај дремао и видео жарач да је дошло време за „воденицу“. То се спремило унапред и брашно и све, па смо као млели ту у сали, а то су сви гледали, сви су се пробудили. То је брашно требало да се плати, па опет тацна да се стављају паре. Ко није хтео да плати, жарач узме мало оног брашна и дуне на лепе аљине, па ти види хоћеш ли да платиш! Ондак се кум пратио кући, цела свадба, све говорције, само они најпијанији нису могли, уз песму и галаму. На крају свадбе, то је већ било јутро, свекар се метнуо у колица, венац љутих паприка му се метнуо око врата и негде где је највећа бара или камен ту га тресне-ду. Ондак смо дошли пред моју кућу. У дворишту стојао сточић, на њему сито са житом и кукурузом да га млада поспе по гостима и наконче дете из ближе фамилије, али мало, јер га је одизала 3 пута. Ондак је свекрва даривала Ј., био материјал неки и нешто од злата. Ондак смо играли „пераја“ и то је био крај. У понедељак се поново окупило народа јер је остало пуно хране, дао се музици још који динар и то је то.“ (м. 70 г.)

≈

Приказани наративи показују да формирање брачне заједнице између супружника исте (српске) етничке заједнице чине следеће сукцесивне фазе груписане у три веће целине: *предсвадбени обичаји* („прошевина“ / „просидба“ / „уговор“ и позивање сватова), *обичаји на дан свадбе* (окупљање сватова, одлазак по кума, одлазак по младу, преузимање младе, венчање, долазак сватова у Дом културе, свечани обед, свадбено весеље, испраћај кума и повратак сватова у младожењин дом) и *обичаји после свадбе* (окупљање сватова у мла-

дожењином дому). У складу са прецизно дефинисаном структуром свадбених ритуала који прате склапање брака између супружника исте (српске) етничке заједнице, основни елементи прославе (*време, простор, организатори, учесници, активности и предмети који се том приликом користе*⁵) су релативно стабилни параметри у посматраним просторним контекстима: свадба се у сва три села организује недељом и то пре или после (божићног или ускршњег) поста (*време*); младожењина кућа, младина кућа, Црква, Општина и Дом културе представљају просторне пунктове у којима се реализују сукцесивне фазе свадбене церемоније (*простор*); према казивању испитаника организатори свадбе су породице младенаца (*организатори*), док свадбени ритуали акцентирају: младенце, кума, старог свата, девера, говорције, жарача и свекрву (*учесници*). Локалне специфичности свадбених обичаја у три просторна контекста посебно долазе до изражаја у *активностима* и *предметима* који се том приликом користе: примера ради, у посматраним селима веома је богато сећање на симболичне радње које су биле пожељне да млада обави када дође у нови дом: „Пре него што сам ушла у кућу, моја ми стрина бацила јаје, живо јаје, и ја сам га протурила овако кроз аљину, каже да се „олакшаш“. То је значило да се лако породим.“ (Луговет, ж. 77 г.) / „Ондак су ме свекар и свекрва увели у собу гди су седели кум и старојко. Они су ми бацили два леба које сам ставила испод мишке и ондак су ме они нешто питали, а ја сам требала да им одговорим: „Добро вече, куме и старојко, светло ви видело!“ (Златица, ж. 71 г.) / „Ондак смо дошли пред моју кућу. У дворишту стојао сточић, на њему сито са житом и кукурузом да га млада поспе по гостима и накоњче – дете из ближе фамилије, мало, јер га је одизала 3 пута.“ (Соколовац, м. 70 г.). Дакле, у традиционалном моделу свадбених обичаја код Срба у селима Пољдије практикују се различити церемонијални обреди са истоветном магијско-религијском симболиком (култ плодности). Наведене разлике могу да се табеларно прикажу на следећи начин:

долазак младе у нови дом		
место	активност	предмети
Луговет	„олакшавање“ порођаја	„живо“ јаје
Златица	поздрављање кума и старојка	хлеб
Соколовац	бацање жита и кукуруза / одизање накоњчета	сито, жито и кукуруз

Табела бр.1: Локалне специфичности свадбених ритуала у три просторна контекста изражене у активностима и предметима који се користе приликом доласка младе у нови дом

⁵ Проучавајући формално-структурне карактеристике прославе Божића, Весна Вучинић-Нешковић [2008, 23] наводи да су основни елементи прославе: време, простор, организатори, учесници, активности и предмети који се том приликом користе.

Такође, казивања испитаника показују да у периоду од краја 1950-их година до почетка 1970-их година поједини основни елементи прославе која прати склапање брака између супружника српске етничке заједнице постају сложенији: примера ради, за разлику од испитанице која је крајем 1950-их година склопила само грађански брак, јер „нико није тражио да се венчамо у Цркви“ (Луговет, ж. 77 г.), већ средином наредне деценије црквено венчање постаје обавезни део свадбених обичаја: „Ми смо се венчали 14. децембра 1966. године, већ је био почео Божићни пост, и шта ћемо одемо код попе, а он нам каже: „Где да се не венчате у Цркву, ја ћу вас венчати, па нас ваљда нико неће пријавити.“ (Златица, м. 69 г.); „намештаљка“, односно обичај да се током преузимања младе у њеном домаћинству изводи „лажна млада“ („обично је то или нека баба или неки ситнији мушкарац или неко дете“ (Златица, м. 69 г.)) бележи се у обичајима на дан свадбе крајем 60-их година XX века, док играози, шаљиви скечеви и шале попут „крађе младе“⁶, „воденице“⁷ и „мртваца“⁸ постају саставни део свадбеног весеља почетком 1970-их година итд.

У контексту посматрања свадбе као идентитетског елемента Срба у селима Пољадије значајно је непоменути и то да је већина казивача (7 од 10 испитаника) у својим наративима акценат ставила на *избор брачног партнера* као основни поступак којим се изражава питање *етничког идентитета* српске мањине у посматраним селима:

„Ако си Србин онда узми Српкињу. Кад си Румун, узми Румунку. Ми смо биле четири сестре па смо све удате за Србине. Ја мојим синовима говорила: „Јој, немојте само Циганку да доведете!“ Циган када те погледа, из очију ти украде.“ (Луговет, ж. 75 г.).

„Гледало се то раније. Нису Српкиње баш тако лако ишле за Румуне. Да се не би мешале куће. И мом сину су се подсмевали јер му је отац био Румун.“ (Луговет, ж. 77 г.)

„Нико то није бранио. И у моју фамилију од Румуна се вучемо. Важно је да си поштен, па које год да си нације.“ (Луговет, м. 79 г.)

⁶ „Е, онда се крала млада: узели је момци у кола и сакрили је негде. Па ја, наравно, морао да платим, па је после вратили, све шале ради!“ (Соколовац, м. 70 г.).

⁷ „И негде око 3 ујутру, кумић дремао, онај дремао, овај дремао и видео жарач да је дошло време за „воденицу“. То се спремило унапред и брашно и све, па смо као млели ту у сали, а то су сви гледали, сви су се пробудили. То је брашно требало да се плати, па опет тацна да се стављају паре. Ко није хтео да плати, жарач узме мало оног брашна и дуне на лепе аљине, па ти види хоћеш ли да платиш!“ (Соколовац, м. 70 г.).

⁸ „Ретко која свадба у Соколовац није имала „мртваца“. Када одмакне свадба, намешти се сандук од тишлери и ту се стављао неко ко је лак, а да је мало више попио. Припреми се кандило, запева се „Алелуја“ па пред кума: „Куме, овај није знао ни да једе ни да пије и види где је сада! Шта да радимо?“ Кум мора да плати парастос и да „мртваца“ изнесу из сале. Опет се та пара да музици или кицељашима, овима што служе!“ (Соколовац, м. 70 г.).

„Није се бранило. И наши Румуни су као и Срби, па у исту се цркву овде крстимо. А са Циганима уопште не, они имају друго, своје...” (Луговет, ж. 78 г.)

„Пре се то баш гледало. Иако смо живели јако добро као пријатељи, као комшије у село, али се нисмо мешали као брачни парови. Тако смо држали на веру. Сада су се Срби изгубили јако много због таквих бракова са Румуни, Чехи – Пемци, ми их тако зовемо, па чак и Роми са којима раније уопште није било бракова, ма какви. Иако су наши Цигани важили за поштене Цигане, радили код Срба, али где сам ја могао да дођем и кажем мом деди, оцу да волим Циганку, ма какви. Они су некако живели за себе. Данас деца не поштују старије, не поштују кућу, не поштују свеце. Почело са Румунима, па саде и са Циганима. И саде се губиду обичаји...” (Златица, м. 69 г.)

„Пре су тражили свако своју веру да узмеду, али се касније све то измешало. Ето, мене је моја тетка удала за Румуна 1961. А од Рома се раније бегавало не питај. То је мој деда говорио: „Роми су људи само када их видиш из далека; када приђеш видиш да је Ром.“ А сада се Српкиње удају за Роме.” (Златица, ж. 75 г.)

„Па раније се могло са Румунима, али са Циганима никако. Јер Циган је Циган, волели да украду. А сада и тога има и то много.” (Златица, ж. 71 г.)

„Ми смо се Срби радовали да буде Српкиња. Саде узимају, право да ти кажем, и из циганске куће. Скоро се једна добра девојка, лепа девојка знаш како, ухватила са неким Циганом из Златице. И удала се за Цигана, право Цигана. Ни оцу ни мајци није било свеједно. И одвео је Циган у Аустрију. Ма Циган – то је нешто најгоре што може да ти се деси.” (Соколовац, м. 65 г.)

„Мој отац је гледао да то буде Србин, да не буде Румун. И једна и друга сестра и ја смо удате за Србе. Јер дешавало се да дође до неприлике па онда једни псују мајку српску, а други псују мајку румунску. Ипак нису Румуни као Срби.” (Соколовац, ж. 92 г.)

„Није се то увек гледало, више се гледало да је кућа поштена, да су рађени (вредни, прим. аут.), да нису лопови, да девојка није бећаруша, да воли туђ мушки свет, како да кажем...” (Соколовац, ж. 78 г.)

Испитаници су махом сагласни у томе да се међу српском мањином у посматраним румунским руралним заједницама, *етничка ендогамија* у већој мери практиковала све до 70-их година XX века. До наведеног периода у посматраним српским заједницама врло су ретки примери бракова са припадницима других етничких група (Румунима, Чесима, Ромима...). Избор брачног партнера (било да је одлуку доносила породица или будући младенци) био је условљен припадношћу истој (*српској*) *етничкој заједници*, односно „друштвеној групи или категорији становништва која се, у великим заједницама, издваја и граничи помоћу заједничке расе, језика, националности или културе“.⁹ Имајући у виду специфичност друштвеног контекста

⁹ *Encyclopædia Britannica*, <http://www.britannica.com/eb/topic-194248/ethnic-group>

у оквиру кога се свадбени обичаји посматрају, разумљива је реакција заједнице која настоји да у посебним условима сачува кохезију „спутавајући и осуђујући индивидуална права на рачун колективних“ [Златановић, 2003: 152]: „Где сам ја могао да дођем и кажем мом деди, оцу да волим Циганку, ма какви.“ (Златица, м. 69 г.) / „Мој отац је гледао да то буде Србин.“ (Соколовац, ж. 92 г.) / „Мом сину су се подсмевали јер му је отац био Румун.“ (Луговет, ж. 77 г.).¹⁰ С обзиром на то да „склапање брака изазива велика померања у групи, јер су чланови заједнице међусобно повезани и промена позиције једног од њих у друштвеној структури захвата и све остале, због чега долази до нарушавања равнотеже“ [Златановић, 2003: 161], примарна функција формирања брачне заједнице између супружника исте (српске) етничке заједнице у посматраној вишенационалној и мултикултуралној средини била је „стабилизација етноса“ и спречавање процеса асимилације.¹¹ У прилог наведеном говори и чињеница да су казивачи, по правилу, у својим наративима често користили именицу Србија и епитете изведене од наведене речи („То је била права српска свадба!“ (Луговет, ж. 77 г.); „Ја сам за своју свадбу све купио у Србији, од поклона до хране. И музика ми је била из Србије. Тако сам хтео, тако ми било драже.“ (Соколовац, м. 70 г.); „Ручак је био као код Србина.“ (Соколовац, ж. 92 г.); „Обичаји су били леви, српски.“ (Златица, м. 69 г.); „Тако се славило и у Србији.“ (Златица, ж. 75 г.) итд.). Наведено јасно указује на то да свадбене ритуале као „веома разуђене и разрађене, дуго планиране и припремане приватне ритуале на јавној сцени“ [Златановић, 2007: 37], испитаници препознају као оперативне у процесу (само)идентификације у симбиози са *Другима* (Румунима, Чесима, Ромима...).

3.

Уместо закључка

Како наводе антрополошкиње Елинор Окс (Elinor Ochs) и Лиза Капс (Lisa Capps) свако причање наратива, смештено у времену и простору, ангажује *само део* наративне или слушаоачеве личности у смислу да евоцира *само неке* успомене, претпоставке и очекивања. У том смислу, наративи парцијално обухватају личност, односно тако обликовани наративи имају

¹⁰ Због ограничености рада, процес „отворања“ српске етничке заједнице у погледу склапања мешовитих бракова услед друштвених промена насталих током друге половине XX века као и ритуали који прате склапање етнички хетерогених бракова биће предмет засебне анализе.

¹¹ Као облици асимилације јављају се: превођење имена лица и места са српског на румунски језик и непостојање двојезичних натписа; стално смањивање броја основних школа на језику српске мањине; смањивање броја културних и спортских друштава мањине; румунизација деце из мешовитих бракова и запошљавање стручњака из редова мањине у насељима где њихови припадници не живе [Cerović, 1997].

приступ само фрагментима искуства [Sikimić, 2013: 24]. У случају приказаних личних прича припадника српске заједнице у селима Луговет, Златица и Соколовац, „наративи представљају парцијалне представе и евокације света какав наратори познају, па су, гледано из ове перспективе, наративи верзије стварности; они су оличење једне или више тачака гледишта пре него објективне, свезнајуће приче“ [Sikimić, 2013: 24]. С обзиром на то да су наративи интерактивна постигнућа, улога примарног примаоца је, у овом случају, да пружи повратну информацију о наративном доприносу, без амбиције да га „усклади, улепша, доведе у питање, изазива, оповргне или игнорише“ [Sikimić, 2013: 24]. Стварање целовите слике о најважнијем, најразрађенијем и садржински најбогатијем обичају животног циклуса српске мањине у посматраној мултикултуралној средини захтева поновни одлазак на терен и прикупљање додатних података.

Литература

- Бандић, 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*. Београд: Нолит.
- Вучинић-Нешковић, 2008: В. Вучинић-Нешковић, *Божих у Боки Которској*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду и Чигоја штампа.
- Златановић, 2003: С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Златановић, 2007: С. Златановић, Свадба и конструисање идентитета, у: *Култура у трансформацији*. Београд: Етнографски институт САНУ, 35–45.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Сикимић, 2013: В. Sikimić, Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa, u: *Bunjevci. Etnodijalektološka istraživanja 2009*. Novi Sad: Matica srpska i Bunjevački nacionalni savet, 13–69.
- Степанов и Степанов, 2014: Љ. Степанов и В. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Церовић, 1997: Lj. Cerović, Srbi u Rumuniji od ranog srednjeg veka do današnjeg vremena, http://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_ro.html Преузето 19. 10. 2019.

Bojana B. Bogdanović

MARKERS OF SERBIAN IDENTITY IN ROMANIA: WEDDING IN POLJADIJA

Summary

During the field research in the villages of Lugovet, Zlatica and Sokolovac in July 2019, data about past and present ways of celebrating wedding among Serbs in Romania were collected. This traditional element was chosen because of the identity function he has not only for the Serbs in the country of origin, but also for the Serbs in diaspora, and thus consequently for the Serbs in Romania. Even today he (self)define ever decreasing Serbian national minority in the multicultural surroundings. This paper reviews the forms of celebration of wedding, considered in the ethnological/anthropological science as one of the key events in each individual's lifecycle, having a special significance considering the specificity of the social context in which it is observed.

Key words: customs, Poljadija, Romania, Serbs, wedding.

ВЕЉКО ПЕТРОВИЋ И ИВО МУНЋАН: ЈЕДАН ПОЕТИЧКИ УКРШТАЈ

Предмет рада је компаративна анализа поетика писаца равничара, Иве Мунћана и Вељка Петровића, са нарочитим освртом на следећа дела: родољубиве и социјалне песме Вељка Петровића, приповетке *Буња*, *Салашар*, *Земља*, *Бели Деда*, *Карловачки доживљај 1889. године* овог писца, као и на збирку прича *У вртлогу времена* и романе *Бесана ноћ* и *Сунце на кришке* Иве Мунћана. У наведеном корпусу истражујемо теме и мотиве преплитања две поетике усмерене ка проблему националног идентитета и идентитета појединца у контакту са модерним временом. Нарочита пажња посвећена је проналажењу сличности у развијању и значењу мотива земље, села и традиције, у обликовању јунака и у приповедном поступку Вељка Петровића и Иве Мунћана.

Кључне речи: Иво Мунћан, Вељко Петровић, антејски мотиви, идентитет, традиција, усмено приповедање.

Он је реч земље. [...] Обећао је земљи да ће се његово биће у њој обескрајити.
Исидора Секулић, 1924

„Глава и дух би још нешто да напишу, али рука не може, издала ме је, проклета. Остаје ми да се надам да ће, сем оних који су ме волели, бити међу младима и таквих који ће читати моје, и не само моје књиге.” (Поповић, 2009: 237) – изговорио Вељко Петровић тог 27. јула 1967. године, гласом који тек да је реметио тишину. Али тај глас није утишан првим прегрштом земље која је истог дана пала на ковчег Вељка Петровића у Алеји народних хероја. Из расклопљене књиге полетела је „Вељкова голубица”³, данас престижна књижевна награда чији су лауреати писци који стварају у духу поетике Вељка Петровића.⁴ Том низу писаца лауреата инспирисаних поетиком Вељка Петровића свакако се може додати Иво Мунћан, писац рођен

¹ mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији.

³ Ову књижевну награду додељује Град Сомбор за свеукупно приповедачко стваралаштво на српском језику.

⁴ Први лауреат књижевне награде „Вељкова голубица” је Мирослав Јосић Вишњић (2007).

у Тимишкој жупанији и аутор збирки песама *Жетеоци дуге* (1978), *Исходиште* (1996), *Љубичасто небо* (2003), монографије *Била једном слога једна* (2013), антологије *Откривање Срба* (2012), дела *У походе коренима: белешке за преглед старе српске књижевности* (2001) и низа других текстова који тематско-мотивски, избором ликова и садржајем кореспондирају са поетиком Вељка Петровића.

Тему поетичког укрштаја дела Иве Мунћана са Петровићевим назначили смо у раду „Антејски мотиви збирке прича *У вртлогу времена Иве Мунћана*”: „Именом овог античког дива [Антеја, прим. аут.] Скерлић је назвао једино песника и прозаисту Вељка Петровића. С друге стране, сам Вељко Петровић је насловом једне од својих родољубивих песама изузетне лепоте наслутио долазак 'нових Антеја' који ће наставити линију стиховног и прозног тематизовања земље као култа сигурности и постојаности и човека који се једино са њеног тла може дићи 'оснажен и силан, / ко некад Титан' (Петровић, 1969: 57). Земља, равница, човек, природа, тежачки рад као најфреквентнији мотиви Петровићевих дела, неретко истицани самим насловима (уп. *Човеčја земља*, *Кад сељак умире*, *Похвала равници*, *Земаљски звуци*, *У жетвене дане*), средишњи су мотиви већине прозних дела Иве Мунћана. У више наврата књижевни критичари су истакли да је Иво Мунћан својим делима успео да дочара равничарско банатско поднебље (Поповић, 1973; Милин, 1977), човекову емоционалну повезаност са широком равницом (Вукадиновић, 1992), али и унутрашње тензије човека укорењеног у њу (Клисурац, 1973).” (Бојанић Ћирковић, 2018: 49–50)

Циљ овог рада је указати на још поетичких укрштаја двојице равничарских писаца сем назначених тематско-мотивских прожимања и истаћи њихове стилске, композиционе и приповедачке сродности.

2. Усмењаци

О лепом говорном језику Вељко Петровић није само писао у истоименом огледу, већ је, како истичу поједини тумачи Петровићевих дела (Глигорић, 1955; Гордић, 2000. и др.), њиме писао своје књижевноуметничке текстове. Пишући о приповедачком опусу Вељка Петровића, Јован Деретић (1987: 118) истиче да се у „начину приповедања осећа усмереност на живу, изговорену реч” и указује на заступљеност приповедања у првом лицу у Петровићевој прози. Велибор Глигорић (1955) је истакао да Петровић као приповедач „своју опсервацију предаје непосредно, срдечно и директно заинтересованом читаоцу”; Гордић (2000) га је назвао *усмењаком* „чија се живописна опажања и вртоглаве досетке памте и препричавају”. Мирослав Крлежа је такође истицао жив и сугестиван језик Петровићевих дела. И приповедачи Мунћанових дела (равничари, повратници, домаћини, паори, ста-

рине) приповедају своју животну причу, „кратку и обичну” (Мунђан, 2013: 57) Њихова перманентна потреба за саговорником и „шачицом разговора” открива снажну жељу усамљеног човека у опустелим равничарским селима за блискошћу. Тренуци разговора за њих су бокори радовања; зато је њихова прича без ламентације, а пуна дигресија које светкују реч, глас и звук као потврду живота. Збирка *У вртлогу времена* је колаж таквих прича из живота које светкују радост причања, односно задовољство у причању. Свака глава романа *Сунце на кришке* једна је од мноштва прича које је приповедач желео да (нам) остави у аманет.⁵

Јунак прозе Вељка Петровића је „без изузетка дошао из мање вароши, из паланке, са села, из неког засеока; горштак, равничар” и сваки уноси у град своје носталгије, наречја; а сви они деле исти укус, исти доживљај ритма и шума града.⁶ Прозни текстови Иве Мунђана бремени су монолошким исказима, самопогледањима, интроспекцијама и аутобиографским елементима јер се банатска равница тимешке жупаније често јавља као место радње дела овог писца. Јунак Мунђанове збирке стрепи од свог или туђег одласка. На своме/са свог тла бори се да се „опанци врате у бразде”.

Усмењаци Вељко Петровић и Иво Мунђан разликују се по форми у коју су заоденули причу о својим равничарима. Прозни текстови Мунђанове збирке *У вртлогу времена* жанровски су блиски „причи из живота” о којој је писао Душан Иванић (2015: 5) у истоименом тексту наводећи да је то кратки, самостални прозни облик где се извесне животне (документарне) чињенице саопштавају као целовите, сижејно уобличене приповетке/приче. Поједине Мунђанове приче из живота имају слободнији однос према својим жанровским границама; примера ради, прича „Старац и сунце” блиска је новинској репортажи, а њена документарна страна ојачана је транскриптом „записа са траке” насталом у кући једног банатског старине. Вељко Петровић се определио за форму српске реалистичке приповетке, али без поджанроцких одредница слике и др. И у погледу обликовања јунака углавном је био реалист: поступке својих јунака објашњавао је спољашњим, социјалним чиниоцима, али запостављао ни њихове карактерне црте и темперамент. Оцењујући Петровићев укупан приповедачки рад који садржи око две стотине приповедака, Јован Деретић (1987: 117) закључује да је Петровић „тематски проширио и обогатио српску приповетку, ослободио је њених ранијих ограничења; код њега нема регионализма, фолклоризма ни социјалне периферије у приступу, све о чему пише уноси погледе модерног човека који никада није изгубио везу с народом.” Ове усмењачке, писце реалистичке приповетке и кратке приче, надасве повезује утисак истинитог, реалног и живог у њиховим делима.

⁵ Уп. „Ето, то сам још хтео да вам кажем.“ (91)

⁶ Парафраза речи Вељка Петровића у часопису *Југославија*; нав. према: Поповић, 2009: 170.

3. Писци узмућених душевних стања

Бити до краја и недељиво цео.

Буња, Вељко Петровић

Давне 1908. године, Јован Скерлић је Вељка Петровића, тада младог ствараоца чије име тек почиње бивати познато, назвао „најбољим живим песником старе Војводине” истичући да ће име „обновитеља патриотске поезије” заузети значајно место у српској књижевности. Попут Вељак Петровића чији књижевни живот почиње избором из књиге песама *На прагу*, публикованом у *Летопису Матице српске* 1908. године, а наставља се збирком *Родољубиве песме* (1912), Иво Мунђан у књижевност такође улази као песник лирске исповести (збирке *Видици маште*, 1966. и *Исповести*, 1971) и у даљем стваралаштву, без обзира на промену жанровског лика, попут Вељка Петровића остаје *песник* равнице. Нису ретка запажања књижевних критичара о приповеткама *Раванграда* као слици и песни Војводине и њених „урбанизованих личности које као чардаци између неба и земље, распете лебде у неком вакууму времена које као да је стало и простора који као да је поремећен и испретуран, док се у њему пропињу и затежу амбиције, страсти, нагони и жудње, стапајући се у широку панораму једног света разливеног по непрегледу монотоне равнице и оболелог од чудног панонског бола.” (Палавестра, 1963) Без обзира на жанровски лик овог „разумевања човека”, Вељко Петровић је, како је сам о себи рекао, „Поета! Увек! Увек!” (Поповић, 2009: 171). У прозном опусу Иве Мунђана готово да нема приповетке у којој се не прожимају прозно и поетско; један од разлога свакако је тај што се Мунђан, као и Вељко Петровић, подједнако успешно остваривао као песник и прозаиста. Примера ради, поједини сегменти збирке прича *У вртлогу времена* И. Мунђана налик су песмама у прози, а као науспелије можемо издвојити дело „Старац и сунце”, лирску исповест старине која путем песничке слике бујице боја и игре зрака Сунца дочарава тренутке старинине радости због ретког присуства саговорника у тихој равници и његову стрепњу да сваког трена поново може остати сам. Међутим, усамљеност као типична црта Мунђанових и Петровићевих јунака у делима ових писаца рачва се ка помирљивости и тихој патњи и ка гласном исповедном монологу бунта и горком плачу, као у „повести човека без корена”, *Буњи*. Али, приповетке двојице писаца са ликом равничара остају повезане поступком градиције јер у њима туга кулминира: и Мунђанов старина и Стипа Паштровић заплачу и јакну тихо, односно громко. И у једном и у другом контексту, усамљеност је мотивисана „лудошћу чекања и трпљења” (Петровић, 1968: 103).

Мотив усамљености у опусу двојице писаца по правилу се развија унутар теме идентитета (националног и личног) и укорењености. Кулми-

нативна фаза Буњине исповести на најбољи начин осветљава терет душе располућене између онога што собом носи и наноса туђих адета и амбиција: „Ја сам лебдео, венуо без корена. Јер ја сам Буња, прави правцати сала-шар Буња, који је понео топло срце, напупело крај земљаног белог банка, у свет ваш, где је прва врлина ишчупати срце што раније, још неразвије-но и зелено, или га притајити.” (Петровић, 1968: 111) И јунак Мунђановог дела (нарочито романа *Бесана ноћ*, *Сунце на кришке* и приповедака збирке *У вртлогу времена*) је једноставан у свом погледу на свет, носилац здравог, народског поштења и части, *епски* несебичан, али вечити немирник кога напаја (и у исти мах чини горљивим) силно родољубиво осећање. Мунђанов и Петровићев јунак горљиви су у жељи да се укорене на своме и да управо та њихова снага буде светлост (путоказ) у мраку будућности који наслућују.

Прозу Вељка Петровића и Иве Мунђана повезује панорамска ширина сликања друштвеног и географског простора у којем се нијансира психолошка димензија јунака (било индивидуалног, било колективног). Двојица приповедача и песника унизала су своја дела у „заједнички” циклус „из нашег живота”, из „доброћудних равница” које изнедре „доброћудног” појединца који сваким кораком од равнице, а ка нервозном, мемљивом свету допадне трагичних душевних криза. Да Вељко Петровић радо слика „узмућена душевна стања” (Поповић, 2009: 47), истакао је готово сваки књижевни критичар и историчар књижевности који је писао о делу Вељка Петровића. Оно што се још може ишчитати између редова критике, а понајвише из Петровићевих дела, јесте једна нијанса – Петровићево „сликање” ређих осећања. И „равница је само привидно једнолика и привидно ћутљива”, записао је Вељко Петровић у *Похвали равници*. У приповеци *Земља*, у пролеће 1918, у лику Сремца Саве Недељковића Петровић осветљава „оно што је врло, што је подмукло локало” у душама човека; једно „трагично мрачно раположење” које је у њему лежало као „оловни талог”. Главни мотив ове приповетке, воз, израста у симбол човекове душе: у возу се дахће, зноји, брише и свлачи до кошуље; и души је тесно у тим „чудним нашим путовањима”, под оловним талогом прошлости („Сувише се дуго робовало.”, *Карловачки доживљај 1889*, стр. 38). Воз који, увек у покрету и протоку, напослетку остаје празан, метафора је празне душе Саве Недељковића у тренуцима ишчекивања вести о свом сину Милошу, матуранту Карловачке гимназије и стрепње да ће остати без крста и људског гроба. Оловни талог нагриза (уп. „Такви смо и ми сви, Срби, много је киселине у нама, зависти, злурадости, неумерености и нестрпљиве амбиције и таштине.”, *Карловачки доживљај 1889*.) Вељкови приповедачи и Вељков лирски субјекат опажају „оно невидљиво друштвено врење и сазревање чему нешто слично налазимо у природи, у глумим и плодним летњим ноћима, када, што се вели, трава расте, пупољци пуцају а зрна бубре...” (Вељко Петровић о својој прози, нав. према: Поповић, 2009: 195) „Равница у до сада узетом смислу је симбол плодности, извориште живота у свој његовој разноликости.”, истиче

и Тихомир Петровић (2014: 13) у огледу о равници у делу приповедача о којем говоримо.

Банатски равничарски хронотоп место је укрштаја послератног времена, судбине ликова и подлога је друштвених, економских и политичких превирања у роману *Сунце на кришке* Иве Мунђана. У контексту поетике сликања душевних стања јунака, упечатљива је сцена путовања на лађи у Мунђановој причи *Старац и Сунце (У вртлогу времена)*. Бљесак зеленог Сунца, са дугачким пипцима на палуби лађе, пробудио је печалбареву стрепњу. Кроз зелени облак смењивале су се слике сивог, „чужег” сокака и разнетог покућства. Доживљај зеленог сунца посредно говори о старининим стрепњама за сина који је отишао из равнице. Зелено сунце је сунце патње; оно „цијуче, урличе”. Међутим, и под „чопором облака” старина и даље жуди за својом „кришком Сунца”. Значајан корпус Мунђанових приповедака може се означити ехом Петровићеве „повести човека без корена” или Буњине исповести. „Наш човек”, др Стипа Паштровић, адвокат, човек утихлих хтења, неостварених жеља, „туђ” човек „конзервативног буњевачког срца” који чезне за топлином салаша багремима осенченог, биланс промашеног живота своди и у Мунђановој прози: микро-роман *Бесана ноћ* је, заправо, бесано саслушавање савести, своје и туђе. „Белешке” романа су фрагментарног карактера, без датирања, чиме се подцртава средишња тема дела, сукоб свести и савести. Међутим, у Мунђановим (микро)романима ова „борба” се потиरे на попришту доживљаја равнице; док се јунак перманентно преиспитује у вези са одлукама које је донео, а које се тичу одлазака и растава, приповедна и доживљајна перспектива стапају се у тренутку помена мотива земље, сунца и равничарског неба. То је „Света тројица” јунаковог детињства и његовог бића.

4. Песници родне груде

Књижевнокритички текстови о стваралаштву Вељка Петровића више од пола века након његове смрти подједнако вреднују његова дела и нарочито истичу стваралачко опредељење овог писца да књижевним радом „држи до обичаја својих предака” (Поповић, 2009: 178) и да слика „крилату грудву земље”⁷. Тематску кохерентност овог опуса истицао је и сам писац: „моје новеле третирају махом проблеме националне психологије и борбу раса у некадашњој Јужној Угарској” (нав. према: Поповић, 2009: 63). И као репортер часописа *Браник* Петровић је подједнако био заокупљен „малим” човеком, а истинским јунаком, те описи градова у његовим репортажама почињу портретом: „Сељаци и сељанке у дивно везеним прегачама, слободно се крећући као до сад никад, машу, смеју се на наш воз и бришу сузе.

⁷ Наслов књиге песама Вељка Петровића (Нови Сад: Матица српска 1965).

Особито се сви згрђу око генијалног стратега г. генерала Радомира Путника, поздрављајући га као спасиоца. А он се скромно и очински смеши, без тру-ни утегнутости на коју смо свикли.” (Поповић, 2009: 43) Читајући критичка запажања Младена Лесковца (1968: 7) „Пред делом Вељка Петровића” да „у прози овог писца моћно пулсира (М. Лесковац: *пулсира*, прим. аут.) живот нашег села и града последњег полустолећа, (и онај њихова здравља, и онај њихових хладних болести)”, те да Вељкови приповедачи „тачно опсервирају” детаље тог живота и нијансе његовог пулса, скалу његових мириса, да анализирају, тумаче, и у палимпсесту стварности откривају атавистичко, ирационално, вечно, полако освешћујемо да у једном кутку савремене прозе са нашег поднебља можемо наћи „кришку сунца” Петровићевог дела. „Кришка сунца” у делима Вељка Петровића је и метафора огранка једног национа који се, некада на туђем тлу, а каткад и у туђем свету бори за свој опстанак (др Стипа Паштровић у приповеци *Буња*; Бабијан Липоженчић из приповетке *Салашар*). Иво Мунћан, аутор романа *Сунце на кришке*, и сам је „кришка сунца” једног национа. Наслов овог романа (*Сунце на кришке*, 2014) алудира на стих Петровићеве песме *Кад сељак умире*: „Сунце скоро зашло, још остаде кришка”.

Петровића и Мунћана спајају „крваво живе теме” и идејно тежиште дела. Они описују и приказују своју земљу – родну груду и идеју човекове борбе за њу и са њом, негују култ села и патријархалних вредности, проблематизују појам однарођавања. Човек је као земља; тачније, човек је земља у Петровићевом и Мунћановом делу. Земља је „гнојна, здрава, јака / касно-га цветања а мразева прерани” (Петровићева песма *Српска земља*, 1906). Међу прозним делима Иве Мунћана, чари *домаје* и препознавање коренског у нама на најбољи начин дочарава збирка кратке прозе *У вртлогу времена* (2013), а то је резултат дубоке спознаје до које долазе њени јунаци тек у додиру са својом равницом – благом, неизмерном, *гнојном*, јаком. Укореењен у равничарску земљу Петровићев и Мунћанов лирски субјекат, али и јунаци њихових приповедака, исказују амбивалентна осећања („о, ја те мрзим, јер нико ко ја / не љуби тако, моја мати драга!” (*Српска земља*)). Амбивалентна осећања пандан су грчу душе под талогом (у талогу) земље натопљене (односно „отроване”) крви.

Иво Мунћан је тему вечитог сукоба између својег и туђег, између *овде* и *тамо*, те исконску жудњу за својим комадом земље и Сунца обрадио у форми кратке приче. Јунаку збирке *У вртлогу времена* није стран ни доживљај *своје* земље као стране, хладне, туђе. Оваква осећања где год да („рекло би се, из навике” (37)) крене, са собом носи Сима, средишњи лик приче „Четири чаше на столу”. Сима је типски лик и метонимија је оних сељака који су остали у својој равници да са њеног тла сведоче о променама које су је задесиле. Три чаше вина које Сима наручује у кафани сваког четвртог у месецу намењене се онима којих више нема, његовим пријатељима. Иако је

остао на плодној равници, под „кришком” свог Сунца, овај „последњи Антеј” не напаја се снагом са свог родног тла, већ „дубоко загладан у себе тражи још неке кутке снаге неопходне да се вине даље...” (37). Вешто бирани детаљи попут зрака сунца, бора на челу, шуштања кукуруза, хрскаве корице врућег хлеба и др. семантички корелирају и упућују на комад („кришку”) *своје* земљи, као средишњем мотиву Мунђанових прича. Ликове његових прича покреће земља, тачније жеља да поседују још један педаљ, ма „десет ланаца” те плодне равнице. Њихове њиве су бременисте: „Па смо на њиве грабили такорећи између два облака и две кише.” (22), рећи ће свако од њих.

Док лик старине у делима Иве Мунђана, попут ратара и салашара у делима Вељка Петровића „челом тражи са грана одбегло лишће / ћути и левим оком подупире снопове које случајно олуја прети да разнесе / а десно око забада под кошуљу видика...” (*Старина у башти*), сам неодољиво подсећа на *белог деду* Вељка Петровића којег овај писац у истоименој причи описује како „бауља међу бундевиним врежама”, док се за њим шуња унук Вељко, „мала малоћа”. Башта је цео свет и у Мунђановој краткој прози! Шум травке у овом свету нешто је велико, силно, моћно! *Своје приче из живота* Мунђан мотивише сусретом свога (усамљеног) приповедача са природом – јутарњим Сунчевим зрацима, додиром са листом шљиве или јабуке. Овај сусрет има карактер Догађаја, док се одлазак у башту или на њиву може назвати правом светковином.

Вељкова песма земљи, родној груди је црвена (*Црвена песма*, 1906); израста са тла – талоба труле крви и праћена је тутњавом мегдана. Песничка слика црвене, „тутњаве” песме која се у руменој светлости уздиже са тла оваплоћење је буктања, врења у песничком субјекту – смеоном, дрском, плахом. У песми *Кенигрец* Петровић пева о „врелој, лудој, лудој српској крви” и поносном, дивном, немирном и „гордом роду”, док узроке овога налази у атавистичком, али и у самој земљи из које су поникли несмирници. Већина Петровићевих песама из прве деценије 20. века (*Под ђивотом кнеза Лазара, Повратак, Србији*) инспирисана је одређеним историјским околностима (1908. је мађарска влада експроприсала угљени мајдан до манастира Раванице, где су се чувале кости кнеза Лазара и сву околину населила Мађарима, а исте године је издата и наредба од стране поменуте владе да се Срби морају одрећи своје „заветне мисли” и идеје националног уједињења како не би били протерани; у овом периоду Срби су били изложени и другим притисцима мађарске владе), али се свака дотиче универзалног у нашем националном бићу. У песми *У родитељској постељи*, 1909, песнички субјекат свој доживљај родне груде уздиже до епских размера; као да у име колектива сведочи да „једно је срце у нама”. За поетику Вељка Петровића јак је важно што појам песника дефинише баш у родољубивим песмама: „слушај велико срце / народа, светова! [...] ко висок, изнад горе, бор”. Песник треба да пева из срца свог народа, у име свог народа, са проницљивошћу оног који

„на брду ак и мало стоји”; Петровићев песник (*Песнику*) је хиперсензитивних чула и нерава, али у позитивном смислу; он чује било срца земље, шум удаљених житних поља, трептаје душе свих нас. Његова је „песма” земљи и човеку спевана.

Укореоен и окупан снопом зрака свога Сунца, јунак збирке *У вртлогу времена* Иве Мунђана уздиже се изнад једнократности и пролазности, а његова лична судбина постаје судбина једног нација. Истински је живот једино „у знаку аманета [овог, свог] простора и видика.” (103), закључује приповедач приче „Мајка”, само једне у низу уплетене песме у прози. Она (Земља-Мајка) је срце света. Попут „ћутљиве статуе” (103), „скамењене лавице” (104) Банатска, равничарска земља „стајала је као стена док се мимо ње све ковитлало, превирало, плакало, туговало” (106). Горела је, тресла се, али, одмотавањем клупка времена, њено „стабло” је расло. На сличан начин, деценијама пре Мунђана, Вељко Петровић пише о Војводини као горштакињи гордој (*Војводино стара, зар ти немаш стида*).

Песнички субјекат Петровићевих песама сваким поступком, уздахом, линијом свога лица исказује љубав према земљи која га је надојила. Ратар из истоимене песме је сам песник који се стапа са објектом опсервације управо у тренуцима ослушкивања „семена које нечујно пуккета” и усклика истинске (исконске) радости која се може осетити само међу богатим браздама, у мору жита. Ту сељак чује како „земља збори”. Шуштање зрелог жита и усклик радости утичу у тиху, несвесну, а снажну песму. У Петровићевој песми *Чобанов бадњак* главни мотив је такође песма. Она је „тиха, наслеђена, проста”, поје се с дршћућим гласом. Усамљени чобан(ин) песмом захваљује земљи што се сам не осећа усамљеним. Музика земље и равничарског ветра ремете тишину (усамљеност) чобанина на највећи хришћански празник. Песма земљи и песма земље је „љубав првобитна”, вечна, не да се притајити ни под коровом времена. Песма греје, плави. Петровићево родољубље у овој песми нема ритам ратне корачнице, нити је израз предратних и ратних афирмативних фраза; напротив, оно је конкретизовано са емоционалног аспекта (кроз доживљај земље); уједно, оно је и надахнуће. У том полету радости међ’ шуштавим житом, ратар се сав растаче у песму. Вељко Петровић пева о „човечјој земљи”, земљи великог срца које бије кроз нас; о земљи – крилу која булкама тапше, липама хлади. Последњи доживљај сељака који умире (*Кад сељак умире*) јесте топлина благе, неизмерне равнице и кришке равничарског сунца која силно греје. Сељак равничар умире топлим тугом, благом, смерном која тек задрхтава њиме. „Ни душа му није отишла далеко.” (*Кад сељак умире*) Јунаци збирке *У вртлогу времена* Иве Мунђана чезну за кришком идиле јер је у вртложном времену у којем живе она више него довољна за срећу. У времену када је све „на кришке”, оно мало Сунца и земље довољни су да приме цео свет. Живећи у вртложном времену, а „мимо света”, Мунђанови јунаци као највећу вредност истичу топлину

родне груде. „Такву топлину – убеђен си – ниси више никад доживљавао. А била је то некаква слатка топлина, која не да ти се завлачила у кости, него те обливала одозго, од главе почев и силазила, спуштала се низ рамена, залазила под пазухе, клизила по трбуху...” (97, 98)

5. Закључак

Комплексној теми и обимном поетском, приповедачком, публицистичком опусу Вељка Петровића и Иве Мунћана приступили смо кроз анализу поетике усменог приповедања, заступљене у прози поменутих писаца, кроз поступак обликовања њихових књижевних ликова и уочавање њихових сродних карактерних црта и идејних тежишта, те путем анализе мотива родне груде и других антејских мотива којима су заокупљени ови прозаисти и песници. Овако усмерено и путем ових тема организовано истраживање осветлило је још важних смерница за даље истраживање поетичких, формалних и структурних укрштаја двојице писаца заокупљених својом земљом, локалним и националним, а у исти мах општим и вечним. Њихов истинити, реални и живи приказ равнице, равничара, земље, патријархалног и националног, те човекове разапетости између *свог* и *туђе*, потврђује један континуитет у поетици Вељка Петровића, након Вељка Петровића. Два ствараоца, Вељко Петровић и Иво Мунћан, не само да су рођени *под једном звездом*⁸, већ су ту исту звезду тежили досећи. Стићи и престићи Петровићеве уметничке домете није нимало лако, али док год има писаца који се хватају у коштац са овим изазовом „грлица” Вељка Петровића и даље ће *живо* певати *тишим* гласом човека дубоко укорененог у своју земљу.

Извори

- Мунћан, 1977: И. Мунћан, *Бесана ноћ*, Букурешт: Издавачко предузеће Критерион, 1977.
- Мунћан, 2013: И. Мунћан, *У вртлогу времена (кратка проза)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2013.
- Мунћан, 2014: И. Мунћан, *Сунце на кришке*, Нови Сад: Православна реч, 2014.
- Петровић, 1068: В. Петровић, *Приповетке*, Београд: Просвета.
- Петровић, 1969: В. Петровић, *Песме; Есеји*. Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.

⁸ *Под једном звездом* наслов је књиге чији је приређивач и коаутор Иво Мунћан. Књига је, заправо, омаж писцу Михају Еминескуу (1850–1889) чији опус покрива широк спектар тема, од природе до друштва. Осмислили су је, и приредили Иво Мунћан и Душан Милићев. У оквиру ње су штампали и своје две песме.

Литература

- Бојанић Ћирковић, 2018: М. Бојанић Ћирковић, „Антејски мотиви збирке *У вртлогу времена* Иве Мунђана”, *Исходишта*, год. 4, бр. 4, Темишвар – Ниш: Западни универзитет у Темишвару, Савез Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу стр. 49–60.
- Бојанић Ћирковић, 2019: „Жанровска преплитања у делу *Сунце на кришке* Иве Мунђана”, *Исходишта*, год. 5, бр. 5, Темишвар – Ниш: Западни универзитет у Темишвару, Савез Срба у Румунији – Филозофски факултет Универзитета у Нишу, стр. 57–67.
- Вукадиновић, 1992: М. Вукадиновић, Рекли су о прози Иве Мунђана, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 158.
- Гордић, 2000: С. Гордић, *Огледи о Вељку Петровићу*, Београд: Завод за убенике и наставна средства.
- Гргурић, 2009: И. Гргурић, *Вељко Петровић (1884–1967)*: каталог изложбе, Нови Сад: Библиотека Матице српске.
- Иванић, 2015: Д. Иванић, „Прича из живота: ка одређењу једне прозне врсте”, Ниш: *Philologia Mediana*, год. 7, бр. 7, стр. 15–23.
- Јерковић, 2014 (ур.): В. Јерковић, *Равница Вељка Петровића / Књижевни портрет Милисаве Савића*, зборник саопштења, Сомбор: „Вељкови дани” – Градска библиотека „Карло Бијелички”.
- Клисурац, 1973: Ч. Ч. Клисурац, *Рекли су о прози Иве Мунђана*, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 156.
- Лесковац, 1968: М. Лесковац, „Пред делом Вељка Петровића”, предговор у: В. Петровић, *Приповетке*, Београд: Просвета, стр. 5–15.
- Милин, 1977: Ж. Милин, Рекли су о прози Иве Мунђана, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 156.
- Милин, 1999: Ж. Милин, *Одабрани осврти*. Темишвар: Миртон.
- Палавестра, 1963: П. Палавестра, „Токови традиције – српска и хрватска поезија XX века”, *Савременик : месечни часопис*. год. 9, књ. 18, бр. 8/9 (август–септембар 1963), стр. 101–119.
- Петровић, 2014: Т. Петровић, „Равница Вељка Петровића”, у: В. Јерковић, *Равница Вељка Петровића / Књижевни портрет Милисаве Савића*, зборник саопштења, Сомбор: „Вељкови дани” – Градска библиотека „Карло Бијелички”, стр. 7–20.
- Поповић, 1973: Н. Поповић, *Рекли су о прози Иве Мунђана*, у: И. Мунђан, *У вртлогу времена*. Темишвар: Савез Срба у Румунији [2013], 155.
- Поповић, 2009: Р. Поповић, *Воћка на друму*, Београд: Службени гласник.
- Секулић, 1924: И. Секулић,
- Скерлић, 1971: Ј. Скерлић, *Критике*. Нови Сад – Београд: Матица српска – СКЗ.

Mirjana Bojanić Ćirković

IVO MUNCAN AND VELJKO PETROVIC IN COMPARATIVE INTERPRETATION

Summary

In this paper we analyze the poetics of two writers, Ivo Muncan and Veljko Petrovic, through a comparative approach to their stories and poems. We investigate the themes and motives interweaving of two poetics aimed at the problem of national identity and the identity of the individual in contact with a modern times. Special attention will be devoted to finding similarities in meaning motives of the country, villages, tradition.

Key words: Ivo Munćan, Veljko Petrović, Antean motives, national identity, village, tradition, oral storytelling.

ИЗ КОЛАРСКЕ ЛЕКСИКЕ СЕЛА ЧЕНЕЈА (РУМУНИЈА)

У раду се анализира лексика коларског заната из Ченеја. Добијена грађа упоређује се са оном забележеном и анализираном у монографији *Војвођанска коларска терминологија* из 1984. године. Грађа је забележна од последњег живог колара из Ченеја и врло је скромног обима јер је казивач многе лексеме, па и реалеме, заборавио. Материјал обилује лексемама германске провенијенције што је и било очекивано јер су коларски занат (и не само каларски) у Ченеј донели Немци. Обрађена су следећа семантичка поља: *Називи за кола и њихове делове* (предњи и задњи трап, точак, лотре, шараге, левча, руда) и *Називи за особе које управљају колима*. Грађа је лексички и творбено-семантички анализарана (суфиксална анализа и семантичка мотивација лексема). Готово целокупна сакупљена коларска терминологија Ченеја подудара се са оном из поменуте монографије, с напоменом да су у питању оба банатска говорна типа Ш-В дијалект као и смедеревско-вршачки дијалекат.

Кључне речи: Ченеј, српски говор, коларска терминологија, творбено-семантичка анализа, германизми.

1. Увод

Село Ченеј први пут се помиње у документима 1221. године као посед Иштвана Итебеја, а затим више пута у 14. и 15. веку. Насеље се налази у западном делу темишварске жупаније, а сеоски атар граничи се са атарима села Кече, Карпиниша (или Грчаноша како га српски мештани зову), Побде, Ујвара, Пустињиша, Српског Итебеја, Хетина и Радојева. Поред села протиче река Стари Бегеј. До 1903. године село је било подељено на Српски и Хрватски Ченеј, а након те године до после Првог светског рата било је средиште среза са 14 окупних села. Године 1924. након коначног разграничења, Ченеј је уступљен Краљевини Румунији. Данас је и седиште

¹ gordanadragin19@gmail.com

² Рад је настао у оквиру пројекта „Истраживање културе и историје Срба у Румунији“ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, који финансира Савез Срба у Румунији

истоимене општине у округу Тимиш у Републици Румунији. Удаљено је 28 километара од Темишвара ка румунско-србијанској граници. Сеоски атар је у равничарском делу Баната поред Бегеја. Банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, углавном, комуницира се у делимично српским селима у Републици Румунији уз границу са србијанским Банатом³. Северни део равног Баната, где се налази Ченеј, представља најбогатији крај у Румунији у којем живе Срби. По попису из 2002. године у Ченеју је живело 2013 становника, а од тога је 530 српске националности, тј. 26,3% од укупног броја становника. Село је некада било насељено претежно Србима, а данас српско становништво чини тек нешто више од четвртине целокупне популације, односно скоро двоструко мање него што је Румуна (54, 4%). Мађари и Немци чине заједно преко 17% од укупног броја становника. Почетком 19. века у Ченеј долазе Хрвати и Немци што је знатно допринело развоју места, а посебно занатске делатности. До Другог светског рата ово мултиетничко село са већинским српским становништвом имало је доста занатлија. У то време, занатлије, углавном *Шваби* (како их зову Ченејци), имале су своје радионице, а код њих су занат изучавале калфе и шегрти, већином Срби. До друге половине прошлог века када су кола била главно (и радно и парадно и путничко) превозно средство, коларски занат, поред ковачког, био је један од најцењенијих у селу. На селу су колари (и ковачи) и њихове породице уживали велики углед, а занат се обично преносио са оца на сина.

2. О грађи

Међутим, промењени услови живота на селу као и убрзана и неминовна модернизација утичу на измену реалија, па тиме и на нестанак лексема које их именују. Данас се за рад у пољу и превоз користе трактори и друга савременија превозна средства, а запрежна кола могу се видети само у неким сеоским двориштима или испред угоститељских објеката - као сувенир. Са нестанком кола, нестају и колари, а иста судбина чека и многе уско стручне термине везане за коларски занат. При сакупљању грађе користиле смо *Упитник за коларски лексикум* који је састављен за потребе рада на књизи *Коларска лексика Војводине* аутора Г. Вуковић, Ж. Бошњакловића и Љ. Недељков са Филозофског факултета у Новом Саду.

Информатор, Милета Команов (1928–2018), у време нашег сусрета био је последњи колар у селу. По његовом сведочењу у другој половини прошлог века у Ченеју је било још четири колара, а и отац му се бавио коларским занатом и био шегрт код „неког Швабе колара”. Морамо поменути чињеницу да је наш информатор и поред добре воље да нам изађе у сусрет

³ О српским говорима граничних села и Ченеја писано је у више наврата (в. литературу).

дрейчаник, дрейчаник ‘краће дрво (X2) за које се везују коњи кад се прежу у кола’; у ВКТ (Алибунар) син. су и: *ждрепчаник, дрвчаник, дручаник...*

дрйчаник в. *дрейчаник*; у ВКТ (Мокрин, С. Црња, Радојево, Житиште, Перлез, Баваниште) син. су и: *ждрепчаник, дрвчаник, дручаник...*

ѐш ‘округли гвоздени прстен који повезује лотре и шараге’ ...*смѣњује и увећава кѡла*; у ВКТ нема ове лексеме.

јармац 1. ‘дуже дрво преко кракова и руде’, 2. ‘део између лотри на предњем и стражњем дела кола’, 3. ‘део који држи лотре да не падну’, 4. ‘предњи део за који се везују коњи’; у ВКТ (највећи део Баната) син. су и: *вагирача, јармак, јерманц,*

карѣлца, корѣлца ‘мала затворена кола с једним точком које гура човек’; У ВКТ нема ове лексеме, тамо је само *колица*, док у Ч нема лексема *трагаче, драгаче* у истом значењу. Ова лексема, са фонетизмом *корелца*, забележена је и у Сеппетеру у Румунији, Дески у Мађарској и Ђали у сверном Банату, на самој граници са Мађарском (РСГВ 4: 144).

каруца, ж. пл.т. ‘фијакер, свечана покривена запрега на четири точка’ - *Ка́руца не́кад била, а сад је фи́јакерска кѡла*; у ВКТ (Падеј, Маргита) син. и *каруце* ж. пл.т.

ка́рфе мн. ‘усправни ступчићи на лотрама’; у ВКТ (Радојево, Долово, Маргита) син.су и: *карве, карвице, карсле, карбе,*

кѡла пл.т. ‘општи назив за превозно средство на четири точка за преношење кукуруза, сена и сл. које вуку коњи или волови’; У ВКТ сви испитивани пунктови имају ову лексему са истоветним значењем.

ковѣчки кљин ‘ексер којим се прикрива шина на точак’ у ВКТ само *клин*

кѡчија ‘кола за превоз балвана, трупаца и сл.’; и ВКТ нема ове лексеме, док је у РСГВ под одредницом *кѡчија*, поред упута на синонимну лексему *каруце*, дат следећи податак: „Једино је у једном месту у јужном Банату остала нејасна мотивација лексеме *кочинска кола*, према *кочија* за означавање радних кола” (159).

кочѣјаши ‘општи назив за човека који управља колима’; у ВКТ сп⁴

кочијаши ‘управља коњима седећи на колима’; у ВКТ сп

крѡкови мн. ‘део којим је руда спојена за трап’; у ВКТ син. су и: *ласве, ластавице, ластине, пернице, праћка, рашље, свраке, сврачило, сврачине, шврачине, шкаре*

кри́ло ‘даска изнад точка’, ...*дно њрѡйив блѣйѣ*; у ВКТ сп

кѣ́ка 1. ‘гвоздени део који држи шараге’; у ВКТ син. су и: *кљун, канѣ, мачке, пармак* 2. ‘округли гвоздени део на стражњем делу струке’; у ВКТ син. су и: *копче, кљун, канѣ, мачке, пармак*

⁴ Ознака сп значи да је лексема забележена у свим испитиваним пунктовима.

лѣвча ‘криво дрво које спаја точак и лотре’; у ВКТ сп
лѡйре пл. т. ‘бочне стране на колима’; у ВКТ сп
мрѣвѣчка кѡла, син. *фарѣјнѣ* ‘кола за свечане прилике на четири
точка покривена’; у ВКТ – , али има: *мрѣвѣчка кѡла*, *сѡмрѣина кѡла* и
ѣдѡребна кѡла

на́йлодак / на́йлойџак ‘део између металног обруча и чашице на осовине (6 комада)’; у ВКТ син. су и: *гобеља, наплат, наплатак, наплетак, шмирфенинг*

на кърфе лóйре в. лотре; у ВКТ лотре са карвама

zāyivorene lóyire = ВКТ ‘лотре од дасака’

ђблођа ‘део који се ставља на место шарага кад се превози ситан материјал’; у ВКТ са значењем ‘гвожђе које штити доњу струку лотре од предњег точка’ и син. *кламфа*, *кланфа*.

Џбриџај ‘део кола кружног облика по којем се кола обрћу, покрећу’;
у ВКТ син. су и: *обртаљ, обртањ, возаљка, клизаљка, клизача, обртач,*
обртељ, пеглајз, пети точак, пошетаљ, пошетка, шестар, шеталица

đīvōrene lóīre ‘лотре од пружа’; у ВКТ син. је lóīre од īrûha

ийајван 'коноп којим се учвршћује терет на колима'; ВКТ+⁵

ййкса 1. ‘гвоздена чашица на крају осовине’; У ВКТ са тим значењем су: *пиксла, пиксна, капа, каписла, капсла, капсло, пушка, топ, тоца, чашица, чурка, штез, штезла, штезли, штесли, штецла, штецло, штезло*, 2. ‘гвожђе на којем се кола обрћу’, 3. ‘гвоздени део на којем су смештени точкови’

йомѡйн'ице, йомѡчнице, йомѡћнице 'водоравни дрвени део на лотрама', 2. 'уздужни додаци (увек у множини) на колима кад се вози сено'; у ВКТ и йомѡћнице и помотнице

йѡйшеѡа 1. ‘дрво које се налази испод срчанице и спаја предње кракове’;
у ВКТ – 6, 2. ‘гвоздени део на средини краћег дрвета које носи патос а
углављено је у лотре’; у ВКТ –и 3. ‘део кола који служи за пењање напред’;
у ВКТ +

пречеће задрње ‘крајње пречке на лотрама са задње стране’; у ВКТ –

īrēchege īrēdnye ‘крајње пречке на лотрама са предње стране’; у ВКТ –

раф ‘метални оков на точку кола’; У ВКТ (потврђено само у Радојеву на самој граници са Румунијом, најближем селу са србијанске стране) син. су и: *шина, обруч, подлуч*

prúda ‘дугачко дрво на колима из које се упрежу коњи’; у ВКТ сп

сѣдишиѣ ‘два дрвета која висе на кукама преко којих је даска за седење’;
у ВКТ сп ‘седиште на колима без федера’; син. су и: *седалица, седало*

сѣц ‘део кола на коме седи кочијаш’; у ВКТ сп, в. *седиште* ‘седиште на колима са федерима’

⁵ Знаком + обележено је присуство идентичне лексеме са идентичним значењем.

⁶ Знаком - обележено је одсуство дате лексеме.

сѣиц - *федер* - седиште на колима са федерима'; у ВКТ –
сѣица 'дрвена шипка између наплатка и средине точка'; у ВКТ син. су
и: *збица, жбица, палци, паоци, шпице*
срчаница / *срчаница* 'дуже дрво које спаја трапове'; у ВКТ син. су
и: *серчаница, срчаница, стрчаница, штрчаница*
сѣрѣка (*лѣѣре*) *горња с, долња с, средња с.* 1. 'водоравна пречка на
лотрама'; Ч у ВКТ+ и 2. 'краћа усправна дрва на шарагама'
шѣлиѣе 'кола за превоз лакшег терета'; у ВКТ сп
шѣчак 'округли део на којем је колска конструкција који омогућује
да се кола лако крећу'; у ВКТ сп
шѣрнице 'лака кола на која се ставља даска изнад точкова са 4 точка';
у ВКТ и син. *таѣиге*
шѣлац, шѣлци са квѣнѣом, син. *чѣвија* (*мѣла ч, вѣлика ч*) 'метална
кратка цев у главчини кола'; у ВКТ син. су и: *тулак, туѣак, чивија*
фарѣнѣи, в. *мрѣвѣчка кѣла*; у ВКТ –
фиѣкер, син. *фиѣкерска кѣла, в. каруца*; у ВКТ сп
фиѣкерска кѣла в. каруца у ВКТ – (само *фиѣкер*)
черѣѣшка кѣла 'циганска шарена покривена кола имају *шатру*'; у
Алибунару на самој граници са Румунијом (ВКТ и син. са *циганска кола*)
чѣвија, мѣла чѣвија, вѣлика чѣвија в. *тулац*; у ВКТ сп
шѣраѣѣе пл.т. 'ограда на предњој и задњој страни кола'; у ВКТсин.
шараге
шарѣѣе пл.т. 'кола за преношење лакшег терета у која се упреже
један коњ' у ВКТ–
шѣѣира 'платнени прекривач за кола' у ВКТ сп
шѣнѣерска кѣла 'кола у која се скупљају пси луталице'; у ВКТ сп
шѣнѣер 'човек који сакупља и превози псе луталице, вози шинтерска
кола'; у ВКТ сп
шѣѣке мн. 'усправне (металне) шипке на шарагама'; у ВКТ син. су и:
палице, затѣњачи, куѣице, палци, струке, чивије, шипке

4. Творбено-семантичка анализа грађе

Скренућемо пажњу, овом приликом, само на неке најмаркантније детаље творбено-семантичке анализе наше грађе.

Kao општи назив готово увек јавља се проста лексема, без фонетско-творбених варијаната (*кѡла*, *иѣрнице*, *иѣрагље*, *лоѣре*, *лѣвча*). Није редак случај да се једна лексема јави са различитим фонетизмом (*срчѣница*, *срчѣнице* *ѡмѡдѣн'ице*, *ѡмѡднице*, *ѡмѡћнице*, *нѣйлодак* / *нѣйлоѡшак*). Мада у грађи преовлађују просте лексеме, забележене су и сложене. Ради се углавном о независним синтагамама (*иѣниѣерска кѡла*, *черѣѡшка кѡла*,

човек'; *кóчија*⁷ 'кола за превоз балвана, трупаца и сл.'; *йрѣче҃ге зѣдње* 'крајње пречке на лотрама са задње стране'; *йрѣче҃ге йрѣдње* 'крајње пречке на лотрама са предње стране'; *фијѣкерска кѡла в. мрѣвѣчка кѡла, каруца; фарѣјнѣи* 'кола за свечане прилике на четири точка покривена' и *шарѣѣе* 'кола за преношење лакшег терета у која се упряже један коњ'.

Поред тога, неке од нотираних лексема у нашој грађи потврђене су у монографији само у Банату са србијанске стране. То су следеће лексеме: *дрѣк, сѣрѣжњи дрѣк, йрѣдњи дрѣк, йрѣи* (*По сѣѣрим се звѣло йрѣи, а сад је нѡво дрѣк*); *дрѣйчѣник* са значењем 'краће дрво (X2) за које се везују коњи кад се прежу у кола' (забележена је само у Алибунару у непосредној близини границе са Румунијом) и *рѣф* 'метални оков на точку кола' забележено само у Радојеву на самој граници са Румунијом.

1. ЗАКЉУЧАК

Поменута монографија обогачена је лексичким картама на којима се прати ареални распоред посматраних термина. Поредиши нашу грађу са оном из монографије и са мапираном грађом која се односи на Банат, долази се до закључка да се подударана крећу час са кикиндском, час са тамишком говорном зоном шумадијско-војвођанског дијалекта што у потпуности одговара прелазном статусу ченејског говора између ова два говорна типа (П. Ивић и др, 1997; Драгин, 2013; Радовановић, 2017). Важно је истаћи и податак да има лексема које су идентичне са онима у говору села смедеревско-вршачког дијалекта у Србији (*дрѣк, сѣрѣжњи дрѣк, йрѣдњи дрѣк*. - Маргита, Делиблато, Уљма, Вршац, Велико Средиште, Бела Црква; *дрѣйчѣник* - Алибунар; *кѣрфе* – Радојево, Долово, Маргита и сл) што само још више наглашава прелазност српског говора Ченеја.

Литература

- Бошњакловић, Радан, 2010: Ж. Бошњакловић, М. Радан, Досадашња истраживања о утицају румунског језика на лексику српских говора румунског дела Баната, *Јужнословенски филолог* 66, Београд, 135-161.
- Вуковић и др, 1984: Г. Вуковић, Ж. Бошњакловић, Љ. Недељков, *Војвођанска коларска терминологија*. Нови Сад : Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике
- Драгин, 2006: Г. Драгин, Балканизми у Банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта на територији СЦГ и Румуније, у: *Probleme de filologie slava*, Timisoara, 44-58.

⁷ Код ове лексеме упитно је и значење јер је супротно од значења у РМС *лака кола с њокрећним кровом*).

- Драгин, 2013: Г. Драгин, Прозодијске особине шумадијско-војвођанских говора у румунском Банату, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Темишвар, 61-74.
- Драгин, 2013: Г. Драгин, Неке фонетске особине говора Ченеја (у Румунији), *Језици и културе у времену и простору* II/2, Нови Сад, 379-384.
- П. Ивић и др, 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови), *СДЗб*, књ. XLIII, Београд, 1-586.
- Марић, 2002: Б. Марић, Из лексике Ченеја (Румунски Банат), у: *ППЈ*, књ. 33, Нови Сад, 258-326.
- Попов, 2014: И. Попов, *Споменичко наслеђе Ченеја*, Темишвар, 7-74.
- Радовановић, 2017: Д. Радовановић, Теренски записи из Ченеја, у: *Исходишта* 3, Темишвар, 345-356.
- РСГВ 2000-2010: Д. Петровић (ред), *Речник српских говора Војводине* (1-10), Матица српска, Нови Сад.

Гордана С. Драгин
Радослава Д. Глишовић

ИЗ ЛЕКСИКИ ТЕЛЕЖНОГО РЕМЕСЛА СЕЛА ЧЕНЕЙ (РУМЫНИЯ)

Резюме

В работе проанализирована лексика тележного ремесла в селе Ченей. Полученный в данном исследовании материал сравнивается с тем, который собран и analyzed в монографии *Војвођанска коларска терминологија (Терминология тележного ремесла Воеводини)* появившейся в 1984-ом году. Сведения получили от последнего живого тележного мастера Ченея и отличаются они достаточно скромным объемом так, как наш информант забыл много лексем, в том числе и реалем, которые называют их. В материале очень много лексем германского происхождения, как и *надо* было ожидать потому, что тележное ремесло (причем не только тележное) в Ченей и принесли немцы. Обработаны следующие семантические поля: *Названия телеги и ее частей* (передняя и задняя оси, колесо, дышло, „лотре“, „шарагље“, „левча“) и *Названия особ, которые управляют телегой*. Материал analyzed лексически и структурно-семантически (суффиксальный анализ и семантическая мотивация лексем). Почтився собранная тележная терминология Ченея совпадает с той из упомянутой монографии, с уточнением что речь идет об обоих банатских типах говоров Ш-В диалекта, а тоже о смедеревско-вршацком диалекте.

Ключевые слова: Ченей, сербский говор, коларская терминология, структурно-семантический анализ, германизмы.

(РЕ)СЕМАНТИЗАЦИЈА БОГОЈАВЉЕЊА НА НЕРИ У КОНТЕКСТУ ПЕРЦЕПЦИЈЕ ПОГРАНИЧЈА

У студији се на основу теренских истраживања Пољадије (Румунија, насеља Ланговет/Луговет (рум. Cămpia), Златица (рум. Zlatița) и Соколовац (рум. Socol)) разматра актуелна пракса обележавања Богојављења на реци Нери. Наиме, од 1990. године (ре)успостављен је обредни опход: након богослужења носи се литија до Нере, где се обавља освећење реке; део ритуалне праксе постаје и пливање за Часни крст; у обреду, осим становника из пограничних села – Соколоваца (Румунија) и Врачевгаја (Србија), учествују и црквени великодостојници, а неретко и представници политичких институција. У првом делу прилога даје се преглед основних историјских података везаних за српску заједницу у Румунији у новијој историји као основа за разумевање историјских догађаја и реалија које су саговорници тематизовали кроз дискурс о Богојављењу. Други део разматрања доноси аналитички преглед (релативно малобројних) етнографских описа обележавања Богојављења на овом простору у периоду пре 1990, те коментарисане транскрипте разговора вођених на терену. У трећем сегменту сагледава се функционисање теме Богојављења на Нери у јавном дискурсу (локални медији и гласила српске мањине у Румунији, медији из Србије, укључујући и интернет портале усмерене на ширу публику, Фејсбук страну *Богојављење на Нери*, те садржаје са других друштвених мрежа). Коначно, у закључном поглављу актуелна пракса посматра се у идеолошко-историјском контексту (ретрадиционализација у постсоцијалистичким друштвима, хомогенизација националних идентитета и сл.), у контексту „спектаклизације“ ритуала, те и у контексту студија пограничја. Граница се отуда показује као стратификован, слојевит и процесуалан феномен у виђењу саговорника, а реална (преосмишљена) обредно-обичајна (сада и институционализована и „спектаклизована“) пракса обележавања Богојављења на Нери добија и нова значења: то више није само ритуал из домена традицијске културе, већ и начин јавног манифестовања заједничког (етничког и културног) идентитета заједница Срба са две стране границе, постајући не само културни, већ и вид потенцијално политичког симболичког капитала.

Кључне речи: Богојављење, Срби у Румунији, обред, институционализација, усмена историја, медијски дискурс, пограничје

¹ smiljana78@yahoo.com

² Прилог је настао као део рада на пројекту *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Центра за истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

1. Теренска истраживања Пољадије 2019. године

Тим истраживача Балканолошког института САНУ и Института за књижевност и уметност у Београду у оквиру пројекта *Истраживање историје и културе Срба у Румунији* Центра за истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији обавио је 2019. године истраживања Пољадије у насељима Ланговет/Луговет (рум. Cămpia), Златица (рум. Zlatița) и Соколовац (рум. Socol).³ Теме предвиђене планом пројекта обухватиле су, осим традицијске културе, и усмену историју, а теренска методологија, базирана на разговорима отвореног типа, омогућила је и стицање увида у перцепцију свакодневице, која је на овом подручју битно обележена и искуством живота у пограничју.

Једна од тема коју су саговорници врло често спонтано уводили у разговор је обележавање Богојављења на Нери (у ком данас учествују становници из насеља са обе стране границе – Соколовца и Врачевгаја, а неретко и поједини из оближњих села), те је утисак истраживачког тима био да овај ритуал (данас и манифестација) за Србе у Пољадији има специфичан значај. Управо је то био подстицај да се ауторка овог прилога посвети ширем сагледавању семантике Богојављења на Нери у контексту перцепције пограничја. Отуда ће у првом делу прилога бити дат преглед основних историјских података везаних за српску заједницу у Румунији у новијој историји⁴, без претензије да се осветле сви сложени аспекти овог проблема (што би далеко надилазило домене филолошке компетенције ауторке). Намера је да се уводним историјским прегледом пружи основа за разумевање историјских догађаја и реалија које су саговорници тематизовали кроз дискурс о Богојављењу. Други део разматрања доноси аналитички преглед етнографских описа обележавања Богојављења на овом простору у периоду пре 1990, те коментарисане транскрипте разговора вођених на терену. У трећем сегменту сагледава се функционисање теме Богојављења на Нери у јавном дискурсу (локални медији и гласила српске мањине у Румунији, медији из Србије, укључујући и интернет портале усмерене на ширу публику, Фејсбук страну *Богојављење на Нери*, те садржаје са других друштвених мрежа). У закључном поглављу актуелна пракса посматра се у идеолошко-историјском контексту (ретрадиционализација у постсоцијалистичким друштвима, хомогенизација националних идентитета и сл.), у контексту „спектаклизације“ ритуала, те и у контексту студија пограничја.

³ Према попису из 2011. године у Ланговету живи 286 Срба (54,6%), у Златици 225 (34%), а у Соколовцу 436 (63,6%) (Степанов Љ., Степанов В., 2014).

⁴ О Србима у Румунији у широкој историјској перспективи в. Церовић, 1997; о различитим теоријама о досељавању Срба у Банат в. преглед понуђен у Павловић 2012: 71–78 (ауторка даје шири списак релевантне историографске литературе); уп. и Филиповић, 19586; за историју Срба у Пољадији в. и Лупуловић, Крстић, 1999: 12–29.

2. Пољадија као пограничје

Област Пољадије у Румунији у геокултурном смислу чини континуум са подручјем јужног Баната у Србији. Реч је о области око доњег тока Нере, а српско становништво са овог подручја познато је и под називом Банатске Хере. До почетка 20. века јединствено, изразито мултиетничко и мултиконфесионално подручје Баната функционисало је као целина, али је овакво стање измењено након распада Аустроугарске, тј. поделом Баната након Првог светског рата⁵ између Краљевине Румуније, Краљевине СХС и Мађарске. Међутим, околности разграничења биле су, заправо, веома сложене и дуготрајне. Према Конвенцији о примирју од 13. новембра 1918. у састав новоформиране Краљевине СХС улазе Бачка, Барања и Темишварски Банат, али се демаркациона линија фебруара 1919. помера 10 километара источно од Темишвара. У то време је Темишварски Банат под влашћу Народне управе чије је компетенције признала српска влада (о организацији власти у овом периоду, коју је пратило и незадовољство и отпор несловенског становништва в. Церовић, 1997: 398–401). Версајским мировним уговором из 1919. утврђене су границе, при чему је као компромисно решење виђена подела Баната⁶, те 27. јула 1919. српска војска и администрација напуштају Темишварски Банат (исто: 410). Одлуке су потврђене Тријанонским споразумом из 1920.⁷ Ипак, питање коначног разграничења Краљевине СХС и Румуније било је спорно још неколико година, будући да је уговором у Севру остављена могућност размене појединих насеља уз саму границу, те је, практично, до коначног разграничења дошло тек 24. новембра 1923 (исто: 414).

⁵ Ратна и поратна дешавања била су праћена сложеним социјалним и политичким околностима. Претензије Југословенског одбора на део Баната са Оршавом на Дунаву, Темишваром и територијом до ушћа Мориша у Тису изнесене су у Паризу већ 1915. године (Церовић, 1997: 380). Како се рат ближио крају, особито након пробоја Солунског фронта, на територији Војводине формирају се институције различитих народа, те Срби формирају Средишњи одбор за Бачку, Банат и Барању, чији је задатак био да покрене акцију за уједињење са матичном Србијом. Српски народни одбор у Банату, формиран је најпре као хуманитарна организација, али се крајем октобра претвара у политичку (исто: 382–386). Српско народно веће износи захтеве за присаједињење Србији и подржава Резолуцију независних Срба и Хрвата из Јужне Угарске од 24. и 25. октобра 1918 (исто: 391). Слушање распада Аустроугарске ситуацију у Темишварском Банату учинило је веома комплексном. Ово подручје постаје поприште социјалних и класних сукоба (отворено организовано деловање тзв. зеленог кадра, октобриста; нереди, пљачке, анархија – посебно у области Пољадије и Клисуре, исто: 348). Српска војска улази на територију Баната преко Дунава 6. новембра, креће се од Клисуре ка Пољадији и Темишвару (у који ступа 15. новембра), да би у Арад ушла 21. новембра 1918 (исто: 392–398).

⁶ О реакцијама Срба у румунском Банату на ток преговора, те о акцијама за присаједињење које су настављене и након мировне конференције в. Церовић, 1997: 404–406.

⁷ О току мировне конференције в. детаљније у: Церовић, 1997: 410–414; о политичким околностима разграничења в. и Цветковић, 2011а: 25; Стојковић, 1990: 235–236.

Административном поделом Срби постају мањински народ у Румунији (тада као део југословенске мањине), као и Румуни у Краљевини СХС⁸ (у Краљевину СХС досељава се у овом периоду из Румуније махом српско градско становништво (Павловић, 2012: 78), али и становници села из пограничја⁹). Мањинска права у области школства и црквеног живота (каква су функционисала и до почетка Првог светског рата у оквиру државног уређења у Аустроугарској) установљена су на Сабору у Сибиу 1919 (Церовић, 1997: 415). Даље уређење школства, културних установа и мањинских југословенских политичких институција регулисано је потписивањем Конвенције о културној и просветној сарадњи између Румуније и Југославије 1933 (Церовић, 1997: 418), којом је обезбеђено и ангажовање учитеља из Југославије (тзв. контрактуалних учитеља) у српским парохиским школама¹⁰, односно, реципрочно, учитеља из Румуније у румунским школама у Војводини (уп. Ропі, 1976). Овакав систем функционисао је од 1935. до 1948. У међуратном периоду делују српска културно-уметничка и певачка друштва, читаонице, библиотеке, спортска и друга удружења (Церовић, 1997: 418; Стојковић, 1990: 238; Павловић, 2012).

Последица разграничења, када је о области коју насељавају Банатске Хере реч, била је и остајање херских села са различитих страна границе¹¹, што је утицало и на аспекте свакодневице¹². Успостављањем границе подељени

⁸ Разграничење је било засновано и на принципу етничког баланса, па је у Румунији остало приближно онолико Југословена (Срба, Хрвата, Карашеваца) колико и Румуна у Краљевини СХС (Стојковић, 1990: 235; Церовић, 1997: 413); о проблемима везаним за успостављање ове административне границе из угла балканолошких студија, уз упућивање на референтну литературу ослоњену на рецентна теренска истраживања в. Sikimić, 2014: 56–58; из перспективе румунске мањине у Југославији / Србији (од успостављања границе до актуелног тренутка), с посебним освртом на различите типове миграција (радне, политичке, мотивисане породичним разлозима), в. Sorescu-Marinkovic, 2016: 157–159.

⁹ Примера ради, из Соколовца се у периоду после Првог светског рата иселило 150 мештана (Лупуловић, Крстић, 1999: 21).

¹⁰ Српске парохijske (вероисповедне) школе успостављене су у доба владавине Марије Терезије (Стојковић, 1990: 237–238).

¹¹ Систематска теренска истраживања ове области у Југославији обављана су 1950. и 1953. Подаци о селима у Румунији реконструисани су на основу разговора са пресељеницима из Златице и Соколовца. Резултати истраживања објављени су у: Филиповић (ур.), 1958. Миленко Филиповић, на основу теренских налаза, констатује да су села чији становници себе сматрају Херама (а и околина их на исти начин перципира): „Лесковица, Луговет или Ланговет, Златица и Соколовац или Сакаловац на левој страни Нералја и сада у саставу Румуније, те Калуђерово, Кручица или Крушчица, Кусић, Црвена Црква, Врачев Гај и Паланка на десној страни Нералја“ (Филиповић, 1958а: 13).

¹² Реконструисање родбинских веза између фамилија у селима са различитих страна границе понуђено је у: Букуров и др., 1958; детаљни подаци о породичним везама, браковима, досељавањима и расељавањима становника села Соколовац у насеља Дубовац, Кусић, Паланка, Калуђерово, Врачевгај, Црвена Црква итд. у периоду од 1787. до 1950. дати су у:

су и сеоски атари, при чему су имања коришћена као двовласничка све до 1948 (Букуров и др., 1958: 38). Истим механизмом прѣавор манастира Кусић нашао се у оквирима Краљевине СХС, док је сам манастир припао Краљевини Румунији.¹³ Успостављање административне границе одразило се и на привреду, саобраћај, трговину (маргинализација до тада важних привредних и саобраћајних чворишта, нпр. Беле Цркве, в. Букуров, 1958; Николић, 1958).

Други светски рат у историји Срба у Румунији представља особито комплексан период. Сумарно речено, ово је раздобље обележено дезертерствима са Источног фронта, успостављањем (илегалних) антифашистичких организација, контактима са Народноослободилачком војском са југословенске територије (посебно у пограничним областима).¹⁴ Преломни моменат представља капитулација Румуније 23. августа 1944, када на румунску територију улази Црвена Армија, те антифашистичке организације почињу да делују јавно и формира се Антифашистички словенски фронт (АСФ) (Церовић, 1997: 420; Цветковић, 2011а: 29). Почев од септембра 1944. део Срба прелази на југословенску територију и прикључује се Народноослободилачкој војсци Југославије.¹⁵ Крај рата обележен је и ширењем гласина о присаједињењу дела румунског Баната Југославији.¹⁶

Однос нових југословенских власти према овом питању мењао се током 1945, бивајући условљен осцилацијама на ширем политичком плану¹⁷, а

Лупуловић, Крстић, 1999: 47–101.

¹³ Манастир Кусић из 17. века (према предању – задужбина српског деспота Јована (Бугарски, Степанов 2008: 160)) некада је био метох Студеничке лавре, а од 1772. године је припојен манастиру Златица (Костић, 1930: 13–14), који је, према предању, задужбина Светог Саве. Кусић је 1778. спаљен од стране Турака. При спровођењу аграрне реформе 1923. манастир остаје без икаквог иметка (исто: 16). Иако у рушевинама, наставио је да функционише као култно место: „У порушени манастир из далеких крајева Баната иако је манастир порушен и долазе и дан данас Срби и болни и здрави на молитву и утеху“ (исто: 19). Обновљен је 1930. године (исто: 19–20), али је због лоцираности у пограничју активност замрла (приступ манастиру био је практично онемогућен), и у другој деценији 20. века наново се нашао у рушевинама (Бугарски, 1994: 86; Бугарски, Степанов, 2008: 161). Манастир је 2002. обновљен личном иницијативом и прилогом жене пореклом из Ланговета (о чему су на терену добијене подробне информације; уп. Бугарски, Степанов, 2008: 161). У манастиру данас нема редовног богослужења, а у тренутку теренског истраживања био је закључан.

¹⁴ Појава војних бегунаца региструје се већ од 1941. До првих контаката војних бегунаца са Титовим партизанима долази у Ченеју и Дињашу 1943, али се у области Клисуре антифашистичке активности (сарадња са партизанима, ширење пропагандног материјала и сл.) региструју још од 1941. Године 1943. основан је Антифашистички одбор Срба за Банат Румуније (Церовић, 1997: 421; Цветковић, 2011: 26–27).

¹⁵ Тај број се процењује на 2096 (према подацима из југословенских архивских извора (Цветковић, 2011а: 29)).

¹⁶ Овакве идеје ширили су по српским селима и агитатори из Југославије, што је резултирало и репресивним контраакцијама румунских власти, посебно крајем 1944. и почетком 1945. године (Цветковић, 2011а: 31–39).

¹⁷ Између осталог, новоформираној влади Петруа Грозе (Petru Groza) СССР је гарантовао

решавање територијалних питања било је посебно осетљиво када је о Пољадји и Клисуре реч (Церовић, 1997: 423)¹⁸. Описана, сложена ситуација утицала је на потоње догађаје¹⁹, нарочито оне везане за кризу око Резолуције Информбироа. Није без значаја поменути да је око 100 српских породица (добровољца у НОБ-у) из Ланговета, Златице и села у Дунавској клисури након завршетка Другог светског рата колонизовано у Белу Цркву (Филиповић, 1958б: 371), те да су се неке породице из Соколовца самоиницијативно иселиле у Југославију (Лупуловић, Крстић, 1999: 59).

У послератном периоду односи између Југославије и Румуније су релативно складни, а 1947. потписана је Конвенција о културној сарадњи (Церовић, 1997: 425; Стојковић, 1990: 239).²⁰ Велики преокрет у међудржавним односима изазван је усвајањем Резолуције Информбироа јуна 1948, доводећи до потпуног прекида дипломатских, политичких, привредних и културних међудржавних веза Југославије и Румуније. У новонасталим околностима граница између Румуније и Југославије добила је и додатна значења: то више није била само линија разграничења државних територија, већ и граница два различита, супротстављена идеолошко-политичка система, важна у целомитом контексту геополитичког мапирања Европе (као и граница са Мађарском, Бугарском и Албанијом). Уз антијугословенску кампању, у овом периоду долази и до укидања српских вероисповедних школа, забране присуства југословенских контрактуалних наставника у школама, тј. и депортације оних који Резолуцију ИБ нису подржали (Церовић, 1997: 455; 428), уз остављање могућности школовања на матерњем језику у посебним одељењима државних румунских школа (Стојковић, 1990: 241; Павловић, 2012: 122). Такође, гаси се Савез словенских културно-демократских друштава (ССКДУР) (1952) (Стојковић, 1990: 241), са радом престају југословенска културна удружења, а штампа се укида (Церовић, 1997: 426–429). Раздобље је обележено и политичким поделами у самој српској

територијални интегритет (опширније о политичким околностима везаним за идеју присаједињења дела румунског Баната Југославији в. у: Цветковић, 2011а: 29–39; Шандру, 2011: 309–310).

¹⁸ О активностима становништва Соколовца у партизанским акцијама 1943/44. в. Лупуловић, Крстић, 1999: 22; попис погинулих и преживелих у борбама на Источном фронту, као и попис страдалих у борби југословенских партизана и регуларне румунске војске у зиму 1943/44 код села Карбунари, те о добровољцима из Соколовца у Југословенској војсци у акцијама у Срему, Славонији и Барањи 1944/45. године в. исто: 22–23.

¹⁹ Већ 1945. године Словенски антифашистички фронт (САФ) је из политичких разлога трансформисан у Савез словенских културно-демократских друштава (ССКДУР); детаљније о околностима ове промене в. у Милин А. и Милин М., 2009: 11–13; уп. Церовић, 1997: 425; Стојковић, 1990: 240.

²⁰ О интензивнијим прекограничним контактима (погранична трговина, одржавање породичних веза, похађање школе у Белој Цркви) у овом периоду сведоче и сећања старијих саговорника са којима је на терену разговарано.

заједници (в. Милин А., Милин М., 2009: 13 – 35²¹; Милин, 2011: 17–19; Церовић 1997: 427) (при чему сада из Југославије у Румунију емигрира и део стаљинистички оријентисаних Срба; Милин, 2011: 19), политичким прого-нима²², уз паралелно позадинско деловање припадника југословенске Управе државне безбедности (УДБА) и румунског Министарства за државну безбедност (Departamentul Securității Statului – Securitatea). Период од 1951. до 1955. донео је и депортацију дела становништва из пограничних крајева (из насеља која су се налазила 20 до 25 километара у дубину румунске територије) у Бараган (детаљније в. у Стојковић, 1990: 241–242; Церовић, 1997: 429–432; Милин и Степанов, 2002²³).

Када је о Пољадији реч, у овом периоду долази до покушаја илегалних прелазака границе, те је тако забележено да је група младића из Соколовца препливала Неру и настанила се у Белој Цркви (Лупуловић, Крстић, 1999: 59; аутори доносе и детаљан опис и попис становника Соколовца који су били политички гоњени, те оних који су депортовани у Бараган (18. јуна 1951, укупно 40 породица, исто: 25–27)). Затварање границе, резултирало је и прекидом функционисања једне од важних саобраћајница која је пролазила кроз пољадијско подручје, железничке пруге Оравица – Јасеново – Бела Црква – Базјаш (изграђене 1856) услед рушења моста на Нери код Соколовца²⁴, те, као и у другим пограничним областима, успостављањем строге граничне контроле.

²¹ У овој монографији објављена је и документарна грађа у вези са поделама у оквиру ССКУДУР-а, агитационим и пропагандним антијугословенским деловањем неких од његових чланова у току 1948. године (Милин А. и Милин М., 2009: 38–298).

²² Оптужбе су се односиле на ширење пројугословенских идеја, рад против државе, покушаје илегалних прелазака границе, а читава акција позната је као „Процес титоистичким, фашистичким, империјалистичким издајницима“ (Милин, 2011: 14). Документарна грађа везана за ово питање објављена је у: Milin M. i dr., 2011: 110–161; Милин, Мракић, 2011: 162–177; Милин А. и др. (ур.), 2011; Nistor, 2015 (нав. према Sorescu-Marinkovic, 2016: 158).

²³ У монографији је донесена и богата документарна грађа; у Бараган су депортовани и припадници других етничких група (укључујући и Румуне), сви они оцењени као „опасни елементи“ (Церовић, 1997: 429–432).

²⁴ Оба моста на Нери, железнички и дрвени, срушени су први пут од стране српске војске 1941, одмах након рата су обновљени, али су ван функције наново стављени у описаном политичком контексту (Лупуловић, Крстић, 1999: 25). Индикативан је начин на који истраживачи из Југославије о овој теми пишу 1958, будући да се рушење моста ни у једном од тада објављених текстова не помиње експлицитно, нпр.: „Врачев Гај је на железничкој прузи Бела Црква – Базјаш, некад најважнијој прузи бивше Аустро-Угарске монархије, која сада не ради“ (Букуров и др., 1958: 45); „Између Соколовца с леве стране и Врачев Гаја с десне стране одржавао се раније жив саобраћај преко Нерине долине. Некада најважнија пруга бивше Аустро-Угарске, Темишвар – Базјаш, и друм истог правца прелазе Неру и данас између Соколовца и Врачевгаја“ (Букуров, Филиповић, 1958: 53); „За данашњи саобраћај у овом крају од значаја су (...) железничка пруга Вршац – Бела Црква – Базјаш (део пруге од Беле Цркве до Базјаша није у саобраћају)“ (Николић, 1958: 67).

Обнављање међудржавних контаката после 1955. доноси побољшање третмана југословенске мањине у Румунији: враћање могућности школовања на матерњем језику у државним основним школама, обнављање периодике, рад културно-уметничких друштава и фолклорних група (о културном животу у овом периоду в. детаљније у: Церовић, 1997: 433–434). Године 1965. у Румунију на власт долази Николаје Чаушеску (Nicolae Ceaușescu). У почетку води либералну политику, конституишући, међутим, од седамдесетих година режим заснован на култу личности, који ескалира од 1980, постајући изразито тоталитаран, диктаторски и репресиван. Услед овакве политике Румунија доживљава велику економску кризу и изолацију.²⁵

Последњих година овог раздобља, у време изразито рестриктивне контроле становништва Румуније, која је посебно укључивала и контролисање излазака из земље (пасоши су држани у полицији, а за путовања су биле неопходне посебне дозволе чије је издавање укључивало сложен бирократски механизам), живот у пограничју специфичним је, у односу на друге области, чинило постојање институције тзв. малих пасоша (рум. *legitimății de mic trafic*), којима је становништву био омогућен контролисан, шестодневни боравак у суседној држави (Југославији), где се одлазило, између осталог, и у набавку намирница, беле технике и сл. (уп. и Sorescu-Marinković, 2016: 158).²⁶

Након Револуције, тј. пада комунистичког режима у Румунији, уследио је транзициони период када румунско друштво постаје плуралистичко, отварајући се према европским интеграцијама (Румунија је чланица Европске уније постала 2007. године). Ове промене укључиле су и јачање институционалне подршке мањинским народима, те је, између осталог, 1990. формиран Демократски савез Срба у Румунији (данас – Савез Срба у Румунији) као кровна институција српске мањине.²⁷

²⁵ О мањинској политици у Румунији од 1963 (када званични међудржавни односи Југославије и Румуније постају потпуно пријатељски) до 1989, уз анализу законске регулативе и начина њеног спровођења, али и односа југословенске дипломатије према овом питању (укључујући и однос југословенских власти према илегалним емигрантима – Србима из Румуније) в. Стојковић, 1990: 242–249.

²⁶ Сећања саговорника сведоче о одласцима у погранична места у Југославији о празницима, говоре о локалној трговини и сл., али и о бројним илегалним преласцима границе различито мотивисаним: од напред описаних активности до жеље за емигрирањем из политичких разлога. Попис становника Соколовца који се иселио у Југославију од 1950. до 1989. дат је у: Лупуловић, Крстић, 1999: 27.

До пада комунистичког режима у Румунији у пограничним пределима велику улогу имала је и телевизија, тј. информативни, образовни, културни, спортски и слични садржаји у ТВ програмима из тадашње СФРЈ. Српске ТВ канале становници Пољадије и данас прате, премда је улога српских медија донекле опала, будући да радио и телевизијски програми из Србије данас више нису једина могућност информисања и забаве (слична запажања у вези са актуелним стањем у Поморишју изнесена су у: Ћирковић, 2017: 532–533; о усвајању српског језика посредством телевизије и радија код Румуна в. Sorescu-Marinković, 2010; Сореску Маринковић, 2018).

²⁷ Теренски наративи везани за период после Револуције доминантно су обележени сећањима

3. Богојављење на Нери

3.1. Етнографски описи

Деведесетих година 20. века (после пада комунистичког режима) дошло је до успостављања и делимичне институционализације обредне праксе везане за Богојављење на Нери у којој сада учествује становништво из насеља са обе стране границе – Соколовца и Врачевгаја (иначе удаљених око 3 километра). Централни елемент овог празника, освећење воде, одвијао се до тог тренутка у Соколовцу у цркви (за богојављенску воду везана су и на овом подручју веровања у магијску снагу и лустративно дејство²⁸). Од 1990. (ре)успостављен је обредни опход: након богослужења носи се литија до Нере, где се обавља освећење реке; део ритуалне праксе постаје и пливање за Часни крст; у обреду, осим становника Соколовца и Врачевгаја, учествују и црквени великодостојници, а неретко и представници политичких институција (председници општина Бела Црква и Соколовац, посланик српске мањине у румунском парламенту, некада и представници Владе Војводине, Савеза Срба у Румунији).

(Релативно малобројни) етнографски описи из различитих периода не нуде сасвим јасне одговоре на питања о томе како је пре поменутог (ре)успостављања праксе овај обред изгледао. У студији заснованој на етнографским истраживањима са југословенске стране границе из педесетих година 20. века Софија Димитријевић Богојављење описује на следећи начин:

„Раније се светила вода на Јарузи. За време верског обреда свако би захватио стакленце или бокал воде из Јаруге и заједно са литијом вратио би се у цркву и воду ставио наред цркве. Увек је била велика гомила разних боца и бокала, те је свештеник ово поново осветио“ (Димитријевић, 1958: 301).

Пракса о којој је реч није прецизно локализована, али с обзиром на то да се говори о свећењу воде на Јарузи, нема сумње да се ради о подручју источно од Кусића до Врачевгаја (уп. Букуров, 1958: 24). У етнографској студији *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Пољадијаца* Борислава Крстића (већ и у првом издању из 2002) дат је следећи опис:

„У селу Соколовцу вода се освећује на реци Нери. Тог дана после црквене службе верници са литијом и свештеником одлазе на реку Неру, где се обавља велико освећење воде. Често се догађа да су истог дана на Неру долазили и

на одласке у Југославију ради трговине (продаја робе на пијацама), сезонског рада, као и на цветање сиве економије (будући да су деведесете године донеле распад бивше СФРЈ, увођење економских санкција СРЈ и велику економску кризу). Данас Срби из Пољадије одржавају везе са сународницима из Србије на различите начине: кроз путовања везана за активности из домена културног аматеризма, стицањем образовања на факултетима у Србији, спорадичним одласцима у погранична насеља ради трговине, неговањем родбинских веза и сл.

²⁸ Уп. нпр.: *И то су пре рекли стари људи, кад пођеш на пијаце, добро да полијеш ту робу, ту робу што носиш на пијаце да полијеш с том водом да би се сви грабили за ту робу што је носиш...* [2].

верници из Врачев Гаја (Србија), па су тада заједнички обављали овај црквени обред. Поред верског обреда сваки парохијан би захватио воде у стакленце или балон и заједно са литијом се поново вратио у цркву а судове с водом оставио у средишту цркве коју је свештеник поново осветио“ (Крстић, 2015: 152).

Сасвим минимално измењене реченице доноси и редукованији опис у монографији о Соколовцу коју, уз Крстића, потписује и Васа Лупуловић („Тога дана после црквене службе верници са литијом и свештеником одлазе на реку Неру, где се обавља велико освећење воде. Често се догађа да су истог дана на Неру долазили и верници из Врачев Гаја па су тада заједнички обављали овај црквени обред“, Крстић, Лупуловић, 1999: 191), те је свакако реч о Крстићевом тексту. Упркос помињању ношења литије до Нере (чега у периоду пре Револуције тешко да је могло бити), нема помињања заједнички организоване и институционализоване праксе.²⁹ Ипак, сва је прилика да је Крстићев текст припремљен знатно раније, те да за потребе поменутих књига није накнадно коригован, с обзиром да се у истој монографији о Соколовцу нуди и исцрпан опис првог заједничког обележавања Богојављења, и то из визуре Лупуловића, као иницијатора и учесника:

„На дан 18. јануара 1990. године организована је успешна свечаност на граници. Организатор ове манифестације био је месни свештеник Васа Лупуловић, а и тадашњи кнез соколовачки (...) Вадеан и Славољуб Новићић. На Богојављење организовано је велико освећење воде на реци Нери којом су приликом на румунској страни били окупљени Соколовчани, а на другој Врачевгајци (Југославија).

Истом приликом биле су присутне високе званице: сенатор за караш-северинску жупанију Антоније Јоргован, префект за Караш-северинску жупанију Ливију Спатару, заменик префекта Константин Стојаковић, југословенски генерални конзул у Темишвару, председник Демократског савеза Срба у Румунији, Миленко Лукић, професор Борислав Крстић, песник Славомир Гвозденовић, и још пуно других гостију.

О овом навелико су писала гласила Наша реч у Румунији и Вечерње новости (Југославија). Под насловом 'Сокол – Врачевгај, нови југословенско-румунски гранични прелаз' Вечерње новости бележе: 'Локалне власти и грађани румунског села Сокол и југословенског села Врачев Гај обележили су заједно хришћанску светковину Богојављење. Први пут од 1948. године мештани двају села насељених српским живљем које дели Дунав на улазу у Румунију могли су да се слободно друже и веселе. Божјој служби која је приређена поводом верског празника присуствовали су грађани оба села истовремено обележавајући и место за подизање моста ове године, где ће се на бази југословенско-румунског споразума налазити нови гранични прелаз“ (Лупуловић, Крстић, 1999: 28–29).

²⁹ У Крстићевој монографији *Код Белог Брешка и око њега*, објављеној 1987. године (Крстић, 1987), богојављенска обредност уопште се не помиње.

3.2. Саговорници на терену о Богојављењу на Нери

У наставку су представљени на терену добијени наративи који тематизују новоуспостављену праксу обележавања Богојављења на Нери, са циљем да се утврди место и значај овог обредно-обичајног комплекса у контексту индивидуалних доживљаја искуства живота у пограничју.

У прва два случаја ([1], [2]) реч је о наративима у које се тема уводи спонтано, асоцијативним укључивањем у биографске и наратије из домена усмене историје, тј. у разговоре о свакодневици.

У примеру који следи саговорница (рођена 1934. у Соколовцу, удата у Белобрешку) говори о школовању у Белој Цркви које је прекинуто затварањем границе 1948. Овај догађај види се као нагли рез у простору који становништво у пограничју доводи у готово парадоксалну ситуацију (*Затворила се граница, ко је остао тамо, остао тамо, ко је овамо, овамо, и више нисмо могли да идемо ни тамо ни овамо*), а одвојеност од породице у Соколовцу саговорница (тада дете) и њена сестра избегавају стицајем околности (будући да су се нешто пре тога разболеле, отац их је из Крушчице, где су боравиле код тетке, вратио кући на лечење). Представа затворене границе обликује се визуелно (*Поред границе, поред Нере биле оране фашије* ('појас'), *и жице бодљикаве, заграђене, ко плот*), уз изражену афективну димензију (*И онда то је било строго; Нисмо нико нигде, не, мрдли, нисмо смели ни да се приближимо поред Нераља*). Саговорничино објашњење политичких околности рефлектује поимање сложених политичких процеса који се релативно поједностављују и перципирају као свађа двојице државника (*Кад је било Ђорђу Деж и Тито су били покарани; И биле и жице те бодљикаве, докле год после ни се помирили...*). Заоштравање међудржавних односа озбиљно се одразило и на аспекте свакодневног живота, те се кроз наратив развија широка епизода о позиву саговорничине сестре на саслушање због разговора са рођаком са друге стране границе док је чувала овце. Кроз тематизацију односа некад / сад, усмерену на перцепцију промене природе границе, уведена је тема Богојављења на Нери, сада заједничке праксе Врачевгајаца и Соколовчана, као опозит пређашњем доживљају реке Нере као непремостиве, па и опасне границе.³⁰

³⁰ Детаљи из сећање саговорнице врло су блиски опису који на темељу фактографских података нуди историчар Владимир Цветковић: „Граница између Југославије и Румуније, која је до 1948. године била отворена, постала је забрањена зона; саобраћајне везе су кидане немилосрдно (...) дуж границе су постављане ограде од бодљикаве жице, минска поља, бункери, ровови и слични објекти који су се могли наћи једино на фронту. (...) Доказ да се заправо и радило о фронту били су многобројни погранични инциденти у којима се готово свакодневно гинуло. (...) То ненормално стање на заједничкој југословенско-румунској граници највише проблема и невоља доносило је локалном становништву које је до тада одржавало интензивне везе са сународницима из другог дела Баната, без разлике да ли је реч била о Србима или Румунима. (...) уз саму граничну линију били су постављени веома снажни звучници који су ширили информације усменим путем, а који су се могли чути читав

[1]

С: У школу кад сам пошла сам се разболела од богиња. Сам добила богиње. Деца, кад сам била у школу, сам добила богиње, и моја тетка дошла нас узела, и мене и моју сестру од стрица нас узела у Крушчицу код ње, пет километра. И онда кад се мајка разболела, ми смо седели мало код тетке, и јавила моја тетка мојем оцу, и он дође с колма до нас, и нас доведе кући у Соколовац. И ми док смо боловале да се излечимо, граница се тад затворила. Затворила се граница, ко је остао тамо, остао тамо, ко је овамо, овамо, и више нисмо могли да идемо ни тамо ни овамо. Граница се затворила. [...] Кад је било Ђорђу Деж и Тито су били покарани. И онда то је било строго. Поред границе, поред Нере биле оране фашије, и жице бодљикаве, заграђене, ко плот. И поред Дунава било, свуде. [...] су били правили фашије, тако се види орање, тако се звала, фашија, то орање. Ако се види да је неко прошо, се познаје де је прешо границу. И биле и жице те бодљикаве, докле год после ни се помирили. Нисмо нико нигде, не, мрдли, нисмо смели ни да се приближимо поред Нераља. Моја сестра, имали су овце, а она била удата, па ту у Пландиште поред Нераља она чувала овце. А један наш братић из Паланке, нашега деде, његове сестре унук, он пита: – Јел, како се ти зовеш? – одонуд, опет поред Нераља и чува одонуд овце. А она каже: – Ја сам Љубица. – Па, како ти се зове фамилија? – Па, мој деда се зове, каже, Исидор, каже, Иванчетов. – Ееее, па каже, ми смо род, и моја је мајка, каже, из Сакаловца, то је, каже, твојега деде сестра, каже, баба Ина. – Ееее, па чула сам ја за њу! – каже, ова моја сестра. И она разговарала с братићом преко Нераља. И посе ишла на, војска је спасила, био опсерватор код гробље там, и онај је чуо да она разговара нешто сас овим из Србије, из Југославије. И је викали на одговорност код војске [смех]. За шта је разговарала, зашто тај има. – Па, каже, то је мој род, мој братић, ја сам разговарала с њим, нисам разговарала ни за политику, ни за... Шта радимо, и ко смо, и шта смо, и тако, каже, а не, нисам му ја, млада, за политику, каже. Сам чувала моје овце, он чувао његове одонуд, каже, и, и ту смо се јавили један другом, каже, нисмо... – А била на одговорност. Била. Нити смео ко д-иде да се купа, нити да, а сад иду, сад Нера и одбила, узела једно два плаца овамо у Соколовац, према селу, одбила. Они сад прођу преко Нере, иду с оне стране не песак, преко Нере, то је наш, наша територија, Румуније, Нераљ се одбио на Румунију. Они иду тамо се сунчаду на тај песак преко Нере. На Богојављење Врачевгајци сваке године дођу сас, ово, летију, барјаци, и цео народ шта год је у цркву, дођу на Неру. И ови Соколовчани опет одовуд, сваке године на Богојављење, још иде свет, и од нас иде свет тамо да гледаду, и угазу за крс и они, угазу. Један из Беле Цркве опет угази. И пре му брат, каже, у-, увати крс. Богојављење зима, снег, и мразеви и то, лед, али увату. Иде свет. И они сваке године на Богојављење на Нераљ иду онде.

(БЕЛОБРЕШКА 1 СЋ)³¹

километар унутар југословенске територије. Овај начин пропаганде изузетно је иритирао југословенску Команду граничних јединица, свесну да то не може да спречи. Због тога, у зиму 1953. године, та команда је тражила да се са југословенске стране поставе велики панони са паролма или исто тако снажни звучници не би ли се на неки начин парирало румунској страни“ (Цветковић, 2011б: 87, 89).

³¹ Ознаке снимака дају се према ознакама из Дигиталног архива Балканолошког института

Тема Богојављења на Нери у следећи наратив (издвојен из разговора са саговорницом рођеном 1941. у Соколовцу, удатој у Ланговету где и данас живи) уведена је кроз причу о специфичном, пограничном положају Соколовца, илустрованим превазилажењем просторне баријере / границе аудитивном метафором са сакралним конотацијама (*Кад лупа звоно у Врачевгај, у Сакаловац се чује*), уз указивање на постојање прекограничних родбинских веза (*И, и тамо смо имали, моји су имали, та баба што је била удата код тога мојега, то дође парадеда, имао брата у Врачевгај*). Специфичност положаја Соколовца и Врачевгаја води саговорницу реферирању на актуелну богојављенску обредност. Важност праксе за локално становништво показује се и кроз заинтересованост и учешће припадника различитих етничких група (*Па, иду сви, и Цигани, и Румуни...*), не само из Соколовца, већ и из других пољадјских и клисурских села. Дијахронијска димензија уведена је кроз питања истраживача, а у настојању да појасни аспекте контекста пограничја саговорница говори о некадашњој царини у Соколовцу и проблему моста на Нери (чија изградња, како ће бити у наставку показано, прераста и у топос политичког дискурса, те одјеке овог дискурса рефлектује и усмени наратив): *И: Ту је била ћуприја, а сад нема? С: Па, сад је парашено* ('напуштено') *треба да се, пре викали да праву, да праву, да намешту ћуприју, ту де се пре прелазило, ту била пре царина, како да кажем....* Проблем границом подељених имања покреће проблем амбивалентности у поимању простора: породично имање је своје у туђем, те као такво постаје и вид симболичког капитала (*И дошо неки да купи ту земљу и да, да потпишеду моји, да даду, и они нису тели. Каже: – Не дамо, нек остане да се зна да је то земља наша, каже, временом, каже, куј зна како мож да биде, не...*). Захтев истраживача за прецизнијим позиционирањем праксе у историјском контексту уводи и сећање на период репресије.

[2]

Па ми, како нам било, кад лупа звоно у Врачевгај, у Сакаловац се чује. Ми смо били одма ту поред границе знате. И смо били близо. Тунак. И, и тамо смо имали, моји су имали, та баба што је била удата код тога мојега, то дође парадеда, имао брата у Врачевгај. Она каже, кад се удала тамо: – Сина Живу сам оставила – каже, оставила га код стрица и код стрине кад ју умро човек, он био мали, она се удала у Врачевгај, и тамо роди другог сина, и они му опет бацили име Жива... [...] А ту је био Нераљ близо, ту се купали све, и богословење, и наши, нисте видли, ваљда има и код вас да, Сакаловац и Врачевга, увек на Богојављење водица кад се, дођеду тунака на ћуприју ту, се узима вода.

И: Е, то не знам како иде.

С: То се иде у цркву сас флашу за воде, знате, е ондак они иду сви на Нераљ, иде литија цела, свет, све тако флашама, а ови наши пређеду, како иде Не-

раљ, тако, наши су одовуд и Врачевгајци одонуд. И ондак они фрљу крст, један крст фрљу у Нераљ. И ондак скочу и наши, и Румини и Срби, и ко увати крст код тога је крст, после опет догодине тај. А има неки из Белацркву већ неколико година све тај вато је.

И: Значи, како, одакле крене та литија?

С: Из цркве.

И: Од Врачевгај?

С: Од Врачевгај дође отуд, како је била граница, како је ђуприја тунак на Нераљ.

И: Ту је била ђуприја, а сад нема?

С: Па, сад је парашено ('напуштено'), треба да се, пре викали да праву, да праву, да намешту ђуприју, ту де се пре прелазило, ту била пре царина, како да кажем. Па имамо, ми имамо земљу тунака код Белацркве. И како ми био, још ми био човек жив [...] и дошо неки да купи ту земљу и да, да потпишеду моји, да даду, и они нису тели. Каже: – Не дамо, нек остане да се зна да је то земља наша, каже, временом, каже, куј зна како мож да биде, не.

И: Па имате и сад ту земљу?

С: Да, и сад имамо ту земљу тамо. Да.

И: И онда крене та литија и?

С: И онда дође литија тунак и тако како стоји Нераљ, они станеду одонуд, то и попа, све то и барјаци донеседу и све тако се то ради. Наши дођеду са Бело-, Соколовчани, идемо и ми одовуд да видимо.

И: Из Ланговет?

С: Да, из Ланговета, добро, ја сам тамо и рођена, има кој нису рођени па иду да виду. И ондак иду тако, и ондак [...]. И то све се завиће ту вода, то се, поји попа, долази неки пут и владика, и свакојако се скупу многи попови. Јако је лепо то. Има у новине више пута, почедо да вам тражим новине, има туна.

И: Ал то иду само Срби или?

С: Па, иду сви, и Цигани, и Румуни...

[...]

И: А кад је био комунизам, Чаушеску, ел тад, како било?

С: Па ондак није то било, знате, ондак се донесе вода у цркву, у канте, у ведро, како да кажем, неке лонце велике се донесе у цркву, и тако и ми код нас. Ми не идемо нигде, ми идемо у цркву за воду ту. Донеседу тамо, и то попа свешта, и то држимо целу годину, то се, та се вода не поквари, да.

И: А сад, узме се вода на Нераљ?

С: Да, сад узмеду они, Сакаловчани, а ми наши узмемо у цркву. И то су пре рекли стари људи, кад пођеш на пијаце, добро да полијеш ту робу, ту робу што носиш на пијаце да полијеш с том водом да би се сви грабили за ту робу што је носиш [...].

И: А Врачевгајци у доба кад био Тито, рецимо, дал ишла литија тад? Кад био комунизам у Југославију?

С: Па, није се, нису ни они то, они су то после кад ово, кад се мало пуштило ондак се то, почело да се то долази. Нису ни они долазили, још, тако. А има доста године кад се, има доста године од кад се, што се каже, и иде. Пре

нисмо смели ни да погледнемо тамо, да...

И: Нисте смели да погледнете?

С: Па није било, пре било страшно, да...

И: Како?

С: Па, одма си титоиста, титоиста³², да... Били ти опсерватори, имали на крај градина опсерватори велики били, војска су били, гледаду, свакојако било је. Ко је смео да иде тамо, да прође, да сече траву, да сече дрва, да...
(ЛАНГОВЕТ 1 СЂ)

Примери који ће бити размотрени у наставку добијени су као одговор на директно питање истраживача о Богојављењу. Мотив Нера као реке која спаја и раздваја (у овом случају – две државе) јавља се у виђењу црквењака у Соколовцу (могуће као одјек званичног, јавног дискурса, будући да је саговорник и редован учесник у овој пракси):

[3]

То је једно, мислим за село, најлепше што може да буде, да. Јел да вам кажем нешто, може река да раздваја и да спаја два села, два села, ал ово је лепше што на Богојављење спаја две државе, значи два села која су јако близо, и Нера, само добро, то нема мост, јер после револуције, хиљаду деветсто осамдесет девете, и да има, све би било другачије и лепше, ал нешто је, нешто је, ко год дође и снима [...] Света пуно, нема ништа лепше. Можда је олуја, снег, киша, целу годину, нико не напушта, сви чекају кад владике крсту крстом, прекрсту Неру, и да благосиљаду ту воду, и шта ја знам, и нешто, за мене је најлепше што може да буде. Богојављење и Ускрс.
(СОКОЛОВАЦ 1 СЂ)

Следећи транскрипт део је разговора са саговорником рођеним у Соколовцу 1945. године: први сегмент представља полилог истраживача, саговорника (С1) и његове супруге (С2) покренут истраживачевом жељом да јасније сагледа позицију често помињаних локација у Соколовцу (које имају и симболичку вредност) у реалном простору (царина, некадашњи мост и сл.); други сегмент иницира истраживачево настојање да добије што прецизнији опис Богојављења у актуелном тренутку, будући да је реч о саговорнику који је добро обавештен и о практичним аспектима организације (довођење електричне енергије; телефонски договори и сл.), те и редован учесник.

[4]

И: А де овде била царина?

С1: На лево, кад изађете из овога сокака, па право.

И: Па близу.

³² Реч је о термину коришћеном у свим државама „народне демократије“ поводом Резолуције Информбироа (у конкретном случају – рум. *titoiști*), који је функционисао и у јавном дискурсу и званичној документацији.

C1: Па близу, па до Врачевгаја [...] један километар, ај нека биде два, нема више од два километра. То се затворило четерес и седме године. То кад је био тај Тито, Стаљин, тај Информбиро, тај... Онда се то затворило, и до дана данашњег нема од тога ништа. А причало се да ће да бидне, шта ја знам, мост ће се гради, шта ја знам, нема од тога ништа, нема од тога ништа.

И: А биле ћуприје неке на Нераљ?

C: То је била ћуприја дрвена. А овамо испод мојега сокака куд је ишо воз, ту је била ћуприја гвојздена, гвојздена била. И пре неку годину ту је све Нераљ засуо, подигла се вода горе, ондак дошла велика вода, и ударило успон у ту ћуприју, и онако почела вода да плави... Ондак је покварили, овако, Румуни покварили, демонтирали.

C2: Коју ћуприју?

C1: Ћуприју ову гвојздну.

C2: Није то [...]. То су, по Други светски рат је бомбардовано.

C1: Милице, то ми остало у сећању. Ја сам четерес пете рођен, као деца се играмо у сокак и тако сам био случајно....

[...]

И: А кажите ми, овај, како буде овде за Богојављење?

C: Е, то је лепо. То је лепо. Ја не знам дал, има то забележено на те телефоне ко то зна да ради. Ја имам телефон и дете моје, не знам ја то да радим. Онда дође, дође наш владика, владика овденак, и то се они договориду телефоном, почим је разлика у тај сат између вас и нас. И ту на Нераљ, тунак се прави служба, све то по реду. И одонуд владика тај Ромунски из Вршца, и они то све фино. Струју узмеу одавде, те куће крај Нераља тунак, кућа последња, узмеу тамо преко Нераља да би имали они струје на [...] манифестације.

И: А ел се то иде прво у цркву?

C: Да, у цркву. И из цркве се крене тамо.

И: И шта се ради у цркву?

C: У цркву се служи служба. Да. И онда кад се враћа са Нераља, идемо опет у цркву и тамо дамо један леј да нам даду ту освећену воду, водицу, ел како да кажем, знате, то је...

И: А ел се носе барјаци?

C: Даааа, кад се иде. И барјаци и небо, не. И небо.

И: Шта је то небо?

C: Па то је као један кров, неки покривач се, то иде владика и ти попови.

И: Испод тога?

C: Испод тога. Ми кажемо овденак небо у Соколовац.

И: А ко носи барјаци?

C: Људи млади [...]. Већ је то постало мало и проблематично... Као и свуд...

И: А то небо ко носи?

C: Исто тако, како се они тамо међу њима договориду...

И: А кажите ми, од кад је то почело?

C: А, то је било још одавно, то је било, мисим још док није се граница затворила до четрдесет седме. Сад је почело после Револуције то је почело, после револуције.

И: Значи и пре четерес седме је било то да...?

С: Да, да, да, да. То чујем ја, тако од света сам слушао. А ово сад, знамо сви ово.

(СОКОЛОВАЦ 2 СЂ)

У разговору са саговорницом из Соколовца (С1), рођеном 1940. и саговорником С2 истраживач најпре настоји да још једном осветли проблем моста на Нери, а потом и да се информише о евентуалној заједничкој пракси у доба пре Другог светског рата, при чему се у разговор спонтано уводи и виђење статуса традиционалних пракси Срба у Соколовцу и религиозности у доба социјализма, уз позитивну конотираност³³.

[5]

С1 [саговорнику С2]: Дал памтиш кад су Илију покајита крстили? У Нераљ. Ћуприја дрвена, и ми деца, они га крстили покаити, га обукли у белу кошуљу, спустили га у Нераљ, а ми деца, то не знам колико сам имала године, смо се пењали на ћуприју дрвену, и гледамо све тамо. Сад, кад је то било...

[разговор о дечијим играма, Божићу, колиндање]

И: А кажите ми, јел тај обичај (колиндање) одржаван, рецимо, и у време социјализма? Јел се смело то?

С2: Још јаче него сад.

С1: Да, ондак је било, држало се како треба, а сад, после за време...

С2: Тако то било, онда су деца била кући, пуно кућа било света, моју кућу, у моју ди сам ја, деда Вита, мати, отац, ја и брат.

С1: Да, шес...

С2: Пет, пет, ... [...] Нема, значи, нико ни те питао ништа.

С1: Пуне куће било света.

С2: Није те нико питао ништа. Ја сам радио у задругу, сам био у цркву [...]

Значи, идем на службу ујутру, и неки пут, нисам био [...] ал сам ишо у цркву, сам био секретар партије, секретар омладине сам био, секретар партије. Нико није дошо да ме пита: – Шта тражиш ти у цркву?

[...]

С1: Знаш кад је било строго, сад ја не знам...

С2: Кад је титовци, кад оно, да, сад ви знате боље да кажете.

С1: Кад је мој син да иде у војску, онда, правили смо кући, ондак био онај полицајац Ште-, Штефан...

С2: Штафан.

С1: Он нам дошо и каже да не правимо ларму, да, не, не смемо то да правимо, ондак и сачекао тамо на аутобус, и они певали још ту, ми смо и пратили, отишо у војску ондак, смо га пратили, и ондак он забранио, и тако смо дете испратили, и смо се растурили код...

[...]

³³ Реч је, разуме се, о само једном од могућих виђења статуса традиције и религиозности уопште у доба комунизма; анализе индивидуалних сећања везаних за овај проблем показују, очекивано, широк спектар различитих ставова и наративних стратегија, те недоследност и флуидност (уп. Radulović, 2014: 40–46).

И: И летије ишле, и...?

С2: Летије ишле, како да не. Литија ја ишла у суботу на Васкрсење, не?

С1: Да.

С2: Литија иде на Богојављење.

С1: Да.

С2: Литија иде на Ускрс...

С1: Да. На Дове...

С2: [...] Нико није дошо, пре тако време било, баш ондак било пуно село мо-
мака кад се носила летија...

[...]

И: Али није се ишло на оно Богојављење на Нераљ?

С2: Се ишло.

С1: Пре. Пре.

С2: Пре није се ишло. Па није, није, нико то није.

С1: После Револуције, од ондак је почело.

С2: Пре није се ишло.

И: Ал, значи, није се ишло, али пре, рецимо, пре четерес седме, то је било?

С2: Не знам.

И: Кад сте ви били дете?

С1: Нису ни стари, нису ни стари ишли. Ја не пантим то. Па била отворена
граница, ондак није то био обичај. Сада од кад се затворила граница...

С2: Од деведесете, да, то је почело.

(СОКОЛОВАЦ 4 СЂ)

Из етнографских описа, наведених у претходном сегменту, те на ос-
нову сећања саговорника (и посредованих сећања која преносе, посебно
у примеру [4], у којима је могуће рачунати и на механизме несвесне ко-
рекције), тешко је сасвим поуздано рећи да ли је било икакве заједничке
праксе обележавања Богојављења у нпр. међуратном периоду, али чини се
да, ако је и постојала, одвијала се спонтано, извесно није укључивала пли-
вање за Часни крст и било који вид институционалне подршке.

3.3. Богојављење на Нери у јавном дискурсу

О Богојављењу на Нери редовно извештавају локални медији и гла-
сила српске мањине у Румунији³⁴, али и медији из Србије³⁵, при чему се
прилози појављују и у електронским медијима и на интернет порталима
који су усмерени и на ширу публику³⁶. Будући да је реч о једној од укупно

³⁴ Емисије на српском Радио Темишвара, на пример (в. <https://www.facebook.com/bogojavljenjaneri/videos/467677100582332/>), приступљено 12. 2. 2020.

³⁵ Нпр. <http://radiobelackva.rs/bogojavljenje-na-reci-neri-video/>; <http://infobc.rs/tag/vracev-gaj/>; <http://www.tvbanat.com/emisije/442/bogojavljenje-na-neri>, <http://www.belackrvato.org/>,
приступљено 10. 2. 2020.

³⁶ Прилози, настали у продукцији Савеза Срба у Румунији, емитују се и на РТС-у, телевизији са

40 акција које организује Савез Срба у Румунији (Степанов Љ., Степанов В., 2014: 76), репортаже о Богојављењу већ се традиционално сваке године појављују у гласилу ове организације, часопису *Наша реч*. О утицајности *Наше речи* на српску заједницу у Пољадији (наравно, и у читавој Румунији, уп. Павловић, 2012: 193), речито сведочи чињеница да су саговорници истраживаче неретко упућивали управо на у том гласилу објављене прилоге као релевантни извор информација (нпр.: *Има у новине више пута, почедо да вам тражим новине, има туна...* [2]).

За анализу процеса семантизације Богојављења на Нери у овом контексту одабрана је репортажа објављена 2019. године (број 1509/1510), аутора Предрага Деспотовића. Посебан значај Богојављења на Нери истакнут је реферирањем на историјско-политички контекст, уз увођење библијског цитата:

„Још од прве половине деведесетих прошлог века, на обалама реке, која спаја две земље, окупљају се мештани Соколовца (Румунија) и Врачев Гаја (Србија) предвођени свештенством и, након освећења воде, заједнички пливају за Часни крст. Заједнички, једног јединог дана у години, одламају, и не само симболично, (не)видљиви терет стогодишњег разграничења, преносећи вољом Тројединога јединствену поруку: А ко има уши да чује, нека чује“.

У представљању сусрета границом подељеног народа инсистира се на ритуално-симболичком плану („Часни крст носиле су на белом платну две девојчице, Ивана из Соколовца и Наталија из Бијељине (...) а на челу колоне вијорио се српски барјак“), али се у текст уводи и слика емоционалних реакција учесника („Познаници и пријатељи са обе стране реке, па и родбина, махали су и докикивали једни другима радујући се још једном сусрету“). У закључном делу репортаже аутор се донекле поиграва појмом границе као метафоре:

„Чување обичаја, поготово оваквих, који изискују и посебну физичку издржљивост, није ни мало лако, баш као ни вишевековно очување свести у, понекад, најтежим условима изолације и прогона. Оно што одржава и јача осећај припадности једном и недељивости завређује свако (само)одрицање. А поме-

националном фреквенцијом у Србији, као и на новосадској ТВ Панонији, телевизији Б92 итд. Занимљиво је, међутим, осматрити неке од пратећих текстова. Тако је у тексту *Duhovni most preko Nere* (са интернет портала *vesti-online*) индикативан део антрефила, у ком се читаоцима из Србије Соколовац у Румунији приближава реферирањем на једног од најпознатијих фудбалера Црвене Звезде из деведесетих година: „Bogojavljenje na Neri, jedinstven događaj u celokupnom srpskom rasejanju koji s velikim interesovanjem svake zime očekuju vernici sa leve i desne obale ove reke, pogotovo oni iz Врачевог Гаја у Србији и Sokolovca u Rumuniji, rodnom mestu čuvenog fudbalera bukureštanske Steaue i beogradske Crvene zvezde Miodraga Belodedića, održan je u nedelju 19. januara“, <https://www.vesti-online.com/duhovni-most-preko-nere/?fbclid=IwAR1TGw9OZVIWwWetxWih8xKSKQLifNJGUkT0fFGA5GqeIEqZrPiSJQxQqkPk>, приступљено 1. 3. 2020.

рање граница, па и граница физичке издржљивости може се постићи једино непоколебљивом вољом. И вером.“

Семантика Богојављења на Нери примарно се види као модус манифестовања заједничког етничког идентитета становника са две стране границе и у садржајима које објављује истоимена Фејсбук страна (преко које, између осталог, заинтересовани могу слати пријаве за учешће у пливању за Часни крст, а окренута је и праћењу активности Савеза Срба у Румунији, као и обавештавању о значајним догађајима везаним за Српску православну цркву).

„На реци Нери, граници између Србије и Румуније, традиционално се одржава пливање за часни крст, на празник Богојављење. Литије крећу из насеља Врачев Гај, у Србији, и места Соколовац (насељен претежно Србима) у Румунији. Литије предводе владике банатски и темишварски Српске православне цркве уз учешће свештенства из Србије и Румуније као и верног народа. После службе и освећења реке Нере, која и том тренутку постаје „банатски Јордан“, Часни крст се пушта у воду и то наизменично једне године са српске, а друге са румунске стране. Пливачи за крст су углавном белоцрквански спортисти и рекреативци. Програм прати и озвучење са обе стране реке, што многобројним посетиоцима употпуњује доживљај.“

Слични се мотиви могу наћи и уз коментаре снимака на поменутом ФБ профилу, али из уз оне које учесници постављају у друге сегменте виртуелног простора (посебно You Tube).

„Бог се јави! ✠🌀

Традиционално, од 1991. године на Богојављење сабира се српски народ са обе стране реке Нере, раздвојен 1919. године повлачењем границе између Србије и Румуније. На обалама реке у близини места Врачев Гај у Србији и Соколовац у Румунији, уз присуство и чинодејствовање епископа и свештенства банатске и темишварске епархије Српске Православне Цркве, обављен је чин освећења реке Нере, која у том тренутку представља банатски Јордан у коме је крштен господ и спаситељ Исус Христос. Као и сваке године до сада, након чина освећења, уприличено је плавање за богојављенски Часни крст.

Да река Нера и даље спаја један народ са две обале реке и нека би дао господ да се ово место уреди и овај догађај омасови и подигне на један виши ниво. Поред моста који је деценијска жеља народа, епископ банатски је пожелео да неке наредне године овом догађају присуствује и Патријарх.

Нек’ је на здравље и спасење свима присутнима данас као и онима који су далеко, а мислима су у своме завичају, јужном Банату, Пољадији, Србији и Румунији. Амин Боже дај.“

Као један од стабилних мотива у обраћањима представника цркве и политичких институција (која неретко преносе штампани и електронски медији) јавља се и проблем моста на Нери, који, у овом контексту, поприма битна симболичка значења, евоцирајући, између осталог, и историјску

димензију (рушење моста као симбол раздвајања заједница). У обраћању Славомира Гвозденовића, проблем моста на Нери актуализује се и као политички (за отварање граничног прелаза Соколовац – Врачев Гај добијена је иначе сагласност централних и жупанијских власти (Лупуловић, Крстић 1999: 28), али овај проблем још увек није решен), а идентитетски дискурс надограђује се увођењем језика и вере као симбола идентитета.

„Ваша преосвештенства, високопреподобна Мати Теофанија, пречасни и часни оци, драги наши са обе стране обале, данас смо срећни као и сваке године што имамо прилику да се на овај свети дан видимо, да се подсетимо да смо један род, да се подсетимо да смо своји на своме, и да се, ево данас, понадамо да ћемо закорачити тим мостом једни према другима. Свих ових година и општинске власти из две општине, а и наше маленкости у Букурешту и Београду, трудили смо се, сваки на свој начин да овај мост заживи. Дај Боже да тако буде. Али и пре и после моста ми остајемо родови, остајемо оно што су нам били дедови и очеви, и што ће сигурно, с божјом помоћи и благословом, бити и наша деца, чувајући свој језик, веру, име и културу. Животом смо заинтересовани, сигуран сам, обе националне мањине, и српска у Румунији и румунска у Србији, да добросуседски и пријатељски односи између две земље буду још бољи, а на тај ћемо начин једни бити ближи другима, а ја у то име поздрављам све, сав овај наш народ окупљен на једној и на другој обали, поздрављам све пријатеље, све које сарађујемо свих ових година, са којима смо, практично, заједно. Нека на Бог помогне, нека Бог помогне Србији и Румунији и Бог се јави!“ (из обраћања Славомира Гвозденовића, посланика српске мањине у румунском парламенту, 2015).³⁷

Занимљиво је да се поменути мотиви инкорпорирају и у домен тзв. „наивног стваралаштва“. Конкретно, уведени су у једну ауторску здравицу коју је 2019. као део програма извео представник Удружења Мојковчана. Сличне здравнице су, иначе, последњих година често саставни део програма различитих манифестација (в. детаљније у: Ђорђевић Белић, 2018), а промена контекста извођења (традицијски / сценски / контекст манифестације) у већој или мањој мери рефлектује се и на текст. У здравници о којој је реч изразита је редукција традиционалних елемената вербалног израза (изостанак импровизације, редукција и трансформација карактеристичних традиционалних формула наздрављања и њихова трансформација: *Нек се овај дан вечно слави / Нек радост и љубав одзвања, / На радост свакој српској глави, / Поздравља вас удружење Мојковчана*), уз наглашенију аутореференцијалност (колективно ми, уз увођење историјских, конфесионалних и традиционалних симбола у одређење идентитета – *Поздрављају вас потомци мојковчаних јунака, / Где се Божић посебно слави...*). Палета добрих жеља (које се упућују колективном адресату – присутнима (који се одређују као *браћа*)

³⁷ Извор: <https://www.facebook.com/comuna.socol/videos/854906441221879/UzpfSTlwOTeZnZQwNTgxNzIxMT04NDc3NjY1Mzg2MjA5NTg/>, приступљено 15. 8. 2019, текст са снимка транскрибовала ауторка прилога.

али и свакој српској глави) допуњена је и жељама за бољитком који се дефинише и укључивањем мотива везаних за изградњу моста на Нери.

Бог се јави! Бог нас је спојио и река Нера.
Једна река исти народ спаја,
На две обале молитва је иста,
Божанска је љубав Врачевгаја
Са браћом из Соколовца за вађење крста.

Овде је јутрос посебна зора,
Нера протиче освештана,
Уз благослов владике Никанора
И владике Лукијана.

Нек се овај дан вечно слави,
Нек радост и љубав одзвања,
На радост свакој српској глави,
Поздравља вас Удружење Мојковчана.

Поздрављају вас потомци мојковачких јунака,
Где се Божић посебно слави,
Истину зна свака [...] травка,
Помаже Бог, браћо Срби, и Бог се јави!

Највећа истина је љубав и у Бога вера,
Та је вера једна захтевност,
Бог се јави, а очекује Нера
Да се следеће године освешта мост.

Поносно, браћо, с љубављу да се слави,
Поносно кличем: – Бог се јави!³⁸

4. Ка спектаклизацији Богојављење на Нери: граница од административне линије до симбола са много лица

Описана ресемантизација ритуалне праксе везане за Богојављење била је омогућена новим политичко-идеолошким контекстима формираним у обе државе крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века (падом комунистичког режима и трендом либерализације у Румунији, укључујући и формирање институционалне подршке мањинским народима, тј. трендом ретрадиционализације и хомогенизације националних идентитета, израженим у Југославији од друге половине осамдесетих година 20. века, а посебно деведесетих, које су обележили и грађански ратови на територији бивше СФРЈ). Тако у вези са проблемом религиозног живота у постсоцијалистичкој Србији Лидија Радуловић сумарно истиче:

³⁸ Извор: <https://www.facebook.com/bogojavljenjenaneri/videos/232737430937949/>, приступљено 15. 8. 2019, текст са снимка транскрибовала ауторка прилога.

„Retradicionalizacija započeta u drugoj polovini osamdesetih, u svim sferama društvenog, političkog, privatnog i svakodnevnog života, različitim tempom, društvenim i političkim strategijama i posledicama koje izaziva, podrazumevala je i povratak religijskoj tradiciji. U javnom životu, retradicionalizacija pod uticajem crkve i politike značila je povratak pravoslavnoj tradiciji, dok je u privatnim životima građana Srbije podrazumevala i povratak takozvanoj tradicijskoj kulturi i formama narodne pobožnosti“ (Radulović 2014: 36) (о овом феномену на постјугословенским просторима в. и Naumović 1996; 2009; Perica, 2006; Radulović, 2012; 2014).

Сличне су тенденције опажене и у постсоцијалистичкој Румунији, те тако Сорин Гог, широко контекстуализујући проблем, истиче и методолошке проблеме проучавања поменутог феномена: „The analysis of the realm of religious ideas and beliefs has to take into consideration at least two sub-dimensions: general religious ideas (that do not always represent a genuine indicator of religiosity, they can mean as well only the presence of a diffuse residue of religious representations) and specific and historical institutionalized religious ideas (in the case of Romania, the Christian religious ideas)“ (Gog, 2006: 40). Аутор, коначно, закључује:

„On a general level Romania is one of the most religious countries of both Eastern and Western Europe, in spite of more than half of a century of forced atheization and ideologization of the public sphere. But (...) the religious mentalities are strongly dependent of a specific socio-anthropological background: one that has a strong lack of modernization, i.e. a high rural sector, low educational capital, weak industrialization. Romania is one of the most religious countries in Europe precisely because it has one of the least modernized social systems on the old continent“ (исто: 52).

Када је реч о традиционалним праксама Срба у Румунији у актуелном тренутку, на основу теренских истраживања традиције Срба у Темишвару, Мирјана Павловић указала је на улогу ритуала као вида потврде етничког идентитета, примећујући да се обнављање традиционалних празника у организационом смислу све више преноси у оквиру цркве и мањинских организација, истичући и улогу ових институција у њиховом пропагирању, осмишљавању значења, уз регистровање улоге медија у поменутим процесима (Павловић, 2012: 206–207). Проучавајући трансформације обичаја *кумачење* код Срба у Дунавској Клисурси, Биљана Сикимић указује на чињеницу да се ови процеси крећу и у правцу „употребе“ традицијске културе, од конзументристичке комодификације до националистичке инструментализације“ (Сикимић, 2018: 320).³⁹

³⁹ О обнови религиозности у различитим постсоцијалистичким друштвима в. и Borowik i dr, 2004; Baeva and Valtchinova, 2009: 317–318; Беновска-Събкова, 1999; 2013; неки истраживачи говоре и о глобалном тренду повратка религиозности од осамдесетих година 20. века (о чему детаљније у Беновска-Събкова, 2013: 249; Gog, 2006, уз упућивање на релевантну литературу).

Додатно, увођење нових елемената (укључивање државних симбола, парола и сл. у иконографију, обраћање црквених великодостојника и представника политичких институција са неке врсте сасвим импровизоване сцене, те медијска подршка) дозвољавају да се о Богојављењу на Нери говори и као о виду „спектаклизације ритуала“ (Лукић Крстановић, 2010: 50⁴⁰).

Суочавање са искуствима (ре)успостављања и (ре)дефинисања политичких граница, миграција, живота у дијаспори, опозитним тенденцијама мултикултурализма и национализма, глобализације и сепаратистичких тенденција, као европским, али и глобалним феноменима, одвело је антрополошка проучавања ка развијању сасвим специфичног и широког поља студија граница (енгл. *boarder studies*). Ово дивергентно, хетерогено, мултидисциплинарно истраживачко подручје границе и пограничје поима сасвим широко, те се из перспективе конструктивистичке парадигме границе посматрају и као културни конструкти, формирани кроз различите типове дискурса, надилazeћи границе као појам физичког и материјалног простора, тј. као топографску чињеницу (Schimanski, Wolfe, 2010⁴¹). Другим речима – „Borders, networks and neighbourhoods have both a physical reality in the everyday life of European citizens, and a symbolic and metaphorical dimension at the same time“ (Meinhof, 2011: 3).

Јохан Шимањски и Стивен Волф (Schimanski, Wolfe 2010) у вези са поимањем граница уводе теоријски концепт културне производње који не подразумева само производњу културе, већ и производњу кроз културу, која постаје креативни и перформативни механизам у процесима успостављања граница, те граница постаје и оно о чему се преговара, што се оспорава или се кроз естетске и културне праксе формирају замишљене границе и замишљена погранична подручја (исто: 2–3). Границе су генератори различитих облика културе, бивајући коришћене и као метафоре, чији се значај и економски капитал реализује на пресеку уметности, медија, друштва у целини. Указујући да формирање граница и пограничја није само процес административно-политичке, већ и културне продукције, аутори наглашавају да је реч о феномену који налаже неопходност интердисциплинарног

⁴⁰ Мирослава Лукић Крстановић термин спектакл одређује као кровни термин за „визуелно-сценску динамику у зони хипертрофраних симбола“, тј. за праксе које се у литератури означавају на различите начине (у српској хуманистичкој мисли нпр. функционишу термини *манифестација, приредба, догађај*) (Лукић Крстановић, 2010: 19). Искрпно анализирајући обимну релевантну литературу, ауторка посебно разматра могућност примене термина у антрополошком дискурсу, те подробно разматра релације спектакл – ритуал, спектакл – светковина, спектакл – догађај (исто: 40–62). У вези са односом између ритуала и спектакла, између осталог, истиче: „Црквени обреди ће се прогласити догађајем од изузетног друштвеног и националног значаја, њему ће присуствовати много људи, али и изабрани представници, ређаће се наручени говорници (...) све ће то преносити медији, црквени обред наћи ће се у кућном поседу гледалаца (учесника и неучесника)...“ (исто: 48).

⁴¹ У наведеној студији дат је аналитички преглед поља проучавања феномена границе и пограничја, те увид у релевантну литературу; в. и Newman, 2003.

приступа у анализама свих пракси које су укључене и у формирање културе памћења.

Представљени усмени наративи откривају границу у индивидуалном менталном простору као стратификован, слојевит и процесуалан феномен. Та се процесуалност односи на њени реалну просторну променљивост, тј. у конкретном случају променљивост њене административно-политичке природе у смислу отворено / затворено; проходно / непроходно (које постаје и опасно). Процесуалност се, потом, дотиче и импликација позиционирања и природе границе не само на домен официјелних административних пракси, већ и на ниво пракси које обликују свакодневицу. Коначно, процесуална природа границе рефлектује се и на динамичност перцепције овог реалног, али и симболичког простора (будући да су управо и реалије везане за контекст пограничја важни елементи симболичког имагинаријума заједнице Срба у Пољадији, обликујући је и као заједницу сећања и као емоционалну заједницу). Слика обредности везане за Богојављење на Нери истиче се као необичност, специфичност Соколовца (и у виђењу саговорника из других насеља). Експлицитна актуализација проблема идентитета у наведене усмене примере укључена је у различитом степену. Отуда се у неким од наратива комплекс обредно-обичајних радњи везаних за Богојављење на Нери види пре као симболичка тачка разрешења наратија о емоционално напрегнутим аспектима искуства живљења на пољадијској граници. У другима је, пак, наглашенији и доживљај Богојављења на Нери као вида манифестације заједништва Срба са две стране границе. Ипак, сви су саговорници добро обавештени о свим аспектима овог догађаја, а неретко се као посебно интересантни издвајају такмичарски, истичу се победници у пливању за Часни крст и сл. Слика Богојављења коју су понудили саговорници показује се отуда као резултат укрштања индивидуалног искуственог, посредованих знања која циркулишу и усменим путем и путем медија (уз вероватноћу даљег усменог преношења).

Извесно, реална (преосмишљена) обредно-обичајна (сада и институционализована и „спектаклизована“) пракса обележавања Богојављења на Нери добија и нова значења: то више није само ритуал из домена традицијске културе, већ и начин јавног манифестовања заједничког (етничког и културног) идентитета заједница са две стране границе, постајући не само културни, већ и вид потенцијално политичког симболичког капитала.

На самом крају немогуће је не поменути питање динамизма перцепције колективних идентитета, с обзиром на чињеницу да су успостављање границе (пре сада већ више од једног века) и промене њене природе у описаним историјским околностима неминовно донеле и дубоке промене у овом смеру. На овај проблем дискретно упућују сегменти из транскрипата (*И ондак скочу и наши, и Румини и Срби, и ко увати крст код тога је крст, после опет догодине тај... [2]; Они сад прођу преко Нере, иду с оне стране*

не песак, преко Нере, то је наш, наша територија, Румуније... [1]; ...почим је разлика у тај сат између вас и нас... [4]), али и општи став Срба из Румуније који сопствени идентитет доживљавају као проблематичан, а који се може сублимирати у исказ: *Овде сам Србин, а тамо (у Србији) ме зову Румун, па шта сам ја*⁴², како је то дефинисала М. Павловић (2012: 195), а што одговара и подацима које је наш истраживачки тим прикупио током вишегодишњих теренских проучавања српских заједница у Румунији (Поморишје, средњи Банат, Дунавска клисура, Банатска Црна Гора, Пољадија). Даља истраживања овог проблема налажу и укључивање перспективе Срба са друге, српске, стране границе.⁴³

Литература

- Беновска-Събкова, 1999: Оброците в Северозападна България: вид религиозно поведение в постсоциалистическо време. *Българска етнология* 1–2, 7084.
- Беновска-Събкова, 2013: Милена Беновска-Събкова, Мъченици и герои: политика на паметта и преоткриване на православието в постсъветска Русия. У: *Българският XX век. Колективна памет и национална идентичност*. Ред. А. Лулева. София: Гутенберг, 249–274.
- Бугарски, 1994: Стеван Бугарски, Српско православље у Румунији. *Темишварски зборник* 1. Нови Сад: Матица српска, 81–90.
- Бугарски, Степанов, 2008: Стеван Бугарски и Љубомир Степанов. *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Букуров и др., 1958: Бранислав Букуров, Рајко Николић и Миленко Филиповић, Херска села у Југославији. У: *Банатске Хере*. Ур. М. Филиповић. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 38–51.

⁴² Реч је о отварању проблема регионалних (унутаретничких) идентитета (већ у истраживањима спроведеним педесетих година Миленко Филиповић примећује да Срби из Србије Србе у Румунији називају Власима, Филиповић, 1958а: 14), који су у овом случају у актуелном тренутку додатно сложени с обзиром на све израженију тенденцију формирања хибридних идентитета. Наиме, српска заједница у Румунији већ неколико деценија је егзогамна, бројност мешовитих бракова је изразита, а познавање српског језика код припадника млађих генерација је неуједначено.

На подударан начин сопствени етнички идентитет доживљавају нпр. и Срби у Мађарској и Словенији, те се управо синтагме везане за то питање појављују и у насловима монографија ауторки које су се овим проблемима исцрпно бавиле: *(Н)и овде (н)и тамо: етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века* (Прелић, 2008); *Ne tu, ne tam. Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika* (Petrović, 2006).

⁴³ О перцепцији југословенско-румунске (сада српско-румунске) границе из перспективе припадника румунофоних заједница у Србији, на основу опсежних истраживања српског Баната, в. Sikimić, 2014: 68–71.

- Букуров, 1958: Бранислав Букуров, Бела Црква. У: *Банатске Хере*. Ур. М. Филиповић. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 31–37.
- Ђорђевић Белић, 2018: Смиљана Ђорђевић Белић, Здравница: (традиционални?) жанр и савремени контексти. *Књижевна историја* 164, 71–106.
- Костић, 1930: Слободан Костић, *Обнова православног српског манастира Ку-сића у Румунији 1930*. Тимишоара: Штампарија Браћа Чендеш.
- Крстић, 1987: Борислав Ђ. Крстић, *Код Белог Брешка и око њега*. Букурешт: Кри-терион.
- Крстић, 2015: Борислав Ђ. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисурсаца и Поља-дијаца*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лукић Крстановић, 2010: Мирослава Лукић Крстановић, *Спектакли XX века: му-зика и моћ*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Лупуловић, Крстић, 1999: Васа Лупуловић и Борислав Крстић, *Соколовац*. Те-мишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин А. и др. (ур.) 2011: Андреј Милин, Миодраг Милин и Цветко Михајлов. *Срби у Румунији за време комунизма: звучни архив и приручник о стра-дању. Sârbii din România în vremea comunismului: arhivă sonoră și manualul pătimirii*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин А., Милин М., 2009: Андреј Милин, Миодраг Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата. UACDSR sau sârbii din România pe baricadele războiului rece*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин, Мракић, 2011: Миодраг Милин, Горан Мракић, Интервјуи из супро-тног табора, у: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости. Sârbii din România : secvențe și date din istoria recentă*. Прир. М. Милин. Вр-шац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Београд: Српска академија образовања, Arad: Centrul de studii interculturale și interconfesionale al Universității „Aurel Vlaicu“, 162–177.
- Милин и Степанов, 2002: Миодраг Милин и Љубомир Степанов, *Срби из Руму-није у бараганској голготи*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин, 2011: Миодраг Милин, Увод. У: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из ско-рије прошлости. Sârbii din România: secvențe și date din istoria recentă*. Прир. М. Милин. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Београд: Српска академија образовања, Arad: Centrul de studii interculturale și interconfesionale al Universității „Aurel Vlaicu“, 162–177, 12–21.
- Николић, 1958: Рајко Николић, Привредне прилике. У: *Банатске Хере*. Ур. М. Филиповић. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 57–68.
- Павловић, 2012: Мирјана Павловић. *Срби у Темишвару*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Прелић. 2008: Младена Прелић, *(Н)и овде (н)и тамо. Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Сикимић, 2018: Биљана Сикимић, Теренска истраживања Срба у Клисурси 2017: обичај кумачење. *Исходишта* 5, 309–322.

- Сореску Маринковић, 2018: Анамарија Сореску Маринковић, *С друге стране границе. Југословенска телевизија и друге успомене из свакодневног живота Румуна у Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Степанов Јб. и Степанов В., 2014: Љубомир Степанов и Весна Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Стојковић, 1990: Момир Стојковић, Српска национална мањина у Румунији. У: *Сеобе Срба некад и сад*. Ур. В. Гречић. Београд: Институт за међународну политику и привреду, Матица Срба и исељеника Србије, 1990, 233–250.
- Ћирковић, 2017: Светлана Ћирковић, Настава на српском језику у Поморишју данас. *Исходишта* 3, 519–536.
- Филиповић, 1958а: Миленко Филиповић, Ко су Банатске Хере. У: *Банатске Хере*. Ур. М. Филиповић. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 13–14.
- Филиповић 1958б: Миленко Филиповић, Постанак и развитак групе банатских Хера. У: *Банатске Хере*. Ур. М. Филиповић. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду, 355–397.
- Филиповић (ур.) 1958: Миленко Филиповић, *Банатске Хере*. Нови Сад: Војвођански музеј у Новом Саду.
- Цветковић, 2011а: Владимир Цветковић, Црвена армија на Дунаву. У: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости. Sârbii din România: secvențe și date din istoria recentă*. Прир. М. Милин. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Београд: Српска академија образовања, Arad: Centrul de studii interculturale și interconfesionale al Universității „Aurel Vlaicu“, 25–39.
- Цветковић 2011б, Владимир Цветковић, Преговори у Темишвару 1953. године. У: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорије прошлости. Sârbii din România: secvențe și date din istoria recentă*. Прир. М. Милин. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Београд: Српска академија образовања, Arad: Centrul de studii interculturale și interconfesionale al Universității „Aurel Vlaicu“, 86–97.
- Церовић, 1997: Љубомир Церовић, *Срби у Румунији од раног средњег века до данашњег времена*. Нови Сад: Матица српска.
- Шандру, 2011: Василе Шандру, Територијалне претензије. У: *Срби у Румунији за време комунизма: звучни архив и приручник о страдању. Sârbii din România în vremea comunismului: arhivă sonoră și manualul pătimirii*. Прир. А. Милин, М. Милин и Ц. Михајлов. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 308–310.
- Baeva, Valtchinova, 2009: Vihra Baeva, Galia Valtchinova, A Women's Religious Organization in Southern Bulgaria: From Miracle Stories to History. *History and Anthropology* 20/3, 317–338.
- Benovska-Sabkova, Nedin, 2016: Milena Benovska-Sabkova, Iliya Nedin, Border territories, border people: the bulgarian town of Zlatograd as a border and a bridge. *Антропологија. Anthropology. Списание за социокултурна антропологија. Journal for Sociocultural Anthropology* 3, 25–54.

- Borowik i dr, 2004: Irena Borowik, Dinka Marinović Jerolimov i Siniša Zrinščak, Religion and patterns of social transformation – or: how to interpret religious changes in post-communism?. U: *Religion and patterns of social transformation*. Eds. I. Borowik, D. Marinović Jerolimov i S. Zrinščak. Zagreb: Institute for social research, 9–19.
- Gog, 2006: Sorin Gog, The construction of the religious space in post-socialist Romania. *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 15, 37–53.
- Meinhof, 2011: Ulrike Hanna Meinhof, Introducing Borders, Networks, Neighbourhoods: Conceptual Frames and Social Practices. U: *Negotiating Multicultural Europe: Borders, Networks, Neighbourhoods*. Eds. H. Armbruster, U. H. Meinhof. Palgrave Macmillan UK, 1–24.
- Milin M. i dr., 2011: Miodrag Milin, Andrei Milin, Alexandra Bogdanovici, Cvetko Mihajlov, Политички затвореници. U: *Срби у Румунији: чињенице и подаци из скорје прошлости. Sârbii din România: secvențe și date din istoria recentă*. Прир. М. Милин. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“, Београд: Српска академија образовања, Arad: Centrul de studii interculturale și interconfesionale al Universității „Aurel Vlaicu“, 110–162.
- Naumović, 1996: Slobodan Naumović, Od ideje obnove do prakse upotrebe : ogled o odnosu politike i tradicije na primeru savremene Srbije. *Од мита до фолка. Луцеум* 2. Ур. М. Детелић. Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, 109–145.
- Naumović, 2009: Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije u političkom i javnom životu Srbije na kraju dvadesetog i početkom dvadeset prvog veka*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju „Filip Višnjić“.
- Nistor, 2015: Ionuț Nistor: „Procesul titoismului“ în România (1950). *Documente*, Iași.
- Newman, 2003: David Newman, On Borders and Power: A Theoretical Framework. *Journal of Borderlands Studies* 18/1, 13–25.
- Perica, 2006: Vjekoslav Perica, *Balkanski idoli: religija i nacionalizam u jugoslovenskim državama*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Petrović, 2006: Tanja Petrović, *Ne tu, ne tam. Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Popi, 1976: Popi, Gligor, *Rumuni u jugoslovenskom Banatu između dva rata (1918–1941)*. Novi Sad: Institut za izučavanje istorije Vojvodine.
- Radulović, 2012: Lidija Radulović, *Religija ovde i sada. Revitalizacija religije u Srbiji*. Beograd: Srpski genealoški centar, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Radulović, 2014: Lidija Radulović, Bog kao privatna stvar: kultura sećanja i religijski život u vreme socijalizma. *Етноантрополошки проблеми* 9/1, 35–48.
- Sikimić, 2014: Biljana Sikimić, Romanians in Serbian Banat: Dynamic Epistemology. *The Multilingual Society Vojvodina. Intersecting Borders, Cultures and Identities*. Eds. T. Kamusella, M. Nomachi. Sapporo: Slavic Research Center, Hokkaido University, 51–73.

- Sorescu-Marinković, 2010: Annemarie Sorescu-Marinković, Serbian Language Aquisition in Communist Romania. *Balkanica* XLI, 7–31.
- Sorescu-Marinkovic, 2016: Annemarie Sorescu-Marinkovic, Contemporary Romanian migrations to Serbia: stages, actors, reasons. *Balkanica Posnaniensia. Acta et studia* XXIII. Poznań: Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, 151–165.
- Schimanski, Wolfe, 2010: Johan Schimanski, Stephen Wolfe. Cultural Production and Negotiation of Borders: Introduction to the Dossier. *Journal of Borderlands Studies* 25/1, 39–49.

Интернет извори

- <https://www.facebook.com/bogojavljenjenaneri/videos/467677100582332/>), приступљено 12. 2. 2020.
- <http://radiobelackva.rs/bogojavljenje-na-reci-neri-video/>, приступљено 10. 2. 2020.
- <http://infobc.rs/tag/vracev-gaj/>, приступљено 10. 2. 2020.
- <http://www.tvbanat.com/emisije/442/bogojavljenje-na-neri>, приступљено 10. 2. 2020.
- <http://www.belackvato.org/>, приступљено 10. 2. 2020.
- <https://www.vesti-online.com/duhovni-most-preko-nere/?fbclid=IwAR1TGw9OZVIWWetxWih8xKSKQLifNJGUkT0fFGA5GqeIEqZrPiSJQxQqkPk>, приступљено 1. 3. 2020.
- <https://www.facebook.com/comuna.socol/videos/854906441221879/UzpfSTIwOTezNzQwNTgxNzIxMT04NDc3NjY1Mzg2MjA5NTg/>, приступљено 15. 8. 2019.
- <https://www.facebook.com/bogojavljenjenaneri/videos/232737430937949/>, приступљено 15. 8. 2019.

Smiljana Ž. Dorđević Belić

(RE)SEMANTIZATION OF THE THEOPHANY FEAST ON THE NERA RIVER IN THE CONTEXT OF BORDERLAND PERCEPTION

Summary

The study examines the current practice of celebrating Theophany on the Nera River (January 19th on the on Calendar of the Serbian Orthodox church marks the day Jesus Christ was baptized in the River Jordan by John the Baptist), based on field surveys conducted in Poljadija (Romania, settlements Langovet / Lugovet (Romanian: Câmpia), Zlatica (Rom. Zlatița) and Sokolovac (Rom. Socol)). Namely, a ritual procession was (re)established there since 1990: after the liturgy, a religious procession proceeds to Nera, where a priest performs the sanctification of the river;

swimming for the Holy Cross became part of the ritual praxis as well; apart from the inhabitants of the borderland villages, Sokolovac (Romania) and Vračev Gaj (Serbia), church dignitaries and representatives of political institutions also take part in the ritual. The first part of the paper offers an overview of the basic historical data related to the Serbian community in Romania in recent history, as a basis for a better understanding of the historical events and realia mentioned by the interlocutors in their Theophany-related discourse. The second part reviews the ethnographic descriptions of the Theophany celebrations in this area dated before 1990, as well as commented transcripts of field interviews. The third segment appraises the functions of the Theophany on Nera as a topic in public discourse (local media and newsletters of the Serbian minority in Romania, Serbian media, including web portals aimed at a wider audience, the Facebook page *Theophany on Nera*, as well as content from other social networks). Finally, the concluding chapter views the current practice in an ideological-historical context (retraditionalization in post-socialist societies, homogenization of national identities, etc.), in the context of the “spectacularization” of rituals, and in the context of border studies. The boundary thus proves to be a stratified, layered and processual phenomenon in the interlocutors’ view, and the real (rethought) ritual and customary practice (now institutionalized and “spectacularized”) of celebrating Epiphany on the Nera also takes on new meanings: it is no longer merely a ritual in the realm of traditional culture, but also a way of publicly manifesting the common (ethnic and cultural) identity of Serbian communities on both sides of the border, having become not only cultural symbolic capital but a form of potentially political symbolic capital as well.

Keywords: Theophany feast, Serbs in Romania, ritual, institutionalization, oral history, media discourse, borderland, border studies

БОЖИЋ КОД СРБА У СОКОЛОВЦУ У РУМУНИЈИ

У јуну месецу 2019. године, екипа Етнографског института САНУ, обавила је истраживања у три села у Румунији – Соколовац, Луговет и Златица. Разговор је вођен са мештанима поменутих села на теме: Крсна слава, Божић и свадбени обичаји. У раду се представљају сазнања о обичајима током божићног празновања код Срба у Соколовцу.

Кључне речи: Божић, Срби, теренска истраживања, Соколовац, Румунија.

У јуну месецу 2019. године боравила сам неколико дана у Румунији (област Пољадија) где сам обавила истраживања на тему Крсна слава, Божић и свадбени обичаји. Истраживања су рађена у оквиру пројекта: *Истраживање историје и културе Срба у Румунији*. Организатор истраживања, као и претходних година (2016, 2017, 2018), био је Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији (Темишвар). Током истраживања, екипа Етнографског института САНУ посетила је три села – Соколовац, Луговет и Златица, у којима је сваки истраживач обавио разговор са по неколико мештана. У овом раду се представља обичајно-обредна пракса током божићног празновања код Срба у Соколовцу.

* * *

Као што је у претходним радовима већ наглашено (Ивановић Баришић 2018, 89–98; Ивановић Баришић 2019, 129–144), Божић представља централни празник у годишњем (календарском) циклусу народних светковина. Такође је, осим у народној, један од најважнијих празника и у хришћанској традицији. Хришћанска традиција празновање Божића повезује с рођењем Христа. Због значаја који му се придаје Хришћанство Божић издваја из корпуса осталих празника календарског циклуса. С друге стране, божићно празновање поклапа се са временом зимског солстиција па се у народној традицији повезује с најмањом сунчевом активношћу.

¹ milina.barisic@ei.sanu.ac.rs

² Рад је резултат истраживања на пројекту: *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*. Реализацију пројекта је финансирао Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији. Рад је делом резултат рада и на пројекту 177028 који је у целости финансирао Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

„Због свог места у празновању и важности која му се придаје у народној и хришћанској традицији, божићни празници могу се посматрати неком врстом нулте тачке почетка у кружном годишњем кретању и празновању“ (Ивановић Баришић, 2018: 90).

Божић се празнује три дана. Осим на сам дан празника, обичаји се обављају и уочи самог Божића – на Светог Игњата и на Бадње вече, као и после Божића – на Нову годину. На основу исказа добијених у разговорима са мештанима истраживаних села сазнаје се да је празнични садржај на Бадњи дан и Божић код Срба у овом делу румунског Баната очуван у прилично редукованој форми. О обичајима, а ради се о казивачима са којима сам ја водила разговор, постоји недовољно очувано сећање о комплетним обичајима који су некад постојали мада су и о садашњој обичајној пракси искази прилично непотпуни да би се на основу њих добио потпунији увид у форму и функцију обичајно-обредне праксе у српској заједници овог простора у ближој, а поготово даљој прошлости.

Празновање Божића и данас подразумева:

1. Празнике који му претходе;
2. Тродневно прослављање Божића;
3. Празнике који се празнују после Божића.

У овом раду представљају се божићни обичаји сагледани кроз податке добијене у разговорима који су вођени током истраживања у селу Соколовац.³ Према теренским сазнањима, празници који претходе празновању Божића су се у значајној мери изобичајили. У овом случају свакако треба имати у виду чињеницу да ранијих етнолошких истраживања скоро да није било па је због тога стручно-научна заједница готово у потпуности ускраћена у увид у ранију обичајну праксу не само у Пољадији, него на читавом простору Румуније где су Срби раније живели или живе још увек, да би се могло са сигурношћу тврдити какве су редукције и промене наступиле у садржају божићног, а вероватно и осталог, празничног садржаја. Оно што се према исказима може закључити јесте да се обичаји одржавају много мање у односу на раније деценије на шта ће делом указати и овде издвојен и представљен емпиријски материјал, тачније делови разговора који су обављени током боравка на терену у овом делу Румуније.

* * *

Божићне покладе. Божићно празновање је у прошлости код српског народа започињало божићним покладама после којих је наступао божићни пост. У садашњем времену се у Соколовцу не зна за ове покладе, нити постоји сећање да су оне у ранијем времену биле обележаване.

Биле су само ускршње Покладе.

³ Сазнања о божићним обичајима у селима Луговет и Златица биће представљена у другом раду.

* * *

Божићни пост. За божићни пост се зна, али се он у садашњем времену врло ретко поштује у целости. Углавном се пости седам дана пред Божић због причеста или најчешће само Бадњи дан.

О посту. *Постио се пост, али већина у то време коље (...), неки посту да се причесту треба да постиши осам дана, после дијеш у цркву да се причести, сад...* И раније се није постио цео пост? *Не, осам дана се постило, било је пре, се мало и постило, било, старији људи, било се месиле проје, па су јели проје, па џем – тај пекмез озгоре, па се јело, сад коће некога младога да тера да једе пекмез са проје, неће то нико да ради. Једу овај лебац мек, па кад извучеш из њега... све извучеш... значи, постио се пос.* Причешћивало се после тог поста? Ишло на причест? *Да, је се ишло.* Овде у вашу цркву? *У нашу цркву.*

Храна. Они који посте шта једу – проју, пекмез? Шта још? *Проју, пекмез, хлеб, ... не једу вако сира... купуса киселога, расола било. То све јели људи – бил бели и црвени, лепи. А сад код нас неће, ко ће да је сад расола? Ко ће да је качамак са расолом? Качамак са расолом? То било, то се јело, то кад је пос.* Кад се постило јел то било и на уљу или је било само на води? *На уље било, а било и на води.*

Целодневни пост. Да ли је било да се на Бадњи дан није цео дан ништа јело до вечере? *Било, било, није се јело.* Како се то звало? *Па неznam, каже ко не је тај може да вата тичиће ... неznam као се звало, није се јело. И сад неко не је на Велики петак, не је (Цео дан?) цео дан.*

* * *

Света Варвара. Дан у који се празнује Света Варвара обично се у српском народу назива „Варица“. Са Варваром је започињао зимски циклус празновања. На овај дан су у прошлости постојали и одређени обичаји а најпознатији је кување житне каше. Међутим, у селима у Пољадији, па и Соколовцу, у којима су вршена истраживања не зна се за овај празник нити за обичај кувања житне каше.

Варица. На Свету Варвару, јел било да се кува неко жито, да се прави варица? *Није било, овде код нас се само кољиво прави за задушнице.*

* * *

Свети Игњат. На овај празник почиње божићно празновање, али и упућивање честитки за свеукупни просперитет породице и њених чланова и свега што је неопходно за напредак домаћинства. Ове жеље кући упућују деца која *пиљу* у шпорету са дрветом које називају *шумарица*. Осим на Игњата пила се још на Бадњи дан и први дан Божића. Других обичаја, по казивању, није било.

Полаженик. На Светог Игњата, то је другог јануара, да ли је било неких обичаја? *Па, било, да деца пилу мало. Узму дрво једно, како ћу да вам кажем, дрво бадњак које ће да гураду у шпорет. Значи они су били нека врста полаженика? Јесте, такој било код нас. Деца седну тамо код тога и вичу... Где седну? Код шпорета и вичу: пилиће, кокошке, јагањаца, оваца, живота и здравља и све што год има у кући. И после тако кад хоће да се дигну баба их дигне, а не они сами и онда им да леј и онда их подигне. Јел то неко дете из комшилука? Не, не, из куће, то је било пре тако. Ако дође неко са стране мора тај да... Ако неко дође пре детета онда он мора... Јесте... Он дође и сам седне испред шпорета и има тај бадњачић... То дрво...*

Бадњак. Од чега је обично? *Од шумарице, тако смо ми звали, то тај, што кажу бадњак. То је на Бадњи дан или на Игњатов дан? На Игњатов дан се пили и на Бадњи дан се пили и на први дан Божића! Кад се тај бадњак којим се пили, шумарице како кажете, кад се он доноси у кућу, одакле? Па добро, прво смо секли... то се секло дрво у планину па се остави то... Кад се секу дрва у планину остави се за то? Јесте. Значи није се ишло пред празник да се сече? Ишло се сад за бадњак. А раније се није ишло за бадњак, него... Се сече, па туј било код нас шума па се секло. Нисмо никад купили дрва, ишли па секли тамо горе у шуму, а сад треба да купујемо све, шта да радимо?*

Полаженик. Значи то је било на Игњатов дан, он дође испред шпорета и пили, онда га ви узмете и подигнете! *Јесте. Да ли га огрћете нечим? Не, не, стављамо жита и кукуруза. Кад седне ту поспете га житом и кукурузом? Узмемо решето што се сејало брашно и ту ставимо жита и кукуруза и стављамо преко њега и то остављамо и на први дан Божића и на Бадњи дан ујутру то сипамо.*

Значи то се сито напуни... *Не пуно баш...* Стави се у њега и ту стоји до Божића да се обави све што треба са тим житом. *И после на Бадњи дан ту се стави колач на то, што се меси за Божић, се пререже и ондак смо, боже шта беше?... на Бадњи дан смо месили законе...* Јел било нешто да се радило са кокошкама, да су се храниле? *Не, не. Није ништа, само пилање. Јел то радиле најстарије дете или...? Могу сви. Могу сви и девојчице и децаци? Сви, сви.*

* * *

Тущиндан. За овај празник се не зна, заправо се говорило да не постоје никакве посебне радње које би дан издвајале од осталих. Ипак, забележено је једно казивање да су жене на овај дан „затварале“ маказе да вуци не би јели стоку, али није добијен податак до када се не употребљавају.

Јел било нешто на Тущиндан да се радило? *Не знам. ... Ја знам то је пре тако било једна баба, ... који су имали козе, овце по планини – од Ту-*

цинога дана се затвору маказе, не знам до којуга дана тамо ... посе се не отвараду да не једу вуци овце. То је било. Знао народ све. Моја мама знала ког дана пада киша ће бидне родна година. А ми не знамо сада ништа. Заборавили смо.

Јел било да се деца нису тукла на Туциндан? Није. Ни незнаду кад је Туциндан.

* * *

Бадњи дан. На Бадњи дан се врше припреме за свечано прослављање Божића. На овај дан посте и они који не посте читав пост. Још је увек појединцима у обичају да држе целодневни пост без јела и пића. Најважније обредно-обичајне радње су: мешење обредних хлебова, обичаји са бадњаком и сламом, бадња вечера, колиндање, кићење јелке, идење на гробље.

Шта се радило на Бадњи дан? Пекли су се колачи, божићни и бадњедански, спремала се храна – бадњеданска вечера! Шта се спремало – на Бадњи дан да ли се спремао ручак или вечера? *Вечера* (Вечера?), *вечера* – *пребранац*, *супа* или *чорба* *рибња*, *пиренац*, *обавезно* *рибе пржене*. Значи, од хране се спремала *рибља чорба*, *пребранац*, *риба сува* и *свежа*,... Јел се спремало нешто слатко – нешто од колача, *штрудла*, или? *Штрудле се правиле и крофне мало. Није се правило вако...* (Крофне без јаја), *без јаја*. Јел било воћа неког? (*Како?*) Јел било сувих шљива, јабука? *Па било, то смо пекли некад, то смо сушили некад кад смо имали, некад, лети. ... А сад има да се купи. То спремју све, ставе ту и кикирики, ораси се спремју, да дођу деца да вичу ораси се даје, бомбоне се даје,...*

- Обредни хлебови. Месе се различити фигурални хлебови на Бадњи дан, а намењени су члановима породице, стоци и плодности поља. Мешење и печење обредних колача – „закона“ задатак је домаћице. Божићни колачи се израђују од тзв. *киселог теста* – чистог пшеничног брашна уз додатак квасца. Прво се израђује колач „здравље“ и божићни колач. Домаћице су месиле и већи број *фигуралних хлебова* који су за породицу били важни јер су представљали срећу и здравље њених укућана, затим жељу за богатством у домаћој стоци. Дакле, „закони“ су представљали кућу, виноград, стоку, а праве се такође и буздован, шака, кика и др.

Закони. *Се месили закони на Бадњи дан – колико мушкараца имамо у кући толико шаке, колико девојака има у кућу оплетемо кике. Тако је мој отац радио, од свакога кад се кувало јело тамо се ставило у чинију по једно. Није се све секло. И здравље и буздован и свиње и краве и виноград и све то, што год си имо...* Јел био колач намењен кући? Да. Како се звао? *Чесница...* Кажите ми здравље колач како је изгледао? *Па, здравље колач се тако умеси и исече. Јел био округао, или? Округао, и тако све се исече, и тако мало се посолити и се мало намаже...* Чиме? *Неки пут само с јајетом, неки пут само*

с водом! Кад се здравље једе? *Па, на Бадњи дан.* Ако је Бадњи дан постан, како онда јаје? *Е па сад, неки пут ставимо оно, па се једе и исече на Божић.* Кад се прави чесница мора нешто да има, па после се пререже колач. А буздован зашто се правио? *Па правио се..., тако треба, мушкарцима буздован да се прави...* Значи, били су намењени стоци, намењени за њиве, за виноград, за мушке, за женске, за кућу, а здравље је било за? *За све.*

Божићни колач. За све? А јел се правио посебан колач који се секо на Божић? *Јесте.* Како сте га звали? Како је изгледао? *Па, божићни колач.* Јел се он украшавао нечим одозго? *Па јонет тако...* Исто као и славски колач, јел имао ружицу или нешто? *Па имао је тако сецкану, као крс.* Исто је био округао? *Јесте.* А, на средини шта се ставља? *Све се стави тако жита, да бидне тако као – ми кажемо кита.* Кад се секо тај колач јел се та ружица вадила и остављала у кући, или не? *Па, стави се, некад се поједе ома, а оно кад стоји ко ће да је..., прашина пада и све... па се потопи живина да поје...* Ти колачи, ти хлебови, јел се сви начињу на Божић [грешка – мисли се на Бадњи дан] и једу на Бадњи дан или, или неки остају за сутрадан, за Божић? *Не, па то се после једу на Божић, тај хлеб, али то је – како ћу да вам кажем, се једу на Бадњидан увече, мој отац је секо од сваког по један залагај, тако...* Јел се сече ножем или се кида? *Ножем, није се кидало...*

Божићни хлебови. Хлебове домаћица меси, јел тако? *Јесте.* Кад их меси? *Ујутру... све ујутру... а сад месу кад стигну и онда ставе у шпорет да се испече.* Са којом водом су се месили ти божићни хлебови? *Па с обичном.*

Ови хлеччићи који се намењују стоци – да ли они имитирају овцу...? *Као овца, пиле...* Пиле оправимо тако – па га упилимо (нејасно) тако, и ондак ту му глава, и ондак му сас житом му забодемо два ока и направимо онако мало ... ту је пиле, оној је свиња, оној ... виноград се стави онако чоте на тој... А колач, као кућа? Шта се ту стави горе – кућа па се ставе прозори врата, јел има да се ставе? Или се само прави колач као кућа? *Само колач.* Само колач као кућа? *Пос се прави чесница.* То је сутрадан на Божић?

Вино. Значи, рекли смо на Игњатов дан да се пила и то остаје на Бадњи дан и ту, на Бадњи дан се ништа од дрвета не уноси, то је... *Кад се пререже колач на Божић ондак се узме сито са житом и та чаша вина што се пререзо колач и иде тамо газдарица (нејасно) и попије за здравље...*

- **Бадњак.** У Соколовцу су са шумарицом (бадњак?) пилали ватру на Светог Игњатија, Бадњи дан и први да Божића. Сада се углавном у свим селима у порти цркве пали заједнички бадњак. Присутни од њега узимају гранчице доносе у кућу где стоји извесно време или до следећег Божића када га спаљују у шпорету.

Кућни и црквени бадњак. Кад се тај бадњак (или шумарица како каже-те) доноси у кућу, ко га доноси, одакле? *Па добро, првој смо секли и било*

то. И за Бадњи дан сад и опет су били, билиду сечу ту исечу и донесу то, бадњак увече. Значи ... Па то се секу дрва у планину, па се остави то. А, то кад се исечу дрва у планину то се остави, то се остави за то!... Значи није се ишло пред празник да се сече него се... Не пред празник! Него, ишло се сад за бадњак, сад иду за бадњак. За бадњак? А раније се није ишло за бадњак него се... Него се сече. Па то је било код нас шума, ту смо секли, никад нисмо купили дрва, ишли смо ту секли, секли тамо горе у планину. Сад треба да купујемо све. Шта да радимо!

А овај комад дрвета кад се пилао – како зовете то дрво? Јел то бадњак или како га зовете? *Па није то бадњак, ми смо звали шумарице...* Шумарица, е сад где она стоји до Божића да ли она стоји поред шпорета, поред иконе или буде напољу па се унесе са сламом? *Бадњак (Да тај бадњак). Па бадњак се запали напољу. Бадњак се запали напољу, не унесете га у кућу него га напољу палите? Па нешто мало ставимо у кућу нешто у ватру. Ватра се запали и све се изгори (На дворишту?) На дворишту. Па колики буде тај бадњак? Па има неки пут и већи. Јел се од тог бадњака узима нешто да се унесе у кућу? Јесте од тог бадњака. Од тог бадњака шта се унесе? Гранчица, па ене нам стоји у вазу тамо, (...) донели деца кад су била тамо у цркву они донели...* То се пали испред цркве бадњак? *Да, испред цркве. Испред цркве се пали, то се доноси један заједнички пали се испред цркве? Да, да.*

А и свака кућа пали свој бадњак или само испред цркве? *Нема саде. Мој син иде и још неко с њим тамо поред пута исечу бадњак, идеду за бадњак да донесу га да запалу. И запале. Где – испред куће? Ту, на двориште, не на цементу, него на земљу. И ту га само ставе? Јел има да попију неко пиће, или? Ракије вруће се стави да се греје. А они не вољу сад, то је шећер, није здраво, а ми смо пре знали то на сваки светак – на Богојављење, на јутрење, и на фруштук и на ручак вруће ракије, то се знало и на Божић, и на нову годину српску кад је оно како се зове Василије, и све смо ми увек, на Светог Саву, били велики свеци па смо подгрејали ракије. Е сад се ставља шећера – не ваља. А ја угрејем неки пут. Па шта да радим. Значи, иде њих неколико за тај бадњак и донесу и сви они буду ту? Јел то свака кућа пали, или? Па може свака кућа која донесе... Која донесе, а могу да се удруже па код једне куће да запале... Не, могу диду код цркве, тамо се запали, тамо седиду, Значи, ту дођу запале бадњаке, попију ракију, (...)*

Кад изгоре бадњаци шта се онда ради? *Па ништа, то изгори па после се баци, почисти...* Јел се то носи у воће, јел се нешто ради са тим? *У башту. У башту се баци тај пепео? Јесте у башту.*

- Божићна слама. Уношење сламе у кућу и њено растурање по свим просторијама обавља се на Бадњи дан увече. Сламу у кућу уноси домаћин

заједно са децом. Пре него што унесу сламу опходи се око куће. Трећег дана Божића слама се односи(ла) у виноград да би се заштитио од временских непогода, али и да би боље родио.

Уношење сламе. ... и ондак треба слама да се донесе, онда газда од куће иде и се угреје овамо ракија и он иде одонуд, ко има децу иду за њим и вичу пију-квоц, пију-квоц за њим, са њим да донесу сламе у собу да ставе... Значи, деда и деца излазе за сламу, (имате вашу сламу?) *Па да, спремимо. Па пре смо имали нашу, како да нисмо имали...* И онда иду, он иде напред и они иду за њим. *Иду за њим, и онда баба угреје ракије и донесе деди и каже: Шта нам носиш? Живота и здравље и напретка у кућу и тако дође и деда стави свуд, неки пут пуно сламе. Деца се ваљаду. И после иду деца, сви чекаду да дођу да иду за сламу, џак сламе,...* Јел се стављало нешто у сламу? *Не, и после се мећали ораси и тако. А кад се уноси слама у кућу? Е па на Бадњи дан, пре вечере. Пре вечере.*

Вечера. А кад је обично вечера? *Па тако, седам-осам сати, док не почну деца да иду да вичу по сокаку. Шта од пића има – ракија? Јел има вино? Има. То је било и раније, исто? Вина је било. Сокови? Није (Није било сокова?), није било сокова. Сад има.*

- Бадња вечера. За вечеру се припремају посна јела. Памти се да је вечера постављана на поду. Данас се једе на столу, раније се јело и на поду. За вечеру се спрема рибља чорба, пребранац, пржена свежа или сува риба, мед, крофне без јаја, штрудла, од воћа суве шљиве, ораси, од пића ракија и вино, а у новије време се користе и сокови. Осим што се ломе за јело, ораси се бацају у ћошкове просторије у којој се вечера. То раде домаћин или домаћица.

Припрема вечере. Кад се слама унесе, ... јел се постави вечера пре тога, или се унесе слама... *Унесе, па се после вечера. То се спреми све и ондак се унесе слама и ондак се седне да вечера. Неко седне за сто да вечера, а неко раширу доле ...* Јел има још увек да стављају на под? *Сада не, а било је пре. До кад? Ми смо, свекар мој и свекрва су гор на сто, а ови су доле јели (комшије), јесте. На земљи. На земљи.*

Ораси. Осим те хране јел било да се мед узима? *Јесте, јесте, мед – ораси се једу. После се не једу ораси, сутрадан на Божић. Не ваља због зуби, каже се поквару зуби. Па се склону. А на Бадњидан се једу. А јел се бацају у ћошкове ораси? Јесте, се ставе, пре вечере. Ко, домаћин? Јесте, домаћин. И како баца? Ко крста, ко (...)* Одакле креће? *Исток-запад...* И шта говори? *Да се буде живо и здраво, то деца купу...* Јел се бацају само та четири која иду у ћошкове, ништа се друго не баца? *Разбиваду се, једу се...* А ти који се баце у ћошкове колико стоје у ћошковима? *Па деца одма бегаду, узму, кад оће, стојиду док се не почисти.* А кад их почистите бацате их на ђубре или нешто радите са њима? *Па ваљда поједу...* А то кад се износи Божић износи се и ораси и онда се издвоје и поједу? *Да, на Светог Стевана кад чистимо,*

скупимо сламу, ондак се ... Значи, ако их деца не поједу пре тога онда се сачисте...

Мед. А кажите ми мед кад се узима? *Па на Бадњи дан (Пре вечере?), пре вечере, јесте. Јел се узима нешто са медом? Ораси. Ораси и мед се узима? Зашто – због здравља, или? Због здравља. И онда се мало мажу гњезда на Божић с медом да кокошке лежиду, да не мош да је отераш...*

Свећа. Да ли се пали свећа на Бадње вече? *Јесте, се пали свећа и на Бадње вече и сутрадан на Божић. Да ли се пали једна свећа или су три као укрштене, или ...? Нема тога код нас. Једна свећа. Кад се пали, кад се гаси? Колико гори? Вечера кад се... Пред вечеру, док се вечера и онда се гаси? И ондак се гаси. Ко је гаси? Па, жена из куће, није газда баш, ко пређе тамо и угаси (Вином или прстима?). Па прстима, некад се вино на Свеца користило да се угаси.*

Храна. Јел се увек користила виљушка, кашика, нож? Јел било да се нешто не користи на Бадњи дан? *Не... Увек се прибор за јело користио? Да ли су ораси стављани у сито или су били само на столу у чинији? Па у нешто, у чинији било ... Кад се заврши вечера да ли храна остаје тамо где је била вечера или се склања? Па склонимо, после тог нема јела. Чак на Светог Стевана се узме пребранац... Значи на Бадње вече једете ту посну храну и кад завршите са јелом то се све склони. Све склони и ондак се једе сутрадан... Да ли се посуђе из ког се јело или се оставља са стране па се пере касније? Не, то се опере, а сутрадан не перемо судове – на први дан Божића. Значи на Бадњи дан се храна склони што се не поједе и опере се суђе из кога се јело? Јесте. А сутрадан кад се руча на Божић се првом једе супа и ринфлајш и ондак се криа (нејасно!) погача и кобасице се пржу,... Да ли је било да се према некој храни гледа каква ће бити година дал ће неко да се уда, дал ће неко да умре? Ја то не знам. То се знало пре. Стари знали много којешта. И кад је сат – нису имали сатове, и кад је све..., али сад нема. Знали су доба дана према сунцу? Јесте. И према сенци.*

- Колиндање. Увече по обављеној вечери по селима крећу деца, али и старији, сами, по двоје или у групама од по њих неколико иду да посећују куће и пожеле срећу породици – да честитају празник. Кориндаши не улазе у кућу, већ само у двориште. Том приликом одрецитују или отпевају песмице намењене за ту прилику. Заузврат добијају ситније поклоне и / или нешто новца. Обично су им домаћице давале суве шљиве, јабуке, бомбоне или орасе. Поклоне су делили међу собом по завршетку обиласка села. Обично су певали:

„Ја сам мали чича Пера, / Ујела ме жута кера; / Кад претрчим преко мора,
Дај ми, газдо, неки ора! Куј један, куј два, / То ћу све да примим ја!
Ако ј` колач да чекамо, / Ако ј` жарач да бегамо!“

Опход деце. Да ли иду деца на Бадњи дан да честитају Бадњи дан и као их зовете (коринђаши?), или... *Кориндају, јесте.* Мало ми опишите како изгледају, ко иде? *И велики и мали и њи четворо пет и двоје и по један долазу. Ево код нас сад да уђем и узмем орасе и бомбоне и шта још и неки леј да им дам сваким. Нико неће да дође за бадава, сваки воли да добије.* Значи има више група које иду? *Има и велики и мали и момци ишли. Те новце после скупу на плату да се свира у дом на Божић, да играду.* Јел иду још увек коринђаши, јел још увек коринђају? *Иду, иду и сад...* Јел су нешто обучени... *Не, не...* Обично. Обично су обучени, *јесте.* Шта им се даје – бомбоне, леј... *Бомбоне, леј ...* И кад дођу шта кажу? Јел улазе у сваку кућу? *Ко није закључо капију уђу. Ко није закључо капију...* А јел се дешава да неко закључа капију? *О, на...* Једно двоје троје вичу, а после закључаду. *Кад дете дође гура на капију закључана капија. Ја увек имам кицељу једну, ставим ту орасе, видим колико су њи и тако дам свима и бомбоне и чоколаде ове – бананице те. И сваким дам по леј два, неки ко видим је пријатељ дам мало више.* Јел стоје напољу ил улазе у кућу? *Не унутра. Само напред.* И шта кажу кад дођу? *Неznam, заборавила сам како вичу: „Добро вече добри газдо ми смо дошли да јавимо данас нам се Христос роди у јаслици, у италици“, ... не знам, заборавила сам, знам оно на послетку: „ја сам мали чика Пера ујела ме жута кера ако колач да чекамо, ако жарач да бегамо“.* А јел било раније, кад неће да их приме да им певају онако мало да их увреде? *Није било. Није било.* Значи кад неће да их приме они само оду даље... *Није, сваки их прими. Ал они сад иду много, преко више, неки пут сад један уђе други изађе, ...* Само су ишли да коринђају, није било ништа друго? *Није.*

На Бадњи дан, докле се седи навече? Кад иду ови коринђаши? *Па иду до десет, једанаест.*

- Јелка. У селима је познат обичај кићења јелке. Појединци су знали да организују и посету „деда мрза“ само што је овде био обучен у дугачки кожух. Имао је такође и вештачку браду.

Кићење јелке. А јел било да се кити јелка? *Било.* Кад су почеле да се ките јелке? *Кад су била деца мала смо китили још.* Јел то после рата? *После, шездесет...* Већ шездесет и неке сте китили јелку? То су биле праве јелке, или... *Праве јелке, не купљене. Из шуме. (...)* Нисмо ишли ми, се продавале. Могло је да се купи? *Јесте.* Чиме су се китиле јелке? *Па биле кристинке(?)* Шта је било? *Кристинке – бомбоне у фолији и било је ... ти мали ако си нашо, нашли смо негде, није било да се купи али негде смо нашли смо ишли негде даље...* Куповали сте накит, а јел било да су се јабуке качиле? *Било и јабуке и ораси увијали у злато и све, било...* То било код вас. Јел било и другде или сте само ви тако китили? *Ма и други су...* Куповали јелке... *Јесте, а после смо куповали и оне да гориду... А, оне сијаличице...* Да, а били и фењерчићи, тако на после то изгорело па посе смо куповали тако оне што сјају што стављају сад на Нову годину на пут да се сјаји. Било је, смо правили увек...

Деда мраз. *Се оправи неко деда мраз, донесе децама и пита дал слушају, дал имају ... Јел се то радило за Нову годину? На Божић, нисмо то радили за Нову годину, за Божић. За Нову годину то сад се прави ваљда... Нисмо. Ми смо за Божић. За Божић. Ко је – неко из куће био деда мраз? Да из куће или дође неко са стране. Јел то наручите или он дође сам? Па не, знамо ко ће да дође, ми кажемо да дође... да буде деда мраз. Јел буде прави деда мраз? Обуче се баш као деда мраз? Па обуче се, стави фату ту, били они кожуси они до доле ... Нису били у црвеном, него су били одевени у кожусима? У кожусима то се обуче и капу на главу и то се напуни фата, онога белог и тако је било. И доносе поклоне деци? То ви купите и њему дате да он донесе? Да. Као божић бата донео поклон. Слушало је дете слушало и он му да поклон. Јесу се деца радовала? Како да не, нису знали они да није то деда мраз, ... Нису, веровали су... Ја сам сакрила то и правила тамо да не види нико и онда кад је то угасимо све сијалице и носи деда тој... А шта сте обично спремали као поклон деци? Па шта је било, шта је било да купиш то... није било богзна шта пре, се радовала деца... Ви кад сте били мали није вам долазио деда мраз (Није), то сте ви вашој деци спремали. До кад сте им то правили да долази деда мраз? Нису били велики кад су сазнали да деда мраз није деда мраз. Ишли су у школу или на факултет? Ишли су у школу, нису на факултет. И онда више нису хтели? Нису. Јесу били разочарани? Нису. Били велики и онда нису. Није више било лепо. Јесте.*

Идење на гробље. *А да ли се иде на гробље (...) око Божића? Иде се на гробље. Кад? На Бадњи дан. На Бадњи дан се иде? После подне на Бадњи дан се ишло на гробље. Иде се на гробље, није било да се не иде. Ко може, ко стигне тај иде или деца отидну или... Само се запале свеће или се нешто носи? Па ете то колач се оправи, кад правиш оне законе правиш и колач један мали за гробље. Прави се један мали за гробље. И то се оставља тамо или се враћа кући? Па се враћа кући. Сад нема ко, даш неким сиротим ко знаш да нема, нема другим да даш. Овако... Сви иду ондак на гробље, сви на Бадњи дан, и на Дуовску суботу сви идеду на гробље.*

* * *

Божић. Божић се празнује три дана. Спада у најужи круг најзначајнијих народно-хришћанских светковина. Срби су задржали, као и Српска православна црква, Јулијански календар – Божић славе 7. јануара.

Најважнији и најсвечанији је први дан Божића када се одлази у Цркву, пече печење, меси чесница, припрема божићни ручак, реже божићни колач. Домаћица обавља радње око божићног ручка и припреме чеснице, а домаћин обично одлази у цркву на јутарњу службу. Ујутру на Божић се поједе нешто од мрсне хране или се то обавља по повратку са јутарње службе или тек за ручак. На дан Божића се гледало какво је време и према томе се одређивало каква ће бити година.

- **Одлазак у цркву.** На први дан Божића неко од укућана одлази у цркву на Јутрење и причест. Домаћица обично остаје код куће да припреми чесницу.

Јутрење. Кад се обично устаје на Божић? *Па ујутру се иде у цркву кој оће да носи свеће. У седам почиње јутрење.* Пре него се пође у цркву да ли се нешто ради, да ли се нешто узима од хране, да ли се нешто припрема? ... Ништа. *Не, не.*

- **Чесница.** Као што се на Бадњи дан месе *фигурални хлебови* за здравље чланова домаћинства, плодност стоке и родност поља, на Божић се у исту сврху припрема *чесница* која представља врсту погаче. Обавезно се у њу ставља метални новац. Ко од укућана пронађе новац у чесници веровало се да ће бити срећан те године. Чесница се ломи пред ручак. Комаде чеснице домаћин даје укућанима по старешинству, а може комаде намењивати и умрлим члановима породице као и путнику намернику.

Да ли се прави чесница? Ко прави и када? *Прави онај што не иде у цркву, онај што остане кући тај прави чесницу...* Како се прави чесница: јел се слаже са орасима или се прави од пројиног брашна? *Од брашна овог чистог се прави.* Од пшеничног брашна? *Јесте, се испече тако погача. Нека, сад се баџи и мало квасца, мало мекиа, то се правило пре ништа се није ставило (била бесквасна?). Јесте, и тако се правило, се стави леј.* Где се стави? Унутра. *Унутра. И ондак на Божић се испече, На Божић печемо.* Јел се она премазује... *С медом. С медом? А јел се бушка? Мало да, сасвим сас виљушком. Сас виљушком, добро? И то се ондак се кида. Кад се испржу овамо кобасице. И кобасице и првом погача се једу.* А чесница, да ли се ујутру захвата вода из бунара за прављење чеснице? *Јесте, па да, из бунара.* Онај ко захвата воду из бунара јел нешто говори ...*Нема...* Ништа. Није било ни раније? *Не, није било.*

- **Божићни ручак.** За божићни ручак припрема се обично: говеђа или пилећа супа, месо из супе, сос (обично од парадајза), кромпир, живинско или говеђе кувано месо, сарма и неко печење, а од посластица разни колачи.

Пре него се пође у цркву да ли се нешто ради, да ли се нешто узима од хране, да ли се нешто припрема? Ништа. *Не, не.* Ништа док се не врати из цркве? *Има неко, ако гори шпорет престави сарму или нешто друго ако није скуво пре један дан. То је зима па стоји.* Значи, сарма за Божић може да се скува и пре Божића. *Па, на Бадњи дан кад се кува. Не може баш све да се стигне да се испече печење и све.*

Печење. А кад се пече печење? *Па то је било тако на тај дан – на Божић, а сад печеду пре.* Значи, печење се пекло баш на сам дан Божића? Где се пекло печење. *Па, у шпорету. Нисмо ми оно на ражањ, нисмо, то Клисурци, они и овце праву на ражањ. Нисмо на...* Значи, закоље се на Бадњи дан (*И пре се закоље*) и пре Бадњег дана? *Јесте и ондак се испече на Бадњи дан и ондак. Онда се кува супа и спрема, колачи се праве пре или торте ко оће.*

Посета цркви. Ко иде на јутарњу службу у цркву? *Па, газда. Мој све-кар је ишо. После идем ја на јутрење и носи...*

Свећа. *Не носим, купим тамо свећу и дам за здравље и купим да до-несем кући кад се пререже колач ко није купио пре. Већином купимо пре па доносимо кући. Шта? Свећу? Свећу. Не гори иста свећа која је горела на Бадњи дан? Не, друга свећа се купује. Друга свећа. Једна се пали у цркву за здравље, а једна се пали на Божић. А кад се та пали [у цркви] не пали се мртвима, само живима? Само живима.*

Ручак. *Значи, иде се у цркву, домаћица остаје код куће да то припре-ми, кад се дође с из цркве... Она која остане кући та скува и спреми све... Спреми ту као чесницу... и онда... Ручак... Одма ручак. Ручак – код нас има супа, ринфлајш, месо – барено, такој има и код ови Војвођани, они имају ... Супа, сос, месо! Јесте, имају ко пос печење, али прво кад се то супа, ринфлајш се поје,...*

Чесница. ... *Онда се кида [чесница] једним и другим и трећим. И по-сле сви гледаду дал је леј испао код њи, и кући, после... Јел то буде после дванест или пре дванест? После. После дванест? И на кућу се да и путнику намернику, и сваким у кући. То што се намењује кући и путнику намернику – где то стоји и шта се ради са тим? То се поје, кад није код њега леј онда се поједе, па да.*

Доручак. *Да ли се доручкује на Божић? Пре су доручковали стари. Кад су се јеле пржене кобасице? Па то се на Божић мало у подне мало узме, јесте и док је неко доручковао, неко не кува – не праву доручак, ручак на Бо-жић. Пре се доручковало, морали ти стари да једу, нема то. То је било кад су они постили па као да промрсе? Да, да. Промрсивали су са кобасицама? Да, да. Само су јели кобасице, ништа друго? Кобасице, леба, џигерице сас луком, шунка се обари па се испржи мало... Јел се то јело пре него што се крене у цркву? Да, да...*

Ручак. *Ондак се руча оно што се спремило за ручак? Кад се дође ондак се руча. Кад се сече колач божићни? Па тако кад стигнеш на печење. Исто кад се стигне на печење. А кад се пали свећа? Ондак. Исто и то. То ради до-маћин? Домаћица која је ту, упали свећу и ондак се пререже колач. Ко реже колач? Ко оће – деца режу сад. Дигнемо мога сина, ајде ти и сестра нека реже с тобом и тако се пререже.*

Печење. *Шта је печење за Божић? Шта може да буде? Па шта може – прасеће, ћуреће се испече од ћурке, нема јагњеће, то сад има јагњеће, само прасеће, свињско месо кад се закоље се остави и се испече. Јел се то зове печеница, или... како се зове то печење? Па, печење, ми кажемо печење. Да ли се неки комад печења оставља за Мали Божић – за четрнаести. За Нову годину? За Нову годину. Да. Не, не. Може се остави непечено. Остави се*

непечено, па се онда пече за Нову годину. *Да за Нову годину, јесте. И за Богојављење, посе. То су били ти свеци. Сви смо славили.*

Бунар. Да ли је било, пошто имате бунар у дворишту, да ли је било да се иде на бунар ујутро рано да се посипа житом и да се честита води Божић? *То кад идемо на Богојављење за свету водицу, ондак сипамо водице мало у бунар. Само тада. Није се ишло... Није ...*

Трећи дан Божића. На овај дан се празнује Свети Стеван и износи Божић из куће. То ради домаћица која ујутру рано почисти собе. Слама се носи у виноград. То раде домаћини свечано и на коњима. По повратку из винограда обилазе око села, а кад се врате у село препуштају се дружењу.

Колико се слави Божић – три дана? *Три дана.* Да ли се трећег дана ишло код кума у посету, јел се носило нешто или су долазили кумови? *Не. Код нас на Покладе.* Шта се ради са костима од печења од Божића – дал се сакупљају? Где се бацају? Шта се ради са њима? *Па, не знам. Давали смо псима да једу.* Кад износите Божић? Кад се чисти Божић? *На трећи дан – на Светог Стевана.* Кад – објасните мало? *Па ујутру кад се жена дигне мора све да почисти и то се ондак све веже,...*

Слама. ... *Се однесе мало, носили пре у виноград. Узму коње, узјашу коње и однесу у виноград, однесу ту сламу да роди гројзе да роди ...* Где стављају у винограду? *На лозу.* На једну лозу грудву или распореде... *Па можеш на две три... ставља се на лозу.* Што су ишли на коњима? Јел су виногради били далеко? *Далеко.* Јел то ишо свако у свој виноград или се скупе више... *Свако у свој. Њих више, свако узјаше свог коња стави ћилим на коња и јашу и ондак пију, иду око села. То је било пре. И сад неко се вози с колима.* Ко иде око села? Шта раде око села? *С коњима око села се прату.* Јашу коња око села, ту има код нас се види около како се иде. *И ту иде, јашу коње, иду у виноград и ондак дођу и пију и сви зајно здружу...* Слама се носи у виноград? А оно ђубре... *То се стави на ђубре.*

Метла. А метла с којом се чисти, шта се ради с њом? *Нема то, не знам, сад има ове господске метле ...* Не бацате је, остављате је у кући и даље? *Да.*

* * *

Нова година, Свети Василије. Нова година се прославља више као породични празник тако да нема значајније комуникације са суседима и другим сељанима на тај дан. Прослављање је готово идентично као и божићно с тим што се за Нову годину месе мали хлебчићи – *мрсуљице* које једу само укућани.

За Нову годину јел има неких обичаја? *Се иде у цркву и се месе оне „мрсуљице“ како су се звале.* Како се то меси? *Сас квасцом, па се узме*

слама, тако три сламе и се забоду и се прави округле, те мрсуљице, три ... Једна се прави? Три, три. Па да имамо сви да јемо. Па тако се забоду на три места и се испече. Да ли се те сламке увезују црвеним концем? Не. Само се држе у руци? У руци се држе и то се пробуши. То је исто пшенично брашно? Јесте. Са квасцем или без квасца? Са квасцем. И то се једе за ручак? Да. Јел се премазују медом. Па нису, ја мислим, само онако... На чесници смо стављали мед, а нисмо ... се пржи нешто ујутру и опет шунке. То се рано месило док су сви у кући, док нико није отишо у цркву, то се јело за доручак, за ручак ако остане то се је, али се за фруштук... А шта се за ручак спремало? Све по реду. Исто се спремало као за Божић? Да. Ништа се од Божића није остављало за Нову годину, све се поново спремало? Па поново супа, друга кокошка на супу, ко има то свињско, ко нема од кокошке испече тамо у рерну, то било све...

* * *

Резултати истраживања у Соколовцу – једном од пољадијских села који су мањем обиму изложени у овој прилици указују на очуваност обичаја као и структуру прослављања код српског становништва у овом делу Румуније. Одређене сличности постоје са прослављањем Божића код Срба у другим селима која су посећена ради истраживања а смештена су у различитим деловима Румуније (Дунавска Клисуре, Горњи Банат, Доњи Банат, Банатска Црна Гора), али и у Војводини – првенствено у војвођанском Банату (назив божићних хлебова, опходи деце и сл.), а што је свакако тема за посебну врсту рада и истраживања.⁴

Извори и литература

Ивановић Баришић, Милина. Теренска грађа, 2019: Соколовац.

*

Ивановић Баришић, 2018: М. Ивановић Баришић, „Божић код Срба у Банатској Клисури“. *Исходишта* (4): 89–98.

Ивановић Баришић, 2018: М. Ивановић Баришић, „Божић код Срба у Румунији – Краљевац и Чанад“. *Исходишта* (5): 129–144.

⁴ Изражавам неизмерну захвалност свим казивачима из Соколоваца: Даница Белодедић, Животи Белодедић и Даница Влајић, који су издвојили своје време да би га посветили разговору о Крсној слави, Божићу и свадби. Такође, захвалност и возачу Милету на помоћи и стрпљивом целодневном чекању да екипи врати у Стару Молдаву где је била смештена.

Milina Ivanović Barišić

CHRISTMAS IN SERBIAN TRADITION IN SOKOLOVAC – ROMANIA

Summary

In June 2019, I stayed a few days in Romania – Poljadia, where I was doing research on the topic of Patron Saint and Christmas, as a participant of the project: *The research of the history and culture of Serbs in Romania*, organized by the Science Centre at the Union of Serbs in Romania (Timisoara). On this occasion, I visited three villages: Sokolovac, Lugovet and Zlatica. The statement will present the initial findings of the preservation of the Christmas customs of the Serbs in village Sokolovac.

Key words: Christmas, customs, Serbs, Sokolovac, Romania.

АНГЛИЦИЗМИ У ЖАРГОНУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Предмет рада је превасходно семантичко/садржинско и формално/обличко поређење англицизама у жаргону југоисточне Србије са енглеским лексемама од којих су настали. Анализирани англицизми ексцерпирани су из *Речника жаргонизама јужне пруге*, а циљ је да испитамо 1) колико се опсег значења англицизама у жаргону југоисточне Србије променио у односу на конкретне енглеске лексеме; 2) на које начине су се анализирани англицизми формално уклопили у морфолошки систем српског језика. Једна група анализираних примера има иста значења као и одговарајуће енглеске речи (*фан*, *фејк*, *хејт*, *фенси* итд.). Са друге стране су лексеме енглеског порекла са промењеним значењем у жаргону југоисточне Србије: *контејнер* „велики и неисправан аутомобил”, *оскар* „јединица као оцена”, *монокл* „модрица око очне јабучице”, *матрикс* „математика” итд. Тенденција ка учешћу англицизама у творби речи значајна је јер показује морфолошко понашање адаптираних англицизама и висок ниво уклопљености у српски језик (нпр. *искулирати*, *забаговати*).

Кључне речи: *жаргонизми*, *англицизми*, *енглески модел*, *српска реплика*, *југоисточна Србија*, *модификовање значења*, *садржина*, *форма*.

1. Увод

Англицизми чине део лексики страног порекла у стандардном српском језику, али су и саставни део жаргона. Грађа за овај рад ексцерпирана је из *Речника жаргонизама јужне пруге* Јордане Марковић и Татјане Трајковић, при чему ексцерпирани англицизми чине око 5% грађе овог речника жаргона. Превасходно су у анализираној грађи именице, глаголи и придеви. У овом раду се енглески модели и српске реплике пореде семантички/садржински и формално/облички, а циљ је да испитамо: 1) колико се опсег значења англицизама у жаргону југоисточне Србије променио у односу на

¹ aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

² Припремљено у оквиру интерног пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (360/1-16-10-01), који се изводи на Филозофском факултету у Нишу. Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

конкретне енглеске речи; 2) на које начине су се анализирали англицизми уклопили у морфолошки систем српског језика.

У вези са семантиком англицизама у жаргону југоисточне Србије, са једне стране су примери који имају иста значења као и одговарајуће енглеске лексеме (попут *фан* „обожавалац”, *фејк* „лажан”, *фенси* „који је леп, префињен”, *хејт* „мржња”). Са друге стране су англицизми чије значење је модификовано у жаргону југоисточне Србије у односу на оригинално значење у енглеском, попут: *контејнер* „велики и неисправан аутомобил”, *оскар* „јединица као оцена”, *монокл* „модрица око очне јабучице”. Оваквим и сличним примерима, њиховим значењским нијансама, уз осврт на њихов творбени потенцијал, те поређењем са одговарајућим енглеским лексемама – бавимо се у наставку рада. Конкретније, бавићемо се формалном и садржинском кореспондентношћу српских реплика и енглеских модела према типологији Твртка Прћића (2012).

Структура рада је следећа: У другом одељку дајемо теоријске основе о жаргонизмима и англицизмима у српском језику, у трећем се бавимо англицизмима чије се значење није променило у жаргону југоисточне Србије у односу на значење одговарајућих енглеских лексема, уз осврт на формалну кореспондентност српских реплика и енглеских модела, те на фонолошко-морфолошку адаптацију у српском и творбене елементе. Англицизмима чије се значење модификовало у односу на оригинално значење одговарајућих енглеских лексема и формалном кореспондентношћу српских реплика и енглеских модела бавимо се у четвртном одељку. Пети одељак садржи закључак рада.

2. Теоријски основи о жаргону и англицизмима

Иако се у великом броју радова бавио жаргоном, Ранко Бугарски (2004б: 81) наводи да појам жаргона изазива бројне недоумице међу лаицима и стручњацима управо због неодређености, двосмислености и противречности. Суштину жаргона и разлог његовог постојања Бугарски (2004б: 82) види у потреби „чланова неке друштвене групе да и специфичним вербалним средствима афирмишу свој идентитет и потврде своју припадност датој групи”. Стога се жаргоном може назвати „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном узрасту и сл.”, при чему подела нема коначни низ чланова, те се помињу аутомеханичарски, правнички, административни, новинарски, спортски, студентски жаргон и сл. (Бугарски, 2004а: 137). Такође, (омладински) жаргон види се и као последица социјалног раслојавања омладине (в. Кашић, 1987: 71).

Сматра се да жаргон „поштује граматику језика у коме се ствара” (Јо-

вановић, 2011: 104), односно, како Јован Кашић (1987: 71) преноси, „жаргони ‘паразитирају’ на граматичком систему неког језика, не нарушавајући битно његова фонолошка, морфолошка и синтаксичка правила. Даље, Јелена Јовановић (2011: 104) истиче да „готово све жаргонске речи имају свој еквивалент у књижевном језику”, при чему посебно наглашава обележје експресивности.

Од истраживања о жаргону, издвајамо монографију Р. Бугарског (2003), у којој се бавио семантичким и творбеним аспектима српског жаргона; употребом енглеских лексема у српском жаргону бавила се Н. Живковић (2011); жаргоном и жаргонским метафорама за жену и мушкарца у српском и хрватском језику бавила се Н. Пушкар (2013); о шатровачком жаргону писао је Г. Колашинац (2015); С. Филиповић Ковачевић (2018) истраживала је лексику која је у српском жаргону омладине под утицајем енглеског у клиповима јутјубера; а Д. Вељковић Станковић (2018) писала је о жаргонизмима у *Речнику српскога језика* Матице српске из 2011. године.

Лексикографски гледано, могући проблеми за анализу жаргонизама огледају се у томе да ли је сва лексика ексерципирана, колико се употребљава лексика забележена у речницима (можда је у питању околиналанизам), у (не)постојању писане потврде (будући да се жаргон користи у разговорном функционалном стилу), потенцијално кратком трајању неких жаргонизама, у томе да ли су регистрована сва значења која су у употреби (в. Бугарски, 2004а: 142).

За структуру конкретног речника, па и речника жаргона, важна је формална уједначеност лексикографских дефиниција лексема истог типа, попут именичких сложеница конкретног творбеног типа, изведеница од глаголске основе и истог суфикса. У вези са наведеним, Душанка Вукићевић (1997: 366) истиче: „[П]ошто лексикограф у свом поступку настоји да се речима бави на исти начин, лексикографске дефиниције речи истог творбено[-] семантичког типа требало би, ипак, да буду уједначене и да поштују исте творбене принципе”. Са друге стране, што се тиче дефинисања немотивисаних речи, Вукићевић (1997: 367) наводи да се „дефинишу описним путем, а изведенице и сложенице би требало да се дефинишу помоћу основних [мотивних] речи”. Даље, Стана Ристић (2003: 120) наводи да речничку синтаксу чине „предикатно-актантни, пропозициони модели, на основу којих се успоставља системска повезаност јединица и установљују опште семантичке опозиције”. У овом раду ћемо значења англицизама наведена у *РЖЛП* поредити са значењима одговарајућих енглеских лексема наведеним у Оксфордском електронском речнику.

Под англицизмом Твртко Прћић (2012: 205) подразумева сваку реч „која је преузета из енглеског и интегрисана, у већој или мањој мери, у систем српског језика [...], при чему она не мора бити нужно енглеска по свом крајњем пореклу [...], свака домаћа или одомаћена реч која се у српском

користи под утицајем енглеског језика”, а дели их (Прћић 2019: 220–223) на очигледне (нпр. *бодибилдер*, *ваучер*), скривене (нпр. *дефинитивно*, *копија*) и сирове (нпр. *prepaid*, *attachment*).

У лингвистичком приступу проучавању преводне еквиваленције наводи се више нивоа (в. нпр. Игњачевић 2011: 520), и то еквиваленција: 1) на нивоу речи, 2) изнад нивоа речи, 3) граматичка еквиваленција, 4) прагматичка еквиваленција. За прилагођавање на нивоу речи, зависно од тога какво семантичко прилагођавање англицизама постоји, Филиповић (1986: 180) даје следећу поделу: 1) нулта семантичка адаптација, 2) сужење броја и поља значења, 3) проширење броја и поља значења. Бројни су англицизми које млади у данашње време користе у сајбер комуникацији, за које Соња Филиповић Ковачевић (2018: 70) сматра да полако постају део стандардног српског језика.

Што се тиче односа конкретних енглеских речи и одговарајућих англицизама у српском, у овом раду бавимо се њиховом формалном и садржинском кореспондентношћу (према Прћић 2012), односно нивоима обличке и семантичке „еквиваленције”³ посматраним ван реченичног контекста.

Код формалног поређења енглеског модела и српске реплике, Прћић (2012: 210–211) издваја следеће могућности:

Ф1: Реплика и модел су формално исти, при чему у српским репликама нема додатих суфикса (уп. *маркетинг* и *marketing*, *пунк* и *pink*, *брокер* и *broker*).

Ф2: Реплика и модел су формално врло слични и приликом транскрипције има разлике само у појединачним графемама (уп. *ђус* и *juice*, *серијал* и *serial*), а разлике може бити у суфиксима и/или префиксима у енглеском и српском (уп. *промоција* и *promotion*, *дефинитивно* и *definitely*).

Ф3: Реплика је дужа од модела због творбене морфеме у српском и формално је слична са моделом (уп. *сурфовати* и *surf*, *стандардан* и *standard*).

Ф4: Реплика је краћа од модела и формално је слична са њим (уп. *ер-кондишн* и *air conditioning*, *паркинг* и *parking lot*).

Ф5: Реплика је иста или (врло) слична са моделом, али модел у том облику не постоји (у енглеском), већ само формално садржи форманте иначе карактеристичне за енглески (*рекордер* према *record holder*, *шоу-програма* према *show*).

Ф6: Реплика и модел су формално потпуно различити, али су повезани на садржинском нивоу (уп. *разлике* и *differences*, *слободан* и *free*).

³ Појам *еквиваленција* наводимо под наводницима јер у теорији превођења има различитих мишљења у вези са постојањем еквивалентних, односно правих синонимних, значења чак и у оквиру једног језика, а камоли између два језика (в. детаљније у Игњачевић 2011: 522).

Што се тиче садржинске кореспондентности реплике и модела, Твртко Прћић (2012: 213–215) даје поделу на следећих шест нивоа:

C1: Реплика и модел садржински су исти, као *компјутер* и *computer*, оба у значењу „рачунар”.

C2: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему реплика има специјализовано, односно уже, значење од модела, као *ђус* „густи сок од поморанџе” у односу на *juice* „воћни сок”.

C3: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему реплика има шире значење од модела, као *тајмаут* „пауза у некој активности” у односу на *timeout* „пауза у спортској утакмици”.

C4: Реплика и модел су садржински повезани, али делимично различити, при чему се између значења реплике и модела уочава метафорички или метонимијски пренос, као *хорор* „ужасан стваран догађај” у односу на *horor* „филм који приказује ужасне догађаје”.

C5: Реплика и модел су повезани, али садржински различити, значење модела и/или примарно значење реплике је модификовано, а при томе у енглеском не постоји такав модел који обједињује новодобијено значење (уп. *бос* „шеф групе или организације, понекад на ивици закона” и *boss* „шеф”, *букмејкер* „особа која се клади” и *bookmaker* „особа која прима опкладе”).

C6: Реплика и модел су садржински неповезани. Наглашено је да се обично ради о значењима преузетих из неког другог (посредничког) језика, а не енглеског, у овом случају (уп. *мобинг* и *workplace bullying*, оба у значењу „злостављање на радном месту”).

3. Непромењеност значења англицизама у жаргону југоисточне Србије у односу на енглеске лексеме

У овом одељку прокоментарисаћемо примере англицизама који у жаргону југоисточне Србије имају исто значење као у енглеском, тј. реплика и модел имају исто значење (према Прћићу 2012, тип C1), али се при томе модел и реплика формално могу разликовати у мањој или већој мери (према Прћићу 2012, могући типови су од Ф1 до Ф6, које смо представили у теоријском одељку рада). У обзир су узети и примери употребе дати у РЖЛП.

Употребљавајући англицизме код којих је задржано значење енглеске лексеме, говорник може имати већи степен сигурности да ће његов саговорник, под претпоставком да зна значење изворних енглеских речи, на правилан начин разумети поруку и да ће, самим тим, комуникација бити успешна. Међу таквим примерима у *Речнику жаргонизама јужне пруге* највише има

именица и глагола, а ниво формалне сличности у односу на енглески модел варира од Ф1 до Ф5.

У групи формално истих енглеских реплика и српских модела су примери попут *админ* „особа која одржава интернет странице, администратор” (већ скраћено у енглеском *admin* од *administration* „the administration of a business, organization, etc.; the department in a company that does this”), *ин* „модерно, тренутно актуелно” (*in* „fashionable, popular”), *инста* „друштвена мрежа инстаграм” (скраћено и неформално *Insta* од *Instagram* „a social media website where people can share photographs and short videos”), *милф* „пожељна старија женска особа” (ова лексема је и у енглеском жаргонски маркирана, али није регистрована у Оксфордовом речнику, већ наводимо на интернету доступно објашњење „a sexually attractive older woman, typically one who has children”), *морон* „глупак” (*moron* „an offensive way of referring to somebody that you think is very stupid”), *овер* „крај” (*over* „ended”), *рандом* „преко реда” (*random* „done, chosen, etc. without somebody deciding in advance what is going to happen, or without any regular pattern”), *соло* „сам” (*solo* „done by one person alone, without anyone helping them”), *фан* „обожавалац” (*fan* „a person who admires somebody/something or enjoys watching or listening to somebody/something very much”), *хипстер* „алтернативац” (*hipster* „a person who follows the latest trends and fashions in clothes, music, etc., especially those that are outside the cultural mainstream”).

Са постојањем англицизама увећава се број непроменљивих лексема у српском језику. Такви су из ове подгрупе *ин*, *афтер* (енгл. *in*, *after*).

У групи Ф2, у којој се реплика и модел разликују само због транскрипције појединих графема, налазе се следећи примери у којима се задржало значење енглеских лексема: *аут* „није у моди” (*out* „not fashionable”), *гејмер* „2. играч игрица на компјутеру”⁴ (енгл. *gamer* „a person who likes playing computer games”), *екстра* „који је одличан, врло добро” (*extra* „more than is usual, expected, or than exists already”), *кежуал* „опуштено, који је опуштен” (*casual* „not formal”), *инбокс* „поштанско сандуче на интернету” (*inbox* „the place on a computer or phone where new emails, text messages, etc. are shown”), *кеш* „новац” (*cash* „2. (informal) money in any form”), *кис* „пољубац” (*kiss* „the act of kissing somebody/something”), *клубинг* „2. ноћни провод по клубовима” (*clubbing* „the activity of going to nightclubs regularly”), *кул* „1. нешто добро, лепо, занимљиво, који је добар, леп, занимљив. 2. опуштено” (*cool* (informal) „4. used to show that you admire or approve of somebody/something because they are/it is fashionable, attractive and often different. 7. calm; not excited, angry or emotional”), *лузер* „губитник” (*loser* „1. a person

⁴ У овом одељку наводимо само непромењена значења у односу на изворна значења одговарајућих енглеских пандана, зато је овде наведено само друго значење из РЖП, док ће прво бити наведено у одељку са модификованим значењима. Исто важи и за остале наведене лексеме.

who is defeated in a competition. 2. (rather informal) a person who is regularly unsuccessful, especially when you have a low opinion of them. 3. a person who suffers because of a particular action, decision, etc.”), *мајк* „микрофон” (пун облик *microphone*, скраћено *mi* (informal) „a device that is used for recording sounds or for making your voice louder when you are speaking or singing to an audience”), *најс* „лепо, који је леп” (*nice* „pleasant or attractive”), *нооб* „новајлија, неискусна особа” (*noob* (informal) „a person who takes part in an activity, usually an online video game, but lacks relevant knowledge and therefore performs badly”), *селфи* „самофотографисање” (*selfie* (informal) „a photo of yourself that you take, typically with a smartphone or webcam, and usually put on social media”), *сингл* „сам, није у вези са особом супротног пола” (*single* „not married or having a romantic relationship with somebody”), *стрејт* „који је исправан (није пијан, не дрогира се, није хомосексуалац)” (*straight* (informal) „a person who has sexual relationships with people of the opposite sex, rather than the same sex”), *стокер* „ухода” (*stalker* „a person who follows and watches another person over a long period of time in a way that is annoying or frightening”), *тинејџер*⁵ „дечак или девојчица у доба пубертета” (*teenager* „a person who is between 13 and 19 years old”), *фајт* „туча” (*fight* „a struggle against somebody/something using physical force”), *фајтер* „борац”, (*fighter* „2. a person who fights 3. a person who does not give up hope or admit that they are defeated”), *фејк* „лажан” (*fake* „not what somebody claims it is; appearing to be something it is not”), *фенси* „који је леп, префињен” (*fancy* „expensive or connected with an expensive way of life”), *феиш* „модерно” (*fashion* „a popular way of behaving, doing an activity, etc.”), *филинг* „осећај” (*feeling* „something that you feel through the mind or through the senses”), *флерт* „кокетирање” (*flirt* „to behave towards somebody as if you find them sexually attractive, without seriously wanting to have a relationship with them”), *френд* „пријатељ” (*friend* „a person you know well and like, and who is not usually a member of your family”), *фриџ* „фрижидер” (*fridge*, краће од формалног *refrigerator* „a piece of electrical equipment in which food is kept cold so that it stays fresh”), *хај* „узвик поздрава” (*hi* „used to say hello”), *хакер* „стручњак за рачунарске системе” (*hacker* „a person who uses computers to get access to data in somebody else’s computer or phone system without permission”), *хаос* „1. неред”⁶ (*chaos* „a complete lack of order”), *хелоу* „узвик при поздрављању, здраво” (*hello* „used as a greeting when you meet somebody, in an email, when you answer the phone or when you want to attract somebody’s attention”), *хејм*

⁵ За значење овог англицизма Твртко Прђић (2012: 214) наводи да се разликује од значења енглеског модела, који означава особе оба пола одређеног узраста, а у српском само особе мушког пола, што није потврђено у *Речнику жаргонизама јужне Бугарске*, већ се значење узима за дечаче и девојчице.

⁶ Друго значење овог англицизма измењено је у односу на енглеску лексему, па ћемо га коментарисати у наредном одељку.

„мржња” (*hate* „a very strong feeling of dislike for somebody”), *хепенинг* није било који догађај, већ неки важан: „окупљање, важно дешавање”, при чему и у енглеском (често у множини *happenings*) може имати такво уже значење – „1) an event; something that happens, often something unusual, 2) an artistic performance or event that is not planned”, *џанки* „наркоман” (*junkie* „a drug addict”), *џинс* „фармерице” (*jeans* „trousers made of denim”).

Непроменљиви англицизми у овој групи су *аут*, *екстра*, *кежуал*, *кул*, *најс*, *сингл*, *стрепт*, *фејк*, *фенси*, *феишн*, *хај*, *хелу*. Именице на сугласник, односно нулти наставак у номинативу једнине, углавном су адаптиране као именице мушког рода и деклинирају се по првој Стевановићевој врсти, попут *гејмер*, *кеш*, *кис*, *лузер*, *мајк*, *нуб*, *клабинг*, *стокер*, *тинејџер*, *фајт*, *фајтер*, *филлинг*, *флерт*, *френд*, *хакер*, *хаос*, *хепенинг*, *џинс*, али има и именица мушког рода на -и које су се у парадигми такође уклопиле у први деklinациони тип, попут *селфи* и *џанки*.

Дужа реплика од модела је на нивоу формалне кореспондентности ФЗ, у примерима попут именица *старлета* „лепа особа без професије” (*starlet* „a young woman actor who plays small parts and hopes to become famous”) и *фантазија* „нешто веома добро” (*fantasy* „a pleasant situation that you imagine but that is unlikely to happen”). Још један адаптиран англицизам на -а јесте *мјуза* за значење „музика” (у преношењу скраћене основе имамо ослањање на изговор енглеске речи *music* [мјузик]), а додатни разлог за задржавање *ј* у основи може бити хомоформичност која би без *ј* у основи настала са већ постојећом именицом *муза* у српском језику.

Што се тиче англицизама међу глаголима, (прво) значење углавном је исто као и у енглеском. Издвојили смо глаголе који се јављају у РЖЛП и њихова значења у енглеском према Оксфордском речнику. Формално гледано, однос између енглеских модела и српских реплика јесте ФЗ будући да су у српском додати одговарајући глаголски суфикси, конкретно -овати, -ирати (за -исати није било потврда у нашој грађи).

Међу глаголима на -овати су следећи:

Глагол *апдејтовати*⁷ се у РЖЛП јавља само у облику (трпног глаголског) придева *апдејтован* „надограђен” (*update* „to make something more modern by adding new parts, etc.”), *даунлодовати* (*даунлодује*) „скида датотеке са интернета” (*download* „to get data from another computer, usually using the internet”), *искринцовати* (*искринцује*) „осећа се непријатно” (*cridge* „2. to feel very embarrassed and uncomfortable about something”), *синовати* (*синије*) „1. прегледа 2. игнорише поруку” (*seen* од *see* „1. to become aware of somebody/something by using your eyes”), *сејвовати* (*сејвује*) „чува податке” (*save* „to make a computer keep data by putting a copy in a location where it will

⁷ Глаголи су у Речнику жаргонизама јужне Брзге навођени у 3. лицу једнине презента пошто инфинитив није карактеристика те дијалекатске зоне, а за потребе рада смо реконструисали инфинитиве.

be stored”), *спамовати* (*спамује*) „досађује шаљући исту поруку” (*spam* „to send the same message to large numbers of internet users who have not requested the information”), *сталковати* (*сталкује*) „прати некога (на друштвеним мрежама)”, при чему се у енглеском не издваја ухођење на друштвеним мрежама (*stalk* „2. to illegally follow and watch somebody over a long period of time, in a way that is annoying or frightening”), *стартовати* (*стартује*) „1. почиње, почне” (*start* „to begin doing or using something”), *старовати* (*старује*) „означи као битно” (*star* „to put a symbol with a shape like a star (= an asterisk) next to a word, etc. in order to make people notice it”), *супскрајбовати* (се) (*супскрајбује*)⁸ „учлани се” (*subscribe* „2. to arrange to have regular access to an electronic information service or other internet service”), *таговати* (*тагује*) „означава на друштвеним мрежама” (*tag* „5. to add a link to various users’ profiles from a photo on a social media website”), *тврковати* (*твркује*) „врста игре и плеса” (*twerk* (informal) „to dance to popular music with the body bent low and the hips moving forwards and backwards”), *тиновати* (*тинује*) „бира, прогнозира” (*tip* „6. to say in advance that somebody/something will be successful”), *триповати се* (*трипује* (се)) „умисли, умишља, причињава му се”, при чему се не наглашава узрок халуцинације (*trip* „5. (informal) to be under the influence of a drug that makes you hallucinate”), *фајтовати се* био би реконструисани облик инфинитива од *фајтује се* „туче се” (*fight* „2. to struggle physically with somebody”), *хаковати* (*хакује*) „открива шифре других корисника” (*hack* „3. to secretly find a way of looking at and/or changing information on somebody else’s computer system without permission”), *хејтовати* (*хејтује*) у РЖЛП има значење „1. мрзи, не подноси. 2. шири мржњу” (*to hate* „1. to dislike somebody/something very much”), *четовати* (*четује*) има значење „дописује се преко интернета” (*chat* „2. to exchange messages with somebody on the internet, when you can see and reply to messages immediately and have a written conversation”).

Чекирати је једини глагол на *-ирати* у грађи и има непромењено значење у односу на енглески модел. Наиме, значење у РЖЛП „2. погледа, уочи, запази” упоредиво је са енглеским значењем *check* „2. to look at something or ask somebody to find out if something/somebody is present, correct or true or if something is how you think it is”. Прво жаргонско значење је модификовано и коментарисаћемо га у наредном одељку.

Међу глаголима су и они са префиксима: *забаговати*, *убаговати*, *улоговати се*, што показује јачу уклопљеност глагола *баговати* и *логовати се* у морфолошки систем српског језика и творбени потенцијал англицизма.

Код именица мушког рода у српском има и скраћивања⁹ основа из енглеског, при чему је краћа реплика од модела (Ф4) уочљива у примерима

⁸ Са б је забележено у РЖЛП: *субскрајбује*.

⁹ Сличне примере скраћивања основе наводи Јован Кашић (1987: 73): *џреф* уместо *џреферанс*, *Ђава* уместо *Пејшроварадинска џврђава*, *мјуз* уместо енглеског изговора „мјузик” за *music*.

фејс „фејсбук” (скраћено од *Facebook* „a very popular social media website”), *комп* „компјутер”, *нет* „интернет”, *моб* „мобилни телефон”, где је у претходним примерима на крају нулта морфема (односно нулти наставак: -Ø), *флеш* „флеш-меморија” (*flash drive* „a small memory device that can be used to store data from a computer or digital camera and to move it from one device to another”).

Нивоу Ф5, који у реплици садржи творбене форманте који подсећају на оне које постоје у инвентару језика са кога се преводи, али не постоји у конкретном моделу – припадају следеће лексеме: *мултимаскер* „особа која истовремено ради више радњи” (у енглеском не постоји *multitasker*, након тога је у српском додат суфикс -*ер*, а глагол *multitask* значи „1. to operate several programs at the same time. 2. to do several things at the same time”), затим *тенисер*, а у енглеском *tennis player*, не *tenniser*. *Смрејтмер* је особа без порока, *хејтер* „1. особа која мрзи све око себе. 2. особа која се не уклапа”, *репер* „извођач реп музике”, аналошки је суфиксом -*ер* у српском добијено *кулер* у значењу *nomina agentis* (не у значењу предмета), односно у значењу „опуштена особа” – онај који кулира.

Творба адаптираних англицизама врши се првенствено српским жаргонски немаркираним суфиксима (јављају се и у стандардном српском језику, нису везани само за жаргон). Међу њима су суфикси који (иначе) доприносе пејоративном/аугментативном значењу – *-чина* (*гејчина*¹⁰ „хомосексуалац”); са моционом функцијом -*ка* (*клаберка* „девојка која често посећује журке или излази у клубове”, *фенсерка* „женска особа која прати модне трендове”, *тичерка* „професорица енглеског језика”), *-ица* (*френдџица* „пријатељица”); значењем предмета, као у именицама са суфиксом -*ка* које су *pluralia tantum* (*левиске* „панталоне марке 'Левис'”, *скејтерке* „широке патике, углавном их носе они који возе скејтборд”); граматички суфикс за глаголске именице *-је/-ње* (*хејтовање* „мржња”) и суфикс страног порекла -*ер* за значење *nomina agentis* (*кулер* „опуштена особа”). Друга могућност је творба жаргонски маркираним суфиксима, односно оним карактеристичним за разговорни функционални стил (а не онима који се уобичајено јављају при деривацији у стандардном српском језику), видљива у следећим примерима, разврстаним према суфиксима: *-иша* (*стајлиша* „особа која се модерно облачи”), *-уша* (*флертуша* „девојка склона флерту”), *-иш* (*компџиш* „компјутер”), *-ос* (*кримос* „криминалац”, *лезбос* „лезбејка”). Сливеница попут *њамбургер* „хамбургер” (од *њам* и *хамбургер*) такође су карактеристика жаргона (о тзв. лексичким скривалицама в. Бугарски 2003).

Квантитативни однос између различитих нивоа формалне кореспондентности англицизима код којих се у жаргону југоисточне Србије задржало значење енглеских лексема иде у корист нивоа Ф2 (44,87%) и Ф3 (28,2%), затим следи ниво Ф1 (12,82%), а занемарљив је проценат примера за нивое

¹⁰ Лексема *геј* није забележена у РЖП.

Ф5 (7,69%) и Ф4 (6,41%). Ови подаци показују да је у 44,87% случајева адаптација англицизама фонолошка (према изговору), морфолошка адаптација је у 28,2% случајева (додавањем одговарајућих морфема), у 12,82% случајева англицизми су формално исти као одговарајуће енглеске речи. Затим, у 7,69% случајева творбени модели изгледају као енглеске речи, али су творбени форманти налик енглеским додати у српском, док је ретко скраћивање облика енглеских речи (6,41%).

Будући да у жаргонским англицизмима анализираним у овом одељку постоји потпуна садржинска кореспондентност са одговарајућим енглеским моделима, однос форме и садржине је процентуално следећи: у 57,69% случајева постоје прави формално-садржински парови (укрштање садржинског нивоа С1 и формалних Ф1 или Ф2), а лажни формални парови у 42,3% случајева (укрштање садржинског нивоа С1 и формалних нивоа Ф3, Ф4 или Ф5).

4. Модификовање значења англицизама у жаргону југоисточне Србије

У овом одељку бавићемо се модификацијом значења код једнозначних и вишезначних англицизама ексерпираних из *Речника жаргонизама јужне пруге* (било да је само једно значење модификовано, било да је више значења семантички модификовано). Кореспондентност модификованих значења између енглеских модела и српских реплика посматраћемо на основу поделе Твртка Прћића (2012) на нивое које смо увели у теоријском одељку рада, и то у овом поглављу од С2 до С6, имајући у виду формалну кореспондентност код ових примера (Ф1–Ф6) и међуоднос формалне и садржинске кореспондентности.

4.1. Једнозначни примери

Што се садржинске кореспондентности тиче, у групи С2 су они примери код којих српска реплика има специјализовано, односно уже, значење у односу на енглески модел.

Сужавање значења уочавамо код глагола *драјва се* „вози се аутобусом”, који не означава само процес вожења, него и спецификује превозно средство (уп. *drive* „to operate a vehicle so that it goes in a particular direction”), *стајлинг* у жаргону југоисточне Србије значи „изглед, одевна комбинација”, при чему је значење сужено само на изглед човека, конкретно на његову одећу, у односу на значење у енглеском „начин на који је нешто осмишљено” (*styling* „2. the way in which something is designed”), *тичер* „професор (или професорица) енглеског језика” има општије значење у енглеском јер се односи на сваког учитеља/наставника, без ограничења предмета који предаје (*teacher*

„a person whose job is teaching, especially in a school”), *снојлери* „сало на боковима које се прелива преко панталона” имају у жаргону југоисточне Србије врло спецификовано значење у односу на четврто значење вишезначне енглеске речи *spoiler* „4. a person or thing that intends or is intended to stop somebody/something being successful”). У свим до сада наведеним примерима је формална кореспондентност енглеских модела и српских реплика на нивоу Ф2, односно има прилагођавања енглеских графема.

Нема примера англицизама који имају проширено значење у жаргону без метафоричких и метонимијских преноса значења (С3), али има примера за ниво С4, у коме значење реплике садржи метафоричке или метонимијске преносе, које ћемо детаљније коментарисати у наставку.

По пореклу придев, а у српском жаргону у именичкој употреби, *анонимус* се у *РЖЈП* јавља у значењу „непозната, небитна особа” (*anonymous* „1. with a name that is not known or that is not made public”), при чему је наглашено да се може радити о небитној особи, којој као да се не зна име. Метафорички преноси чести су процеси за добијање нових значења како у савременом српском језику тако и у жаргону. На тај начин су, између осталог, добијена нова значења у српском жаргону. На пример, *тренер* има значење „разредни старешина” јер „тренира”, усмерава одељење и решава проблеме ученика (*trainer* „2. a person who teaches people or animals to perform a particular job or skill well, or to do a particular sport”), а у српском језику степен прилагођености потврђује моциони облик *тренерка* „женска особа разредни старешина”. Затим, према карактеристичној особини предмета/особе/појаве именује се други предмет или друга особа/појава. Тако је у *РЖЈП* *компјутер* „ученик који све зна”, а пренос значења огледа се у томе да компјутер може складиштити и обрадити велику количину информација (уп. *computer* „an electronic machine that can store, organize and find information, do processes with numbers and other data, and control other machines”). *Мампуке* је „математика”, при чему се наглашава сложеност/тежина овог предмета, каква је и матрица типично по структури (*matrix* „an arrangement of numbers, symbols, etc. in rows and columns, treated as a single quantity”). У синонимним значењима „глупак” и „глуп човек” у *РЖЈП* наводе се *телетабис* (*Teletubbies* „a popular British television series for young children that started in 1997. Its main characters are Tinky Winky, Dipsy, Laa-Laa and Po, four large creatures covered in coloured fur, with television screens on their stomachs, who talk a simple language like that of very young children”) и *бом* (*bot* „3. a computer program that creates fake social media accounts and communicates with other users”).

Због његове изражене величине и тежине, *тенком* се у *РЖЈП* именује „дебела особа” (*tank* „3. a military vehicle covered with strong metal and armed with guns. It can travel over very rough ground using wheels that move inside metal belts”). Према функцији скенера да преноси скенирану слику у цели-

ни, *скенером* се именује „особа која све пажљиво прати” и стога може да пренесе све што је видела (*scanner* „1. a device for examining something or recording something using light, sound or X-rays”), а *фактором* „особа која је поштована”, односно значајна, као што сваки исход зависи од неког конкрет-ног фактора (*factor* „1. one of several things that cause or influence something”).

Због тога што неисправан аутомобил не може да се вози, направљен је од сличног материјала као контејнер и непривлачног је изгледа, управо се *контејнером* у *РЖЛП* назива „велики и неисправан аутомобил” (*container* „1. a box, bottle, etc. in which something can be stored or transported”). Напомињемо да је и у стандардном српском значење лексеме *контејнер* различито од изворног енглеског значења „садржалац, посуда”, а да се метафорички пренос догодио у односу на значење „велика канта за отпатке”.

У *РЖЛП* „дуга, неуредна коса” назива се *џунглом* (*jungle* „1. an area of tropical forest where trees and plants grow very thickly”). Слична повезаност по облику, односно визуелним карактеристикама, уочава се када се „пиво у пластичној флаши од 2 литра” назива *торпедо* (*torpedo* „a long, narrow bomb that is fired under the water from a ship or submarine and that explodes when it hits a ship, etc.”). Такође, у *РЖЛП* „силиконска футролица, заштита за телефон” именује се лексемом *кондом* (*condom* „1. a thin rubber tube that a man wears over his penis during sex to stop a woman from becoming pregnant or to protect against disease”), при чему постоји метафорички пренос по функцији коју има и начину употребе (обмотавање и заштита). Метафорички пренос по облику постоји у жаргонски употребљеним лексемама *монокл* „модрица око очне јабучице”, при чему је од значаја и место на коме се носи монокл и на коме се јавља модрица која се овако назива (*monocle* „a single glass lens for one eye, held in place by the muscles around the eye and used by people in the past to help them see clearly”), и *оскар* „јединица као оцена” јер Оскар визуелно подсећа на јединицу због изражене димензије висине (*Oscar* „one of the awards given every year by the US Academy of Motion Picture Arts and Sciences for achievement in the making of films”).

При поређењу значења реплике и модела код лексеме *аплауз* „шамар, ударац по лицу” (*applause* „the noise made by a group of people clapping their hands and sometimes shouting to show their approval or pleasure”) уочава се метонимијски пренос значења јер се руке користе за обе радње (аплаудирање и ударање).

Што се тиче формалне кореспондентности модела и реплика у овој по групи примера, у примерима *бот* и *торпедо* је Ф1 ниво, а у свим осталим примерима формална кореспондентност је Ф2.

Значење реплике супротно је значењу модела (С5) код придева *криминалан* „који је интересантан, духовит, интелигентан, забаван” будући да у *РЖЛП* нема негативну конотацију и њиме се означава супротан крај значењске скале – нешто што је добро у различитим сферама, односно неш-

то што је занимљиво, духовито, интелигентно и забавно (уп. *criminal* „1. connected with or involving crime. 2. connected to the laws that deal with crime. 3. morally wrong”). Формална кореспондентност ове реплике у односу на енглески модел је Ф3.

Реплика и модел су садржински неповезани (С6) у наредна два примера: *трипер* је „особа која је нешто уобрази́ла”, односно која трипује, (уп. *tripper* „a person who is visiting a place for a short time for pleasure”) и *тилтује се* „нервира се” (уп. *tilt* „1. to move, or make something move, into a position with one side or end higher than the other. 2. to make something/somebody change slightly so that one particular opinion, person, etc. is preferred or more likely to succeed than another; to change in this way”). Ниво формалне кореспондентности је у овим примерима Ф5 и Ф3.

У групи једнозначних англицизама у жаргону југоисточне Србије чије се значење модификовало у односу на енглеске моделе, 70,83% англицизама има садржински спецификовало значење помоћу метафоричних и метонимијских преноса. Што се тиче формалне кореспондентности, доминира фонолошка адаптација енглеских графема (Ф2) 79,17%.

4.2. Вишезначни примери

Посматрајући ексцерпирану жаргонску грађу из *Речника жаргонизама јужне пруге*, увидели смо тенденцију ка моносемичности англицизама. Малобројне полисемичне англицизме са (бар једним) модификованим значењем у односу на енглеске моделе прокоментарисаћемо у наставку.

Сужење/спецификовање значења српске реплике у односу на енглески модел (С2) уочава се у наредним примерима:

Лексема *акција* у РЖЛП има два значења „1. дружење, журка. 2. криминална незаконита активност”, оба сужена у односу на значења у енглеском (*action* „1. the process of doing something in order to make something happen or to deal with a situation”).

За лексему *фул* (*full*) „1. веома добро, онако како треба, који је комплетан. 2. (у изразу „у фулу”) комплетно, потпуно, целокупно” у РЖЛП су у оквиру првог значења обједињена различита значења, дакле, могли су бити издвојена значења „веома добро”, „онако како треба” (*full* „adv. directly”) и значење „који је комплетан”, односно целовит, које постоји у енглеском и није синонимно са претходнонаведеним жаргонским значењима (*full* „adj. 4. complete; with nothing missing”). Још један разлог за издвајање поменутих лексикографских одредница јесте тај што су прва два значења прилошка, а треће је, према формулацији, придевско. Сматрамо да није било неопходно издвајање значења предлошко-падежног споја у *фулу*, јер је у директној вези са већ наведеним значењем комплетности/потпуности.

Глагол *стартовати* (*стартује*) у РЖЛП има два значења „1. почиње, почне. 2. удвара се”, при чему је прво преузето из енглеског (*start* „to begin

doing or using something”), није модификовано и већ смо га коментарисали, али није регистровано значење које се тиче (почињања) удварања, што је модификовано значење. За лексему *чекирати* уочава се сужено значење „1. означити локацију на друштвеним мрежама” у односу на енглеско *check* „3. to put a mark (✓) next to an item on a list, an answer, etc.” будући да се везује само за друштвене мреже.

Лексема *афтер* у *РЖЛП* обухвата два значења „вече после провода, после”. Значење које се односи конкретно на вече после провода је сужено (уп. *after* „later in time, afterwards”).

Што се тиче нивоа формалне кореспондентности наведених лексема, нивоу Ф2 припадају *акција* и *фул*, *стартовати* и *чекирати* нивоу Ф3, а *афтер* нивоу Ф1.

Проширење значења (С3) реплике у односу на модел у ексцерпираној грађи потврђено је у примеру *гејмер* „1. играч уопште” (енгл. *gamer* „a person who likes playing computer games”), при чему *гејмер* припада нивоу Ф2 формалне кореспондентности. Још више је примера за метафоричке/метонимијске преносе значења реплике у односу на модел (С4), које наводимо у наставку. За лексему *клубинг* у жаргону постоји значење „1. клуб”, које се разликује од значења енглеског модела *clubbing* „the activity of going to nightclubs regularly” (напомињемо да је и то значење потврђено у жаргону „2. ноћни провод по клубовима” и коментарисано је у одељку о непромењеним значењима англицизама у односу на енглеске лексеме). У овом примеру постоји метонимијска повезаност клуба и активности (редовног) одласка у ноћне клубове. Именица *фудбалерка* „мушка фризура са завезаним репом” изведена је суфиксом *-ка* и односи се на фризуру која је популарна код фудбалера (уп. *football player haircut*). Значење глагола *кулирати* (*кулира*) „2. избегава, игнорише” може се метафорички повезати са значењем из енглеског (*cool* „to become calmer, less excited or less enthusiastic”) у смислу да особа која кулира неког постаје хладна према њему. Овде припада и лексема *хејтовати* (*хејтује*) у значењу „3. налази ману” (*to hate* „1. to dislike somebody/something very much”). Формално су у питању ниво Ф2 (први пример) и Ф3 (други, трећи и четврти пример).

У групи С5 садржинске кореспондентности су парови реплике и модела код којих постоји супротно или асоцијативно повезано значење, какав је наредни пример из наше грађе. Лексема *хаос* је у *РЖЛП* издвојена у значењу карактеристичном за жаргон „2. нешто веома добро”, које је супротно значењу које се јавља у стандардном српском језику и у енглеском моделу (*chaos* „a complete lack of order”). Формална кореспондентност је Ф2.

Садржински су модел и реплика неповезани (С6) у примеру *баговати* (*багује*) „1. збунити се. 2. кочити се. 3. грешити” и не могу се довести у везу са значењем енглеског модела (*bug* „1. to put a special device (= a bug) somewhere in order to listen secretly to other people's conversations. 2. (informal) to annoy

somebody”), *кулирати* (*кулира*) „1. одмара. 3. дружи се са блиском особом” (*cool* „to become calmer, less excited or less enthusiastic”). За глагол *искулирати* (*искулира*) у *РЖЛП* постоји и значење неповезано са значењем помешног енглеског модела: „2. зна веома мало, онолико колико је довољно за најнижу оцену”. Изведеница суфиксом *-ара комплетара* „лепиња са свим прилозима” није у директној семантичкој вези са већ помињаном енглеском лексемом *complete*. Формална кореспондентност је у свим примерима Ф3.

Мали је број примера за детаљнију анализу модификације значења, а само је један пример ширења, уопштавања значења. Да поновимо, садржинском С2 односу између реплике и модела припада 5 примера, од чега 2 припадају формалном нивоу Ф2, 2 нивоу Ф3, а 1 нивоу Ф1; С3 нивоу припада један пример на Ф2 нивоу. Затим, ниво С4 има 4 примера, један за Ф2 и три за Ф3 ниво; С5 нивоу припада један пример, на Ф2 нивоу; док ниво С6 има 4 примера и сви они су Ф3 ниво.

Сви примери у овом одељку су формално-садржински лажни парови.

5. Закључак

У овоме раду бавили смо се англицизмима у жаргону југоисточне Србије на примерима ексцерпираним из *Речника жаргонизама јужне пруге* поредећи их притом са енглеским еквивалентима и њиховим значењима наведеним у Оксфордском електронском речнику. Грађу доминантно чине именице, глаголи и придеви, којима смо приступили из угла семантичког/садржинског и морфолошког/формалног/обличког односа енглеских модела и српских реплика према типологији Твртка Прћића (2012). Напомињемо да ексцерпирани англицизми анализирани у овом раду припадају жаргонским подсистемима попут школе (примери жаргонизама су *оскар*, *матрикс*), рачунарске терминологије у ширем смислу (*чекирати*, *гејмер*), предмета у свакодневной употреби (попут *фриџи*, *контејнер*), именовања људи и предмета са одређеним карактеристикама (*џунгла*, *монокл*, *фул*, *фејк* и сл.).

Посматрајући ексцерпиране англицизме из *Речника жаргонизама јужне пруге*, увидели смо тенденцију ка моносемичности англицизама. Прецизније, однос англицизама са непромењеним и модификованим значењем у *Речнику жаргонизама јужне пруге* износи 69% према 31%, што у две трећине случајева показује тенденцију задржавања изворног значења из енглеског језика у жаргону југоисточне Србије. Прва група англицизама су они који су у жаргону задржали исто значење које имају у енглеском попут *фан* „обожаваалац”, *хејт* „мржња” (С1 ниво). Са друге стране су лексеме енглеског порекла са модификованим значењем у жаргону југоисточне Србије, и то на више потврђених нивоа: С2 (*тичер* „професор (или професорица) енглеског језика”, *драјва се* „вози се аутобусом” итд.), С4 (*монокл* „мод-

рица око очне јабучице”, *матрикс* „математика”), С5 (*криминалан* „који је интересантан, духовит, интелигентан, забаван”, *хаос* „нешто веома добро” итд.), С6 (*трипер* „особа која је нешто уобразиља”, *комплетара* „лепиња са свим прилозима” итд.). Код модификованих значења англицизама уочили тенденцију сужавања/спецификовања значења у односу на енглеске моделе, а формално су транскрибовани уз неопходна мењања графема или додавања одговарајућих суфикса.

Модел и реплика на формалном су плану у највећем броју случајева исти (нпр. *fan–фан*), што је, према Прћићевој подели, Ф1 ниво. Има и примера за ниво Ф2, при чему је разлика у писању фонема (уп. *fridge–фриџи*). Даље, постоје примери за Ф3 ниво, при чему је реплика дужа од модела (уп. *fantasy–фантазија*, *starlet–старлета*), што је карактеристично и за све глаголе, попут *старовати*, *стартовати*, *таговати* (уп. енгл. *star*, *start*, *tag*). Потврђено је и скраћивање реплике у односу на модел (Ф4), у примерима попут *комп*, *нет*, *моб* итд. (уп. енгл. *computer*, *Internet*, *mobile phone*). Са друге стране су англицизми формалне кореспондентности Ф5, при чему творбени форманти који се јављају у англицизму иначе постоје у енглеском, али не у тим конкретним лексемама, што потврђују лексеме *мултитаскер*, *стрепјетер*, *пенер* итд., које у енглеском немају еквиваленте у облицима *multitasker*, *straighter*, *rapper* и сл.

Квантитативни однос између различитих нивоа формалне кореспондентности англицизми код којих се у жаргону југоисточне Србије задржало значење енглеских лексема показује да је у 44,87% случајева адаптација англицизама фонолошка, морфолошка адаптација је у 28,2% случајева, у 12,82% случајева англицизми су формално исти као одговарајуће енглеске речи. У 7,69% случајева творбени типови су исти као код енглеских речи, али су творбени форманти налик енглеским додати у српском, док је ретко скраћивање облика енглеских речи (6,41%). Другим речима, код англицизама које карактерише садржинска кореспондентност са одговарајућим енглеским моделима, однос форме и садржине је процентуално следећи: у 57,69% случајева постоје прави формално-садржински парови (укрштање садржинског нивоа С1 и формалних Ф1 или Ф2), а лажни формални парови у 42,3% случајева (укрштање садржинског нивоа С1 и формалних Ф3, Ф4 или Ф5).

Са друге стране, у групи једнозначних англицизама у жаргону чије се значење модификовало у односу на енглеске моделе, 70,83% англицизама је садржински спецификовало значење помоћу метафоричних и метонимијских преноса. Што се тиче формалне кореспондентности, доминира фонолошка адаптација енглеских графема (Ф2) у 79,17% англицизама из ове групе.

Творба адаптираних англицизама врши се првенствено српским немаркираним суфиксима. Међу њима су пејоративно/аугментативно обележени суфикс

-чина (*гејчина*); суфикси *-ка* (*клаберка, фенсерка, тичерка*) и *-ица* (*френдџица*) са моционом функцијом; суфикс *-ка* који се јавља у изведеницама са значењем предмета, као у именицама *pluralia tantum* *левиске, скејтерке*; граматички суфикс за глаголске именице *-је/-ње* (*хејтовање*), суфикси *-уша* (*флертуша*) и суфикс страног порекла *-ер* за (*кулер*) у наведеним именицама *nomina agentis*. Друга могућност је творба жаргонски маркираним суфиксима, односно оним карактеристичним за разговорни функционални стил (а не онима који се уобичајено јављају при деривацији у стандардном српском језику). Такви су следећи суфикси: *-иша* (*стајлиша*), *-иш* (*компиш*), *-ос* (*кримос, лезбос*). Сливенице попут *њамбургер* (од *њам* и *хамбургер*) такође су карактеристика жаргона.

Литература

- Бугарски, 2003: Р. Бугарски, *Жаргон*, Београд: Библиотека XX век.
- Бугарски, 2004а: Р. Бугарски, Жаргонски изазови лексикографији, *Научни саста-
нак слависта у Вукове дане*, 32/1, 137–146.
- Бугарски, 2004б: Р. Бугарски, Српски жаргон између лексикона, граматике и сти-
ла, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/1, 81–87.
- Вељковић Станковић, 2018: Д. Вељковић Станковић, О жаргонизмима у *Речни-
ку српског језика* Матице српске (2011), *Српска лексикографија – речници
српског језика као изворишта граматичких и семантичких истраживања*,
НССВД, 47, 343–354.
- Вукићевић 1997: Д. Вукићевић, О лексикографској дефиницији именичких сло-
женица у речницима српског језика, *Научни састанак слависта у Вукове
дане*, 26/2, 365–371.
- Живковић, 2011: Н. Живковић, Употреба лексема из енглеског језика у жаргони-
змима у српском језику, *Савремена проучавања језика и књижевности II*,
књ. 1, Крагујевац: ФИЛУМ, 163–168.
- Игњачевић, 2011: А. Ignjačević, Prevodna ekvivalencija: pristup, strategije i metode,
Jezik struke: izazovi i perspektive, Beograd: Društvo za strane jezike i književnosti
Srbije, 219–228.
- Јовановић, 2011: Ј. Јовановић, О колоквијализмима и жаргонизмима у језику
српске штампе, *Два века савременог српског књижевног језика 1*, *Научни
састанак слависта у Вукове дане*, 40/1, 99–113.
- Кашић, 1987: Ј. Кашић. Продуктивна морфолошка средства у жаргону, *Научни
састанак слависта у Вукове дане*, 66/1, 71–74.
- Колашинац, 2015: Г. Колашинац, Шатровачки жаргон, *Багдада*, год. 57, бр. 504,
101–109.
- Прћић, 2012: Т. Прћић. 2012. Како се на енглеском каже олдтајмер?: англицизми
као српско-енглески лажни парови, *Зборник Матице српске за филологију и
лингвистику*, 55/2, 203–220.

- Прћић, 2019: Т. Прћић, *Engleski u srpskom*, elektronsko izdanje, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Пушкар, 2013: Н. Пушкар, О žargonu i žargonskim metaforama za ženu i muškarca u srpskom i hrvatskom jeziku, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim*, 3, 121–129.
- Ристић, 2003: С. Ристић, Лексикографски метајезик и српска дескриптивна лексикографија, *Актуелна питања проучавања, нормирања и наставе српског језика*, 1, 119–130.
- Филиповић Ковачевић, 2018: S. Filipović Kovačević, Leksika u srpskom jeziku pod uticajem engleskog u žargonu omladine u klipovima jutjубера Јасерштајна, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLIII/1, 69–81.
- Филиповић, 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Извори

- РЖП: Ј. Марковић, Т. Трајковић. 2018. *Речник жаргонизама јужне пруге*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- ОР: Oxford Learner's Dictionaries <<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com>>

Aleksandra A. Janić

ANGLICISMS IN THE JARGON OF THE SOUTHEASTERN SERBIA

Summary

The subject of this paper is mainly semantic and formal comparison of the anglicisms in the jargon of the Southeastern Serbia with the corresponding English lexemes. The analyzed Serbian lexemes are from the *Dictionary of the jargonisms of the Southeastern Serbia* and the aim is to examine 1) how much the meanings of anglicisms changed in jargon; 2) to what extent are analyzed anglicisms fitted into the morphological system of Serbian. One group of the analyzed anglicisms has the same meanings as the corresponding English lexemes (*fan*, *fejk*, *hejt*, *fensi*, etc.). On the other hand, there are English lexemes which meanings are different in the jargon of the Southeastern Serbia: *kontejner* 'big and broken car', *oskar* 'the grade F', *monokl* 'a bruise around an eye', *matriks* 'mathematics', etc. The tendency for the word formation of anglicisms is also important to show the behaviour of adapted anglicisms (e.g. *iskulirati*, *zabagovati*).

Key words: jargon, Anglicism, English model, Serbian replica, South-East Serbia, modified signification, content, form.

ТОПОНИМИЈА СРПСКОГ СЕЛА СМОЉИНЦА И ВЛАШКОГ СЕЛА КОБИЉА У ЈУЖНОМ СТИГУ КОД ПОЖАРЕВЦА

Предмет нашег интересовања у овом раду јесте топономастика једног дела Браничевског округа, односно топонимија два села која географски припадају области јужни Стиг код Пожаревца. Анализирана су два рурална насеља на крајњем истоку Србије, на граници Србије и Румуније, у међуречју Млаве и Пека. За писме овог рада одабрали смо само два села. Прво проучавано село Смољинац насељено је становништвом српске националности, а у другом селу Кобиљу живи становништво влашког порекла. Оба проучавана насеља налазе се на равничастом терену. Међутим, благих узвишења има и у Кобиљу (обронци хомољских планина) и у Смољинцу. Па и поред тога регистрована је релативно богата топонимија, просечно по стотинак топонима у сваком насељу. Урађена је семантичка и творбена анализа пописаних топонима, њихова класификација и регистар пописаних онима.

Кључне речи: јужни Стиг, Хомоље, Смољинац, Кобиље, топонимија, регистар топонима.

Крајем 2016. године почео сам са прикупљањем ономастичке грађе у јужном Стигу по селима која административно и катастарски припадају општини Мало Црниће у Браничевској области.

Стиг је једна од највећих равница у Србији. Налази се на простору између реке Млаве на западу и Дунава на северним и источним странама ове области. Са југа и југоистока окружен је обронцима хомољских планина а са истока и обронцима планине Кучај. Северни делови ове области припадају пожаревачкој општини, а на простору јужног стига формирана је општина Мало Црниће са седиштем и средиштем у истоименом насељу.

У литератури нема много грађе ни података о овом крају. Ипак, истраживачи који су се бавили проучавањем Стига истичу да се ради о јединственој

¹ jasovicgolub@gmail.com

² Рад је написан у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” 178020, руководилац проф. др Слободан Реметић, који се реализује уз помоћ Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

антропогеографској територији и да се због низа својих специфичности може сматрати посебном културном целином (Младеновић и Јацановић, 2002: 157).

О пореклу имена Стиг постоји више предања и легенди. Будући да се ради о терену који раван и испресеца бројним рекама, речицама и потоцима, неминовно је од вајкада постојање бара и језераца. На таквом влажном и мочварном терену расли су пространи тршчари. А у тим мочварама уточиште су налазиле немани и чудовишта која су често доносила невољу становницима ових крајева. По једном предању у тим мочварама је живела аждаја која је наносила зло локалном становништву. Да би се решили аждаје људи су једне године спалили трску (наводно то је урадио деспот Ђурађ Бранковић Смедеревац), а аждаја је побегла преко данашњег брда Бегановца, у атару села Кула, а Ђурђе ју је стигао у Стигу и одсекао јој главу.

Међутим, име ове области нема никакве везе са глаголима стићи и стизати. Пре ће бити да је у његовој основи грчки облик *стигео*, *стигнос/стигос*, што на грчком језику значи мрзак, ужасан, мрачан, таман, црн, проклет, тужан. Од исте основе је изведено и име реке Стикс (у генитиву Стигос), се налази у подземном свету, а којом Харон чамцем превози душе покојника (Младеновић и Јацановић, 2002: 157).

Област читавог Браничева и Стига у у њему је месту на којему је било добрих услова за насељавање и живот људи. Недалеко одавде су и откривене прве људске насеобине у овом делу Европе на српској дунавској долиној страни у Лепенском Виру.

За писање овог рада одабрана су два јужностишка села. Село Смољинац насељено српским становништвом православне вере и село Кобиље у којем живи становништво влашког порекла, такође, православне вероисповести. И у једном и у другом селу, према казивањима наших информатора, данашњи становници живе више од два века.³

Село **Смољинац** је удаљено седам километара североисточно од Малог Црнића. Од раскрснице на путу Пожаревац-Кучево удаљено је 3-4 километра. Некада је имало 850 кућа, а сада има око 550 кућа и 2500 становника. Смољинац је делимично урбанизовано насеље збијеног типа. Има свој центар и куће изграђене дуж неколико главних улица испреплетаних уздуж и попречно по насељу образујући тако један овећи круг.

Граничи се са селима: Шапине, Забрега, Дољашница, Велико Црниће, Мало Градиште, Салаковац, Сираково, Љубиње, Касидол, Баре, Братинац и Набрђе.

Становници села претежно се баве ратарством и сточарством. Било је познато по производњи опеке и бибер црепа. Данас се баве савременим занатима, трговином и услужним делатностима.

³ Већина становника села Смољинца су досељеници из Старе Србије, са простора данашњег Косова и Метохије, околине Врања и Бујановца, али и из околине Куманова и скопске Црне горе.

Помиње се у Раваничкој повељи кнеза Лазара из 1380. године. У деветнаестом веку Смољинац је највеће насеље у Стигу. Имало је тада више дућана од Пожареваца. Године 1991. село је имало 637 домова и 2058 становника, а 2002. године 627 кућа и 1842 становника. Године 2018. пописали смо 490 породица у којима живи 1500 становника.

У селу је 1843. направљена црква посвећена Светим Петозарним мученицима. На крају сеоског атара, на међи са суседним Малим Градиштем налази се црквица Света Петка на приватном земљишту Глише Савића Булчетовог и Сава Љубе Богдановог. Поред цркве постоји извор са лековитом водом. Црква је обновљена 1987. Село има два гробља, Горње гробље, на крају села, на брду према суседном селу Малом Градишту и друго, Доње гробље, на почетку села, према Шапини. Смољинчани славе заветине Велику Госпојину и четвртак пред Спасовдан. На Крстовдан се сваке године у селу одржава сеоски вашар.

Село има осмогодишњу Основну школу „Дража Марковић Рођа“, отворену још на самом почетку деветнаестог века, која има своја истурена одељења у селима Мало Градиште и Шапине.

Становници села су својим прецима страдалим у прошлим ратовима подигли спомен обележја. Једно, борцима страдалим у Првом светском рату 1918. у порти сеоске цркве. Друго обележје подигнуто је борцима страдалим у Другом светском рату, а направљен је и споменик Слађану Стојићевићу који је погинуо у околини Книна деведесетих година прошлог века.

Етници: Смољинчанин, Смољинчанка. Ктетик: смољиначки.

Село **Кобиље** повезано је са магистралним путем Пожаревац – Кучево, а преко Куле и Батуше са Малим Црнићем од којег је удаљено тринаест километара. Граничи се са Аљудовом, Манастирицом, Мустапићем, Малом Бресницом, Макцем, Божевцем и Кулом. Село је брдског типа, а мештани се углавном баве ратарством и сточарством. У потезу Строш извире истоимени поток који се спаја са потоком Товарија. Оба потока се уливају у Витовницу.

Село је добило електричну струју 1954. године. Први пут се помиње у Повељи кнеза Лазара 1382. и у *Браничевском тефтеру* из 1467. године када има 19 кућа. Године 1844. помиње се село Кобиље у окружју пожаревачком, срез млавски са 125 кућа и 843 душе. Данас село има 243 куће и око 800 становника. Насељено је влашким живљем. Пореклом су из Звижда, Пореча и из Аустрије (Аустроугарске). Велики број породица напустио је село и иселио се у земље западне Европе, највише у Аустрију, затим у Швајцарску, Немачку и Италију, а један део становника иселио се у оближње градове: Пожаревац, Кучево или Петровац.

Кобиље има цркву посвећену Светом Илији чија је градња почела 1911, а храм је завршен 1927. На Светог Илију је у селу сабор, а заветина је на Спасовдан. У дворишту цркве постоји запис – липа. У Царини је такође било дрво запис, крушка, у Дугарници запис је храст, а у потезу Периш запис је била, такође, крушка поред које су ђаци држали молитве.

У делу села Петриш налази се гробље, а Старо гробље је близу кућа Павловића и Јенића. Неки сељани сахрањени су ван гробља, као Миливоје Дражиловић у потезу Ступин на свом имању, Димитрије Благојевић код свог салаша у Јерници, а Миливоје Мијајловић у месту Старичина.

У селу је прва школа отворена још 1865. године. Дом културе су добили 1953. године, а следеће 1954. године и електричну струју.

У Јерници/Ерници и Старичини је налазиште где су пронађени предмети из римског времена. Постојало је и Јерничко гробље. Старичина, Товарија и Јерница су формирале Кобиље. Мештани наводе да је село добило име по Милошу Кобиљићу чији коњ је овде сломио ногу. Неки други говоре да су власници сеоске земље биле четири спахије које су имале своју земљу у Старичини, Ерници, Селишту и у Товарији. Спахије из Товарије и из Ернице су се закрвиле, па је као слабији спахија из Товарије натоварио на своју кобилу сав иметак који је могао понети и кренуо према Градишту, али му од претоварености крај једне воде цркне кобила и то место од тада носи име Кобиље.

Етници: Кобилчањин, Кобилчањка; ктетик: кобилски

Говор становника обрађених села као и читавог Стига јесте косовско-ресавски. Чува се троакценатски систем са два стара, новим дугоузлазним акцентом и постакценатским дужинама.⁴

Без обзира на то што је атар оба проучавана села равничаст записана је релативно богата топономастичка грађа. У српском селу Смољинцу чији је атар безмало двоструко пространији пописано је нешто више онима ове врсте (120 топонима), а у влашком селу Кобиљу (84 назива). У оба села укупно су регистровина 204 топонима. У оба пункта преовладавају једночлани називи (у Смољинцу 68, а у Кобиљу 35), укупно 103 једночлана назива. У Смољинцу је забележено 47, а у Кобиљу 40 двочланих назива, укупно 87 примера. У нашој грађи налази се и 12 трочланих онима (3 у Смољинцу и 9 у Кобиљу) и само два четворочлана топонима забележена у селу Смољинцу.

І. Класификација микропонима апелативног порекла

а) Ороними

БРДО: *Виноградско брдо*, *Огашу вињилор* (К);⁵ *Голо брдо*, виногради, њиве и шума на брду према Малом Градишту; *Забрђе*, потез, њиве, ливаде, воћњаци, а има и неколико кућа. Налази се северно од села према Божевцу

⁴ Дисперзија акцената може се видети на топонимији објављеној у Регистру назива објављених у овом раду.

⁵ Уместо пуних имена проучаваних села користили смо се скраћеницама (С) за Смољинац и (К) за Кобиље за означавање имена пункта у ком је пример регистрован.

и Макцу (К); *Жуто брдо*, потез у центру села иза школе и цркве. На том месту постоје остаци неког старог гробља; *Старо брдо*, виногради на брду према Малом Градишту (С); ВРТАЧА: *Вртаче*, њиве и шума према Малом Градишту (С); ДОЛИНА: *Ваља Николоњ*, долина у којој се налазе имања породице Николајевић (К);⁶ *Вукин до*, шума (С); *Куси до*, њиве (С); *Долови*, њиве у удолини више села (С); *Мељачка долина*, мочварно, мељаво/муљеви-то земљиште на ушћу Мељачког потока у Витовницу (К); *Прода*, њиве и пашњаци (С); *Содо*, обрадива земља, можда је назив настао од синтагме Суви до (С); ДУБРАВА: *Дубравиш`а*, обрадива земља (К); *Дубрар*, обрадиво поље (К); ОБЛЕЖ: *Облеж*, обрадива земља на брду више села; *Велики Облеж*, део потеза Облеж; *Мали Облеж*, в. Облеж (К). ПАДИНА: *Падалиште*, њиве (С); Падин, обрадива земља (К); ПОД: Подин, њиве (К); СРЕД-: Средица, њиве код Шарене воде на Змајевом брду⁷; ЧАИР: *Чаир над село*, воћњак, башта (С); ЧУКУР: *Чукур*, утрина на којој је копана земља за производњу бибер црепа. Ту се налазе јаме дубоке више од три метра (С).⁸

б) Хидроними

БАРА: *Баре*, њиве и ливаде (С,К); *Буруга*, бујични поток који отиче са брда Гај и тече према селу Набрђу и улива се у Млаву (С); БУНАР: *Код Рофоња бунар*, стари бунар у центру села (К); ВОДА: *Беле воде*, њиве и шума. Поточић који отиче од извора Стублина (С); *Водице*, потез и кладенац. На овом месту налази се археолошко налазиште из времена Римљана (К); *Стошине воде*, извор у шуми (С). *Стршине воде*, шума (С); *Шарена вода*, извор њиве и ливаде на Дивану (С); ИЗВОР: *Велики извор*, налази се на крају села у Старичини (К); *Драгомировића извор*, в. Бишоњ (К); *Извор код Свете Петке*, извор са лековитом водом код цркве Света Петка (С); *Извор у Раниковцу*, извор (С); ЈАЗ: *Јазови*, ливаде на крају села према Малом Градишту, источно од Змајевца. Чува се предање да су то били јазови Берјанаца који су иселавањем из Кућишта у Смољинац основали село. На том месту се налази Берјанско гробље (С); ЈЕЗЕРО: *Лак*, сеоска утрина на којој се некада налазило језерце (К);⁹ КЛАДЕНАЦ: *Ајдучки кладенац*, извор код потеза Дубоки поток (С); *Бабин кладенац*, ливаде и њиве на потезу Доња река (С); *Влајин кладенац*, ливаде и извор према Малом Градишту (С); *Павлов кладенац*, ливаде источно од села (С); ПОТОК: *Бели поток*, поток, тече са Жутог брда према селу Трњану и улива се у Млаву (С); *Водички поток*, изворишни крак потока Строш; Дубоки поток, ливаде и извор. Поток који

⁶ Ваља на влашком језику долина/до.

⁷ Једна ливада у Смољинцу зове се Островац.

⁸ У Клаићевом Великом рјечнику страних ријечи помиње се секундарно значење ове лексеме: јама, јарак, ров, опкоп, јаруга; шупљина, дупља.; рупа, удубина; прокоп; гроб, рака, гробница; долина, дол (Клаић 1968, стр. 236)

⁹ На влашком језику *лак* је језеро.

тече од Гаја према Забреги (С); *Дугарнички поток*, један од изворишних кракова потока Строш (К); *Јернички поток*, поток који настаје од два мања поточића који теку од места Касишта и Шерета и уливају се у Товарију, која је лева притока Витовнице (К); *Леличин поток*, поток на крају сеоског атара према суседном Божевцу (К); *Марин поток*, потез и поток који се улива у Мељачки поток (К); *Мељачки поток*, тече крајем сеоског атара, западно од села, паралелно са сеоским међама са Кулом и Божевцем. Настаје од извора Студенац на јужним падинама Дивана и десна је притока Витовнице (К); *Поток од чесме*, бујични поточић који отиче од чесме кроз центар села и улива се у Строш код сеоског гробља (К); *Старичински поток*, једна од саставница потока Строш (К); *Царински поток*, в. Старичински поток (К); ЧЕСМА: *Чесма на Жуто брдо*, на том месту је страдала ћерка Стевке Бопине, па је ту направљена чесма (С); *Стеванова чесма*, чесма коју је породица Милошевић подигла Стевану и Живки (С).

в) Називи према величини, облику, саставу и квалитету земљишта

ВЕЛИК: *Велики Диван*, обрадива земља (К); *Велики Облеж*, обрадива земља (К); ГО: *Голо брдо*, виногради, њиве и шума на брду према Малом Градишту (С); ЖУТ: *Жуто брдо*: потез у центру села (С); *Чесма на жуто брдо*, спомен чесма (С); КУС: *Куси до*, њива (С); МАЛИ: *Мали Диван*, обрадива земља (К); *Мали Облеж*, обрадива земља (К); ПАРЛОГ: *Парлозе*, обрадива земља (С); ПЕСАК: *Пескови*, потез на крају села на ком су постојали мајдани за вађење песка потребног за израду бибер црепа (С); СМОНИЦА: *Смонице*, њиве (С);

г) Метафорски називи

ГЛАВА: *Главица*, обрадива земља (С); ГРНЕ: *Грнчар*, шума и утрина (С); Грнчаревац, извор (С); *Грнчић*, део сеоског насеља (С); ДИВАН: *Диван*, брдска греда која се протеже до атара села Кобиља; *Велики Диван*, део потеза Диван; *Мали Диван*, део потеза Диван (С,К); КРОВ: *Кров*, њива (К); НОГА: *Стрчинога/Штрчи нога*, шума (С); ТАВАН: *Таванчић*, обрадива земља поред сеоског насеља (С); КРАК: *Црчини кракови*, њиве према Дубоком потоку које имају облик њудских удова (С).¹⁰

д) Фитоними

БРЕСТ: *Шес бреста*, њива на крају села према Салаковцу (С); ГРАБ: *Грабовац*, равница, обрадива земља (С); КРУШКА: *Крушар*, њиве (С); ЛИПА: *Липовача*, обрадива земља на брду према Забреги (С); РЕПУХ: *Репушина*, њива (С); ЦЕР: *Церак*, шумски потез на крају села према Гареву (С); *Церовац*, њиве у Стигу (С).

¹⁰ На влашком језику *краку* значи нога. И у српским говорима северне Метохије краци су ноге у пејоративном значењу. Кад неко умре или уради нешто неприкладно, неморално, погрдно се каже да је Отегао краће.

ђ) Зооними

ЗМАЈ: *Змајевац*, потез на ком се налази археолошки локалитет из бронзаног доба.¹¹ На Змајевцу су одржавани сабори на Велику Госпојину и на Крстовдан (С); ЗМИЈА: *Змињак*, потез на којем има змија (С); КОБИЛА: *Кобиљски пут*, сеоски асфалтни пут од Кобиља до Кучевачког пута, асфалтиран 1989; *Старо Кобиље*, селиште на ком се некада налазило село, у делу села према Забрђу; КОЗА: *Козје шуме*, њиве у делу села према Љубињу (С); МЕЧКА: *Мечкин гај*, потез у ком се налазе приватни забрани и државна шума (К); ПЕТАО: *Петловац*, тако се назива јужни део сеоског насеља, данашња улица Максима Горког (С); ТОВАР: *Товарија*, потез и поток који се назива још и *Дрмски поток*. Настаје од Шеретског и Јерничког потока.

е) Културни топоними

БАЧИЈА: *Бачије*, пашњак (С); БРАНИК: *Шуицки брник*, шума на крају села према Малом Градишту (С); ВИНОГРАД: *Виногради*, њиве и шумарци (С); *Виноградско брдо*, *Кџмпу маре* (К); *Ђалу вињилор*, тако се на влашком језику назива потез Паљушевац (К); ЗАБЕО: *Забела*, потез, обрадива земља (С); КУЋА: *Кућиниште*, старо селиште рода Берјанци који су основали село Смољинац (С); МЕЋА: *Међа*, потез на крају села према Малом Градишту (С); ПОЈИЛО: *Појено*, њива и шума у потезу на којем има више извора; *Појењ*, в. Појено; ПОЉЕ: *Пољана*, њиве и извор Под гајем; ПУТ: *Божевачки пут*, макадамски пут за суседно село Божевац (К); *Кобиљски пут*, сеоски асфалтни пут од Кобиља до Кучевачког пута, асфалтиран 1989. (К); *Куљански пут*, локални пут од села према суседној Кули даље према Петровачкој магистрала, асфалтиран 1978. (К); *Кучевачки пут*, регионални пут од Пожареваца за Кучево (К); *Пут за Аљудово*, макадамски тракторски пут преко брда Зебац за Аљудово (К); *Пут за Дугарницу*, сеоски пут за суседна села Раброво и Мустапић (К); *Пут за Забрђе*, неасфалтирани пут за део села у ком је некада одржаван сабор у мају кад се брало биље (К); *Пут за Јерницу*, један од сеоских сокака (К); *Пут за Манастирицу*, насипан макадамски пут за суседна села Манастирицу и Аљудово (К); *Пут за Старичину*, сеоски тракторски пут (К); КОП: *Прокоп*, шума источно од села (С); СЕЛО: *Селиште*, обрадива земља више села (С, К); *Селишћор*, њива (К); СПОМЕНИК: *Рођин спомен*, место на ком је подигнуто спомен обележје народном хероју Драгославу Дражи Марковићу Рођи (С); ТОР: *Торови*, борова шума источно од центра села (С); *Ториште*, в. Торови (С), ЦАРИНА: *Царине*, њиве са ограђеним пашњаком за стоку (С); ШТАЛА: *Штале*, простор на ком су некада биле задружне штале (С).

¹¹ Сачувана је легенда о томе како је ово место добило име. У селу говоре да дунавски шаран када напуни четрдесет година израња из Дунава и око поноћи, када је млад месец, узлеће и постаје златан. Долеће од извора у селу Смољинцу, остављајући златан траг од крљушти на небу, трансформише се у змаја и ноћу обљубљује младе сеоске жене, а дању се скрива по шупљем дрвећу. Жене које су биле змајеве љубавнице умирале су младе.

ж) Сакрални објекти

ГРОБ: *Ивков гроб*, потез у Дубоком потоку; *Томин гроб*, обрадива земља, шума и пашњаци на брду Дивану према суседном селу Забреги; ГРОБЉЕ: *Берјанско гробље*, старо гробље на селишту Кућиште (С); *Горње гробље*, једно од два сеоска гробља на брду више села према Малом Градишту (С); *Доње гробље*, сеоско гробље на почетку села, поред магистралног пута за Кучево. Занимљиво је и то да је на гробљима у Смољинцу, над скоро сваким спомеником озидана спомен кућица, па гробља изгледају као нека мала села у селу (С); *Јерничко гробље*, старо гробље из времена Римљана. На том месту се налази археолошко налазиште на ком су нађени предмети из времена владавине Римљана (К); КРСТ: *Крст*, предео у потезу Парлози на крају села према Касидолу (С); *Код крста*, молитвиште у потезу Парлози (С).

У ову групу смо сврстали и три топонима о којима мештани говоре да именују свето место: *Старичина*, на том месту направљена је капелица Миливоја Мијајловића. У народу постоји предање да је Старичина била велико село у време када су се само мушкарци удавали, а жене остајале у својим кућама и биле господари породица. Људи су порекло рачунали само по мајци па се тако село смањивало све док у њему није остала само једна старица после чије смрти је село изумрло, али му је по тој старици из матерјархата остало име (К); *Стричина*, в. Старичина (К); *Пут за Старичину*, сеоски тракторски пут (К); *Старичински пут*, једна од саставница потока Строш (К).

II. Топонимија антропонимског порекла

а) Једночлани називи

Берјанци (С), *Голашоњ* (К), *Домињаци* (С), *Караџинци* (С), *Матанци* (С), *Негрићи* (С), *Црчићи* (С), *Бишоњ* (К), *Рофоњ* (К).

б) Двочлани називи

Антонијевића воденица (К), *Букалова бачија* (С), *Ваља Николоњ* (К), *Васића воденица* (К), *Влајин кладенац* (С), *Вукин до* (С), *Живкова воденица* (К), *Ивков гроб* (С), *Икин церјак* (С), *Коста маре* (К), *Крајића воденица* (К), *Леличин поток* (К), *Љубомирова стругара* (С), *Марин поток* (К), *Павлов кладенац* (С), *Пешин рам* (С), *Рођин спомен* (С), *Стеванова чесма* (С), *Стошине воде* (С), *Стришине воде* (С), *Титина улица* (С), *Томин гроб* (С), *Црчини кракови* (С), *Шуицки брник* (С).

III. Творбена анализа

У топонимији проучаваних села регистрована су 102 једночлана микро назива међу којима има и неизведених онима: *Атар* (С), *Баре* (С, К), *Бачије* (С), *Баруга* (С), *Бишоњ* (К), *Бучура* (С), *Гај* (С), *Диван* (С, К), *Дероње* (С), *Кључ* (С), *Кров* (К), *Крст* (С), *Лак* (К), *Локва* (С), *Међа* (С), *Облеж* (К), *Парлозе* (С) *Пљошта* (С), *Река* (С), *Рит* (С), *Стиг* (С), *Черет* (К), *Честа* (С), *Чукур* (С), *Шерет* (К), *Штале* (С).

а) Топономастичке изведенице

Једночлани топоними настали деривацијом додавањем именичких форманата деминутивног, аугментативног и месног значења.

- ак/јак: *Змињак* (С), *Точак* (С), *Церак* (С), *Шибак* (С), *Мељак* (К)
- ана: *Пољана* (С)
- ар: *Грнчар* (С), *Дубрар* (К), *Крушар* (С),
- ац: *Берјанци* (С), *Глибовац* (С), *Грнчаревац* (С), *Зебац* (К), *Змајевц* (С), *Караџинци* (С), *Матанци* (С), *Петловац* (С), *Ранковац* (С), *Стублинац* (С, К), *Студенац* (К), *Церовац* (С),
- ача: *Вртаче* (С), *Липовача* (С),
- ија: *Товарија* (К)
- ина: *Падин* (К), *Репушина* (С), *Старичина* (К), *Стричина* (К), *Ступин* (К), *Царина* (К), *Царине* (С),
- ић: *Грнчић* (С), *Негрићи* (С), *Таванчић* (С), *Црчићи* (С),
- ица: *Водице* (К), *Главица* (С), *Деонице* (С), *Дугарнице* (К), *Јернице* (К), *Смонице* (С), *Средица* (С), *Шумице* (С),
- иште: *Бежаниште* (С), *Косиште* (К), *Кућиште* (С), *Падалиште* (С), *Селиште* (С, К), *Ториште* (С),
- је: *Забрђе* (К).

б) Двочлани топоними

Међу двочланим топонимима апелативног порекла налази се двадесет три примера. Већина двочланих конструкција је забележена у српском селу Смољинцу, а осам потврда бележимо у влашком селу Кобиљу. Најчешће су то синтагме типа придевски атрибут + апелатив: *Бабин кладенац*, *Беле воде*, *Бели поток*, *Голо брдо*, *Велики Стиг*, *Мали Стиг*, *Горња река*, *Горње гробље*, *Доња река* *Доње гробље*, *Дубоки поток*, *Козје шуме*, *Куси до*, *Старо брдо*, *Шарена вода* (С); *Велики Диван*, *Мали Диван*, *Велики извор*, *Велико поље*, *Велики Облеж*, *Мали Облеж*, *Мечкин гај* (К). У Кобиљу је записан и топоним са присвојном заменицом у одредбеном делу синтагме *Наша вода*.

в) Трочлани и четворочлани топоними

Драге Савином њива (С), Извор у Раниковицу (С), Чаир над село (С); Код Рофоња бунар (К), Поток од чесме (К), Пут за Аљудово (К), Пут за Дугарницу (К), Пут за Забрђе (К), Пут за Јерницу (К), Пут за Манастирицу (К), Пут за Старичину (К), Чесма код Недељковића (К).

У атару Смољинца регистрована су два четворочлана хидронима: *Извор код Свете Петке (С), Чесма на жуто брдо (С)*; у атару Кобиља нема четворочланих топонима.

г) Топономастичке сложенице

У нашој грађи налази се девет топономастичких сложеница различитих структура. Већина њих има структуру префикс + именица или глагол, а топоними *Виногради, Содо* и *Стрчинога* и у првом и у другом делу сложенице имају пунозначне лексеме, именску реч или глагол (Јашовић 2018, 32-33).

Виногради (С), Подливада (С), Домињаци (С), Прода (С), Прокоп (С), Островац (С), Содо (Суви до) (С), Стрчинога (С); Забрђе (К).

Класификована топонимија пописана у српском селу Смољинцу и у влашком селу Кобиљу је српска односно словенска. Ипак у селу Кобиљу грађа је записана у разговорима вођеним са мештанима влашког порекла који су билингви и свакодневно се служе својим матерњим влашким говором и српским језиком на којем се и школују.

Ипак, од укупно пописана 84 топонима који се користе за именовање реалија у катастарској општини Кобиље тринаест топонима чули смо и на влашком говору. Неки од њих користе се само на влашком и могу бити *апелативног* *Лак (језеро, језерце), Стр'ош, Черет*⁹ и чешће антропонимског порекла: *Бишоњ, Голашоњ, Рофоњ*.

Већину двочланих назива информатори су нам казивали на влашком и исти називи преврдили на српски језик: *Ваља Николоњ-Николајевића долина, Огашу вињилор-Виноградски поток, Къмпу маре-Велико поље, Ђалу вињилор-Дуги виногради*; али се ова реалија именује и онимом *Паљушевац*.

Неки топоними су просто повлашени српски географски називи: *Падин, Појењ, Селишћор, Код Рофоња бунар*.¹²

¹² Поређења ради навешћемо податак да је у селу Аљудову које се са једне стране граничи са влашким селом Кобиљем и са друге стране, такође, са влашким селом Манастирицом пописано је десетак влашких топонима: *Огашу вињилор, Огашу лу луту, Огашу Коста, Праури, Фънтен лу Гаља, Фънтен лу Лоја* (Јашовић и Јовановић,)

IV. Регистар топонима

а) Смољинац

Ајдучки клађенац, из¹³
 Ђтар, њ
 Бабин клађенац, из
 Баџе, њ
 Бачије, паш
 Бежаниште, сел
 Беле вође, из
 Бели поток, п
 Берјанско гробље, г
 Берјанци, зас
 Букалова бачија, ш, паш
 Бурџа, п
 Бучура, из
 Велики Стиг, по
 Виногради, њ, ш
 Влађин клађенац, из
 Вукин до, д
 Вртаче, њ, ш
 Гај, ш
 Главница, њ, л, паш
 Гољо брдо, њ, ш
 Горња река, р
 Горње гробље, г
 Грабовац, њ
 Грнчаџ, ш
 Грнчаџевац, из, ш
 Грнчић, зас
 Грчка маља, зас
 Грчка улица, зас
 Деонице, њ
 Дерање, њ
 Диван, њ, л, паш
 Долови, њ
 Домињаци, њ

Доња река, р
 Доње гробље, г
 Драге Савином њива, њ
 Дубоки поток, п
 Жуто брдо, њ, л
 Забела, њ
 Змајевац, ш, л, паш
 Змињаџ, л, паш
 Ђвков гроб, г
 Ђвор код Свете Петке, из
 Ђвор у Раниковцу, из
 Ђкин цџрјак, ш
 Јазови/Јазови, л
 Караџинци, зас
 Кљуџ, њ
 Код крста, з
 Коџе шуње, њ
 Крст, з
 Крушаџ, њ
 Куси до, д
 Кућинште, сел
 Лаџице, њ, л
 Лаџниџке враћнице, њ, л
 Лиџовача, њ
 Лоџва, њ
 Љубомирџа стругаџа, ш
 Маџи Стиг, њ, л
 Матаџци, зас
 Меџа, њ
 Мораџска, зас
 Над сељо, њ
 Неџриџи, зас
 Остроџац, л
 Паџлов клађенац, из
 Паџдалиште, њ
 Парлоџе, њ
 Пеџскоџи, паш
 Пеџлоџац, зас
 Пеџшин раџ, ш, л

¹³ Уз топониме у овом Регистру користили смо се скраћеницама:б-бунар, в-воденица, г-гробље, д-до, з-запис, зас-заселак, из-извор, ј-језеро/језерце, њ-њива, п-поток, паш-пашњаџ, по-поток, пу-пут, р-река, сел-селиште, џес-џесма.

Пљошта, њ
 Пољања, из, њ
 Попов бунар, из
 Предливада, л
 Према Шапине, њ, л
 Прода, њ, паш
 Проккоп, ш
 Раниковац, из, л
 Река, р
 Репушина, њ
 Рит, њ
 Рођин спомен, паш
 Селиште, њ
 Смоњице, њ
 Содо, њ
 Средица, њ
 Старо брдо, њ, л
 Стеванова чесма, чес
 Стиг њ, л
 Стошине воде, из
 Стршине воде, из
 Стрчинога, ш
 Стублинац, из
 Тавањчић, њ
 Титиња улица, зас
 Томин гроб, паш
 Торови, ш
 Ториште, ш
 Точак, из
 У Касидолско, њ
 У Реке, р
 Царине, њ
 Церак, њ
 Црчини кракови, њ
 Црчићи, њ, л
 Чаир над селом, њ
 Чесма на Жуто брдо, чес
 Честа, њ
 Чукур, паш
 Шапинско поље, ш, паш, л
 Шарена вода, из
 Шес бреста, њ

Шибак, паш
 Штаље, њ, паш
 Штрчи нога, ш
 Шуицки брник, ш
 Шумице, ш

6) КОБИЉЕ

Антонијевића воденица, в
 Баје, њ, л
 Бишоњ, из
 Божевачки пут, пу
 Бугарска мала, зас
 Васића воденица, в
 Велики Дивањ, њ, л, паш
 Велики Облеж, л, њ, паш
 Ваља Николоњ, њ, л
 Велики извор, из
 Велико поље, њ, л
 Виноградско брдо, њ
 Водице, из, паш
 Водицки поток, п
 Голашоњ, чес
 Дивањ, њ, л, паш
 Драгомйрковића извор, из
 Дубравин`а, њ
 Дубрар, њ
 Дугарнице, њ
 Дугарнички поток, п
 Ђалу вињилор, њ, л
 Живкова воденица, в
 Забрђе, њ, л
 Зебац, ш, њ
 Јерница/Јернице, ш
 Јернички поток, п
 Јерничко гробље, г
 Кашиште, њ
 Кмпу маје, њ
 Кобиљски пут, б
 Кошта маје, њ, л
 Крајића воденица, в
 Кроњ, њ
 Кулско поље, њ, л

Куљањски пуџ, пу
 Куљчевачки пуџ, пу
 Лаќ, ј
 Лељичин поџок, п
 Маџи Дивањ, њ, л, паш
 Маџи Облеж, њ, л, паш
 Маџињ поџок, п
 Мељаќ, њ, л
 Мељаќка долиња, њ, л
 Мељаќки поџок, п
 Меќкин гај, ш
 Милосављевића воденица, в
 Најша чеѕма, чес
 Облеж, њ, л, паш
 Огашу вињилор, њ, л
 Падињ, њ
 Паљушевац, њ
 Периш, њ, л
 Петриш, ш, њ
 Подине, њ
 Појено, њ, ш
 Појењ, њ, ш
 Поџок од чеѕме, п
 Пуџ за Аљудово, пу

Пуџ за Дугањницу, пу
 Пуџ за Забље, пу
 Пуџ за Јењницу, пу
 Пуџ за Манастирицу, пу
 Пуџ за Старићину, пу
 Рофоњ, б
 Сељиште, њ, л
 Селишћор, њ
 Спомен-чеѕма, чес
 Старићина, њ, л, ш
 Старићински поџок, п
 Стањо Кобиље, сел
 Стрићина, сел
 Струош/Струош, п, њ, л
 Студенац, из
 Ступињ, њ
 Товарија, њ, л
 Чејрет, њ, ш
 Цајина, њ
 Цајински поџок, п
 Цигањска чеѕма, чес
 Цигањски поџок, п
 Чеѕма код Недељковића, чес
 Шејрет, њ, ш

Литература

- Антонијевић, М. (2004). Милић Мића Антонијевић, *Долина Витовнице*, географско-историјска монографија, Народни музеј Пожаревац, Пожаревац.
- Јашовић Г. (2016). Голуб Јашовић, *Српска и албанска топонимија села Ослара код Бујановца*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини, књига XLVI/2, Косовска Митровица, стр. 429–444.
- Јашовић Г. (2011). Голуб Јашовић, *Топонимија села Угљара код Приштине*, Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, књига XL, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, стр. 13–24.
- Јашовић, Г. (2017). Голуб Јашовић, *Прилог проучавању ономастике села Ћушка код Пећи*, у: Даница Радуновић Столић (ур.), зборник радова са 12. конференције „Васпитач у 21. веку, Рефлексије савременог доба на васпитно – образовни рад у предшколској установи, књига 16, 2017, Алексинац: 278–285.
- Јашовић, Г. (2018). Голуб Јашовић, *Лични и породични надимци села Смољинца*, Стиг, часопис за књижевност, уметност и културу, број 124, Центар за културу, Мало Црниће, стр. 88–98.

- Јашовић Г. (2018). Голуб Јашовић, (коаутор Славица Јовановић), *Ономастика села Мало Црниће у Стигу*, **СТИГ**, часопис за књижевност, уметност и културу, број 121, Центар за културу, Мало Црниће, стр. 89–93.
- Јашовић Г. (2018). Голуб Јашовић (коаутор Славица Јовановић), *Микротопонимија села Кобиља*, **СТИГ**, часопис за књижевност, уметност и културу, број 120, Мало Црниће, стр. 81–84.
- Јашовић Г. (2018). Голуб Јашовић, (коаутор Славица Јовановић), *Антропонимија и топонимија села Крављи До*, **СТИГ**, часопис за књижевност, уметност и културу, Мало Црниће, број 123, стр. 86–93.
- Јашовић Г. (2018). Голуб Јашовић, зборник, Историјски архив Крушевац, Удружење за културу и уметност „Логос“, Крушевац-Својново.
- Klaić, B. (1968), Bratoljub Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, „Zora“, Zagreb.
- Младеновић, Б. и Јацановић Д. 2002. Бен Младеновић и Драган Јацановић, *Насеља Браничева*, географско-археолошко-историјска монографија, НИГП „Радојковић“ и СОТOS, Пожаревац.

Golub M. Jašović

TOPONYMS RECORDED IN SERBIAN VILLAGES SMOLJINAC AND VLACH VILLAGE KOBILJE IN SOUTHERN STIG NEAR POŽAREVAC

Summary

This paper deals with toponyms recorded in a part of Braničevo area, in villages that are part of the south Stig area near Požarevac. These villages are located on the eastern border of Serbia and Romania. We have chosen village Smoljinac, whose residents are of Serbian nationality and village, Kobilje, whose residents have Vlach origins. Both villages are located in valleys. Village Kobilje is situated on the sides of Homolje Mountains. However, we have managed to record a significant amount of toponyms, around hundred toponyms per village. We have also conducted semantical and morphological analyses of toponyms, classified them and made a list of collected onyms.

Key words: Southern Stig, Homolje, Smoljinac, Kobilje, antroponymy, toponymy.

ДВА ПРЕПИСА ДАНИЛОВОГ ЗБОРНИКА КРАЉЕВА И АРХИЕПИСКОПА СРПСКИХ ПОРЕКЛОМ ИЗ РУМУНСКИХ ЗЕМАЉА

Током XVI века у румунским крајевима настала су два преписа Даниловог Зборника краљева и архиепископа српских. Оба преписа ускоро су дарована манастиру Сучевици, који је на северу Румуније у области Буковина. Данас је само један од њих у рукописној збирци тог манастира, а други је непознато када однет и био је дуже времена најпре у Лавову, а данас је у Народној библиотеци у Варшави. Препис у варшавској библиотеци писан је српскословенским језиком, а препис у Сучевици бугарском редакцијом. И један и други препис важни су за сагледавање укупног текстолошког стања Даниловог Зборника у његовој припреми за критичко издање.

Кључне речи: Данилов Зборник, Румунија, преписи, манастир Сучевица.

Замисао архиепископа Данила Другог да састави житија и службе свetim Србима који до почетака XIV века нису имали основна култна дела којима би се славили почела је да се остварује већ у другој деценији тог столећа, када је написао најпре *Житије краљице Јелене*. Потом су уследила и друга његова дела, од којих је успео да до краја живота, 1337. године, састави још следећа житија и службе: *Житије краља Уроша I*, *Житије краља Драгутина*, *Житије краља Милутина*, *Житије архиепископа Арсенија I*, *Житије архиепископа Јоаникија I* и *Житије архиепископа Јевстатија I*, као и *Службу архиепископу Арсенију* и *Службу архиепископу Јевстатију I*. Овако богато и разноврсно Данилово стваралаштво постало је језгро будућег зборника који су наставили да употпуњавају његови настављачи. Они су написали још и *Житије краља Стефана Уроша Трећег*, *Житије краља Стефана Душана*, *Житије архиепископа Данила Другог*, затим краће саставе који се односе на архиепископе Саву Другог, Данила Првог, Јакова, Јевстатија Другог, Саву Трећег и Никодима. Ту су и њихова три језгровита рада о постављању првог патријарха српског Јоаникија, трећег патријарха Саве и трећег патријарха Јефрема. Сва ова дела окупљена су између 1337. и 1340. године у целовит зборник. По својој садржини зборник представља јединствену појаву у старој српској књижевности. Када је Ђура Даничић сачинио издање овог зборника 1866. године, он је овако обједињена дела назвао *Животи краљева и*

¹ tomjovanl@gmail.com

архиепископа српских. [Животи, 1866] У литератури се често користи назив *Данилов Зборник краљева и архиепископа српских*.

Како до данас није сачуван аутограф нити једног састава овог зборника, као нити његов првобитни облик, у науци је остало неразјашњено питање како је текло његово настајање. Очигледно је да нити је Данило могао одједном, или макар у кратком периоду, као нити његови ученици, да напишу дела која су затим ушла у Зборник. До данас је сачувано пет преписа из каснијих времена, од којих су два на српскословенском језику, два на рускословенском и један на средњобугарском [Животи, 1988: 268]. Поред целовитих преписа Зборника јављају се и преписи појединачних житија краљице Јелене и краља Драгутина, чиме је отворено питање о првобитном настајању дела ван зборничке целине [Мак Данијел, 1984: 42–52; Мак Данијел, 1991: 217–224; Трифуновић, Витић, 2001: 17–25].

Најстарији сачувани препис, писан српскословенским језиком, потиче из 1553. године. Исписан је у манастиру Милешеви и поклоњен манастиру Хиландару, о чему се сазнаје у запису.² У њему није наведено име писара већ имена проигумана Никанора и старца Нектарија, чијим старањем је настао препис. Овај рукопис чуван је у Хиландару све до 1896. године, када га је тадашњи митрополит и будући патријарх српски Димитрије донео у Београд на проучавање и приређивање издања. Поред овог рукописа из Хиландара је у Београд донет најстарији препис Теодосијевог *Житија Светог Саве*, који је исписао хиландарски и карејски монах Теодул 1336. године. Осим ова два рукописа, том приликом донет је и зборник таха монаха Марка. Теодулов рукопис у међувремену је изгубљен и све до данас не зна се ништа о његовој даљој судбини. Такође се замео траг и Даниловом зборнику, али је 1981. године нађен у оставштини историчара Јована Томића и предат Архиву Српске академије наука и уметности, где је добио сигнатуру А 14509 (даља скраћеница А).

Из средине XVI века потиче препис настао на тлу румунских земаља, али се не зна тачно где мада се углавном сматра да су то молдавски крајеви. Рукопис је исписан полууставним ћириличним писмом на српскословенском језику. Писар је непознат, а према записима на неколико места сазнаје се да је рукопис купио „урикар“, у значењу писар, Глигорије Јурашко 20. новембра

² Текст записа је следећи: ѿписна се сѣа б(о)ж(ь)ствѣнаа книга г(а)го(а)мѣдѣн рѣд(о)словъ с(вѣ)тѣхъ сръбскѣхъ[ъ] господѣ. ѿписна се въ лѣто 724. въ храмѣ с(вѣ)т(а)го възн(е)сѣнѣа г(оспод)а б(о)га и сп(а)са нашего и(с)о(у)с(а) х(ри)ста. наѣже починають с(вѣ)тые и т(ь)ствныѣ мѡшн, нже въ с(вѣ)т(ь)хъ ѡ(т)ъца нашего прѣвааго архіеп(и)ск(о)па савы. сръбскаго. троуѡм(ь) и настоаніе[ъ] раба б(о)жїа проїгумана никанора. ермо[ъ]а. и старца нектарїа. и приложнше ю, оу с(вѣ)тзю горс, храмюу прѣд(вѣ)тѣн вл[а]д[ь]м[ь]р[ъ]ице наше б(о)городице, и пр(и)снод(ѣ)бѣ мариѣ, нже ие(тѣ) въходѣ ие въ с(вѣ)таа с(вѣ)тѣхъ(ь). мѡнастирс г(а)го(а)мѣдѣмѡу хиландарс и аще кто дрѣзнѣтъ ѡт[ъ]ицити снѡ вышер(е)тенюу книгу ѡт[ъ] с(вѣ)т(а)го мѡнастира, любѡ каковаго тїна боудѣтъ. таковыи да боудѣт(ь) проклетъ ѡт[ъ] г(оспод)а нашего и(с)о(у)с(а) х(ри)с(т)а, и прѣт(и)ствѣ его м(а)т(е)рѣ. и да поразытъ его сила т(ь)ст(ь)нааго и животворѣааго кр(ь)ста. и да боудѣтъ прѣтѣстныкъ юудѣ прѣдатељу г(оспод)ю. и съ ѡнѣмъ нже рѣше възди възди и распни его. и пакы прѣт[ъ]и[о]д[ѣ]бѣныи и б(о)гоносныи ѡ(т)ъци нашн сѣмѣон(ь) и с(вѣ)т(и)т(е)лѣ савѣ да мѡу б[о]у[о]у[т]ъ въмѣсто помѡщн съп[и]рннцн на праведннцѣ и неѡудитннцѣ[ъ] соудѣ. и въ тас(ь) страшнаго испитанїа да оуанншѣн боудѣтъ чѣстн изѣбранныхъ[ъ] нже положнше прѣт[ъ]и[о]д[ѣ]бѣнѣ пожикшен ѡ х(ри)с(т)ѣ и(с)о(у)с(ь) г(оспод)н нашнм[ъ], амин(ь):~

1574. године од попа Јоана из града Хотина, а онда га је 1587/88. поклонιο манастиру Сучевици „у дане благочастивог господина Јона Петра војводе“.³ Остаје непознато када је рукопис доспео у библиотеку Лавовског универзитета, у којој се налазио са сигнатуром 198 III. После Другог светског рата рукопис се нашао у Народној библиотеци у Варшави, где је добио нову сигнатуру Aks. 10780 (за овај препис користимо у даљем раду скраћеницу В). На ову промену места рукописа први је у литератури указао 1989. године Анджеј Кашлеј (Andrzej Kaszlej) [Kaszlej, 1989: 109–112; Kaszlej, 2005: 38–41], а потом је Александар Наумов 1991. дао још један осврт на тај зборник као и на друге непознате српске рукописе у варшавској Народној библиотеци [Наумов, 1991: 211–215]. Док је овај препис био у Лавову, Ђура Даничић га је користио за своје издање Даниловог зборника поредећи га са основним текстом.

Од посебне важности за овај рад јесте и други препис Даниловог зборника који је настао на тлу румунских земаља. Њега је исписао чувени писар Азарија 1567. године полууставним ћириличним писмом на средњобугарској редакцији старословенског језика. Сазнање о писару налази се на 2266 страни, на којој постоји запис који је накнадно брисан и сада је слабо видљив, али се може разабрати да пише † монахъ азариѣ писа в лѣто 7075 = 1567). У литератури се наводи и облик имена овог писара као Азарије. На значај и утицај Азаријевог преписа Даниловог зборника за летописне саставе настајале у XVI веку у Молдавији указао је Јон-Раду Мирчеа [Mircea, 1963: 377–419], а Јон Богдан је почетком XX века писао о њему као летописцу [Bogdan, 1909]. Рукопис се до данас чува у манастиру Сучевици још од друге половине XVI века откако га је купио сучавски митрополит Георгије Могила и даривао га овом манастиру, о чему постоји његов запис на 2266 страни испод записа у коме се спомиње Азарија.⁴ Данашња сигнатура рукописа јесте 420. С обзиром на континуирани период чувања у истој ру-

³ Наводимо текст најдужег и најпотпунијег записа: Изволенїемъ ѿ(тѣ)цѣ и съпоспешїемъ(ъ) с(ъ)на и съвршенїемъ(ъ) с(вѣ)т(а)го д(оу)ха. се азъ(ъ) рабъ(ъ) б(о)жїи гл҃го҃ре юраш(ъ)ко оу҃рїкаръ коупи сѣхъ книга рекоцаа лѣтописецъ. ѿ сръбскихъ(ъ) кралевъ(ъ) и ѿ архїеп(и)ск(о)пъ како кѣто своє, житїе проводи. и коупи(хъ) жъ ѿ(тѣ) по(а) ко(а)н(а) ѿ(тѣ) гр(а)да хотин(а) и да(хъ) за нежъ кнъ заа(тѣ) како да љнъ бѣдетъ(ъ) памѣтъ(ъ) въ д(ъ)нехъ(ъ) бл(а)гоу(ъ)стива(о) г(о)к(по)д(н)на ко(на) петра воеводѣ. в лѣто 7075 по҃мъ ноем(б)ра ѣ и дадохъ(ъ) ен(ъ) с(вѣ)тоу(ъ) монастирѣ. ѿ(тѣ) свѣченици. Идеж(ѣ) естъ(ъ) храмъ(ъ) въскр(е)сенїе(о) г(о)спода б(о)га и сп(а)са нашег(о) ї(н)с(с)а х(рист)а. И кто са поквситъ(ъ) възвѣти ѿ(тѣ) с(вѣ)та монастир(ъ). такоѣнъ да нїдетъ(ъ) з҃частїе, съ нѣдожъ, и съ ннѣмъ невѣрнїи жидови. нѣхъ(ъ) възвѣпнїшъ. на г(о)спода б(о)га и сп(а)са нашег(о) ї(н)с(с)а х(рист)а. Крѣв(ъ) его на нѣхъ(ъ). и на чадѣхъ(ъ) нѣхъ(ъ). ѣж(ѣ) естъ(ъ) и бѣдетъ(ъ): аминъ(ъ).
† в(ъ) лѣто 7075.

⁴ Текст записа гласи: † б҃гн лѣтописецъ(ъ) кзпи его геор҃гїе м҃гила митрополнтъ(ъ) с҃ставскїи. и даде его въ монастирѣ. ѿ(тѣ) свѣченици, идеже естъ(ъ) храмъ(ъ) въскр(е)сенїе(о) г(о)спода б(о)га и сп(а)са нашег(о). исх(с)а х(рист)а. и кто възсхоу҃стѣ(ъ) его възвѣти ѿ(тѣ) монастиръ да бѣдетъ(ъ) проклѣтъ(ъ). ѿ(тѣ) св(ѣ)т(а)го храма.

⁵ Наведено према препису А.

кописној збирци, рукопис је до сада имао више сигнатура: 54, 74, 290, 383. Ове податке сазнајемо из најновијег каталога рукописне збирке манастира Сучевице који је саставила Олимпија Митрик [Mitric, 2018]. Осим ових сигнатура среће се још једна – 17/421, наведена у књизи *Данилови настављачи*, коју је приредио Гордон Мак Данијел 1989. године [Данилови настављачи, 1989: 138].

У манастиру Хиландару настала су у XVIII веку још два преписа Даниловог зборника исписана на новорускословенском језику. Они се данас чувају у Патријаршијској библиотеци у Београду. Старији од њих, који има сигнатуру ПБ 45 и који је исписан 1763 године, Даничић је узео за основу свог издања преносећи текст на српскословенке облике. Млађи препис, са сигнатуром ПБ 51 из 1780, Даничић је пропратио текстолошки у напоменама. Том приликом он је такође поредио и препис који се тада називао у Лавову, чиме се дошло до ширег увида где је његово место наспрам два хиландарска преписа. За сада нам остаје непознато до којих резултата је дошао Гордон Мак Данијел у својој докторској дисертацији на енглеском језику одбрањеној 1980. године на Универзитету у Вашингтону посвећеној Даниловом зборнику, а која је остала нештампана [McDaniel, 1980].

Два рукописа исписана у румунским земљама до сада нису проучавана напоредно. Они ће бити текстолошки сагледани са свим осталим сачуваним преписима у критичком издању Даниловог зборника које се управо припрема и за чију основу је узет препис настао у манастиру Милешеви. Док милешевски препис и друга два хиландарска садрже сва дела из Даниловог зборника, у два преписа румунског порекла изостављено је *Житије архиепископа Данила Другог*. Осим тога, овакво сврставање у два различита текстолошка тока има и додатно оправдање. Садржинска блискост румунских преписа толико је велика да се може говорити о проистеклости једног из другог, при чему би Азаријев препис, као нешто млађи, био преписан са оног који је Јурашко даривао манастиру Сучевици. То скоро да би било уверљиво без већег двоумљења, што се и нама у почетним поређењима чинило могућим, све док нисмо наишли на поуздан показатељ који нас је уверио у то. Наиме, у *Житију краља Драгутина* постоји место где се говори о томе како је краљ, размишљајући о пролазности и вечности, пожелео да се такође придружи монасима који у свом начину живота страдају Христа ради. Та мисао исказана је у реченици коју имају сви преписи осим данашњег варшавског и она гласи: и теѣхъ пости'ноути житіа· елико страждоуѣхъ х(рист)а ради.⁵ Са оваквом уверљивошћу не може се никако рачунати на могућност да је Азаријев препис Даниловог зборника настао са Јурашковог рукописа. Из овога следи закључак да је морао постојати најмање још један препис Зборника који се налазио у румунским крајевима и који је послужио у настанку оба сачувана преписа о којима је овде реч. Није немогуће да су у румунске

⁵ Наведено према препису А.

крајеве раније стигли још неки преписи, проистекли из исте текстолошке гране, од којих су два као веома сродна послужили независно један од другог као предлошци нашим преписима, али то је за сада ствар претпоставке.

Очигледно је да је неко већ пре настанка два наша преписа преправљао Зборник изостављајући или domeћући неке целине, што се пренело у новонастале рукописе. То се догодило најкасније непосредно пре средине XVI века, а свакако је могло бити и нешто раније. Измене које се очитују у ова два преписа нису довеле до мењања затечене лексике. Тек понегде се срећу варијанте углавном синонимске природе, али појаве преиначавања те врсте иначе се срећу међу преписима, те не морају имати извориште у променама до којих је дошло са намером да се изврши коренитија редакција.

Једна врло важна опаска писара преписа из данашње варшавске збирке говори о нечему што није занемарљиво у раду преписивача. На 78б страни уз речи и лѣзѣ написано је на левој маргини истом руком као у основном тексту ѡх(ѣ) изводѣ злѣ. Такође и на 88б страни стоји на левој маргини истоветна писарева белешка. Она се налази у висини реда у коме је текст донекле промењен у односу на А. У препису В пише и слѣзы цнѡгын неѡдобѣ стр(а)сти вѣнѣцѣ, а у А стоји и слѣзи цнѡг неѡдобѣ исповѣдиѣ стр(а)сти вѣнѣцѣ, што се не чини као посебан разлог да се писар поводом тога жали. Такве успутне негативне оцене предлошка не налазимо нигде у Азаријевом препису. Зашто је овом писару предлошак био лош ми не можемо знати. Да је он сачуван, знало би се какве препреке су биле на путу овом писару. Његово истрајавање у нормативима српскословенског језика креће се у знатним недоследностима. Оне се највише испољавају у одступањима код писања јата и јерија, као и у неуједначеном односу према исписивању јерова и пајерка. То се не мора чак узети као лична одлика овог писара, већ да је шаролико правописно стање мање или више пренето из предлошка. Да је ипак овај писар поникао у румунској средини говори повремено увођење назала, карактеристичних за средњобугарску редакцију, која се користила у румунским земљама. Такви примери су врло ретки и наводимо их као илустрацију писарева недоследности: бѣди, ма, та, хота.

Да овде није све довољно јасно, мора се наметнути и питање са каквог предлошка је преписивао овај писар. Ако је то био српскословенски предлошак, онда се може говорити о писару који је у нови препис уносио хотимичне облике који не припадају изворно том изводу, али ако је он пред собом имао већ прерађен предлошак средњобугарске редакције, која му можда није била сасвим блиска, није ли он онда са ње преносио на српске облике и притом се пожалио на „зао извод“, како је написао на споменутом месту? Ова питања није могуће решити без додатних сазнања о постојању непосредног предлошка.

Када је реч о Азаријевом препису, може се рећи да је он правописно далеко уједначенији не само у односу на други румунски препис, него и наспрам остала три преписа. Он је врло доследан у писању јата, јерија и јерова. Код њега се при-

међују повремене грешке какве се не налазе у другим преписима. Оне говоре или о превиђању праве речи, или о испуштању неких делова речи, као и о погрешном читању. Наводимо неке од њих:

ѣнка уместо ѣзка, междо уместо междоу, тацова уместо такова, доволноу трѣнѣ уместо до вѣноу трѣнѣ, сеце уместо сице, власть уместо въ сласть, трѣбоа уместо трѣбоуѣ, пеннець уместо пиан'ць, възлю уместо възлюб'лен'ноу, съвъпикъ уместо съвъкоупикъ, татаро уместо татаромъ, родилѣ уместо родителя, тавѣа уместо такоуѣ, слѣднѣго уместо последняго, защитѣа уместо защититѣа, безлюбикъ уместо без'любикъ, властна уместо властелы, о въсѣхъ уместо Овѣхъ(ь), неврѣдн уместо неврѣднѣ, не уместо на, ненеу уместо неку, хра уместо храмъ, егр уместо его.

Оба преписа настала у румунским земљама, заједно са својим предлошком, или их је можда било два, говоре о једној бочној грани са одређеним прерадама. Они су се јавили као потреба да се и у румунској средини, у којој је било и Срба, дође до тако важног литерарног дела са изразитом историјском подлогом која је у времену турског ропства пружала увид у немањихко доба. Ови преписи драгоцени су како по томе што представљају поуздан траг о распростраћености једног од најсложенијих дела српске књижевности, тако су и показатељ његове рецепције у румунској историографији, али и српској ако се узму у обзир *Хронике* грофа Ђорђа Бранковића у које је уносио поједине делове из неког од румунских преписа Даниловог зборника.

Цитирана литература

- Животи*, 1866: *Животи краљева и архиепископа српских*. Написао архиепископ Данило и други, на свијет издао Ђ. Даничић, Загреб 1866.
- Животи*, 1988: *Животи краљева и архиепископа српских. Службе*. Приредили Гордон Мак Данијел, Дамњан Петровић, данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Димитрије Богдановић, Дамњан Петровић. Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 6, Београд, Просвета, СКЗ, 1988.
- Мак Данијел, 1984: Г. Мак Данијел, *Прилози за историју „Живота краљева и архиепископа српских“ од Данила II*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XLVI, 1–4, Београд 1984, 42–52.
- Мак Данијел, 1991: Г. Мак Данијел, *Генезис и састављање Даниловог зборника*, Архиепископ Данило II и његово доба, Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, Београд 1991, 217–224.
- Трифунџић, Витић, 2001: Ђ. Трифунџић, З. Витић, *Житије краља Драгутина, у манастиру Теоктиста. Прилог познавању рукописног наслеђа архиепископа Данила II*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XLVII, 1, Нови Сад 2001, 17–25.
- Kaszlej, 1989: A. Kaszlej, *Odnaleziona kopisa dzieła Danila II «Životi kraljeva i arhiepiskopa srpskih»*, Зборник Матице српске за славистику, 36, Нови Сад 1989, 109–112.

- Kaszlej, 2005: A. Kaszlej, *The Lvov manuscript of Danilo II's „Životi kralyeva i arhiepiskopa srpskih“*, translated by Marcin Polkowski, Polish Libraries Today, 6, Warszawa 2005, 38–41.
- Наумов, 1991: А. Наумов, *Препис Даниловог зборника који је био у Лавову (BUL III), а данас се чува у варшавској Народној библиотеци (Акс. 10780)*, Архиепископ Данило II и његово доба, Међународни научни скуп поводом 650 година од смрти, Српска академија наука и уметности, Научни скупови, књига LVIII, Одељење историјских наука, књига 17, Београд 1991, 211–215.
- Mircea, 1963: Ion-Radu Mircea, *Relations culturelles roumano-serbes au XVIe siecl*, *Revue des études sud-est européennes*, I, 2–4, Bucarest 1963, 377–419.
- Bogdan, 1909: Ion Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, Bucarest 1909.
- Mitric, 2018: Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor Slavo-române din biblioteca mănăstirii Sucevița*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași 2018.
- Данилови настављачи, 1989: Данилови настављачи. Данилов Ученик, други настављачи Даниловог зборника, Стара српска књижевност у 24 књиге, Књига седма, Приредио Гордон Мак Данијел, Данашња језичка верзија Лазар Мирковић, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1989.
- McDaniel, 1980: G. L. McDaniel, *The lives of the Serbian kings and archbishops by Danilo II: textual history and criticism*, University of Washington 1980.

Tomislav Ž. Jovanović

TWO TRANSCRIPTIONS OF DANILO'S *BOOK OF KINGS* AND ARCHBISHOPS OF SERBIAN DESCENT FROM THE ROMANIAN COUNTRIES

Summary

During the sixteenth century, two copies of Danilo's Book of Kings and Archbishop of Serbia were created in the Romanian regions. Both copies were soon donated to the Sučevica Monastery, located in the north of Romania – area of Bukovina. Today, only one of them is in the manuscript collection of this monastery, unfortunately the other one is unknown when he was taken away and was for a long time first in Lvov, and is kept today in the National Library in Warsaw. The transcript in the Warsaw Library was written in Serbian and transcribed in Sučevica by the Bulgarian Editorial Office. Both transcripts are important for understanding the overall textual state of Danilo's Proceedings in its preparation for the critical edition.

Key words: Danilo, Book of Kings, Romania, transcription, Sucevita Monastery, texts.

ЛЕКСИЧКИ СЛОЈЕВИ ДВАЈУ ПРИМОРСКИХ ТЕСТАМЕНАТА ИЗ XVIII ВЕКА

У раду је анализирана лексика двају тестамената насталих на Приморју (Дубровник, Херцег Нови) у првој половини XVIII века. Реч је о тестаментима Хаџи Јова Дукиног Витковића, дубровачког трговца родом из околине Требиња, из 1707. године и Јова Стевановог Делина, трговца са Пода, који је пословао у Венецији, из 1744. године. Документе је објавио Г. Комар 2016. године (*Ћириличне опоруке бокешког, требињског и дубровачког краја 1392–1834*).

Лексика ових споменика врло је разнородна и одражава различите културне утицаје под којима је било становништво јужног Јадрана. Уочени су бројни романизми (*тестаменат, прокурадури, ереди, динар, цекин*), који углавном обухватају правну и економску терминологију и називе монетарних јединица, грецизми и славенизми из сфере православне религиозности (*монастир, калуђер, саландар; баштина, одежда, самрт*) и турцизми којима се именују предмети из свакодневног живота (*долама, мерџан, џевердар, тептер*).

Кључне речи: тестаменти, јужни Јадран, лексика, етимологија, позајмљенице.

1. Тестаменти (опоруке, завештања) представљају посебан жанр пословне писмености у коме доминира народни језик, будући да је реч о тринаестој од четрнаест установљених рубрика старе српске књижевности [Толстој, 2004: 152–154].³ Порекло тестамента као правног акта везује се за римско право, а током средњег века завештање представља не само последњу вољу, већ и моралну и верску обавезу појединца због легата цркви и добротворним установама [Сиврић, 2009: 195].⁴

¹ nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а рађено је и у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* [360/1-16-10-01] Филозофског факултета у Нишу.

³ Н. И. Толстој завештања сматра пословним и практичним списима писаним на старом српском пословном књишком језику [2004: 152–154].

⁴ Структура и садржај тестамената били су устали, а прате их и одговарајуће формуле. У уводном делу (*interductio*) наводе се име и презиме опоручитеља, датум и место настанка опоруке и напомена о телесном и душевном стању опоручитеља, као и да тестамент пише својом вољом; у средишњем делу (*dispositio*) пописују се легати црквама и добротворним

1.2. Предмет овог рада биће лексички слојеви језика двају приморских тестамената: дубровачког трговца Хаџи Јова Дукиног Витковића, који је био родом из села Мостаћи из околине Требиња, из 1707. године [Комар, 2016: 39] и новског трговца Јова Стевановог Делина, родом из села Поди, из 1744. године [Комар, 2016: 79].

1.2.1. Тестамент Хаџи Јова Витковића чува се у Државном архиву Дубровника⁵ и има три листа писана брзописном ћирилицом са просечно 35 редова на страни.⁶ Рашчитао га је и два пута објавио Г. Комар [2012: 712–718; 2016: 39–48], обогативши друго издање снимком читавог текста [2016: 43–48]. Садржину опоруке анализирао је М. Сиврић [2009: 202–204], истакавши да је споменик занимљив и због писма и језика.⁷

1.2.2. Тестамент Јова Стевановог Делина сачињен је у Венецији а чува се у Архиву Херцег Новог.⁸ Спада у ред опорука написаних у тренутку изненадне болести током путовања [Комар, 2016: 5]. Писан је брзописном ћирилицом, има четири листа, просечно 36 редова по страни. И овај тестамент издао је Г. Комар објавивши снимке [2016: 84–87, 91–94] и рашчитавши текст [2016: 80–83].⁹

установама и распоређује се покретна и непокретна имовина родбини и пријатељима; у завршном делу (*conclusio*) пишу се имена универзалног наследника (*errede universale*) и сведока, извршитеља опоруке (*erppitropi*). На крају тестамена честа је формула о неповредивости последње воље [Сиврић, 2009: 197–200].

⁵ Према Г. Комару [2012: 42]: *Testamenta notariae*, сигнатура DAD, T. N, No 73, f. 138–141.

⁶ На странама 1r, 2r, 3v има и текста који је писан латиницом приликом предаје тестамена 1707. и његовог отварања 1710. године.

⁷ Графјиске и језичке одлике овог тестамена анализирале су у раду [Јовић, 2019], где су представљени и овде изнети подаци о дужини споменика, издањима, садржини итд. Садржина тестамена укратко је ова: одредивши извршитеље тестамена, Хаџи Јово је за опела и помен наменио велики број новчаних легата дубровачким црквама и православним црквама и манастирима од Јерусалима, преко Свете горе, Јадранског приморја и Сарајева, до Фрушке Горе. Оставио је и неколико хуманитарних новчаних легата сиротињи. За главног наследника своје непокретне и покретне имовине одређује супругу Вимију, уколико се не преуда, своју децу и неке рођаке. Осталим многобројним рођацима и пријатељима оставља ситније новчане износе и предмете (нож, ханцар, иглу сребрну, доламе, кожух и сл.). Опорука има и два додатка (*aditia*), датирана истим датумом као и први део тестамена, у којима Хаџи Јово даје још неке напомене о подели своје имовине.

⁸ Прецизне податке – Политичко-управни Млетачки архив, ф. 164, 34 – даје Г. Комар [2016: 83].

⁹ У кратким цртама, текст ове опоруке садржи следеће: затечен болешћу у Млечима, далеко од куће, 24. маја 1744. по старом календару, Јово Делин најпре налаже да у случају смрти буде сахрањен у тамошњем православном манастиру Св. Ђорђа, затим наводи приходе и потраживања од радње коју води заједно са Ником Радуловим из Топле, као и улог у послу који га је довео у Млетке. Оставља одређене своте за помене својим родитељима и себи већем броју православних цркава и манастира дуж Јадрана, манастиру Хиландару и јерусалимској

х сугасником к. Пример *ханђел* [< грч. ἀγγελος, Скок I: 42–43, в. *andeo*], са секундарним х, одражава несигурност у изговору овог гласа.

а) алина 2г/16, ерцеговаукома 2в/23, мандалини... родинци 2в/27; що би доодило доодка 3г/26, ќе се наоде 3в/26; реко 2г/11, 18, робова рнџанскне 2в/32, итд.; 8 цек8 3г/23–24;

б) н ѿк8 1г/27, налад8 н ѿсам стотина 1в/19, се наодин 1г/3, свон8 свр8 1г/13, реко саландара 6 2г/22, ѿ моне дѣжника 1в/24–25 итд.; мого ханђела ранитела 4г/15.

1.3.2. Од морфолошких катеторија скрећемо пажњу на: промену дво-сложних хипокористичних имена типа *Јово*, *Иво*; готово доследно чување резултата друге палатализације у промени именица женског рода на -а у ДЛ јд.; Г мн. именица са наставком -а; ДЛ мн. именица са наставком -ма (с тим што се чешће јављају наставци -ом, -ам) и наставке тврдих заменичких основа у заменичко-придевској промени [Ивић, 2001: 181–183].

1.3.2.1. Имена типа *Јово*, *Иво* деклинирају се попут именица мушког рода, што је одлика јужних и југоисточних говора источнохерцеговачког дијалекта [Ивић, 2001: 181]:

а) нова 1г/2, нка попова 3в/19; нов8 понавци 3г/1;

б) 8 истога ннка 2в/34, г(осподина) снма 2в/35, г(осподин8) бож8 2в/17, истома ннк8 2в/33.

1.3.2.2. Код именица женског рода на -а у ДЛ јд. готово доследно се чувају резултати друге палатализације:

а) дѣци 2в/17, 3г/34, саватн8 владци 2в/22, 23, 24; снаси станнини 2г/39–2в/1; поред: слѣги 3г/6;

б) г(о)џп(о)џи мѣци 1в/14, 8 вѣтизи 1в/22, поред: мѣнон госпоџи мѣнки 2г/20, 8 нѣтиги 1в/1.

1.3.2.3. У Г мн. именица јавља се наставак -а:

а) аргата стотин8 1г/11–12, по динара 10 1г/12, десет љевонака сирота 2в/30, робова рнџанскне десет 2в/32, 8 тѣрака 2в/33, кнше реуенне динара 3г/21;

б) анѣара пет стотина 1в/14, ѿ моне дѣжника 1в/24–25, дѣгнѣ дѣгова свнѣтовнне 2г/14.

1.3.2.4. ДЛ мн. именица долазе и са наставком -ма (с тим што се чешће јављају наставци -ом, -ам):

а) ѡбѣснѣмѣ н неговнѣмѣ роџаџица 1г/4, по... манастирѣма 1г/3–4; калѣѣроѣм 1в/6, датн по манастироѣм 2г/20, мѣнѣм роџакоѣм 2г/23, по царкѣма 1г/3, 3г/27, 3в/13, 8 рѣма 1г/5, на галѣма 2в/32 итд.;

б) н даѡ кѣтѣма 2г/1, мѣнѣм наслѣдѣниѣма 1в/24; 8 мѣѣниѣма 1г/23, 8 скрѣтѣма 1в/23; 8 неговнѣмѣ мѣлѣтѣма 3г/15 итд.

1.3.2.5. У заменичко-придевској промени обични су наставци тврдих заменичких основа:

а) мѣнѣм 2г/23, нѣа ѡвнѣ тестаменат 3г/22–23, мѣнѣм проѣвѣрадѣроѣм 3в/1, ѡбѣгнѣмѣ 3г/26–27, 3в/6, ѡд мѣнѣ ерѣдн 3в/9 итд. (в. и 1.3.1.1.а);

б) с овнед монеа тестаментом 1г/18–19, дѣгнѣ дѣгова свѣтовнѣ 2г/14–15 итд.

1.4. Циљ овог рада је да се покаже како су се различити културни утицаји, којима је било изложено становништво јужног Јадрана, одразили на лексику анализираних тестамената, писаних источнохерцеговачким дијалектом српског народног језика. Осим српскословенске и грчке лексике која је долазила углавном из сфере религије, очекују се романизми и турцизми. Са латинским културним утицајем Словени су се сусрели од насељавања приморског залеђа и Јадранског приморја [Ивић, 1986: 24], док је италијански неколико векова касније постао језик културе и трговине, а затим и администрације. Турски језик продирао је из залеђа, које је од последње четвртине XV века било под турском влашћу, при чему је добар део најбогатијег и најутицајнијег слоја становништва, под притисцима, али и ради очувања своје моћи, брзо примио ислам [Ивић, 1986: 76].

2. Анализа лексике потврдила је присуство свих очекиваних лексичких слојева: доминантне српске народне лексике, српскословенских религијских термина, романизама различитог порекла (латинског, италијанског, француског) – који су најбројније позајмљенице, турцизама, грецизама и малобројних речи из других европских језика (немачког и мађарског).

2.1. У тестаментима доминира српска народна лексика из које се посебно издвајају:

2.1.1. називи родбинских односа: *рођак*, *родитељ*, (госпођа) *мајка*, (покојни господин) *отац*, *брат* /*браћа*, *сестра*, *ујна*, *жена* / *љубовца*, *ђеца*, *син*, *кћер*, *зет*, *сна(х)а*, *синовац*, *унук*;

а) монеа рођаком 2г/23, роднѣла 2г/20, матер 1в/3, отац дѣка 1в/3, братѣ 2г/30, з браћом 3а/1, сестрѣ станн 2г/35, жена госпођа вѣдина 1г/8, нектановон кѣцн 8 мостар 2в/29, син алн кѣнн 2г/18–19, моон кѣрн 2г/17, зѣтѣ мѣтрѣ 2г/22, чѣтрѣн снаам вѣтковѣка женам 2г/33, синовѣцѣ сладѣѣвѣ 2в/35, вѣнѣкѣ станнѣнѣ 2г/37;

б) мѣнка 1в/11–12, мога поконнога г(осподина) ѿца 2г/18–19, мон брат 2г/7, браћа ѿровѣнѣн 1в/21, свакон сестрѣн 2в/24, моонѣн вѣнн 4г/18, за монѣн прѣдрагѣ лѣбовѣцѣ 3г/26–27, сѣротн кѣрн 2в/26;

2.1.2. правни и економски термини и изрази: *имуће* 'имовина', *очинство* 'очевина', *наследник*, *добит*, *до(х)одак*, *дуг*, *дужник*; *у готову*; *умруће*:

а) кон вѣнѣн на очинствѣ 8 мѣстаѣм 2г/25, що вѣн доодѣло доотка на ове дѣнѣре 3г/25–26;

б) мога мѣвѣка 1г/15–16, монеа наследѣнѣнѣм 1в/24, даѣѣѣ коѣѣ сѣгѣрѣ на доѣнт 3в/14, дѣгнѣ дѣгова свѣтовнѣ 2г/14, ѿ моне дѣжѣнка 1в/24–25, прѣда 8 готовѣ 3г/10; да 8 моѣѣ вѣрѣѣѣ 4г/13;

2.1.3. називи за комаде накита: *ков* [РМС II: 761, *ков* '2. ковано злато и сребро, као украс на хаљинама и оружју'], *прстен*, *игла*:

а) що є не алнна н кова 2г/16, нгле сребарне 2г/30–31;

б) пет прстена ѿ злата 3в/3.

2.2. Српскословенске фонетске особине имају лексеме: *баштина*, *одежда*, *самрт*, *саборни*, *вазнесеніје*, *рождаство*, *грчаски*, *васаки*, *опело*, које и језички потврђују конфесионалну припадност опоручитеља:

а) башинн 1в/1, одежда 1в/20, 30, самартн 3в/2, васакo лeтo 3в/12, опело 1в/27, опела 3г/27, 3в/12, поред народног: опнело 1г/18, 20;

б) що сам спенчаво 8 башинне 2г/1, самртн 1г/5, 8 црквѣ саборнѣ хрнстово вазнесенне 2г/30, рoждaствo пресвете богодатере 2в/4–5, по грчаскн 1г/2.

2.3. Међу позајмљеницама највише је романизама, већином правних и економских термина, назива монетарних јединица, назива за различите врсте накита и др.

2.3.1. Правни термини углавном су старије позајмљенице, у крајњој линији, латинског порекла, али често са фонетским изменама у духу италијанског језика, односно неког од његових дијалеката, у шта се овом приликом неће детаљно улазити. Јављају се термини: *тестаменат* [РМС VI: 196, *тестамен(а)т* < лат.], *прокурадур* / *прокуратор* 'извршитељ тестамен-та' [РМС V: 182, *прокуратор* < лат. '1. онај који управља чим, управитељ; 2. онај који као опуномоћеник заступа кога'], *еред* [Скок I: 664, *hered* 'баштиник, наследник, потомак' < лат. *heres* > тал. *eredē*], *авермавати* / *афермавати* 'потврдити' [РМС I: 113, *афирмација* < лат. 'потврђивање; потврда, признање'], *дота* [РМС I: 751, *дота* < тал. покр. 'мираз'; Скок I: 427–428, *dot*],¹² *дићарати* [РМС I: 680, *диктат* лат., *диктирати*]:

а) тастаменат 1г/2, прокѣрадѣрн 1г/5, 2г/16, од моне ѣнерн ередн 3в/11, за мone нмѣѣ мone ередѣ 3в/16, авермакам горне писмо 3г/6–7, авермакам ово писмо 3г/30–31;

б) монем тестаментом 1г/14, од мone ереда н прокарадѣра 1г/17–18, на нѣво делнн афермакам овн тестаменат 1в/37,¹³ 8писано 8 картн ѿ ретене доте 3г/33, 8 картн доталон 3г/35, днѣара како нареѣѣ 1г/5.

2.3.2. Економски и трговачки термини већином су италијанског порекла, а неки од њих постали су интернационализми: *капитал* [РМС II: 657, *капитал* < лат.], *роба* [Скок III: 151, *rob*², *roba* '1. хесап, стока, трг; 2. материја од које се прави рубље, одећа; рухо, 3. баршун, 4. грабеж', балкански турцизам италијанског порекла, на западу може бити старија позајмљеница

¹² Придев *дотао*, *дотала*, *дотало*, изведен од именице *дота*, није потврђен у прегледаним речницима.

¹³ Чување сугласника *ф* у овој речи у тестаменту Јове Делина одражава јачи страни језички утицај, што поткрепљује велики број других позајмљеница у језику овог споменика.

из далматороманског], *коштати* [Скок II: 165, *koštati* < далматоромански остатак], *бутига* [Скок I: 245, *butiga* 'трговачки термин) дућан' < тал.], *бутига* у *кумпани* 'продавница у сувласништву' [РМС II: 806, *компанија* фр. '1. друштво..., 2. трговачко или индустријско друштво...'], *сума* [Скок III: 360, *suta* 'свота', латинизам или италијанизам, потврђен од XV века], *каведао* [Скок II: 67, *kavedao* 'главница' < млет., не пре XVII века],¹⁴ *скрит* [Скок III: 270, *skrivan*; в. *skrit*, забележено у Боки у значењу 'обвезница' < тал.], *конат* [Скок II: 137, *konat* 'рачун' < тал.], израз: *учинити конат* 'извести рачун', *ризик* [Скок III: 149, *rizik* 'одважност, опасност' < интернационални италијански трговачки термин грчког порекла], *спенчати* 'утрошити' [Скок II: 636, *pendžati*, у Дубровнику и Цавтату 'трошити, продавати' < далматоромански, италијански],¹⁵ *облегати* [Скок II: 537–538, *obleg*, в. *obligati* 'обавезивати', уп. преведеницу *облигација* 'обвезница' < тал.], *либро* 'пословна књига' [РМС III: 201, *либар* лат. покр. 'књига' и 202, *либро* лат. арх. 'либар']:

б) што је чнега капнтала 1v/30, сва роба кошта де 1v/6, нмадм еднх бѣтнгх кола е 8 кѣмпани 1r/28–29, 8 све трн сѣме што сѣ ѡзгор 1v/15, 8 консон бѣтнгз наѡдн се мога каведала 1r/31, 8 скрнтх од нашега ѡртаклава 1r/32, на ватнмоуѡм нашеуѡм контх 1v/1, како смо бѣтннлн конат 1v/28–29, 8 двковнѡа на рнзнкх 1v/13, што сам спенчало 8 башнне 2r/1, што сам рнпенчало 8 кордхн ѡ злата н пенднн ѡ злата 3v/4–5, пнсмо 8 коуѡ сѣ дн ѡблегалн 1v/18, н нне роба како е рнпсано 8 моуѡ лнбрѡ моуѡм рѡкоуѡ 1v/5–6.

2.3.3. Посебно издвајамо називе монетарних јединица, које су биле у употреби у градовима на Јадрану и у јадранском залеђу. Они представљају позајмљенице различите старине, а некада и путева позајмљивања: *динар* [Скок I: 405–406, *dinar* < лат., стара позајмљеница присутна у старословенским рукописима], *дукат* [РМС I: 804, *дукат* тал. 'млетачки новац из XIII столећа; златни новац различне вредности уопште'], *грош* [Скок I: 624–625, *groš* 'бакрен новац' < од тал. преко немачког], *цекин* [Скок I: 255, *seka*, в. *sekin* 'млетачки дукат' < тал.], *либра* [Скок II: 293, *libra* '1. новац, енглеска фунта, 2. мера за тежину' < тал.], *мунида* [Скок II: 454, *moneta*; в. *munita*, у Дубровнику, *tunida*, у Перасту 'ситни звечећи новац', у овим облицима може бити далматоромански језички остатак], *газета* [Скок I: 557, *gazeta* 'стари мали бакарни млетачки новац' < тал. < грч.], *солда* [Скок III: 304, *solda* 'новац' < тал.]:

а) динара 1r/12, 3r/5, двката 1r/12, гроша 25 1r/14, цекнна 4 1v/27;

б) по двката двадесет н пет 2v/18–19, цекнна сто 1v/10–11, цекнна пет 2v/12, двадесет нлада лнбара двннде о(а) далмцацне 1v/2–3, по десет газета 1v/3, соллада трннлс 1v/7.

¹⁴ Номинатив преузет од П. Скока будући да пример долази у ген. *мога каведала*.

¹⁵ У прегледаним речницима није потврђен префиксални облик глагола *пенчати* – *рипенчати*, чије је значење из контекста у тестаменту Јове Делина реконструисано као 'уложити'.

2.3.4. Италијанског порекла су називи за различите врсте накита који се појављују као предмет оставине: *кордун* [Скок II: 153, *korda* 'ланац', *kordun*, у Рисну, потврде из XVI века, '1. широка трака, врпца на шеширу, 2. међа, граница, 3. ланац' < тал.], *пендин* [Скок II: 636, *pendjun* 'наушнице у жена', в. *pendin*, у Дубровнику 'драги камен који се носи о врату' < тал.], *манина* [Скок II: 370, *manina* 'наруквица' < тал.], *медаља* [Скок II: 397, *medalja* 'медаљон' < фр. или тал.]:

б) *кордан* $\bar{\omega}$ злата 3v/4, *пендин* $\bar{\omega}$ злата 3v/4–5, *недне манне* $\bar{\omega}$ злата и *медала* $\bar{\omega}$ злата 3v/10.

2.3.5. Има и разноврсне друге лексике романског порекла: *галија* [Скок I: 547, *galija* 'велики брод на весла' < тал.], *вол* [РМС I: 416, *волумен* лат. '1. обужам, обим, садржај; запремина, 2. свезак, књига, том;'], *сигуро* [Скок III: 233, *sikur* 'поуздан' < тал., промена k > g из млетачког дијалекта], *карта* [Скок I: 658, *harta* '1. папир, 2. лист у књизи, 3. карта код игре' < тал. *carta* < лат. *charta* < грч.], *непуча* [Скок II: 511, *neput* 'рођак', дем. *непучица* 'сестрина, братова кћи, унука, ... нећакиња' < далматско-романски лексички остатак из терминологије сродства], *комунитад* [Скок II: 136, *komun* 'општина', у Паштровићима *комунитад* < тал.], *кужина* [Скок II: 224, *kuhati* < лат. преко старовисконемачког; *kužina*, на Јадрану, позајмљеница из млетачког], *нота* [Скок II: 545, *nota* '2. писмено саопштење' < тал.], *доктур* [Скок I: 423, *doktur*, Дубровник XV век < лат.], *кастел* [Скок II: 57–58, *kaštel* 'градац, град, кула' < тал. < лат.]:

а) на *гална* 2v/32, *парвн вол* 3г/14, да е боле н *сикурне* 3v/4, *сигуро место* 3v/24;

б) *сигурне до смрти* 1г/8–9, *вписано 8 карти* $\bar{\omega}$ *речене доте* 3г/33, *монед непуча* 3v/20, 8 *нашон комунитад* 2v/14, *аванс н кужинс* 2г/2, 8 *ноти 8 мене дома* 2г/4, $\bar{\omega}$ *доктура каштелн н(с) спнета* 2г/10.

2.4. Грецизми у анализираним тестаментима претежно су термини из сфере религије: *манастир* [РМС III: 292, *манастир*], *калуђер* [РМС II: 637, *калуђер*], *пон* [РМС IV: 702–703, *пон'*], *летурђија* [РМС III: 197, *летургија*, *летурђија*], *саландар* [РМС V: 615, *саландар* 'награда калуђерима за молитве мртвима између Ускрса и Спасовдана'], *трпеза* [РМС VI: 309, *трпеза* грч. '1. сто, 2. јело, обед, 3. даћа'], али и други називи: *аргат* [Скок I: 59, *argatin* 'надничар', балкански грецизам], *иљада* [Скок I: 666–667, *hiljada*]:

а) по... *манастирца* 1г/3–4, *калуђер* 1г/9, *попс* 2г/21, *понс летурђине* 1v/2–3, *саландар велики* 1г/18, 20, *трпезе по манастирца н опела* 3v/20–21; *аргата* 1г/11;

б) *иљада н осам стотина* 1v/19, 8 *цркве н манастире* 2г/16, *шес саландара* 2г/19.

2.5. Турцизми су у XVIII веку били лексички слој чврсто утемељен у речнику становништва које је готово три века било у контакту са носиоцима турског језика. У тестаментима Јова Вуковића и Јова Делина речима турског порекла именују се:

2.5.1. различити предмети и појмови из свакодневног живота, укључујући и религију: *авлија* [Шкаљић, 1989: 106, *avlija* < грч.], *алат терзински* [Шкаљић, 1989: 85, *alat*; 613, *terzija*], *долама* [Шкаљић, 1989: 222, *dolama* 'врста старинске мушке и женске ношње, слична капуту'], *мерџан* [Шкаљић, 1989: 459, *merdžan* 'корал'], *копча* [Скок II: 146–147, *kopča* 'дугме, пуце' < балкански турцизам], *ракија* [Шкаљић, 1989: 530, *rakija*]; *аци* [Шкаљић, 1989: 296, *hadžija*, *hadži* 'онај који је извршио хаџ...']:

а) *долама* 2v/3, *од мерџана* 2v/22; *аги* 1г/2, 2v/22, 25, *брата мах копчи сребарне* 2г/30;

б) *8 ракии* 1v/28, *аванс н квџинс* 2г/2, *дон алат терзински* 2v/34;

2.5.2. називи оружја: *анџар* [Шкаљић, 1989: 310, *handžar* 'дуги шиљаста нож'], *џевердар* [Шкаљић, 1989: 235, *dževerdar* 'врста старинске пушке која је украшена седефом и драгим камењем'];

а) *анџар дон окован* 2г/37, *џевердар* 2v/3;

2.5.3. појмови из сфере економије и трговине: *вајда* [Шкаљић, 1989: 275, *fajda*, *vajda* 'корист, добит'], *вересија* [Шкаљић, 1989: 640, *veresija* 'продаја на кредит'], *ортаклук* [Шкаљић, 1989: 503, *ortakluk* 'заједница, пословно удруживање'], *тептер* [Шкаљић, 1989: 606, *tefter*, *tevter*, *defter* 'бележница, регистар, протокол, трговачка књига дуговања и потраживања']:

а) *од ове ванџе* 3v/4, *тептер* 3v/26;

б) *8 скрпџа од нашега ортакавџа* 1г/32, *наплати вереснџ* 3г/9–10.

2.6. Ретке су позајмљенице из других језика попут германизма *џек* [РМС VI: 789, *џек* нем. '1. ист. сталешко удружење занатлија, обртника једне струке...'] и хунгаризма *варош* [РМС I: 333, *варош* маџ., *маџарија* [Скок II: 349–350, *Madžar*, в. *mađžarija* 'мађарски / аустријски дукат']:

а) *8 џекџ* 3г/23–24, 3v/3–4; *маџарна* 1v/4, 7, 9;

б) *на варошн* 8 *новомаџ* 1v/19.

3. Већина овде поменутих лексема преузетих их страних језика представља такозвану цивилизациону лексику, у коју спадају речи (позајмљене, нове или старе са новим или промењеним значењем) „које су улазиле у језик услед политичких, друштвених, економских промена или због нових предмета, нових проналазака итд.“ [Невекловски 2008: 248]. Сигурно је и да број позајмљеница у језику прегледаних тестамената не би био толики да њихови носиоци нису житељи трговачких центара (Дубровник, Херцег Нови), у којима је у живој употреби био италијански као језик трговине, културе и администрације, што ствара готово билингвалну средину у којој је, по правилу, туђица много више него у срединама где тога нема [ЕРСЈ, 1998: XVI]. Значајно је да је, упркос томе, како је показано у 2.1.1, терминологија родбинских односа остала словенска.

3.1. Иако два анализирана тестамена спаја занимање опоручитеља (трговина која подразумева језичке контакте), географски и језички простор (урбани делови јужног Јадрана и источнохерцеговачки дијалекат) и време настанка (XVII век уз разлику од скоро четири деценије) – међу њима постоје и видне разлике у погледу употребе позајмљеница.

Тестамент Хади Јова Витковића, трговца пореклом из приморског залеђа, има нешто више турцизама и знатно мање романизама, при чему не бележи романизме из сфере економске терминологије (2.3.2) и називе за врсте накита (2.3.4). Јово Делин, пореклом из околине Херцег Новог, диктирао је своју опоруку у Венецији четрдесетак година касније, што може имати утицаја на појачано присуство економске терминологије романског порекла у њеном језику.

3.2. У фонетском лику неких позајмљеница из оба тестамена могу се уочити гласовне промене у духу народног језика, у виду нестабилности гласова *ф* и *х* (*авермавати*, *вајда*, *тептер*; *еред*, *иљада*, *анџар*, *аџи*, *цек*), које јасно упућују на њихову одомаћеност у то време. Чување сугласника *ф* у речи *афермавати* у опоруци Јова Делина у складу је са јачим страним језичким утицајем који се у језику ове опоруке читује и већим бројем позајмљеница.

Локалнији карактер имају романизми у тестаменту Јова Делина: *мунда*, *пендин*, *непуча*, *доктур*, *кордун*, *комунитад*, који су, према подацима пронађеним код П. Скока, забележени у облицима обичним у Дубровнику, Рисну и Перасту.

3.3. Међу анализираним лексемама уочено је неколико синонимских парова: *имуће* – *баштина*, *умруће* – *самрт*, *жена* – *љубовца*, од којих издвајамо: *рођака* – *непуча*, *ортаклук* – *кумпана*, *тептер* – *либро*, који показују прожимање, али и границу културних утицаја на релацији залеђе–приморје, што би требало проверити на ширем и разноврснијем корпусу.

3.4. Романизми *бутига*, *цекин*, *галија*, *карта*, *комунитад*, *конат*, *кордун* и др., забележени у тестаменту новљанског трговца Јова Делина, потврђени су у говорима Боке Которске [Мусић, 1972; Липовац-Радуловић, 1981].

4. Могло би се закључити да су се тестаменти из прве половине XVIII века, двојице приморских трговаца – Дубровчанина Хади Јова Дукиног Витковића, родом из околине Требиња и Јова Стевановог Делина, родом из места Поди – показали као веома захвална грађа за лексичка истраживања. Писани народним језиком, источнохерцеговачким дијалектом, они обилују разговорном лексиком у којој се одражавају различити културни утицаји на

овом подручју. Удео лексике страног порекла разликује се у прегледаним споменицима. У опоруци писаној касније, половином XVIII века, више је позајмљеница што, једним делом, свакако, зависи и од језичких одлика појединца, али може одражавати и јачи страни културни утицај у овом периоду, што би требало проверити на обимнијој грађи.

Лексика ових опорука сугерише да у првој половини XVIII века на јужном Јадрану доминира романски културни утицај у сфери правне и економске терминологије, као и у називима за врсте новчаних јединица. Значајније су присутни још и турцизми различитог значења. Грцизми су углавном везани за православну религију, док је број осталих позајмљеница занемарљив. Терминологија родбинских односа остала је словенска у оба тестамена. У речима страног порекла огледају се неке од особина народног језика, нпр.: супституција сугласника *ф* (*авермавати, вајда, тептер*), губљење гласа *х* (*еред, иљада, анџар, аци*) или његова супституција (*цек*) – које упућују на то да су се ове речи одомаћиле и ушле у ширу употребу.

Литература

- ЕРСЈ, 1998: *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога н. с. 15. Београд: Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ.
- Ивић, 1986: П. Ивић, *Српски народ и његов језик*. Београд: СКЗ.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, (Приредио: Драгољуб Петровић), Целокупна дела П. Ивића; т. 2. Сремски Карловци – Нови Сад : Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Јовић, 2019: Н. Јовић, О језику тестамена Хаци Јова Дукиног Витковића из 1707. године, у: *Друга научна конференција Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума*, Требиње, 21–22. јуна 2019. године. Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци · Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву · Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци · Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске · Удружење историчара Републике Српске „Милорад Екмечић“ (у штампи).
- Комар, 2012: Г. Ж. Комар, *Ћирилична документа Дубровачког архива, Прилози историји свакодневног живота на тремећи Дубровника, Требиња и Новог 1395–1795* (треће допуњено и измјењено издање). Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.
- Комар, 2016: Г. Ж. Комар, *Ћириличне опоруке бокешког, требињског и дубровачког краја 1392–1834*, (Приредио: Горан Комар). Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.
- Липовац-Радуловић, 1981: V. Lipovac-Radulović, *Romanizmi u Crnoj Gori – jugoistočni dio Boke Kotorske*. Cetinje – Titograd : Obod – Pobjeda.

- Мусић, 1972: S. Musić, *Romanizmi u severozapadnoj Boki Kotorskoj*. Beograd : Filološki fakultet.
- Невекловски, 2008: Г. Невекловски, Цивилизациона лексика у српском и хрватском језику у XIX веку. *Јужнословенски филолог* LXIV, 247–260.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- Сиврић, 2009: М. Sivrić, О опорuci – структура i sadržaj s osvrtom na oporuke trebinjskih oporučitelja do 1808. godine. *Tribunija* br. 12, 195–207.
- Скок: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Толстој, 2004: Н. И. Толстој, *Студије и чланци из историје српског књижевног језика*. Београд – Нови Сад : Завод за уџбенике и наставна средства · Вукова задужбина · Матица српска.
- Шкаљић, 1989: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Šesto izdanje. Sarajevo: Svjetlost.

Nadežda D. Jović

LEXICAL LAYERS IN TWO TESTAMENTS FROM THE EIGHTEENTH CENTURY ORIGINATING FROM THE SOUTHERN ADRIATIC

The paper analyzes the lexis of two testaments incurred on the south Adriatic coast (Dubrovnik, Herceg Novi) in the first half of the eighteenth century. It is a testament of Haji Jovo Dukin Vitkovic, Dubrovnik merchant born in the area of Trebinje, from 1707, and of Jovo Stevanov Delin, a merchant from Podi, which operated in Venice, from 1744. Documents were published by G. Komar 2016 (*Ćirilичne oporuke bokaškog, trebinjskog i dubrovačkog kraja 1392–1834*).

Lexicon of these monuments is very diverse and reflects the different cultural impacts on the population of the southern Adriatic. There were observed numerous Romancisms (*testament, prokuratur, eredi, dinar, cekin*), which were mostly the legal and economic terms and names of monetary units, Greek and slavic lexical elements from the sphere of orthodox religiosity (*monastir, kaluđer, salandar; baština, odežda, smart*) and the turkish borrowings which assigning objects from everyday life (*dolama, merdžan, dževerdar, tepter*).

Keywords: testaments, southern Adriatic, vocabulary, etymology, borrowings.

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ СРБА У ТЕМИШВАРУ ПРЕ И НАКОН ЗАВРШЕТКА ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Током рада на докторској дисертацији *Темишварски Срби и прва југословенска држава 1918–1921. године* сакупила сам велики број података о свакодневном животу Срба у Темишвару у периоду провизоријума између српске и румунске власти након завршетка Првог светског рата. Крај Првог светског рата Срби у Банату дочекали су схватања да Аустро-угарска монархија није њихова права домовина, а њихов отпор према рату показао је жељу за променом режима и чежњу за националним уједињењем са браћом изван црно-жуте монархије. Темишвар у то време бива центар српског Баната, али није српска варош. У граду од преко седамдесет и четири хиљаде становника живело је само око четири и по хиљаде Срба. Остало становништво било је немачко, мађарско, румунско и јеврејско. О таквом Темишвару сазнајемо из писања Милоша Црњанског, који је у њему живео у годинама пред Велики рат. Сећања Црњанског доносе нам значајне податке о свакодневном животу, навикама али и о проблемима темишварских Срба пре почетка рата. Након завршетка Првог светског рата присуство српске војске српско становништво у Темишвару доводи у положај грађана првог реда и за њих, без сумње, отпочиње другачији свакодневни живот од онога који су водили као народности са ограниченим правима у бившој Аустро-угарској. Праћење српске банатске штампе, у највећој мери листа *Слога*, који је излазио у Темишвару од децембра 1918. године до краја јула 1919. године, а чија се периодика чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду доноси нам велики број података о њиховом свакодневном животу.

Кључне речи: Темишвар, Срби у Темишвару, српски империјум, свакодневни живот, 1918. година, 1919. година.

Бављење друштвеном историјом, поред политичке, представљало је велики научни задатак. Иако је у свету одавно постало уобичајено да се проучава појединац, обичан човек, код нас се историчари у већој мери баве историјским личностима, политичарима, онима за које се сматра да су променили ток историје. У докторској дисертацији, у поглављима о свакодневном и културном животу темишварских Срба на основу историјских извора покушала сам да то променим. Свакодневницом темишварских Срба бавила

¹ majovanakasas@yahoo.com

сам се и у научном раду објављеном у гласнику Историјског архива у Кикинди *Attendite*, али користећи један другачији приступ. Односно, научни циљ био је да се покаже како се свакодневни живот становника српске националности променио услед промене административне власти. [в. Касаш, 2018б: 91–102]. У овом научном раду износим нове податке о свакодневном животу Срба у Темишвару до којих сам дошла из различитих извора на српском језику. У највећој мери коришћена је дневна штампа, али и сећања савременика и радови других истраживача.

За разлику од неких ранијих научних радова, сматрам, да је, најпре, важно утврдити демографске податке. Под термином – Срби у Темишвару узела сам Србе који су живели у Темишвар-Граду и у његова два предграђа Мехали и Фабрици. У *Банатском алманаху*, првој публикацији која је на српском језику изашла у Темишвару, објављено је да је по попису становништва из 1822. године Епархија темишварска имала сто седамдесет хиљада четири стотине и тридесет и два становника српске народности. [Граховац, 2010: 352]. Међутим, по попису из 1910. године у самом граду Темишвару од преко седамдесет и четири хиљаде становника живело је само око три и по хиљаде (3490) Срба [Нојман, 2013: 391–412]. Стеван Бугарски [2004: 766] користећи податке које је прикупио Љубомир Степанов сматра да је Срба 1910. године било још мање – и то две хиљаде четристо осамдесет и два. По пребројавању које су вршиле српске црквене општине уочи одржавања Велике народне скупштине у Новом Саду, а која вероватно нису реална слика, Срба је у Темишвару било више од четири и по хиљаде. [РОМС, Пуномоћи посланика, М. 7. 417]

О таквом Темишвару сазнајемо из писања Милоша Црњанског, који је у њему живео у годинама пред Велики рат – до 1912. године [в. Црњански, 1989]. Сећања Црњанског доносе нам значајне податке о свакодневном животу, навикама, али и о проблемима темишварских Срба. Како пише Црњански [1989: 31] Темишвар је тих година био модерна, раскошна и огромна варош са широким авенијама и парковима, окружена бредовима старе, жуте тврђаве. У чланку који је објавио лист *Политика* 1925. године Црњански је писао да је Темишвар био подељен дугим алејама, које су зими биле завејане, а којима се ноћу враћало из позоришта „дуж огњишта у крпе завијених баба, које су пржиле кестење и говориле нарочити швапски дијалект“ [в. Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16]. „Свет се ту шетао, као што се у Италији шета“, а називали су га и „Малим Бечом“ [Црњански, 1989: 31]. У Темишвар-Граду, у порти српске Саборне цркве, прекопута католичке катедрале, налазила се мала школа српског учитеља, Душана Берића, код кога је Црњански учио четири разреда основне школе. Да је био уложен велики труд да српска деца од малена буду упозната са народним и црквеним правима Срба у Аустро-угарској видимо баш на основу сведочења Црњанског, који за свог учитеља Берића каже да је

био експерт за ова питања и да је њих, ученике, свако вече окупљао код себе да им о томе прича. У свом делу *О Банату и о Банаћанима*, Милош Црњански [1989: 31–34] пише и како је Темишвар нагло растао и развијао се, да се налазио на води и имао веслачке клубове, а да су се Темишварке облачиле по последњој моди из Париза, која је долазила преко Беча.

Млади писац је до матуре живео са мајком, као што су у то време живела сва „варошка деца“. Дружио се са децом католика, племића и како каже, са њиховим намирисаним сестрама са којима је похађао часове француског. Упоредо је похађао и часове енглеског језика и сликарства, али истиче да то није био израз никаквог снобизма, него једна уобичајена појава у Темишвару у то време. Црњански пише да је „усред града, око петокатних кућа, луксуз био неизмеран, мирис пудера и парфема увек јак“, али да су се на мостовима преко Бегеја, дешавала ноћу права великоварошка убиства [Црњански, 1925: 16]. Црњански је живео и међу радницима. У клубу железничара, металаца, играо је фудбал, где му је најбољи друг био металац Сидон па је тако у његовом друштву, како сам пише, упознао језик, кућу, породични живот радника и литературу социјализма [Црњански, 1989: 35–36].

За нашу тему најзначајнији пасуси из сећања Милоша Црњанског су они у којима пише о „Темишвару Срба“. Његова сведочења су важна да би се схватио положај темишварских Срба уочи избијања Великог рата и да би се разумело зашто су они природно нагињали да се присаједиње првој југословенској држави, иако многи од њих Србију никада нису ни видели и нису били потпуно национално свесни [Касаш, 2018а: 40]. Црњански је писао да је једно руско певачко друштво дошло са севера и „узбунило све својим тужним, славенским литургијама“, а да су глумци причали о Србији свој завејаној цвећем шљива. Њихове улоге научиле су темишварске Србе да, како је писао Црњански, осим „нашег кукања на гробљу и осим наше мале школе, у којој су нам једнако причали о спаљивању моштију, о набијању на колац, има још један свет у коме се игра и грли“ [Црњански, 1925: 16]. Такође, Црњански је писао да је поред Темишвара мађарских племића и Темишвара пролетера и металаца, постајао и један други Темишвар којем је породица Црњански тада припадала „и душом и телом“. То је био „Темишвар Срба“. „Варош стара, умирућа, фанатична, верска. Дијаспора, као и Темишвар Јевреја“, писао је Црњански. За такав Темишвар, Црњански каже да је са Темишварем туђина „срастао“ као два сијамска близанца али окренута леђима. „У том Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада“ [Црњански, 1989: 37].

Као што смо напоменули, Срби су живели у Темишвар-Граду, Мехали и Фабрици. Од самог града до новог утврђења размак је морао да буде онолико колико прелети једно топовско ђуле. Стеван Бугарски и Љубомир Степанов пишу да је због тог великог размака и мало путева свако предграђе живело својим животом [Бугарски, Степанов, 2008: 10]. Милош Црњански је писао да је Срба

у Темишвар-Граду уочи почетка Првог светског рата „већ било мало“, али да се на пола сата хода, иза огромног купатила и петоспратних хотела, где су отмене жене ишле на састанке – у Мехали, могло „под расцветаном јабуком, на дрвеној клупи, уз пламен једне свеће, пити кисело вино и певати, уз тамбуру, о болном Кара-Мустафи“. Иза Темишвар-Града налазила се зелена, лепа архијерејска башта, гробље и пут, засађен багреном, који је водио у Мехалу. У Мехали је, како пише Црњански, становала „српска резерва, све сами радикали, сви бербери и све калфе, који су у белим рукавицама играли, по баловима женске задруге“. У Мехали је „под мирисом фризура“ ипак српство било очувано [Црњански, 1925: 16]. С. Бугарски и Љ. Степанов [2008: 32.] пишу да су пред крај 19. века Мехалчани мањим делом били земљорадници и надничари, а већим делом су-вачари, дунђери, зидари, ћурчије, кириџије, чизмари, трговци, кројачи, фабрички радници, чиновници и слично. Мехала је 1. јануара 1910. прикључена Темишвару као његово предграђе под називом са називом Ференцварош, немачки Францштат, док су је Срби посрбљавали у Фрањоград.

За предграђе Фабрика, М. Црњански [1925: 16] је писао да је било „црно и чађаво“ и да је имало своју читаоницу и књижевне вечери. „Гласно су се читали Ветар и Дона Клара и увек је било пуно. Тај свет, који је почео да муца свој језик, долазио је ту са лудим одушевљењем. Сваки ко је умро, остављао је своје имање цркви и на књиге“, писао је Црњански [1925: 16] за Србе који су живели у предграђу Фабрика.

Када обрађује период четрдесетих година 19. века у Темишвару, Д. Попов [2015: 90] каже да је у Темишвар-Граду, и када гледамо купо-продају и када гледамо изнајмљивање некретнина, у односу на остала предграђа, стамбена вредност била највећа. Др Ђорђе Лазаревић [2013: 72–73] из Новог Сада је такође, за шездесете године 19. века и за период неколико година пре Првог светског рата писао да је у предграђу Фабрика било јефтиније становати него Темишвар-Граду. „И животне намирнице биле су у Фабрици много јефтиније, него у граду“, писао је Лазаревић [2013: 72–73].

Ђ. Лазаревић се сећао како се први пут возио железницом када је као дете долазио у Темишвар на школовање [Лазаревић, 2013: 50]. Како је писао М. Црњански [1925, 16] у Темишвару се налазила огромна железничка станица, која је била већа од београдске и која се „црвенила као запаљено предграђе, и засипала све паркове гаром и димом“. На саобраћај у Темишвару, посебно на возаче фијакера жалио се лист *Слога*. Наиме, становништво Темишвара жалило се да су фијакеристи „немилосрдни“ и „да би путницима и кожу с леђа здерали“. Одбијали су да возе у одређене четврти, ноћу су наплаћивали изузетно велике цене, па би тако путнику од железничке станице до темишварског предграђа Мехале наплаћивали педесет круна [*Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2].

У Темишвару је у време уласка српске војске од преко седамдесет четири хиљаде становника живело четири и по хиљаде Срба и око седам и по

хиљада Румуна. Остало становништво било је немачко, мађарско и јеврејско. [Церовић, 1997: 413] По именима и презименима власника радњи и гостионица у Темишвару закључујемо да су њих у прво време након Првог светског рата држали управо Немци, Јевреји и Мађари. Тако је на страницама листа *Слога* оглас за своју радњу дао Ђула Галгон и то за радњу са деликатесима у улици Јене Херцег на броју 5 [*Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2]. У овој трговачкој радњи мешовите робе 1911. године ступио је као шегрт Србин Франц Бранислав Мирчетић, где је поред обављања редовних дужности почео да се вежба у аранжирању излога. Франц Бранислав Мирчетић рођени је Темишварац, крштен је у српској православној цркви, а кретајући се у круговима других националности потписивао се као Франциск [Марков, Демиан, 2017: 107–125]. Иако је једва говорио српски језик, изјашњавао се као Србин, учествујући активно у животу српске заједнице у међуратном Темишвару. По професији је био трговац, али је интересантно да се највише прославио као дипломирани декоратер излога. Године 1912. отишао је у Берлин где је похађао академско-трговачки курс за младиће који су желели да овладају вештином укршавања излога. На том течају било је две стотине учесника. Дана 30. новембра 1924. године у Темишвару је држао два вечерња течаја. Течај је трајао четири месеца, а било је уписано је деведесет слушалаца. Најављен је као „наш Србин“, трговачки помоћник деликатесне радње Бабчањи, „о чијој спреми и вештини беше већ речи у нашем листу“ [*Гласник*, бр. 2, *Timișoara* (Темишвар), 15. јануар 1925, стр. 15].

Гостионичари и власници радњи у Темишвару покушавали су да приволе српско становништво и српске официре и војнике док су били стационарани у граду. Јосиф Лунцер је у кафани „Централ“ војницима давао попуст од двадесет посто, док је Франац Алберт молио за што већу „српску посету“ у својој кафани „Полгари“ у Јозефвароши, као и хотелијер кафане „Хоргон“ у истој вароши [*Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918), стр. 4]. Оскар Сенеш је своју радњу у Мерци улици рекламирао уз назнаку да се у њој стално налазио велики избор српских грамофонских плоча [*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4]. У златари Симона Гондмана у Темишвару у Мерци улици истицало се да се говори и српским језиком, као и у радњи са алкохолним пићима Јакаба Пфенда [*Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 4]. Јефта Франк и Виктор Лидолт су на исти начин рекламирали своју продавницу коже, односно своју радњу за женску тоалету [*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4; *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4]. Да се у салону говорио српским језиком и да су се официри, подофицири и чиновници молили за посету, писало је и у реклами за берберски салон Марије Њагул у Хуњади улици на броју 2, а у

књижари „Полачек“ у Белвароши истицано је да су у свом асортиману имали велики избор српских књига [*Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 62, Темишвар, 25. фебруар 1919, стр. 4]. У радњи са деликатесима „Жужи“ која се налазила у близини хотела „Лојд“ као шегрт након завршетка Првог светског рата радио је, већ помињани, Франц Бранислав Мирчетић [*Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4].

У листу *Слога* било је реклама и за радње чији власници имају српско име и презиме, мада ретко. Број таквих реклама се повећавао како је одмицао „српски империјум“ у Темишвару који је трајао до јула 1919. године. И у *Меморандуму темишварске Епархије* стајало је да од како се српска војска налазила у граду да су се множили Срби трговци и занатлије [Архив Југославије, Делегација, Ф. 3, 19. августа 1919. године]. Тако видимо да је у Темишвар-Граду Милан Јорговић, сарач-седлар, у Принц Евгеније улици на броју 11 отворио своју занатску радњу, а Жика Перић берберски салон у Варошкој улици на броју 12 [*Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 3; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4]. Светозар Мартинов, фризер, у једном од бројева темишварске *Слоге* свим Србима православне вере честитао је Нову годину, а Милан Лазаревић рекламирао је своју трговину косе у темишварској четврти Јозефварош у Хуњади улици на броју 15 [*Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4]. Српски фризерски салон Душана Бугарина у Темишвар-Граду налазио се преко пута Војне болнице, а ресторан „Касанић“ код старог Шпилура [*Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 4]. Рибарница „Код Радића“ налазила се у предграђу Фабрика у Нађ Телтеш улици на броју 25 [*Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4]. Коста Антоновић држао је посластичарску радњу у Фабрици у Главној улици [*Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 4]. Дуванџиница, трафика А. Арсеновића, налазила се у Темишвар-Граду „вис а вис“ „Кронпринца“, ресторан код чика Илије такође у Темишвар-Граду, а кројачка радња Јулке Стојановић у Принц Евгеније улици на броју 11 [*Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4]. Србин Филип Губић држао је гостионицу „Три руже“ у Темишвару [*Слога*, бр. 81, Темишвар, 19. март 1919, стр. 4]. Велимир Петковић, воскар, имао је радњу у Фабрици, а Михајло Вујовић држао је официрску „Касину“ [*Слога*, бр. 125, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 2]. Средином јуна 1919. године лист *Слога* донео је вест да се Србин из Ужица, Срета Неагић, преселио из Официрске касине у Хотел „Мали Бристол“ на Лошонци тргу и тамо отворио своју њевабџиницу [*Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 2].

У листу *Слога* под насловом *Поштена налазачица* донет је чланак који је описао једну ситуацију из свакодневнице темишварских Срба у којем пише да је Софија Гавриловић, „кћи нашег честитог господина Милана

Гавриловића, благајника Српске Штедионице у Ференц-вароши (Мехали) нашла 7.165.50 круна пред Српском Штедионицом“ и да је исти новац полиција потом вратила Сими Марашу из Мехале [Слога, бр. 22, (Темишвар), 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2]. Овај чланак навео ме је да из доступних извора истражим више о „Темишварској Српској Штедионици“ са којом су Срби у Темишвару свакодневно долазили у додир пре и након Великог рата. Сврха овог друштва по статутима које је друштво донело 18. фебруара 1911. године била је да „прима улоге на приплод и да тиме унапређује штедњу и образовање капитала, па да обезбеђеним смештењем капитала а поред користоноснога улагања своје деоничке главнице унапређује интересе пољске привреде, обрта и трговине и потпомаже у опће материјално благостање“ [Штатути „Темишварске Српске Штедионице“ деоничарског друштва, Велика Кикинда, 1911, 3]. Фирма друштва на српском језику гласила је „Темишварска Српска Штедионица, Деоничарско Друштво“, на мађарском језику: „Temesvári Szerb Takarékpénztár, Részvénytársaság“, а на немачком језику „Temesvárer Serbische Sparkassa, Aktien-Gesellschaft“. Објаве друштва обнародоване су једном годишње у званичном листу *Budapesti Közlöny*, а управни одбор друштва имао је права да објављује вести и у другим новинама и по више пута годишње. Званични језик друштва био је српски језик, са ћирилицом као званичним писмом. Друштвени органи били су скупштина, управни одбор и надзорни одбор. Скупштина друштва бирала је почасног председника са доживотним мандатом [Штатути „Темишварске Српске Штедионице“ деоничарског друштва, 16]. Почасни председник био је Лазар Дунђерски, велепоседник из Сентомаша (данас Србобран). Прва пословна година била је 1912. година [БМС, сигнатура П III 17351/1912]. Дана 25. јануара 1913. године упућен је позив на редовну главну скупштину 1. марта 1913. године која се одржала у дворани српског православног епископског двора у Темишвару. Председник управног одбора био је Иван Мучалов велепоседник, потпредседник Шандор Ненадовић трговац и поседник, а чланови управног одбора од Срба из Темишвара били су Јован Новаковић окружни протопрезвитер и поседници Ранко Славнић и Андрија Гавриловић. У надзорном одбору од темишварских Срба био је Светолик Живковић трговац као председник одбора и Михајло Живановић варошки капетан као члан. Иван Берић био је књиговођа друштва [БМС, сигнатура П III 17351/1912].

Седма редовна главна скупштина „Темишварске Српске Штедионице“ одржана је 31. марта 1919. пре подне у дворани српског православног епископског двора у Темишвару. Иван Берић је наведен као пословни директор, Анђелко Станојев као књиговођа, а управни одбор чинили су Иван Мучалов као председник, Александар Ненадовић потпредседник, а Јован Новаковић, Гера Живановић, др Геден Дунђерски, Андрија Гавриловић, Марко Богдан, Ранко Славнић, Стеван Карамата, Миливој Стевановић чланови. Председ-

ник надзорног одбора био је Светолик Живковић, а Миливој Шићаревић, Христифор Свирчевић, Милош Станковић и др Михајло Живановић чланови [Слога, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4].

Када се Темишвар након разграничења нашао у Краљевини Румунији, 17. априла 1920. године у просторијама штедионице одржала се редовна осма главна скупштина „Темишварске Српске Штедионице“. Са 31. децембром 1919. године завршена је осма пословна година и у прошлогодишњем извештају истакнуто је да се за годину 1919. „већ унапред указују послови те да ће Штедионица свој посао проширити трговином робе“. То је и учињено те је са задовољством констатовано да је над овим пословима постигнут леп успех. Поводом наступеле промене у земљи направљене су одређене измене. Поред поменуте фирме друштва на српском језику, мађарском и немачком додата је и фирма на румунском језику која је гласила „Casa de Păstrare Sarbească din Timișoara, Societate pe Acțiuni“ Печат друштва који је раније изгледао тако да је у средини изрезана година 1911. и око тога је стајао натпис „Темишварска Српска Штедионица“, – „Temesvári Szerb Takarékpénztár.“ се променио тако што је у средини изрезана година 1911. и око тога је стајао натпис „Темишварска Српска Штедионица“ – „Casa de Păstrare Sarbească din Timișoara“. Објаве друштва нису се више објављивале у листу *Budapesti Közlöny* него у једном темишварском градском листу. Управни одбор су од марта 1920. године чинили почасни председник др Геден Дунђерски и од темишварских Срба Иван Мучалов као председник, Шандор Ненадовић трговац и поседник као потпредседник, а Јован Новаковић окружни протопрезвитер, др Миливој Стефановић градски лекар, Светолик Живковић трговац, Андрија Гавриловић трговац и поседник као чланови. Председник надзорног одбора био је др Михајло Живановић, а Христифор Свирчевић (сада школски референт из Новог Сада) и Живојин Миладинов, трговац и поседник из Темишвара чланови [БМС, сигнатура П III 17351/1919].

Оновремена дневна штампа и сећања савременика садрже обиље података о свакодневном животу темишварских Срба и они су увек слика једног времена. Међутим, свесна сам и да треба бити обазрив и критички радити на оваквој врсти извора.

Литература

- Бугарски, Степанов, 2008: С. Бугарски, Ј. Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Бугарски, 2004: С. Бугарски, Срби у Темишвару, Ниш: *Теме*, часопис за друштвену теорију и праксу, бр. 2, Универзитет у Нишу, 765–778.
- Граховац, 2010: С. Граховац, Српска књижевност у Банату, у: *Банат кроз векове, слојеви култура Баната*. Београд: Вукова задужбина, 349–378.

- Касаш, 2018а: Ј. Касаш, Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, Београд: *Култура*: часопис за теорију и социологију културе и културну политику, бр. 159, Завод за проучавање културног развика, 37–50.
- Касаш, 2018б: Ј. Касаш, Срби у Темишвару као грађани првог реда: свакодневни живот, Кикинда: *Attendite*: Гласник Историјског архива у Кикинди, бр. 15, Архив Кикинда, 91–102.
- Лазаревић, 2013: Ђ. Лазаревић, *Моја биографија* (Приредили: Гордана Ђилас и Драго Његован). Нови Сад: Градска библиотека.
- Нојман, 2013: V. Neumann, Timișoara between “Fictive Ethnicity” and “Ideal Nation” The Identity Profile during the Interwar Period, Beograd: *Balkanica* XLIV, 391–412.
- Марков, Демиан: 2017: З. Марков, Н. Демиан, Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983), Нови Сад: *Темишварски зборник*, бр. 9, Матица српска, 107–125.
- Попов, 2015: Д. Попов, О Темишвару и темишварским Србима из времена Бранковог школовања (1841–1843), у: *Радичевићи у Темишвару*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 89-102.
- Церовић, 1997: Љ. Церовић, *Срби у Румунији*. Нови Сад: Матица српска.
- Црњански, 1989: М. Црњански, *О Банату и о Банаћанима* (Приредио: Стојан Трећаков). Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада.
- Штатути „Темишварске Српске Штедионице“ деоничарског друштва*, Велика Кикинда 1911.

Извори

- Архив Југославије, Београд (АЈ)
Библиотека Матице српске (БМС)
Рукописно одељење Матице српске, Нови Сад (РОМС)

Штампа

- Политика*, Београд (1925)
Гласник, Timișoara (1925)
Слога, Темишвар, Велики Бечкерек (1918, 1919)

Jovana Kasaš

EVERYDAY LIFE OF SERBS IN TIMISOARA BEFORE AND AFTER THE END OF WORLD WAR I

Summary

During the work on the doctoral dissertation entitled *Serbs in Timisoara and the First Yugoslav State 1918–1921*, I collected a vast amount of data about the everyday life of Serbs in Timisoara in the interim period between Serbian and Romanian rule in the aftermath of World War I. The end of World War I saw Serbs in Banat believing that Austro-Hungarian monarchy is not their true homeland, and their resistance to war indicated a wish for change of regime and longing for unification with their brethren outside of the black and yellow monarchy. Timisoara was the center of Serbian Banat at the time, but it was not a Serbian town. In the town of over seventy-four thousand inhabitants, there were only around four and a half thousand Serbs. The remaining population was German, Hungarian, Romanian and Jewish. We traced Timisoara of the time from the writings of Miloš Crnjanski, who had lived in it for years preceding the Great War. Memories of Crnjanski bring us valuable facts about the everyday life, habits and also problems of Serbs in Timisoara before the outbreak of World War I. After the end of the war the presence of Serbian army makes Serbian population in Timisoara first rate citizens and for them undoubtedly begins a different everyday life than the one they led as minority with limited rights in the former Austro-Hungaria. Tracing Serbian press in Banat, and mostly the paper *Слога*, which came out in Timisoara from December 1918 till July 1919, and whose incomplete archives are kept in the Library of Matica srpska in Novi Sad, bring us a great number of data concerning their everyday life.

Key words: Timisoara, Serbs in Timisoara, Serbian imperium, everyday life, 1918, 1919.

АКЦЕНАТСКИ СИСТЕМ СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ПОЉАДИЈА)

На основу теренских истраживања обављених на територији Пољадије у Румунији, у местима Златица, Соколовац и Ланговет, прикупљен је материјал који је послужио за анализу прозодијских карактеристика говора поменутих места. Циљ овог рада јесте потпунији опис инвентара и дистрибуције прозодема пољадијских насеља, при чему ће се утврдити и однос овог говора према суседним говорима. На основу индекса фреквенције прозодијских особина у идиолектима говорника са овог подручја, покушаћемо да утврдимо фазе нарушавања акценатског система и крајње резултате његове балканизације, где под балканизацијом подразумевамо нарушавање српског прозодијског система под утицајем неког балканског језика.

Кључне речи: српски говори у Румунији, Пољадија, прозодија, акценатски систем, интерференција.

1. Увод

Пољадија или Белоцркванска котлина представља географску област, која се налази у котлини реке Нере, смештене између Банатских планина у данашњој Румунији и Вршачког брега у Србији.³ Главни центар ове области у Србији је Бела Црква, а наспрам ње су смештена румунска пољадијска насеља.

Соколовац, Златица, Луговет, Прњавор и Лесковица су насеља у којима живе или су до скоро живели махом Срби као већинско становништво. Ова насеља се налазе на обали реке Нере, смештена су у равничарском делу југозападног Баната. Некада су ова насеља улазила у састав географског појма „Клисура“, а тај назив налази се и на карти генерала Мерција из 1723–

¹ aleksandra.loncar.raicevic@filfak.ni.ac.rs

² Овај текст настао је као резултат рада на пројектима *Истраживање кутуре и историје Срба у Румунији*, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији и *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (ФФ 360/1-16-10-01) који се реализује у оквиру Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

³ <https://sr.wikipedia.org/wiki/Пољадија>

1725. године. Познати истраживач ових насеља Александар Станојловић употребљава назив Банатска клисура што је и „најприкладнији назив јер у склопу овог топонима нема назива главне реке у овој клисури, тј. Дунава“. У то време није се правила разлика између Пољадије и Клисуре, чак и назив Дунавска клисура може бити рашчлањен на два дела, који је обухватао географски простор од Базјаша до Турн Северина, дужине 142 километра⁴.

У раду „Банатске Хере“ М. Филиповића овим именом се називају становници места на левој страни Нере која се налазе у саставу Румуније: Лесковица, Ланговет, Златица и Соколовац, као и становници Калуђерова, Крушчице, Кусића, Црвене Цркве, Врачевог Гаја и Паланке, на десној страни Нере, у Белоцркванском срезу. Ивић у раду *Место банатског херског говора међу српским дијалектима* наводи да у недостатку подробних података о говорима југоисточног Баната једни аутори ове говоре сврставају у косовско-ресавске, други у шумадијско-војвођанске (Ивић 1958: 327), управо због нејасно одређених дијалекатских граница. Тако је нпр. описујући говор Крушчице, на српској страни, Ивић констатовао да не припада ни косовско-ресавском ни шумадијско-војвођанском дијалекту, што се убрзо показало за целу банатску херску област, чак за цео југоисточни Банат (Ивић 1958: 327).

Клисурске говоре, који су у најближем суседству пољадијских говора, П. Ивић сврстава у смедеревско-вршачки дијалекат (Ивић 1999: 331), који одликује комбинација старије акцентуације и шумадијско војвођанске замене јата (Ивић 1999: 328). За разлику од Ивића, Томић све клисурске и пољадијске говоре, осим говора Свиничана, сврстава у косовско-ресавски дијалекат. М. Окука српска насеља у Банатској клисури, на румунској страни, дуж Дунава, југоисточно од Беле Цркве такође сврстава у косовско-ресавске говоре (Окука 2008: 199).

⁴ Соколовац, у народу познатији као Сакаловац изграђен је на левој обали Нере у близини њеног ушћа у Дунав. Први пут се спомиње под називом Solmos (соко) још 1472. године што га сврстава у ред најстаријих српских насеља са ових простора. Данас је Соколовац општинско место и у састав општине улазе насеља: Златица, Прњавор, Луговет и Базјаш. Према последњем попису становништва из 2011. године 436 становника су се изјаснили као Срби, а осталих 213 као Румуни. Златица се спомиње још 1152. године, што значи да је најстарије српско насеље у Дунавској Клисури и Пољадији. Данашња Златица је смештена на левој обали Нере, уз саме обронке Локве, док се место раније налазило два км удаљено од ове локације. У опису вршачко-карансебешке епархије од 1713. године место је имало 30 домова. У периоду од 1829. до 1840. године назива се Szlatieza, касније, у доба Мађарске је имала мађаризовани назив, Neraagyos, а тек после Првог светског рата 1920. године добила је румунски нзив Zlatita. У последњем попису становништва, 20. октобра 2011. године 210 становника су се изјаснили као припадници српске мањине, а 410 становника као Румуни.

2. Акценатски систем

Циљ овог рада јесте потпунији опис инвентара и дистрибуције прозодема у говору пољадијских насеља при чему ће се утврдити и однос овог говора према суседним говорима. На основу индекса фреквенције прозодијских особина у идиолектима говорника са овог подручја, покушаћемо да утврдимо фазе нарушавања акценатског система и крајње резултате његове балканизације, где под балканизацијом подразумевамо нарушавање српског прозодијског система под утицајем неког балканског језика. Опште је познато да ће у сусрету компликованијег и једноставнијег система доћи до прилагођавања првом према другом.

Интерференција у дијалекатским прозодијским системима може настати у сусрету једног дијалекта са другим, са стандардом и са неким од балканских језика (Бошњаковић 2014: 7). У сусрету два дијалекта, оног са старом и оног са новом акцентуацијом, обично ће се у првом започети процес померања силазних акцената ка почетку речи (*лòпата* : *лопàта*); у сусрету неког од старосрпских дијалеката и стандарда може доћи до прихватања само новог места акцента или са силазном интонацијом (*профѐсоре* > *прòфесоре* : *прòфесоре*), а код говорника са експираторном интонацијом и појаве хиперкорекције или дужења (*прóфесоре*). Српски говори у контакту са другим балкансим језицима такође имају нарушен прозодијски систем⁵, о чему сведоче радови у којим се анализирају српско-албански језички односи (Станишић 1995); српски говори у контакту са мађарским, румунским и словачким језиком (Степановић 1994)⁶ и српски говори у контакту са мађарским (Милорадовић 2007).⁷

⁵ Анализирајући српско-албанске језичке односе Вања Станишић наводи измене на утицаје на прозодијском плану у зетско-сјеничким, косовско-ресавским и призренско-јужноморавским говорима који су изложени албанском језику. На првом месту уочено је губљење тонских опозиција, тј. замена дугоузлазног акцента догосилазним (*гла̀ва* > *гла̀ва*, *на̀род*) у говору Озринића, Комана, Загарача и Вучитрна; у метохијском и мрковићком говору на месту краткосилазног јавља се дугосилазни (*жй̀то* > *жй̀то*) (Станишић 1995: 47-48)

⁶ Српски говори у Мађарској под утицајем најпре мађарског, а затим и румунског и словачког језика имају нарушен прозодијски систем који се огледа у дужењу кратких акцената (*ста̀ница* > *ста̀ница*), скраћивању дугих акцената (*ру̀чак* > *ру̀чак*) и силазним акцентима уместо узлазних (*госпо̀дин* > *госпо̀дин*) (Степановић 1994: 120).

⁷ Велики број радова о прозодијској интерференцији и њеном утицају на формирање страног акцента потврђују актуелност и оправданост бављења овим проблемима у језику. Зачетници ове традиције у руској школи су група фонетичара Лењинградске научне школе лингвистике на челу Л. Р. Зиндером и Л. В. Бондарком који су истакли важност фонолошких истраживања за развој систематског приступа проучавања говорне активности (Nikolaev, Parfenov, Artemiev 2015). Дела А. Метлука сматрају се веома иновативним у области проучавања интеракције прозодијских система језика и у њима су формулисане теоријске основе и методолошки принципи проучавања прозодијске интерференције. Фенеомен билингвизма или двојезичности многи научници сматрају неодвојивим од интерференције U. Weinreich,

У раду ће бити презентован прозодијски материјал разврстан на основу судбине акцената у следећим позицијама:

1. Краткосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими);
2. Краткосилазни акценат у медијалној позицији;
3. Дугосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими);
4. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће;
5. Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими);
6. Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине;
7. Дугосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими);
8. Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине.

Посебно ће бити разматране појаве као што су: скраћивање дугосилазних акцената у крајњем отвореном слогу, дужење у емфази и експираторни акценат.

2.1. Судбина краткосилазног акцента иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими:

Тип сестра

Померањем краткосилазног акцента са отворене ултима на неакцентовану краткоћу у већини примера у овом говору извршено је метатаксичко преношење и добијен је краткосилазни акценат:

жѐна, жѐне, зѐмља, сѐло, сѐстра, слѹжба; дѡшла, дѡшло, ѡшло, пѡшла; јѐдна, њѐму.

Тип човѐк

Померањем краткосилазног акцента са последњег затвореног слога на претходну неакцентовану краткоћу најчешће је добијен краткосилазни акценат. Метатаксичко преношење забележено је у примерима:

жѡвот, јѡстук, јѐдан, јѐдна, јѐзик, кѡлуп, ѡтац, тѡчак, ѡнук, чѐкић, чѡвек; шѡљат;

Познато је да код новоштокавских говора код којих се преношење

L.V. Shcherba, R. Jacobson, E. Haugen, A. Martin, L.I. Barannikova, N.A. Lyubimova, A. A. Metluk, G.N. Vishnevskaya, J.A. Dubovsky, A.B. Mishin, L.G. Fomichenko, G.N. Chirsheva, I.G. Bubnov, A.I. Rabinovich, Yu.A. Zhlutenko, E.A. Filatova, N.V. Sukhova (Nikolaev, Parfenov, Artemiev 2015). Они сматрају да се интерференција манифестује на свим језичким нивоима, али је нарочито уочљива у фонетици, када је процес интерференције објективан и не зависи од воље говорника

ограничава на ликвидацију окситогенезе краткосилазног акцента, нема сагласности у погледу акцента пренесеног на првобитно кратку ултиму. У неколико говора се јавља краткоузлазни акценат (нпр. васојевићки и бјелопавлићки), у другим многобројнијима – краткосилазни (на целој косовско-ресавској територији) и најзад у низу говора имамо кановачки акценат. На основу нашег материјала, у говорима Пољадије присутна је тенденција као у косовско-ресавском. Мада, Ивић наводи да се у херском говору у овом положају поред краткосилазног јавља и кановачки акценат – *жѣна, њшла, њнук; ђца, коња, свѣкра* (Ивић 1958: 328), што је забележено и у нашој грађи (*бабу, деџа, жѣне, мѣми, сѣстра ћошку, дошла*), али у знатно мање примера него што је то био случај у Дунавској Клисурси.⁸

Тип мотѣка

Краткосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће у говору пољадијских насеља се веома добро чува, што иначе и представља једну од карактеристика говора са старијом штокавском акцен-туацијом. Као илустрацију наводимо део забележене грађе:

аљине, градиња, грабѣља, владиџа, детѣта, држѣву, држѣва, женѣма, Златиџа, Србиџа, Србије, Србију, Илиџа, камѣра, камѣре, капиџа, капију, касѣпин, кеџѣља, кобиѣле, кревѣти, крмѣча, кудѣља, кутиџа, курѣза, лопѣта, молитве, Мирѣјана, Молдѣва, недѣља, Никѣла, овѣџама, орѣси, покѣде, ракиџа, Решѣџа, рукама, ручѣџа, столѣџа, телѣта, товѣри, унѣџу, Ускѣса, фуруѣне, ципѣле;

волѣо, белѣџи, говѣри, говѣру, горѣли, дочѣка, женѣли, имѣли, имѣо, исѣко, истѣра, обѣре, одвѣзем, одмѣри, огрѣзне, ожѣниши, остѣло, остѣне, отвѣрен, отвѣрам, отѣшио, отѣшили, погѣнеш, појѣду, покѣсне, покѣпим, помѣгнем, почѣстим, прекѣсти, пропѣла, родѣла, родѣло, седѣо, седѣли, сванѣла, склопили, товѣри, убѣли, увѣти, узѣмо; готѣво; четѣри; његѣве; годѣиши, пролѣћно.

Без обзира на то што се краткосилазни акценат добро чува у медијалној позицији иза краткоће, забележен је и одређени број примера са метатак-сичким преношењем: *дрѣжали, њграли, пѣзнали; жѣнама.*

2.2. Дугосилазни акценат иза неакцентоване краткоће (на отвореној и затвореној ултими) и дугосилазни акценат у медијалној позицији иза краткоће

Тип боли

Дугосилазни акценат иза неакцентоване краткоће у финалном слогу показује велику стабилност, о чему сведоче примери:

влатѣ, држѣи, губѣи, зовѣ, идѣ, имѣ, печѣ, плетѣ, седѣи, стојѣи, свештѣ, удѣ, учѣ, цветѣ, читѣ, чупѣ; затѣ, којѣ, овѣ, овѣ, овѣ, такѣ; еве;

⁸ Лончар Раичевић 2018.

Међутим, у овој позицији могуће је и померање дугосилазног акцената на претходни слог и тада се се акценат реализовао као краткосилазни:

вoде (Гјд), *зѣмље* (Гјд); *бѣре* (3. л. през), *кoпа* (3. л. през), *плѣте* (3. л. през), *цр̑та* (3. л. през).

Тип аста̀л

У затвореном финалном слогу, такође је стабилан дугосилазни акценат:

Бана̀т, буна̀р/бу̀нар, ваго̀н, ду̀хан, зана̀т, кома̀н, кола̀ч, коса̀ч, круња̀ч, лека̀р, ора̀ч, паркѐт, пасу̀љ, пешикѝр, проблѐм, сеја̀ч, сеља̀к, сока̀к, црта̀к, шофѐр; бојѝш, држѝш, крстѝш, немoј, прода̀ш, седѝш, учѝш; дана̀с, напрѐд ноћа̀с, озго̀р; четрѐс; ова̀ј, она̀ј, њего̀в; тако̀ така̀в, али се ипак бележе и примери са метатакским преношењем после скраћења: бoдак, ѝмаш, ѝмам, ѝмаш, зoвем, ко̀пам, ко̀паш.

Тип девoјка

Дугосилзни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване краткоће је веома стабилан у овим говорима о чему сведоче примери:

арѐнда, дево̀јке, дево̀јку, колѣ̀чке, љуља̀шке, ора̀ње, печу̀рку, прстѐње, Руму̀нка, седѝљку; иду̀ће, јесѐње, једѝно, дома̀ћа, десѣ̀ти, кућѐвни, мета̀лни, моzùћи, руму̀нски; завѐжем, забра̀зди, завр̀шен, запалѝ, изглѐда, изѝђем, корѝсте, обла̀чим, обу̀вам, отѝднем, отвара̀, повѐзан, разѝђе, ужѝва; којѝма;

1.3. Судбина краткосилазног акцената иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими)

Као и у већини новоштокавских говора са непренесеном акцентуацијом краткосилазни акценат је повучен са последњег слога.

Тип дѐтѣ

Померањем краткосилазног акцената са отворене ултима на неакцентовану дужину добија се дугоулазни акценат, што потврђују примери.

баѝшта, бра̀зда, ва̀рош, вѐдро, во̀јска, врѐме, баѝшта, бра̀на, глѐто, ду̀ша, зѝма, ја̀рма, ко̀лца, ла̀нац, кљеѝшта, ло̀нче, млѐко, Нѐра, на̀рлог, пѝсац, ру̀чак, свѝла, слуга̀, стра̀на, Шва̀ба, штру̀дла.

Тип на̀рoд

Померање краткосилазног акцената са затворене ултима на неакцентовану дужину забележено је само у једном примеру: *ра̀зред*. Иначе се у овој позицији најчешће чува старо акценатско стање:

Бо̀жѝћ, за̀твoр, на̀рoд, про̀зoр.

Тип пѝта̀ли

Краткосилазни акценат иза неакцентоване дужине у већини примера чува се у медијалној позицији:

а̀влија, а̀влију, а̀ртије, бо̀лнѝца, бу̀ргѝја, гра̀нчѝце, кљеѝштѝма, ко̀мшиѝје, кра̀љевиѝ, лѐкoве, Ма̀чевиѝ, на̀зѝви, нoвчиѝћи, пѣ̀внѝца, пѣ̀нзиѝја, пѣ̀нзиѝје,

*прѣдмѣти, прѣдсѣдник, пѣстѣиѣ, рѣзрѣда, смѣлнѣца, чѣснѣца, тѣрпѣиѣ; бѣ
цѣиѣ, бѣвѣли, дѣђѣте, мѣнѣло, мѣрѣа, мѣрѣала, кѣзѣа, кѣзѣли, кѣлѣиѣ, крѣнѣли,
кѣпѣли, пѣлѣли, пѣтѣа, пѣтѣли, пѣтѣле, пѣмѣиѣ, рѣдѣиѣ, рѣдѣли, снѣвѣа, снѣ
вѣа, трѣжѣли, чѣвѣли, шѣтѣла; пѣсѣбна; пѣсѣбно;*

У великом броју примера под утицајем румунског језика долази до промене дугоузлазног у дугосилазни акценат, што спада у одлику која је обична и честа у говорима који су изложени румунском језику (Ивић 1990: 191–192).

Разни *занѣти* су били у село.// Морали смо да идемо у *рѣку*.// Видите какво је дошло *врѣме*.// Кад отиднем код *лекѣра*.// Он сваки *пѣтак* дође.// Немаш *плѣту*.// Све је *пѣсто*.// Немаш плуг, немаш *брѣну*.// Имао сам *прѣблѣме*.// Све по *рѣду*.// *Трѣву* имам *фину*.// Имали смо *мѣшѣну*.// Идем да купим *цѣгѣре*.// Велика *трѣва*.// Живот *тѣжак* смо имали. То су стари *алѣти*.// Оне су *окрѣгле*.// Прстење од *мѣтѣла*.// *Бѣло* пра прошло.// *Прѣчају* људи.// Преко *пѣта* Златице.

Ова појава је запажена и у југоисточном Банату (Ивић 1957: 32). Тамо дугосилазни акценат долази уместо створеног дугоузлазног и употребљава се свуда паралелно са њим (Ивић 1957: 33). Узроци промене леже у чињеници да се јавља око румунске границе „обично у селима где има становништва румунског порекла, и продире напореда са низом румунских особина у синтакси“ (Ивић 1957: 33). Ивић сматра да је на разликовање силазних и узлазних акцената разорно деловала фонетика румунског језика који познаје само једну интонацију“ (Ивић 1957: 33), па тако као и у случају говора Галипољских Срба узрок ове појаве лежи у симбиози са несловенским живљем, које не прави разлику између силзне и узлазне интонације.

Иначе је познато да се у штокавским говорима догосилазни акценат уместо дугоузлазног јавља по правилу дуж ивице наше етничке територије: у Славонској Подравини, у вучитрнском крају, у галипољском говору, што никако не може бити „плод случаја, па је очевидно да бар на неким од тих места узроке укидању интонационих опозиција треба тражити у међујезичком контакту“ (Ивић 1958: 328).

1.4. Дугосилазни акценат иза неакцентоване дужине (на отвореној и затвореној ултими) и дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине.

Тип вѣчѣ

Иако је процес померања на отвореној ултими иза дуге пенултима захватио ове говоре: *дѣше*, (Гмн), *љѣди* (Гмн), ипак доминирају примери са старијим стањем:

ѣри (Гмн), *дѣша* (Гмн), *вѣјскѣ* (Гјд), *пѣднѣ*, *пѣпѣ* (Гјд), *снѣгѣ* (Гјд), *ствѣри* (Гмн); *врѣшѣ* (3. през), *жѣви* (3. л. през), *жѣвѣ* (3. л. през), *кѣзѣ*, *чѣвѣ*.

Тип вѣчѣш

У затвореном слогу иза дуге пенултима јављају се искључиво примери са непренесеним акцентом:

врѣшѣш, вѣчѣм, жѣвѣм, жѣвѣш, краѣдѣм, краѣдѣш, мѣзѣм, обѣчѣш, прѣдѣш, сѣчѣш, тѣчѣш, ћѣтѣш.

Тип врѣѣмо

Дугосилазни акценат у медијалној позицији иза неакцентоване дужине показује велику стабилност:

бѣраѣње, дрѣжѣње, круѣаѣње, наѣруѣје, пѣтаѣње; врѣѣмо вѣчѣмо, жѣвѣмо, жѣвѣте, жѣрѣмо, сѣчѣмо, трѣсѣмо;

Међутим, забележени су и примери у којима се дугосилазни акценат иза дугог слога скраћује у краткосилазни: *вѣчѣѣду*⁹.

1.5. Експираторни акценат

У појединим примерима у којима је уочено скраћивање акцената, може се претпоставити постојање експираторног акцента: *даѣн, грѣбѣље, краѣј, шкѣѣлу; каѣжем;*

Слична запажања у вези са експираторним акцентом бележи Ж. Бошњакловић у говору источне Шумадије и С. Милорадовић у говору Белобрешке (Милорадовић 2007).

2. Закључне напомене

У погледу акцентуације овај говор спада у групу старијих новоштокавских говора, оних који силазне акценте ван првог слога речи углавном чувају непренесене.

Инвентар прозодема подразумева троакценатски систем са сачуваном предакценатском дужином и радикално скраћеним квантитетом иза акцента, па у том погледу овај говор иде паралелно са косовско-ресавским дијалектом.

Дистрибуција акцената је следећа:

1) Краткосилазни се среће на првом и унутрашњем слогу акцентованих речи (*сѣстра, клисѣра*);

2) Дугосилазни се налази на свим слоговима у речи (*пѣнциер, жѣрѣмо, астаѣл*);

3) Дугоузлазни се може наћи само на пенултими (*војске, наѣрлог*).

Анализа прозодијских одлика говора Пољадије показала је, с једне стране, да овај говор поседује типичне одлике косовско-ресавске акценту-

⁹ Према Ивићевом материјалу, у Крушчици и Врачевом Гају такође долази до скраћивања дугосилазног акцента у краткосилазни (*Богѣјавѣаѣње, пѣтаѣње*).

ације, а са друге, да су у њему започети процеси разградње акценатског система, чему доприноси специфична ситуација у којој се говор Пољадије налази као српски говор у несловенском окружењу.

Литература

- Бошњаковић, 2008: Ж. Бошњаковић, *Фонетске особине говора источне Шумадије*. Српски дијалектолошки зборник LV. Београд, 1–322.
- Бошњаковић, 2014: Ж. Бошњаковић. *Фазе и резултати балканизације прозо-дијског система у говорима шумадијско-војвођанског дијалекта Срба у Румунији*, IWoBA VIII, Реферати VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији, Славистички зборник, Нова серија, књига I. Нови Сад, 7–16.
- Ивић, 1957: П. Ивић, *О говору галипољских Срба* у: Српски дијалектолошки зборник, XII Београд: Српска академија наука, Институт за српски језик, 1–520.
- Ивић, 1958: П. Ивић, *Место банатског херског говора међу српским дијалектима*, Банатске Хере, Војвођански музеј, Посебне издања, Нови Сад, 326–353.
- Ивић, 1999: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација (II)*. Нови Сад: Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLII, 303–354.
- Ивић, 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, у: Целокупна дела, II, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Ивић и др. 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта*. Српски дијалектолошки зборник XL, Београд 1–419.
- Лончар Раичевић, 2017: А. Лончар Раичевић, *О акценатским карактеристикама српских говора у Румунији (говор Дињаши)*, *Исходишта* 3. Темишвар/Ниш, 159–169.
- Лончар Раичевић, 2018: А. Лончар Раичевић, *О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској Клисури (Белобрешка)*, *Исходишта* 4. Темишвар/Ниш, 159–171.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић. *И ракију ти'ем сас медом. Дијалекатска слика Белобрешке (Румунија)*. Probleme de filologie slavă, XV. Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 573–580.
- Милорадовић, 2015: С. Милорадовић. *Српски периферни говори – међујезички утицаји и балканистички процеси*, Gwary Dzis – vol. 7, 71–82.
- Николајев и др. 2015: А. Nikolaev, Е. Parfenov, I. Artemiev. Foreign Language Accent and Prosody in the Context of Cross-cultural Multilingualism. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, MCSER Publishing, , Vol6, No 6, S7, Rome – Italy, 242–247.
- Окука, 2008: М. Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb (SKD Prosvjeta).

- Пецо, 1989: А. Песо, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Naučna knjiga, Beograd 1989.
- Радан, 2009: М. Радан. *Иновације у српским говорима у румунском Банату у светлу језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре)*. Научни састанак слависта у Вукове дане 38/1, Београд 289–302.
- Радан, 2014: М. Радан. *О акценту најархаичнијих српских говора у румунском Банату (карашевски, свинички, банатско-црногорски)*. IWoBA VIII, Реферати VIII међународног скупа о балтословенској акцентологији, Славистички зборник, Нова серија, књига I. Нови Сад.
- Станишић, 1995: В. Станишић. *Српско-албански језички односи*. Српска академија наука и уметности. Балканолошки институт. Посебна издања 59. Београд: 156 стр.
- Степановић, 1994: П. Степановић. *Говори Срба и Хрвата у Мађарској. Штокавско наречје*. Матица српска. Вукова задужбина, 171.

Aleksandra R. Lončar Raičević

ABOUT THE ACCENTUAL CHARACTERISTICS OF THE VARIETY OF SERBIAN USED IN THE ROMANIA

(POLJADIJA)

Summary

Based on the field research carried out on the territory of the Poljadia in Romania, we have collected the material which was used in the analysis of the prosodic characteristics of the given variety. The paper presents the accentual system, including the inventory and the distribution of the prosodemes. One of the most prominent features of this variety is the Old-Shtokavian type of accentuation, i.e. the new system of three accents derived from the Old-Shtokavian inventory with two accents.

Key words: Serbian idiom in Romania, Poljadia, prosody, accentological system, interferences.

ВЕЛИКИ РАТ У ДНЕВНИЧКИМ ЗАПИСИМА АЛЕКСАНДРА Б. ЦВЕТКОВИЋА (1916–1919)

У реферату је анализиран непознати рукопис ратног дневника Александра Б. Цветковића (1891–1962), земљорадника из сувопланинског села Шпај у белопаланачкој општини, који је у Првом свјетском рату био првопозивац, наредник 4. чете 3. батаљона Трећег (пиротског) пешадијског пука Моравске дивизије. Дневник је под називом *Бележник из Великог рата (1916–1919)* објављен 2018. године заслугом Јована Младеновића и Немање Нешића, а представља један од најнепосреднијих приказа рата који је потекао из редова српских војника. У нашој интерпретацији је указано на субјективни доживљај рата, али и на документарну аутентичност свједочења, те на језичке и стилске особине дневничких записа.

Кључне ријечи: српска књижевност, Велики рат, дневник, записи, документарност, прича

1.0. Крупан историјски догађај, какав је био Велики рат (1914–1918), оставио је бројна књижевна документарно-умјетничка свједочења, дневничке и мемоарске записе, као и белетристичка остварења, попут романа, приповједака и драма, лирских пјесама и спјегова. За српски народ тај историјски догађај био је посебно драматичан због тога што је српска војска и српска влада била принуђена да се повуче преко Албаније у јесен 1915. године пред најездом аустријске и бугарске војске, као и због тога што је српска државна територија била у наредним годинама под окупацијом (1915–1918). Посебну историјску вриједност имала је велика ратна улога српске војску у пробоју Солунског фронта у септембру 1918. године. Све то је оставило крупан књижевни траг, а о ратним годинама су подједнако писали знани и незнани учесници и непосредни свједоци рата, а међу њима и сасвим познати књижевници (Бранислав Нушић, Станислав Краков), као и сасвим непознати појединци који нису ни помишљали да се баве писањем. Овом приликом са посебним пијететом издвајамо наслове Нушићеве мемоарске књиге *Деветсто петнаеста – трагедија једног народа*, као и мемоарске књиге Станислава Кракова *Живот човека на Балкану*. Међу романескним

¹ goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

текстовима незаобилазни су *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског, *Дан шест* Растка Петровића, *Црвене магле* Драгише Васића, сви написани у изразитом експресионистичко-модернистичком поетском кључу. Насупрот њима, налазе се романи *Деветсточетрнаест*, *Под крстом* и *Капија слободе*, Стевана Јаковљевића, познатији под називом *Српска трилогија*, у којима је дата херојско-реалистичка слика ратног страдања и патње српског народа.

Међутим, овога пута наша истраживачка пажња усмјерена је према ратним рукописима оних непознатих појединаца, непосредних учесника и свједока ратне катаклизме, а међу њима посебно издвајамо ратни дневник Александра Б. Цветковића (1891–1962), земљорадника из сувопланинског села Шпај у белопаланачкој општини, који је у Првом свјетском рату био првопозивац, наредник 4. чете 3. батаљона Трећег (пиротског) пешадијског пука Моравске дивизије. Дневник је под називом *Бележник из Великог рата (1916–1919)* објављен 2018. године заслугом Јована Младеновића и Немање Нешића, а представља један од најнепосреднијих приказа рата који је потекао из редова српских војника. Приређивачи су поштовали основну концепцију рукописа *Бележника* и приликом штампања сачували су „пет делова“, а све то означили и посебним графичким ознакама, као што су бројеви страна, угласте заграде и сл. При томе су у подножним напоменама дали исцрпне и веома добре коментаре појединих дијелова дневничког рукописа и тако су читаоце увели у историјски контекст и припремили за што потпуније разумијевање текста. Најчешће су то коментари који указују на историјске и политичке околности, организацију српске војске, командни кадар, односе међу великим свјетским силама које су заједно ратовале, као и догађаје који су пратили кретања на Солунском фронту, али су присутна објашњења и бројних топографских одредница, географских локалитета, дијалекатске лексике и сл.

У нашој интерпретацији учинило нам се да се ради о једном од најаутентичнијих субјективних доживљаја рата, који је истовремено значајно очувао и документарну непосредност свједочења, као и језичке и стилске особине дневничких записа.² Ради се о спонтаном виђењу и слици рата, коју записивач није намјеравао да објелодањује било коме, а најмање је планирао да све то објави као књигу која би постала доступна најширој јавности, тако

² Сличан тип ратних записа, пронашли смо и код војника 3. митраљеског одељења 14. Пешадијског пука Тимочке дивизије, Стојана Ј. Јевтића (1893–1981), из села Балановац код Књажевца. Објављени су из рукописа 2018. године у издању Завичајног музеја из Књажевца под насловом *Ратни дневник из Првог светског рата*, заслугом приређивача Милене Милошевић Мицић. Јевтићев дневник обухватио је раздобље од краја септембра 1915. до почетка фебруара 1919. године. У овом огледу наша аналитичка пажња биће усмјерена искључиво према ратном дневнику Александра Б. Цветковића, али ћемо у некој од наредних расправа свакако усмјерити интерпретацију и наведене дневничке записе Стојана Ј. Јевтића, јер то они заслужују у сваком погледу.

да и није било говото никакве значајније самоцензуре или стилизовања и преправљања једном сачињеног рукописа.

2.0. Дневнички записи Александра Б. Цветковића *Бележник из Великог рата (1916–1919)*, обухватају временски распон од 4. септембра 1916. године до 24. марта 1919. године. (Наглашавамо да су сви датуми у дневнику навођени по старом календару). Карактерише их изразита сажетост исказа, одсуство сувишних коментара, белопаланачки дијалекатски говор, као и прецизност у навођењу ратних локалитета, као и свакодневних догађаја на фронту. „По таксатином начину излагања и хладном извештајном стилу, сличан је официрским операцијским дневницима” (Младеновић/Нешић, 2018: 7). Почетни дневнички записи усмјерени су на приказивање атмосфере поводом покретања војничких акција за ослобођење Битоља у септембру и октобру 1916. године. Описано је пребацивање Цветковићеве треће чете ка непријатељским рововима у којима се налазила бугарска војска. Пошто су били на непосредном растојању од 30 до 40 метара, између сукобљених војника је непрестано размјењивана ватра са сталним рањавањима и погибијама војника. Непрестано су се смјењивали напади и контранапади, због чега су били принуђени да се враћају на почетне положаје. Цветковић укратко саопштава да је 16. октобра био „лако рањен“ у лијеви кук од шрапнела непријатељске бомбе, али да се послије превијања одмах вратио на фронт. Двије седмице иза тога описује напад српске војске на непријатељску линију када је са четом заузео непријатељски ров, а њему и војнику Новици Мољевићу су се предала двадесет два немачка војника. Интересантно је да тај несумњиво херојски војнички подвиг, Цветковић описује смирено и без велике егзалтације, као нешто сасвим уобичајено, свакодневно и нормално у животу војника на фронту. Запис завршава констатацијом да су заробљене војнике послали назад, тј. у своју ратну позадину, те да су након тог догађаја ту остали цијелу ноћ и да су одржали освојени положај.

У борбама вођеним 8. новембра ујутро Цветковић казује да је приликом једног раног контранапада непријатеља поново рањен бомбом и то овога пута „у десни образ и браду” (Цветковић, 2018: 25). Тада је рана била много озбиљнија тако да је 24 дана провео у енглеској болници у Солуну на опоравку. Одмах по изласку из болнице, а прије повратка у јединицу на фронт, Цветковића су одвезли у „српски депо” на аеродрому Седес код Солуна, гдје је преспавао, а сутрадан 6. децембра (по старом календару), уочи Светог Николе, отишао је у мјесну цркву на литургију, а затим описује како је скромно са војницима прославио своју „славицу” Никољдан.

Цветковићев дневник у 1917. години представља наставак сажетих ратних описа на фронту. Поред свакодневног ратног искушења, описани су и позадински догађаји. Сазнајемо о томе како војници примају плату у

францима, о томе како је као наредник бринуо о сљедовањима хране, о чистој војничкој униформи, вешу и кошуљама, а посебно је бринуо о муницији и наоружању. Цветковић описује и свакодневно дјеловање непријатељских аероплана чије су бомбе наносиле губитке српској војсци и бројна рањавања. Цветковић казује како је 26. августа доживио саморањавање приликом испаливања сигналних ракета. Тада је озлиједио „леву страну” лица „до самог ока”. Одмах је превијен, извађено му је парче шрапнела и послат је на мазги, уз пратњу два војника „у пуковску амбуланту” (Цветковић, 2018: 46). У истоветним данима ратне свакодневнице 1917. године, Цветковић са посебним задовољством описује како је обиљежио своје „крсно име” Светог Николу, када су га посјетили бројни војници и поднаредници, као и надређени официри, а међу њима и командант батаљона. Цветковић описује да је крајем децембра морао да пише рапорт за редова Миладина Ђорђевића који је добио дозволу за одсуствовање па се није на вријеме вратио у јединицу. Иза тога је морао поново да тражи лјекарску помоћ и провео је четири дана поштеде због појаве кожног обољења, највјероватније шуге и свраба.

У Цветковићевим дневничким записима из 1918. године јасно се уочава појачавање војничких дејстава на фронту, што је била очигледна припрема за одлучујући пробој линије фронта. У дневнику се дискретно појављују и информације о појавама дезертерства, о бугарској ратној пропаганди која је уносила дефетизам међу српске војнике, а која је проистекла из незадовољства због вишегодишњег одсуства од куће. Између осталог, читав проблем је ескалирао када је дошло до изјаве у једној чети трећег батаљона шумадијског пука да желе да напусте фронт, да је све изгубљено и да се не вриједи борити. Описане су и појаве употребе хемијског оружја у дјеловању непријатељске војске по српским положајима, иако је то оружје било забрањено Хашком конвенцијом. Цветковић описује и неке свакодневне догађаје, попут свађе коју је имао са поднаредником Ђорђем Плавшићем, о чему нас упознаје у неколико записа насталих између 17. и 22. јануара 1918. године. Радило се о сасвим непотребном неспоразуму због новца који су сакупљали за куповину неких ствари у Солуну. Ишли су због тога и на рапорт код командатна батаљона, а напokon су се измирили 22. јануара: „Ујутру дошао је поднаредник Плавшић у мојој земуници те смо се измирили и дао ми часну реч да више неће дозволити да се долази до такве непријатности“ (Цветковић, 2018: 63). У дневничким записима су присутни и поједини мирнодопски догађаји, проистекли из војничког одсуства. Цветковић описује како је 24. априла 1918. године отпутовао у Солун новоизграђеном пругом од Битоља до Солуна, а да се у чету вратио петнаестак дана касније.

У запису од 16. маја 2018. године, Цветковић наглашава да су посебно вјежбали намјештање маски за одбрану од хемијских отрова: „Нов пропис је: намешћем за 40 секунда а стар пропис за 2 минута; затим смо наместили маске и држали 26 минута“ (Цветковић, 2018: 78). Очигледно је да је то ново

увођење стандарда за постављање маски за заштиту војника од дејства хемијских отрова на ратишту био знак скоре најаве великог пробоја Солунског фронта. У запису од 18. маја 2018. године, Цветковић наглашава да се „јавио за лекарску помоћ“ (Цветковић, 2018: 79), а затим у сваком дневничком запису до 31. маја напомиње да је ишао на прегледе код љекара у пуковској амбуланти, али није навео шта се то десило и због којих тегоба је ишао код љекара. Иза тога је у запису од 31. маја написао да је био смјештен у пуковској амбуланти све до 26. јуна, очигледно је био на лијечењу, али је напоменуо да разлози нису предствљали „ништа значајније“ (Цветковић, 2018: 80). У запису од 1. јула 2018. године, док је био размјештен у батаљонској резерви, Цветковић записује да су тог дана сви „примили шампањ, по четири војника на флашу“, поводом обиљежавања „празника француске Бастиље“ (Цветковић, 2018: 81). Подсјећамо да се према данашењем календару тај француски државни празник обиљежава 14. јула.

Интензивнија гигања на фронту осјетила су се након уласка Грчке у рат на страни Антанте, 2. јула 1918. године, а завршне ратне припреме пробоја Солунска фронта започете су након именовања француског генерала Франша д'Епера за команданта савезничких снага. Истовремено, у српској војсци војвода Живојин Мишић је именован за начелника генералштаба, а генерал Петар Бојовић за командата Прве армије. Иако то у дневничким записима није непосредно наведено, јер војска а међу њима и писац дневника, наредник Цветковић, нису имали поуздана сазнања о томе, али познато је из историјских извора да је тог љета било великих неслагања између команде савезничких снага и команде српске војске. Највећи проблем био је у томе што је Српска врховна команда жељела да се што прије крене у пробој фронта са потпуним увјерењем да је српска војска посједовала капацитет да изнесе највећи терет тог војничког подухвата. Са друге стране, Французи су били уз Српску врховну команду, али су одлуку одуговлачили Енглези и Италијани.

Цветковић у дневнику записује да је његова јединица прошла кроз медицински третман дезинфекције, а затим је кренула на Кајмакчалан 12. августа 1918. године, гдје су се улогорили и нестрпљиво ишчекивали почетак пробоја. Када је пробој напокон отпочео, 15. септембра 1918. године, догађаји на ратишту су се одвијали таквом брзином да је Цветковић стизао само укратко да извјештава како напредује његова чета и до којих градова и села су стигли. Пробили су Кајмакчалан, продирали су кроз Овчеполску равницу, а већ послје неколико дана су били у Куманову. Када су били у Прешеву, 20. септембра, сустигла их је вијест о капитулацији Бугарске, а већ послје пет дана пролазили су јужноморавском долином кроз Цеп и село Стајковац. Два дана иза тога стигли су у Запање и село Доњи Барбеш изнад Ниша.

Цветковић на даљим страницама дневника биљежи како је његова јединица у ратном надирању отишла све до Малог Могрог Лука, надамак

Београда, а затим се вратила на правац од Ковина према Вршцу и да су у том граду били стационарани од средине новембра 1918. до друге половине марта 1919. године. Цветковић окончава вођење дневника 24. марта 1919. године, када је због болести био стационаран у Вршачкој болници, а од 23. априла до 26. маја провео је мјесец дана код куће на одсуству. Био је то повратак у родни дом послјије готово четири ратне године одсуствовања.

Важно је истаћи да у овом дневничком сегменту, Цветковић наглашава да је у свим мјестима гдје су долазили било изузетно свечано и узвишено расположење. Народ их је дочекивао са великим одушевљењем као дуго ишчекиване ослободиоце. Из дневничког записа од 30. октобра 1918. године, закључујемо да је то нарочито било изражено у Ковину, гдје их је народ дочекао у правој паради „са фијакерима и јахаћим коњима”, а увече су им доносили „пиће и јестиво” (Цветковић, 2018: 103), у мјесну школу гдје су били на становању.

У неким другим дијеловима дневничких записа, Цветковић свједочи и неке сасвим необичне датуме и догађаје. На примјер, у запису од 15. јануара 1919. године, који је настао у Вршцу, сазнајемо да је тог дана донијета државна одлука о изједначавању старог и новог календара: „Наређено је да се данашњи дан има обележити као 28. по новом календару” (Цветковић, 2018: 109). У овом запису иначе у потпуности долази до изражаја Цветковићева битна дневничка карактеристика да не коментарише или на било који други начин исказује свој став подршке или противљења неким битним одлукама које су долазиле из надређене команде или, као у овом примјеру, од државне администрације.

2.1. Овдје морамо напоменути још једну важну чињеницу из Цветковићевог дневника, а која се не односи на непосредан приказ Великог рата. На почетку Другог светског рата Цветковић оставља неколико записа о томе како је био мобилисан 28. марта 1941. године, те како је убрзо иза тога, започео рат 6. априла. Из дневничког записа сазнајемо да је већ 8. априла Цветковић био рањен „на три места у главу” (Цветковић, 2018: 113) од шрапнела једне њемачке авионске бомбе док је био у рову испред белопаланачке школе. Због тога је транспортован у Нишку болницу, тако да је ту 9. априла дочекао долазак Нијемаца у Ниш. Отпуштен је из болнице 23. априла, али је одмах отјеран у логор Црвени Крст, а већ сутрадан је возом транспортован са групом заробљеника у Софију. Након четири дана је ослобођен и вратио се кући у село Шпај код Беле Паланке 30. априла 1941. године. Након тога у дневнику постоји један значајан прекид записивања догађаја, све до 6. новембра 1942. године. Можда су ти дијелови рукописа касније изгубљени. У том посљедњем сачуваном запису од 6. новембра 1942. године, Цветковић свједочи да је пошао из Беле Паланке у Борски рудник, али да га је срео председник Општине Шпајске, Милутин Крстић, вратио га кући уз

обавјештење да је ослобођен. Ово је јасан знак да је у вријеме бугарске окупације југоисточне Србије у Другом свјетском рату, Цветковић у интервалу од маја 1941. до новембра 1942. године највјероватније одвођен на принудни рад у Борски рудник, а да му је тог 6. новембра 1942. године јављено да је ослобођен од те радне обавезе.

3.0. Дневник наредника Александра Б. Цветковића написан је непретенциозно, као једна врста његовог подофицирског подсјетника о свакодневним обавезама и задацима, али нам је саопштио једну потпуно аутентичну, непосредну слику Великог рата, као и исцрпљујућих борби на Солунском фронту, онако како су стварно изгледале из перспективе војника који су мјесецима и годинама рањавани и гинули у борбама, а при томе непрестано жудили за повратком у домовину. Најснажнија порука коју потомцима оставља Александар Б. Цветковић говори о томе да је слобода највећа драгоценост сваког појединца и читавих народа, а да је тек у рату и тек онда када се борима за њу та вриједност препозната као нешто непроцјењиво. Дневник показује и како је обичан човјек, када то мора, невјероватно снажљиво и издрљиво биће, те како и у најтежим околностима има снаге да створи привид нормалног мирнодопског живота. Нарочито је то упечатљиво у описима скромних, али веома важних „крсних слава”, у добијању поште и писама од куће, у описима одлазака на допусте и провођења слободних дана у Солуну, у приказу малих људских радости и ведрих емоција, али и патње која је произлазила из свакодневних страдања на фронту и дугогодишње жудње за родним домом и завичајем.

Литература

- Цветковић (2018). Александра Б. Цветковић, *Бележник из Великог рата*, Народни музеј, Ниш, 117 стр.
- Младеновић/Нешић (2018). Јован Младеновић/Немања Нешић, предг. у књизи: Александар Б. Цветковић, *Бележник из Великог рата*, Народни музеј, Ниш, с. 7-11.

Goran M. Maksimović

FIRST WORLD WAR IN DIARY NOTES BY ALEKSANDAR B. CVETKOVIĆ (1916-1919)

Summary

The paper analyzed the unknown manuscript of the war diary by Aleksandar B. Cvetković (1891-1962), a farmer from the Šopaj village in the Belopalan municipality, who was the first warlord in the First World War, the commander of the 4th Battalion of the 3rd Detachment of the Third (Pirot) Infantry Regiment of the Moravian Division. The diary was called *The Great War Warner* (1916-1919) published in 2018 by the merit of Jovan Mladenović and Nemanja Nešić, and is one of the most direct sources of the war picture that came from the ranks of Serbian soldiers. In our interpretation we pointed out the subjective experience of war, as well as the documentary authenticity of the testimony, and the linguistic and stylistic features of the diaries.

Key words: Serbian literature, The Great War, diary, records, documentary, story.

ГРЕЦИЗМИ И ЛАТИНИЗМИ У ВИНОГРАДАРСКОЈ ЛЕКСИЦИ

У раду се разматра и анализира удео грецизама и латинизама у виноградарској лексици, прикупљеној на терену Војводине. Самом раду је претходила лексичко-семантичка анализа рађена према поставкама Н. И. Толстоја, односно према унеколико модификованој теорији семантичких микропоља (коју је дала Гордана Вуковић). Прикупљене лексеме разврстане су у 15 семантичких поља, а удео грецизама и латинизама анализиран је у оквиру сваког поља посебно.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, виноградарска лексика, грецизми, латинизми.

Στο κρασί η ἀλήθεια.
(У вину истина.)
In vino veritas.
(У вину је истина.)

1. Увод

Један од неколико основних процеса мењања, односно развоја лексикона једног језика јесте инфлузивни ток, где, поред осталих, спада и **посуђивање**, које Д. Шипка дефинише као „увођење екстерних елемената преко међукултурног лексичког трансфера у контакту са културама других језика“ (Шипка, 2006: 66). Да би се овај процес посуђивања могао разумети, треба имати у виду и друштвено-историјске околности, јер су извори посуђивања управо њима били условљени (Шипка, 2006:100). Међу позајмљеницама које су ушле у наш језик су и оне из грчког – *грецизми* и из латинског језика – *латинизми*.

Предмет досадашњих истраживања у лингвистичкој литератури били су посебно и грецизми: *Грецизми у српском језику* (в. Стојановић, 2003), *Грецизми у српском језику: осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања* (в. Влајић-Поповић, 2009), *Грецизми у српским народним говорима на територији Војводине* (в. Влајић-Поповић, 2011), *Грецизми у српском географском терминосистему* (в. Ајџановић, 2017) и латинизми: *Језики културна оријентација у нашој прошлости и садашњости* (в. Ђорђевић, 1932), *Прилог испитивању предримских лексичких остатака у словеначком*

¹ brankicama@gmail.com

и српскохрватском језику (в. Скок, 1950) и *О употреби латинизама у језику дневне штампе* (в. Панић-Бабић, Љубишић, 2011). Поред ових, постоји и рад *Интернационализми у српском руху* (в. Мишеска Томић, 1996), где се говори о речима латинског и / или грчког порекла које су ушле у инвентар свих европских индоевропских језика, о тзв. интернационализмима, као и радови о лексици страног порекла уопште, где се могу наћи и грецизми и латинизми: *Лексика покућства страног порекла у речницима предвуковског периода* (в. Ристић, 1996), *Стране речи у икавском исказу* (в. Миковић, 1996), *Туђице у терминологији куће и покућства* (в. Вуковић, 2000) итд.

У овом раду се разматра и анализира удео грецизама и латинизама у виноградарској лексици, забележеној на простору Војводине. Грађа је прикупљена на терену у разговору са информаторима (виноградарима) помоћу *Упитника за бележење виноградарске лексике* Института за српски језик САНУ. Самом раду претходила је лексичко-семантичка анализа прикупљене лексике, рађена према поставкама Н. И. Толстоја (в. Толстој, 1963; 1966), односно према унеколико модификованој теорији семантичких микропоља Гордане Вуковић (в. Вуковић, 1988). Прикупљена лексика разврстана је у 15 семантичких поља, а удео грецизама и латинизама анализиран је у оквиру сваког поља.

2. Анализа корпуса

У прикупљеном корпусу регистровано је 16 грецизама (*калем, ластар, кондир, нектар, хлороза, перноспора, јагурине, ароматичан, цилиндар, каштар, буклија, бокал, литра, политра, подрум, колеба/ колиба*) и 18 латинизама (*кобер, порталис, материја, густирати, култиватор, рафија, оидијум, конзумни, бачва, буре, дестилатор, рубин, ферментација, бирза, дестилација, проценат, град, деци*). Поред њих, регистрована су и два тзв. хибрида, где је први део сложенице пореклом из латинског, а други део пореклом из грчког језика (*ебулиоскоп, винометар*).

Класификовано по семантичким пољима то се може представити табеларно на следећи начин:

НАЗИВ СЕМАНТИЧКОГ ПОЉА	ГРЕЦИЗМИ	ЛАТИНИЗМИ	ХИБРИДИ
1. Типови земљишта за узгајање винове лозе			
2. Биљка винова лоза и њени делови	<i>ластар, кондир</i>		

3. Подлога, тј. различите врсте лозе које служе као подлога приликом калемљења племенитијих сорти грожђа и врсте калемљења	<i>калем*</i>	<i>кобер, порталис</i>	
4. Фазе у развоју винове лозе	<i>нектар</i>		
5. Радње у винограду и машине и алатке које се користе при обради винограда		<i>материја, густирати, култиватор, рафија</i>	
6. Болести и оштећења винове лозе	<i>хлороза, перноспора</i>	<i>онидијум</i>	
7. Плод винове лозе, његови делови и типови	<i>јагурине, ароматичан</i>	<i>конзумни</i>	
8. Сорте винове лозе			
9. Посуде, делови посуда и справе за прераду воћа и производњу вина и ракије	<i>цилиндар</i>	<i>бачва, буре, дестилатор</i>	
10. Производи од грожђа и другог воћа и њихове врсте	<i>каштар</i>	<i>рубин</i>	
11. Радње у вези са производњом и чувањем вина и ракије		<i>ферментација, бирза, дестилација</i>	
12. Инструменти за мерење јачине вина и ракије и мерне јединице		<i>проценат, град</i>	<i>ебулиоскоп, винометар</i>
13. Судови за вино и ракију	<i>буклија, бокал*, литра, политра</i>	<i>деци</i>	
14. Остатак за вино и ракију, пратећи елементи и други објекти	<i>подрум, колеба/колиба</i>		
15. Називи за вршиоце појединих радњи			

Из табеле се може видети да у семантичким пољима 1, 8 и 15 нису регистровани ни грецизми ни латинизми. У највећем броју семантичких поља (3, 6, 7, 9, 10 и 13) регистровани су и грецизми и латинизми. У семантичким пољима 2, 4 и 14 регистровани су само грецизми, а у семантичким пољима 5 и 11 само латинизми. Лексеме *калем* и *бокал* су подвучене и означене звездицом, јер се ради о индиректним грецизмима, односно о речима изворно грчког порекла, које су у наш језик ушле посредством неког другог језика – *калем* (преко турског) и *бокал* (преко италијанског).

У друго семантичко поље сврстани су називи за биљку винову лозу и њене делове. Овде су регистрована два грецизма *ластар*² и *кондир*.³ Лексема *ластар* јавља се у значењу ‘једногодишњи изданак лозе’, док је *кондир* ‘изданак лозе који има рода’.

У оквиру трећег семантичког поља нашли су се називи за подлогу, тј. за различите врсте лозе које служе као подлога приликом калемљења племенитијих сорти лозе и називи за врсте калемљења. У овом семантичком пољу регистрован је један грецизам (индиректни) *калем*⁴ и два латинизма *кобер*⁵ и *порталис*. Лексема *калем* јавља се у значењу ‘лоза која је настала калемљењем’. Од ње су даље изведени глагол несвр. вида *калемити* и глаголи свр. вида *накалемити*, *прекалемити* у значењу ‘поново (на)калемити лозу’, затим глагољска именица *калемљење*, као општи назив за радњу калемљења и именица *калемар*, која се јавља у различитим творбеним ликовима *калемарка*, *калемача*, *калемачица*, којима се означава нож за калемљење. Другим двома лексемама (*кобер*, *порталис*) означавају се врсте дивље подлоге на коју се калемити питома сорта. Ово су страни називи који се користе као стручни термини у виноградарству. Лексема *кобер* у истом облику регистрована је на ширем подручју (у Александровачкој жупи и Братишковцима у Далмацији), тако да се не може везивати за неки посебан крај, нити сматрати особеношћу само једног виноградарског региона. Овде треба напоменути да се у ранијем периоду, до пре 150 година, винова лоза у свету гајила на сопственом корену. Међутим, када се у Европи појавила филоксера, тј. сушибуба, дошло је до наглог пропадања винограда и то на великим површинама и једини начин да се они спасу био је у калемљењу племените лозе на отпорне лозне подлоге, јер је од ње (од лозне подлоге) зависило какав ће бити развој, принос и квалитет грождја, а пре свега каква ће бити отпорност и колика ће бити дуговечност сорте која је на њу накалемљена (Куљанчић, 2007: 167).

Четврто семантичко поље окупља називе за фазе у развоју винове лозе и у оквиру њега забележен је један грецизам *нектар*.⁶ Овом лексемом означава се ‘сок који лоза пушта уочи вегетације.’

² Именица грчког порекла која је у нашем језику у употреби од XVI века (РЈАЗУ, 1898–1903: 914–915). Према Скоку (1972: 273) то је балканска реч грчког порекла, нгр. *βλαστόρι* (деминутив од *βλαστός*). Ушла је у балканске језике преко манастирског виноградарства и вртларства. На западу је непозната.

³ Именица грчког порекла (РЈАЗУ, 1898–1903: 265–266), мада се у речницима страних речи среће и у другом значењу. Од гр. *kántharos* – трбушаста чаша, врч, крчаг, пехар; исто и дијал. *кондијер* (уп. Клаић, 1979: 721).

⁴ Тур. *kalem* од ар. *qalām* од грч. *kálamos* (уп. Клајн, Шипка, 2006: 568). И према Шкаљићу (1979: 387) то је грецизам добијен преко турског (*калем/ калам* < тур. *kalem* < ар. *qalām* < гр. *kálamos*. Ј. Влајић-Поповић овај грецизам сврстава у индиректне, односно у турске грецизме (изворно грчке речи, које су позајмљене из турског језика) (уп. Влајић-Поповић, 2009: 391).

⁵ Од лат. *coopertus* (уп. Богдановић, Вељковић, 2001: 79).

⁶ Од гр. *néktar* – ...; 2. сладак сок који излучују биљке... (уп. Клаић, 1979: 934).

У пето семантичко поље сврстани су називи за радње у винограду и машине и алатке које се користе при обради винограда. Овде су регистровани само латинизми – *материја*,⁷ *густирати*⁸, *култиватор*⁹ и *рафија*.¹⁰ Лексемом *материја* означава се ‘смеша течности за прскање лозе’. Глагол *густирати* јавља се у значењу ‘чупати назрела зрна грозда док је на лози’, док се лексемом *култиватор* именује ‘машина која служи за обраду земље на којој су лозе’. *Рафија* је средство (врпца) које се користи за повезивање лозе у пролеће.

У оквиру шестог семантичког поља нашли су се називи за болести и оштећења винове лозе. Забележена су два грецизма – *хлороза*¹¹ и *перноспора*¹² и један латинизам – *оидијум*.¹³ Све три лексеме означавају ‘болест лозиног листа од које вене или се суши’. *Оидијум* је болест винове лозе у народу познатија као пепелница, а *перноспора* је у ствари пламењача.

Седмо семантичко поље окупља називе за плод винове лозе, његове делове и типове. У овом семантичком пољу регистрована су два грецизма – *јагурине*¹⁴ и *ароматичан*¹⁵ и један латинизам – *конзумни*.¹⁶ Лексемом *јагурине* означава се грожђе које накнадно израсте (познатије као *греш*, *грешеве*), док се придев *ароматичан* јавља у оквиру ви-

⁷ Од лат. *materia* (уп. Клаић, 1979: 856).

⁸ Од лат. *gustare* – кушати, окушати јело; налазити задовољство, уживати у посматрању некога или нечега (јела/ одећа)... (уп. Вујаклија, 2006: 186). Б. Клаић (уп. 1979: 507) код глагола *џустираџи* – 1. кушати, 2. уживати у јелу или у проматрању нечега, наслађивати се... упућује на *џусџи* од лат. *gustus* – 1. укус, тек, мерак, задовољство, ужитак, прохтев, ћуд, ћеф, хир.

⁹ Од нвлат. *cultivator* – свака пољопривредна справа за површинску обраду земљишта, плуг, дрљача, (која одстрањује коров и тиме оплемењује земљу) (уп. Вујаклија, 2006: 469).

¹⁰ Од мадаг.; лат. *Raphia ruffia* – лико једне афричке палме; служи за повезивање у воћарству, за плетење кошара и сл. (уп. Клаић, 1979: 1127).

¹¹ Од гр. *chlorós* – отворенозелен, зеленожут – ...; 2. бот. болест биљака при којој лишће губи зеленило (хлорофил) и постаје жуто (хлоротично) (уп. Вујаклија, 2006: 989).

¹² Према Скоку (1972: 642) *peronospora* f = *prònospora* (Potomje) то је виноградарски термин 19. в. за болест на винској лози, код нас опажена 1890. а у Италији 1879. године. Он истиче да је то учена грчка сложеница од *περάω* ‘бушим’ и *οπορά* ‘семе’.

¹³ Од лат. *oidium* – болест винове лозе (врло ситне гљивице, *џејелина*, *џејелница*, *маћа*, *сијер*) (уп. Клаић, 1979: 966).

¹⁴ Ова лексема забележена је и у Александровачкој жупи у облику *јаџурида* и аутори наводе да је то балканска реч грчког порекла (уп. Богдановић, Вељковић, 2001: 77). Такође, Ј. Влајић-Поповић у свом раду (уп. Влајић-Поповић, 2009: 389), класификујући грецизме хронолошки на старовековне, средњовековне, нововековне и модерне, бележи облик *јаџурида* и сврстава га у нововековне грецизме (то су савремене књижевне и дијалекатске речи, често су то балкански грецизми, заједнички свим или бар већини балканских језика).

¹⁵ Од грч. *aróma* – мирођија, мирисаве траве, – 1. мирис; нарочито угодан мирис...; прид. *ароматичан* – мирисан, угодна мириса, миомирисан (уп. Клаић, 1979: 102).

¹⁶ Од лат. *consumere* – 1. (по)трошити, 2. (по)јести, (по)пити... (уп. Клајн, Шипка, 2006: 643).

шечлане лексеме *ароматична грозђа*, која представља општи назив за мирисна грозђа. Придев *конзумни* исто је део вишечлане лексеме *конзумно грозђе* којом се именује семема ‘општи назив за грозђе које служи само за јело’.

У девето семантичко поље сврстани су називи за посуде, делове посуда и справе за прераду воћа и њихове врсте. Овде су забележени један грецизам – *цилиндар*¹⁷ и три латинизма *бачва*,¹⁸ *буре*¹⁹ и *дестилатор*.²⁰ Лексеме *цилиндар* и *дестилатор* означавају део казана, односно хладњак при дестилацији ракије. Лексема *бачва* јавља се у два значења ‘изузетно велико буре (преко 1000 л)’ и ‘буре које стоји водоравно–положено’, док се за репрезентовање семема ‘посуда у коју сви берачи стављају грозђе’, ‘дрвена посуда у којој се држи ракија’ и ‘буре које стоји водоравно–положено’ користи лексема *буре*.

Десетим семантичким пољем обухваћени су називи за производе од грозђа и другог воћа и њихове врсте. У оквиру овог семантичког поља забележени су један грецизам – *каштар*²¹ и један латинизам *рубин*.²² Прва лексема јавља се у облику *каштро* (*вино*), а означава ‘реско, опорно вино’. Другом лексемом означава се ‘вино загасито црвене боје’.

У оквиру једанаестог семантичког поља нашли су се називи за радње у вези са производњом и чувањем вина и ракије. У овом семантичком пољу

¹⁷ Од грч. *kýlindros* (уп. Вујаклија, 2006: 1005).

¹⁸ Од влат. *buttia*, од *buttis* (уп. Скок, 1971: 86). М. Влајинац наводи да је *бачва* по мишљењу Ђуре Даничића постала од сред. лат. *bacchus*, односно *басиит* = каца, када и да је у јужним и југоисточним крајевима позната и под називима *бочва* и *б’чва*. Даље каже, да „код већине нашег народа важи као велики подрумски дрвени суд за вино и друга пића, који се помиње почевши још од 13. века и без којег се ни данас не може замислити ниједан већи подрум за пића“ (уп. Влајинац, 1964: 153).

¹⁹ Према РСЈ (2011: 116) *буре* лат. – обоа, већи суд, обично дрвен (састављен од дуга причвршћених обручима) испупчених бокова и са два дна, за држање течности или бакалске робе (брашна, соли, пекмеза и др.). Од сред. лат. *bareta* и фр. *burette*... „тако се назива уопште сваки дрвени подрумски суд, састављен од дуга, више или мање бокастог облика, и учвршћен обручима, затворен на обе стране данцима“ (уп. Влајинац, 1964: 174). У нашим јужним и југоисточним крајевима назива се *бачва* или *бочва*, у западним крајевима употребљава се назив *барило*, док се на Косову и Метохији јавља облик *бурило*, према турском *фучија* (уп. Влајинац, 1964: 174).

²⁰ Од лат. *destillare* – капати, 1. апарат за дестилацију, 2. човек који врши дестилацију (уп. Клаић, 1979: 284–285).

²¹ Од грч. *késtra* – šilo, – опор, оштар (уп. Клаић, 1979: 673).

²² Од срлат. *rubinus (lapis)* – црвени камен... (уп. Клајн, Шипка, 2006: 1089).

регистровани су само латинизми – *ферментација*,²³ *бирза*²⁴ и *дестилација*.²⁵ Лексемом *ферментација* означава се радња врења садржаја који је измуљан. *Бирза* је скрамица која се јавља на површини вина, док се лексемом *дестилација* означава процес добијања ракије.

Дванаесто семантичко поље окупља називе за инструменте за мерење јачине вина и ракије и мерне јединице. И овде су регистрована два латинизма – *проценат*²⁶ и *град*²⁷ и два тзв. хибрида (где је први део сложенице пореклом из латинског, а други део пореклом из грчког језика) *ебулиоскоп*²⁸ и *винометар*.²⁹ Овим двама лексема означава се инструмент за мерење јачине вина. Лексема *проценат* означава мерну јединицу за јачину вина, поред много чешће лексеме *малиган*, док се лексема *град* јавља у два значења – као ‘инструмент за мерење јачине ракије’ и ‘подељак на инструменту за мерење јачине ракије’.

У тринаесто семантичко поље сврстани су називи за судове за вино и ракију. Овде су забележени грецизми *буклија*,³⁰ *бокал*,³¹ *литра*,³² *политра*

²³ Од лат. *fermentatio* – процес који настаје деловањем фермента; врење, превирање, ускишњавање (уп. Клајн, Шипка, 2006: 1315).

²⁴ Од лат. *birsa* – кожа, 1. превлака, павлака понад (поквареног) вина, винска плесањ, 2. со винске киселине... (уп. Клаић, 1979: 176).

²⁵ Од лат. *destilatio* – хем. процес пречишћавања путем загревања; испаравање течности и поновно згушњавање у течност; испаравање, печење ракије... (уп. Вујаклија, 2006: 207).

²⁶ Од лат. *pro centum* – 1. постотак, стоти део неке количине или броја... (уп. Клаић, 1979: 1092).

²⁷ Од лат. *gradus* – ...; 3. условна јединица за мерење густине течности, концентрације раствора или садржаја алкохола, степен. (уп. Клајн, Шипка 2006: 302).

²⁸ Од лат. *ebullire* – избијати кључајући и грч. *skopéo* – гледам – хем. инструмент за мерење тачке кључања ради одређивања садржине алкохола...; 2. апарат за брзо одређивање количине алкохола у вину... (уп. Вујаклија, 2006: 245).

²⁹ Од лат. *vinum* – вино и грч. *métro* – справа за мерење јачине вина, виномер (уп. Вујаклија, 2006: 152).

³⁰ Од новгрч. *bōkalion* – чутура, плоска (уп. Клаић, 1979: 811).

³¹ Ј. Кашић наводи (1971: 171) да је *бокал* реч грчког порекла, која је нама дошла вероватно преко талијанског. То потврђују и речници страних речи. Код Клаића (уп. 1979: 184) *бокал* – тал. *boccale*, од новогр. *bokalion* – крчаг, пехар, врч. И Клајн, Шипка исто наводе (уп. 2006: 222) да је *бокал* – итал. *boccale*, од гр. *baukális* – повећи, обично обао суд са дршком, за воду, вино или неко друго пиће, садржина таквог суда, количина која стане у бокал.

³² Према Скоку (1971: 309) *литар* од срлат. *litra* < грч. *λίτρα*, *λίτρον* > тал. *litro*, в. *libra*. Он наводи да је грецизам балкански: буг. *litra*, арб. *litër*. М. Влајинац наводи (1968:536) да *литра* – грч. *λίτρα*, одговара лат. *libra* и тал. *libbra*, нем. *Pfund* или нашој *фунти*. „Истиче се као једна од најстаријих јавно признатих *мера за тежину*, па у вези с тим донекле и за *зајремину*, коју је наш народ при досељењу затекао, примио и, може се рећи, до данас сачувао у употреби за мерење тежине свих врста производа, како сувих тако и течних“ (Влајинац, 1968: 536). Даље каже да је *литра* као назив унета у наше крајеве из Византије, много пре доласка Турака, што потврђују подаци још из V века, који говоре о томе да су се у Византији плате чиновника и

и латинизам *деци*³³. *Буклија* је ‘дрвена посуда из које се пије вино’, док се лексема *бокал* јавља у два значења ‘стаклена посуда за вино’ и ‘стаклена посуда за ракију запремине више од 2 л’. Лексеме *литра* и *политра* исто су регистроване у два значења ‘стаклена посуда за вино’ и ‘стаклена посуда за ракију запремине до 2 литра’. *Деци* је ‘бочица за ракију’.

И на крају, у четрнаестом семантичком пољу, где су окупљени називи за оставу за вино и ракију, пратеће елементе и друге објекте регистрована су два грецизма *подрум*³⁴ и *колеба/колиба*.³⁵ Лексема *подрум* забележена је у значењу ‘остава за вино и ракију’, док *колеба* са фонетским ликом *колиба* означава кућицу у винограду.³⁶

3. Закључне напомене

На основу анализе могу се извести следећи закључци:

1. Удео грецизама и латинизама у виноградарској лексици забележеној на терену Војводине није велик, али није ни занемарљив.

2. У виноградарској лексици забележеној на терену Војводине регистрован је нешто већи број латинизама (18) од грецизама (16).

3. У три семантичка поља (1. Типови земљишта за узгајање винове лозе, 8. Сорте винове лозе и 15. Називи за вршиоце појединих радњи) нису регистровани ни грецизми ни латинизми.

4. Грецизми су заступљенији у оним семантичким пољима којима се именују биљка винова лоза и њени делови, затим фазе у развоју винове лозе и остава за вино и ракију, пратећи елементи и други објекти, док је већа

војничких старешина одређивале у литрама злата... (уп. Влајинац, 1968: 536).

³³ Према Клаићу *деци*¹ – лат. (исп. *deset*) – у сложеницама префикс који означава десети део нечега, посебно у метричком систему мера; *деци*² – скраћено од децилитар... (уп. Клаић, 1979: 263).

³⁴ Од грч. *hupo* – испод, *drómos* – цеста, пут, 1. подземна просторија (обично испод куће); 2. винара, коноба, крчма, таверна, пивница... (уп. Клаић, 1979: 1060).

³⁵ Према Скоку (1972: 124) *колеба* – ... Румуни су посудили *colibă*. Карпатски рум. пастири пренели су ту балканску реч у чешки и пољски. Нгрч. *kaliví*, арб. *kolubë*, *kalive* < стрч. *χαλίβη*, од *χαλπτω*, тур. *kalive*, поред *kaliba* и *koliba*. Он наводи да је то балканска реч грчког порекла... Према Фасмеру то је посуђеница из старијег периода грчког језика као *korab*. Ј. Влајић-Поповић (2009: 388) овај грецизам (уз још неколицину) исто сврстава у старовековне, општесловенске, наводећи да су они још од претписменог доба сачувани до данас у књижевном језику.

³⁶ Поред ове лексеме, у овом значењу регистроване су и лексеме *кућа*, *кућица* и *виноградарска* и *пударска кућица*. Информатори су навели да су се *колибе* правиле од трске (пре тридесет, четрдесет година) и да се данас ретко могу наћи, док су *виноградарска* и *пударска кућица* биле зидане.

заступљеност латинизама регистрована у оним семантичким пољима у које су сврстани називи за радње у винограду и машине и алатке које се користе при обради винограда, потом радње у вези са производњом и чувањем вина и ракије и називи за инструменте за мерење јачине вина и ракије и мерне јединице.

Литература

- Ајџановић, 2017: М. Ајџановић, Грецизми у српском географском терминосистему, *Словенска терминологија данас*/ уредници Предраг Пипер, Владан Јовановић, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 509–519.
- Богдановић, Вељковић, 2001: Н. Богдановић, Д. Вељковић, *Жупски виноградарски речник*, Александровац: Скупштина општине Александровац, Музеј винарства и виноградарства.
- Влајинац, 1961: М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*, I свеска, (Посебна издања САНУ, књ. CCCXLIX, Одељење друштвених наука, књ. 40), Београд: Издавачка установа „Научно дело“.
- Влајинац, 1964: М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*, II свеска, (Посебна издања САНУ, књ. CCCLXXII, Одељење друштвених наука, књ. 47), Београд: Издавачка установа „Научно дело“.
- Влајинац, 1968: М. Влајинац, *Речник наших старих мера – у току векова*, III свеска, (Посебна издања САНУ, књ. CDXVIII, Одељење друштвених наука, књ. 63), Београд: Издавачка установа „Научно дело“.
- Влајић-Поповић, 2009: Ј. Влајић-Поповић, Грецизми у српском језику: осврт на досадашња и поглед на будућа истраживања, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXV, 375–403.
- Влајић-Поповић, 2011: Ј. Влајић-Поповић, Грецизми у српским народним говорима на територији Војводине, Београд: *Јужнословенски филолог*, LXVII, 197–215.
- Вујаклија, 2006: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд: Просвета.
- Вуковић, 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Вуковић, 2000: Г. Вуковић, Туђице у терминологији куће и покућства, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, 125–136.
- Ђорђић, 1932: П. Ђорђић, Језик и културна оријентација у нашој прошлости и садашњости, *Богословље*: орган Православног богословског факултета у Београду, 7, 3, 215–230.
- Кашић, 1971: Ј. Кашић, Виноградарска лексика у Срему, Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XIV/1, 159–180.
- Клаић, 1979: В. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.

- Клајн, Шипка, 2006: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј.
- Куљанчић, 2007: И. Куљанчић, *Виноградарство: винова лоза, та божанска биљка*, Нови Сад: Прометеј.
- Миковић, 1996: М. Miković, *Strane reči u ikavskom iskazu, O лексичким позајмљеницама*: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека – Београд: Институт за српски језик САНУ, 241–252.
- Мишеска Томић, 1996: О. Мишеска Томић, *Интернационализми у српском руху, O лексичким позајмљеницама*: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека – Београд: Институт за српски језик САНУ, 69–80.
- Панић-Бабић, Љубишић, 2011: В. Panić-Babić, S. M. Ljubišić, *O upotrebi latinizama u jeziku dnevne štampe, Наука и политика*: зборник радова са Научног скупа Пале, 22–23. мај 2011, 231–236.
- Ристић, 1996: С. Ристић, *Лексика покућства страног порекла у речницима преддуковског периода, O лексичким позајмљеницама*: зборник радова са научног скупа Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина (Градска библиотека, Суботица, 18–20. октобар 1995)/ главни уредник: Јудита Планкош, Суботица: Градска библиотека – Београд: Институт за српски језик САНУ, 253–268.
- РЈАЗУ: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, dio V, Zagreb: JAZU, 1898–1903.
- РСЈ: *Речник српског језика*/ [израдили Милица Вујанић и др.; редиговао и уредио Мирослав Николић], измењено и поправљено издање, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Скок, 1971: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I (A – J), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1972: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. II (k – poni¹), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1973: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. III (poni²–Ž), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1974: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. IV (kazala), Zagreb: JAZU.
- Скок, 1950: Р. Skok, *Prilog ispitivanju predrimskih leksičkih ostataka u slovenačkom i srpskohrvatskom jeziku, Slavistična revija*, god.3, 350–355.
- Стојановић, 2003: М. Стојановић, *Грецизми у српском језику, Даница: српски народни илустровани календар за годину*, год. 10, 323–330.
- Толстој, 1963: Н. И. Толстой, *Из опытов типологического исследования славян-*

- ского словарного состава I. Вопросы языкознания 1, Москва, 29–45.
- Толстој, 1966: Н. И. Толстой, Из опытов типологического исследования славянского словарного состава II. Вопросы языкознания 5, Москва, 16–36.
- Урукало, 1982: М. Urukalo, Vinogradarska leksika Bratiškovaca, Нови Сад: *Прилози проучавању језика*, бр. 18, 155–183.
- Шипка, 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.
- Шкаљић, 1979: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: „Svjetlost“, OOUR, izdavačka djelatnost.

Brankica Đ. Marković

GREEK AND LATIN LOANWORDS IN VINICULTURAL LEXIS

Summary

The paper analyzes the share of Greek and Latin loanwords in vinicultural lexis, based on material compiled in the region of Vojvodina. The paper was preceded by lexical-semantic analysis of the compiled lexis in accordance with the postulates of N. I. Tolstoy, i. e. the somewhat modified theory of semantic microfields (presented by Gordana Vukovic). The compiled lexemes were categorized into 15 semantic fields, whereas the share of Greek and Latin loanwords was analyzed separately in every category.

Key words: Serbian language, dialectology, vinicultural lexis, Greek and Latin loanwords.

НОМИНАЦИЈА УЧЕСНИКА У СВАДБЕНИМ ОБИЧАЈИМА КОД СРБА У СРБИЈИ И РУМУНИЈИ

Номинација учесника у свадбеним обичајима сведочанство је о тим обичајима. Стога ће она у различитим крајевима бити различита. У овоме раду анализирани су називи учесника у тим обичајима код Срба у Србији и код Срба у Румунији са намером да се покаже да су ти називи сведочанство о томе шта је у свадбеним обичајима заједничко, а шта резултат језичке и културне интерференције. Грађа за анализу преузета је из публикованих радова: речника, монографија о појединим говорима или из радова у којима се обрађују свадбени обичаји.

Кључне речи: учесници, номинација, свадба, сват, кум, стари сват, девер.

1. О томе да нестају стари „добри“ обичаји често говоримо. И поред носталгије за тим временима, мора се признати да је то неминовност која долази са променама у начину живота. У оне обичаје који, истина у измењеном облику, ипак опстају спадају обичаји животног циклуса, а међу њима и свадбени обичаји.

Отуда се јавља потреба за бележењем тих обичаја пре него што и они који их још памте нестану или их забораве. То значи да се заправо неминовно покушава реконструкција заборављених обичаја. За језичаре је посебно важно бележење лексике којом се именују појаве, догађаји, предмети и особе у вези са одређеним обичајем или обредом.

Предмет овога рада јесу номинационе јединице за учеснике у свадбеним обичајима. Такве лексичке јединице су доста бројне у српском језику. У тај инвентар су укључене особе са улогом у предсвадбеним обичајима, у току свадбе и непосредно након свадбе

Многе лексичке јединице тога инвентара су нестале зато што су нестале функције које су ти учесници имали јер су главни део организације свадбене церемоније преузели ресторани и отпочели да диктирају начин и ток церемоније.

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Овај прилог резултат је рада на пројекту 178020 – *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Грађа за ову анализу преузета је из публикованих радова са том тематиком или из дијалектских речника. Ти подаци тичу се учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији, али и код Срба из Румуније, код Карашевака, пре свега, али и код Свиничана и становника села Радимна. До таквих података са простора Румуније дошла сам из радова Михаја Радана, Миљане Радмиле Ускату и из докторске дисертације К. Д. Владимировне, мада су у тој дисертацији инкорпорирани и подаци поменутих колега, за Карашево. За Свиницу и Радимну податаке сам преузела из радова Милета Томића, иако се мора имати у виду да његов циљ није био да се баш овом лексиком бави, па се може претпоставити да су бројни подаци овога типа изостали. Мањи део ове лексичке грађе потиче из рада Василке Алексове, која се бавила компаративном анализом свадбене терминологије у бугарском и румунском језику (Алексова, 2013), па су се спорадично нашли и термини код Срба у Румунији. Заправо, мора се имати у виду да су често ови подаци селективни, будући да се нико од поменутих аутора није првенствено бавио овом лексиком – номиновањем учесника скупа³, а временска (и просторна) дистанца учинила је да се у неке податке сумња, а неки се просто нису појавили, а истраживачи за њих нису знали да би за њима трагали.

Ова и свака друга слична анализа валидна је у мери у којој је валидна грађа на основу које је сачињена, а о томе да она не одговара у потпуности стварном стању сведоче бројни детаљи.

Циљ овог осврта јесте да се кроз анализу овога инвентара покаже шта је истоветно у обичајима Срба који живе у двома државама, а шта је резултат индивидуалног културолошког развоја или утицаја окружења.

2. Преглед грађе биће дат по семантичким пољима. Анализирани материјал разврстан је на 11 семантичких целина:

- учесник свадбе уопште,
- главни учесници свадбе (младенци),
- сведоци на венчању,
- учесници са специјалном улогом,
- дете које се даје невести,
- незвани сватови,
- гости из младиног дома,
- рођаци као учесници свадбе,
- именовање особа према новонасталим односима,
- музичари,
- кулинари.

³ Један део рада М. Радана посвећен је учесницима у свадбеним обичајима и ритуалима (2006: 66).

У оквиру сваког од тих семантичких поља биће дат паралелни преглед посматраних лексема код Срба у Србији и код Срба у Румунији, како би се уочило шта је исто или слично, а шта другачије. Будући да су ове номинационе јединице већ биле предмет мог рада *Учесници у свадбеним обичајима*, који је био прочитан на научном скупу *Обичаји у култури Срба и Бугара* одржаном октобра месеца 2019. на Филозофском факултету у Нишу и у овом тренутку је у процесу припреме за штампу, овде су такве лексичке јединице са простора Србије најчешће само побројане, а често не представљају ни целокупну грађу, већ само ону која се може компарирати са грађом са простора Румуније. То значи да су изостале неке језичке јединице које нису имале паралелу.

2.1. Учесник свадбе уопште. У Србији се са значењем ‘учесник у свадбеној поворци’, ‘онај ко много воли да се појављује на свадбама’, ‘учесник свадбе с младожењине стране’, ‘гост на свадби’, ‘чест гост на свадбама’, ‘званица на свадби’ и сл. јављају бројне лексеме: *свадбароши*, *свадбари*, *сватови*, *гости*, *званице*, *узов* и сл.

Код Срба у Карашеву налазимо: *свадбаши*, али и: *сватови*. У тексту из Свинице, поред *свадбаши*, јавља се и *свативе*⁴, уколико није у питању штампарска грешка, али и *гоћи*’*е*⁵, где је опет вероватно у питању штампарска грешка. У Радимни је *свадбаши* (Томић, 1989: 134), али у текстовима и *сватови* – *момкови сватови* и *девојкини сватови* (Томић, 1987: 453, 454).

Међу лексемама *сватови* и *свадбари* може постојати (и обично и постоји) семантичка разлика, па је *сват* учесник сватова, а *свадбар/свадбарош/свадбаши* учесник свадбе. У РСМ стоји информација да је *сват* ‘учесник у свадбеној поворци, гост, званица на свадби’, али и ‘члан зетовљеве породице’, а *свадбар* је ‘сват’. У РСЈ је *свадбар* ‘учесник у свадби са девојачке стране; сват’, а *сват* је ‘учесник у свадби с младожењине стране; уопште гост; званица на свадби и у свадбеној поворци’. Јасно је из ових дефиниција да је семантичка диференцијација само могућност.

2.2. Главни учесници свадбе (младенци). Главним учесницима свадбе морају се сматрати *младенци* будући да без њих нема свадбе.

2.2.1. Млада и младожења номинују се лексемом *младенци*.

2.2.2. У значењу ‘онај који се жени, који ступа у брак’ на простору Србије јавља се: *младожења*, *младенец*, *женик*, *војно*, *ђувегија*, *ђувегија*. Код карашевских Срба и у Радимни имамо *младожења*, а у Свиници у значењу ‘младожења’ стоји *младоженија*, док се код одреднице *младожења* упућује на

⁴ „И су рано били код нас свативе. Су лепо фруштукали, су пили и посе су ошли“ (Томић, 1984: 254).

⁵ „По селу и сабирали из музиком гоћ’ше, от краја на крај, сви“ (Томић, 1984: 254).

младоженија, а тамо уз *младожења* постоји напомена вар. (Томић, 1984: 172).

У РМС *младожења* је ‘мушкарац у време своје женидбе, мушкарац који ступа у брак, женик’, а код одреднице *женик* стоји напомена да је лексема арх., са значењем ‘онај који ступа у брак, младожења’.

По РМС, *ђувегија* је ‘заручник, вереник; младожења’. Лексема *војно* доводи се у везу са ‘младим јунаком’, јер, по тврђењу Алексове, „походът за невестата е като средновековна военна експедиция“ (2013: 170).

2.2.3. За женску особу која ступа у брак у Србији налазимо: *младаневеста*, *младеневеста*, *младевеста*, *млада*, *младица*, *млатка*, *невеста*⁶, *невесте*, *невестенце*, *невестица*, *невестиче*, *неја*, *нејћа*.

Код Срба у Румунији се бележи: *млада*, *невеста*⁷ и *говија* (Томић, 1984: 131).

Лексеме *млада* и *невеста* забележене су и у РМС. У овом речнику нема лексеме *младаневеста*, а нема је ни у РСЈ.

У Карашеву се јавља: *дефка*, *девка* в. *деука*, *девка* (Владимировна, 2019: 123). У Свиници у значењу ‘млада’ постоји *деука* и *девка* (Томић, 1984: 25).

У једном наративу из Карашева стоји: „Дететова фамила: мама, свекрва, свекар, и младожењина главна фамила“, као и: „Свадбу, стари сват је од дитета, озли дитета, дете мете, дитетов је кум и дитетов је стари сват“ (Владимировна, 2019: 102), одакле видимо да се младожења номинује лексемом *дите*.

Појава лексеме *говија* у Свиници може се довести у везу са глаголом *говети* у значењу ‘пријати, допадати се’⁸. Алексова доноси лексему *góvie* (са фонетским варијантама), за коју каже да је спорадично забележена у Банату, али да се јавља и у 17. веку у текстовима из области Молдаве са значењем ‘девојка, девица’, па се одатле, како претпоставља В. Скурту, развило значење ‘младоженка’ (Алексова 2013: 181).

Код Срба у Румунији нема лексема: *побегуља*⁹, *побегуља*, *пристањичка*¹⁰, *крадена девојка*¹¹, какве налазимо у Србији. Према тврдњи

⁶ Трагајући за етимологијом ове лексеме, Алексова као најприхватљивије прихвата тумачење по којем је *невеста* заправо „неизвестна“, „непозната“, „чужда“, „нечиста“ (2013: 185), при чему се семантика доводи у везу са прасловенским кореном *ved- са значењем ‘знати’. Алексова тврди да се ова лексема јавља у свим словенским језицима (2013: 185), али она представља најстарији слој словенских позајмљеница у румунском језику (2013: 186).

⁷ Радан тврди да је термин *невеста* ређе у употреби (Радан, 2006: 67).

⁸ О овом глаголу у вези са понашањем младе у време свадбе говори и Алексова (2013: 169, 170).

⁹ Ова лексема је регистрована и у РСЈ и има два значења: 1. ‘женска особа која од мужа побегне у род’; 2. ‘девојка која од родитеља побегне момку ради удаје’.

¹⁰ ‘Девојка која се пристала, која је побегла за момка’ (Богдановић, 2016: 167). Овакав начин склапања брака познат је и у Бугарској, о чему сведоче термини *пристанка*, *пристанала*, *пристануша* (Легурска и др., 2012: 59).

¹¹ Овај вид склапања брака (против воље младе и њених родитеља, тако што је одвођена на силу, украдена) познат је и у Бугарској (Легурска и др., 2012: 59).

колеге Михаја Радана обичај јесте познат, али редак, што се уклапа и у информације из рада Василке Алексове, која бележи велики број таквих лексема у бугарском¹², а налази и један такав термин у румунском *fugita* (Алексова, 2013: 26).

2.3. Сведоци на венчању и припадници њихове породице. Овај део се односи на именовање првог и другог сведока на венчању.

2.3.1.1. Први сведок је кум, а његова жена кума или кумица.

Тако је и код Срба у Румунији: кум, кума и кумица (Владимировна, 2019: 104; Томић, 1989: 65; Томић, 1984: 163).

У Радимни се јавља и кујка и кумача са значењем 'пријатељица, другарица, посестрима која се стиче кумачењем' (Томић, 1989: 65), што није у вези са овом улогом.

2.3.1.2. Код Радана налазимо и термин *фељин* и, како се тамо каже: „Тако зове кум, односно кума, оне које је крстио и венчао, кумче“. По њему, „реч је стара позајмљеница из дакорумунског језика“ (Радан, 2006: 71).

2.3.2. Други сведок је: *стари сват, старојко, старејко, старојка, старојћа; старосватица, старејковица*; или: *побратим; посестрима, побратимка*¹³.

Код Срба у Румунији јавља се: *стари сват, старисват, старисфат* (Владимировна, 2019: 104), тј. *стари сват, старојко*, односно *старасваја, стара сваја*¹⁴.

У Србији је стари сват најчешће младожењин ујак. У наративима из Карашева стоји да је то младожењин брат, при чему се информатор позива на песму „узми ме за кума или старог свата, или за девера ако немаш брата“, мада тумачење ове песме не би требало да буде такво, јер се ово „ако немаш брата“ односи само на функцију девера.

2.4. Остали учесници са специјалном улогом. Бројни су учесници свадбе који су имали посебно задужење: да носе барјак, чувају младу, забављају госте, нуде пићем, најављују госте итд., па се јавља: *абериција, анђија, барјактар, барјатар, војвода, гласници, глумац, деверуша, добарјактар, китарка, кондирција, кравајћа, љжља, муштулугија, муштулција, наводација, оглација, огледник, позивар, проводација, просиоц, утичњак, чауш, чајо, шалиција* и др.

¹² То су: *бегалка, беганка, бегулка, бежанка, бегалица, бегана невеста, сџмудойде* и др. (Алексова, 2013: 26).

¹³ Термин *побратим* и *посестрима* као синоним за *старисват* забележен је и у другим словенским говорима (Алексова, 2013: 224, 225).

¹⁴ У РМС *сваја* је хип. од *сваст, свастика*.

Овако бројни лексички инвентар у принципу изостаје код Срба у Румунији и то може бити веома значајан податак у вези са етнолошким, али и другим проучавањима.

2.4.1. Особа која проси девојку (сам момак или неко од његове родбине) номинује се као *просац*, *просиоц*, *тџмечија* (Богдановић 2016: 199). Радан бележи *просници* ‘просиоци у свадбеном обичају’ (Радан, 2006: 71), а такву одредницу (*просник*) у значењу ‘просилац’ налазимо и у *Говору Свиничана* (Томић, 1984: 204).

2.4.2. Владимировна помиње *стек*¹⁵ и објашњава да заставу носи *чауш/стегар* – рођак са младожењине стране (Владимировна, 2019: 100, 127). У Србији је таква особа најчешће иминована као *барјактар*.

РМС има *стегоноша* ‘онај који носи стег, барјактар’, али нема *стегар*, а тако је и у РСЈ.

Код Ускату налазимо: „До друге половине прошлога века, *чауш (стегоноша)*¹⁶ је обично била старија особа која је познавала све сватове и имала посебно задужење да на свадби гласно приказује све примљене дарове, а касније је за чауша биран дечак чије је главна улога била да предводи свадбу носећи стег^к и повицима оглашава свадбену поворку“ (Ускату, 2017: 511).

2.4.3. Код карашевских Срба посебну улогу имају *мошули*. По Ускату: „Испред младожењине куће млади брачни пар дочекују мошуље (<рум. *мош* „старац“) то су биле маскиране особе (најчешће прерушени у младу и младожењу), обучене у старим, похабаним хаљинама, који су збијали разне шале ради разоноде и стварања што веселије атмосфере међу сватовима“ (Ускату, 2017: 512). Таква лексема није регистрована у Радимни и Свиници.

2.4.4. Значајна улога припада особи задуженој да шалама и досеткама развеселава госте и скреће пажњу на себе како би младенце заштитила од негативних утицаја. У Србији номинација такве особе је различита: *чауш*¹⁷,

¹⁵ Владимировна износи тврдњу Б. Сикимић да је стег аутохтони румунски термин (Владимировна, 2019: 348), позивајући се на дистрибуцију лексеме, иако је заправо лексема могла бити прасловенског порекла. У статистичкој обради података Владимировна ову лексему сврстава у лексеме најасне етимологије (2019: 149). Алексова истиче да се у дакороманском ареалу као термин за свадбену заставу најчешће јавља назив *steag* и да је ова лексема у румунским речницима обично идентификована као књижевнословенска позајмљеница (2013: 369, 370). У РСЈ уз ову лексему стоји арх. и песн.

¹⁶ Радан у вези са овим тврди: „Интересантно је напоменути да Румуни (у српском Банату) за чауша користе словенску позајмљеницу – *stăghis* /из рум. *stéag* ‘барјак, застава’ [...]. Практично, *ч’ауш* је главни актер, без његовог присуства не одвија се ниједан важнији свадбени обред“ (Радан, 2006: 68).

¹⁷ По информацијама из Шкаљићевог речника, *чауш* има доста значења, а као 5. наведено је: ‘вођа сватова, који се брине о реду у сватовима’ и као 6. ‘шаливчина који развеселава сватове и госте на свадби’ (1966: 165).

глумац, лажња, шалција. Таква улога неког од сватова морала је постојати и код Срба у Румунији (код Карашевака то је *чауш*, према подацима које налазимо код Ускату, 2017). Код Алексове налазимо да је термин *mincinosul*, чије значење је у вези са *лаж* (Алексова, 2013: 249), познат у једном делу Румуније (у неким селима у Трансилванији). Алексова бележи и термин *чауш* (у румунском *seaiș /ceiș*), тврдећи да се јавља код Крашована у Банату и позивајући се на податке М. Радана¹⁸ (Алексова, 2013: 239).

2.4.5. Битну улогу у свадбеној церемонији има *девер*. У наративима из Карашева налазимо да су два девера са заставом чувала младу. Номиновани си и као *деверље*. То су невестина браћа или њени други рођаци мушког пола. Према информацији колеге Михаја Радана, код Карашевака један од девера је био са младожењинњ, а други са младине стране. Они су били њени помоћници и заштитници (Владимировна, 2019: 103).

Лексема *девер* у РСЈ дефинисана је као 1. ‘мужевљев брат или рођак из истог поколења’; 2. етн. ‘пратилац младе на венчању (обично младожењин брат или рођак)’.

2.4.6. Јавља се и *деверуша* и она је младина „другарица, шта је ишла, деверуша, шта је била поред девера“ (Томић, 1987: 454). Слично је ова лексема дефинисана и у РСЈ – то је ‘девојка која прати младу на венчање’ (РСЈ под *деверуша*).

2.4.7. ‘Мушки сватови који из младине породице долазе и доносе јој преосталу гардеробу’ пејоративно су називани *дрзарима* (*дрза* „стара, похабана хаљина, крпа“), по бележењу М. Р. Ускату (2017: 512). Овакав термин забележен је и у бугарском¹⁹.

О овом термину Радан даје више података. Он каже да су то „младини родитељи и родбина који у понедељак увече доносе у дисџи (бисаге) или у трањеслу (већа вунена или пртена торба), у младожењину кућу, дарове за кума, куму, старог свата, бабу («жена /ређе девојка/, блиска рођака, која при крштењу носи новорођенче до цркве, где га даје куму, ако је мушко, односно куми, ако је женско») и младожењине укућане“ и додаје да је етимологија нејасна. Помишља на могућност да је термин настао од лексеме *дрза* у значењу које наводи и Ускату, и позивајући се на румунски. Он помишља и на везу са кореном *дрз-* у значењу ‘дрскост, смелост’, али и на везу са значењем ‘онај који јемчи за нешто, јемац’ (Радан, 2006: 69, 70)²⁰.

¹⁸ Потврду налазимо и код Владимирове (2019: 100, 127) и Ускату (2017: 511).

¹⁹ Термини *дрзер*, *дрзерин* за мушку и *дрзарка* за женску особу регистровани су и у раду *Неде Павлове* о свадбеној терминологији, с напоменом да потиче из Баната (Легурска и др., 2012: 68).

²⁰ Будући да је ареал употребе ове лексеме шири, Радан помишља да „ова лексема највероватније потиче из балканског лексичког супстрата“ (Радан, 2006: 70).

2.4.8. Особа чији је задатак био да на дан венчања чува младожењиног коња, а самим тим и младожењу од врачара и да увече пред сватовима покаже младине поклоне за нову породицу, а његов задатак је био и да доведе девојачку спрену у неким крајевима, био је *зет*²¹ (Петровић-Савић, 2009: 112). Ове лексеме има у Карашеву, а и у Свиници и Радимни (Томић, 1984: 145; Томић, 1989: 46), али није забележена нека посебна улога ове особе у свадбеном обреду²².

2.4.9. У наративима о свадбеним обичајима Срба у Румунији помиње се и: *господин, попа*²³ (Томић, 1984: 254), који има улогу у венчању, али и у свадбеним обичајима. На српској страни томе се не придаје посебна пажња (можда више у вези са испитом пре свадбе). Такав податак је драгоцено сведочанство о односу према цркви.

Будући да обе лексеме налази и Радан, он даје занимљиво запажање: „Намеће се закључак да се лексема *господин* у КГ користи када се жели исказати извесно поштовање према свештенику, док се *поп* користи у фамилијарном смислу, без нијансе уважавања.“ (Радан, 2006: 71).

2.4.10. У наративу из Свинице јавља се и *фотографист* (Томић, 1984: 254). Да је на свадбама било фотографисања није спорно, али особа која се тим послом бавила није се сматрала учесником (или барем не обавезним учесником) свадбене церемоније.

2.4.11. У Радимни се јавља и *говорџија* (на свадби) (Томић, 1989: 27). У РМС постоји *говорџија*, са значењем ‘говорљивац; говорник’, али не помиње се улога такве особе у свадбеним обичајима. Међутим, овако номинована особа као учесник у свадбеним обичајима регистрована је у неким речницима са простора југоисточне Србије, мада улога такве особе није увек идентична, тј. није увек јасна²⁴.

2.4.12. У Карашеву, према подацима до којих долази М. Радан налазимо и улогу *хукача*²⁵. То би могла бити улога коју у Србији имају особе које најављују долазак сватова младожењиној кући и номинују се као:

²¹ У неким местима зет је номинован поградно као *пришупњак* (Богдановић, 2016: 167).

²² Ваља имати у виду и чињеницу да је као *зет* заправо номинован и младожења – он је зет члановима младине породице. Занимљива је тврдња Алексева по којој је ова лексема супротстављена лексеми *невеста* и налази се у односу *познат : непознат*, јер *зет* везује за индоевропски корен ‘знати’ (2013: 186).

²³ Владимирова има: “Господин чини предикту / рора spune predică” (2019: 108).

²⁴ У *Речнику говора јужне Србије* М. Златановића налази се одредница *говорџија* са значењем ‘просилац’ и са позивом на народну песму из Прешева (2014: 109), а у *Речнику лесковачког говора* Б. Митровића *говорџија* је ‘проводација, наводација’ (1984: 58).

²⁵ „Иду два-три хукача (подвикивача)“ (Радан, 2006: 68).

*муштулугџија / муштулџија*²⁶, *утичњак*²⁷, *гласници*²⁸.

2.4.13. Насупрот сватовима са посебном улогом јавља се и ‘сват без посебне улоге’ номиниован као *пустосват*, тј. *пустосватица* (РМС, под *пустосват*).

2.5. Д е т е к о ј е с е д а ј е н е в е с т и. Док је у Србији више различитих лексичких јединица за номинацију мушког детета које се даје невести при уласку у кућу: *наконче*, *накоњче*²⁹, *поздравче*, *понишало*, *понишалче*, *ускутче*, код румунских Срба нема увек посебне лексеме којом се именује. У Радимни се јавља *наконче* (Томић, 1989: 80), али код Владимировне налазимо: „Поставе да седне и јој мету *јено дете* у крило, ман *да је дете*, *мушкарац*, да не је жена“ (2019: 106).

2.6. Н е з в а н и г о с т и. У доба кад свадба зађе у одмаклу фазу, у дворишту се појављују непозвани гости, обично младићи, и траже да им се изнесе јело и пиће, што неко у име домаћина и чини. Више различитих лексичких јединица сведочи о распрострањености овог обичаја код Срба: *голосоврићи*, *стругар*³⁰, *набигуџица*.

У грађи из Румуније нисам пронашла номинациону јединицу за учесника овог обичаја.

2.7. Г о с т и и з м л а д и н о г д о м а. Гости из младиног дома у току трајања свадбене церемоније одлазе у прву посету младожењиној кући. Овај обичај је у Србији распрострањен, а одвија се у различито време, па делом и стим у вези има и различитих назива за такве госте: *повођани*, *пођани*, *пооцање*, *презовци*, *големи гости*, *првине*, *првенци*.

И код Срба у Румунији постоји обичај у вези са првом посетом најближих младиних рођака младожењиној кући, али нисам уочила да су такви гости посебно именовани³¹.

²⁶ ‘Сват који иде испред осталих сватова да најави њихов долазак’ (Богдановић, 2016: 135).

²⁷ ‘Онај (момак) који обавештава младожењину кућу да се свадбена поворка приближава’ (БОГДАНОВИЋ 2016: 206).

²⁸ ‘Два мушкарца који пре сватова одлазе у девојачку кућу и носе закланог брава и ракију’ (БОГДАНОВИЋ 2016: 53).

²⁹ Овај се термин етимолошки доводи у везу са лексемом *коњ*, будући да се обично даје невести док је она на коњу. Истина, има и покушаја да се доведе у семантичку везу са лексемом ‘почетак’, чиме се везује за невестин почетак новог живота, тј. живота у новом дому (Алексова, 2013: 165).

³⁰ У Бугарској је забележен термин *стугаре* са значењем ‘момчета, които се хранят на сватбата без да са поканени’ (Легурска и др., 2012: 79).

³¹ Бројне и занимљиве податке о овом обичају у Румунији (и код Румуна и код Срба) даје В.

2.8. Р о ђ а ц и к а о у ч е с н и ц и с в а д б е. Да и овај термилошки слој треба уврстити овде, слажу се и други истраживачи. Владимировна, сврставајући ову лексику у „пресонажний код“, истичући: „В персонажний код свадьбы мы включаем все термины родства [...] как по внутриязыковым (теоретически все термины родства могли получать номинацию в качестве свадбеного чина), так и по внешнеязыковым (обязательное участие всех родственников жениха и невесты в традиционной свадьбе, хотя бы в качестве рядовых гостей), причинам“ (2019: 128).

Овај део сведочи о томе да у свакој термилошкој области има и лексичких јединица које припадају другој термилошкој скупини, али јављају се и овде, као што има и лексема које припадају сфери опште употребе.

У свим радовима који се овом тематиком баве налазимо бројне термине из области терминологије сродства.

2.8.1. Заједничким именом ‘лица са којима се неко налази у међусобном сродству и међу којима се не може склапати брак’³² номинују се као: *родбина*, *род*, *родљак/родљака*, *роднина*, *рођа*, *рођак*, *фамилија*, *својина*, *својта*, *својак/својакиња*, *својштиња*, *ближањ*, *ближњи*³³. У Свиници је забележено *родбина* и *род*, као и *фамелија*. Владимировна има термин *фамила* (Владимировна, 2019: 113). Синтагма *дитетова фамила* код Карашевака значи ‘породица младожење’. У Радимцима је *фамилија* (Томић, 1987: 453), али и *родбина* и *ближњи* (Томић 1987: 454).

2.8.2. Лаксемом *родитељ* номинује се ‘мајка или отац’. Код Срба у Румунији је забележено *родитељи* и *старешина* (Владимировна, 2019: 130: Томић, 1984: 210, 220), у Радимни само *родитељи* (Томић, 1987: 454).

2.8.2.1. Мушки родитељ, који у неким крајевима има задатак да позива на свадбу и иде на прошевину, номинује се лексемама *отац*, *бабаја*, *бабајћо*, *башта*, *тата*, *татко*. У Карашеву постоји *нена*³⁴ са значењем

Алексова (2013: 343). Она помиње и термин *куцлић'и*, позивајући се на М. Радана, и доводећи овај термин у везу са румунским термином *ospățul cel scurt sau al cînelui* (2013:343). О томе говори и Владимировна (2019: 125). Она ову лексему сматра српскохрватским дијалектизмом (2019: 148).

³² Овако је у Рађевини дефинисана ова лексема (Петровић-Савић, 2009: 143). У РСЈ *родбина* су 'сва лица са којима се неко налази у међусобном сродству, рођаци, сродници, својта'.

³³ Занимљиво је да се јавља и лексичка јединица која је антоним овој. То је *нерод* 'особа с којом нисмо у сродству' (Богдановић, 2016: 144), а ту би се могла сврстати и лексема *јабанџија/јабанџика*, тј. *јебанџија/јебанџика*, са значењем 'туђинац, особа која није из рода, из фамилије' (Богдановић, 2016: 93), као и *туђинац* 'несродник, стран човек' (Богдановић, 2016: 94).

³⁴ Тамо налазимо: „мама и нена младини“ (Владимировна, 2019: 103). Како примећује Радан, „Из старе словенске терминологије сродства сачуван је у КГ лексички архаизам за именовање

‘отац’, ‘свекар’, ‘таст’ (Радан, 2006: 69). У значењу ‘мушки родитељ’ код Срба у Румунији је и лексема *тата* и *старешина*, што је „генерички назив“ за родитеље младенаца (Радан, 2006: 69), у Радимни је забележено *тата*, али и *отац* (Томић, Радимци: 454), а у Свиници *тата*, *тајка*.

2.8.2.2. Женски родитељ је *мајка*, *мајћа*, *мама*, *матер*, *матера*, *матерја*, *мати*, *маћа*, *нана*. У Карашеву и Свиници је регистровано *мама*, у Радимни такође, али и *мати* (Томић, 1987: 454; Томић, 1989: 73) и *нана* (Томић, 1989: 81). Занимљиво је да Томић бележи и *рођена мајка* (Томић, 1989: 131).

2.8.3. У Карашеву је *дете* ‘син’, а *дефка* ‘кћер’, а у Свиници је забележено *девка*, *деука*, *девка* (Томић, 1984: 136).

2.8.4. На свадби је обавезно присуство *брата* и то је ‘крвни сродник, изводио је младу и предавао је деверу од кога је за узврат примао симболичну суму новца’ (Петровић-Савић, 2009: 98). Томић у Радимни бележи *рођени брат* и *рођена сестра* (1989: 131). У Карашеву поред номинационих јединица *брат* и *сестра*, забележени су и *бајца* ‘старији брат’ и *цејка* ‘старија сестра’³⁵, у Радимни *бата* ‘старији брат’ (Томић, 1989: 11), а у Свиници *лојка* ‘старија сестра’ (Томић, 1984: 166). На простору Србије забележено је *баја* / *бајка* / *бајћа* ‘старији брат’³⁶ и *дада* / *дода* / *датка* / *дадка* са значењем ‘старија сестра’.

У Карашеву су регистровани и термини *први варул* (брат од стрица, тетке или ујака), *прва веришора* (сестра од стрица, тетке или ујака)³⁷, *други варул* (брат као даљи рођак), *друга веришора* (сестра као даља рођака)³⁸. Миле Томић у Свиници бележи *веришора* са значењем ‘сестра од тетке, стрица, ујака’ (Томић, 1984: 127).

2.8.5. Учесници свадбе су и *баба*, *деда*, као ‘очева или мајчина мајка’, тј. ‘очев или мајчин отац’.

У Карашеву су то: *деда* ‘дед’ и *мајка* ‘баба’, али јављају се и *чукундеда* и *чукунмајка* ‘прабаба’, као и *унук* и *унука*. У Свиници је регистровано *деда*, али и *деда дедин* у значењу ‘прадеда’ (Томић, 1984: 136).

По тврђењу Владимирове, лексеме *чукундеда* и *чукунмајка* се у Карашеву не односе на четврто колено, како је обично код Срба (Бјелетић, 1994: 200).

2.8.6.1. Посебну улогу имао је *ујак* и то је ‘мајчин брат; њему је у свадбеном ритуалу поверавана улога старог свата и био је обавезно

оца: нена, -е м. ‘1. отац; 2. таст/свекар’ (< *nan-)“ (Радан, 2006: 69).

³⁵ Владимирова сматра да је ова лексема бугарски дијалектизам (2019: 148).

³⁶ ‘Старији брат, девер’ (Богдановић, 2016: 28).

³⁷ У руском 'двоюродный брат', тј. 'двоюродная сестра' (Владимирова, 2019: 131).

³⁸ У руском 'троюродный брат', тј. 'троюродная сестра' (Владимирова, 2019: 131).

присутан' (Петровић-Савић, 2009: 151). У неким крајевима номинује се и као *ујка*, *ујћа*. У Карашеву је регистровано *ујка*. У Свиници постоји лексема *тајка* чије значење је, поред 'отац', 'тата', и 'ујак' уколико је он старији од оца (Томић, 1984: 223).

2.8.6.2. Без посебног задужења у свадбеној церемонији био је 'очев брат' номинован као *стриц*, *чича*, у Карашеву *стрича*, код Радимаца *чича*, тј. као вар. *ћића*, а у Свиници *ч'ич'а* и вар. *ћ'ић'а* (Томић, 1984: 238).

2.8.7. Улогу особе која је задужена за магијске радње „како би младожења слушао младу“ (Петровић-Савић, 2009: 124), могла је имати и *младина тетка* 'сестра једног од младиних родитеља'. И у Карашеву је *тетка* и 'мајчина и очева сестра', а код Радимаца је забележено: *тета*, *тетка*, *теткица*, али и *нина* у значењу 'стрина, тета' (Томић, 1989: 86).

2.8.8. Учесници свадбе су и остали рођаци: *стрина*, *ујна*, *теча* (*тетък*, *тетин*) и други. Код Владимировне они су сврстани у групу оних који су дошли путем брачног сродства, будући да она врши поделу на крвно и брачно сродство (Владимировна, 2019: 132), што јесте чињеница, али ја их сврставам овде зато што су се они у тренутку када се свадба дешава нашли у статусу рођака младе или младожење.

2.9. Именованье особа према новонасталим односима. Ступањем у брачну заједницу, успостављали су се посебни односи између двеју породица, па је следила и неминовна номинација особа као последица новонасталих односа.

2.9.1. Родбина једне стране према другој номинована је као *пријатељи*, *пријетељи*, *приетели*.

2.9.1.1. Тако је 'младожењин или младин отац родитељима оног другог', тј. 'снахин или зетовљев отац, али и свако од њихова рода' номинован као *пријатељ*, *пријетел*, *прика*. И у Карашеву је регистровано *пријетел*, *приетел*, а у Радимни *пријатељ*.

2.9.1.2. Аналогно томе, 'снахина или зетовљева мајка, али и свако од њихова рода' (Богдановић 2016: 166), тј. 'младина или младожењина мајка родитељима оног другог' (Петровић-Савић, 2009: 139) номинују се лексемом *пријатељица*, *пријетелица*, *приетелица*, *прија*, *пријана*, а код Срба у Румунији *претелица* (Радан, 2006: 69; Владимировна, 2019: 132) и *пријатељица*, *пријатељка*, као и *прика* (Томић 1989: 119).

2.9.2. 'Мужевљева мајка' је *свекрва*, *свекрова*, а 'мужевљев отац' је *свекар*. Тако је и код Срба у Румунији (Томић, 1987: 454). У РМС је у значењу 'мужевљева мајка' зебележен и облик *свекра*, означен као покр.

2.9.3. ‘Женин отац’ је *таст*, *деда*, али и *старац*³⁹, а младица мајка је младожењи *ташта* или *баба*. Код Срба у Румунији забележено је: *таст* и *ташта* (Владимировна, 2019: 133), *тас* („отац девојкин му је тас“ – Томић, 1987: 454), *ташта*⁴⁰ (Томић, 1987: 454), тј. *тџс*, *тџит* и *ташта*, *тџита*, у Свиници (Томић, 1984: 223, 224), а Радан доноси следеће информације: „Младин отац је младожењи *таст*, -ове м. /К, Ј/, *тест*, -ове /Р/, *тџст*, -ове /оКГ/, а мати јој је *ташта*, -е ж /К, Ј/, *тешта*, -е /Р/“ (Радан, 2016: 69).

У значењу ‘ташта’ јавља се и *младина мама* (Владимировна, 2019: 114).

У Свиници се у речнику налазе лексеме *кускра* ‘мајка снаје или зета’ и *кускру* ‘отац снаје или зета’ (Томић, 1984: 163), а такве облике Владимирова бележи у Јабалчу (2019: 132), што је сведочанство о процесу неразликовања *таста* од *свекрве* и *таште* од *свекрва*, што је, по Владимировној, источноромански модел (2019: 133).

2.9.4. Синољева жена је *сна*⁴¹, *снава*, *снаја*, *снајка*, *снајица*. У Карашеву је *снаја* (Владимировна, 2019:133), у Радимни је забележено *снаша* (Томић, 1989: 141), а у Свиници *сна*, *снаа*, *снаја* (Томић, 1984: 218).

2.9.5. Младожења је младином родитељима (и њеној фамилији) *зет* (Томић, 1989: 46; Томић, 1984: 141; Владимирова, 2019:133).

2.9.6.1. Младожењин брат је *девер*, *ручни девер*, *ђевер*⁴², а његова жена је *деверица*⁴³, али и *јетрва*, *јетрова*. Лексема *девер* редовно је бележена и у српским говорима у Румунији (Томић, 1989: 32; Томић, 1984: 136; Владимирова, 2019: 127). У Карашеву је регистрована лексема *јетрва*, али и *цејка* (Владимировна, 2019: 133).

2.9.6.2. Женин брат је *шурак*, а његова жена *шурњава* / *шурњаја* / *шурнајћа*⁴⁴. Владимирова бележи *шурњак* и *бајцо* (2019:133). У Свиници је регистрована лексема *шура* (Томић, 1984: 243), у Радимни *шура(к)* и *шурин*, као и *шурњаја* и *шурњакиња* Томић, 1989: 173).

2.9.7. Женина сестра је *бџгџа*⁴⁵, *свастика*, *сваја*. Ову лексему нисам пронашла код Срба у Румунији у поменутим радовима.

³⁹ Овако је у Рађевини (Петровић-Савић, 2009: 147).

⁴⁰ У текстовима: „Пољубјо је таста и ташту“ (Томић, 1987: 454).

⁴¹ ‘Снаха, синољева или братовљева жена’ (Богдановић, 2016: 187).

⁴² Он је имао посебну улогу да од младиног брата прихвати младу, куповао јој је обућу и вео, прве брачне ноћи спавао између младенаца и водио коња на којем ће млада од своје куће доћи младожењиној (Петровић-Савић, 2009: 106).

⁴³ ‘Мајка или жена деверова’ (Богдановић, 2016: 65).

⁴⁴ ‘Жена жениног брата’, ‘шуракова жена’ (Богдановић, 2016: 231, 232).

⁴⁵ У лику *балдуза* ова лексема се налази као одредница у *Етимолошком речнику српског језика*, св. 2, а потиче од турског *baldiz* (2006: 126).

Владимировна примећује да се лексеме *ширак*, *јетрва*, *заова* и *свастика* осећају архаичнима и уместо њих се употребљавају вокативне форме *бајцо* и *цејко* „если адресат старше говорящего, в ином случае обращаются по имени“ (2019: 133).

2.9.8. Онај коме је неко кум у односу на кума је *кумашин*⁴⁶ или *прикумак*⁴⁷, а таква женска особа је *кумача*⁴⁸ или *кумашинка*. Радан доноси податак о лексеми *фељин* са овим значењем као позајмљеницу из дакороманског (2006: 71).

2.9.9. Овде припадају и друге особе које немају увек неку посебну улогу, као што је *заова*, *зълва*.

2.10. М у з и ч а р и. Музичари се помињу у наративима о свадби, али мало је номинационих јединица за те особе. Без музике није било свадбе, те су стога и они учесници у свадбеном обичају.

2.10.1. Општи назив за онога ко се бави овим послом јесте: *свирач*, *свириџија*, *чалгиџија*. Владимирова из Карашева доноси *свирац* и *музикант*⁴⁹. О томе код Радана налазимо: „Неопходни и незамењиви учесници у свадбеном обичају јесу свирачи. Све до осамдесетих година прошлога века то су били Цигане м. ‘Цигани’ (јд. Циганин), а главни инструменат на којем су свирали била је *лавџта*, -е ж. ‘виолина’ и *бронка* ‘контрабас’ (тек у међуратном периоду јавља се и *кордијон*, -и (ређе *акордијон*) ‘акордеон’, а касније и други инструменти). Због тога су се пре код Карашева свирачи звали *лавџташи*⁵⁰, -и м. [Живојновић: 52], *лауташи* [Miletić: 167] ‘свирач, виолиниста’.“ (Радан, 2006: 71).

У Радимни се јавља *свирац* и *свирач*, *музикант* и *музиканац* (Томић, 1989: 135, 77), док у Свиници имамо *музикалац* и вар. *музиканац* (Томић, 1984: 174).

Општи назив за припадника групе музичара је *бандаџија*⁵¹, тј. *бандис*,

⁴⁶ РМС ову лексему дефинише као хип. од кум.

⁴⁷ У РМС *прикумак* је ‘кумов помоћник при венчању или крштењу’.

⁴⁸ По РМС *кумача* (покр.) је ‘девојка која се посестрими с другом девојком’, а овакво значење забележено је и у Радимни (Томић, 1989: 65). О овом обичају говори Биљана Сикимић у раду *Теренска истраживања Срба у Клисури: обичај кумачење*, штампаном у Исходиштима бр. 4, за 2018. годину (стр. 309–322).

⁴⁹ Радан такође тврди: „Данас се користи термин *музикант*, -и м. и *свирац*“ (Радан, 2006: 71). За лексему *музикант* Владимирова каже да је позајмљена из румунског (2019: 135).

⁵⁰ „Лексему *лафта* и изведеницу *лавџташ*, налазимо скоро у свим словенским и несловенским балканским језицима, па и у источним и западним словенским језицима, а бројне индикације иду у прилог томе да је она позајмљеница из немачког језика *Laute* [Skok, II: 275]“ (Радан, 2006: 71).

⁵¹ ‘Припадник сеоске свирачке банде (групе)’ (Богдановић, 2016: 29).

у Радимни је забележена лексема *банда* у значењу ‘група свирача’⁵² (Томић, 1989: 10), а у Свиници лексема *банда* значи ‘оркестар’ (Томић, 1984: 119), а *фанфара* ‘дувачки оркестар’ (Томић, 1984: 232)⁵³, а према информацији М. Радана и код Карашевака се јавља ова лексема са идентичним значењем.

2.10.2. Честа је номинација свирача на одређеном инструменту.

Забележене су следеће лексичке јединице: ‘свирач на басу’ (инструмент туба) *басација*, ‘свирач на гајдама’ *гајдар* / *гајдарџија* / *гајдаџија* / *гајдаш* / *гадљар*, *гајдаруша*, ‘онај који свира у дудук’ *дудуклија* / *дудучар*, ‘свирач на кавалу’ *кавалџија*, ‘онај који свира у кларинет’ *кланеџија* / *кланеташ*, ‘свирач на леуту’ *левуитар*, *лавуитарка*, ‘виолинист’ је *ћеманаш* / *ћеманиџија*, ‘бубњар у блех оркестру’ је *гочобија*.

Томић из Радимне доноси *армуникаш* (Томић, 1987: 453) и *тобошар* ‘добошар’ (Томић, 1989: 148), а из Свинице *klarinetаш* и *тобиџија*. Код Владимировне налазимо: *акордеон*, *виолин*, *klarinet* и *бронка* (контрабас), али не и назив за свирача на тим инструментима (2019: 146, 147)⁵⁴.

2.11. К у л и н а р и. Доста је лексема којима се номинују кулинали, тј. особе задужене за припрему и послужење хране: *госпоца*, *готваља*⁵⁵, *месиља*, *главна редара*, *аиџибаџија*, *аиџија*, *аиџика*, *аџика*, *аиџиџија*, *готвар*, *готварка*, *готвач*, *редара*, *служач*, *подрумџија* итд. У Радимни је забележено *кувар* и *куварица* (Томић, 1989: 65), у Свиници се бележи *куар*, *вар*, *куар*, *кувар*, *куварица*, *куварџија* (Томић, 1984: 162), мада нема назнаке да је то особа која припрема храну и за свадбу. У Карашеву се у оквиру свадбене церемоније помињу такве особе: „Веселила се ужа породица и сви они који су помагали у припремама за свадбу (*кувари*)“ (Ускату 2017: 513).

У Карашеву, по бележењу Владимировне, јавља се и *настојник*⁵⁶ (2019: 135). Исту лексему бележи и Радан уз тврдњу да је улога настојника веома важна „у припремању и нормалном одвијању свадбе“. То су обично „људи и жене, обично који су ближи род младенаца, но могу то бити и пријатељи или комшије, задужени за спремање неопходне хране за свадбу (или капару), кувар“ (2006: 70). Он тврди да је почетком XX века са тим

⁵² Према информацији колеге Михаја Радана (на чему сам му захвална) ова лексема са идентичним значењем постоји и код Карашевака.

⁵³ У Свиници је регистровано и *мозика* поред *музика* (Томић, 1984: 173).

⁵⁴ Драгоцене податке у вези са музиком доноси Селена Ч. Ракочевић у раду *Игранке у српским селима Дунавске клисуре у Румунији*, штампаном у Исходиштима бр. 4, из 2018. године (стр. 293–308).

⁵⁵ Термини *готварџија*, *месариџија* и сл. регистровани су и у говорима других словенских језика (Алексова, 2013: 262; Легурска и др., 2012: 49, 66).

⁵⁶ Ову лексему Владимировна сврстава у тзв. локална образовања, односно „карашовенизме“ (2019: 148).

значењем употребљавана лексема *кок*⁵⁷, а да је то „данас архаизам изашао из употребе“. У употреби је, по њему, „у новије време, под утицајем српског језика“, и лексема *кувар*, али нешто ређе (Радан, 2006: 70).

Алексова бележи овакву терминолошку јединицу приписујући јој значење ‘мъж, който поучава младоженеца през първата брачна нощ’ (2013: 260). Такву улогу, по Алексовој, могу имати и *настојници* ‘млади съпрузи, съветници на младоженци в първата брачна нощ’ (2013: 260).

Подаци о именовању особа задужених за припрему и послужење хране обично изостају у деловима у којима се говори о храни у оквиру свадбене церемоније код Срба у Румунији, упркос чињеници да је део о припреми и послужењу хране веома богато заступљена у наративима.

3.1. При доношењу било каквих закључака мора се имати у виду да се до података о учесницима у свадбеним обичајима долази тако што се покушава извршити реконструкција онога што је било, а то значи да се подаци прикупљају на основу сећања. Не може се са сигурношћу тврдити да нечег нема само зато што у одређеном тренутку сакупљач тих информација није дошао до таквог податка⁵⁸. Такође је очигледна генерацијска и временска дистанца између сакупљача и информатора. Да је сакупљач добро знао шта треба да тражи и очекује, можда би то помогло информатору да се сети свих (или већине) детаља.

3.2. Готово на сваком простору, у мањој или већој мери, може се кроз овакву грађу препознати сусрет култура, при чему „контакти различитих етничких група неизоставно проузрокују и интерференцију на језичком плану“ (Радовановић, 2015: 375). За номинацију учесника у свадбеним обичајима код Срба у Румунији може се узети као закључак тврдња М. Р. Ускату: „Структура карашевске свадбе јесте, без сумње, у највећој мери српска, али има и доста елемената који су преузети из румунских свадбених обреда“ (2017: 515). Наравно, овоме треба додати и чињеницу да у свадбеној терминологији Срба и у Србији и у Румунији има доста позајмљеница из језика и народа са којима су кроз историју долазили у контакт (латинизми, турцизми, германизми и др.)⁵⁹.

Поклапања између разматраних јединица су бројна и она сведоче о истоветности култура истог народа који стицајем историјских околности

⁵⁷ По њему, „*кок* јесте позајмљеница из немачког језика“ (Радан, 2006: 70).

⁵⁸ Та констатација важи и за овај осврт. Он је резултат извора које сам ја за ову прилику консултовала, али чињеница је да сам током израде овога рада често долазила до нових сазнања. У једном тренутку сам морала престати са потрагама за новим речима овога типа како бих рад привела крају. То сигурно значи да сам испустила бројне лексема које припадају овој скупини, а њихово одсуство је сметња валидности закључака.

⁵⁹ О овоме вид. и Радан, 2006: 72.

живи на различитим крајевима и у два државама. Разлике су резултат и последица различитог окружења.

3.3. Највећи део свадбене терминологије код Срба у Србији и Срба у Румунији који је идентичан словенског је порекла: *младожења*, *млада*, *невеста*, *снаја*, *кум*, *кума*, *кумица*, *сват*, *старисват*⁶⁰ (*стари сват*), *девер*⁶¹, *деверерица*, *мама*, *пријатељ* (*пријетељ*), *гости* итд.

3.4. Терминологија сродства показала је да неки облици сведоче о очувању прасловенске терминологије (*брат*, *мама*, *мати*, *сестра*, *свекрва*, *свекар*, *таст*, *ташта*).

3.5. Поједини ликови представљају специфичне творбене моделе. Неки су настали додавањем различитих суфикса на исту основу: *свадбаши*, *просник*, *према*: *свадбар*, *свадбарош*, *просац*, *просиоц* и сл.

3.6. Диференцијалне лексеме могу бити најмање двојаке. Једне су резултат међујезичке интерференције, а друге су аутохтоне.

У прве спадају *мошули*, забележени у Карашеву као својство говора који је претрпео румунски утицај. Сама лексема је сведочанство о туђем утицају, будући да се ради о маскираној особи као учеснику свадбе, о чему нема података на другом просторима. Овде спадају и неки термини сродства: *први варул*, *прва веришора*, *други варул*, *друга веришора*, *кускра*, *кускру* и др., преузети из румунског.

Бројни ликови из терминологије сродства, који нису позајмљенице, такође су диференцијални: *бајца* (старији брат), *цејка* (старија сестра), *нена* (отац)⁶², *говија* (млада), *деверље* (браћа невесте или други њени рођаци мушког пола), *чукунмајка* (прабаба), *стрича* (стриц) итд.

Лексема *лажља* својим фонетизмом сведочи да долази са простора на коме се чува полугласник. Међутим, чињеница да се сличан термин јавља и у западној Бугарској сведочи о нешто ширем ареалу и о томе да се изодоксе и изопрагме (линије разграничења елемената духовне и материјалне културе) простиру и преко државних, етничких и других граница. Томе у прилог иде и лексема *говија*. У вези са овом лексемом налазимо податке и код Б. Сикимић (2006: 59)⁶³.

⁶⁰ „Сват јесте свеслов. и праслов. термин из агнатске породице, који су позајмили и Албанци — *starisvat* [Skok, III: 369] и Румуни — *tărisfat* [Maluckov: 215]“ (Радан, 2016: 67).

⁶¹ Истражујући етимологију ове лексеме Радан долази до закључка да је реч „ие., балтосл., свеслов. — из праслов. *деверъ* [Skok, I: 415], у КГ има следећа значења: 1. *девер*, пратилац младе током свадбе; 2. *мужевљев брат*“ (Радан, 2016: 68).

⁶² М. Радан ову лексичку јединицу сврстава у лексичке реликте 2006: 72).

⁶³ У напомени бр. 19 она доноси следеће податке: „Пантелић [1975: 134] за ‘невесту’ код

3.7. Неки турцизми карактеришу поједине крајеве: *ђувегија*, *чалгиџија*, а други су шире (*муштурџија*) или широко распрострањених (*чауш*).

3.8. Називи учесника свадбених обичаја пружају бројне податке о обичајима у вези са спајањем двоје младих у брачну заједницу – упознавању, припреми свадбе, току свадбе, догађајима непосредно након свадбе – говоре о томе шта је исто, а шта различито код Срба у разним крајевима или у култури разних народа.

Литература

- Алексова, 2013: В. Алексова, *Сватбената терминологија во бугарскиот и румунскиот јазик*. Софија: Универзитетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Бјелетић, 1994: М. Бјелетић, Терминологија крвног сродства у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, бр. 50, 199–207.
- Богдановић, 2016: Н. Богдановић, Антропографски речник југоисточне Србије. *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 63. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–276.
- Владимировна, 2019: Д. К. Владимировна, *Лексика свадбеној обрядности во славјанском и румунском идиоматима карашевцев во историској области Банат*. <https://iling.spb.ru/diss/theses/koner/thesis.pdf> преузето 1. 10. 2019. године
- Владимировна, 2019: Д. К. Владимировна, Двужычная лексика карашевской свадбы: акциональный код, у: *Живот посвећен трагању за етничким идентитетом*, Зборник у част универзитетском професору др Михају Радану поводом 65. ројендана, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки факултет, Колектив за српски и хрватски језик и књижевност, 2019, 343–356.
- Етимолошки 2006: *Етимолошки речник српског језика*, св. 2 (БА–БД). Београд: САНУ : Институт за српски језик САНУ.
- Златановић, 2014: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Златковић, 2014: Д. Златковић, *Речник пиротског говора*. Београд: Службени гласник.
- Зобеница, 2016: С. Зобеница, Из лексике источне Лике. *Српски дијалектолошки зборник*, бр. 63, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Јовановић 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице (код Ниша), у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. LI. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Влаха у околини Бора бележи два термина: мирјаса и говија (у селима Горњане и Оштрелъ). У Горњој Ресави „Младу зову "гуови", а њену спрему "цуваљи гуови"“ [Бошковић-Матић 1962: 160]. Код Румуна у Банату за ‘невесту’ потврђена су два термина: *govia* у Гребенцу и Николинцима [Maluckov 1972–73: 266, 267] и у Ечкој: *cinera* [Maluckov 1972–73: 271].

- Лаловић, 2012: Р. Р. Лаловић, *Свадебни обичаји у селима око Калиновика*. Никшић: Слово, март 2012. Бр. 36–37, 213–232.
- Легурска и др., 2012: П. Легурска, Н. Павлова, М. Китанова, *Човешкият живот, раждане, сватба, погребение*, Тематичен речник на българската семейна обредност. София: Българска академия на науките, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, Печатница на Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
- Макаријоска, 2015: Л. Макаријоска, Обредно-обичајната лексика на македонскиот јазик (во споредба со српскиот и бугарскиот јазик), у: *Studia macedonica II*. Editor Ivan Dorovský, Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 132–141.
- Макаријоска, 2016: Л. Макаријоска, Македонската и српската свадбена терминологија, у: *Аформација, продлабочување и проширување на вековните културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија*, (Зборник на трудови од Меѓународен научен симпозиум), Битола, 365–373.
- Митровић, 1984: Б. Митровић, *Речник лесковачког говора*. Лесковац: Народни музеј у Лесковцу.
- Михајловић 2017: В. Р. Михајловић, Свадебни обичаји и песме села Граничане у околини Лепосавића. *Бащина*, св. 42, Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 311–327.
- Николић, 2011: Б. Николић, *Гостуша*. Пирот: Народна библиотека.
- Петровић, 2002: С. Петровић, Прежици матријархатског културног модела у ритуалима прелаза, посебно приликом рођења и свадбе, у: *Обичаји животного циклуса у градској средини*, Посебна издања 48, Београд: Етнографски институт САНУ, стр. 25–38.
- Петровић-Савић, 2009: М. Петровић-Савић, *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Монографије 7, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радан, 2006: М. Радан, Из свадбене лексике Карашевака, *Исследования по славянской диалектологии. 12: Арёальные аспекты изучения славянской лексики*, Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения, 64–75.
- Радовановић, 2015: Д. Радовановић, Свадебна лексика у Банату. *Исходишта 1*, Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 375–381.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књ. 1–3, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969, Књ. 3–6, Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књ. 1–20. Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 1959–2018.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Сикимић, 2006: Б. Сикимић, Свадебна терминологија код Бањаша (румунских Цигана) у селу Трешњевица код Јагодине. *Исследования по славянской диалектологии 12*, Арёальные аспекты изучения славянской лексики, Москва, Институт славяноведения РАН, 45–63.

- Стојановић, 2010: Р. Стојановић, Црнотравски речник, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. LVII. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Толстој 1995: N. I. Tolstoj, *Jezik slovenske kulture*. Niš: Prosveta.
- Томић, 1984: М. Томић, Говор Свиничана, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XXX. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XXXIII. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Томић, 1989: М. Томић, Речник говора Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XXV. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ћирић, 1983: Љ. Ћирић, Говор Лужнице, у: *Српски дијалектолошки зборник* бр. XIX. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ.
- Ћупићи, 1997: Д. Ћупић, Ж. Ћупић, Речник говора Заграча, у: *Српски дијалектолошки зборник*, бр. XLIV. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ускату, 2017: М. Р. Ускату, Карашевска свадба данас – обичаји, ритуали и њихова значења. *Исходишта* бр. 3, Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
- Цветковић, 2004: М. Цветковић, *Хроника села Гаре – Запаље*. Ниш: МБ Графика.
- Шкаљић, 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.

Ћордана С. Марковић

НОМИНАЦИЈА УЧАСТНИКОВ В СВАДЕБНЫХ ОБЫЧАЯХ У СЕРБОВ В СЕРБИИ И РУМЫНИИ

Резюме

Старые обычаи теряются или меняются. Те, кто соблюдают и остаются, включают свадебные обычаи. Они всегда были немного или совсем разные в разных частях. В последнее время было много иностранного влияния в этой области, которое проходит через иностранные фильмы. Поэтому любая запись этих обычаев и лексики очень значительна. В этом документе представлен перечень словаря именования участников в свадебных обычаях, т.е. словарь из области антропологических единиц, назначающих человека, который имеет какую-то функцию в этих обычаях в Сербии и в Румынии, с целью показать, что эти имена являются общим в свадебных обычаях, а что результат языкового и культурного вмешательства. Материал был взят из литературных по данной теме.

Ключевые слова: обычай, свадьба, словарный, лексика, участник.

ВЕРБАЛНА РЕПРЕЗЕНТАЦИЈА КОНЦЕПТА ХРАНЕ У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

Вербална репрезентација концепта хране на језичкој слици света српског призренског говора манифестује сегмент традиционалне српске културе у Призрену који се односи на основну егзистенцијалну сферу свакодневног живота и једну од фундаменталних категорија стварности. Истраживање се заснива на речничком корпусу *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чемерићића, који детаљно и поуздано сведочи о позицији концепта хране у језичком сазнању призренске језичке личности с почетка 20. века. Примарни задатак је идентификација одговарајућих когнитивно-смисаоних компоненти и културних чинилаца који учествују у образовању вредносног и информационог садржаја концепта хране а испољавају се у језичком знаку којима су фиксирани на језичкој слици света српског призренског говора не само као когнитивне структуре већ као есенцијални елементи призренске културе. Циљ рада је екстраховање лингвокултурних особености језичке концептуализације хране у српском призренском говору преко језичких јединица које попуњавају концептуално поље *храна* реконструкцијом терминосистема са идентификационим семантичким обележјем 'храна' који формом и садржајем одражава моделе поимања хране у језичком сазнању призренских Срба и културу исхране у старом Призрену и у којем се експлицитно испољавају специфичне лингвокултурне црте као и језички и културни елементи оријенталне гастрономије под чијим се утицајем вековима формирао.

Кључне речи: концепт *храна*, српски призренски говор, лингвокултуролошки приступ.

Лингвокогнитивни систем кулинарства сваког народа је сложени семиотички, културни и когнитивни феномен, историјски формиран на основу поимања хране одређеног етносоцијума и детерминисан историјским, социјалним, сакралним, културним представама о храни и временским фактором. Појам хране и у вези са њим гастрономски дискурс функционишу у концептуалној сфери као особит концепт који се вербализује лингвистичким ознакама – номинацијама намирница, јела, процеса припреме, обедовања. Концепт хране и његова језичка интерпретација представљају комплексан ментални конструкт у чији састав улазе одговарајући појмови,

¹ tanja77nis@gmail.com

представе, сазнања, приоритети, стереотипи, субјективна оцена, рефлектујући специфику менталитета говорника и њихов поглед на свет, систем социокултурних односа и веза, традицију, обичаје, веровања и начин поимања стварности конкретне говорне заједнице. Стога, концепт хране, као један од централних фрагмената језичке слике света, садржи универзалне елементе схватања хране истовремено експлицирајући етнокултурне специфичности.²

Лингвокултурни спецификум концепта хране у језичком сазнању српског народа испитаћемо на примеру кулинарског терминосистема једног српског периферног говора на Косову и Метохији и испитати модел његовог формирања у мултиетничкој средини и под снажним страним језичким и културним утицајем. Језичка и културна интерференција упечатљиво се испољавају у лексичком систему српског призренског говора, посебно у оним сегментима који попуњавају централну зону дијалекатске слике света. Такав фрагмент језичке стварности јесте концепт хране, чија је вербална репрезентација фиксирана у *Збирци речи из Призрена* Д. Чемериџића. Чемериџићев речнички корпус доноси мноштво језичких чињеница које детаљно и поуздано сведоче о позицији концепта хране у језичком сазнању призренске језичке личности с почетка 20. века, предочавајући слојевитост, садржајност и богатство његовог израза и садржаја, као и језичке и изванјезичке факторе који су утицали на његово обликовање. Чемериџићеви гастрономски и етнографски записи у великој мери осветљавају традиционалну културу исхране, значај појединих врста хране у свакодневном животу и њену функцију у обичајно-обредној пракси. Аутор често исписује читаве рецептуре припреме јела, даје информације о томе којим су приликама и ситуацијама поједина јела намењена, тако да Чемериџићеви наводи потпуно и поуздано осликавају аутентичну призренску кулинарску традицију и пружају могућност реконструисања лингвокултурних особености гастрономске слике старог Призрена, преко које долазимо до сазнања о начину живота, обичајима и менталитету Призренских Срба.

Примарни задатак је идентификација одговарајућих когнитивно-сми-саоних компоненти и културних чинилаца који учествују у образовању вредносног и информационог садржаја концепта хране а испољавају се у језичком знаку којима су фиксирани на језичкој слици света српског призрен-

² Концепт хране као фрагмент језичке слике света активно се проучава у руској лингвокултури (Генадијева, 2006; Ермакова, 2011; Борисова, 2013; Боваева, 2012; Јуј, Головња, 2014; Антјухина 2015). Лингвокултуролошки приступ кулинарској терминологији актуелан је и у српској науци о језику (Марчета, 2016; Марчета 2017а, 2017б). На српском језичком простору детаљније је испитана култура исхране и обредна пракса у Војводини са језичког и етнолошког становишта (Милорадовић (ур.), 2011, 2014), лексика кулинарства у појединим војвођанским говорима (Радовановић 2011, 2013) и војвођански кулинарски терминосистем (Мирилов, 2016). Кулинарска лексика у савременом српском језику најпотпуније је описана у докторској дисертацији Д. Радоњић (Радоњић, 2017).

ског говора не само као когнитивне структуре већ као есенцијални елементи призренске културе. Вербална репрезентација концепта хране на језичкој слици света српског призренског говора манифестује сегмент традиционалне српске културе у Призрену који се односи на основну егзистенцијалну сферу свакодневног живота и једну од фундаменталних категорија стварности, рефлектујући лингвокултурне специфичности призренског социјума прве половине прошлог века. Циљ рада је екстраховање лингвокултурних особености језичке концептуализације хране у српском призренском говору преко језичких јединица које попуњавају концептуално поље *храна* реконструкцијом терминсистема са идентификационим семантичким обележјем 'храна' који формом и садржајем одражава моделе поимања хране и пића у језичком сазнању призренских Срба, однос према јелу призренске језичке личности, културу исхране у старом Призрену, историјске, културне и језичке утицаје под којима се обликовао и развијао, који су детерминисали његове специфичне црте истовремено га ситуирајући у шири балкански контекст.

Концепт хране може се описати као структура, у чијем су језгру смештене синонимске ознаке са општим значењем „храна / јело“ (овом приликом пиће нећемо узимати у обзир) и микроконцепт *хлеб*³.

Прехрамбени производи спремљени на одређени начин да се могу јести појмовно се региструју као *храна*, односно *јело*. Идеографска изнијансираност поимања онога што се једе, што служи као храна пресликава се на лексичко-семантичком плану у виду парадигматских односа међу лексичким ознакама за појам хране / јела. Појам хране обухвата намирнице биљног и животињског порекла које служе за јело, у сировом или термички обрађеном облику, и у српском призренском говору означава се лексемом *рана*. Она је у синонимском односу са јединицама којима се именује припремљена храна, али истовремено испољава извесну надређеност у односу на остале чланове синонимског реда због општости семантичког знака 'оно што се једе,' што је рангира на хиперонимску позицију. Значењски јој је еквивалентна турска позајмљеница *ѓрзак*, која обједињује појмовне вредности хране и јела. Јело се концептуализује као припремљена храна и у Призрену се вербално реализује лексемама *јело*, *манџ*'а и *манџ*'аљк (*Јело* *имаши*, *пило* *имаши*, *обуќло* *имаши*, *ѓ* *што* *ѓч*'*еши* *више*; *Јефтџина* *манџ*'а *неслана*; *Од* *јене* *масл* *џнке* *манџ*'а *не биџа*)⁴.

³ Традиционалној естетској култури хлеба посвећен је зборник радова (Жунић (ур.), 2010).

⁴ Јело се вари (*Види*, *девојко*, *варен* *л'и* је *вѓч*'*е* *тај* *насул*. – *Старо* је *зар* *мѓсо*, *на* се *тешико* *вари*), *готви* (*Мати* је у *куч*'у, *готви* *руч*'*ек*. – *Кад* *стигоше* *ѓни*, *ми* *дѓве* *готвѓсмо* *вѓч*'*ѓру*. – *Сама* *месџла*, *сама* *готџила*, *сама* *мила* *судѓве*), *спрал*'а (*Спрал*'а *руч*'*ек*). Када домаћице храну *зготѓве*, *угѓтѓве*, *спраѓе*, постављају *софру* „обед“, дем. *софрџич*'*е* (*Викнаше* *га* *док* *бѓше* *на* *софру*; *Ч*'*е* *ни* *тури* *јѓно* *софрџич*'*е* *да* *прекусимо*). Породица седа за трпезу према утврђеном распореду – *На* *софру* *мужџи* *сѓдѓф* у *баши*, *а* *ми*, *жѓне* *и* *дѓца*, *сѓди́мо* *на* *дно* *софре*. *Баши* је

Култура обедовања у Призрену била је на високом нивоу. Стари Призренци имали су четири обавезна obroка у току дана: *преку́ськ* „доручак“ (За *преку́ськ ч'емо пона́ру и сире́ње*), *руч'ек* „главни дневни оброк“ (За *руч'ек имамо расол-месо*. – У њи сваки дџн а руч'кеви, а веч'ере), *обед* „оброк између ручка и вечере“ (За *обед ч'емо л'еба и сире́ње*), *веч'ера* „вечерњи оброк“ (*Веч'ера ми је гото́ва*. – *Бил'е смо на веч'еру*).⁵ Оброк (*та́ксит*) завршавао се десертом са општим називом *посла́дџк* (А: *Што́ сте има́ле за посла́дџк?* Б: *Алву смо имал'е*). Истом лексемом означава се и завршетак обеда бољим комадом меса (*Овој на́рч'е месо сџм оста́ија да посла́дим веч'еру*. – *Еве ти овај мр́ва месо за посла́дак*).

У средишту концепта хране налази се микроконцепт *хлеб*, са слојевитом вербалном интерпретацијом на призренској језичкој слици света која манифестује традиционално поимање хлеба као основне животне намирнице, што се потврђује низом јединица за означавање различитих врста хлеба које су користиле у свакодневној исхрани старих Призренаца и оних који су се справљали у обредне сврхе и којима је приписивано симболичко значење, као и субјективним односом говорника према овој намирници. Бројност лекичких ознака и денотативно-конотативни садржај упућују на закључак да је хлеб у фокусу менталног лексикона колектива као елемент физичког и духовног опстанка човека. Елементарни значај хлеба у исхрани и његову доминантну позицију у језичком и културном сазнању потврђује метонимијско значење лексеме *л'еба*. Општи назив за печено тесто од брашна (најчешће пшеничног), воде и квасца, које је основа традиционалне призренске софре, преноси се на остале хранљиве компоенте obroка у јединственој појмовно-семантичкој реализацији „оброк, јело, храна“ (*Тџмџн сџдосмо да једџмо л'еба, тџеке припуца́ше пу́шке*. – *Апо́ве узџмам јџне пред л'еба, а дру́ге по л'еба по́сл'е*). Номинационо језгро концепта чини језичка ознака *л'еба* комплетним садржајем (*Што́ до́ч'ека цр́ник, да је а́срет за јџно кома́ч'е л'еба*. – *Има́ло је два́ ненач'џта л'еба*. – *А л'ебо́ве неч'ау да ми се повра́тиф*. – *Ма́ти је у ку́ч'у, размесу́је л'ебо́ве*. – *За преку́сак ч'џмо л'еба и сире́ње*). Однос призренске језичке личности према овој намирници читава се у деминутивно-хипокористичним облицима *л'џбац / л'џбџц* (*Изџди и то́ј кома́ч'е л'џпца; Оџч'џш маџло л'џпца да ти даџдем?*) и *л'џпч'е*

почасно место за трпезом намењено домаћину и старијим мушкарцима. Гостима се указује посебна част местом у прочељу, посебно важнијим званицама (*Ку́му је мџсто у ба́ш*. – *Го́л'џм чџс ми уч'инџше, ту́рише ме у ба́ш*. – *Сџдни у ба́ш, џли́ц'е си ни*). Непоштовање етикеџије седења велика је срамота за домаћина (*Ку́ку од страмо́те, го́ста да ту́риф на днџ со́фре*).

⁵ Мушкарци су често одлазили на вечере са организованом седењком – *акиа́мљк* (*Отџиша на акиа́мљку Муса ефенди́је*. – *Кол'џко акиа́мљка изџја он сџс мр́сни*). Посебну лингвокултурну вредност имају лексичке јединице *довришал'џца* и *дожџтџџца*, којима се денотира вечера након вршидџе, односно након жетве коју домаћин приређује радницима. Ове језичке ознаке чувају информацију о специфичном посленичком обичају у околини Призрена и преносе народно искуство колективног рада и заједничке трпезе као награде.

(*Свајка умеси́ла по је́но л'е́пч'е; На фу́рну ку́пи и је́но л'е́пч'е шеспа́рч'е*) и у устаљеним радњама у вези са хлебом које имају своју сакралну симболику (*Од софре не ва́ља да се дигне нена́чет хлеб. Ако се на софру ставља на́чет хлеб, на́чета страна треба да буде окренута ка сто́лу. Ка́д комади́ћ хлеба па́дне на земљу подигне се и пољуби*), што указује на егзистенцијално суштински значај ове намирнице. Функционална искоришћеност домаћег назива у односу на синоним из турског језика *ѐмек* језичка је чињеница која сведочи о дубоко укореењеној словенској традицији у призренској материјалној и духовној култури. Потврду налазимо у низу именовања за врсте хлеба по диференцијалним знацима:

'врста брашна': *коломбо́тњи л'е́ба, коломбо́тњица* „хлеб од кукурузног брашна, проја“ (*Коломбо́тњи л'е́ба о́ни ви́каф про́ја, а ми́ га ви́камо коломбо́тњица*), *со́мун, си́мит* „хлеб од белог пшеничног брашна“;

'бесквасни хлеб': *ка́рџи́к* „пшеничног и кукурузног брашна, продаје се у пекари“ (*Ку́пи му́јен ка́рџи́к, па не́ка и́де у ло́же. – Ми́ не купу́јемо ка́рџи́це, купу́јемо сому́не*), *пекси́мит* „двопек“.

'облик хлеба': *пога́ч'а* „округао и пљоснат хлеб“, *ба́рени́ца* „хлеб од пшеничног брашна и масти (масна погача)“ (*Ба́рени́ца не́ ми се погоди́ла*)⁶; *со́мун* „округао хлеб од пшеничног брашна који се продаје у пекари“, *си́мит* „врста малог округлог хлеба од белог пшеничног брашна“, *сими́ч'е, топл'и́ја* „врста симита четвртастог облика, умешена са маслом“.

'место израде': домаћи (који се меси код куће) – *пога́ч'а, ба́рени́ца, коломбо́тњица, колач'*, *кра́вај* „парче теста што преостане приликом мешања погаче“ (*А: Ја́дна ја́, о́стаде ми́ јен кра́вај од пога́ч'е. Б: Испе́ч'и га у супра́шку*), *крава́јч'е* „парче теста од којег се развлаче коре за питу“ (*Јо́ш ова́ј два-три́ крава́јч'е́та да разву́ч'ем. – Узима́ј по́гол'е́ме крава́јч'и́ч'и за ту́ј гол'е́му тепси́ју*); пекарски (који се продаје у пекари) – *со́мун, си́мит, ока́ник* (*За сва́дбу пору́ч'и́ја сто́о ока́ника л'е́ба. – Те́ј ока́нице што останáл'е да даде́мо у цркву за сироти́њу*), *ка́рџи́к, пи́та, питáрка* „лепиња“.

'обредни' – *ко́лач'* „нарочити хлеб (са украсима) за одређене празнике и обреде“; *ко́лач сла́вски* (Меси се освештеном водицом неколико дана пре славе. Меси га старија жена. Уз колач се меси и пречиста – поку-

⁶ „Бареница (масна погача) спрема се на следећи начин: замеси се тесто са кључалом водом, мало посољеном, коме се дода потребна количина масла или масти. Тесто се умеси, обликује у погачу и пече се у тепсији под сачем или код пекара. Као посластица се служи тако што се испечена масна погача издоби на ситне комаде, па се они прелију врућим маслом или машћу, ставе се под врућ сач да се пропрже. Може се посути ситним шећером или сиром“ (Чемерикић).

ра, која се ставља на колач када се сече. Месе се још и погача за под колач и пет поскура за цркву); *л'етури'и ја* „хлеб који се меси о неким црквеним празницима, славски колач (*Омесила съм л'етури'ије за у цркву*).

Од старог хлеба правила се *попára* (*За преку́сак да напра́имо попáру със сире́ње*).

Идеографска слика хлеба у свести старих Призренаца садржи значењске елементе 'пшенично брашно', 'кукурузно брашно', 'тесто', 'мешење', 'печење', 'пекара', 'позитивна субјективна оцена', 'обред'. Даља разрада микроконцепта усмерена је на особине хлеба и фазе у процесу његове припреме.

Централну зону концепта попуњавају намирнице и поступци у кулинарској обради намирница. Основне намирнице које су се користиле у призренској кухињи почетком 20. века су житарице, масти, јаја, млеко и месо.

Прерадом житарица добија се брашно, а у призренским мутвацима онога доба за мешење је коришћено *коломбо́тњо, ржа́но* и *ч'ени́ч'но бра́шњо* (*Останáло ни сáл коломбо́тњо бра́шњо, ч'ени́ч'но смо доспéл'е. – Да измéшамо, мо́ри ма́ти, обѣ́два бра́шња*). За припрему колача користило се „најфиније бело пшенично брашно“ – *нише́сте*. *Ориз* „пиринач“ употребљавао се као главни састојак разноврсних јела (*И у При́зрен поч'е́ја да се се́је ори́з. – За ру́ч'ек съм приста́вила ори́з*);

У исхрани Срба Призренаца заступљене су масти (*ма́сло*) и биљног и животињског порекла. Кувало се претежно на свињској масти – *сви́њско ма́сло, ма́сло мр́сно, ло́ј* („Лој су користили и Срби и муслимани у Призрену. Куповали су сиров лој, топили га и разливали у погаче и охлађене вешали о таване“ (Чемерикић)). Карактеристичним традиционалним поступцима обраде млека добијане су млечне масноће: *ма́сло* „млечни производ који се издваја из млека бућкањем“; *муч'ени́ца* „масло добијено мућењем слатког и киселог млека у бучки“; *ка́јмак* „скоруп са куваног млека, који се не соли“. Чемерикић наводи да су се у Призрену разликовале „две врсте масла: *масло нетопено или масло пресно, онакво какво се добија из млека, и масло топено, истопљено и припремљено за употребу*“ (Чемерикић) (*Дадо Симе за масло паре* (из тефтера). – *Пи́та без ма́сла не би́ва*). Лексема *масло* појављује се као главна компоненте двочланог назива *дрвено ма́сло* којим се именује биљно уље (*Ў́зни и је́но сто́ дра́ма дрвено ма́сло*).

Млеко (*мл'е́ко*) и јаја (*ја́јце/ја́јца*) суштинске су прехранбене сировине (*Си́мит је́ла, пресно мл'е́ко пи́ла. – Да́вај му неваре́но мл'е́ко од магарџи́це, па ч'е му про́ч'е гол'ем ка́шал'; Са́ндо, да́ј ми то́ј крше́но ја́јце да зач'и́ним ч'орбу? – По́што у́зе ја́јца?*)

Из Чемерикићевих записа сазнајемо да су „Срби у Призрену до Првог светског рада углавном јели овчетину, јагњетину, младу јаретину и

браветину, а говедину ретко. Говедина се користила за исхрану по селима, па се и клање говеда вршило за пазарни дан – среду“. У Збирци су забележене две лексеме са општим значењем „делови закланих животиња и живине (као храна)»: *месо* (*Говѣцко мѣсо*) и аугментативно-пејоративна варијанта *месѣиште* (*Заклѣл'е смо бивол'ицу, па мука да те уфѣти од тол'ико месѣиште*). Месо ситне стоке (овце, козе, свиње, односно јагњетину, јаретину, прасетину) Призренци су обично куповали на четвртине – *на чѣрек* (*Свѣ на цѣл'е ч'ерѣце што се купувало месо у њѣ. – Ортѣч'ки купѣсмо јѣно јѣгње па га подел'исмо свакому по јѣн ч'ѣрек*), а месо располаћене животиње – *лубину*⁷ су сушили и користили за припрему разних јела (*Вѣј лубѣна ка да је од козе. – Мѣто, дѣи'и на рѣч'ек у нас, ѣмамо пасул'сѣс лубѣну*). При куповини се веома водило рачуна о квалитету меса, па се бирало најфиније месо – *тул', тул'ица, туласто месо* „кртина“ (*Мѣти, да ми мѣцко тул'ицу, нѣч'у претѣло; Сѣмо туласто месо јѣзни*), а избегавало *кокало* „месо лошег квалитета са пуно костију“ (*Гл'ѣдај што купѣјѣш, нѣмој да ми кѣпиш кокала*) и *претѣло* „масно месо“ (*Кѣпи јѣну ѳку тул', нѣмој да кѣпиш претѣло. – За јѣнију пѳарно је претѣло зе тул'*).

Повртне културе које су се узгајале и користиле у исхрани уобичајене су за ово подручје – *лѣк* „бели лук“ (*Стѣч'и лѣк. – Лѣк ти у ѳч'и*), *кромид* „црни лук“. (*Исѣч'и кромид. – Донѣси ми два-трѣ гол'ѣма кромѣда*), *прѣс* „празилук“ (*Кѣпи прѣс*), *кѳмпир* „кромпир“ (*За вечѣру да свѣрѣмо кѳмпир. – Јѣфо, донѣси ми два-трѣ кѳмпѣра*), *кѣпус / купуз* „купус“, *пасул'* „пасуљ“ (*Светогѳрски пасул'. – Пѳсѣн пасул'. – У Ц'ѣковѣчку наѣју пасул' слѣбо родија вѣј годѣну*), *пасул'ица* „боранија“ (*Што купѣја јѣну пасул'ицу, жѣта ка дѣкат*), *бѣкла* „боб“ (*Рѣкните што ч'ѣте за рѣч'ѣк, ѳч'ѣте л'и да ви згѳтвим баклу?*), *патл'ици'ан* „парадајз“ (*Бѣја патл'ици'ан; црвен патл'ици'ан са сортама: јѣбукар, врста парадајза чији је плод у облику јѣбуке, месѣч'ар*), *л'утиѣка* „паприка“ (са сортама: *подврѣка* „паприка чији плод расте под самим врхом биљке“ (*Дѣ си купѣја тѣј подврѣке?*), *пумпулѣјѣка / трумбулѣјѣка* *л'утиѣка / трупул'ѣста* „крупна паприка, бабура“ (*И пумпулѣјѣка мѳже да искѳч'и л'ѣта. – Купѣја скапѣне пумпулѣјѣке. – Да си ми купѣја и кѳју л'утиѣку трумбулѣјѣку*)), *крѣставѣца*, *крѣставѣч'ѣ* „крѣставац“ (*Бѳстанѣи'ѣје продѣваѣу крѣставѣце. – Одвѳј тѣј крѣставѣч'ѣч'и да тѣрѣмо у турѣију*), *ардѣква* „ротква“ (*Испѣч'и му јѣну ардѣкву, па му дај да изѣде*), *мѳдѣр патл'ици'ан* „плави патлиѣан“ (*Испѣч'и и јѣн мѳдѣр патл'ици'ан. – Тѣри у турѣију и мѳдре патл'ици'ѣне*). Са истока су усвојене неке врсте поврћа које нису типичне за наше поднебље, као што је леблебија. Лексичка експонираност сланутѣка – *л'ѣбл'ѣбија / ѣбл'ѣбија / ѣбл'ѣбија, наут, ч'ѣч'ѣр, бѳбо* (у дѣчијем говору) показује позиѣију коју ова оријѣнтална намирница има у исхрани и

⁷ „Лубина је половина заклане ситне домаће стоке, располаћена по дужини, па без главе усољѣна и осушѣна на дѣму“ (Чѣмериѣић).

кулинарској свести Срба Призренаца. Печено или пржено зрно наута јело се као посластица или као мезе уз ракију, кувало се у јелима, користило као додатак кафи (*Децама донџа кјриџим и л'ебл'ебију*).

Утицај оријенталне гастрономије огледа се и у широкој примени бостана, као и у техници конзервирања лубенице, диње, бундеве. Лубеница – *лубеница*, *лубенч'е* омиљена је сезонска посластица старих Призренаца (*За руч'ек да исеч'емо јено лубенч'е. – Тџ две лубенч'ети пушити у бунар да се ладиф. – Де си купија теј лубенч'ич'и? – Узџа лубенч'ич'е за турију*). Гајене су различите, оријенталне врсте лубеница: *цариградска* / *белокорка* „врста лубенице са белом кором“, *режењија* „врста лубенице чија је кора ишпарана у виду режњева“, *сибре лубеница*. Такође је и диња (*диња*, *дињч'е*) веома заступљена на традиционалној призренској трпези (*У баич'у ни никла је на диња – Купија јено бастрал'ија дињч'е. – За руч'ек да исеч'емо теј две дињч'ети што имамо. – Диџај се да туримо теј динч'ич'и у турију*). Тиква (*тиква*, *тиквић'е*) је термички обрађивана на разне начине (кувана, печена, као џем – *реч'ел'*), а најчешће је коришћена врста *бал кабаги* „тиква дугуљастог облика која садржи доста шећера“ (*Купија сџм бал кабаги за реч'ел'. – Да испеч'емо туј бал кабаги за веч'еру*).

Интересантно је да је да су се у призренском кулинарству оног доба, под утицајем турске кухиње, интензивно користили различити зачини, који су се сем за побољшање укуса употребљавали и у терапеутске сврхе. Са хиперонимима *зач'ин* и *исиот* (*Тури ми мало више исиот*), најфреквентнији су: *сол*, *сол бџа* „ситна кухињска со“ (*Сол вал'а да се купи, само још два-три глумџа што имамо*), *ал-л'утика* „ситна алева паприка произведена у фабрици“ (*Тури и мало ал-л'утику*), *циганска л'утика* „врста туцане паприке коју су домаћице саме спремале од црвене печене паприке“, *карабибер* „црни бибер“, *магдоџа* „першун“, *анасон* „анис“ (*Још анасон да турим па је готово*), *ч'имнон* „ким“, *дарч'ин* „џимет“, *карамфил* „каранфилић“.

У категорији воћа у Чемериџићевом материјалу доминирају називи за крушку (13), што имплицира да је крушка прототипична врста воћа, односно *воч'ка* у ондашњем Призрену: *бенџ'арка*⁸ (*Крушка бенџ'арка не ми се уфатила, осушила се*), *боздованка* / *боздоганка* „врста крушке обликом налик буздовану“ (*Боздованка тражи место, она неч'е свуд. – Де си наша теј боздованке? – Боздоганке слабо родиљ'е*), *водењач'а* „врста сочне крушке“ (*Воденјач'а не ни родиља ни кол'ико да се оруч'имо*), *запирач'ка* „врста крушке ситнијег, округластог плода“ (*Гл'едај, купи л'ене крушке, немој да купиш запирач'ке*)⁹,

⁸ „Бенџ'арка је врста крушке која је добила назив по презимену породице Бенџар, који су је узгајали у свом винограду. По једној крушци из винограда у Призрену је настао израз *бенџарова крушка*. То је крушка која је расла на ивици винограда, поред којег је водио пут, па су је пролазници брали као да је њихова. Овај израз значи нешто што свако може узети и разносити по вољи (*Еј, ви, не задџајте тој, неје тој бенџ'арова крушка*)“ (Чемериџић).

⁹ „Плод ове крушке је опорог укуса, па се једе скуван. Назив је добила јер при једењу „запире“ у грлу. Да би стасале, држе се дуже у слами“ (Чемериџић)..

зејтиња́ча „врста крушке крупнијег, зеленог плода“, *ини́ 'и́рка* „врста крушке ситник, на киселих плодова“, *јеч'менка* „врста ситне крушке која сазрева кад и јечам“, *калу́и 'е́рка* „врста крупне, сочне крушке“, *лубенича́рка* „врста румене, округле крушке“, *поло́шка* „врста округле мале крушке, која се једе само кувана“, *прсте́нска кру́шка* „врста округле, крупне, сочне крушке која рађа у касну јесен, ч'е́кл 'ик-бу́ти „врста ситне крушке, калуђерке“, *дивл'ач'ка* „самоникла јабука или крушка“ (*Їмам ни́јет да кал'е́мим ту́ј кру́шку дивл'ачку. – Мла́ди једеф дивл'ач'ке, а на ста́ри трнеф зу́би*).

По лексичкој заступљености у лексикону следи јабука (са шест номинација): *бузл'и́ја* „врста ситних јабука које кад сазру постају прозрчане попут леда“, *и 'ул' а́лма* „јабука будимка“, *зел'ени́ка* (*Ој, јабу́ко зел'ени́ко, ч'у́дн л'и си род роди́ла* (нар. песма)), *јабу́ка дивл'ач'ка* „врста ситних јабука које се не једу док потпуно се сазру због чега се чувају у слами“ (*Ку́пи до́бре јабу́ке, гл'едај да не́су јабу́ке дивл'ач'ке. – У ло́же ми ни́кла је́на јабу́ка дивл'ач'ка*), *петро́вка* „врста јабуке која сазрева у јулу, око Петровдана“ (*Їма у ч'ари́ију јабу́ке петро́вке*), *шербе́тка* „врста ситне слатке јабуке“.

Са далеко мање хипонима јављају се *ил'и́ва: топері́га* „врста крупних округлих шљива, жуте или зелене боје“ (*Једе зел'ене топериге*), *и'анари́ка* „врста шљиве чији је плод округао, црвенкасте боје“, *шеч'ера́ча* „врста шљиве пожега“ (*Їмам са́мо је́ну сл'и́ву шеч'ера́ч'у. – Шеч'ера́ч'е јо́ш не искоч'и́л'е у ч'ари́ију*); *цре́шња* „трешња“: *далбасті́ја* „врста трешње крупног и слатког плода која се гајила у Призрену и околини“ (*Та́ј далбасті́ја ни се осуши́ла. – Ву́ј годи́ну далбасті́је сла́бо роди́л'е. – Да́ј му ко́ју далбасті́ју да оква́си уста. – Ако купу́јеш цре́шње, узни са́л далбасті́је*), *кајси́ја: зердел'и́ја* „врста ситне и слатке кајсије“, *пра́ска* „бресква“ (*На́ше пра́ске не́ ни роди́л'е ве́ј годи́не*).

Посебан статус у култури исхране Призренаца има *гро́же*, у вези са којим је развијен религиозно-симболичан чин „оручивања“: „Код Срба у Призрену је обичај да се бело грожђе не једе пре празника Преображења и пре него што се на тај дан не освети у цркви. Сваки домаћин који има свога грожђа донесе по један сахан у цркву, остави га на олтару и тек пошто га свештеник освешта, куша које зрно (оручи се), нудећи суграђане који немају свога грожђа. Познаници се овако поздрављају: „Оручисте ли се од гројзе? Нека ви је на живот и на здравље!“, на шта се одговара: „Да си жиф, и вама да је на живот и здравље, да бог да“. Остатак домаћин носи укућанима да се и они оруче. Црно и црвено грожђе се по обичају не једе пре празника Усековање главе св. Јована. Из овога су изузети болесници, за које ова ограничења не важе“ (Чемерикић).

Стари Призренци конзумирали су средоземне културе: *л'и́мон, протока́л', на́р*, а нису им биле непознате ни источњачке: *урма, и́нци'ир* „смоква“, *фь́ндџ* „пистаћи“, *ки́ризі́м* „суво грожђе“.

Воће се јело у свежем облику и конзервирало се у виду пекмеза –

*réč'el', mái'yn.*¹⁰

Наведене намирнице користе се као састојци за припрему разних јела, чији називи попуњавају ближу периферују концепта. У овом домену призренску лингвокултуру одликују јела од меса, јер је ова категорија у кулинарском терминосистему српског призренског говора лексичко-семантички најпродуктивнија. Раслојава се у неколико подгрупа, међу којима су карактеристичне 'месне прерађевине' као начин пастеризовања меса: *пастрџа* „сушено месо“, *висменица* „сушена вешалица од меса“ (*Осушија се ка висменица*), *буџбар* „врста кобасице у говеђем дебелом цреву“ (*За обед да исеч'емо јен буџбар. – Обесисте л'и бумбаре у ђи'ак? – Бумбари још несу сује*), *соџ'ук* „1. кобасица од танких говеђих црева и говеђег меса. 2. ћевап“ и 'оријентална јела од меса' (углавном од јагњећег у комбинацији са поврћем и пиринчем): *бирјан* „јело од јагњећег меса, пиринча и спанаћа“ (*За ру'ч'ак смо имал'е бирјан*), *капама* „јагњетина кувана са спанаћем, црним луком и машћу, служи се преливена киселим млеком“, *капамајанија* „јело од говедине, лука, сирћета, зачина и масти; спрема се у земљаном суду који се покрије папиром, пече се у пекариници“, *папаз јанија* „кувано месо са луком, першуном и уљем“, *сарма* „јело од исецканог меса, пиринча, црног лука, увијено у листове киселог купуса, винове лозе и сл.“, *јалџи'и/јалџи'и сарма* „сарме се не завијају, већ се преко надева ређају листови киселог купуса“, *расол-месо* „јело од киселог купуса и меса“, *мисека* „мусака“ (*За ру'ч'ек ч'емо мисеку*), *кџартма* „врста јела са пирганим јагњећим месом“, *оризмесо* „јело са месом и пиринчем“ (*За ру'ч'ек ч'емо оризмесо*), *тил'аф* „јело од пиринча и меса“, *тава* „1. јело од меса и поврћа (зеленог патлиџана, паприка, бамбе, црног лука) које се пече у тави. 2. јело од пиринча и овчијег меса“ (*Тџ ноге да туримо на таву*), *сџбе* „пиринач куван с црним луком, чиме се пуни кокош која се потом пржи“, *ч'ебап* „1. комадићи меса печени на роштиљу, ћевап. 2. ђувеч“, *шиш ч'ебап* „месо исечено на комадиће натакнуте на ражањ, ћевап“, *ч'уфта*, *ч'уфти'ч'е* „испржена лопица од ситно исецканог меса, црног лука и бибера“, *каџрма* „јело од уситњених свињских изнутрица и зачина“. Јела од рибе нису карактеристична за призренску кухињу.

Специфична одлика гастрономске културе старог Призрена јесу разне врсте пита: *колџита* „1. пита савијача са сиром. 2. пита са прженим живинским месом која се меси за Беле покладе“ (*Колџита не ми се погодила дџњс*), *безглавник* „врста пите без горње коре“, *зел'аник безглавник* „пита од зеља без горње коре, заливена киселим млеком и јајима“ (*Месила сџм ви зел'аник безглавник*), *писпил'ита* „пита од кукурузног брашна са зељем или спанаћем и сиром“ (*Писпил'ита не ми се погодила. – За веч'еру ч'емо и јену писпил'иту*), *тиквџник* „пита од бундеве“.

¹⁰ „У Призрену се речел најчешће кува од грожђа и тикава“ (Чемерикић).

Призренска трпеза није била потпуна без посланице, која је неретко замењивала читав оброк. Направљени од класичних састојака (млеко, јаја, шећер, брашно, маст) и заливени шербетом (сирупом од прженог шећера) по блискоисточној рецептури слаткиши су главни репрезенти локалног кулинарског кода и носиоци етнокултурног специфика. У култури исхране старог Призрена *блáго* заузима истакнуто место како у свакодневном конзумирању хране (*А: – Имáл'е л'и сте и блáго за рúч'ек? – Б: Áлву смо имáл'е. – Пун сáан блáго што изéде тај изéша*), тако и у ритуалним активностима везаним за обреде животног циклуса (*За првич'аре трí блáга: сyтл'ијач', кадáиф и тепстеишíје*). Поједине врсте колача обавезни су елементи сценарија многих обичаја, при чему превазилазе основну намену, шире појмовни оквир пунећи га ритуалном симболиком. Пригодни карактер призренских делиција резултира семантичком слојевитошћу назива за посланице, који истовремено репрезентују свакодневну стварност и манифестују обичајно-обредну праксу старих Призренца, преносећи информације о начину живота и духовној традиционалној култури говорне заједнице. Етнолингвистичка интерпретација језичких ознака за врсте слаткиша у Чемерикићевом лексикону употпуњује представу о прототипичном јеловнику који у свечаним приликама и о религиозним празницима поприма виши, сакрални смисао, актуелизирајући специфичан културни фон и социјално-етичку значењску димензију, док се у самим именовањима читава директна лингвокултурна интерференција са турским етносом. Посебан религиозно-обредни значај имају куване житарице са додатком заслађивача (меда, шећера – *шеч'ер, ч'есме-шеч'ер* „шећер у коцкама“, *тоз-шеч'ер* „шећер у праху“), орашастих плодова и зачина: *ашу́ре* „посластица од пшенице са медом и орасима коју дервиши на дан задушница деле народу“ (*Нактари́је дéл'иф ашу́ре у Шадрван*), *ситл'ијач'* „пиринач куван са млеком и шећером; обавезно се кувао на празник Спасовдан, када су се млади и стари окупљали око цркве и проводили дан у песми и игри“, *зёрде* „пиринач куван са шећером, којем се додаје шафран да буде жут; био је обичај да се на Чисти понедељак излази на брдо, наложи ватра и кува зерде“ (*Пошто је јúтре прáзник, за рúчек че ви згóтвим и зёрде*). Обичајну улогу реализују *тепсеишíја* „врста колача од брашна, шећера, цећи и масти, преливен шербетом; служи се у свечаним приликама и да се укаже посебна част гостима“ и *тигањíце* „пржено тесто посуто шећером, уштипак, које се носи као дар невестама и породилмама“. У уобичајеним ситуацијама на редовном јеловнику служили су се *арабанија / раванија* (*Спреми́ла л'и си шéрбет да пона́рим равани́ју? – Л'éпо ти се погоди́ла равани́ја*), *áлва* (*Имáл'е смо áлву и за веч'эру. – Áлва не ти се погодила дьньс*), *кос алва* „бела алва са орасима“, *тан алва / тана алва / таен алва* „посластица од брашна, шећера и сусамовог уља“, *бакла́ва* „слатка пита с орасима“ (*Бакла́ва не ми се погоди́ла, бéше гу препека фурнац'ија, враг да га изéде*), *кадáив / кадáиф* „врста слаткиша од танких резанаца,

који се преливају машћу, између слојева ставља се бадем или орах, а печен се прелива шербетом“, *кајмач'ина* „врста посластице са јајима, шећером и овчијим млеком“ (*Децама ч'есто ги праим кајмач'ину*), *татл'ије* „врста слатких колача, брдарице“, *татал'и тулумба / тулумба татл'ије* „пржено тесто преливено шербетом“, *шеч'ерпаре* „врста ситних колача четвртастог облика који се спремају од истог теста као и *тепсеитије*“ (*За веч'еру сџм спраи́ла шеч'ерпа́ре*), *локум* „врста ситних колача од теста четвртастог облика, пржених на масти“, *локма-шеч'ер* „ратлук“ (*Купи јѐну куті́ју локма-шеч'ер*), *пѐнцр-шеч'ер* „посластица беле боје“, *сои'ук* „посластица од ораха нанизаних на конач и преливених смешом за ратлуке“, *мал'ебија* „врста сутлијаша“, *долдурма* „сладолед“ (*Дај му кој ма́нгџр за долдурму*).

Лингвокултурна специфика концепта хране на призренској слици света дестерминисана је прожимањем словенске и оријенталне традиције кулинарства, што се огледа у избору намирница и њиховом комбиновању, начину припремања јела, одабиру назива за јела, односа према храни и саме културе обедовања, тако да су у старом призренском кулинарском терминосистему фиксирана етничка, социокултурна и лингвокултурна идентификациона обележја и кодирани елементи оријенталне гастрономије под чијим се утицајем вековима формирао.

Литература

- Антјухина 2015: А. В. Антјухина, Еда как форма культурной идентификации, *Научно-методический электронный журнал «Концепт»*, 8, 246–250. URL: <http://e-koncept.ru/2015/65050.htm>. 29. 6. 2019.
- Бовајева 2012: Г. Манджиевна, *Лингвокултурна специфика етнических пшечевых предпочтений: на материале глоттонических номинаций калмыцко-, русско- и немецкоязычных этносов*. <https://www.disscat.com/content/lingvokulturnaya-spetsifika-etnicheskikh-pishchevykh-predpochtenii> 29. 6. 2019.
- Борисова 2013: Л. В. Борисова, Концепт «пища» в культурологическом пространстве русского языка, *Вестник Чувашского университета* №, 224–230. <https://cyberleninka.ru/article/n/kontsept-pischa-v-kulturologicheskom-prostranstve-russkogo-yazyka> 27. 6. 2019.
- Ермакова 2011: Л. Р. Ермакова, *Глоттоническая номинация в этнокультурном аспекте*. http://www.rusnauka.com/28_PRNT_2011/Philologia/9_94631.doc.htm 27. 6. 2019.
- Жунић (ур.) 2010: Д. Жунић (ур.), *Традиционална естетска култура: хлеб*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу.
- Јуж, Головна 2014: Я. Юй, А. И. Головна, Репрезентация концепта еда в китайской и русской культурах, *Карповские научные чтения*. Вып. 8. Минск: Белорусский Дом печати, 154–162.
- Марчета 2016: Ј. Марчета, *Кулинарска терминологија у француској, италијанској и српској фразеологији*. Необјављена докторска дисертација.

- Марчета 2017: Ј. Марчета, Утицај европске културе на језичку слику света говорника српског, француског и италијанског језика (на примеру фразема са кулинарском компонентом). *Прилози проучавању језика*, 48, 109–125.
- Марчета 2017а: Ј. Марчета, Култура исхране као основа фразеолошког изражавања српског, француског и италијанског народа. *Култура* 156, 146–159.
- Милорадовић (ур.) 2011: С. Милорадовић (ур.), *Култура исхране у Војводини кроз обредну праксу. Лингвистички и етнолошки аспект*. Нови Сад: Матица српска.
- Милорадовић (ур.) 2014: С. Милорадовић, *Обредна пракса – речима о храни. На материјалу из српских говора Војводине*. Нови Сад: Матица српска.
- Мирилов 2016: Р. Мирилов, *Кулинарска терминологија Војводине*. Необјављена докторска дисертација.
- Петровић 1995: С. Петровић, Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији. *Јужнословенски филолог*, LI, 223–232.
- Радовановић 2011: Д. Радовановић Д. Из кулинарске лексике Санада и Мокрина. Лексиколгија. Ономастика. Синтакса. *Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад, 227–238.
- Радовановић 2013: Д. Радовановић, Српска и румунска трпеза у северном и средњем Банату. *Језици и културе у времену и простору* 2. Нови Сад: Филозофски факултет, 205–212.
- Радоњић 2017: Д. Радоњић, *Кулинарска лексика у савременом српском књижевном језику*. Необјављена докторска дисертација.
- Савельева 2006: О. Г. Савельева, *Концепт «еда» как фрагмент языковой картины мира: лексико-семантический и когнитивно-прагматический аспекты*. Дисертации по гуманитарным наукам - <http://cheloveknauka.com/kontsept-eda-kak-fragment-yazykovoy-kartiny-mira-leksiko-semanticheskii-i-kognitivno-pragmaticheskii-aspekty#ixzz6CPQ2OExU> 27. 6. 2019.

Извор

Димитрије Чемерикић, *Збирка речи из Призрена*, <http://prepis.org>.

Tanja Z. Milosavljević

THE VERBAL REPRESENTATION OF THE CONCEPT OF FOOD IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

Summary

The verbal representation of the concept of food in the linguistic image of the world of the Serbian speech of Prizren manifests a segment of traditional Serbian culture in Prizren, which refers to the basic existential sphere of everyday life and one of the fundamental categories of reality, reflecting the linguacultural specificities of the Prizren socium from the beginning of the twentieth century. The linguistic units

which fill out the conceptual field of *food* with their form and content reflect the models of understanding food and drink in the linguistic knowledge of the Serbs from Prizren, the relationship towards food in the Prizren linguistic personality and the culture of food in old Prizren. The ethnic, sociocultural and linguacultural identification features are fixed in culinary system of terms, in which we find the coded elements of oriental gastronomy under whose influence it developed for centuries.

Key words: the concept *food*, the Serbian speech of Prizren.

ЈЕЗИЧКЕ ИЗОГЛОСЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ТИПА У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА (СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ИЗОЛЕКСЕ)

У уводном делу рада износе се, у сажетом облику, основни закључци истраживача у вези са пореклом карашевских говора. Већина стручњака сложила су се да су то српски штокавски говори екавског типа, али још увек су мишљења дивергентна по питању којем српском дијалекту припадају. Полазећи од тог нерешеног питања, циљ аутора овог рада јесте да анализом појединих особина карашевских говора покушају да прецизније одреде заједничке црте ових најархаичнијих говора са српским дијалектима екавског типа. У ту сврху сажето су приказане и анализиране су оне црте карашевских говора (фонолошке, морфосинтаксичке, лексичке и деривационе изоглосе) којих има у говорима косовско-ресавског типа, премда неке од њих, у мањем или већем броју, налазимо и у другим српским дијалектима, претежно у говорима призренско-тимочког типа. На крају рада, аутори изводе поједине прелиминарне закључке о пореклу карашевских говора.

Кључне речи: карашевски говори, говори косовско-ресавског дијалекта, заједничке изоглосе, заједничке фонолошке, морфосинтаксичке и лексичке особине, дијалекатска конвергентност

0. О пореклу Карашевака и њихових говора, као и о њиховим обичајима и традицијама, написани су многобројни лингвистички, етнографски, историјски и други стручни радови и чак три дијалекатске монографије (Petrovici, 1935; Radan, 2000/Радан, 2015; Томић, 2007)³. Упоредјујући, по броју и квалитету, објављене радове о карашевским говорима⁴ (и о

¹ mradan54@yahoo.com; miliana83@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији.

³ Детаљну библиографију објављених радова о Карашевцима види код: Радан 2015: 31-57; *Живот...*, стр. 31-52.

⁴ За синтагму *карашевски говори* даље у раду користићемо скраћеницу КГ.

Карашевцима уопште) са радовима о говорима осталих Срба у румунском Банату, неоспорно је да је говорима Карашевака поклоњена далеко већа пажња. Ови су говори у много већој мери привукли пажњу истраживача из више разлога, од којих спомињемо следећа три: а) од свих словенских говора на тлу данашње Румуније, КГ су међу првима стручно истраживани (Сирку, 1899; Miletić, 1903; Живојновић, 1907; Petrović, 1935 и др.), а исто тако и традиције и обичаји Карашевака (Цирбус, 1884-1885; Ердељановић, 1925; Simu, 1939 и др.); б) архаичне црте КГ и обичаја; в) нејасна верска прошлост Карашевака.

По нашем мишљењу, лингвистички радови о говорима Карашевака могу се сврстати у три групе: а) стручни радови са солидном, темељном и објективном научном аргументацијом изнетих закључака (в. Miletić, 1903; Petrović, 1935; Ивић, 1956 и др.); б) ненаучни или/и тенденциозни радови, писани углавном по наруџбини у једном одређеном тренутку у складу са политичким потребама појединих земаља (на пример, Бугарске и нарочито Хрватске; в. нпр.: Балкански-Андреј, 1995; Lisac, 2003 и др.); в) радови са скромном научном вредношћу⁵, углавном нетенденциозни (нпр. С. Бацарија, С. Крпан, Ј. Сенткларај и др.).

Већина лингвиста из прве групе, слажу се да КГ припадају српском штокавском језичком корпусу екавског типа, али су у погледу прецизнијег одређивања припадности одређеном дијалекатском типу мишљења подељена. Тако, највећи број њих сматра да су КГ иселенички говори који, према мишљењу већине, припадају призренско-тимочком (Niederle, 1911; Ивић, 1994; Skok, 1949–1950; Томић, 2007 и др.), док други сматрају да припадају косовско-ресавском дијалекту (Miletić, 1903; Petrović, 1935). Трећа, мања група лингвиста сматра да су КГ настали мешањем говора старог карашког словенског слоја из раног средњег века (VI–VII век после Христа) са говорима досељеника из области јужно од Дунава који су се крајем XIV или у првој половини XV века помешали са затеченим аутохтоним јужнословенским живљем у горњем току реке Караша (Ердељановић, 1925; Поповић, 1955; Радан, 2015).

Када су у питању најважније црте КГ на фонетско-фонолошком, морфосинтаксичком, лексичком или деривационом плану, констатовано је да у њима има изоглоса карактеристичних како за југоисточни (призренско-тимочки), тако и за косовско-ресавски ареал. Такво данашње стање у КГ јесте узрок различитих мишљења по питању њихове дијалекатске припадности. Полазећи од наведеног данашњег стања у КГ, у овом раду издвојићемо и анализираћемо оне изоглосе које налазимо и у говорима косовско-ресавског дијалекта (поједине од њих и у другим српским дијалектима), иако нису све од значаја за утврђивање типолошке припадности, са циљем да се дође до нових сазнања о томе којем од наведена два српска дијалекта (К-Р, П-Т) су

⁵ Исто тако се могу поделити и етнографски радови о Карашевцима.

данашњи КГ ближи. Дакле, истицањем заједничких изоглоса у карашевским и косовско-ресавским говорима нисмо имали за циљ да установимо да ли КГ припадају К-Р (нити П-Т или другом) дијалекатском корпусу, јер сматрамо да КГ, захваљујући својој укупној језичкој структури која се кристалисала у специфичним условима свога развоја, не припадају ни једном савременом српском /још мање хрватском/ дијалекту, већ представљају посебан српски говорни тип. Циљ инвентара (већине) заједничких изоглоса са једним или другим дијалекатским типом јесте да би установили, у мери у којој је то могуће, са којег су дијалекатског ареала досељеници дошли у Карашку долину и унели у говор карашких Словена извесне карактеристике својих говора из периода досељења.

У наредном раду (наредним радовима) аутори намеравају да прикажу и анализирају друге особине које ове говоре приближавају призренско-тимочким и другим српским говорима, а након свеобухватне крајње анализе да донесу коначни закључак о томе којем од српских екавских штокавских дијалеката говори Карашевака су најближи⁶.

Дајемо у наставку заједничке изоглосе у КГ и у говорима косовско-ресавског дијалекта⁷, на различитим нивоима језика.

1. Прозодијски ниво

Можда би у заједничке изоглосе могли сврстати *недоследно* сачувану *старију штокавску акцентуацију* са повлачењем акцента у извесним позицијама у КГ - исто је и у свим деловима К-Р дијалекта. Разлика је у томе што су у КГ изгубљене тонске и квантитеске опозиције (повлачење " акцента са крајњег слога још пре губитка квантитета) (Ивић, 1994: 254), што је имало за последицу настанак једноакценатског система /експираторног/, док је у К-Р г. углавном сачуван троакценатски систем али са повлачењем " акцента са последњег слога (уз нека одступања) (Ивић, 1994: 214-215). Процес повлачења " акцента са крајњег слога у К-Р г. (снажније испољен у његовим севернијим крајевима) и у КГ сасвим сигурно појачан је (ако није узрокован) утицајем суседних говора шумадијско-војвођанског дијалекта⁸.

⁶ Ову проблематику дотакли смо у неким претходним радовима (в.Радан, 2008: 101-118; Радан, 2012: 503-517; Радан, 2013: 265-282; Радан, 2013а: 433-450; 2014: 241-256).

⁷ За ове говоре користићемо даље у раду скраћеницу К-М г.

⁸ До доласка становништва херцеговачко-крајишког типа на подручје данашњег шумадијско-војвођанског дијалекта, све територије у додиру са КГ имале су старију акцентуацију (неке је и данас имају) са померањима акцента са отворене ултима, а том ареалу припадали су и КГ. Каснија еволуција, услед балканороманског утицаја, знатно је замаглила старије стање.

2. Фонетско-фонолошки ниво

2.1. Вокализам

Ако изузмемо конзервисано *е* (<*ѓ*), у говору Карашева (скоро половина говорника КГ)⁹, као и у највећем делу К-Р г., систем вокалских фонема је обичан штокавски.

2.1.1. Екавска замена *ѓ* није доследно спроведена ни у КГ, ни у К-Р г. Основни рефлекс вокала *ѓ* у КГ јесте *екавски*¹⁰ (*е*) али се у оба говора јавља и рефлекс *и* на месту *ѓ* (мало чешће у КГ због специфичности очуване фонолошке вредности *ѓ* у њима – в. Радан 2015: 92-102) у одређеним категоријама примера услед деловања гласовних или морфолошких фактора, или и једних и других. Заједничко је КГ и К-Р г. (нарочито у јужнијим говорима), то што је екавизам прилично доследан, тако да *е*, односно *е* (у К-Рг) налазимо како у коренским деловима речи (КГ: *сѐно*, *врѐме*, *се смѐјем*, *бѐл*, *сѐјем*, *гњѐздо*), тако и у значајном броју граматичких и творбених морфема (*нѐсам*, *старѐји*, *млађ'ѐји*¹¹, *де*, *живѐли*, *неки* /*ники*, *с овѐм добрѐм чловѐкам*, *тѐм јенѐм детѐтам*, *с овѐм мојѐм унѐкам*, *с твојѐми коњи* /И јд и мн зам-прид. декл./), укључујући и оне случује у којима је *ѓ* успостављен аналогијом (*корѐње* /јд. *кѐрин*/, *јѐлѐње* /*јѐлин*/, *јесѐње* „јасени“) или је пак тако перцепиран у појединим позајмљеницама (*бубрѐзи*, *трѐн* „воз“ <рум. *tren*) (Ивић, 1994: 219–220; Радан, 2015: 91–100; Радић, 2010: 58–63). Резимирајући, доста доследно чување *е* у КГ, односно замену *ѓ* у К-Р г. налазимо и у оним категоријама у којима Ш-В дијалекат има *и*. Међутим, за разлику од К-Р г., у појединим облицима наведених језичких категорија налазимо у КГ *и* место *е* (<*ѓ*), наиме, онда када *ѓ* није акцентовано (али не увек - *смејѐ се*, *свездѐица* и др.): *гријѐта*, *сикѐра*, *мѐни*, *тѐби*, *сѐстри*, *жѐни* /Д-Л јд/, *привѐнем*, *привѐрим*, *цидуѐла* „цедуља“ итд. (в. Petrović, 1935: 64–74; Радан, 2015: 95–98). Површним разматрањем оваког стања закључили бисмо да је чување *е* мање доследно у КГ него чување екавског рефлекса јата (*е*) у К-Р г., међутим, ако се узме у обзир гласовна вредност континуанта *ѓ* у КГ, произилази да је „екавизам“ доследнији у КГ него у К-Р г.

Треба још напоменути да у обе групе говора у појединим лексемама, префиксима или наставцима има понегде икавизама и јекавизама /КГ: *прије* „пре“, *прит* „пред“, *исприт*/ (Радан, 2015; Petrović, 1935); *посѐје*, *грије*, *смѐјат*, *угрије се* (Радић, 2010: 185). У сваком случају, овакви и/је/кавизми су у обема групама говора секундарна појава, можда неки и нису у вези са

⁹ У оКГ чува се полугласник (осим у говору Равника где је рефлекс полугласника *е* (отворено *е*)).

¹⁰ Под термином *екавизам* подразумевамо конзервисану фонолошку вредност јата (*е*) у КГ, односно *е* < *ѓ* у К-Рг.

¹¹ Само у ова два примера конзервисана је синтетичка компарација придева, у осталим примерима искључиво је аналитичка компарација.

јатом¹², а ирелевантни су свакако јер их налазимо и у другим штокавским говорима.

2.1.2. Делимична или/и потпуна девокализација вокалног /р/ и вокалног /л/ у КГ (слабијег интензитета у говору Карашева), односно девокализација р у говорима на југозападу у Метохији и Косову, у првом случају под утицајем фонетизма румунског језика, а у другом под утицајем фонетизма албанског и турског језика (Радан, 2015: 124–141; Ивић, 1994: 369; за П-Т г. види: Реметић, 1997: 157). Ова је изоглоса ирелевантна за одређивање порекла КГ¹³ јер К-Р г. не знају за изразитију полугласност испред р, наводимо је да би скренули пажњу на њено ипак постојање у обе групе говора.

2.1.3. Замена *полугласа* (в) са а у говорима Карашева и Јабалча (у извесним ситуацијама, али ређе, и у осталим КГ)¹⁴ и прелаз –л у –о у неколико случајева у свим КГ (*Дугалија* /надимак К/, *дуџан* и др)(в. Petrović, 1935: 87–88; Радан, 2015: 127) јесу иновациони процеси¹⁵ које су највероватније донели досељеници са косовско-ресавског дијалекатског ареала (највероватније у првој половини XV века).

2.2. Консонантизам

Историјски развој консонантизма у оба говора има изразито штокавски карактер (*d>ћ, *sk = *st>шм, *zg' = *zd'>жд; доследно спроведене новије промене jт>ћ, jд>ћ; спроведено новије јотовање сугласника л, н, м, в, д, т, б, п/са две посебности у К-Р дијалекту: *лисје*, *грозје*>*гројзе*/ (в. Ивић, 1994: 221) и неутралисаним старим јотовањем морфолошким преосмишљавањем у КГ у појединим категоријама речи /изгубен, женeње (али и жењeње)/ (Радан, 2015: 156–243).

2.2.1. Постојање консонанта s и консонантске групе св (<зв) у говорима К-Р дијалекта (изузев оних северних) (Ивић, 1994: 221; Радић, 2010: 68–69) и у КГ (Радан, 2015: 182–185) (К-Р: *sop*, *свезда*, *своно*, *бусе*; КГ: *свѣзда*, *осѣбем*, *бѣсе*, *нева/н/сѣтан* „срдит, озлојеђен“ (< рум. дијал. *nevădzuit* и др.).

2.2.2. Слабији изговор j и в у К-Р г (Ивић, 1994: 222), а у извесној мери и у КГ (Радан, 2015: 161–163), као и нестабилност консонанта j у коренском

¹² Можда је у питању преосмишљавање прилога у комбинацији са обликом *преј* + -е (асимилација у групи /ej/.

¹³ Новијег је постања и резултат је страног утицаја.

¹⁴ Опстанак полугласника у оКГ подупрт је румунским (балканским) вокалским системом; највероватније полугласник је конзервисан у оним карашевским насељима која су примила мањи број досељеника (в. Радан, 2015: 121–123).

¹⁵ Највероватније они су у том периоду тек били започели (нису били у потпуности овладали) у говорима досељеника.

делу лексема, на морфемском споју иза палатала код појединих именица и придева /К-Р: *ѿвчи сѿра, врѿже лѣкѿве*; КГ: *ѿвч'а кѿжа, бѿжа крѿвица* „бубамара“, *ч'ловѣч'и, нѣч'и*/ (Радић, 2010: 66-67, Радан, 2015: 162). Треба рећи, иначе, да ареал пасивније артикулације јесте знатно шири од говора које се овде пореде.

2.2.3. Изоглоса африката са слабијом фрикацијом *ħ*, *ḥ* (у ствари, палатални пловиви *h'*, *ḥ'*), *ч'* и *ѡ'* у КГ¹⁶ /*нѣħ'е, глѿħ'е; зрнч'иħ', канѣ'ија...*/ (Радан, 2015: 186-193) повезује делимично ове говоре са делом К-Р г. у којима налазимо факултативно учешће африката *ħ* и *ḥ* са ослабљеном фрикацијом /*ħ^κ, ḥ^κ*: *ѡвѣħ^κе, гѣħ^κа, ѿѿħ^κе, гѣħ^κа ...*/ (Радић, 2010: 68). Међутим, за КГ је слабија фрикативност органско својство њихово, а за К-Р г. оно је периферно и није њихово органско својство.

2.2.4. Постојање консонантске групе *иħ* у К-Р г. и *иħ'* у КГ као резултат тзв. подновљеног јотовања /К-Р: *намрѣħен, крѣħенѣца*; КГ: *крѣħ'ење, спѣиħ'а, нѣиħ'ам, гѣиħ'ер, унѣиħ'ен* (ређе и: *унѣиħтен*), *мѣиħ'ам*/ (Радић, 2010: 69; Радан, 2015: 229). Истина, подновљено јотовање захватило је врлики ареал штокавштине, тако да ова изоглоса релативизује његов значај за генетско и типолошко одређивање, али је важна јер потврђује припадност КГ штокавском дијасистему.

2.2.5. Код апстрактних именица место суфикса –ина јавља се најчешће у К-Р г.¹⁷, односно доста често у КГ, суфикс –иња /К-Р: *топлиња, ладовѣиња, милииња, врелииња*; КГ: *топлииња, зач'иња* „врелина“, *простииња* „глупост“, *скупииња* „скупоћа“/ (Радић, 2010: 67; Радан: сопствена грађа).

2.2.6. Метатеза код глагола „сване“ и код једног броја именица у оба анализирана говорна типа /К-Р: *сѣвне и сѣмне, сѣвне се, нѣмастир, гѣрван* (Радић, 2010: 64); КГ: *сѣмне, се сѣмне, раѡав^фти* „расцветати“, *флѣра* „фрула“, *бѣрјак* и др. (Радан, 2015:240-241)/, а присутна је и у делу П-Т ареала и македонским говорима.

3. Морфолошки ниво

Основна разлика између карашевских и косовско-ресавских говора састоји се у томе што први су сачували скоро нетакнуту стару флексију именских речи, док су други за нијансу боље конзервисали конјугацију глагола.

¹⁶ Овај изговор јесте, у ствари, старо стање (стара артикулација) конзервисано из старог заједничког српског (хрватског) језика.

¹⁷ Суфикс је знатно продуктивнији у говорима П-Т дијалекта.

3.1. Именички наставак –а налазимо у КГ у Г и Л мн. само у им. ж.р. (и код дела им. ср.р), за разлику од К-М г. где је овај наставак уобичајен у Г и Л мн именица свих родова /КГ: *од ру́ка, од но́га, на ру́ка, на крстíна* „на леђима“, *у со́ба, по дру́ги држа́ва, от кра́ва* (али и: *от кра́в-ø*), *у ита́ла, по но́га, лу́ђе у го́дина* (Радан: сопствена грађа); К-Р: *по хошкóва, нокáтá, по шу́ма* и многи др. (Радић, 2010: 73-74; Ивић, 1994: 222)/.

3.2. Добро очувани стари множински наставци –ове и –еве у КГ: *домóве, снопо́ве, попо́ве, гробóве, кључéве, пластéве, пањéве, крстéве* (Радан – сопствена грађа), односно прежици истих наставака у појединим говорима са К-Р ареала: *делове, крстòве, Дубове, бубње́ве* (Радић, 210: 207). Дакако, ове наставке налазимо (боље конзервисане) и у говорима П-Т дијалекта.

3.3. Конзервисан наставак –им у Л јд. заменичко-придевске деклинације: КГ – *у на́шим до́му, на ва́шим пла́цу, у пр́вим ре́ду, у ср́пским је́зику* /али: *у те́м баламу́ку*/ (Радан – сопствена грађа); К-Р - *на́шим, тѝм, држа́вним* (Радић, 210: 207).

3.4. Наставак –и у Г мн. сва три рода код извесног броја именица у оба говора /К-Р: *ко́лко пу́ти, мрāвѝ, месéцѝ* (Радић, 2010: 74–75); КГ: *ч'рѝвѝ, зубѝ, по́ред^м вра́ти, до ко́лѝни* (ређе: *до́_колен* !), *од мрāвѝ, ра́мени, ја́јци, од устѝ* (Радан: сопствена грађа)/.

3.5. Непостојање збирних именица изведених суфиксом –ад, место њих у широкој су употреби (суплетивни) облици множине именица м.р. /К-Р: *бурићи, ћѝбићи, пилићи, кучићи, јагаци, дугмићи* (Ивић, 1994: 223; Радић, 2010: 77); КГ: *пи́лић'и, гу́ч'ић'и, ре́ч'ић'и* „пачићи“, *пра́ч'ић'и, ку́ч'ић'и, мацли́ћ'и* и др. (Радан: сопствена грађа)/. Појава је иначе много шира и захватила је источни, јужни и централни балканословенски ареал. Треба рећи да су нам познате само две збирне именице на –ад: *ч'е́лат^ø* (дем. *ч'е́лач'е*) и *га́ват* „мноштво (људи, инсеката и сл.)“ што потврђује да је ова категорија именица некада постојала у КГ.

3.6. Уопштавање елемента *е* (< *ѝ*) у појединим падежима именичке (И јд. м. и ср. рода) и заменичко-придевске деклинације (Г-Л и Д-И мн.), које је захватило највећи део К-Р подручја (Ивић, 1994: 223), уочено је и у КГ (*е*< *ѝ*), али у мањим размерама и само у заменичко-придевској деклинацији¹⁸ [И и Л јд, Д-И мн]: *с онѝм бра́там, с овѝм ч'лове́кам, с мојѝм шурња́кам, с твојѝм новѝца́м, на лепѝм тр/е/пéзнику, у високѝм до́му, с мојѝми пајта́ши,*

¹⁸ Наводимо овде два основна узрока: а) специфичности у именичкој деклинацији КГ; б) доследнија замена *ѝ* у наставцима заменица и придева (доследније чување архаичних наставака, уз малобројне изузетке.

по белѣм свѣту, на зеленѣм костѹму („костиму“), добрѣм луђ'ам давам нѡвѣ^фци, али: *от^о онѣ кѹрјаџи* [<стсл. онѣхъ], *от твојѣ дѡбри сѣновѣ^ф /синѡвѣ^ф/*. Напомињемо да су поједини облици, као и у К-Р говорима, добијени по аналогiji /в., нпр., облике *мојѣм, добрѣм* - уп.стсл. *моимъ, добрымъ*/, као и то да смо у задњих десетак година приметили тенденцију губљења старих облика са –е < ђ, под утицајем срског и хрватског књижевног језика, те се данас у говорима могу чути напореда стари и нови облици (*с мојѣми пајташи* – *с мојѣ пајташи*) (Радан – сопствена грађа).

3.7. Чешћа употреба дужих заменичко-придевских облика са покретним вокалима (конзервисано старо стање) /К-Р: *мѡему, твѡему, свѡему* (Радић, 2010: 206); *мојѣму, твојѣму, својѣму, свѡкому, никѡму, туђѣму, дрѹгомѹ, кѡјѣму* (и *кѡму*) (Радан: сопствена грађа).

3.8. Творба компаратива појединих придева са формантом –ѣј- > е(ј) и у К-Р г., односно –ејѣ у КГ (само у примерима *старѣјѣ, млађѣјѣ*, једини који нису били истиснути усвајањем аналитичке компарације) (в. горе 2.2.1, фуснота 5). Напомињемо да је пар *старејѣ* – *млађејѣ* опстао и у метохијско-косовским говорима из призренско-јужномаравског ареала.

3.9. Као и у појединим К-Р г., и у КГ присутна је појава маскулинизације именица ж.р. на консонант /К-Р: *мрѣви кѡсти, прѡшлос њѡјан* (Радић, 2010: 76); КГ: *јѣдан рѣч', ѣсти крѣ^ф, теј нѡћ', дѡшал јѣсен, метнѹт је сѡл, овѣј мѡст'*, међутим она није уопштена јер је још увек честа употреба детерминатива одговарујућа ж.р. */ѣста крѣ^ф, та вѣч'ер* итд./ (Радан: сопствена грађа). Појава маскулинизације им. ж.р. јесте део балаканистичког упрошћавања смањивањем броја деклинационих образаца које је захватило, у мањој или већој мери, читав југоисточни балканословенски ареал.

3.10. У оба говора присутно је проширивање основа код неких именица с.р. у зависним падежима са –ет (мањег обима у КГ) /К-Р: са *челѣта*, код *говедѣта*, *двѡ вретенѣта* (Радић, 2010: 77); КГ: *два ч'ељач'ѣта, от куцлѣта* (*куцле, куч'еце* „кученце“), *мацлѣту* (мачићу) *давам млѣко, с марвинч'ѣтам* (Радан: сопствена грађа).

3.11. КГ, као и сви К-Р г., познају аорист, али је обим његове употребе ограничен (исто као у банатским говорима): *даде ми, мѡре, нѡвѣ^фци, он се насмеја, дођ'ѡсмо некако дѡ_дома, дадо му рѹку, и он пѡђ'е вриштѣћ'и* (плачући), *одѡше посрѡни от нас* (Радан - сопствена грађа). Истичемо да у метохијским и делимично косовским говорима (иако им није карактеристичан), као и у КГ, наставак за 1. л. мн. аориста јесте –смо (в. Ивић, 1997: 43), има га, такође, у призренско-јужномаравским говорима (Реметић, 1997: 162).

3.12. Конзервисана стара парадигма глагола „јести“ у оба говора (атематски презент) /К-Р: *јѐм, јѐш, јѐ* (јѐде) ...; КГ: *јѐм, јѐш, јѐ; јѐмо, јѐте, јѐдѹ*/. Иста изоглоса сусреће се и у делу П-Т говора. Такође, у оба говорна типа, уобичајен је стари облик императива: КГ – *јѐћ'*, К-Р – *јѐћи* (Радан, 2015: 149; Радић, 2010: 79).

3.13. Употреба енклитике *си* у оба говорна типа: КГ: *да си држи́ обич'ај, да си у́зме па́рч'е, да си ме́тне па́ларију* /“шешир“/, *да си ку́пи маши́ну, да си ѿмам што тре́ба* (Радан – сопствена грађа); К-Р: *ми си ѿмамо де зове́мо..., те́шко си га те́бе, је́бо си ве́к ста́рац ...* (Радић, 2010: 207).

3.14. Презент глагола типа *ко́вем, сно́вем, со́вем* „псујем“¹⁹ и др. (Ивић, 2009: 168; Радан – сопствена грађа). Напомињемо да ова изоглоса захвата шири ареал.

3.15. Као и у К-Р г. (Радић, 2010:79-80; Букумирић, 1997: 23/24), и у КГ, али у нешто мањој мери, конзервисане се старе партикуле: *до́вдак, о́довдак, онда́к, до́ндак, ода́вна, онѐјнут, по́сик, овдеја́к, ту́ди, тудија́ја/к/, туја́ја, тудија́к, ову́ди, нећ'а́ска, се́јдан и сејда́нак* (К, Ј), *сидь́на* (Кл)²⁰ (Радан: сопствена грађа).

4. Синтаксички ниво

4.1. Жива употреба адноминалног посесивног датива на већем делу косовско-ресавског подручја²¹ и, у нешто мањем обиму, у КГ²² /К-Р: *ку́ћа Лазару Петрови́ћу, љ́знемо онѐме домѧ́ћ'ину* (Ивић, 1994: 225; Радић, 2010: 80); КГ: *ду́да пу́шки* „цев пушке“, *де́да овѐм деца́м, моје́му ч'лове́ку* „мојему супругу“, *моје́му де́ди се́стра, се́стра овѐм* /и: *ово́му/ ч'лове́ку* „сестра овог човека“, *те́м деца́м не́на (не́на „отац“)* (Радан – сопствена грађа)/. Напомињемо да је ово новија особина која је захватила оба говорна типа као резултат балканистичких процеса.

4.2. Употреба предлога *с* уз инструментал средства /К-Р: *с ко́мбајем, се́ко сас но́жѐм* (Радић, 2010: 82); КГ: *ко́пам с мо́тиком, се́чем с но́жам,*

¹⁹ Ова и још неке одлике овде изнесене заједнице су и призренско-тимочкој дијалекатској области.

²⁰ О овој проблематици видети рад (који се налази у штампи – зборник у част проф. Јордани Марковић, ФФ Ниш): Радан, *Прилози у карашевским говорима*.

²¹ Не знају за ову појаву К-Р говори на северном делу арее.

²² Можда је ова особина слабијег интензитета услед стабилности деклинације у КГ.

с мојѐми оч'имами сам вѐдел, оре с плу́гам/ (Petrović, 1935: 218; Радан – сопствена грађа) јесте, такође, особина новијег датума балканистичког порекла присутна на ширем балканословенском ареалу.

4.3. Негације аналитичког типа /К-Р: *два да̀на без нѝшта, у нѝкакем ста̀њу* (Радић, 2010: 86); КГ: *за нѝшта га не бри́га* (али и: *ни́зашто га не бри́га*), *не вѐрујем у ни́кога, од^м ни́кога не укрáл, од^м ни́кога се не бо́ју* (Радан – сопствена грађа)/. Ово је такође нешто новија особина која карактерише југоисточни централни део балканословенског језичког подручја.

5. Творба речи

Постојање бројних продуктивних именичких суфикса (од којих наводимо оне који су мање-више специфични К-Р и КГ) у оквиру различитих творбено-семантичких категорија:

5.1. Суфикси **-ак** и **-(а)к**: К-Р → *писмења́к, дивља́к, врсња́к, тво́рак, мо́лак, све́так, лепти́рак, грђбак, те́так* (Радић, 2010: 88-89); КГ: *паметња́к* „паметњаковић“, *дивља́к, врста́к, то́рак* „твор“, *шумња́к* (шумња́ка - ж.р.), *мо́лак, све́так* „светац, нерадни дан“, *липтѹ́рак, грђбак, те́так, сво́јак* „помоћ у храни, пићу и/или новцу која се даје приликом упокојења некога у породици нечијој (родбина, комшилук, породични пријатељ)“, *Са́мак* (през. К), *нави́лак* „количина сена, сламе и слично колико се може узети/понети вилом“, *турма́к* /дем. *турме́це*/ (К, Ј) „ждребе“ (Радан – сопствена грађа).

5.2. Суфикс **-ка**: К-Р → *калуђерка, дебелко́рка* „тиква“, *љуља́шка, гонѐтка, ко̀мишѝка, двиза́рка, Стоја́нка* (последња три = моција рода) (Радић, 2010: 89); КГ: *калуђерка, ко́рка* „кора“, *лелѐјка* „љуљашка, колевка“, *го'не́тка* (арх.), *пи́вѣ́ка* „пиштаљка“, *комишѝка, двиза́рка, лопáтка* „лопатица, омплат“, *Стоја́нка* (над. К), *Сто́јка* (над. К), *Босáнка* (над. К), *Неде́љка* (карашевско мушко име, Недељко), *Ми́љка* (дем. од карашевског мушког имена *Ми́ља*), *Ста́нка* (дем. <*Ста́на*), нишиáљка²³ „љуљашка“ (суф. *-аљ* + *-ка*), *шетáљка* „карашевска народна игра“, *копч'иваљка* „осигурача“, *кријаљка* „дечја игра жмуре“ (Радан – сопствена грађа).

5.3. Суфикс **-ача**: К-Р → *повезáча, грѹдња́ча, прска́ча* (Радић, 2010: 90-91); КГ: *дебеља́ч'а* „дебела вунена марама“, *повезáч'а, Боркач'а* (топ. К), *Ременко́вач'а* (топ. К) и др. (Радан – сопствена грађа).

5.4. Суфикс **-иња**: К-Р → *топли́ња, младѝ́ња* (Радић, 2010: 92-93);

²³ Ова и следеће лексеме образоване су суфиксима *-аљ* + *-ка*.

КГ: *топлиња, зач'иња* „врућина“, *младиња, стариња, вис'иња, тамниња, дебелиња, замашињиња* „мучнина“ (<*з'амашино* „тешко“), *сладиња* „општи назив за нешто што је слатко (колач, сладолед, ратлук и сл.)“, *скуп'иња* /ређе и *скуп'оћ'а*/ и др. (Радан – сопствена грађа).

5.5. Суфикс *-(а)љ, -аља, -ељ(а), -ља*²⁴: К-Р → *итр'каљ, славељ, стр'ијељ, гр'едељ, на'ковеља* (Радић, 2010: 95-96); КГ: *бадаљ* „обад“, *славаља* „славуј“, *стр'ишаљ* /*стр'ишељ*/, *гр'едељ, на'коваља, крем'ељ* „крмел“, *драпаљ* „неповерљив човек; неуредан, човек у похабаном оделу“, *дремељ* „нешто што је поломљено, сасвим уништено“, *патаљ* „пацов“ и др. (Радан – сопствена грађа).

5.6. Суфикс *-че*: К-Р → *братанче, главче, сонче* /врло продуктиван/ (Радић, 2010: 93-94); КГ (мали број примера): *детанч'е* „младић у пубертету, тинејџер“, *Гор(у)нич'е* (топ. К), *ч'еља'ч'е* ... (Радан – сопствена грађа).

5.7. Суфикс *-це*: К-Р → *детенце, кученце, ђкце* (Радић, 2010: 94); КГ: *дет'еце, куч'еце* „кучић“, *јаг'њеце, пи'леце, ма'ц'еце, турме'це* (К, Ј, Р) (дем. <*турме, турмак* – К „ждребе“), *о'кце, кри'лце, вретенце, ко'ленце* (дем. <*ко'л'ено*) и др. (Радан – сопствена грађа).

5.8. Други заједнички суфикси²⁵: *-(а)ц* (*зубац, ст'јпац* „стуб; бандера“, *ку'пац*), *-ар* (*г'рнч'ар, јаганч'ар, ко'ч'ар, Кош'ар* /над. К/, *-ара* (*кош'ара, кам'ара* „хрпа нечега“), *-ач* (*кос'ач', простира'ч'*), *-ба* (*сва'д'ба, врши'д'ба, го'зба*), *-(н)ик* (*положајник, об'ешеник* /вар. *об'ешењак*/, *торник* „уторак“), *-ица* (*торби'ца, лежи'ца* „кашика“, *кани'це* /пл. тант./, *но'жнице* /пл. тант./, *кад'елница*), *-ина* (*жи'вина* „живина; дивље животиње“, *кр'сти'не* /пл. тант./, *торине, лади'на* „сенка, хладовина“), *-(и)ло* (*мотов'ило, стра'шило, моч'ило, пој'ило*), *-иште* (*промпири'ште* /в. и топ. *Промпири'ште, Пасуљи'ште* -К/, *огњ'иште, мер'иште* /и *мири'ште*/ „стр'њика“, *-је* (*умр'ећ'е, ост'ар'је*), *-(ч)ић* (*г'рнч'ић', ч'абрић', п'етлић', ста'рч'ић'*), *-сто* /КГ *-ство*: *кумство, бог'атство, јун'аштво*/, *-ос* /КГ *-ост*: *ста'рост, могу'ћ'ност, мла'дост* /, *-ота* (*крас'ота, гри'јота, срам'ота* /вар. *срамота*/, *леп'ота*), *-оћа* (*ч'ист'оћ'а, скуп'оћ'а*) и др.

5.9. Заједнички продуктивнији суфикси за извођење придева: *-ав* (*белу'њав^Ф, жд'л'и'кав^Ф, слабу'њав^Ф, бол'њав^Ф*), *-(а)н* (*ми'лос/т/ан, злој'еш/т/ан, табари'тан* /<рум. бан. *tăbărât*/ „уморан“, *куп'ован, ст'елна, пр'есан*), *-ен* (*раскла'ћ'ен, прола'ћ'ен, сва'рен* „скуван“, *студ'ен*), *-ив* (*ч'рв'љив^Ф, грож'љив^Ф, ваи'ив^Ф*).

²⁴ Ови суфикси припадају данас лексикализованим облицима.

²⁵ Због ограниченог простора за рад, иза наведених суфикса, у заградама, даћемо по неколико примера само из КГ, узетих из грађе којом располажемо (примере из К-Р говора види код Радић, 2010: 90–97).

5.10. Заједнички продуктивнији префикси (са значењима наведеним код Радић, 2010: 98-103): **по-** /и **под-**/ (*подрáним, поп́рским, порóдим, побóлим*), **-за** (*за́ймам, запопéвам*), **из-** /и**с-**/ (*исприповéдам, избéгнем*), **с(а)** (*се ту́лим „сагнути се“, слóмим*), **ну-** (*дигнут*) и др.

6. Лексика

Дајемо у наставку, ради илустрације, неколико лексема из КГ које су како својим обликом, тако и значењем, исте или скоро идентичне са оним из К-Р говора, уз напомену да знатан број наведених сусрећемо и у призренско-тимочком дијалекту (в. и уп. код Радан, 2013: 265-282). Напомињемо, такође, да знатан број ниже наведених лексема из оба говора могу се наћи и у још понеким говорима ван овде истраженог ареала. Поједине лексеме су позајмљенице, претежно из турског језика, али оне нису означене у овом списку.

К-Р говори ²⁶	КГ	
<i>ба́ца / ба́ца* м.</i>	<i>ба́јца м.</i>	„старији брат, бата; чика“
<i>Бејљу́л, Бејљу́л* (м. име)</i>	<i>Беу́л (през. - К, Ј)</i>	антропоними
<i>бе́с, бе́са м, бе́сови* м. мн.</i>	<i>бе́с, бе́сове м</i>	К-Р: „демон, враг, ђаво“ КГ: „(мит.) демон, ђаво, нечиста, зла сила“
<i>боговáт, богу́јем несвр</i>	<i>богу́јем несвр.</i>	„живети врло добро, без-брижно, у раскошу“
<i>блáг(и) да́н</i>	<i>благ*да́н</i>	„нерадни дан, црквени празник“
<i>бараба́рит се</i>	<i>се бараба́ри</i>	„изједначавати се“
<i>бра́на</i>	<i>бра́на (сви КГ осим гов. К и Ј)</i>	„дрљача“
<i>братње́в, -ње́ва, -ње́во*</i>	<i>бра́тњев, -ва, -во</i>	„братов“
<i>бу́рма, бу́рме ж</i>	<i>бу́рма</i>	„венчани прстен; прстен уопште; колут од металне жице који се убада свињама у њушку“
<i>бу́шнут, бу́шнем свр</i>	<i>бу́шнем свр.</i>	„гурнути, ћушнути“
<i>ва́здан</i>	<i>ваздáн - К, Ј /ваздéн - Р, ваздóн – оКГ/</i>	„цео дан“
<i>Вели́гдан</i>	<i>Великда́н – К, Ј / Великде́н – Р, Великдо́н – оКГ/</i>	„Ускрс“

²⁶ Наведене речи узете из: Букумирић, 2010: 104–127; СевМетГ (Букумирић) и Елезовић, РКМД, I-II (речи из овог речника маркиране су са једном *).

<i>вѣѣ</i>	<i>вѣѣ</i>	„обрва“
<i>вѣшити се*</i> несвр.	<i>се извѣшити</i> свр.	„усавршити се, разумети се у нешто, “
<i>влѣчити / влѣчит</i> несвр.	<i>влѣч'им</i> несвр.	„гребенати“
<i>господѣн, господѣна*</i>	<i>господѣн</i> (мн. <i>господѣне</i> /ређе: <i>господѣни</i> и <i>поп, попове</i> /)	„свештеник, поп“
<i>Живѣн</i> и <i>Жѣван*</i> (м. име)	<i>Жѣван</i> (над.)	антропоними
<i>диговѣт, дигѣјем*</i> несвр.	<i>дигѣјем</i> несвр.	„дизати, будити, устајати“
<i>дѣм, дѣма*</i>	<i>дѣм</i> (мн. <i>домѣве</i>)	„кућа“
<i>дѣ бога*</i>	<i>до Бѣга</i> (<i>Мош да се жѣлиш до Бѣга и нѣтрак!; Молили су га до Бѣга – залѣду!</i>)	Иста или веома слична значења у КГ као у К-Р (в. РКМД, I, с. 140)
<i>зѣлѣдѣт, зѣлѣдѣм*</i> свр	<i>зѣлѣдим</i> свр	„1. залутати; 2. фиг. изгубити се; изгубити свест “
<i>зѣвѣрит, зѣвѣрим*</i> свр	<i>зѣвѣрим</i> свр / <i>зѣварѣјем</i> и <i>зѣварѣјѣм</i> несвр	„залемити, зашѣвајсовати“
<i>зѣгубѣт, зѣгубѣм</i> свр.*	<i>зѣгубѣм</i> свр.	„1. изгубити; 2. погубити, убити“
<i>зѣдѣнут, зѣдѣнем*</i> свр.	<i>зѣдѣнем</i> свр.	„дирати, ословити неког“
<i>зѣтрѣвѣт, зѣтрѣвим*</i> свр.	<i>зѣтрѣвим</i> / <i>отрѣвим</i> / свр.	„зѣтровати, отровати“
<i>зѣјец</i>	<i>зѣјац, зѣјец</i>	„зец“
<i>зѣиѣцѣт, зѣиѣцѣм*</i> свр.	<i>зѣиѣца</i> (се) свр.	„зѣљуѣати (се), зѣнихати (се)“
<i>зѣрѣка, -е</i>	<i>зѣрѣка</i>	„зѣрак/а“
<i>к нѣѣи</i>	<i>кнѣѣи</i>	„увече“
<i>кѣниѣца</i>	<i>кѣниѣце</i> (пл. тант.)	„изѣреѣина од пређе, опасѣа“
<i>кѣрам</i> (<i>кѣрѣм</i>)	<i>кѣрам</i>	„трѣух“
<i>кѣчѣр</i>	<i>кѣч'ѣр</i> (и <i>сѣиѣац</i>)	„сѣиѣац“
<i>крѣтѣниѣце</i>	<i>крѣтѣиѣне</i>	„крѣта, леђни део тела“
<i>ложѣиѣца</i>	<i>лежѣиѣца</i>	„кашиѣа“
<i>мѣчиѣло</i>	<i>мѣч'ѣло</i>	„бѣра; вир где се потѣпа коноѣља“
<i>нѣдѣвр</i>	<i>нѣдѣвр</i>	„(прил.) ван, напоѣље“
<i>нѣјпрѣви, а, о*</i> / <i>нѣјпрѣви, -а, -о</i> СевМетГ	<i>нѣјпрѣви, -а, -о</i>	„(прил., прид.) који је прѣви међу сѣима, нѣј-боѣји“
<i>нѣковѣѣа</i>	<i>нѣковѣѣа</i>	„наковѣн“

<i>нѡжице, нѡжнѣце</i>	<i>нѡжнице</i>	„маказе“
<i>оволѣчак, оволѣчка, ово- лѣчко*</i>	<i>оволѣч'ак, оволѣч'ка, оволѣч'ко</i>	„оволишни“
<i>ѡграђа</i>	<i>ѡграђ'а</i>	„ограда“
<i>ѡдѡише</i>	<i>ѡдѡише</i>	„пуно, превише, преко мере“
<i>ѡдѣт, ѡдим*</i> несвр.	<i>ѡдим / ѡдим, хѡдим/ несвр.</i>	„ићи, кретати се, ходати“
<i>ѡднѣкле*</i> прил.	<i>ѡднѣкла</i> прил.	„од неког места, од неког времена“
<i>ѡжег*</i>	<i>ѡжек (ѡжак)</i>	„жарач“
<i>пáрат</i> несвр.	<i>пáрам</i> несвр.	„искусити, доживети што непријатно, пропатити“
<i>пáтит</i> несвр.	<i>запáтим</i> несвр.	„множити, размножавати (о бићима, стоки)“
<i>попѣћ</i>	<i>пѡпак</i>	„врста цврчка“
<i>прáв</i>	<i>прáв^ф</i>	„поштен, невин, прави- чан“
<i>пѣ / пуáћ / пувáћ</i>	<i>п.јв^ф</i>	„врста ситног глодара“
<i>рáћ, рáђа</i>	<i>рáћ'а</i>	„рад, посао“
<i>свѣтак</i>	<i>свѣтак</i>	„црквени празник“
<i>свѣтовати</i>	<i>св^фетѡјем</i>	„саветовати“
<i>сѣла</i>	<i>сѣла</i>	„много; мноштво“
<i>сѣриње</i>	<i>сѣриње, сѣрење</i>	„сир“
<i>слáвѣљ</i>	<i>слáвља</i>	„славуј“
<i>сѡвра</i>	<i>сѡфра</i>	„трпеза, сто“
<i>стáри свáт*</i>	<i>стáри свáт</i>	„стари сват, старојко“
<i>студѣн</i>	<i>студѣн</i>	„хладан“
<i>тѣтак</i>	<i>тѣтак</i>	„теча“
<i>ћѡпа*</i>	<i>ћ'ѡпа</i>	„врста земљане посуде“
<i>ћѡтѣт, ћѡтѣм*</i> несвр. / <i>ћѡтáт, -им</i>	<i>ћ'ѡтѣ</i> несвр.	„1. ћутати (супротно од говорити); 2. стајати; ни- шта не радити“
<i>умрѣће</i>	<i>умрѣћ'е</i>	„смрт“
<i>чѡка</i>	<i>ч'ѡка</i>	„брдо, узвишење“
<i>чѡрук („фаличан, са телесним недостатком“)</i>	<i>ч'ѡрук („ситни, мали клипови кукуруза)</i>	
<i>шáвољ / шáфољ</i>	<i>шѣфељ</i>	„врста дрвене посуде / ведро - КГ/“
<i>ѡгљен*</i>	<i>ѡгљен</i>	„угаљ“
<i>штáвѣљ</i>	<i>штáвaљ</i>	„врста траве, некада јестиве“
<i>штѣкаљ</i>	<i>штѣк</i>	„рода“

7.0. У раду је дат сажет приказ важнијих прозодијских, фонетско-фонолошких, морфолошких, синтаксичких, лексичких и творбених особина које су заједничке карашевским и косовско ресавским говорима.

7.1. Понеке од наведених особина заједничких двама истраженим говорима, нарочито оне на прозодијском, фонетско-фонолошком и лексичком нивоу (в. Радан, 2015; Радан, 2013: 265–282; Радан, 2012: 503–517), својствене су и говорима из призренско-тимочког /у мањој мери и шумадијско-војвођанског (в. Радан, 2013 а: 433–450)/ дијалекатског ареала, а та чињеница захтева опрезност и веома пажљиву анализу при одређивању порекла КГ²⁷.

7.2. Неколико значајних архаичних особина својствених КГ (рефлекс *јата*, рефлекси прасловенских *t' и *d', поједини падежни наставци, поједине архаичне лексеме и др. - в. Радан, 2015; Petrović 1935) додатно отежавају одређивање припадности ових говора К-Р или П-Т дијалекту.

7.3. При одређивању мање или веће блискости (заједничких изоглоса) КГ са говорима К-Р или П-Т дијалекта, треба имати у виду и следеће чињенице:

7.3.1. Заједничке особине на прозодијском, фонетско-фонолошком и лексичком нивоу КГ и говора П-Т дијалекта могу се објаснити конзервативизмом ових двеју група периферних српских говора, односно стагнацијом у њиховом развоју (конзервацијом старог стања из XIII-XV века), чије узроке треба тражити у њиховим различитим и другачијим условима развоја од осталих српских дијалеката. Истовремено, као периферни говори, поједине њихове особине објашњавају се иновационим процесима балканистичког типа, нарочито утицајем суседних румунских и бугарских говора (у акценатском систему, синтакси /и морфологији у П-Т говорима) који су у много мањој мери захватили говоре осталих српских дијалеката.

7.3.2. Постоје важне индикације да су данашњи КГ у значајној мери континуанти говора банатских Јужних Словена који су населили Банат негде у VI-VII веку из којих су конзервисане поједине особине (в. горе 7.2.), али и говора досељеника пристиглих из крајева јужно од Дунава у Долину Караша негде у другој половини XIV или првој половини XV века (в. Радан, 2015: 253, 264–268).

7.4. На основу наведеног низа заједничких особина (који није исцрпан), може се, ипак, извести прелиминарни али не и коначни закључак, да у КГ, структурално гледано, постоји доста значајан низ заједничких особина са појединим говорима са К-Р дијалекатског ареала, а те особине представљају

²⁷ За ову сложену проблематику видети библиографију објављених радова М. Н. Радана у *Живот...*: стр. 32-52.

индиције да досељеници из XIV-XV века који су се настанили у горњем току Караша потичу, бар један значајан део њих, са косовског етничког и лингвистичког ареала. Међутим, овај прелиминарни закључак треба у будуће потврдити или оповргнути новим и опширнијим упоредним истраживањима КГ пре свега са говорима П-Т дијалекатског типа.

Литература

- Балкански, 1996: Т. Г. Балкански, *Българите в Румъния. Етнос. Език. Етнонимия. Ономастика. Просопографиџи. Автореферат на дисертација за получаване на научната степен „Доктор на филологическите науки“*. Софија (60 стр.).
- Балкански-Андреј, 1995: Т. Г. Балкански, Д. Андреј, Модалнијат глагол лам в говорите на јужнобанатските българи, у: *Български език*, 1-2, стр. 107–117.
- Белић, 1908: А. Белић, О српским или хрватским дијалектима. Београд: *Глас Српске краљевске академије*, стр. 60–164.
- Букумирић, 1997: М. Букумирић, Глаголске одредбе у говорима северне Метохије. Деспотовац: *О српским народним говорима* (Приредио Слободан Реметић), Научни скуп Деспотовац, 21-22. 8. 1996, стр. 21–39.
- П. Влаховић, Неке етничке одреднице Крашована. Нови Сад: *Темишварски зборник*, 1. Матица српска, 1994, стр. 137–145.
- Ердељановић, 1925: Ј. Ердељановић, Трагови најстаријег словенског слоја у Банату. Прага: *Niederlův sbornik*, стр. 275–308.
- Живојновић, 1907: Ј. Живојновић, Крашовани (Карашани, Карашавци). Белешке, народни обичаји и примери језика. Нови Сад: *Летопис Матице српске*, LXXXIII, том 242, фасц. II, 42-67; том 243, фасц. III, 52–79.
- Живот...: Живот посвећен трагању за етничким идентитеом. Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана* (Уредници: Маца Царан Андрејић, Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: еив (Издавачка кућа Западног универзитета у Темишвару), 2019.
- Ивић, 1956: П. Ивић, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета*, књ. 1, стр. 146–160.
- Ивић, 1994: П. Ивић, *Целокупна дела*, том III: *Српскохрватски дијалекти. Њихова структура и развој*. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- П. Ивић, *Целокупна дела*, II, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001, стр. 278–285.
- Ивић, 1997: П. Ивић, Разлике међу говорима косовско-ресавског дијалекта. Деспотовац: *О српским народним говорима* (Приредио Слободан Реметић). Научни скуп Деспотовац, 21-22. 8. 1996, стр. 41–44.

- Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (Припремио: Слободан Реметић). Сремски Карловци • Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Поповић, 1955: Др И. Поповић, *Историја српскохрватског језика*. [Нови Сад: Градска штампарија].
- Радан, 2008: М. Н. Радан, Значај морфолошких архаизама карашевских говора за утврђивање њиховог порекла и старине Карашевака у Банату. Букурешт: *Romanoslavica*, XLIII, Editura Universităţii din Bucureşti, стр. 101–118;
- Радан, 2012: М. Н. Радан, Порекло појединих заједничких конјугацијских особина у карашевским, банатским и призренско-тимошким српским говорима. Никшић: зб. *Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одјелење за српски језик и књижевност • Матица српска у Новом Саду, стр. 503–517.
- Радан, 2013: М. Н. Радан, Дијалекатска лексика и реконструкција некадашњег предмиграционог стања (на примерима лексике карашевских, призренско-тимочких и косовско-ресавских говора). Ниш: зб. радова *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (Приредила: Јордана Марковић), Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, стр. 265–282.
- Радан, 2013 а: М. Н. Радан, Неке заједничке особине банатских и карашевских говора. Њихово порекло и значај. Ниш: *Годишњак за српски језик*, Год. XXVI, бр. 13, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, стр. 433–450.
- Радан, 2014: М. Н. Радан, Последице вишевековног развоја периферних српских говора на мултиетничком простору румунског Баната. Лесковац-Врање: *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност*, 1, Зборник радова с међународног скупа одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковцу – Лесковачки културни центар • Педагошки факултет у Врању • Универзитет у Нишу, стр. 241–256.
- Радан, 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора данас. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет • Београд: Институт за српски језик Сану • Нови Сад: Матица српска.
- Радић, 2010: П. Радић, *Копанонички говор. Етнографски и културолошки приступ*. Београд: САНУ • Етнографски институт, Посебна издања, Књига 70.
- Реметић, 1997: С. Реметић, Српски призренски говор у светлу језичке интерференције. Деспотовац: *О српским народним говорима* (Приредио Слободан Реметић). Научни скуп Деспотовац, 21–22. 8. 1996, стр. 154–165.
- РКМД, I: Г. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска прва. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. 8, 1932.
- РКМД, II - Г. Елезовић, Глиша, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска друга. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета“ – Ускочка ул. бр. 8, 1935.

- СевМетГ – Букумирић, Милета, *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 15, 2012.
- Сирку, 1899: П. Сырку, Нарѣчіе Карашевцевъ. Петербург: у *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ*, IV. стр. 641–660.
- Томић 2007: М. Томић, *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. București: Cartea Universitară.
- Цирбус, 1884–1885: Г. Цирбус, Јужноунгарскитѣ Българе. Срѣдец : у *Периодическо списание на Българското книжовно дружество в Срѣдец*, том. XII, 1884, 65-73; том XIII, 1885, 31–50; том XIV, 1885, 230–255.
- I. Birta, *Karaševci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. București: S.C. Romcart S. A, 1993.
- Lisac, 2003: J. Lisac, *Hrvatska dijalektologija. 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narečja i hrvatski govori torlačkog narečja*. [Zagreb] Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Miletič, 1903: Lj. Miletič, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn. Berlin: у: *Archiv für slavische Philologie*, 25. стр. 161–181.
- Niederle, 1911: L. Niederle, *La Race-Slaves. Statistiques. Démographie – Anthropologie*. Paris: Félix Alcan, Éditeur.
- Petrovici, 1935: E. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Monitorul oficial și imprimeriile statului. Imprimeria națională.
- Radan, 2000: M. N. Radan, *Graiurile carașovene azi. Fonetica și fonologia*. Timișoara: Uniunea Sărbilor din România • Anthropos.
- Simu, 1939: T. Simu, *Originea crașovenilor. Studiu istoric și etnografic*. Lugoj: Tipografia «Corvin».
- Skok, 1949-1950: P. Skok, *Graiul carașovenilor...* (recenzija), у: *Južnoslovenski filolog*, XVIII/1-4,. Beograd: стр. 253–259.

Скраћенце

Ак – акузатив	мн. – множина
арх. – арханизам	м.р. – мушки род
Г - генитив	над. – надимак
Д - датив	несвр. – невршени вид у глагола
ж.р. – женски род	оКГ – остали карашевски говори
И - инструментал	П-Т г. – призренско-тимочки говори
јд. - једнина	през. – презиме
КГ – карашевски говори	прил. - прилог
К-Р г. – косовско-ресавски говори	свр. – свршени (перфективни) вид
К-Р д. – косовско-ресавски дијалекат	глагола
Л – локатив	ср. р. – средњи род
л. - лице	топ. – топоним

Скраћенице за насеља

Ј - Јабалче

К - Карашево

Р – Равник

Mihai N. Radan

Miljana-Radmila Uskatu

ISOGLOSES LINGUISTIQUES DE TYPE KOSOVO-RESAVIAN DANS LES DIALECTES CARASSOVIENS (AVEC APPROCHE SPÉCIALE SUR LES ISOLEXES)

Résumé

Dans la partie introductive de l'article, vous trouverez une brève présentation des dialectes de Carasova, ainsi que des conclusions tirées par les linguistes quant à leur origine. La plupart des spécialistes concluent qu'il s'agit de dialectes de la langue serbe stokavien de type ekavien, mais des points de vue divergents persistent encore sur le dialecte ekavien auquel ils appartiennent. À partir de ce problème non résolu, les auteurs du présent document ont pour objectif d'analyser certaines caractéristiques des dialectes carassoviens afin de déterminer plus précisément leur appartenance à l'un des dialectes serbe ekavien. Dans ce sens, les caractéristiques de la langue carassovienne qui les rapprochent/lient du type kosovo-résavien sont analysées. Ainsi, dans la première partie de l'étude, sont résumées les caractéristiques phonologiques et morphologiques communes aux colonnes Carassian et Kosovo-Resaviene, et la seconde partie est consacrée à la présentation plus détaillée des éléments lexicaux communs.

À la fin de l'article, à l'appui des arguments linguistiques présentés, les auteurs formulent des conclusions sur l'origine des Carasoviens et leurs dialectes.

Mots-clés: dialectes carasoviens., dialecte Kosovo-Resavian, caractéristiques phonologiques, morphologiques et lexicales communes, convergence dialectale

ПРОСТОРНЕ ГРАНИЦЕ У СВЕТЛУ ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКИХ ГОВОРА

У раду су са лексичко-семантичког становишта представљене именичке лексеме којима се означавају границе простора на српском говорном подручју, с посебним освртом на ареал југоисточне Србије. Полазећи од значењског спектра лексеме *граница* забележеног у РСАНУ и РМС, аутори на основу сазнања потврђених у дијалекатским речницима с простора призренско-тимочке дијалекатске области, анализирају и пореде лексичке јединице које у семском саставу имају компоненту значења „граница простора”.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочка дијалекатска област, лексема граница.

Ишчитавајући научни опус П. Пипера који кроз призму односа језика и простора доприноси успостављању теорије семантичких локализација, и који у „простору језика испитује семантику и синтаксу конструкција са просторним значењем и граматичку архитектуру израза којима се различита непросторна значења исказују према просторним критеријумима” [Пипер, 2008: 307], наишли смо на утемељење појма *граница* као простора „којим се завршава једна појава, и од којег почиње друга, а у којем се додирују два ентитета, две посебности... Другим речима, граница, била она просторна, друштвена, културна или нека друга, показује докле нешто јесте, и одакле нешто није више исто” [Исто: 308]. Будући да опсежна истраживања П. Пипера првенствено обухватају разматрања о граматичким средствима исказивања значења границе у српском језику, наша пажња ће у овом раду бити усмерена на семантички потенцијал лексеме *граница* и осталих лексичких јединица чија се примарна семантичка реализација односи на именовање границе простора у традиционалној култури. Ослањајући се на још једну констатацију П. Пипера [2001: 8] о условљености типа језичке структуре животним простором говорних представника, наше истраживање базираће

¹ anasavic81@gmail.com

² Прилог је настао у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (ЕДБ 178020), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се на значењској анализи лексичких јединица којима се означавају границе простора на српском језичком простору, с посебним освртом на ареал југоисточне Србије и говоре призренско-тимочке дијалекатске области. Територија југоисточне Србије представља пространо планинско подручје, прилично изоловано и на рубу друштвених и цивилизацијских токова, које није претрпело велике културне и етничке притиске те је у великој мери сачувало своје особености и традицију. У том смислу, ова географска целина јесте прилично хомогени културни ареал, репрезентован, између осталог, и кроз различите језичке чињенице.

Користећи материјал забележен у РСАНУ и РМС за идентификацију лексичких јединица заснованих на семантичкој компоненти „граница простора”, циљ нашег рада јесте да на основу дијалекатских речника с подручја призренско-тимочке дијалекатске области сачинимо што потпунији увид у семантичку структуру лексичког фонда за означавање границе простора у говорима југоисточне Србије. Наше истраживање у извесној мери кореспондира истраживању које је спровео Н. Богдановић бавећи се земљописном лексиком југоисточне Србије [Богдановић, 2008], те ћемо стање регистровано у дијалекатским речницима допуњавати резултатима репрезентованим у овој студији.

Експлицирање грађе започели смо почев од општепознатог назива *граница*. Функционални значај појма границе условљава велики семантички потенцијал концепта границе, „који се испољава у значењима лексеме *граница*, у могућностима спојивости те лексеме са другим речима и облицима и са лексемама са блиским значењима...” [Пипер, 2008: 308]. Полисемантичка садржинска структура лексеме *граница* обједињује низ различитих значења која су повезана истоименом интегралном семом. Из синхронијске перспективе, према РСАНУ [1965: 567–568], примарно значење лексеме *граница* је: а. „линија (каткад појас земљишта) која раздваја различита подручја”, б. „погранични крај, гранично подручје; крајина” и в. „подручје, територија уопште (тј. оно што је обухваћено границама (1а))”. Из примарног значења су се различитим механизмима полисемије развиле и бројне секундарне семантичке реализације.³ У првом реду, дошло је до метафоричког преноса имена на основу функционалне сличности и везивања појма *граница* за конкретан објекат, који је у РСАНУ [1965: 568] дефинисан као „камен међаш или какав други знак којим се обележава докле се простира неко подручје”.

Од речника с призренско-тимочког говорног подручја једино *Речник говора Лужнице* има одредницу *граница* у значењу „линија која обележа-

³ Иако овом приликом нису у фокусу наше пажње, запажамо да су се метафоричким асоцијацијама заснованим на трансформацијама конкретно–апстрактно развила и фигуративна значења потврђена у РСАНУ (1965: 568): а. „крај, завршетак, мера до које се нешто протеже, преко које се не може, ограничење”; б. „непосредни почетак, непосредна блискост, настајање нечега”, в. „оно чиме се одређује обим, опсег нечега, чиме је нешто обухваћено, оквир, одређена, уобичајена норма”, г. „прекретница, прекрет, прелом”.

ва докле се нешто простире, која дели два пространства, државна међа”: – *Прі́чају да је бугарска војска́ прешла́ гра́ницу, и да че ни Бугари па́к окупирају. Сла́бо ідемо у та́ј села́, која́ су бли́зо до бугарски гра́ницу* [Ћирић, 2018: 130]. У *Речнику говора јабланичког краја* нема овакве одреднице, али је у илустративном материјалу у вези с одредницом *жандоме́рија* потврђена лексема *гра́ница*: – *Он је служи́ја жандоме́рију, там на гра́ницу с македо́нско* [Жугић, 2005: 86].

Фокусирајући се на значења којима се имплицира просторно ограничење, с лексемом *граница* у однос делимичне синонимије ступа лексема *међа*, у РСАНУ [1984: 300–301] дефинисана као а. „гранични појас, гранична линија, обележена каменом међашем или каквим другим знацима, која раздваја имања двају власника; граница између два подручја, две државе; подручје, територија обухваћена том границом”, б. „заст. погранични крај, погранично подручје; крајина; исп. граница (16)” и в. „ивица, крај, руб”. Међутим, пошавши од значења заснованих на колективној свести говорника, у традиционалној култури *граница* примарно означава „линију као границу површине”, док се *међом* првенствено конотира „гранични простор између две површине”. Иако се ове лексеме не могу сматрати апсолутним еквивалентима, лексема *међа* је у српском књижевном језику углавном потиснута називом *граница*. С друге стране, док лексема *граница* у говорима призренско-тимочке дијалекатске области бележи само спорадичну употребу, лексема *међа*, односно различите фонетске и творбене варијанте забележене су широм говорног подручја. У фондусу података за *Српски дијалектолошки атлас* на призренско-тимочком ареалу потврђене су: *међа/међа́, меџа/меџа́/меџа́, што* кореспондира чињеницама посведоченим у већини дијалекатских речника. У *Црнотравском речнику* лексема *међа* забележена је у значењу „гранична линија, гранични појас између два имања, или сеоских атара”: – *Између моју́ и Ста́врину пади́ну међа́ іде од оні́ја голéм белутра́к, преко кру́шку, низ ва́лог па на изво́р* [Стојановић, 2010: 448]. У истом значењу фонетска варијанта *меџа́* потврђена је у *Тимочком дијалекатском речнику*: – *Тужі́чу га, преора́л ми меџу́* [Динић, 2008: 410]; *Речнику пиротског говора*: – *Преору́је, поме́ра ме́џе, ло́ш чове́к* [Златковић, 2014: 453]; и *Речнику говора Лужнице*: – *Сва́ко село́ зна́је ме́џе на сво́ј ата́р* [Ћирић, 2018: 464]. У *Речнику пиротског говора* иста семантичка реализација потврђена је у вези са изведеницом *меџа́нка*: – *За меџа́нку се на́ши несу́ кара́ли, пази́ли су на то́ј* [Златковић, 2014: 453].⁴

Лексема *међа/меџа́* јавља се и у значењу „камен или други сигуран знак који одређује границе неког имања”: – *Овде́-е била́ побі́ена међа́ јо́ш од мо́ега пра́мдеду, ал Ми́лен гу помери́л два́ скро́ка у мо́е. – Неки́ ни извади́л међу́ и врли́л гу у трња́к.* [Стојановић, 2010: 448]; – *Ка́мик на меџу́ се*

⁴ Н. Богдановић [2008: 465] у значењу „граница поседа” бележи варијанте: *међа/меџа́, међа́к/меџа́к*.

зове меџа [Златковић, 2014: 453]; [Богдановић, 2008: 465]. Иста семантичка реализација распознаје се код лексема *меџник*: – *Овде че да укóпамо меџник* [Динић, 2008: 410]; – *Меџник там има, има леска* [Златковић, 2014: 454]; и *меџар* [Ћирић, 2018: 464]. За означавање природне просторне границе, као и различитих реалија на њој у употреби су и творбене варијанте *међак/меџак*: – *Бéрем дрва по меџаци, у áлогу не улазим* [Динић, 2008: 410]; – *Меџак је слóг, стенá, шу́ма, рóвина, од при́роду меџа*. – *Меџак је браздá, и ками́к на хошетíја* [Златковић, 2014: 453].⁵

На основу забележених семантичких реализација лексема *граница* и *међа* [РСАНУ, 1965: 567–568; 1984: 300–301] запажамо да се у једном од значења развија блискозначност с лексемом *крајина*, иначе територијалним термином за именовање пограничне области неке државе. На блиску семантичку везу међу овим лексичким јединицама упућује се још у РЈАЗУ [1887–1891: 886], где се одредница *granica* дефинише у значењу „mjesto dokle se proteže nešto prostrano (najčešće zemlja, država), pa po tome i mjesto gdje se onakovo što dotiče s drugim čim; uprav bi bila linija bez debljine, ali se gdjegdje ovako zove i dio (zemlje, države) koji je pri (pravoj) granici – isporеди меџа, крај, крајина”. У РСАНУ [1978: 404] лексема *крајина* је дефинисана као „погранична државна област са уређеним системом војне одбране, гранично подручје, граница”, док у прегледаним дијалекатским речницима нема потврде овој лексеми. Конфронтирањем значења која су се развила у колективној свести у вези са лексемама *крајина* и *граница* можемо говорити о постојању само делимичне синонимичности, јер се значење лексема *крајина* везује за шири простор на граници који има и историјску димензију.

И лексема *крај*, која је у основи назива *крајина*, примарно се везује за семантичку категорију простора, означавајући крајњу линију која чини границу какве површине или део површине уз ту линију [РСАНУ, 1981: 400]. Међутим, у грађи коју бележе дијалекатски речници „претежу примери са темпоралним значењем почетка за лексему *крај*, а ово специфично значење поменуте лексема ређе се среће у месном смислу” [Милорадовић, 2001: 459]. Прегледом речника утврдили смо да се месно значење распознаје у изразу *од крај до крај*, у значењу „од почетка до краја”: – *От крај до крај* [Јовановић, 2004: 448]; – *От крај до крај њíву, ники свé тíкве да ми оберé* [Жугић, 2005: 168]; – *Окосíл сам у Стра́ње от-крај до крај* [Стојановић, 2010: 392]. Забележено је и значење „крајња тачка која чини међу простирања какве површине”: – *Мору́зата подга́ра на о́нија крај* [Златковић, 2014: 390]; – *Идете прекај крај, немóј да гáзите по средíну* [Ћирић, 2018: 402]. Н. Богдановић [2008: 461] у вези с лексемом *крај* бележи значење „земљиште на граници неког подручја”.

⁵ Исте лексема потврђују и Златановић [1998: 226]; Ћирић [2018: 464]; Богдановић, [2008: 465], али без илустративног материјала.

На призренско-тимочком дијалекатском подручју фигурира и истоко-рени назив *крајиште/крајјиште* којим се именује „крај неке површине (платна, њиве, атара, области и сл.)”. Тако у *Тимочком дијалекатском речнику* налазимо потврду: – *Што неси доорал крајјиштата?* [Динић, 2008: 358], у *Црнотравском речнику*: – *Ти коси по крајјишта, а ја ћу куде-е дебела трава* [Стојановић, 2010: 392]. У *Речнику пиротског говора*: – *Пазі да не истрчі вклат из крајјиштето и да ти грабне овцу* [Златковић, 2014: 390] и у *Речнику говора Лужнице*: – *Пазі да не остане непоорано прекај крајјишта, да се не смеју комишје* [Ћирић, 2018: 402]. Фонетска варијанта *крајиште* у истом значењу потврђена је у *Речнику села Каменице код Ниша*: – *Йди по крајиште, да не газиш по бачкѡљ*. – *На дѡл ми пѡдла сѡмо крајишта од њиве и браништа* [Јовановић, 2004: 448] и *Речнику тимочког говора* [Кожељац, 2014: 234].

Блискозначност с лексемом *крајиште/крајјиште* распознаје се у семантичким реализацијама бројних лексичких јединица које у вези с разграничавањем имања, њива, пашњака, шума, ливада проналазимо у раду Љ. Протића [1937: 62]: *брезина, брид, валуга, долина, јарак, јаруга, јендек, канал, коса, муше, ограда, отар, перда, разор, ред, састав, сидек, синор, склад, слог, удут*.

Већину ових лексема и њихових секундарних семантичких реализација које се односе на различита просторна разграничавања потврђују РСАНУ и РМС, али не и речници с подручја призренско-тимочке дијалекатске области. С тога ћемо се осврнути само на сазнања која су у њима забележена и у том смислу релевантна за наш аспект истраживања.

Лексему *синор* која је у РМС [1973: 770] дефинисана као „*међаш, сеоска међа, граница*” бележи једино Богдановић [2008: 478] у спецификованом значењу „место на граници економског (обрадивог) дела атара и оног ’изнад села’ под пашњацима”.

У призренско-тимочким говорима граница између обрадивих површина најчешће се означава лексемом *слог*, која је у РМС [1973: 863] дефинисана као „земља између два разора на њиви; узан комад земље у башти, повртњаку и цветњаку, леја”. У речницима с призренско-тимочког говорног подручја лексема *слог* потврђена је у значењима која се односе на уско необрађено земљиште, које је остављено као граница између двају поседа и које се налази на узвишици: „*њиве степенасто поређане и с уздигнутим међама*” [Златановић, 1998: 374]; „*међа између винограда, обично између доњег и горњег винограда; облик каскаде*”: – *Милутин копа лѡзе до сѡм слѡг* [Јовановић, 2004: 622]; „*хоризонтална међа облика каскаде између две њиве у брдовитом пределу*”: – *Дњѡс слѡгови зарѡсли у трѡјаци и у купиѡјаци*. – *Кѡд смо билі деѡа слѡгови су билі пѡвисѡћи од нас, пѡсле кѡд су билѡ сељѡчѡе рѡдне зѡдруѡе млѡги слѡгови су сѡрани* [Динић, 2008: 768]; „*разделница између имања, где се од дугогодишњег орања земља надигла*”: – *Нѡшо-е до*

слóг, по(д)-цлóг нека óн кóси, а сливú, што-е на слóг, ће заеднички да бéремо [Стојановић, 2010: 865]; „међа између суседних парцела, каткад под трњем, травом или камењем”: – *Комишíје смо с њíве, слóг ни дéли* [Златковић, 2014: 414]; „каскада обрасла трњем или травурином”: – *Ови́ја слóгови свé урáсли у трње* [Ћирић, 2018: 963]; „горња (терасаста) међа њива на нагнутом земљишту” [Богдановић, 2008: 479].

На основу одређења експлицираних у РМС лексема *слог* остварује синонимију с лексемом *склад* „међа од неузоране земље између двеју њива” [РМС, 1990: 803]. На истозначност се упућује и у истраживањима Н. Богдановића [2008: 479]. У речницима с призренско-тимочке дијалекатске области нема потврде оваквом значењу. Једино је у *Речнику пиротског говора склáд* дефинисан као „жбун; изданак, стабло”: – *До о́нија склáд остави во́дúту* [Златковић, 2014: 400], што би се са становишта семантичког тумачења могло повезати с конкретним знаком на граници међу имањима.

Земљано узвишење на граници поседа означава се и лексемом *мађíла* [Богдановић, 2008: 464]⁶; с којом је у вези и именовање камена или каквог другог знака на граничном простору *мађíлка/међíлка*: [Богдановић, 2008: 464]; – *Сва́ђи је морáл да от ка́мен напра́ви мађíле, и да ји с крéч закрéчи, да о́ни из авио́н снíме ме́це. – Глава́ се губíла ако неко́ј некоме́ помéри међíлку, а са́ још ма́лко па не́че да се позна́ва и њíвете где су билé* [Ћирић, 2018: 446, 258].

Граница поседа коју чини део њиве који остане неузоран, јер се налази на крају именује се лексемом *úзглавница* [Богдановић, 2008: 484].

Бразда која се налази у средини њиве и представља границу орања, делећи тако њиву на две половине, назива се *разор* [РМС, 1973: 388]. Потврду овом значењу налазимо у многим речницима: – *Јóш да пúштим разóр и заврши́л сам ора́ње* [Јовановић, 2004: 593]; – *Тра́ктор пра́и голéм разóр, едвá га пóсле некакó затр́пам с мати́ку* [Динић, 2008: 709]; – *Разор не мóже ни дрљáча да порáвни* [Ћирић, 2018: 877].⁷ У *Речнику пиротског говора* потврђена је изведеница *ра́зорак*: – *Вода́та íде низ ра́зорак и земљáта на-ти́њује* [Златковић 2014: 342].

Другачије мотивације су именовања земљишта која представљају средишњи део неког подручја, шуме, њиве, планинске косе. У *Речнику тимочког говора* проналазимо лексему *осрéдак/осредáк* [Рајковић Кожељац, 2014: 359], док је у *Тимочком дијалекатском речнику* у синонимном значењу забележена лексема *средíљ* [Динић, 2008: 755].

*Јарак, јаруга, јендек и канал*⁸ јесу граничне површине између имања

⁶ Код Динића [2008: 378] је забележено потпуно супротно значење „хумка”: – *Туј су мађíле, куј тши знаé из коé дóбо*.

⁷ Исту лексему бележи и Златановић [1998: 337], али без илустративног материјала.

⁸ Будући да су сви дијалекатски речници концепирани као диференцијални, изостало

у виду дубоких удубљења стрмих страна, често испуњених водом [РСАНУ, 1973: 570, 588–589, 729; РСАНУ, 1975: 184]. У том значењу различити облици ових лексема забележени су и на призренско-тимочком терену: *ја́рац* „овећи шанац, жарак” [Динић, 2008: 299], *је́рѹга*: – *Не мога́ да прерѹпим је́рѹгу, па па́до у њу́* [Јовановић, 2004: 437]; – *Не́ћи врљѹл лѹпсалу кокѹшку до́ле у је́рѹгу* [Динић, 2008: 302]; – *Пропáдал ни пѹт, је́рѹга до је́рѹгу* [Стојановић, 2010: 346], *áндак*: – *Докле пројдо́ онѹја голéми áндак на[д]-целó, но́ге ми се оцéкоше* [Стојановић, 2010: 32]; *éндак*: – *Упа́дал са свé бици́клу у éндак* [Динић, 2008: 170], *ендéк*: – *Едвá се извѹкал из ендéк* [Јовановић, 2004: 394]; – *Свáки да си искѹпа ендéк пред по́рту да мо́ж водá да отѹца, да му се не пѹни обѹр с во́ду* [Жугић, 2005: 84], – *Утроко́љл се пија́н у ендéк* [Стојановић, 2010: 211], *јендéк/јендак*: – *Ту[ј]-ѹма пѹно јендаци́* [Стојановић, 2010: 346]; – *Ископáл јендак на мо́јето, померѹл меѹ́ту* [Златковић, 2014: 359], *јендéк/јендек*: – *Не мога́ да прерѹпим јендéк, па упáдо у њéг* [Јовановић, 2007: 532]; – *Вадѹмо јендек, гради́мо њѹвуту од ту́ја стра́ну* [Златковић, 2014: 359]. Сличног изгледа јесте и *про́коп*, граница између два атара настала ископавањем земљишта [Кожељац, 2014: 465].

Једно од секундарних значења лексема *долина* јесте „граница између ливада” [РСАНУ, 1966: 501]. У речницима с призренско-тимочког говорног подручја потврђени су облици: *до́л* [Динић, 2008: 140; Богдановић, 2008: 453; Златковић, 2014: 161], *доли́на* [Богдановић, 2008: 4 53]; [Стојановић, 2010: 181], као и синоним *пади́на* [Јовановић, 2004: 524; Жугић, 2005: 261; Динић, 2008: 528; Стојановић, 2010: 624; Ћирић, 2018: 653; Богдановић, 2008: 453]. Међутим, значење ових лексема примарно се везује за широке и питоме пределе у брдовитим крајевима, док се семантичка реализација којом се указује на просторно разграничавање двеју површина распознаје код деминутивног облика *пади́нка* „плитко улегнуће у равничарском пределу” – *Прво покосѹ пади́нкуту, ел та́м е највисока трава́* [Динић, 2008: 528]⁹ и аугментатива *падалиште* „удубљење у земљи, удолина, котлиница, вртача, клизиште” [Богдановић, 2008: 470].¹⁰

Н. Богдановић [2008: 484] у значењу „дубља долина између два узвишења” бележи лексему *ѹвала*, а у значењу „земљиште између две долине” лексему *раздо́лце* [Богдановић, 2008: 476].

Примарно значење лексеме *ограда* јесте „оно чиме је што ограђено, одвојено од другог чега (о земљишту, забрану, дворишту и сл.)”, из кога

је бележење многих лексема које значењем или обликом нису представљале битнији дијалекатски спецификум.

⁹ Деминутивне облике потврђују и: Јовановић, 2004: 524; Жугић, 2005: 261; Стојановић 2010: 625; Ћирић, 2018: 653.

¹⁰ Иако у речницима нема потврде о лексеми *дél* и њеној семантичкој реализацији која упућује на просторно ограничење, могло би се говорити о компоненти значења којом се сугерише на висинску границу која дели два простора – копнени и ваздушни.

- Динић, 2008: Ј. Динић. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Жугић, 2005: Р. Жугић. *Речник говора јабланичког краја*. Српски дијалектолошки зборник LII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–470.
- Златановић, 1998: М. Златановић. *Речник говора јужне Србије*. Врање: Учитељски факултет.
- Златановић, 2011: М. Златановић. *Речник говора југа Србије*. Врање: Аурора.
- Златковић, 2014: Д. Златковић. *Речник пиротског говора 1–2*. Београд: Службени гласник.
- Јовановић 2004: В. Јовановић. *Речник села Каменице*. Српски дијалектолошки зборник, LI. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик САНУ, 313–688.
- Јовановић 2007: В. Јовановић. *Додатак речнику села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник, LIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик САНУ, 403–520.
- Марковић, 1991: Р. Марковић. *Гранање значења речи које означавају кућу и њене делове*. Наш језик 29, 1–2, Београд: Институт за српски језик, 1991, 55–76.
- Милорадовић, 2001: Милорадовић, Софија. *Почетак од краја. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLII. Нови Сад, 457–461.
- Пипер, 2001: Р. Piper. *Jezik i prostor*. – 2. dopunjeno izd. – Zemun: Biblioteka XX vek.
- Пипер, 2008: П. Пипер. *Граматика границе*. Јужнословенски филолог LXIV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 307–322.
- Протић, 1937: Љ. Протић. *Разграничавање имања*. Гласник Етнографског музеја, књига 12. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 61–70.
- Рајковић Кожељац, 2014: Љ. Рајковић Кожељац. *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.
- РЈАЗУ, 1880–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РМС, 1967–1976: *Речник српскохрватског књижевног језика* I–VI. Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ, 1959–2010: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* I–XVIII. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Стојановић, 2010: Р. Стојановић. *Црнотравски речник*. Српски дијалектолошки зборник LVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 9–1060.
- Ћирић, 2018: Љ. Ћирић. *Речник говора Лужнице*. Српски дијалектолошки зборник LXV. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–1166.

Ana R. Savić-Grujić

Jovana D. Bojović

SPATIAL BORDERS IN THE LIGHT OF THE PRIZREN-TIMOK SPEECH

Abstract. The paper provides a lexical-semantic view of the representation of the nominal lexemes which are used to denote the borders of space in the Serbian areal, with a special look at the areal of South-East Serbia. Starting from the semantic spectrum of the lexeme *граница*, as recorded in the *SASA Dictionary* and the *MS Dictionary of the Serbian Language*, the authors have, based on findings confirmed in the dialectal dictionaries of the area of the Prizren-Timok dialect zone, analyzed and compared the lexical units whose semic composition contains the component of meaning of "spatial border".

Key words: the Serbian language, Prizren-Timok dialect zone, lexeme *border*.

МАТЕРИЈАЛНА КУЛТУРА СРБА У КОНТЕКСТУ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У „ТЕРМИНОЛОГИЈИ КУЋЕ И ПОКУЋСТВА У СЕВЕРНОЈ МЕТОХИЈИ” МИЛЕТЕ БУКУМИРИЋА

У раду су са лексичко-семантичког аспекта представљене позајмљенице у *Терминологији куће и покућства у северној Метохији* Милете Букумирића. Анализа се заснива на корпусу од 320 лексема, које су организоване у два наест лексичко-семантичких група. Циљ рада јесте да се укаже на порекло позајмљеница и њихову процентуалну заступљеност у оквиру лексичко-семантичких група, као репрезентата различитих домена стварности.

Кључне речи: позајмљенице, северна Метохија, лексичко-семантичка анализа, семема, статистичка обрада

Полазећи од навода В. Николић да је појам куће „суштински наднационалан и универзалан, док су разлике које међу кућама постоје условљене социјалним, географским, историјским и културним приликама“ [2017: 117], као и од чињенице да појам куће спада у групу основних егзистенцијалних појмова изразито утемељених у нашем свакодневном искуству, која је условила изузетну културну потентност њене језичке ознаке [Николић, 2017: 118], предмет рада биће позајмљенице³ у студији Милете Букумирића – *Терминологија куће и покућства у северној Метохији*. У раду ће назначена тема бити размотрена на корпусу грађе из 30 пунктова одабраних с намером да се равномерно покрије подручје⁴ које се испитује [Букумирић, 2006: 379]. Први део рада бавиће се лексичко-семантичком анализом позајмљеница, док ће у другом делу рада бити приказана статистичка обрада података.

¹ Sandrasavic0302@gmail.com

² Овај рад настао је у оквиру Пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

³ За разлику од термина „страна реч“ за речи које још живе у српском језику или су делимично заборављене бољи термин је „позајмљеница“, јер су се све те речи уклопиле у језички систем српског језика: и по изговору, и по правопису и по флексији [Мразовић, 1996: 210].

⁴ „У вишенационалној средини то није било увек могуће, јер су Срби у време одабирања пунктова у знатној мери били проређени“ [Букумирић, 2006: 380].

Циљ овог рада јесте да статистички прикаже однос позајмљеница⁵ према речима које су словенског порекла. На тај начин видеће се процентуална заступљеност позајмљеница на једном дијалекатском подручју. Порекло оних лексема које као позајмљенице нису наведене у студији Милете Букумирића биће проверено у *Речнику српскога књижевног језика*, као и у *Етимологијском рјечнику хрватскога или српскога језика* Петра Скока. Претпоставља се да ће, услед многих фактора који су утицали на лексички фонд српског народа на Косову и Метохији, највише бити позајмљеница из турског језика јер, како наводи С. Реметић [2004: 114], „од несловенских језика, на српски дијалекатски мозаик Метохије и Косова, највише су, разуме се, утицали турски и албански“.

Рад ће се базирати на лексичкој обради лексема које се налазе у корпусу. Како истиче С. Петровић [1995: 223], за разлику од фонетских, морфолошких и синтаксичких особина, које су сматране битним за балкански језички савез, лексички слој, оличен најчешће у позајмљеницама из турског језика, донекле је био занемариван у теоријским студијама. Стога ће се ова анализа вршити у оквиру лексичко-семантичког нивоа јер лексичка анализа може бити веома корисна за балканску лингвистику. Такође, лексика којом се именују реалије из домена традиционалне културе становања део је нематеријалне културне баштине једног народа, а као таква представља важан предмет истраживања у оквиру разних дисциплина. Тематски повезана у једну целину, у овом случају повезана темом куће и покућства, она може пружити увид у многе аспекте језика, како у његову структуру, тако и у његову семантичку позадину [Штрбац, Штрбац, 2019: 16].

У мултиетничким срединама долази до контакта или суживота двеју или више етничких заједница [Радан, 2006: 547], а таква ситуација присутна је и на Косову и Метохији. Током историје, српски живаљ на овом простору долазио је у контакт с Турцима, а касније и с Албанцима. Такви међуетнички контакти као последицу могу имати реципрочне културне утицаје како у материјалној тако и у духовној компоненти живота заједница, уз напомену да једна заједница обично испољава већи утицај на другу [Радан, 2006: 548]. Може се лако претпоставити да ће се у терминологији „која је у непосредној вези са материјалном културом одређеног подручја наћи подоста туђица. Лексичко-терминолошки систем као овај који разматрамо увек је у зависности од различитих ванјезичких фактора, где, пре свега, треба имати на уму економско-социјалне и географско-историјске чиниоце“ [Вуковић, 2000: 125].

Из *Терминологије куће и покућства у северној Метохији* ексцерпирали смо око 320⁶ лексема у домену позајмљеница које су организоване у двана-

⁵ „Један од могућих приступа истраживању лексике из разних страних језика подразумевао би да се таква лексика забележи и класификује према језицима даваоцима. На тај начин добили бисмо инвентар страних речи, као и однос броја речи по језицима“ [Вуковић, 2000: 125].

⁶ Фонетизми нису укључени у овај број, али ће о њима бити речи у раду.

ест лексичко-семантичких поља. Таквом аналитичком методом утврђен је приближан проценат позајмљеница које се односе на терминологију куће и покућства у говору северне Метохије. Концепција рада произашла је из намере да се на најадекватнији начин презентује анализирани корпус позајмљеница из говора северне Метохије, и то у оквиру једног конкретног семантичког поља [Петровић, 2012: 25].

За лексику је карактеристично да се преноси на разне начине у друге језике. Узроци таквог процеса могу бити разнолики, попут економских, социјалних, политичких, али и историјских. Најутицајнији фактор на лексику српског народа на Косову и Метохији управо је историјски. Како су наши јужни крајеви тек 1912. године ослобођени од дугог робовања под турском влашћу, разумљиво је што се на овим просторима задржао велики број турских лексема или лексема из других источњачких језика [Вукићевић, 1996: 267]. Како је у питању подручје на којем је утицај турског језика, односно турске лексике (или источњачке преко турског језика) трајао дуго (од XIV до XIX века), у грађи је забележен највећи проценат турцизама.⁷

Према речима С. Ристић [1996: 254] у лексици покућства у попуњавању концептуалних празнина у речнику примарну улогу заузимају позајмљене речи. Стабилност страног лексичког фонда испољава се не само у фреквентнијој употреби већине позајмљених речи него и у њиховој самосталнијој употреби (одсуство или минимално присуство варијантних облика, као и употреба без контактних синонима).

Како је терминологија куће и покућства део културе у ширем смислу – све што је људско друштво створило – представљаће добру грађу за једну врсту лингвистичког истраживања. Феномен сусрета култура, који се сусреће на подручју Косова и Метохије, са лингвистичког аспекта може се посматрати и у домену лексике, где је у фокусу интересовања често била диференцијална лексика условљена разликом у материјалној култури истог језичког простора [Недељков, 2006: 537].

Најобимније семантичко поље јесте *1. Кућа и њени делови*. С обзиром на то да је репрезентовано великим бројем семема, самим тим и великим бројем лексема, очекивано је да ће се у овом лексичко-семантичком пољу наћи највећи број позајмљеница [Вуковић, 2000: 125].⁸ Највише је позајмљених речи из турског језика.⁹ Таква ситуација очекивана је на простору северне Метохије када се сагледају сви историјски фактори.

⁷ Појавом крупнијих посела бегова и ага, као и масовнијим насељавањем турских породица, увођењем администрације на турском језику утицало се интензивније на примање лексике и туђица [Божовић, 2016: 38–39].

⁸ Нећемо наводити све примере због великог броја лексема страног порекла.

⁹ Како наводи Г. Вуковић, и у Војводини је највише позајмљеница доспело у наш језички фонд преко турског језика. Турци нису битније утицали на саму градњу војвођанских кућа, али се њихов утицај огледа у именовању многих делова кућа [2000: 126].

Ово поље подељено је на пет ужих семантичких поља: *Типови куће, Зид, Кров, Отвори, застори и њихови делови, Соба*. Највише је турцизама, чак 48, затим следе германизми, којих у семантичком пољу *Кућа и њени делови* има осам. Нешто је мање речи које су дошле из француског језика – четири, док су три речи у наш језик доспеле посредством грчког језика. Остале позајмљенице, попут речи из латинског, италијанског, албанског, заступљене су са по једним или два примера.

Запазићемо да се у грађи понекад семема може именовати једино лексемом страног порекла. Тако се за семему ‘део зида у земљи’ једино може чути лексема *тѐмел*, за који Скок наводи да је балкански турцизам грчког порекла [III: 456]. Семема ‘део зида изнад земље од тврђег материјала, бетона или камена и малтера који служи као основица зграде’ репрезентована је лексемом *долѝма*, која је преузета из турског језика, као и лексемама *цѝкла* и *цѝкна*, које припадају германизмима¹⁰. За именовање ‘места где се спајају два зида’ у употреби је турцизам *ћѝше*¹¹.

Семема ‘непечена цигла’ бележи се турцизмом *ћѝрпич*¹², док се ‘печен ћерпич, опека’ означава позајмљеницом из немачког језика – *цигла*.

Турска лексема *јатиѝја* потиснута је из употребе, те се семема ‘греде и све друго од дрвета што се употребљава за изградњу крова’ означава дериватом *грађа*.

Семема ‘вертикални отвор на зиду кроз који излази дим изнад крова’ означава се лексемом *ѝцак*, која је пореклом из турског језика, али и лексемом *ѝмњак*, која је словенског порекла, „с тим што турцизам уступа место славенизму“ [Букумирић, 2006: 386]. Лексема *пѝнциер*, која је турског порекла, а употребљава се у значењу ‘отвор на зиду кроз који пролази светлост’, потиснута је из употребе и замењена лексемом *прозор* словенске провенијенције.

Лексема *сѝнтрач*¹³, која је у лексички фонд српског језика доспела посредством турског језика, употребљава се у значењу ‘простор испред оцака уздигнут око десет центиметара у односу на други део пода’, али и у значењу ‘гредица укопана у земљаном поду, која је спречавала да се слама растури по незастртом делу’.

Семема ‘горњи део собе обложен даскама’ именује се позајмљеницом *таѝван*, која је балкански турцизам из области градитељства [SkokIII: 448]. У употреби је и германизам *шиѝнда* или *шиѝндра*.

¹⁰ „Ако се погледа за које се реалеме употребљавају германизми, може се констатовати да се углавном ради о оним грађевинским решењима која се могу везати за један каснији период, у којем су се јавиле 'новотарије' приликом грађења и уређења куће“ [Вуковић, 2000: 127].

¹¹ Забележене су и лексеме *ћѝшак*, *ћошнѝк*, *ћѝше*, *ћушнѝк*, *ћѝш*.

¹² У грађи су забележене и лексеме *ћѝрпић*, *ћѝрпеч*, *чѝрпич*, *чѝрпић*.

¹³ А. Шкаљић наводи да је ова лексема пореклом из санскрита и као једно од значења наводи се 'ograda, okolica, okvir' [Škaljić, 1966: 549]. Код Скока налазимо објашњење да је у питању балкански турцизам персијског порекла [III: 202].

Германизам *шпџ* без изузетка је ушао у лексички фонд српског језика и означава ‘просторију у кући за држање и чување намирница’.

Семема ‘водоравна површина на степеништу где се гази’ претежно се означава лексемом *гџиште*, али и лексемом *стџеница*, те је турцизам *ба̇самак/басамџ* потиснут из употребе.¹⁴

Што се тиче позајмљеница из других језика, навешћемо само неколико илустративних примера. Лексичка јединица *ћерамџа* употребљава се у значењу ‘врста старинског, коритастог црепа’. За ову лексему Скок истиче да је балкански грецизам, али да је назив ушао у језик и као турцизам грчког порекла [I: 354]. Позајмљеница из италијанског језика *катџац* означава ‘металну напаву којом се просторије закључавају спајањем алке и резе’. Англицизам *клџет/клоџет* има значење ‘просторија у којој се врши нужда’. Напоредо са позајмљеницом из енглеског језика употребљава се и лексема *нџжик*.

У семантичком пољу 2. *Помоћне просторије* забележен је свега један турцизам – *џџам*¹⁵ – са значењем ‘наткривен простор пред степеништем’; као и једна лексема која је у лексички фонд нашег језика дошла из румунског. У питању је позајмљеница *бачџа* која именује ‘мању помоћну просторију за прераду млека’. За ову лексему Скок наводи да је балканска реч која је преко румунских номадских пастира прешла преко Карпата [I: 85].

Семантичко поље 3. *Предмети у кухињи* осим што обухвата лексеме уско везане за ово семантичко поље, садржи још два ужа поља – *Прибор за ватру* и *Прибор за осветљавање*.

У овом семантичком пољу турцизама има 16, германизми су заступљени са четири лексеме, док је забележена једна лексема их мађарског, као и једна лексема из албанског језика.

У оквиру првог дела издвојићемо турцизам *сџ*¹⁶ који има значење ‘лимени, испупчени покривач са дршком на средини, који се загрејан и покривен жаром и пепелом ставља преко хлеба у црепуљи, односно преко неког суда у којем се подгрева или пече јело’.

На читавом простору распрострањена је лексема *чџнак*¹⁷ са значењем ‘емајлирана или лимена цев која одводи дим од штедњака’. У наш језик доспела је из персијског посредством турског језика.

Турцизам *фуџна* означава семеме ‘простор у штедњаку где гори

¹⁴ Интересантно је да се у Војводини за семему ‘степеник’ претежно употребљава турцизам *басамак*, а ређе се именује домаћим лексемама *степеник*, *степен(и)ца* или *праг*. Са нижом френквенцијом јављају се и романизам *скалин(а)* и германизам *штинга* [Вуковић 2000: 126].

¹⁵ У грађи се бележе и ликови *џџет* и *вџџет*.

¹⁶ О великој заступљености ове лексеме говоре и деривати попут *сачџарник*, *сџџарица*, *сџџница* са значењем ‘рачваста дрвена, или обична полука при врху затесана и подешена да се њоме може померити сач под пепелом у водоравном положају и подстицати ватра’.

¹⁷ У грађи су забележени и фонетизми попут *чџџнак*, *ћџџнак*.

ватра’, ‘емајлирана пећ за огрев, која је произведена у фабрици’ и ‘лимена пећ без шамота, за огрев дрвима, која је произведена у лимарској радионици’. За последње значење у употреби је и позајмљеница из албанског језика – *кафтѓр*.

Германизама има веома мало у овом семантичком пољу. Забележени су следећи: *шпѓрет* са значењем ‘метална пећ са пекаром, штедњак, која се користи за грејање просторије и припремање јела, *рингла* са значењем ‘плоча кружног облика која затвара отвор тог облика на плочи штедњака’ и *рѓрна* ‘део штедњака у којем се пече’. Из мађарског потиче лексема *фијѓка* која се употребљава у значењу ‘лимена посуда правоугаоног облика испод ложишта штедњака у коју испада пепео’.

Ужа семантичка поља попут *Прибор за ватру* и *Прибор за осветљавање* оскудна су по броју позајмљеница. Лексема *ћибрит*, која је пореклом из турског језика, са значењем ‘кутија са палидрвцима за паљење ватре’ потиснута је из употребе. Веома су распрострањене лексеме *фитил*, која се употребљава у значењу ‘платнена врпца у петролеју или фењеру и представља балкански турцизам [SkokI: 520], као и *фѓњер*, односно ‘застакљена лимена светиљка на петролеј која се користи за осветљавање просторија изван собе’.

Као германизам забележена је лексема *лѓмпа* и њен фонетски лик *лѓмба*. Ова лексема има широко распрострањену употребу и означава ‘застакљену светиљку на петролеј, која служи за осветљавање просторија’.

У семантичком пољу 4. *Намештај* заступљен је велики број лексема страног порекла. Од 25 позајмљеница највише је турцизама, чак 13. Германизама има пет (*кѓкл’ица*, *регѓл*, *офѓнгер*, *фѓдѓрни крѓвет*, *фѓдер*), док су забележене свега две лексеме из мађарског језика (*фијѓка*, *остѓл* или *астѓл*) и по једна позајмљеница из грчког (*трапазѓн*), енглеског (*кѓуч*), француског (*шифуњѓр* или *шифоњѓр*), италијанског (*крѓденац*¹⁸) и латинског (*ормѓн*).¹⁹

Као илустративне позајмљенице из турског језика навешћемо следеће: *чекмѓже*, *чивѓлук*, *сѓфра*, *крѓвет*, *душѓклак*, *сѓнтрач*, *ѓтоман*, *беиѓка*. Лексема *чивѓлук*²⁰ може означавати три семеме, и то ‘направу за вешање

¹⁸ Увидом у *Речник српског књижевног језика* установљено је да је ова лексема доспела у наш језик из италијанског. М. Букумирић експлицитно не наводи каквог је порекла *крѓднац*, док Гордана Вуковић коменатрише да је ова лексема дошла из немачког или бар посредством немачког језика [2000: 129].

¹⁹ Однос позајмљеница у овом семантичком пољу другачији је него на простору Војводине. Наиме, у оквиру семантичког поља *Собни намештај* највише је забележено германизама, док је турцизама знатно мање. Г. Вуковић наводи да се „све те речи одоносе на предмете (односно њихове делове) који су карактеристични за економско и културно развијенији миље“ [2000: 129].

²⁰ Четврта семантичка категорија изведеница суфиксом *-лук* укључује широк круг лексема у значењу предмета. Изведенице са овим значењем подложне су лексикализацији у великој мери, остајући добрим делом у сфери архаичног и етнографског [Радић, 2001: 69].

одеће', 'дрвени или пластични део кућног намештаја са куком на средини, која се користи за вешање одела' и 'дрвену или гвоздену направу подешену за постељу на којој се спава'.

Иако је удео речи из мађарског језика веома мали, неке од њих показују велику распрострањеност. Семема 'део ормара што се извлачи' на читавом подручју обележава се лексемом *фијока*, док се реч *остџал* (*астџал*) употребљава у значењу 'виши сто правоугаоног облика'.

Семантичко поље 5. *Судови* веома је лексички богато. Подељено је на пет ужих поља према материјалу од којег су саграђени предмети који се користе за спремање, чување и уношење јела и пића: *Земљани судови*, *Дрвени судови*, *Метални судови*, *Стаклени судови*, *Судови од других материјала*.

Лексичких позајмљеница из турског језика свакако је највише, чак 30 лексема дошло је у српски лексички фонд преко турског језика или његовим посредством. Германизми су заступљени са седам лексема, док је речи које воде порекло из латинског језика шест. Позајмљенице из осталих језика заступљене су у мањем броју.

У овом семантичком пољу срећу се лексеме којима се означава најнеопходније посуђе или прибор [Вуковић, 2000: 130] попут турцизма *џанак* који се употребљава у значењу 'емајлирани суд из којег једе већи број особа'. За 'земљани суд за ракију, који има дршку, већи отвор с горње и мањи истурен при врху с предње стране' употребљава се лексема *џбрик* која је балкански турцизам персијског порекла [Skok I: 705].

За семему 'емајлирани земљани суд за воду која се користи за пиће' у употреби је лексема из новогрчког језика, *конџа*, као и лексема пореклом из латинског, *крџаг*. Како наводи Букумирић (2006: 398), позајмљеница из новогрчког има распрострањенију употребу, док се у мањем броју пунктова користи лексема преузета из латинског језика.

Када су у питању дрвени судови, свакако најраспрострањенија лексема јесте *буре* са значењем 'суд за ракију са два утора а испупченим дугама', која је у српски лексички фонд дошла из латинског језика. Као турцизам издвојићемо лексему *дџбе*²¹ која се употребљава двојачко, као 'дрвени суд за млеко мале запремине, који се користи за држање млечних производа', и као 'уска а дубока каца која се користи за производњу масла метењем'.

Најбројније уже поље јесу *Метални судови*. Од чак шеснаест турцизама издвојићемо оне који су свакако у најширој употреби попут *кџфа*, *тепџја*, *таџ*, *тиџањ*, *санче*, *чинџја*, *казан*. Германизам *вангла*²² који се упо-

²¹ Лексема *дџбе* дошла је из арапског језика посредством турског. А. Шкаљић наводи да је то 'okrugla drvena ili bakrena posuda s poklopcem u kojoj se drži ili nosi sir, kajmak, med itd.; mali miješ u kome se drži maslo, ulje, med, pekmez i sl.' [1966: 208].

²² „Може се запазити да се речима из немачког језика најчешће обележавају реалеме за које се са сигурношћу може претпоставити да су одраз развијеније материјалне културе“ [Вуковић, 2000: 130].

требљава у значењу ‘већи емајлирани суд са двама дршкама, који се обично користи за држање теста док фрементира’ има и облик средњег рода *ва́нгло*.

У оквиру *Стаклених судова* навешћемо лексему *балђн* која се употребљава у значењу ‘већи стаклени суд од 5, 10, 20 или 50 литара или суд наведене запремине од пластике’ која је пореклом из француског језика, као и германизам *флђша* са значењем ‘мањи суд за уским грлом’.

Уже семантичко поље *Судови од других материјала* садржи свега два германизма (*шђља*, *та́цна/ та́цна*) и два турцизма (*финђђн*, *ајђђк*). Лексема *финђђн*, која означава ‘мањи суд од порцелана из којег се пије кафа’, забележена је и у фонетском лику *филђђн*. Иако се постепено потискује из употребе, може се чути у говору старијих особа [Букумирић, 2006: 404]. Лексичка јединица *ајђђк* употребљава се у значењу ‘посуда од посебне врсте тикве на чију је дршку насађена цев дужине до један метар, а на бочној страни лоптастог облика уграђено парче цеви за усисавање ваздуха при вађењу ракије из бурета’.

У семантичком пољу *б. Остали кућни предмети*, како је веома лескички богато, очекиван је и велики број позајмљеница. Састоји се из шест ужих поља: *Опрема за држање и ношење других предмета*, *Предмети од прућа*, *Предмети за припремање хране и пића*, *Опрема за одржавање хигијене*, *Сечива*, *Опрема за друге кућне потребе*.

У првом ужем семантичком пољу регистровано је пет лексема које су у српски језички фонд дошле из страног језика, и то две лексеме пореклом из латинског, и по једна лексема из турског, немачког и мађарског језика. Као најфреквентнију издвојићемо лексему *ко́нђпче* која се употребљава у значењу ‘коноп од упреденог вуненог канапа којим се стеже бреме на леђима’. У *Речнику српскога књижевног језика* наводи се да је ова лексема латинског порекла, док у *Терминологији куће и покућства у северној Метохији* тај податак изостаје. Германизам *це́гер* среће се на целом подручју северне Метохије и означава реалему која је саставни део материјалне културе.

Семантичко поље *Предмети од прућа* садржи три лексеме из турског језика и једну позајмљеницу из немачког језика. ‘Котарица са већом дршком полукружног облика, која служи за држање или ношење разних предмета’ именује се лексемом *ко́рпа*²³ која је у наш лексички фонд доспела из немачког језика. Овај германизам има широку распрострањеност која се огледа и у његовој полисемији, па је забележено и значење ‘корпа крушкастог облика од неогуљеног прућа са дршком полукружног облика, израђена у домаћој изради, а користи се обично за брање воћа и поврћа’.

У ужем семантичком пољу *Предмети за припремање хране и пића* нашао се приличан број позајмљеница, од тога пет турцизама, две лексеме из

²³ Адаптација ове позајмљенице у лексички фонд српског језика огледа се и у њеној деривацији, па је у грађи забележен и деминутив *корпица* који се употребљава у значењу ‘мала корпа од неогуљеног прућа израђена у домаћој радиности, у којој су обично пастирице носиле плетиво и ужину’.

латинског језика, и по једна из албанског, грчког, француског и италијанског језика.

Као најзаступљенији турцизам издвојићемо лексему *каџан*, која се употребљава у значењу ‘машина за дестилацију ракије’, као и њене хибридне форме, попут *старѝнскѝ каџан*, *зѝдани каџан*, *зѝмл’ани каџан* са значењем ‘непокретни казан за дестилацију ракије’ и *маиѝнски каџан* који означава ‘усавршенији казан, који је уграђен у лименој пећи и може се померати с места на место’. За ову лексему П. Скок истиче да је балкански турцизам из терминологије алата [П: 69].

Из албанског језика преузета је лексема *кафтѝр* која се употребљава у значењу ‘лимено ложиште око котла на машинском казану’. Са овим значењем употребљава се и турцизам *фурѝна* са својим фонетским ликовима *фарѝна* и *форѝна*. Иако М. Букумирић то експлицитно не наводи, за значење ‘посуда у средини табарке машинског казана за дестилацију ракије, која се састоји од ваљкасте бакарне посуде или спиралне бакарне цеви где се кондензује пара алкохола’ употребљавају се лексеме *апарѝт*, која је пореклом из латинског језика, и *резервѝр*, која је у лескички фонд српског језика доспела из француског језика.

Семантичко поље *Опрема за одржавање хигијене* оскудно је и на плану семема, као и на плану лексема [в. Вуковић, 2000: 131]. Назив *сѝндук*²⁴ за ‘дрвену посуду у коју се слагао веш за прање цеђом’ балкански је турцизам арапског порекла [Скок III: 200]. ‘Метална направа која се загрева жаром или струјом, а служи за глачање одеће’ означава се германизмом *нѝгла*²⁵. Из грађе ћемо издвојити и лексему *салвѝта*²⁶, која потиче из италијанског језика, а употребљава се у значењу ‘крпа за брисање посуђа’.

Само три позајмљенице, и то турског порекла, забележене су у ужем семантичком пољу *Сечива*. У питању су лексеме *чакѝја*, *сатѝра* и *авѝн*²⁷ за које у *Терминологији куће и покућства у северној Метохији* није наведено из ког језика потичу.

Семантичко поље *Опрема за друге кућне потребе* обилује већим бројем позајмљеница. Забележене су три лексеме из немачког језика (*куѝгла*,

²⁴ Лексема *сѝндук* у дошла је у српски лексички фонд из арапског језика посредством турског и има значење 'drveni sanduk, škrinja' [Škaljić, 1966: 548]. У грађи је забележен и деминутив *сандуче*.

²⁵ У грађи је забележен и фонетски лик *нѝгло*. За ову лексему М. Букумирић експлицитно не наводи да је у питању позајмљеница из немачког језика.

²⁶ М. Букумирић [2006: 408] наводи да је ова лексема у наш језик ушла после Другог светског рата.

²⁷ Лексема *аван* потиче од турске речи *хаван* која је пореклом из персијског језика. Као једно од значења наводи се 'sprava za križanje duhana' [Škaljić, 1966: 322], а такво значење забележено је и у *Терминологији куће и покућства у северној Метохији*.

*мушџџла*²⁸, *шлџџнек*) две из турског (*кџнтар*, *ћџса*), и једна из француског (*трџџер*). За семему ‘кожна направа у којој се држи новац’ употребљава се германизам *шлџџнек* са фонетским ликовима *шлџџнак*, *шлџџник*. Како наводи Букумирић [2006: 410], „напореда са овом лексемом употребљава се и посуђеница романског порекла *батиџџка*, која је знатно мање фреквентна од наведеног германизма“. Широку употребу има „балкански турцизам романског подријетла“ (Skok II: 35) *кџнтар* који се употребљава у значењу ‘направа за мерење тежине која се састоји од куке за држање, полуге са подеоцима, покретне кугле, две куке и таса окаченог о три ланца’.

Семантичко поље 7. *Прибор за рад* репрезентовано је великим бројем позајмљеница. Подељено је на три ужа поља – *Прибор за домаћу радиност*, *Прибор за рад у пољу*, *Прибор за гајење животиња*.

У семантичком пољу *Прибор за домаћу радиност*, иако је лексички веома богато, нема много лексема страног порекла, већ преовлађују оне словенског порекла. Ипак, највише је речи које су у наш лексички фонд дошле из турског или посредством турског језика. Тако се лексема *чџкрк* употребљава у значењу ‘проста направа од точка на ручни погон, који је канапом спојен са осовином на коју се постављају цевке за мотање потке’. Широку употребу има и лексема *кџлем* са значењем ‘дрвена цевчица са ободима на коју се мота памучна основа’, која је из грчког језика посредством турског ушла у српски језички фонд.

Прибор за рад у пољу обилује како домаћим лексемама, тако и позајмљеницама, те је у грађи забележен велики број турцизама – чак једанаест. Са друге стране, само су се три позајмљенице из немачког језика нашле у оквиру овог ужег семантичког поља.

Значење ‘гвоздена алатка са дрвеним држалом, којом се крчи ситногорица и која служи за копање тврде подлоге’ обележава се двома лексемама – турцизмом *бџдак* и германизмом *крџмп*. У већини пунктова на подручју северне Метохије лексемом *чивџја* означава се ‘дрвени клин у металном прстену којим се коса учвршћује за косиште’. Ова лексичка јединица представља балкански турцизам из области алата [Skok I: 330], а забележена је и у фонетском лику *чевџја*. Значење ‘посуда са водом за држање бруса при косидби’ може бити репрезентована германизмом *кџнта*, али и турцизмима *кџфа* и *чутџра*.

У семантичком ужем пољу *Прибор за гајење животиња* поред девет турцизама нашле су се три позајмљенице из немачког језика (*кџјла*, *крџба*, *прџнге*) и по једна позајмљеница из албанског (*л љџџ*²⁹) и новогрчког (*самџр*).

Значење ‘механизам којим се затвара огрљак за овчије звоно’ означава се првенствено позајмљеницама из турског језика: *чивџја*, *чевџја*, *багџма*,

²⁸ У грађи се налази и фонетски лик *мушџџка*.

²⁹ „Позајмљеница из албанског језика употребљава се на западном делу подручја које се овде испитује“ [Букумирић, 2006: 417].

пул'ија, али и германизмом *кајла*, који се бележи као алтернација турцизму *чив'ија* [в. Букумирић, 2006: 418]. Балкански турцизам из терминологије коња [Скок III: 554] *зѣнг'ија*, али и фонетски лик *узѣнг'ија*, користи се како би се именовала 'метална папуча која виси о каишу седла'.

У семантичком пољу 8. *Обућа* од страних речи најбројније су оне из турског језика. Многе од тих лексема и данас су у широкој употреби, попут: *ч'иџма*, *пап'уча*, *чар'џпа*, *ка'иш*. На подручју северне Метохије веома је распрострањен турцизам *нанула*³⁰, који се употребљава у значењу 'врста папуче од дрвета са каишем на предњем делу', али у фонетском лику *на'ла'на* или *на'л'у'на*. Из мађарског језика у наш доспела је лексема *џипела*, док се *са'нда'ла* везује за грчку провенијенцију. Позајмљеница *гѣта*, за коју М. Букумирић наводи да је италијанског порекла, има свој синоним који је пореклом из турског језика – *кал'џина*³¹.

У веома богатом семантичком пољу 9. *Одећа* обиман је и број речи које нису словенског порекла. Лексика из турског језика највише је заступљена и сеже до двадесет и пет позајмљеница, затим следе речи које су у наш језик доспеле из француског, чак шест лексема. Нешто је мање италијанизама и англицизама – по три, док је лексика мађарске провенијенције заступљена са две лексеме. У грађи је забележена једна лексема из немачког, једна из албанског језика и једна лексема која је латинског порекла.

Највише речи примљено је посредством турског језика. Тако се за семему 'исхеклани украс на бочним и доњој страни вијанке' користе две лексеме турског порекла – *џ'икма* и *рѣшма*³², мада њихова распрострањеност није широка (само у неколико пунктова). За именовање 'дела женске одеће украшен везом, а носио се преко сукње са задње стране' користи се лексема *бошча* која се употребљава у гласовном лику *бѣкча* [Букумирић 2006: 422]. Лексема *ка'иш* означава 'кожни опасач којим се потпасају мушкарци у струку' и присутна је на целом подручју северне Метохије. 'Сукнене панталоне украшене гајтанима' називају се *чакиџре*³³. Од осталих турцизама широко су распрострањене лексеме попут: *гајтан* 'исплетена врпца од вуненог конца за украс једне врсте мушких панталона', *џѣп* 'прорез на одећи са кесицом у којој се носе ситне ствари', *учк'ур*³⁴ 'врпца увучена у доњи део гаћа, којим се оне стежу око паса', *дѣгме* и *п'ул'ка* (*пул'ија*) 'предмет, обично округлог облика, који служи за закопчавање одеће', *памукл'ија*³⁵ 'прслук од платна

³⁰ У грађи су забележени и фонетски ликови *на'ла'на* и *на'л'у'на*.

³¹ А. Шкаљић овај турцизам доводи у везу са италијанизмом *calzane* 'sobna obuća, nazuvak' [1966: 386].

³² Забележен је и лик *грѣшма*.

³³ Забележени су и фонетски ликови *чаиџре*, *чекиџре*, *чеиџре*.

³⁴ У грађи се налазе и фонетски ликови *очк'ур*, *ушк'ур*, *ут'ур*.

³⁵ Суфиксом *-лија* граде се углавном изведенице које означавају особу. У класи предмета, па

који је испуњен памуком’, *јелџе* ‘кратки мушки, као и женски прслук украшен везом’, *тёрлак*³⁶ ‘плића, плетена капа од памука’, *шāмйја* ‘једнобојна памучна крпа, али декорисана местимично на ивицама, односно на угловима, коју жене носе на глави’ и др.

Из француског језика доспеле су речи као што су *блуза* ‘горњи део мушког одела’, *костџм* ‘женска штофана блуза’, *мажџтна* ‘доњи, подвртнути део ногавица од панталона’, *кол’џр* ‘део кошуље око изреза за врат’, *берџтка*³⁷ ‘округла чохана капа’, *качкџт* ‘врста капе са штитом на предњој страни’.

Позајмљенице из енглеског језика заступљене су са свега три лексеми и то: *пиџама* која има значење ‘део одеће који се облачи при спавању’, *џемпер*³⁸ у значењу ‘део одеће од плетива са рукавима’ и *џуловер* ‘џемпер без рукава’.

У грађи се налазе и италијанизми *рџша*, *панталоне*, *капа*, као и хунгаризми *кеџџ’а*³⁹ и *бџнда*⁴⁰. По једна лексема ушла је у српски лексички фонд посредством албанског и латинског језика и то *тџше* у значењу ‘општи назив за одећу’, односно *патџнт* са значењем ‘патентни затварач на одећи место дугмади, рајсфершлус’.

Удео речи из немачког језика сасвим је незнатан у овом семантичком пољу. Забележена је лексема *ил’џџ*⁴¹ која се употребљава у значењу ‘отвор на горњем делу панталона са предње стране’.

Семантичко поље 10. *Постељина* садржи 18 позајмљеница, и то 13 турцизама, два германизма, док је удео осталих лексема страног порекла незнатан – по једна позајмљеница из француског, италијанског и мађарског језика.

Од турских лексема забележене су следеће: *дџшек*, *ћџбе*, *јџрган*, *душџе* (*душџке*), *ирџм* (*ирџмче*), *душџма*, *чџршаф* (*чџршав*), *јџстук*, *мушџема*, *ћил’џм* (*ћел’џм*), *чџрга*, *сеџада*, *асџра*. Веома распрострањена лексема *чџршаф* употребљава се у значењу ‘простирач од најфинијег платна’, али и у значењу ‘платнени покривач за сто’.

и објекта у ширем смислу, изведенице су ретке у књижевном језику и углавном припадају архаизмима, широко заступљеним међу народним говорима [Радић, 2001: 39].

³⁶ Претпостављамо да је у питању лексема турског порекла. У *Речнику српског књижевног језика* налази се лексема *терлук* са значењем, ‘лака женска кућна папуча од fine танке коже извезена златом, сребром или свилом’. Код П. Скока налазимо лексему *терлуци* која, између осталих, има и значење ‘od konca ispletena kapa ispod fesa ili kačketa’ [III: 461].

³⁷ Забележени су и фонетски ликови *барџтка*, *борџтка*.

³⁸ Из грађе је ексцерпирана и лексема *џелтџче* која се употребљава у значењу ‘дечји џемпер’.

³⁹ Бележи се и фонетски лик *киџџ’а*.

⁴⁰ Лексема *ћџрак*, која је турског порекла, има исто значење, али је у потпуности потиснута на подручју северне Метохије [Букумирић, 2006: 424].

⁴¹ У грађи се налази и фонетски лик *иниџџ*.

Германизмима се обележавају углавном оне реалеме које су касније ушле у српски језички фонд и постале уобичајене на нашем терену [Вуковић, 2000: 132]. Такве су лексеме *дѣкица*, са значењем ‘украсни покривач за кревет изаткан од вунене пређе’ и *тѣпик*, са значењем ‘велики застирач фабричне израде за застирање пода’.

Од осталих позајмљеница забележена је лексема *мил’ѐ*, која се употребљава у значењу ‘исхеклани покривач за сто’, која је у наш лексички фонд доспела из француског језика. Италијанизам *канѡвац* има значење ‘дуга, уска плетена тканина на којој се у пољу радницима поставља јело’. Од мађарских речи забележена је само лексема *макл’ица*⁴² са значењем ‘украшена зидна торбица за ситне ствари’.⁴³

Семантичко поље *II. Окућница* одликује се релативно богатим лексичким слојем, али је туђица веома мало – свега два турцизма и два германизма, који су одомаћени на читавом терену.

Лексема *баишта*⁴⁴ турске провенијенције употребљава се у значењу ‘део окућнице где се гаји поврће’. ‘Просторија у којој се складишти пшеница, без обзира на облик и величину, тј. да ли је у питању помоћна просторија у довршћу, или већи сандук за ту намену смештен у некој просторији у кући’ именује се лексемом *ѡмбар* која је балкански турцизам персијског порекла [Skok I: 33].

Речи из немачког језика широко су распрострањене не само на простору северне Метохије него и на читавом подручју српског језика. Лексема *пљац* има значење ‘место где се прави кућа’, док се ‘озидана и покривена просторија за узгој стоке’ именује лексемом *штѡла*.

Последње семантичко поље *12. Дворишне оградe* веома је оскудно, те није забележен ни велики број позајмљеница. Иако су забележена само три турцизма, *ѡвл’ија*, *крѣвет* и *тарѡба*, њихова употреба потврђена је скоро на читавом простору северне Метохије. Албанизам *ѡндра* употребљава се у значењу ‘дебљи, косо пободени, само при врху уплетени колац у дворишној огради’. Исто значење има и позајмљеница *штѡл’е* за коју Милета Букумирић не наводи порекло [2006: 429].

Како је у питању један од говора на тлу Косова и Метохије, оправдано је говорити о језичкој интерференцији. Српски говори на овом подручју у сталном су суживоту са албанским, а и турским становништвом, па

⁴² Претпостављамо да је у корену речи хунгаризам *мак*.

⁴³ У раду Г. Вуковић *Туђице у терминологији куће и покућства* запажамо да је у оквиру семантичког поља 23. *Постељина* и 24. *Прекривачи, простирке и платнене кесе* присутан велики број хунгаризама (*буѡе*, *бундаш*, *ванкуш*, *губа*, *губер*, *дереклија*, *дороц*, *дуња*, *лапедов*, *ронѡиш*) [2000: 132], док на простору северне Метохије то није случај. Овакво стање најбоље се може објаснити географским фактором и великим утицајем мађарске културе на становнике Војводине.

⁴⁴ Забележен је и фонетски лик *бакча*.

је међујезичка интерференција и очекивана [Марковић, 2009: 270]. Стога је и неизбежан велики број позајмљеница, како оних које су постале део стандардног српског језика, тако и оних које су карактеристичне за ово дијалекатско подручје.

Велики број турцизама забележен је у првом семантичком пољу *Типови куће* – чак 48. По броју турцизама издвајају се и треће, пето, шето, седмо и девето семантичко поље. Када су у питању предмети у кухињи, судови, кућни предмети, прибор за рад, постељина и одећа, утицај турског језика био је доминантан како би се одређене реалеме именовале.

Германизама највише има у првом семантичком пољу (осам лексема), затим у четвртном, петом и шестом (пет, седам и шест лексема). У осталим семантичким пољима позајмљенице из немачког језика заступељне су у мањем броју. У пољу 2. *Помоћне просторије*, које је веома оскудно када су у питању речи страног порекла, германизама уопште нема.

У билингвалној средини као што је севернометохијска поред бројних турцизама употребљавају се и речи које су у наш језик дошле из албанског језика. Имајући у виду прошлост нашег народа, посебно народа на Косову и Метохији, разумљиво је што се у нашем језику одомаћио велики број варваризама [Букумирић, 2000: 163].

Најшири дијапазон позајмљених лексема присутан је у семантичком пољу 9. *Одећа*. Ту се поред великог броја турцизама, налазе и речи из немачког, албанског, енглеског, мађарског, италијанског, француског и латинског језика. Како су реалеме које се тичу одевних предмета улазиле у лексички фонд појавом нових модних трендова, овакво лексичко шаренило очекивано је и оправдано.

Анализа семантичких поља доводи до закључка да позајмљеница у *Терминологији куће и покућства у северној Метохији* има у великом броју. Оне нису у сваком семантичком пољу сразмерно прерасподељене, па се

на тај начин може утврдити у којим су термилошким скуповима најзаступљеније лексеме страног порекла. Иако су неке позајмљенице потиснуле домаће лексеме, број домаћих лексема свакако је већи од позајмљеница у било ком анализираном термилошком сегменту куће и покућства. О овоме сведочи податак да је однос лексема словенског порекла према речима које су у српски лексички фонд дошле из других језика 75 % према 25 %.

Највише је турцизама – забележено је преко 200 лексема које су пореклом из турског језика или су у српски језички фонд дошле посредством турског, те се хипотеза с почетка рада испоставила као тачна. Следећи по проценту заступљености су германизми – нешто више од 40 лексема. Са свега 1, 6 процената заступљене су лексеме из латинског језика.

Позајмљенице из турског језика углавном се везују за дубљу прошлост, попут семантичког поља 1. *Типови куће* или 5. *Судови*. Лексеме из немачког, француског, италијанског и енглеског везују се за реалеме новијег датума, па су очекивано заступљене у семантичким пољима која се тичу намештаја, одеће, предмета у кухињи. Хунгаризама нема у великом броју, али су неке лексеме широко распрострањене, попут позајмљеница *фијока*, *џипела*, *бунда*. У грађи су забележени грецизми као што су лексеме *пџос*, *сџанда*, *кџтлача* са широким уделом не само на простору северне Метохије већ су део и стандардног српског језика.

На крају, треба споменути да се у периферијским говорима лексеме страног порекла чешће употребљавају као последица међујезичких, економских, социјалних, политичких и историјских фактора. Овакво стање очекивано је и на подручју северне Метохије, као стожеру сусрета неколико култура током вишевековне бурне историје српског народа.

Извор

Букумирић, 2006: Милета Букумирић, *Терминологија куће и покућства у северној Метохији*, *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, Београд.

Литература

- Божовић, 2009: М. Божовић, Неке заједничке појаве у српском, албанском и турском језику на Косову и Метохији. Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, 37–45.
- Букумирић, 2000: М. Букумирић, О неким позајмљеницама из албанског језика у говорима северне Метохије. Београд: *Јужнословенски филолог*, LVI, 163–170.
- Вукићевић, 1996: М. Вукићевић, Турцизми у називима покућства у говору Приштине и њене околине, у: *О лексичким позајмљеницама*. Суботица – Београд, 269–277.

- Вуковић, 2000: Г. Вуковић, Туђице у терминологији куће и покућства, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*. Нови Сад: Матица српска, 125–136.
- Марковић, 2009: Ј. Марковић, Балакнизми у српским говорима Косова и Метохије. Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, 269–277.
- Мразовић, 1996: П. Мразовић, Германизми у говорном језику Војвођана, у: *О лексичким позајмљеницама*. Суботица – Београд, 209–231.
- Недељков, 2006: Љ. Недељков, Модели култура – проблем језичке експликације, у: *Сусрет култура*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 527–545.
- Николић, 2017: В. Николић, Лингвокултуролошка слика куће у речницима српског језика. Београд: *Књижевност и језик*, LXIV/1–2, 117–135.
- Петровић, 1995: С. Петровић, Неки турцизми у српскохрватској кулинарској терминологији. Београд: *Јужнословенски филолог*, LI, 223–232.
- Петровић, 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору – на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерићића*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Радан, 2006: М. Радан, Лексичке позајмљенице у сфери куће и покућства у српским говорима из румунског Баната као одраз прожимања култура, у: *Сусрет култура*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 547–555.
- Радић, 2001: П. Радић. *Турски суфикси у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад, 1990.
- Реметић, 2004: С. Реметић, Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције. Београд: *Јужнословенски филолог*, LX, 113–123.
- Ристић, 1996: Стана Ристић, *Лексика покућства страног порекла у речницима предвуковског времена*, у: *О лексичким позајмљеницама*, Суботица – Београд, 253–269.
- Штрбац, Штрбац, 2019: Г. Штрбац и С. Штрбац, Терминологија куће и покућства у ваљевској Подгорини. Нови Сад: *Зборник радова Филозофског факултета у Новом Саду*, 15–23.
- Skok, 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–IV. Zagreb: [JAZU].
- Škaljić, 1966: A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: [Svjetlost].

Sandra Savić

**MATERIAL CULTURE OF THE SERBS IN THE
CONTEXT OF LOANWORDS IN “TERMINOLOGY
OF HOUSE AND FURNITURE IN NORTHERN
METOHIJA“ BY MILETA BUKUMIRIĆ**

Summary

The paper presents loanwords in the *Terminology of home and furniture in northern Metohija* by Mileta Bukumiric from the lexical-semantic point of view. The analysis is based on a corpus of 320 lexemes, organized into twelve lexical-semantic groups. The aim of the paper is to point out the origin of the loanwords and their percentage representation within the lexical-semantic groups, as representatives of different domains of reality.

Key words: loanwords, Northern Metohija, lexical-semantic analysis, sememes, statistical interpretation.

ОСОБИНЕ КОНСОНАНТСКОГ СИСТЕМА СРПСКИХ ГОВОРА У РУМУНИЈИ (ПОЉАДИЈА)

У раду су представљене основне консонантске особине српских говора у Румунији – област Пољадија: приказани су инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група, а указано је и на одређене консонантске алтернације које се јављају у испитиваном ареалу. На основу теренских истраживања која су обављена у јуну 2019. године, у местима Ланговет, Златица и Соколовац, у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, представљене су најважније консонантске црте овог говора и упоређене су са суседним говорима који су раније описани. У истраживању су регистроване одређене консонантске појаве, као и бројна подударана забележена у описима суседних говора.

Кључне речи: консонантски систем, српски језик, Пољадија, Румунија.

1. Увод

Пољадијска област³ (јавља се термин и Белоцркванска котлина) налази се између Банатских планина (област данашње Румуније) и Вршачког брега (област данашње Србије), а лежи на реци Нери, близу њеног ушћа у Дунав. Ова област смештена је на неких 200 метара надморске висине, а од главних места Банатске Клисуре удаљена је тридесетак километара. Највећи центар регије је град Бела Црква, који се налази на територији Србије, а наспрам ње смештена су пољадијска села на румунском тлу. Након Првог светског рата, политичким и друштвеним приликама, ови простори били су подељени на српски и румунски део, а и данас је тако с тиме што на овим просторима

¹ nina.sudimac@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се одвија под окриљем Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, као и у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01) који се одвија под окриљем Филозофског факултета Универзитета у Нишу.

³ „Србе у насељима *Базјаиш* (уко 1200), *Златица* (1367), *Ланговет* (1723), *Лесковица* (1371) и *Соколовац* (1472) остали Клисурци називају *пољади(ј)цима* ... а њихов говор *пољади(ј)ским*” (Томић 1987: 311).

живе и чешки, мађарски и немачки народи. Највећи центар ове области на румунском тлу је општина Соколовац, која припада округу Караш-Северин у Румунији и која је одувек била вишенародна, али су релативну већину чинили Срби⁴. Село се први пут спомиње у XVIII веку (1723. године), након одласка Турака из Баната. Овом округу припадају и места Ланговет, Соколовац, Златица, Љупкова, Базјаш, Шушка, Лесковица.

Српске говоре на овим просторима Ивић сврстава у говоре „смедервско-вршачког дијалекта, који се простиру до румунске границе, па и преко ње у Банатској Клисури, која у целини спада овамо.” (Ивић 2009: 102). Са друге стране, Томић све *клисурске говоре или српске*, осим говора Свиничана, подводи под косовско-ресавски дијалекат. О клисурским говорима Томић каже да нису истоветни ни потпуно исти, али да су разлике које се јављају споредног карактера, те да се на основу њих сви клисурски говори могу поделити на *пољади(ј)ске* и *праве клисурске говоре* (Томић 1987: 311). Окука пољадијске говоре убраја у браничевско-великоморавски поддијалекат косовско-ресавског дијалекта, за који каже: „Braničevsko-velikomoravski poddijalekt se naslanja na smederevsko-vršački i zahvata centralni i istočni dio Srbije obuhvatajući Negotinsku Krajinu, oblast sliva Timoka i Crne Reke, Đerdapski kraj, Gornju Mlavu, Poreč, Krajinu i Ključ, zatim Resavu, južnu dolinu Velike Morave, Levač i Trstenik. Tu su dakle i mjesta sa srpskim govorima s lijeve strane Dunava u županiji Karaš-Severin u Rumuniji (Bazjaš, Belobreška, Divić, Langovet, Leskovica, Ljupkovo, Mačević, Požežena, Radimna, Sokolovac, Stara Moldova, Šuška i Zlatica).” (Okuka 2008: 213).

Овај рад, који се бави консонантским одликама говора Срба у Пољадији, настао је као резултат теренских истраживања обављених у периоду од 25. до 28. јуна 2019. године, спроведених у три пункта: Ланговету, Златици и Соколовцу, а у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* под руководством проф. др Михаја Радана. Циљ рада јесте да се описом једног сегмента пољадисјких говора дâ прилог проучавању консонантског система српских говора у Румунији, те да се одреди место истраженог ареала у светлу осталих српских дијалеката као и суседних описаних исељеничких говора. Грађу за рад екскерпирали смо из аудио-материјала који чини 260 минута (или 4 сата и 20 минута) снимљеног спонтаног говора на терену; овоме треба придодати и материјал из транскрибованих лексичких упитника о коларској, ратарској и ковачкој лексици. Овом приликом захваљујемо информаторима на љубазности и времену које су нам посветили и захваљујући којима је и настао овај рад: Цвети Јовановић (р. 1948) из Ланговета; Стеви Јанковићу (р. 1948), Животи Белодедићу (р. 1945) и Ђурици Теодоровићу (р. 1954) из Соколовца; Нади Крпењи – српско Владић (р. 1938) и Богдану Жигуму (р. 1958) из

⁴ Описи се занисвају на подацима датим у литератури (Бугарски–Степанов 2008, Степанов 2006, Степанов 2014) као и на сајту: <https://sr.wikipedia.org/sr-ec>.

Златице. Све примере класификовали смо у другом поглављу рада према особинама које демонстрирају, те су на основу тога схематски приказани инвентар и дистрибуција консонантских јединица и консонантских група у пољадијским говорима:

- а) описани су инвентар и дистрибуција консонаната;
- б) описани су инвентар и дистрибуција (као и судбина) сонаната и африката;
- в) посвећена је пажња опису консонантских група и њиховом статусу;
- г) извршена је дескрипција одређених консонантских алтернација.

Добијени подаци упоређени су са суседним српским говорима на територији и Румуније и Србије, који су описани у литератури и у којима су приказане одлике консонантских система испитиваних зона: ту првенствено наводимо истраживања Павла Ивића, потом Жарка Бошњакловића, Михајла Радана, Милета Томића, затим Софије Милорадовић и Гордане Драгин.

2. Консонантизам

2.1. Консонантски систем српских говора у Пољадији не разликује се битно од система суседних штокавских говора, а инвентар⁵ консонантских фонема представимо на следећи начин:

Сонанти:	в ј
	м н њ
	л љ р
Праскави (оклузивни):	к п т
	г б д
Фрикативни (струјни):	ф с ш (х)
	з ж
Африкате (сливени):	џ ч ђ
	(s) џ ђ

Судбина консонанта у различитим позицијима, лексици, као и судбина консонантских група, другачија је у односу на стандардни српски језик, те ће се највећи део овога рада темељити на њиховој дескрипцији и експланацији.

2.1.1. Сугласник х. Као и у великој већини штокавских говора сугласник *х* елиминисан је у иницијалној позицији: *армонѝка, с армонѝком, ладна, аљина, ектар, десет ектара, ајде, дђу, дђеду, колико дђете, артију, од артије, ладна, ладовина, лад*.

⁵ Карашевски говори броје двадесет и шест сугласника јер је саставни део фонетског система ових простора и сугласник *s* (Радан 2015: 156), док у говору Радимаца постоји „25 сугласника и исто толико фонема; ту се не подразумева и африкат *S*.” (Томић 1987: 349). У пољадијским говорима африката *s* јавља се само и искључиво у речима из румунског језика.

У речима домаћег порекла сугласник *x* се губи у финалној позицији: *није мдо̄го без њӣ, до̄ма, сирдо̄ма, ко̄су на вр̄ гла̄ве̄, да и(x) одве̄дем, Мика и(x) пр̄атио*.

Јавља се губљење сугласника *x* у медијалној позицији: *с̄арана, сара̄њ̄ју, м̄дове* (мехове), *ола̄д̄ило се*, али и *ва̄здуха*.

Питање секундарног *x* у примерима који се наводе у дијалектолошким описима говора – (х)рђа, (х)рђав, сведочео нестабилном статусу гласа *x* и његовог губљења: *рђаво*.

Глагол *хтети*: *т̄џа, хт̄џа* (1х), *нӣсмо т̄џи, (к)т̄џа*.

У примеру *др̄к̄џе*, који се сусреће у овим говорима, реч је о етимолошком *к* које се појавило као последица једначења сугласника по звучности (стсл. облик: *др̄џ̄тати*).

Радан наводи да, иако се сугласник *x* у већини говора изгубио „[...] у последње време, почиње да се стабилизује у говорима под утицајем, како румунског књижевног језика, тако и српског или хрватског књижевног језика [...] Сугласник *x* у КГ⁶ је фонски аспират, сличан оном из већине румунских говора” (Радан 2015: 174).

2.1.2. Сугласник *ф*. Статус сугласника *ф* нестабилан је у већини штокавских говора – у неким постоји, у другима не, што је условљено његовим непостојањем у прасловенској епохи и каснијим доласком у наш језик преко речи страног порекла.

Иницијално *ф* чува се у одређеном броју лексема које су страног порекла, било да се у речи налази у иницијалној, медијалној или финалној позицији: *ф̄устун, ф̄удбал, фудбал̄еру, ф̄орма, офицӣр, телеф̄он, кл̄омфа, кл̄омфе, р̄аф, ш̄џф*.

О статусу сугласника *ф*⁷ у карашевским говорима, Радан каже: „У КГ сугласник *ф* је доста добро заступљен [...] и велика учесталост [...] узрокована снажним утицајем немачког и румунског језика, у којима је овај глас врло добро заступљен” (Радан 2015: 169).

2.1.3. Артикулација сугласника *ж* и *ш* не разликује се од стандардног: *Жив̄ота, Ж̄ика, ж̄ито, ж̄ивот, ув̄еже, ж̄ицом, н̄бж, љ̄иш, ш̄ака, ш̄џрт, ш̄п̄иц, ш̄к̄о̄ле, пр̄а̄шак, нӣш̄адор, ш̄ӣб*.

2.2. Африкате. Ове консонантске јединице (настале сливањем двају гласова) имају различит статус у штокавским говорима, а у испитиваном ареалу изговарају се као у стандардном језику и то у сва три испитивана пункта:

- а) Ч = Ч̄: *чар̄џе, од чов̄ека, ч̄џме, ч̄џмице, кова̄ч, чет̄ири, девој̄чица, ч̄удо, косач̄ицу, кова̄чница, пап̄уче, ч̄а̄ђаво, чел̄ично, кл̄уч;*

⁶ КГ је скраћеница = косовско-ресавских говора.

⁷ У говору Галипольских Срба консонант *ф* се изговара „на месту групе *хв* [...] у ониматопејском *заф̄ӯкнем* [...] *поф̄ӯкам* [...] и у позајмљеним страним речима” (Ивић 1957: 130).

- б) Ц = Ц: *мѣмпер, ѿмак, мѡмба, ма̋к, мѣзва*;
 в) Ъ = Ъ: *ѡѡђе, гѡспѡђе, Ђѡрђе, гвѡжђе*;
 г) Ћ = Ћ: *чѣкић, кѣћи, дућан, шећерна рѣпа, на ћѡшку*;
 д) Ц = Ц: *цѣгани, ручѣца, речѣца, ципѣле, лѣшпица, ѡцило, поткѡвица, сѣнцокрет*.

Једини забележени примери *аустромѡцарско, маѡарац*, сведоче о Ъ > Ц.

За разлику од суседних места – Дивич, Белобрешка и Стара Молдава⁸ у којима је артикулација африката различита у односу на стандардни језик, тј. јавља се њихово неразликовање и где се „пар палаталних пловива (t' и g') изговарају готово истоветно као у суседним говорима Карашева” (Драгин 2019: 102), у пољадијској области је овај консонантски слој стабилан и очуван, тј. не јавља се мешање африката.

Томић, описујући *пољадијске* говоре, каже: „Као и у говору Радимаца и Поженаца, и овде постоје сва четири африката, чији се изговор не разликује од књижевног” (Томић 1987: 311).

У карашевским говорима стање је исто као у клисурским говорима⁹, а Радан каже „што се тиче изговора (...) веома су слични можда чак и истоветни са палатализованим т и д из српских или хрватских говора са југа Мађарске и веома блиски гласовима ħ(т), ħ(д) које је забележио А. Белић у југоисточним српским дијалектима или македонским гласовима к, г” (Радан 2015: 189).

На испитиваном терену уочено је присуство африкате *s* – звучног парњака фонеме *ц*, али у речима страног, тачније румунског порекла и то једино у примеру *бѣсе* – у значењу усне. У примерима домаћег порекла фреквентнија је употреба фрикатива *з* уместо *s* у свим примерима¹⁰: *кукѣруз, зидѡр*. Милорадовић африкату *s* бележи у двама примерима – *сѣрим* и у позајмљеници *бѣсе* (2007: 575). Ивић о консонанту *s* у говору Галипољских Срба каже да није фонема и да се никада не налази у оним позицијама где наш стандардни језик има фрикатив *з* (Ивић 1957: 135). Радан за консонант

⁸ Запазили смо и на основу слушне перцепције, јер смо током теренских истраживања били смештени у Старој Молдави.

⁹ О африкатама у говору Белобрешке Милорадовић каже: „Изговор африката *ћ* и *ђ* не разликује се по акустичком отиску од књижевног. Изговор, пак, шуштавих африката *ч* и *џ* карактерише флукуозност. Они се, наиме, чешће изговарају са умекшавањем, које иде од слабо примерног до веома изразитог. ... У говору Белобрешке, у ређим случајевима изговор *ч* и *џ* не одступа од књижевног, а нису превише ретки случајеви у којима се изговор африката реда *ч* изједначава са оним реда *ћ*.” (2007: 574).

¹⁰ О африкати *s* у говору Свиничана и о њеној стабилности и очуваности, Томић каже: „У случају Свиничана, у чијем је говору африката *s* много боље сачувана него у осталим српским говорима, треба водити рачуна о свим околностима у којима се развијао њихов говор. Присуство овог африката у речима словенског порекла доказује да су га Свиничани имали у свом говору много раније и да им је контакт са румунским језиком помогао да је тај африкат сачувају до данас.” (Томић 1984: 33).

s у карашевским говорима каже: „У КГ, африката *s* постоји како у речима словенског порекла (аутохтоним), тако и у позајмљеницама. Што се тиче положаја, *s* се може наћи на почетку, у средини и, врло ретко, на крају речи.” (Радан 2015: 182). Додајемо и следеће: „Забележили смо само једну реч у којој имамо *ц* место *s* (*кукуруц*), али је у овом случају реч о обезвучавању звучних сугласника на крају речи, иначе уобичајена појава у КГ.” (Радан 2015: 185). И Бошњакловић о консонанту *s* у говору Батовца (код Пожаревца) каже: „... јавља се само у лексеми *бӯсе*. Иначе у свим осталим случајевима јавља се /з/: *звѡна, зѡдѡли, назѡдано, пѣнзѡју*.” (Бошњакловић 2009: 50).

2.3. Сонант *j*. Сонант *j* на пољадијским просторима углавном се чува¹¹, али постоје примери његове секундарне употребе – стварање такозваног *секундарног j*, као и примери његовог губљења.

Сонант *j* чува се у иницијалној позицији у следећим примерима: *једанѡес, јѣш, кад сам ју кѡдѡ, јѡка, јѣчам*.

Сонант *j* чува се у медијалној позицији: *девојѡѡца, девојѡка, мѡјко мѡја, не стѡје*.

На крају, сонант *j* чува се и у финалној позицији: *мѡј, овѡј, онѡј*.

Чување сонанта *j* између два вокала *и*: *старѡји*; између вокала *и* и *е*: *клијѡнту*.

Секундарни¹² сугласник *j* јавља се у финалној позицији у примеру: *рѣтко кѡј, затѡј*, као и у медијалној: *грѣдје* (сугласник *j* је део наставка -је који служи за грађење збирне именице насталу од заједничке *грѣда*) али и *грѣде*.

Забележени примери *дѡѡјес, дѡѡнѡјес* сведоче о јављању секундарног сугласника *j* које је настало у хијату, губљењем сугласника *д*.

Секундарно *j* јавља се у хијату који се отвара као последица губљења консонанта *х*: *снѡјо мѡја*.

Забележени су примери у којима се протетички сугласник *j* јавио у иницијалној позицији, учврстио своју позицију, уопштио и постао лексичка особина наведених речи: *јѣктар, јѣксер, и јѡна тѡлко ју мрѡѡла, јѡпет*.

О сугласнику *j* забележеном у примерима *јѣктар, јѣксер*, аутори кажу да је *протетичке природе* и да се сусреће и у другим идиомима: такво *j* најпре се јавило у хијату „*на-јексер*”, а касније је добијен облик *јексер* (Реметић 1985: 149–150). За наведене примере Јовић наводи да су по свом пореклу турцизми – или су из турског језика доспели у наш, те се може претпоставити „да се мекоћа почетног *е* схватала с неким палаталним елементом” (Јовић 1968: 69). У другим двама примерима (*јѡна, јѡпет*) протетички сугласник *j* настао је у хијату.

¹¹ Као и у суседним говорима (Драгин 2019: 103).

¹² О позицијама у којима се јавља секундарно *j* у говору Галипољских Срба писао је Ивић (1957: 107–108).

Јавља се губљење сонанта *j* у међувокалској позицији – између вокала *a* и *y*: *спрѣмѧу рѣчак, бѧцау*.

2.3.1. Сонанти л и н. Изговор сонанта *л* не одступа од стандардног: *ста́бло, влѧт, влатѧ, кѧлуп, лѧнац, ма́клица*.

Сугласник *л*: *смѧлница*.

Супституција *л* сугласником *љ*: *кљѧшта*.

Супституција *л* сугласником *в* (изазвана слабом артикулацијом сугласника *л*): *понеде́вник* – један забележени пример.¹³

Сонант *н*: *ла́дна, ладовѧна, једанѧс, ду́ђан, ше́ђерна рѣпа*.

Секундарно *н*: *кѧмиѧнка*.

2.3.2. Сонанти љ и њ. Сонант *љ* није претрпео никакве измене: *кљѧшта, кѧпљене, аљѧна, пѧље, надрљѧли, љѧби, сељѧк*.

Сонант *њ* такође: *њѧна, мањѧ, кѧњ, њѧва*.

Супституција *њ* сугласником *н*: *шифонѧр*.

Супституција *н* сугласником *њ*: *панталѧње*.

2.3.3. Сонант р. Изговара се као у стандардном језику и налази се у свим трима позицијама у речима: *рђѧв, куку́руз, шифонѧр, кри́тење, ниша́дор*.

Глас *р* може имати силабичку функцију: *срѧп, сврѧдло, зрѧно*.

2.3.4. Сонант в. Екскерпирани примери сведоче (а) о губљењу сонанта *в* или (б) о његовој стабилности и очуваности.

Забележено је губљење сугласника *в* у медијалној позицији: *прѧу, прѧњено*¹⁴, *прѧила, прѧили, ѿдѧ, ѿде, кѧке, ја нѧмам нѧкаке шкѧле, нѧкаки, каку́, такѧ, чѧек* – чују се оба, *ба́ймо се, на́коањ, заборѧио сам*, али и: *ма́рву, свињѧр, цвѧта́ жѧто, бра́два, нѧтови*.

Изговор иницијалног *в* не разликује се од књижевног: *вѧчѧ, вѧда, ви́чем, кра́ве, влѧшки, вѧз, ви́дим, винѧград, ва́тру, вра́ти, ветрѧча и ветрѧча, водѧница*.

У позицији између вокала и консонанта сонант *в* се чува: *ѿвче, ѿвце, ѿд ѿва́ца*.

Сонант *в* се по правилу у међувокалској позицији не губи: *девојѧца, кова́чница, еве́, рђѧво, зава́ри, девојѧка, дрѧво*.

Група *хв*- упрошћена је у примеру *фа́ла* – дошло је до једначења *в* према фрикативном *х*, а затим до губљења овог консонанта: *хва́ла > фа́ла*.

У примеру *га ва́тала, увѧтила, увѧти два́ кѧња*, дошло је до упрошћавања групе губљењем иницијалног *х*.

¹³ Треба напоменути да је ово једини уочени пример у испитиваном арелу где је финално *л* на крају слога дало *в* и да се не ради о општој дијалекатској црти као у говору Сретечке Жупе где је „Нарочита особеност сретечког говора ... замена -л на крају речи и на крају слога уопште уснено-зубним сугласником *в*, и то у свима категоријама (Павловић 1939: 80).

¹⁴ О губљењу сонанта *в* у примеру *пра́ймо* у говору Карашева писао је Петровић (1935).

Радан о консонанту *в* у карашевском говорима каже: „У највећем броју случајева, фрикативни лабио-дентални сугласник *в* изговара се и понаша као и у српском/хрватском књижевном језику, без обзира на место акцента или природу гласова из његове близине. Понекад, ипак, као што је приметио и Е. Петровић у својој монографији, *в* нема особен лабио-дентални карактер. У таквим случајевима, *в* се понаша као посредни глас између *в* и *у*, једна врста лабијалног *в* (*w*), којег смо бележили са *в(у)*” (Радан 2015: 157–158). О статусу сонанта *в* у суседним клисурским говорима, Драгин каже: „Постојаност или губљење ове фонеме факултативна је појава, тј. у неким лексема се редовно реализује [...] док је у неким именицама, придевима, придевским заменицама и у целој парадигми глагола на –авити нема” (Драгин 2019: 104).

2.4. Десоноризација финалних звучних консонаната: *шиџ* – да се *зашиџи* *шиџ*; *прет кџу*. Као у већини народних говора, и у карашевским говорима присутно је обезвучавање финалних звучних консонаната за које Радан каже да је „потпуно, ретко делимично. Изузетак чини консонант *в*, који делимично задржава своју звучност” (Радан 2015: 234).

2.5. Губљење сугласника *џ* из говорног ланца у кардиналним бројевима јавља се у сва три пункта испитиване зоне: *тријес*, *двјес* и *пџт*.

О овоме налазимо податке и у банатским говорима шумадијско-војовђанског дијалекта – одлика *тамишке говорне зоне* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 411), а аутори ову појаву везују „за познату лабавост изговора кардиналних бројева, која отвара врата редукционим променама. Можда је донекле улогу играла и даљинска дисимилација [...] али она није била неопходан чинилац.” (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 411).

Забележен је пример *џзем*, са извршеном дисимилацијом *м* у *н*.

3. Консонантске групе

У овом поглављу даћемо опис консонантских група¹⁵ у пољадијским српским говорима, имајући у виду њихову позицију у речи – иницијална, медијална и финална, као и судбину: неке су остале (а) неизмењене, док су одређене (б) измењене, а настале су (б1) заменом одређеног консонанта; (б2) упрошћавањем, тј. губљењем одређеног консонантског елемента; (б3) уметањем самогласника.

¹⁵ Уз напомену да овиме нису обухваћене све консонантске групе; експерпирани су и описани они примери који су пронађени у нашем корпусу.

(а) Неизмењене консонантске групе.

(а1) Неизмењене консонантске групе у иницијалној позицији:

ШК-: Група *шк-* у иницијалној позицији сачувана је у примеру *шкѡла*;

СТ-: Група *ст-* у примеру *ста́бло*;

СВ-: *свиња̀р*;

ЦВ-: *цвета́ жѡто*;

ПП-: *шпѡрет*;

СТ-: *ста́бло*;

ВЛ-: *влат, влата́*;

ПЛ-: *плѡгови, плѡг*;

СЛ-: *сла́ма*;

ЗР-: *зрѡно*;

ЖЊ-: *жњѡм*;

ПШ-: *пиѡница и пиѡница*;

СТР-: *стрѡк*;

ЖДР-: *ждрѡбе*;

(а2) Неизмењене консонантске групе у медијалној позицији:

-ШТ-: *ѡштина, до огњѡшта*;

-ВЦ-: *ѡвца*;

-ТВ-: *жѡтва*;

-ДЛ-: Група *дл-* у медијалној позицији јавља се у облицима радног глаголског придева глагола *видети* у примеру *ви́дла сам га*¹⁶;

-МП-: чува се у примеру *ла́мпе*.

(б) Измењене консонантске групе

(б1) Измењене консонантске групе настале заменом консонанта

-СТ- > -ШТ-: у медијалној позицији: *премѡштѡла, пропѡштим, да ти намѡштим, намѡштѡ*;

-ЛН- > -ЛЊ-: *ѡбља́ стра́на* (контактна дисимилација);

-КЧ- > -КШ-: *дрѡкиѡ*;¹⁷

-МЉ- > -МЊ-: Јављају се примери са извршеном асимилацијом: *зѡмња, али и без ње – зѡмља*;

-ВН- > -МН-: Асимилација *вн- > мн-*: *ѡѡмно*;

-МН > -МЛ-: Дисимилација *мн- > мл-*: *млѡго, млѡге стѡри*;

ЧР- > ЦР-: Група *чр- > цр-*: *црѡно, од црѡнга матерѡјала, црѡница*;

-МТ- > -НТ-: *па́нтим*;

-ТН- > -ЊН-: *срѡтна би́ла*;

¹⁶ Ова појава, наизглед фонетског карактера, ипак је морфолошкога типа у којој је основа за грађење речи другачија од основе коју познаје стандардни српски језик.

¹⁷ За однос група КШ и КЧ у наведеном примеру аутори кажу да је морфолошког карактера (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 369).

СТР- > ШТР-: *штрѣйка*; *од стріца*.

(62) Измењене консонантске групе настале упрошћавањем

ТК- > К-: иницијална група упрошћава се губљењем плозивног елемента *t*¹⁸: *кѣј*;

ДМ- > М-: *мѣја девојка ђма устѣла*;

ЧЛ- > Ч- (чловѣкъ): *чѡвек* и *чѡек*;

ТН- > Т-: *мѣте*;

СТ- > С-: Финална група *ст-* обавезно се упрошћава губљењем безвучне плозивне компоненте: *петнѣес*, *једанѣес*, *шѣс*, *трійнѣес*, *прѡнас*, али и у медијалном положају; *бѡлесан*;

ДН- > Д-: *бѣде*;

ГД- > Д-: Група *гд-* упрошћена је у примерима: *ди ћемо*, *ди љћем*;

ХЛ- > Л-: *лѣдна*, *ладовѣна*, *лѣд*, *олѣдѣло се*;

ХВ- > Ф-: *хвала* > *фѣла*;

ХВ- > В-: *увѣтила*, *увѣти*;

Кћ- група није забележена у овим пунктовима, а стање је исто као у суседним говорима где се „Иницијална група Кћ- не реализује [...] и увек је и само *девојка* у значењу „кћерка” (Драгин 2019: 106).

(63) Измењене консонантске групе настале уметањем вокала

Некада се консонантске групе разбијају уметањем сугласника.

Група БР- > БАР-: *барѣс*;

Група ШР- > ШАР-: *шѣраф*.

4. О још неким запажањима у вези са консонантским системом

Лексема *онда* има партикулу к: *ѡндак*.

Партикуле су везане и за прилоге: *-ре*: *одозгѡре*; *-ле*: *одоздѡле*; *-на*: *тѡнѣ*; *-нака*: *тѡнѣка*, *оденѣка*, *затѡј*.

Код предлога *с* често је извршена редупликација: *сас човѣка*, *сас комбѣјнем*, *се косѣло сас кѡсу*, *сас волѣјским*, *сас кѡњским*.

Рефлекс старе групе *dj** исти је као у стандардном језику: *рѣђаво*, *млѣђи*, *Ђура*, *гѡспође* – али се јавља и код јѡдне *гѡспоје*.

Некадашња група **st*’ дала је *шт*: *ѡпштина*, *ѡ огњѣшта*, *врѣштѣла*.

Алтернација *к* у *ц* у облицима акузатива множине: *опѣнце*, *прслѣце*.

Резултати новог јотовања у већини примера подударни су са рефлексима које познаје стандардни српски језик и то у следећим позицијама:

а) Јотовање сугласничких група *јд* и *јт* забележено је у следећим примерима: *ѡѡћѣте*, *ѡѡћем*, *пѡћу*, *ѡѡћу*;

¹⁸ Више о овоме видети у: Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: 359.

б) Јотовање код збирних именица: *влаће*, али се често јавља облик *вла̋сје*; *прстење*, *грбље*, *камјење*.

Пример *звѣжђе* забележен је у неизмењеном облику.

Јавља се метатезом формирани облик *јѣволо* (јалово).

5. Закључак

У овоме раду описан је консонантски систем српских говора у Румунији у пољадијској области: у другом делу рада дат је приказ инвентара и дистрибуције консонантских фонема, док су у трећем поглављу описане консонантске групе и одређене језичке појаве везане за овај гласовни систем језика. Поређење издвојених особина консонантског система пољадијских говора са одговарајућим приликама у суседним клисурским говорима¹⁹ указује на бројна подударана као и на то да је реч о сличним говорима у чијој су основи староштокавски говори. Поређења показују да између клисурских и пољадијских говора, поред бројних подударана, постоје и разлике које се највише односе на статус африката и њихово неразликовање у клисурским говорима.

На основу приказаних и анализираних примера ексцерпираних из грађе, сакупљене теренским истраживањима која су обављена у јуну 2019. године у селима Ланговет, Златица и Соколовац, можемо закључити следће: инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група у описаном ареалу (Пољадија) у својим главним цртама и особинама одговарају слици и ситуацији коју имамо у већини говора косовско-ресавског дијалекта на подручју Србије и у околним српским говорима у Румунији.

Литература

- Бошњаковић, 2009: Ж. Бошњаковић, Напомена о консонантском систему говора Батовца (код Пожаревца). у: *Годишњак за српски језик и књижевност, година XXII, број 29*. Ниш: 47–53.
- Бугарски–Степанов, 2008: С. Бугарски, Љ. Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у Румунском Банату*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Драгин, 2019: Г. Драгин. Консонантски систем Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве у Румунији. *Исходишта* 5, Темишвар / Ниш: 101–113.
- Ивић, 1957: П. Ивић, О говору Галипољских Срба. у: *Српски дијалектолошки зборник, XII*. Српска академија наука, Институт за српски језик. Београд: 1–520.
- Ивић, 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад: 5–221.

¹⁹ Драгин; „Инвентар и дистрибуција консонаната и консонантских група у фонолошком систему говора села Банатске клисуре у Румунији Дивича, Белобрешке и Старе Молдаве одговара стању у већини говора косовско-ресавског дијалекта у Србији”. (Драгин 2019: 109).

- Ивић, Бошњаковић, Драгин, 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: Увод и Фонетизам), *Српски дијалектолошки зборник XL*. Београд: 1–419.
- Јовић 1968: Д. Јовић. Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII*. Београд: 1–234.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, И ракију пијем сас медом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија). у: *Проблеми словенске филологије XV*. *Timișoara*: 573–580.
- Окука, 2008: М. Окука, *Srpski dijalekti*. Zagreb: [SKD Prosvjeta].
- Павловић 1939: М. Павловић. Говор Сретечке Жупе. *Српски дијалектолошки зборник VIII*. Београд: 1–352.
- Радан, 2015: М. Н. Радан. *Фонетика и фонологија карашевских говора данас (прилог проучавању српских говора у Румунији)*. Нови Сад: Филозофски факултет, 5–431.
- Реметић, 1985: С. Реметић. Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI*. Београд: 1–402.
- Степанов, 2006: Љ. Степанов, *Поздрав из Дунавске клисуре*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Степанов 2014: Љ. Степанов, В. Степанов, *Статистички подаци о Србима у Румунији*. Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Томић, 1984: М. Томић, Говор Свиничана, у: *Српски дијалектолошки зборник XXX*. Београд: 7–265.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.

Nina Lj. Sudimac

ABOUT SOME CONSONANT FEATURES OF SERBIAN SPEECH IN ROMANIA (POLJADIJA)

Summary

The paper presents the consonant features of Serbian speech in Romania, the region of Poljadija. Based on the field research conducted in June 2019, in Langovet, Zlatica and Sokolovac, the most important consonant lines of this Old-Shtocavian speech were presented, and they were compared with the neighboring speeches described. The research found almost all required consonant characteristics, as well as the numerous matches recorded in the descriptions of neighboring speeches, which these speeches completely assigns to the Old-Shtocavian type.

Keywords: consonant system, Serbian, Poljadija, Romania.

Иван (игуман Јустин) Стојановић¹
Српска Православна Епархија
темишварска, Румунија
Мегатренд Универзитет,
Факултет за културу и медије, Београд

УДК 929“1980/1996” Вуковић С.
271.222(497.11)(498.5)
<https://doi.org/10.46630/ish.6.2020.22>

ЕПИСКОП ШУМАДИЈСКИ ДР САВА ВУКОВИЋ КАО АДМИНИСТРАТОР СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ ТЕМИШВАРСКЕ (1980-1996)

Епископ шумадијски др Сава Вуковић (*1930†2001) спада у ред најистакнутијих архијереја наше помесне Српске Православне Цркве свог времена. Он је обележио своју епоху као угледни јерарх, црквени историчар, књижевник, литургичар и добар и свестрани организатор црквеног живота у епархијама које су му биле поверене на управу и старање. У доступној литератури која се бави његовом свестраном делатношћу, ретко се спомиње рад у Српској православној епархији темишварској у Румунији, у којој је као епископ-администратор деловао пуних шеснаест година, што нас је инспирисало да истражимо и овај период живота ове историјске и значајне епархије и рада епископа др Саве у њој. Тешко и нередовно стање у Румунији за српску православну Епархију темишварску, које је трајало још од 1919. године, па све до пада комунистичког режима 1989. године, оставило је болан траг, као и последице у животу Српске цркве у Румунији. Епископ др Сава је као врсни дипломата успео, сходно тадашњим приликама, да среди организацију епархијског живота и удари нове темеље за будућа поколења. Рад епископа др Саве као администратора Епархије темишварске од 1980. до 1996. године био је плононосан на свим пољима.

Кључне речи: Епископ др Сава Вуковић, Темишварска епархија, Румунија, политичке прилике, епархијски живот.

Увод

Писање дела из историје је племенита и одговорна дужност, али често пута и незахвална. То посебно важи када је реч о биографијама. Излажући животопис једне личности и карактеришући његову улогу у збивањима његовог времена, често смо и нехотице приморани да о тој личности дамо једностран суд, који понекада може бити и погрешан. Опасност се повећава и тиме што при састављању једне биографије, понекада постоје и савременици који својим сведочењем у неким сегментима могу да оповргну извесне појединости.

¹ justinegzarh@yahoo.com

Доста података из живота и рада блаженопочившег епископа шумадијског др Саве Вуковића (*1930†2001), први пут је објавио у својој књизи протојереј-ставрофор Милан Д. Јанковић (Јанковић, 2004). Библиографију радова епископа Саве је приредио професор крагујевачке богословије Негослав Јованчевић, који је хронолошки саставио 185 наслова на српском и енглеском језику, објављених на разне историјске, богословске и теме из Литургије (Јованчевић, 2001: 9–29; Јованчевић, 2011: 643–649). У осталим краћим приказима о Епископу Сави поред богатог биографског материјала (Бугарски, 2012: 11–17; Милошевић, 2011: 72–78; Пузовић, 2014: 109–112), ретко се спомиње и његова делатност у Српској православној епархији темишварској у Румунији, у којој је као епископ-администратор деловао пуних шеснаест година. То нас је инспирисало да истражимо и овај период живота и рада епископа Саве.

У састављању овог рада коришћена је грађа из Архива Српске православне Епархије темишварске, архив и летопис Саборне цркве у Темишвару, као и сва расположива литература (из неколико књига, зборника и часописа). Извештаји које је епископ Сава слао сваке године пред заседања Светог архијерејског Сабора, садрже многе појединости из живота темишварске епархије и његових разноликих активности у том периоду, као и усмени разговори и сведочења неких свештеника и сарадника, који су нам помогли да сагледамо ондашње (не)прилике у којима је деловала Српска православна епархија темишварска, као и политичко стање и живот Срба у Румунији оног времена. Скромно црквено издаваштво Епархије темишварске (тада Викаријата) такође је извештавало о канонским посетама и делатностима епископа Саве.

Тешко стање у Румунији за српску православну Епархију темишварску, које је трајало још од одласка њеног последњег дијецезана из Темишвара (и пресељења у Кикинд, а касније у Вршац) који је носио титулу епископа темишварског др Георгија (Летића) 1919. године, па све до пада комунистичког режима 1989. године, оставило је болан траг, као и последице у животу Српске цркве и Срба у Румунији. Долазак епископа Саве 1980. године у Темишвар, румунске државне власти су схватиле као последњи трзај београдске патријаршије да покуша да сачува епархију темишварску. Он не само да је сачувао епархију темишварску, већ јој је удахнуо нови живот и вратио у колико толико нормално стање. Његов рад и допринос за 16 година колико је администрирао епархијом, протезао се на све гране црквеног живота Срба у Румунији. Првенствено је успео да код државних власти издејствује да се свештенички кандидати школују у Југославији. Дипломатским путем је успео да добије дозволу да богослужи у свим српским црквама темишварске епархије у којима није српски архијереј служио већ неколико деценија уназад. Организовао је три нове црквене општине и парохије и покренуо колико су ондашње прилике дозвољавале обнову неколико објеката. Поред

богослужења, епископ Сава је обављао и рукоположења кандидата, чиме је Епархију обезбедио свештеничким подмлатком. Поред духовног живота, успео је да обнови и културни живот Срба у Румунији. У сарадњи са Српском академијом наука и уметности, као и Матицом Српском из Новог Сада, успео је да се део културно-историјског блага Срба у Румунији истражи, рестаурише и угледа светлост дана на изложбама, не само у Румунији него и у Југославији. Плод тога рада је и неколико публикованих књига из те области. Као врсни историчар Српске православне цркве написао је неколико студија и историјских радова на теме које се тичу и историје епархије темишварске.

Епископ Сава је сходно тадашњим (не)приликама, успео да удари нове темеље за будућа поколења. Његов рад као администратора Епархије темишварске од 1980. до 1996. године, био је плодоносан на многим пољима.

Црквене и политичке прилике у Епархији темишварској (1945–1980)

Епархија темишварска је тешко преживела све страхоте Другог светског рата, после којег у Румунији настаје промена државног уређења када на власт долази комунистичка власт и диктатура која је оставила болан траг и негативне последице у животу Српске цркве у Румунији. После рата, нова државна власт је уништила организацију Епархије, која је сведена на ниво „Викаријата“. Сва црквена имовина која је припадала Епархијској управи, парохијама и манастирима је одузета, као и разне задужбине и фондови којима је Црква руковала. Укинута су сва Епархијска административна тела, архијерејска намесништва и вероисповедне школе. Главна и одлучујућа особа је био председник верске комисије (на државном нивоу из Букурешта, а на локалном, жупанијском нивоу) који је о свему одлучивао. Велики терет, жртве и заслуге за опстанак српског православља у Румунији у овим тешким годинама је управо поднело српско свештенство, монаштво и народ.

У овом периоду, сви дотадашњи архијерејски заменици, а од 1951. године „викари“, ² за све најнужније епископалије, као што је било рукополагање кандидата за свештенство, обраћали су се румунским митрополитима. ³ Све свештенике епархије темишварске у периоду од 1948. до 1980. године рукополагали су румунски јерарси. Епископу Висариону (Костићу), иако

² Свештеници на положају архијерејског заменика „викара“: Слободан Костић (1942–1947), Стеван Томић (1947–1971), Ђорђе Хранисављевић (1971–1978) и Владимир Марковић (1978–2010).

³ Румунски банатски митрополити (румунски: *arhiepiscopi al Timișoarei și mitropoliti al Banatului*): Василије (Јазареску, епископ темишварски од 1940, архиепископ и митрополит банатски 1947–1962) и Николај (Корњану, архиепископ темишварски и митрополит банатски од 1962–2014).

је био рођен на територији Румуније и са знањем румунског језика, за сво време администрације (1952-1979.) није било дозвољено да обавља епископалије у повереној му на администрацију епархији темишварској.⁴

После смрти епископа банатског Висариона (Костића) 1. децембра 1979. године у Вршцу, остала је упражњена не само банатска, него и епархија темишварска, којом је Епископ Висарион администрирао од 1952. године. Свети архијерејски Синод за администратора обеју епархија је поставио епископа браничевског Хризостома (Војиновића). Стар и болестан, он је само актом потврдио постојаћег архијерејског заменика темишварске епархије, свештеника Владимира Марковића, који је раније на свештеничком збору био изабран као „викар“ (Иванов, 1978: 41–42), затим је потврђен као архијерејски заменик од стране епископа, администратора Висариона 1978. године, а наредне године и од новог администратора епископа Хризостома (Бугарски, 1995: 45). Епископ Хризостом никада није дошао у Темишвар и убрзо је на заседању Светог Архијерејског Сабора у мају 1980. године, предао дужност администрирања епархијама банатском и темишварском епископу шумадијском Сави (Бугарски, 2013: 81–101).

Старање Епископа Саве за свеукупни живот епархије темишварске (1980–1996)

Свети архијерејски Сабор СПЦ у Београду на седници од 19. маја 1980. године, под АСБр 42/зап.72, донео је одлуку којом је: *„За администратора епархије банатске и темишварске поставио Његово Преосвештенство Епископа шумадијског Г. Саву, са свим правима епархијског архијереја“*.⁵

Дана 29. маја 1980. године, на острву Патмосу, епископ Сава се сусрео са банатским, румунским митрополитом Николајем и са њим обавио подужи дипломатски разговор. У току разговора митрополит Николај је рекао: *„Нама је јако жао што је блаженопочивши епископ Висарион био љут на нас. Морам признати да је, донекле, био у праву, јер смо ми према њему били непажљиви. И ми бисмо желели да се односи између наших двеју Цркава унапреде. Постоји један проблем. Наиме, наша држава на део Ваше Цркве у Румунији гледа као на Викаријат у духу предратне одлуке Румунске народне скупштине, који је и данас на снази. Дешава се, да се наша мишљења разликују од мишљења наших државних органа. Мислим да би најбоље било, да се ова питања решавају на нивоу двојице наших Патријараха. Дешавало*

⁴ За сво време администрације у темишварској епархији, Епископ банатски Висарион је служио свега два пута: приликом малог освећења обновљене цркве светог Георгија у Темишвару-Фабрици на празник Светог Саве 27.01.1957. и у Саборној цркви 16. фебруара 1958. године.

⁵ АСПЕБ, бр.182/ 14. јун 1980.

се, да делегације Срба из Темишвара долазе код мене у вези са решавањем неких проблема у темишварској црквеној општини, али ја се нисам хтео мешати у ваше послове.“⁶ Епископ Сава је овом приликом као администратор банатске и темишварске епархије СПЦ позвао митрополита банатског Николаја да посети парохије у Српском Банату и да слободно у њима богослужи. Црквене општине румунске цркве у Југославији потпадале су под администрацију румунског патријарха. Из целог разговора епископ Сава је закључио: „... да Митрополит Николај није ништа могао да ми каже у вези са мојом жељом да богослужим у Темишварској епархији, кога треба да посетим од њихових државних органа по доласку у Темишвар, а још мање о доласку наших свештеничких кандидата у наше богословске школе“. О овом сусрету детаљно је известио Свети архијерејски Синод, дана 11. јула 1980. године из Вршца.

Првим актом, који је потписан од стране Епископа Саве као администратора темишварске епархије, он извештава архијерејског заменика у Темишвару да је одлуком Светог архијерејског Сабора СПЦ постављен за администратора епархија банатске и темишварске, и да се о предњој одлуци званично извести све Управе парохија, манастира и црквених општина и да се име епископа Саве убележи у храмовне диптихе живих и да се спомиње на свим богослужењима.⁷

Управу епархије темишварске (српског православног викаријата у Темишвару) у име Епископа Саве (како би најавио његов први долазак у Темишвар), у току месеца јула је посетио протојереј Душан Коларов, архијерејски заменик из Вршца. Епископ Сава је услед немогућности да посети темишварску епархију упутио Светом архијерејском Синоду акт: „с обзиром да смо добили утисак да је тамошња епархијска канцеларија немоћна да уприличи нашу посету, као и одседање у епископском двору, присиљени смо да умолимо Св. арх. синод, да на сходан начин издејствује одобрење да у епархији темишварској можемо повремено богослужити, не само у Темишвару, већ и у осталим парохијама. Слободни смо предложити да се умоле Његова Светост Патријарх румунски Г. Јустин и амбасадор Румуније у Београду како би се пронашло решење за наш долазак у Темишвар.“⁸

Прота Душан Коларов је 6. августа поново посетио проту Владимира Марковића, архијерејског заменика у Темишвару, који му је саопштио да је из Букурешта од стране државних власти, телефонским путем забрањена

⁶ АСПЕТ, бр. 2/1980.

⁷ АСПЕТ, бр. 1, од 1. јула 1980. године. Овим актом су поново после више деценија прекида, поново почети да се воде акти са насловом: Српски православни епископ епархије темишварске, као и деловодни протокол на српском језику.

⁸ АСПЕТ, бр. 5/ 11. јул 1980.

посета и служење у Темишвару епископу Сави,⁹ о чему је извештен Свети архијерејски Синод СПЦ у Београду.¹⁰

Државне власти Румуније ипак су касније дозволиле прву посету епископа Саве Темишвару. Он је у пратњи протојереја Душана Коларова и архијакона Саве (Андрића), 3. новембра 1980. године посетио епархију темишварску. Том приликом у епархијском двору сачекао га је викар Владимир Марковић са десетак свештеника, са којима је обавио трочасовни разговор о стању и ситуацији у темишварској епархији. Након посете Саборном храму и разговору са црквеним одбором и групом верника, епископ се са пратњом упутио на пријем код румунског банатског митрополита Николаја. Поред делегације епархије темишварске, пријему су присуствовали викарни епископ лугошки Тимотеј (Севић) и верски инспектор Темишварске жупаније Михаил Цепердел. Епископ Сава је у извештају Синоду у Београду написао: *„Пријем и ручак су протекли у врло срдечној атмосфери. Том приликом сам истакао да би желео да уз њихову помоћ решим следеће проблеме: 1. Школовање наших богослова из Румуније у српским богословским школама; 2. Повремено служење архијерејских литургија у Темишварској епархији; 3. Рукоположења и хиротесије и 4. Слање богослужбених књига и верске штампе нашем свештенству.*

На овом пријему митрополит Николај је изјавио да би *„најбоље било да се упути једна преставка румунском Патријарху Јустину, којим би се обухватила поменута питања и затражила сарадња Румунске цркве у решавању истих“*. После пријема код митрополита Николаја, епископ Сава се сусрео и са ондашњим југословенским конзулом у Темишвару Велимиром Баљ.¹¹

Епископ Сава је приликом преузимања администрације над темишварском епархијом на положају епархијског викара (архијерејског заменика) затекао проту Владимира Марковића. Архијерејских намесника од 1967. године није било. Од 51 парохије редовно су биле попуњене 44 са активним свештеницима, док су остале парохије опслуживали свештеници-администратори и свештеници запослени као чиновници при Епархији. Од 44 активна пароха, 20 је имало факултетску диплому, а 24 завршену богословију. На Богословском факултету у Сибињу студирала су три српска студента, а један ђак је био на школовању у румунској Богословији у Карансебешу. Свештеници су примали припадности од државе, а социјално и пензи-

⁹ На основу усмене изјаве проте Владимира Марковића и осталих епархијских службеника, сазнали смо да ондашња Управа Викаријата није смела да преузме никакве активности и контакте са странцима док за то не би добила одобрење државног секретаријата при надлежном министарству за односе са верским заједницама, које су тражене преко канцеларије жупанијског одсека инспектората за односе са верским заједницама.

¹⁰ АСПЕТ, бр. 11/ 16. август 1980.

¹¹ АСПЕТ, бр. 29/ 4. новембар 1980.

оно осигурање је било регулисано код Пензионог фонда Румунске православне цркве. Епархија је имала четири манастира: Базијаш, Бездин, Светог Георгија и Златицу који су се одржавали прилозима верника. Епархија је имала два монаха, од којих је један био на парохији, док је други због болести боравио ван манастира. У два манастира су живели парохијски свештеници са породицама, а у друга два није било никог.

На седници Светог архијерејског Синода одржаној дана 4. новембра 1980. године у Београду, узето је на знање да патријарх српски Герман умоли румунског патријарха Јустина и затражи помоћ у решавању проблема са државним властима у темишварској епархији.¹²

Епископ Сава је посетио Темишвар по други пут, када је први пут и служио 13. и 14. децембра исте (1980) године у Саборном храму у Темишвару, у којој литургији је узело учешће скоро целокупно свештенство Епархије темишварске. У току ове две литургије рукоположио је свршеног богослова Јоцу Живановића у чин ђакона и презвитера. Ово је било прво рукоположење у Темишвару од једног српског архијереја након 44. године.¹³

Епископ Сава је напokon успео да нађе заједнички језик са румунским властима. Дозвољено му је да повремено посећује епархију темишварску, рукополаже свештенике¹⁴ и обавља све епископалије, независно од тога што је установа пред румунским властима и даље функционисала као Викаријат (румунски: Vicariatul Ortodox Sârb din Timișoara) са нејасним статусом из 1951. године.

Следеће 1981. године, епископу Сави је од стране државних власти било дозвољено да два пута може да посети епархију темишварску. Прву посету је обавио у месецу августу, служећи литургије у Темишвару-Махали и у Старој Молдави где је осветио нови иконостас. Том приликом епископ је посетио и српске цркве у Мачевићу, Дивићу, Белобрешки, Српској Пожежени и Радимни. Дана 3. августа 1981. године, основао је парохију у Дети. О својој посети епархији, епископ Сава је известио Свети архијерејски Синод: „У свим местима сачекали су нас верници тако да су не само храмови били пуни већ и порте, а у Мачевићима и улица, која је била застрта теписима и српским платном. У свим овим местима била је кратка доскологија, поздрав пароха и одпоздрав Архијереја. Међу верницима је запажен велики број деце и омладине.“¹⁵

¹² АСПЕТ, бр. 32/ 5. децембар 1980.

¹³ АСПЕТ, бр. 35/ 22. децембар 1980.

¹⁴ За време своје шеснаестогодишње администрације темишварском епархијом Епископ Сава је рукоположио у ђаконски и свештенички чин 15 кандидата: Јоцу Живановића (1980), Славољуба Везелића (1981), Милана Јоргована, Душана Кључара, Живу Милована (1982), Васу Плестића, Мирослава Ђурковића (1984), Бранислава Станковића (1985), Огњана Плавшића, Благоја Чоботина (1986), Радослава Стојков (1989), Васу Лупуловића, Стојана Петровића (1990), Перу Илијевића (1992) и Раду Арсин (1994).

¹⁵ АСПЕТ, бр.6/82, Извештај Светом архијерејском Синоду за 1981. годину,

Том приликом епископ Сава је посетио румунског патријарха Јустина као и државну верску комисију у Букурешту, где је био срдечно примљен. Епископ се захвалио првенствено митрополиту банатском Николају што је посредовао код патријарха Јустина, али и код државних власти да се омогући пастирски рад српском епископу у темишварској епархији.

Поводом стогодишњице Богословског факултета у Букурешту, епископ Сава је био позван да узме учешће у тој прослави, приликом чега је по други пут посетио темишварску епархију у новембру 1981. године. Овом приликом је на основу Устава Српске православне цркве *„образовао Црквени суд Епархије темишварске, поставивши чланове Суда, секретара-референта и црквеносудског тужиоца из реда парохијских свештеника.“*¹⁶

Наредне 1982. године, Епископ Сава је осветио новообновљени и проширени храм Вазнесења Господњег у Мачевићу, дана 14. маја, а сутрадан је осветио обновљени храм Вазнесења Господњег у Доњој Љупкови. У току 1982. године, Епископ Сава је посетио неколико парохија и служио у: Мачевићу, Доњој Љупкови, Ченеју, Немету, (Иванов, 1982/1983: 21-27), Фелнаку (Поповић, 1982/1983: 27-28), манастиру Бездину (Стојковић, 1982/1983: 28-29), Великом Семпетру (Дињашанин, 1982/1983: 29-31). Посетио је и црквене општине у Старој Молдави, Мунари и Дети. Као администратор банатске епархије, основао је Фонд за помоћ Темишварској епархији. Фондом је руководио протојереј Маринко Ђуричин, свештеник из Вршца.¹⁷

Епископ Сава је 28. фебруара 1983. године посетио парохију у Српском Семартону где је служио архијерејску литургију. На литургији се после беседе парохијског свештеника, обратио и епископ верном народу, тумачећи заповести које нам је Спаситељ дао у еванђељу. Након литургије, Епископ се са пратњом упутио на сеоско гробље где је служио помен Круни, мајци Доситеја Обрадовића, као и свештеницима и учитељима који почивају на том гробљу (Бугарски, 1982/1983: 31–33).

У манастиру Базијашу, поводом манастирског сабора о празнику Преображења Господњег, епископ је служио (19. августа 1983) архијерејску литургију (Везелић, 1982/1983: 33–34). Наредних дана је служио у Дињашу (Качик, 1982/1983: 34–35) и Дети (Бугарски, 1982/1983: 35–36) и обишао још неколико парохија у соколовачком намесништву.

Доласком епископа Саве за администратора темишварске епархије, отпочела је и обнова спољашности и консолидација Српске саборне цркве у Темишвару. Свечано тзв. мало освећење извршио је са свештенством банатске и темишварске епархије дана 28. априла 1984. године. На литургији је учешће узело и Темишварско српско црквено певачко друштво под управом Јована Лацића. Том приликом епископ је одржао дивну беседу у којој је бираним речима похвалио темишварце који су сачували чврсту веру кроз векове (Петков, 1984: 23–24).

¹⁶ Исто.

¹⁷ АСПЕТ, Извештај Светом архијерејском Синоду за 1982. годину.

На Томину недељу, 29. априла 1984. године, епископ је посетио парохију Станчево у такозваној Банатској Црној Гори. Последња канонска посета овом месту од стране српског епископа је била давне 1926. године у доба епископа Георгија (Летића). На уласку у село, епископа је дирљивим речима поздравио игуман Василије (Миливојев). На архијерејској литургији, епископ се захвалио на лепом дочеку и похвалио парохијане који су дали свој новчани допринос за оправку и украшавање иконостаса, као и за увођење нове електричне инсталације у парохијској цркви (Миливојев, 1984: 24–26). Епископ Сава је 18. августа служио бденије у манастиру Базијашу, 25. новембра литургију у Саборном храму у Темишвару, 26. новембра у храму у Варјашу и 27. новембра у храму у Темишвару-Фабрика.

Приликом посете епархији темишварској у периоду од 15. до 18. новембра 1985. године, епископ Сава је посетио парохије и богослужио у: Нађфали (3. новембра 1985.) и Чанаду (4. новембра). У повратку из Чанада посетио је храм у Великом Семиклушу, где је последњи пут неки српски епископ извршио канонску посету давне 1927. године.

У 1986. години, епископ Сава је служио архијерејске литургије у Саборном храму у Темишвару: 30. маја, 11, 12, и 13. октобра. У извештају Светом архијерејском Синоду укратко је описао духовно стање Срба у темишварској епархији, као и финансијско и материјално стање српских манастира и храмова. Приликом сваке посете Румунији он је сакупљао и историјску грађу за своје научне радове које је често објављивао у црквеној штампи.

На дан Светог великомученика Димитрија, 8.11.1987. године, епископ је посетио парохију Дивић, најмању парохију у Клисурси и осветио нови храм. Том приликом он се бираним речима обратио верном народу у препуном храму (Паскуловић, 1987: 139–142).

У извештају Светом архијерејском Синоду епископ Сава је са више ставки (стање и статус епархије, тада актуелна забрана употребе српских назива места, материјално стање свештенства, парохије и манастири) известио Цркву о опште тешком стању Српске православне епархије темишварске. Посебан акценат је ставио на школовање свештеничких кандидата, којима већ три године уназад румунске власти нису дозвољавале одлазак у Југославију.¹⁸

Година 1989. за Румунију је била пресудна, народ је живео у јако тешкој ситуацији изазваној комунистичком диктатуром из Букурешта, а Срби и Српска православна епархија темишварска су делили тешку ситуацију са својим комшијама Румунима. У тој години, епископ Сава је четири пута посетио темишварску епархију вршећи своје редовне пастирске обавезе. Посетио је храмове у Кетфелу, Лесковици (два пута), Мачевићу, као и руинирани храм, без крова, манастира Кисић, и два пута манастир Светог Георгија на

¹⁸ Епископ шумадијски и администратор Епархије темишварске, Бр. 24/ 3. септембар 1988, у Крагујевцу.

Брзави. У свом извештају је написао: „У недељу 21. маја 1989. године, присуствовао сам вечерњој служби у селу Лесковици и проповедао. Приликом уласка у храм сав народ је грцао и ридао. Са лица народа овог села оцртавао се страх и несигурност јер нико не зна шта ће са њима сутра бити. У дужем разговору са народом, инсистирали су да их посетим и трећи пут ове године, о Светом Илију.“¹⁹ Те године, епархија темишварска је смрћу изгубила три активна свештеника.

Падом диктаторског комунистичког режима ондашњег председника Румуније Николаја Чаушескуа, чије је револуционарно свргавање започело у Темишвару крајем децембра 1989. године, румунско друштво прелази у демократски систем уређења као и у период свеобухватне економске, политичке и културне транзиције. Пад комунизма је отворио нову фазу у историји Румуније, па тако и у историји Срба у Румунији. Променом режима, поред осталих промена и рад на верском просвећивању је могао слободно да се размахне. Српском епископу није више ничим био ограничаван долазак у посету епархији. У школском систему Румуније, као изборни предмет је уведена и православна веронаука, која се предаје у основним и средњим школама.

Након политичких промена, Епископ Сава је одмах упознао нове државне власти са проблемима који су до тада често настајали око слања ђака и студената темишварске епархије на школовање у Југославију, што су нове државне власти одмах дозволиле.

До тада су Управе епархија шумадијске и банатске (својим наменским фондовима и прикупљањем новчаних средстава преко многих црквених општина и управа манастира) бринуле о школовању студаната и ђака који су се школовали у Београду, а касније су помагале и неке богатије црквене општине, као Панчево, Зрењанин, Кикинда и Вршац. После отварања граница, епископ Сава је наставио да шаље кандидате у Богословије, у Београду, Сремским Карловцима и Призрену и студенте на Богословски факултет у Београду. На молбу епископа Саве, школовање ђака су помагали, поред неколицине других српских епископа и појединци и многе државне институције из ондашње Југославије и иностранства.²⁰

Епископ Сава је поново посетио епархију темишварску 17. фебруара 1990. године. Том приликом је укинут назив *Викаријат*, и поново су успостављена три архијерејска намесништва: арадско, темишварско и соколовачко. Епископ је први пут после Другог светског рата заказао свештеничку исповест и братске састанке на којима је лично присуствовао. Приликом

¹⁹ АСПЕТ, бр. 25/ 6. јун 1989.

²⁰ Овоме у епархијској архиви сведочи и велики број извештаја Управа Богословског факултета и Богословија, признаница, уплатница, књиге добровољних прилога као и захвалнице које је за пружену помоћ Епископ Сава упућивао многим установама и појединцима из земље и иностранства.

посете граду Решици, 18. фебруара, основао је нову парохију у овом граду и у њој први пут богослужио. Ову новоосновану парохију је посетио и у Недељу Антипасхе.

Отварање граница између Румуније и Југославије за епископа Саву је значило много. Његов углед и поштовање у Матици Српској у Новом Саду доста су помогле да Југославија види културно-историјско благо Срба у Румунији. Тако је 17. маја 1991. године у Народном музеју у Београду под покровитељством Матице Српске из Новог Сада свечано отворена изложба под називом „Уметничко благо Срба у Румунији“. Изложба је у октобру под истим именом свечано отворена и у Галерији Матице српске у Новом Саду (трајала је до 27. октобра), а затим је 9. новембра отворена у Епископском двору у Темишвару.²¹ (Јовановић, Шелмић, Кусовац, 1991).

Српска адемија наука и уметности, 11. јула 1991. године, захвалила је епископу Сави што је узео учешће на округлом столу под називом „Друштвене науке о Србима у Румунији“, који је одржан у периоду од 26. до 27. априла 1991. године.²²

Епископ Сава је заједно са својим сарадницима у темишварској епархији, организовао прославу 150-е годишњице упокојења великог српског добротвора Саве Текелије (1761–1842) у недељу 4. октобра 1992. године. Он је служио архијерејску литургију у Текелијином храму светих апостола Петра и Павла у Араду, а касније парастос овом великом добротвору. Након тога, свечано је отривена спомен-плоча на родној кући Саве Текелије у Араду. Истог дана у свечаној сали Владичанског двора у Темишвару, у вечерњим часовима, одржана је свечана академија.²³

Последњи шематизам Православне српске епархије темишварске (*Костић, Слободан, Срби у румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*) штампан је за време Другог светског рата и науци је остао скоро незапажен. После више од пола века, податке из историје и живота епархије темишварске и уопште живота Срба у Румунији, сакупио је Стеван Бугарски из Темишвара, добар сарадник и пријатељ епископа Саве. Он је 1995. године објавио своје капитално дело „*Српско православље у Румунији*“, које је штамано са благословом епископа Саве. Књигу су објавили као издавачи, епархија темишварска, САНУ Београд и Прометеј из Новог Сада. Епископ Сава је написао предговор за ову књигу.

Патријарх румунски Теоктист се у току 1995. године обратио патријарху српском Павлу са дописом да је посредовао код Државног Секретаријата за верска питања у Румунији у вези нацрта новог закона о вероисповестима.²⁴

²¹ АСПЕТ, фонд: позивнице.

²² АСПЕТ бр. 2/ 11. јул 1991.

²³ АСПЕТ за 1992. годину.

²⁴ АСПЕТ, бр. 39/ 17. јун 1995.

О својој делатности и догађањима у току свих 16 години администрације темишварском епархијом, епископ Сава је писменим путем редовно извештавао Свети архијерејски Синод, што сведочи архивска грађа.²⁵

Свети архијерејски сабор СПЦ на својој седници од 11. маја 1996. године, разрешио је епископа Саву на његову личну молбу дужности администратора епархије темишварске. У име Светог архијерејског синода, епископу Сави се захвалио епископ нишки Иринеј (Гавриловић) на „*уложеном труду на дугогодишњем управљању Епархијом*“.²⁶

„У недељу 10. јуна 1996. године свештенство и верници епархије темишварске свечано су се и достојанствено опростили од епископа Саве који је шестнаест година био администратор темишварске епархије, залажући се за опстанак и јачање православне вере на просторима Румуније, за обнављање српских храмова и манастира, за обезбеђење свештеничког подмлатка, за очување и неговање српске традиције и верских обичаја, као и задужбинарском духу у српском народу у Румунији. Такође, окупљено свештенство и верни у препуном Саборном храму у Темишвару пожелели су добродошлицу новом администратору, епископу славонском Лукијану“ (Чоботин, 2000: 12–14).

Закључак

Када погледамо само временски период од шеснаест година (1980–1996) из живота епископа Саве Вуковића, који је провео као администратор Српске православне епархије темишварске у Румунији, ми видимо једног „Доброг пастира“, који је бринуо за поверено му стадо.

Администрација епископа Саве темишварском епархијом заиста је уписана златним словима у историји, не само ове епархије, него и читаве православне цркве. Његов долазак у Темишвар, румунске државне власти схватиле су као последњи трзај београдске патријаршије да покуша да сачува епархију темишварску. Долазак епископа Саве не само да је сачувао епархију темишварску, већ јој је удахнуо нови живот и вратио у колико толико нормално стање.

Рад овог великог архијереја протезао се на све гране црквеног живота Срба у Румунији. Првенствено је успео да код државних власти издејствује да се свештенички кандидати школују у Југославији. Иако је у томе било много потешкоћа и проблема, успео је да се већина данашњих свештеника епархије темишварске поноси тиме што су стекли богословско образовање у ондашњој Југославији. Дипломатским путем је успео да добије дозволу да богослужи у свим српским црквама темишварске епархије у којима није

²⁵ АСПЕТ, архивске кутије од 1980. до 1996. године.

²⁶ САС СПЦ, бр 1117/зап. 722; 6. јул 1996.

српски архијереј служио више деценија уназад. Поред богослужења, епископ Сава је обављао и рукоположења кандидата, чиме је успео да епархију обезбеди са свештеничким подмлатком.

Основао је три нове парохије, успео да обиђе сваку парохију у сва три архијерејска намесништва. У сваком месту је беседио и поучавао народ, који је чврсто држао своју веру.

Поред духовног живота, епископ Сава је у темишварској епархији успео да обнови и културни живот Срба у Румунији. У сарадњи са Српском академијом наука и уметности, као и Матицом Српском из Новог Сада, успео је да културно-историјско благо Срба у Румунији буде рестаурисано и угледа светлост дана на неколико изложби. Као врсни историчар Српске православне цркве написао је неколико студија и историјских радова и књига на теме које се тичу и историје епархије темишварске.

Окружен добрим сарадницима који су му помагали у тешким и судбоносним моментима, мислио је на све, од црквењака до архијерејског заменика. И поред бројних обавеза у епархији шумадијској и епархијама у којима је администрирао, увек је радо долазио у Румунију. Првих година по два, три пута годишње, колико су му дозвољавале државне власти, а после револуције много чешће.

О његовом животу и раду не остаје да сведочи само број и обим, већ и разноврсност деловања о чему нам лепо говори једна белешка др Данице Петровић, његовог верног пријатеља и сарадника, која каже да је он био: „ревностни богослужитељ, монах, архијереј, духовни отац, добротинитељ, стрпљиви пастир, учитељ, литургичар, појак, научник, дипломата и историчар, неуморни градитељ, изванредан организатор, нежан брат, рођак, ученик, пријатељ, колега и сарадник, заљубљеник у књиге и знања, домаћин старинског српског кова и човек отвореног духа“ (Петровић, 2001: 385–387).

Његова смрт је велики губитак, не само епархије шумадијске, епархије којима је администрирао, међу којима је свакако и епархија темишварска, већ и читаве Српске православне цркве.

Верујемо да су Спаситељеве речи упућене светом апостолу Петру: *Напасај јагањце моје... Чувај овце моје* (Јн. 21,15–17) биле и смисао живота и службе Епископа Саве. Настојао је свим својим бићем да дело Господње у свету не пропадне, него да напредује. Будио је у свим људима са којима је долазио у додир ону јеванђелску љубав и доброту која блажи душу, подиже човека и чини да овај живот и поред свих невоља, постаје узвишен, вредан и леп.

Лик епископа Саве ће вазда лебдети пред духовним очима многих који се њега сећају, не по некој дужности, већ из захвалности и љубави, као једне изузетне личности којом је Господ благословио Цркву наших дана.

Извори и скраћенице

АСПЕБ - Архив Српске православне епархије банатске- Вршац

АСПЕТ - Архив Српске православне епархије темишварске- Темишвар

САС СПЦ - Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве

Литература

Бугарски, 2012: С. Бугарски, *Азбучни и хронолошки прегледи уз књигу Сава, епископ шумадијски: Српски јерарси од деветог до двадесетог века*. Нови Сад: Прометеј.

Бугарски, 1982/1983: С. Бугарски, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Дета. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, 35-36.

Бугарски, 1982/1983: С. Бугарски, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Српски Семартон. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 31-33.

Бугарски, 2013: С. Бугарски. Правни положај православне српске епархије темишварске. *Банатски алманах*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 81-101.

Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*. Темишвар: Епархија темишварска- Београд: САНУ-Нови Сад: Прометеј.

Везелић, 1982/1983: В. Везелић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама- манастир Базиджаш, *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 33-34.

Дињашанин, 1982/1983: П. Дињашанин, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Велики Семпетар. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 29-31.

Иванов, 1982/1983: Љ. Иванов, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 21-27.

Иванов, 1978: Љ. Иванов, Нови викар протонамесник Владимир Марковић. *Билтен Српског православног викаријата у Темишвару*, бр. 1- 4/ 1978, Темишвар, 41-42.

Јанковић, 2004: М. Јанковић, *Епископ др Сава- На путевима Шумадије*. Крагујевац: Каленић: Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске.

Јовановић, М., Шелмић, Л., Кусовац, Н. (1991). *Каталог: Уметничко благо Срба у Румунији*. Београд-Нови Сад: Народни музеј - Београд- Галерија Матице

Српске - Нови Сад.

- Јованчевић, 2001: Н. Јованчевић, Биографија и библиографија др Саве, епископа шумадијског. *Споменица епископу шумадијском Сави (Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*, Нови Сад: Будућност, 9–29.
- Јованчевић, 2011: Н. Јованчевић, Изворници радова Епископа Саве Вуковића. *Епископ Сава Вуковић - Изабрани богословско-историјски радови*, Каленић: Крагујевац, 643–649.
- Качик, 1982/1983: М. Качик, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Дињаш, *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 34–35.
- Миливојевић, 1984: В. Миливојевић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Станчево. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 49-50, Темишвар, 24–26.
- Милошевић, 2011: Н. Милошевић, У духу и истини. *Епископ шумадијски Сава као литургичар*. Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 72–78.
- Паскуловић, 1987: В. Паскуловић, Освећење храма у Дивићу. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 63-64, Темишвар, 139–142.
- Петков, 1984: Д. Петков, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама: Темишвар-Град. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 49-50, Темишвар, 23–24.
- Петровић, 2001: Д. Петровић, [Поговор] у: *Споменица епископу шумадијском Сави (Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*, Нови Сад: Будућност, 385–387.
- Поповић, 1982/1983: С. Поповић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Фенлак. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 27–28.
- Пузовић, 2014: П. Пузовић, Сава епископ Шумадијски. *Прилози за историју СПЦ, део 4*, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 109–112.
- Стојковић, 1982/1983: Р. Стојковић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-манастир Бездин. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 28–29.
- Чоботин, 2000: Б. Чоботин, Владика Лукијан (Пантелић) нови епископ администратор епархије темишварске. *Гласник-црквени часопис православне српске епархије темишварске, 1992-1998*, Темишвар, 12–14.

Ivan (hegumen Justin) Stojanović

BISHOP OF ŠUMADIJA DR. SAVA (VUKOVIĆ) AS ADMINISTRATOR OF THE SERBIAN ORTHODOX DIOCESE OF TIMIȘOARA (1980-1996)

Summary

Bishop of Šumadija dr. Sava Vuković (*1930†2001) is considered one of the most prominent bishops of our Serbian Orthodox Church. He has marked his era as a respected hierarchy, a church historian, a literate, a liturgist, as well as an excellent organizer of the church life in the dioceses that were assigned to his lead and care. In the currently available literature on his life and activity there are less details about his work in the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, where he acted as bishop-administrator for sixteen full years. This fact inspired us to perform a research on this period of this historical and important Diocese's existence and on dr. Sava's work in it. The complex and irregular status of the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, which lasted from 1919 until the fall of the communist regime in 1989, left a painful mark and a lot of consequences on the life of the Serbian Church in Romania. Being an able diplomat, bishop dr. Sava managed, in those conditions, to properly organize the functioning of the Diocese and set up serious foundations for the upcoming generations. The activity of bishop dr. Sava as administrator of the Diocese of Timișoara between 1980 and 1996 was fruitful on all fields.

Key words: Bishop dr. Sava Vuković, Diocese of Timișoara, Romania, political conditions, church life.

ДИЈАЛЕКАТСКЕ ЦРТЕ *КАЗИВАЊА* *О НЕЧАСТВИМ СИЛАМА*

„Казивања о нечастивим силама” је збирка прича о необичним феноменима као што су вампири, ђаволи, караконцуле и сл. Збирка садржи 152 кратка демонолошка предања које је сакупио и објавио проф. др Радослав Раденковић. Ове приче потичу из 31 села са подручја неколико српских дијалеката: призренско-јужноморавског, сврљишко-заплањског, тимочко-лужничког, косовско-ресавског и прелазних говора према (и)јекавским. Језик ових прича је народни, дакле, дијалекатски обележен. У овом раду дата је дијалектолошка анализа текстова праћена ареалним тумачењима порекла прича.

Кључне речи: српски језик, дијалекат, књижевност на дијалекту.

1. Увод

Казивања о нечастивим силама наслов је збирке прича које је објавио покојни Радослав Раденковић, редовни професор Филозофског факултета. Професор Раденковић се бавио народном књижевношћу, а као резултат једног дела истраживања у овој области, како самосталног, тако и у сарадњи са студентима, настала је збирка прича прикупљаних у народу са ширег подручја Србије, а највећим делом са југоистока. Ова књига садржи 152 кратке приче из 31 села. Иако је ова збирка пре свега етнографски документ, дијалектолошка анализа ће показати како она може бити и добар дијалектолошки извор, што се могло досад видети и у другим књижевним делима ствараним на дијалекту.³

Приликом дефинисања појма о књижевној врсти којој припадају овак-

¹ tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

² Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01), Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

³ Тако је Асим Пецо показао како је Стеван Сремац био не само велики књижевник већ и вредан дијалектолог (Пецо, 1995). Наравно, бројни су аутори који су се такође бавили анализом књижевног текста писаног на дијалекту: Јордана Марковић, Радивоје Младеновић, Софија Милорадовић, Радмила Жугић, Радоје Симић, Драгана Радовановић, Голуб Јашовић, Видан Николић, Александар Милановић, Милка Николић, Јелена Јовановић Симић, Јаворка Маринковић, Драгана Томић и др.

ве усмене творевине, познаваоци народног стваралаштва нису имали лак посао. Доминантни термин који се користи у литератури јесте *демонолошко предање* (Милошевић-Ђорђевић, 1978: 235). Вук Караџић је овај усмени облик сврстао у књигу *Живот и обичаји народа српскога*, где се разликују три групе предања: „вјеровање ствари којијех нема”, „постање гдјекојијех ствари” и „јунаци и коњи њихови” (Караџић, 1987: 14–15). Према тзв. европској класификацији, прва група, „вјеровање у ствари којијех нема”, могла би се назвати *митолошка и демонолошка предања* (Стули, 1975: 121).⁴

Полазећи од става Б. Сикимић (2002), на примеру дела Стевана Сремца, и С. Милорадовић (2008), на примеру *Петријиног венца* Драгослава Михаиловића, да нека књижевна дела писана на дијалекту могу послужити и као етнографски извор, фолклорно сведочанство једног краја презентовано на народски начин, изворним народним говором, из угла дијалектолога могло би се кренути са ставом да један етнографски извор може послужити као материјал за дијалектолошка истраживања. У том смислу појам *етнодијалекатски текст* (Сикимић, 2002: 30) у потпуности испуњава обе своје функције. Иако су ове „приче о нечаствим силама” примарно сведочанстава о народним веровањима, оне су донеле бројна дијалекатска обележја крајева у којима су записане. Дакле, у овом раду ће се, пратећи интересанте приповести о чудним појавама и догађајима, издвајати језички елементи којима се показује дијалекатска особеност испричаног.

Циљ овог рада јесте утврђивање дијалекатских црта у појединачним казивањима. С обзиром на то да приче потичу из различитих крајева, најпре би требало размотрити ареално порекло забележених прича. Из тог угла, ситуација изгледа овако:

- По једна прича записана је у следећим селима: Мерцелат, Давидовац (код Сврљига), Жапско (код Врања), Чагровац, Ново Село (код Беле Паланке), Лалинац, Грбавче, Клисура, Галибабинац, Кална, Околиште;
- По две приче записане су у селима: Копажкошара, Чокот (код Ниша), Извор;
- По три приче записане су у местима: Ниш, Кравље, Малошиште;
- Четири приче записане су у селу Орљану;
- Пет прича долази из Булатовца (код Прокупља);
- По шест прича је из Прве Кутине и Гулијана;
- Седам прича је из Зубетинца;
- По осам прича је записано у селима Плужина и Каре;
- По десет прича је из Витановца (код Краљева) и Бежишта;
- Једанаест прича је записано у Поточићу (код Прокупља);
- Тринаест прича је из Орешца;

⁴ Дугујем захвалност проф. др Данијели Поповић Николић која ми је дала корисне смернице и савете у терминолошком прецизирању.

– Деветнаест прича је записано у Речици (код Житорађе).

Највећи број места и прича које потичу одатле испричане су на неком од дијалеката призренско-тимочке дијалекатске области. Пре самих детаљнијих анализа могло би се претпоставити да су казивања из 11 места са подручја СЗ дијалекта, приче из 9 села су на ПЈ дијалекту, а из 4 села су казивања са терена на ТЛ дијалекта. Са КР подручја или подручја које је дијалекатски прелазно према ПЈ долазе приче из 4 села. Са подручја које је дијалекатски прелазно према ХК испричане су приче из два села.

Да ли су ове претпоставке тачне најбоље могу потврдити дијалекатске одлике самих прича које потичу из поменутих села. Битније дијалекатске црте показује о ком дијалекту или дијалекатском типу се ради, те ће се у том правцу вршити дијалектолошка анализа текстова из ове збирке народних прича. Међутим, показало се да се у једном казивању нађу одлике два различита дијалекта, што може указивати на две могућности: да је казивач досељеник са подручја неког другог дијалекта или да се ради о месту које је на граници два дијалекта.⁵

2. Дијалекатска обележја предања са подручја призренско-тимочких говора

2.1. *Општа призренско-тимочка обележја.*

У низу усмених приповедања које потичу од казивача пореклом из неког од села призренско-тимочке дијалекатске области могу се препознати опште одлике ових говора. За анализу је одабрано 55 прича записаних у местима из овог краја. Опште карактеристике ПТ говора препознају се у следећим примерима груписаним према дијалектолошким категоријама специфичним за ову област.

2.1.1. *Полугласник* је у текстовима ретко бележен на посебан начин. Најчешће се среће вокал *a* на месту очекиваног полугласника. Тамо где је

⁵ Анализа се ослања на следећу дијалектолошку литературу: Ивић, 1985, Ивић, 2009, Окука, 2017. У неким случајевима дат је осврт на садржаје у појединим монографијама које описују говоре са ширег подручја одакле потичу предања: Богдановић 1979, Богдановић 1987, Ћирић 1983, Ћирић 1999, Марковић 2000, Милосављевић 2009, Вукадиновић 1996, као и на дијалекатске речнике: Митровић 1984, Златановић 1998, Жућић 2005, Динић 2008, Стојановић 2010. Неке монографије управо се односе на контакт два дијалекта. Тако Богдановић (1979) пореди СЗ и ТЛ тип (Богдановић 1979). Монографија Станислава Станковића (2008) самим својим насловом (*Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*) указује на односе и диференцирање сва три призренско-тимочка дијалекта на једном малом подручју. Марина Јуришић (2009) је описала говор Горње Пчиње у коме се уочавају две зоне, једна блиска јужноморавском типу, а друга лужничком, које су се развиле на крајњем југу, где је и био могућ додир ова два дијалекта.

посебно означен, користи се апостроф или нема никаквог посебног знака за овај глас иако је очигледно да се ради о полугласнику.

он је *т'г* имал (10)⁶; *зачс* се напраји гомилка (18), па га *рчну* (18).

2.1.2. *Екавска замена јата* у одричном облику глагола *јесам* забележена је у следећим примерима:

несам могао (8), још *несам* ноћувао (26), *несам* видела (113), више *не-сам* ишла (25);

неси знала (2), *неси* упамтија (11), *неси* туј (21); *неје* пушка пуцала (1), *неје* знаја (6), он тој *неје* знаја (6), док га *неје* обалила (6), *неје* му се спало (10), тој *неје* без ништа (10), *неје* била много стара (14), *неје* могла да израсте (17), ал му *неје* могла ништа (20), *неје* ошашавила (22), *неје* лажа (122), *неје* се одма сетила (124), *неје* смел да га отвори (138); да се *несу* одвезале (5), деца *несу* имали (6), *несу* косили (17), *несу* ништа (17), дом *неје* ни доодил (17), али га *несу* пробадали (19), *несу* таг имали трактори (24), затој *несу* смели (115), више *несу* стањували (148) итд.

2.1.3. *Финално л* чува се у свим призренско-тимочким говорима код именица, придева и прилога сем у радном глаголском придеву мушког рода једине, где се у призренско-јужноморавском налази *-(j)a*.

петал се огласи (111); коњ *бел* (122), он *гол* од мајку (113), *цел* дан (15), *цел* ноћ (124); *одоздол* зафрљачи (7), *окол* воденицу (21) итд.

2.1.4. *Сугласник х* се најчешће губи, али има и примера супституције другим сугласником. Овакво стање потврђују и примери из ових прича.

оћеш и куде *оћеш* (9), како *оћу* (24), *оће* да гу возим (125), *оће* да гу возим (125); *заладило* (8), како *питије* (8), *заманул* сас бритву (9), почне да *преоди* (15), почне да *преоди* (15), дом *неје* ни *доодил* (17), *саранили* га (19), *проодили* кроз Стублину (115), *доодил* вампир (138), тија домаћини *нетејали*⁷ (140), *доодил* вампир (138); *диго* се једанпут (14), ја се *ослободи* (14), ја *ману* очи (14), кад се ја *уплаши* (14) и сл. по *мејане* (9) и сл.

2.1.5. *Сугласничка група -ст* у финалној позицији се упрошћава у *-с* и такви примери нашли су се у испитиваној грађи:

да покрије *крс* (7), *крс* да ти не виде (12), не виде *крс* (25), да ни не види *крс* (122) и сл.

2.1.6. *Африкатизација* је забележена у примерима:

ударише *пцета* (10), *пцета* навалише (10), ока и *пцује* (14) и сл.

⁶ Број у загради представља редни број казивања под којим се оно налази у самој збирци. Редослед примера дат је према редном броју приче.

⁷ Облици су пренети онако како су записани у збирци.

2.1.7. *Заменички облици и енклитике* препознати су у:
да *ни* не види крс (122), да *ви* кажем (9), *ћу ви* дадем (21), пред *њи* (9),
њојан син (139) и сл.

2.1.8. Употреба повратне заменице *си* јавља се у:
само *си* ме бог спасил (14), пошал *си* дом (16), ама сам *си* редовно пре-
кађувао врата (26), он *си* знао (140) и сл.

2.1.9. *Партикуле* су бројне како у показним заменицама, тако у при-
лозима:

кој знаје кво је мислеја (12), *кој* ти знаје (14), *кој* знаје који је (140); *овој* *ћу*
испричам (13), *овој* се истински десило (15), *овија* бре Донинци (6); на *туј*
страну (2), баш *туј* јесен умреја (7), *тај* баба (8), *туј* ноћ (14), *тој* е змеј (2),
тој нема (5), на *тој* место (8), саг *тој* нема (9), *тој* се знаје (11), *тој* прокле-
тија (18), какво је *тој* (24), не траја *тој* много (26), *тија* људи (9), *тија* до-
маћини нетејали (140), *теј* осење (9), *теј* руке (19); *онај* жена (14), *онуј* другу
(2), *онеј* искре (18), нема *никој* по сокак (25);
седе *туј* (21), *туј* куде реку (24), *туј* умрела нека жена (121), *туј* имала срећу
(124), *такој* (4), ја *такој* (8), *такој* бива (8), ете *затој* (1) и сл.

2.1.10. *Аналитичка деклинација* уочава се у бројним примерима:
од стоку чували (6), *дрво испод кубе* (7), *из кубе* (7), кад се вртал *из*
воденицу (9), *до Цареву бару* (9), *врћали од пазар* (12), *до Коритарски*
поток (13), *испало из кола* (13), он рипнуо *из черге* (15), дошли *до реку*
(15), главу *од коња* (21), *куде сливјанске појате* (22), *из Гојмановци*
смо пошли (23), *код Ветрило* се мени принуђило (23), *до Габровачку*
реку (24), *туј куде реку* (24), *од косидбу* (25), кад смо ишле *од Општину*
(114), она је *от Мајмунци* (114);

рекла *на брата* (140); на *њега* па причал (21),
татко води *волови* (24);

ама се помешал *сас кишу* (7), *сас зуби* (8), заманул *сас бритву* (9), *сас*
оструику (10), *сас сено* (11), *сас комишју* (15), *сас Немци* и *сас Бугари*
(15), *са своје очи* (18), *сас стоку* (18), *с једну руку* (19), *сас торбиче*
(21), *сас жеишку ракију* (21), *сас купус* (24), *сас глогов колац* (138);
гледамо *по обор* (5), живели у *воденицу* (6), оно зачури *по собу* (7),
пасем овце *по рудину* (8), *по градину* (14), на *Божинову појату* почели
да поју (15), седели на *вреће* (21), *по врбац* (21), седим на *кола* (22),
нема *никој по сокак* (25), нешто перу у *корубу* (25), кад бил баш на
окуку (123) итд.

2.1.11. *Вокатив* на -е код именица ж. р. на -ка забележен је код антро-
понима *Милка*: *Милке*, ооо, мори, *Милке* (124).

2.1.12. *Аналитичка компарација* препознаје се у:
најчисту (4), *пођавол* од вас (5), *појако* да лају (10), једну *поголеу* и
једну *помалу тестију* (25), ама све *послабо*, *послабо* (26), па све *појако*

(26), имал *помладу* сестру (140) и сл.

2.1.13. *Футур I* исказан конструкцијом *енклитика + (да) + презент* забележен је у следећим случајевима:

ће сврнемо (2) *овој ћу испричам* (13), *ће појде* (13), *све ћу испричам* (14), *ће направиш* нешто (14), *спремија ће диде* (20), *ћу ви дадем* (21), *ће идемо* на свадбу (23), *кво ће работи* (124), *па ћу поминем* (125), *ће дидемо* (152) итд.

2.1.14. *Употреба аориста и имперфекта* се потврђује примерима: *диго* се једанпут (14), *ја се ослободи* (14), *ја ману очи* (14), *кад се ја уплаши* (14), *почеше сабирају* (18), *падо* и *потроши* обе тестије (25), *не траја* тој много (26), *бео* некако забави се (125), *чим паднеше први мрак* (126) и сл.

2.1.15. Глаголи на *-ујем* имају аналошко *-у-* у инфинитивној основи као што је у облицима:

питували ји сватови (9), *вода за навођување* (14), *па ме питује* (14), *кога да питујеш* (18), *ама сам си редовно прекађувао* врата (26), *кад смо га закопували* (132) и сл.

2.1.16. Проширени глаголски облици срећу се у примерима: *тој се знаје* (11), *кој знаје* кво је мислеја (12), *кој ти знаје* (14) и сл.

2.1.17. Грађење учесталих глагола као у потврдама: *провејује* снег (7), *само жуतेје* (18).

2.1.18. Специфично грађење глаголских облика видно је у облицима: *немој да дизаиш* реп (26), *почела да бега* (141).

2.1.19. Творбу деминутивних облика уз помоћ суфикса *-че* показују примери:

да продадемо кравче (12), *загрнуо гуњче* (17), *по једно каменче* (21), *по једно кондирче* (21).

2.1.20. *Удвајање објекта* потврђено је мањим бројем примера: *Дима га нема* (16), *нема гу девојка* (125).

2.1.21. Трагове старе синтетичке деклинације у дативу именица и заменица женског рода или у неким прилозима потврђени су облицима:

па вели баба Наси (7), *кад какво се њему десило* (9), *мислеја да је некеме испало* (13), *кад било јутром* (17), *било ноћум* (19), *седели туј ноћум* (21), *пошало да ради ноћу* (123), *вечером* иде на воду (139), *ноћум расфрљило* (150) и сл.

У списку диференцијалних особина три типа власитиначког говора Станковић наводи и дативски облик са екавским рефлексом у наставку (*сестре*) с разликом да се овакви облици срећу у ЗГ и ЛГ, док се у ЈГ налази

само аналитичка форма (*на сестру*) (Станковић, 2008: 79). Постојећа грађа из збирке предања није дала повода за овакво упоређивање.

2.1.22. *Лексика* која је карактеристична за дијалекте призренско-тимочког подручја већ је потврђена бројним дијалекатским речницима (Митровић 1984, Златановић 1998, Жугић 2005, Динић 2008, Стојановић 2010 и др.), а у предањима која су анализирана налазе се бројни примери:

како укопан (2), *куде* је се денула (4), там *куде* бунар (7), *куде* мене (8), *саг* ћу ја (9), *куде* ми живимо (9), *саг* тој нема (9), *како* ветар (10), у овој *добо* (11), *малецко кутре* (12), *мава* реп (12), *ич* нема (14), *ока* и пцује (14), *топрв таг* видел (15), *голема* навалица (16), *мука* га *накарала* (16), *укачила* се на кола (16), *големо оро* (17), игра *оро* (17), *големо како* гувно (17), оно *лази* (18), и *умоча* га (18), *улезне* у *тестију* (18), да *умоча*, да *угалати* (18), да *кладе огањ* (19), *куде* уши (20) *гоца* људи (21), *наклали огањ* (21), *улегла* девојка (21), *сас жешку* ракију (21), *куче* се згрчило (21), *куде* сливјанске појате (22), код Ветрило се мени *принуждило* (23), не могу му разбијем *спање* (24), *какво* је тој (24), туј *куде* реку (24), *куде* једног човека (24), да *прокарамо* кола (24), *гоца* време (25), нема никој по *сокак* (25), *море* погледа (25), нешто перу у *корубу* (25), *зуби како* палци (25), падо и потроши обе *тестије* (25), немој да *работиш* (25), *кво* ће *работи* (124), *врташем* се ја (125), моје *гуњче* (125), па *ћу поминем* (125), оно *запоја* петле (125), *куде* је (125), *куче* *суботњак* (126), кад сам ја била *малечка* (126), *куде* њојан гроб (126), *умеје сас* њега (137), *малко* понатам (139) и сл.

2.2. *Обележја која се примарно могу приписати призренско-јужноморавском дијалекту* препознају се у следећим примерима.

2.2.1. Најбројнији су примери радног глаголског придева мушког рода јединине на *-(j)a*:

отишаја у шталу (5), *искочија* из шталу (5), застануја (5), татко се *таг сетија* (5), он тој неје *знаја* (6), *узеја* клас (6), он се *чапљискаја* (6), неје *знаја* какво праји (6), мој брат је *бија* суботар (7), он је све *могаја* (7), па *видеја* и тога (7), баш туј јесен *умреја* (7), одокле је *дошаја* (7), оно се тај Милун *бија увампирија* (7), и до сад си *радија* (11), неси *доодија* (11), неси *упамтија* (11), деда одназад *заспаја* (12), татко је *водија* краве (12), деда се *возија* (12), а он *узеја* капу (12), *окренуја* наопако (12), деда се *спремија* (13), *водија* волови (13), он први *видеја* (13), *познаја* (13), његов брат *потрчаја* (13), *мислеја* да је некоме испало (13), деда га *уватија* (13), *спремија* ће диде (20), *ишаја* пешке (20), неје ништа *имаја* (20), кад *дошаја* (20), он се *уплашија* (20), *искривија* капу (20), и такој *ишаја* (20), такој се *спасија* (20), кад ми је татко *бија* жив (24), деда се *успаја* (24), овај га *познаја* (24), *рекаја* он (24), *скрија* се (136) он се *скинаја* (136), он ву *рекја* (136), он *доија* (136), некој што се по-

вампирија (137), *ишаја* мој деда (148), кад *дошаја* (148), *викаја* деда по њи (148), деда *знаја* (148), него се *врнуја* (148), он *повикаја* (148), како *изговорија* (148), кад *улегаја* (149) итд.

2.2.2. У нешто мањем броју потврђена су друге карактеристичне одлике ПЈ дијалекта као што је рефлекс *лу* вокалног *л*, заменица *њума*, суфикс *-ики* за грађење множине именица средњег рода, презент 3. л. мн. на *-в*, лексема *татко*.

слунце климнуло (8);

до *њума* (7), сас краци на *њума* (124);

кад гу *видев* (12), *морав* сви да *једев* (136), *причав* људи (137);

очи како *соларчики* (124), *кучики* почну да ржу (126);

татко се таг *сетија* (5), *татко* је водија краве (12), мој *татко* (20), *татко* ништа (22), *татко* отрча (24).

У Бучуму и Белом Потоку налазе се облици презента 3. л. мн. углавном на *-у*, али и на *-е* (Богдановић, 1979: 79). Говор Алексиначког Поморавља има форме на *-в*, али и на *-у* (Богдановић 1987: 184). Заплањски говор је обележен „шаренилом облика” (Марковић 2000: 165) и јављају се наставци *-е*, *-у* (са честим уопштавањима овог наставка) и *-в*, при чему се последњи наставак везује за зону II, која представља мешавину СЗ и ПЈ (Марковић 165). Станковић налази да код сва три типа говора власотиначког краја нема разлике у облицима презента 3. л. множине, те се тако и у ЈГ не среће презент на *-в* (Станковић, 2008:72). У говору Црне Траве и Власине доминирају наставци на *-у* (Вукадиновић 1996: 206–207). За разлику од овог, у пчињском говору у обема зонама (чак и оној источној) употребљава се презент јужноморавске форме на *-в* (Јуришић 2009: 203–204).

2.2.3. Један пример показује најјужнију карактеристику призренско-јужноморавских говора где у глаголским облицима долази до *нж* > *на*:

он се *скинаја* (136).

2.3. *Сврљишко-заплањска и тимочко-лужничка обележја.*

С обзиром на то да се ради о дијалектима који, поред разликовних, имају и заједничке одлике, овде ће бити издвојени примери које бисмо могли, ако их узимамо у обзир потпуно изоловано од осталог контекста, приписати било ком од ова два дијалекта.

2.3.1. Нејотовани лабијали у збирним именицама везују се пре свега за СЗ и ТЛ говоре, мада се понегде могу чути и у неким ПЈ.

у шупља *дреја* (1), везувале смо *снопје* (2), до *гробје* (12), иза *гробје* (12), однесу на *гробје* (126).

Исту ситуацију налазимо у говорима Бучума и Белог Потока (Богдановић, 1979: 39), Заплања (Марковић, 2000: 85), Црне Траве и Власине (Вукадиновић, 1996: 111–112), као и у говору Пчиње (Јуришић 2009: 99).

2.3.2. Најбројније потврде односе се на употребу финалног *л* у радном глаголском придеву мушког рода јединине:

неје *смел* да пројде (1), *пошал* дом (1), *омркал* у воденицу (1), *јашал* коња (1), коњ *почел* да ржи (1), *помислел* (1), *слегал* од кљусе (1), *узел* јаренце (1), *почел* да га милује (1), Милан се *убездерио* (1), *врљио* јаре (1), *обол* коња (1), *утекао* у Преконогу (1), *ставнио* у воденицу (1), *морал* да си иде (1), *замолио* воденичара (1), коњ *стануо* (1), све се *ушвикао* (1), коњ се *опрајио* (1), *донео* човека (1), који је *био* заман (2), *био* на границу (3), там је *служио* (3), бог јој *дао* добро (3), неје *карао* да појде (4), муж се *дигао* (4), туј ју *увањуо* (4), ама се *помешао* сас кишу (7), деда Стојан *причао* (9), кад се *вртао* из воденицу (9), *замануо* сас бритву (9), мен *причао* мој деда Драга (10), он је т'г *имао* (10), ја сам баш *поодио* (10), *седео* он увечер (10), *грејао* се (10), *био* сам ји *стурио* (10), Жутов *дошао* (10), а тенац се *завукао* (10), само си ме бог *спасио* (14), *договорио* се (15), он *легао* и *заспао* (15), *излегао* на лесу (15), *грабнуо* срп (15), па *пошал* (15), како је *спал* (15), *окнуо* низ сокак (15), *трчао* (15), неје *могао* да ји стигне (15), *дошао* на сред (15), оно се брв *почел* љуља (15), Сима падао у реку (15), све се *окупао* и *укаљао* (15), *врнуо* се дом (15), не *могао* одмори (15), овој ми је *причао* (16), како е *причао* (16), он *потерао* мливо (16), кад *стигао* там (16), *морал* да чека (16), *пропуштио* жито (16), *пошал* си дом (16), па се *сетио* (16), *умотао* се (16), он *ћутао* (16), *спашакао* се у врећу (16), таг *сврљио* покравец (16), *погледао* у вола (16), *увањуо* волови (16), он *чувао* овце (17), там *спал* (17), дом неје ни *доодио* (17), и *чуо* (17), *послушао* боље (17), *чудио* се (17), *загрнуо* гуњче (17), *узео* тољагу па *пошал* (17), *прегазио* реку (17), *гледао* тој чудо (17), *подигао* овце (17), па *окнуо* (19), *турал* дрва (19), на њега па *причао* (21), Стеван *окнуо* (21), башта је *водио* краве (22), *ушиљио* шубару (22), једанпут *окнуо* (24), па га *питао* (24), *зачудио* се (24), што сам ја *доживео* (26), и такој *зајебавео* људи (111), *био* *утенчио* (111), там се *растурио* (113), *накачио* дреје (113), *био* на стражу (113), он се *просвестио* (113), док *пројду* (115), како је све *патио* (116), он *омркао* (117), кад се *вртао* (117), више неје *смел* (117), *прејде* им мачка пут (118), *почел* да га *мами* (119), онак *савио* рози (121), там *тропао* (121), *загрмео* коњ бел (122), па *растришио* гриву (122), па *прогрмео* (122), *пошал* да ради ноћу (123), кад *био* баш на окуку (123), деда *развртио* лампу (123), *пошал* Тика (123), *отишао* на гробје (133), *наклао* огањ (138), *легао* да спије (138), *трало* коњи (139), *настајио* пут (140), *пожурио* коња (140), *ишио*, *ишио*, *ишио* и *чуо* (143), *радео* он тако (144), он само *нестао* (144), чича *имао* девет деца (152), кад се *врнуо*, *погледао* (152), човек *отишао* за леб (152) итд.

Финално *л* је једна од веома важних црта која дели говор Запаља на две зоне: у првој се у радном глаголском придеву *м. р. јд.* оно чува, а у другој

се може заменити са *-(j)a* (Марковић 2000: 81–82). Станковић наводи ову фонетску одлику као диференцијалност између испитиваних ЛГ и ЗГ, на једној страни, и ЈГ, на другој (Станковић 2008: 78 и карта 8). У пчињском говору на целом простору је у употреби *-ja* у радном глаголомском придеву и нема ниједне потврде за *-л* у овој категорији (Јуришић 2009: 97).

2.3.3. Бројни су примери облика у којима није извршено специјално јотоване што је општа одлика СЗ и ТЛ говора.

дојдомо до раките (2), после си *дојде* (3), *дојде* свења (7), *пројде* и тој чудо (7), *појдо* там (8), да *пројде* тај (9), *појдо* да узнем кандило (10), *ће појде* (13), и ја *појдем* (23), *појдомо* још малко (24), не мож да *пројдемо* (24), чекамо свекра да *дојде* (25), оно ми *дојде* свења (25), не мож да се *најдеш* (25), *дојде* један ован до врата (121), кад *пројде* (122), кад се вампир *најде* на муку (138), како *појду* (152) итд.

Овај фонетски дијалектизам налази се и код Станковића као значајна разлика између ЛГ и ЗГ према ЈГ у власотиначком крају (Станковић, 2008: 78 и карта 11). Подељеност на источни и западни део пчињског говора јасна је и према употреби нејотоване или јотоване групе *јд* (Јуришић 2009: 100).

2.3.4. Неки облици заменичких енклитика који се употребљавају на подручју СЗ и ТЛ говора веома ретко се могу чути или их уопште нема у ПЈ крајевима. Употреба појединих заменичких облика може представљати основ за диференцијацију суседних говора који се налазе на прелазу два дијалекта. Тако Тања Милосављевић налази да облици заменица 3. л. јд. ж. р. „представљају једну од главних дивергентних црта у говорима ова два села [Горњи Присјан и Доњи Присјан]” (Милосављевић 2009: 478), те на основу присуства енклитика *ју* и *у* у Горњем Присјану и *ју*, *у* и *гу* у Доњем Присјану, закључује да се у првом случају ради о лужничком говорном типу, а у другом о запањском (Милосављевић, 2009: 478–479). Исто важи за плуралске заменичке облике. У запањском типу (Доњи Присјан) користи се *ги*, *и*, а у лужничком типу (Горњи Присјан) само *ји* (Милосављевић 2009: 480). Енклитику 3. л. јд. женског рода *јо* налазимо у бележењима Недељка Богдановића у говорима Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 67), али и у Алексиначком Поморављу где аутор наводи да „би се шаренило могло схватити као мешање више система заменичких облика и њихово планирање” (Богдановић 1987: 165). Енклитике *јо* нема у Лужници (Ћирић 1983: 72), у Понишављу (Ћирић 1999: 130), у Запању (Марковић 2000: 141–146), у Црној Трави и Власини (143–144). На основу овога може се закључити да се забележени примери са *јо* могу односити на сврљишки тип СЗ говора. У Алексиначком Поморављу Богдановић није забележио енклитике *ју* (али *је* присутно мада не често, што важи за облик *гу*), *вој* и плуралску енклитику *ји* (али *и* је забележено, мада као веома ретка појава, за разлику од *ги* које је опште обележје) (Богдановић 1987: 167–168). Енклитике *ју*, *вој* и *ји* налазе се у говорима Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979: 67), Понишавља

(Ћирић 1999: 130, 131, 133), Лужнице (Ћирић 1983: 73), Заплања (Марковић 2000: 143–144, 146), Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996: 150, 162). Интересантно је да о стању оваквих заменичких облика нема потврда код Станковића, који наводи разликовне форме *њу* и *њума* (Станковић, 2008: 71, 79). Јуришић не бележи заменице *јо*, *ју*, *вој*, *ју*, те се може рећи да су у целини пчињског говора заступљени типични јужноморавски облици (Јуришић 2009: 142–149).

па *јо* се придремало (4), тој шашавило *јо* се разишло (4), туј *јо* топло (10), дно *јо* се не види (24), ја *јо* таг исприча (25),
туј *ју* уванул (4),
па *вој* рекла (139), да *вој* дадем (125),
да *ју* кекењишу (1), терале *ју* (1), некад *ју* имало (9), неје могал да *ју* стигне (15), како *ју* видо (25), ништа *ју* неје омитало (118),

2.3.5. Упита заменица *какво* / *кво* карактеристика је СЗ и ТЛ говора за разлику од ПЈ где се користи *шта*. Овакве тврдње налазимо код Богдановића (1987: 170) с тим да се „у крајњим источним селима зоне II и III уместо *што* / *шта* може чути: *какво*, како је иначе у сврљишким говорима” (Богдановић 1987: 171). Чешћу употребу облика *какво*, *кво* учили су и Марковић 2000: 148, Богдановић 1979: 68, Вукадиновић 1996: 154–155, Ћирић 1983: 75, Ћирић 1999: 137. На додиру јужноморавског и лужничког у пчињском говору преовладава упитна заменице *што* мада су забележени ретки примери *које* и *какво* са истом функцијом (Јуришић 2009: 151).

исприча *какво* је било (5), *какво* се њему десило (9), *какво* *окаш* (10), *некакво* га приокало (15), *кво* све праје (25), *кво* буде (139).

2.3.5. Суфикс *-ики* се користи за грађење множинских облика именица средњег рода у ПЈ говорима (Белић 1905: 366), те би се примери са *-ићи* могли односити на СЗ и ТЛ (в. Богдановић 1979: 56, Марковић 2000: 124, Милосављевић 2009: 469). Међутим, у неким јужноморавским говорима може се срести суфикс *-ићи* (Богдановић 1987: 150, Станковић, 2008: 79), те следеће примере не треба узимати као одлучујуће у одређивању дијалекатске припадности.

кравчићи (5), *кондирчићи* (21), *лају кучићи* (21), погледа на *тестичићи* (25).

2.3.6. Иако лексика не би требало да представља основ у постављању дистинкција између дијалеката, постоје очигледни примери *које* не можемо игнорисати и уопштавати њихово простирање. О диференцијалној улози лексике у призренско-тимочким говорима на тлу власотиначког краја пише Станислав Станковић, који, након ширег историјског, географског и културолошког осврта, истиче значај одређених лексема у повлачењу неких изоглоса на овом подручју: „наиме, многе забележене лексеме и њихове семеме јесу заједничке или су пак само донекле присутне у двама, првенствено у лужничкоме и у заплањскоме, па чак и у свима трима месним говорним типо-

вима, али је осећај својине, одн. припадности одређене речи веома различит, па је тиме и сама њена употреба, посебно у јужноморавском говору, често врло ограничена и специфична, тј. лингвостилистичка” (Станковић 2008: 74). Као изразити пример, Станковић наводи лексему *башта* „која припада основном лексичком фонду ЛГ и ЗГ” додајући да се она у јужноморавским говорима „чује спорадично, претежито при наглашавању диференцијације или какве карактеризације носилаца лужничкога или заплањскога говорног типа” (Станковић 2008: 74). Примарно везивање одређених лексема за СЗ, ТЛ или ПЈ свакако се може потврдити увидом у постојеће дијалекатске речнике: Динић 2008: 22, 518; Стојановић, 2010: 53, 917, Жугић, 2005: 385). Из испитиване грађе издвојила сам следеће примере, који се пре свега односе на СЗ и ТЛ говоре:

његов *башта* (21), ставнимо ја и *башта* (22), *башта* је водио краве (22); нешто *окнуло* (1), та ме *окаш* (4), нека жена *приокала* (4), а ја таг кад *окну* (10), какво *окаш* (10), он *окну* (12), не *окај* (14), ја *окну* (25), *ока* и *пцује* (14) и сл.

2.4. Одређени број примери могао би се приписати и ПЈ и СЗ јер садрже елементе који нису сасвим карактеристични за ТЛ дијалекат. Ово се пре свега односи на рефлекс вокалног *л*, групе **tj*, **dj* и лужничку палатализацију. Исте фонетске одлике са истим односом наводи и Станковић као основ за диференцирање три типа говора (Станковић, 2008: 68, 78). Богдановић у Бучуму бележи нпр. *млацеј*, *меца*, а у Белом Потоку *млађеј*, *међа* (Богдановић, 1979: 38).

у *вуну* (136);

ће сврнемо (2), у сред *ноћ* (4), *ће* ми напрајите ред (21), *ћу* ви дадем (21), и покрил све до *веђе* (131), на *туђа* врата (121), ово је било баш пред *Божих* (124), туј имала *срећу* (124), *ће* јо даде (139), *ћу* дидем *ће* му извадимо душу (146);

сваки дан (3), *девојке* замицале (15), *девојке* све у белетине (17), улегла *девојка* (21), сас жешку *ракију* (21), тај *девојка* (21), нема *ракија* (21), *неки* човек из Глоговац (111), три *руке* мавају (19), таг се премниле у *девојке* (117), код туј *девојку* (117).

2.5. Нека казивања садрже комбинацију таквих елемената који говоре о упливу стандардног језика до чега је могло доћи из различитих разлога. Један од узрока присуства стандардних облика може бити начин приступа приповедачу који сам комбинује идиоме. Такав случај је приповедање под бројем 11 из села Чагровца у којем је казивач користио стандардну варијанту српског језика у улози приповедача, али је у дијалозима које је преносио употребио дијалекат:

„Дао ја гас до даске, а точкови пиште, зарибало све, опет гас, аја – ништа!
 Сиђем ја с мотора, дајем гас и гурам, опет ништа, да макне, све се укочило!
 [...] Стигнем кући у неко доба, скоро ће зора, а жена вели: „Мито бре, кој ти
 је белај? И до сада си радија у ту смену па неси доодија у овој добо!“

2.6. Постоје неки примери који сведоче о интересантној комбинацији ПЈ, с једне стране, и СЗ / ТЛ црта, с друге стране, те се може претпоставити да се ради о говорима који су на ареалном прелазу:

кој знаје кво је мислеја (12), кад дојдев до гробје (136).

2.7. Примери који указују на то да је текст највероватније записан на СЗ подручју:

Милан с у *врећу* скочанил (1), засија како *сланце* (2), какво *оћеш* (4), легал *између* *натлаче* чешпире (5), *сваки* се уванул (9), она *девојка* (12), иди там па *виђ* кво је чудо (14), он рипнул из *черге* (15), *вреће* (16), још несам *ноћувал* (26), ама сам си редовно *прекађувал* врата (26), *оћал* ђавол (26), *натлакал* ју до уши (112), да *ће* до њег да стигну (117), *ишал* с неки људи (118), *скинул* се с коња (140).

2.8. Одлике на основу којих се засигурно може закључити да прича долази са подручја ТЛ дијалекта јесу лужничка палатализација, појава *ч*, *μ* < **tj*, **dj* и чланска морфема, по којима је и Станковић утврдио изофоне на власотиначком говорном подручју (Станковић, 2008: 78, 80, карте 9, 10, 20). Палатализовање *к*, *г*, африкате *ч*, *μ* од **tj*, **dj* карактеристике су говора Бучума, не и Белог Потока, док се употреба члана налази у оба говора (Богдановић, 1979: 41–42, 39, 74–76). Говор Црне Траве и Власине дели се на две зоне према *ч*, *μ* < **tj*, **dj*, умекшање *к* и *г* је потпуно у првој зони (тимочко-лужничкој), а спорадично у другој (сврљишко-заплањској), што је случај и са употребом чланске морфеме (Вукадиновић 1996: 96). У пчињском говору је у употреби члан, али доста редуковано на крајњем западу; нема лужничких одлика увези са сугласницима *к*, *г* и *т*, *д* (Јуришић 2009: 189, 90, 91). У говору Заплања Јордана Марковић, поред облика са *ћ*, *ђ*, бележи и примере са *ч*, *μ*; нема потврда за лужничку палатализацију (Марковић, 2000: 77–80, 87).

друћо неје тел да једе (133), била се превукла нека *сенћа* (139), овај *сенћа* се као измакнула (139), гледала се баба и *сенћа* (139), и *сенћа* гледала бабу (139), нека *сенћа* (139), а *сенћа* припила (139), *сенћа* ујаши (139), некакве *девојће* (140), где онеј *девојће* (140), у село на *седењћу* (141), *љуће* се изгубе (143), држи у *руће* (143), и тој *неиће* (146); *чу* отворим (139), једанпут *ночу* чула се свирка (145); *кудето* је бил одар (7), *мачката* ни осењила (118), само *снајуту* стискала за гушу (134), *мојата* матер (140), а *јарето* по њу (141), остајил сас *детето* (152).

2.9. Свеобухватном анализом текстова требало би узети у обзир како контекст тако и ареал, који нам аутор / приређивач нуди. Повезивањем и укрштањем свих чиниоца можда се доћи до закључака о ком дијалекту или о каквој дијалектаској прелазности се ради.

3. Дијалекатска обележја предања са подручја косовско-ресавског дијалекта

3.1. Косовско-ресавска обележја очекивала су се код 15 прича, за које се, према географском одређењу, може претпоставити да припадају овом дијалекту. Ипак, показало се да има доста елемената дијалекатске прелазности.

3.2. Поточић и Булатовац налазе се у непосредној близини Прокупља, на самој граници између КР и ПЈ о чему сведоче и примери из прича записаних у овим селима. Најбројније су потврде аналитичке деклинације, која се као балканизам све више преноси из призренско-тимочких говора.

између Пашинац и булатовачку црку (85), неки костур од главу (85), из Булатовац (86), до поток (87), преко поток (87), с ону страну (87), из воденицу (88), дођем до мост (88), близу Булатовац (89), код булатовачку цркву (89), стигнем до поток (95), све тако до поток (97), до окуку (97), поред јаз (98);

ишла према реку (87);

терао коњи (89), избуљило велики очи (96);

па озгор засипали с поројину (85), остали с бабу (86), пођем с бабу (86), с кола (86), с краве (86), с празна кола (86), кола натоварена сас дрва (88), његова мајка с мене (88), сас коњска кола (89), са заову (89), сас Немци (95), сас клашње (98);

стоји на руке (85), само у доњи веш (85), била сам у Рељеинац (87), био сам у планину (88), муж ми је био у милицију (89), био је у Кочане (89) и сл.

Али и: *после причам баби (87), до заласка сунца (88), да видиш ове моје краве (88), човеку преврнули кола (88), зајебавају људе (88), рекоше мојему свекру (89), рекла мом оцу (91), ја сам причала мојему стрицу (99), витлају кондирима (99) и сл.*

3.3. Вокатив на -е: *снајке (89)*, као и облик именице *тате*: *тате*, ел чујеш (91).

3.4. Облици заменичких енклитика:

омајали не (86), па не обрнули (86), врате не назад (86), целу ноћ не водили (86), људи не питују (86), куде су ни дрва (86), шта гу је (91), ја

све *ги* гледам (99) и сл.

3.5. Употреба партикула и неизвршено јотовање групе *јд* упућује на могућност миграција које су овакве црте донеле у овај крај:

сумљам у *тија* ђаволи (92), по *теја* распутишта (89);

дојдомо до Ровине (93), *пројдем* ја (95).

3.6. Радни глаголски придев м. р. јд. јужноморавског лика препознаје се у примерима:

почеа да га милује (94), *пошеа* да потовари бурићи (94).

Међутим, у истом тексту постоје и форме: *потоварио* бурићи (94), *узео* га на крило (94).

Иначе, највећи број примера радног глаголског придева је на *-о*:

нисам се *поздравио* (85), нити сам се *прекрстио* (85), чим се свекар *зауставио* (89), чим је *повукао* дрво (89), *лежао* сам (90), кад сам *пошао* у Куршумлију (92), *ишао* сам с коњем (92), кад сам *дошао* до Ровине (92), одједаред *скочио* коњ (92), муњевито *трчао* (92), тако се *зауставио* (92), *дотерао* коњ (92), кад сам *био* војник (95), ништа нисам *говорио* (95), за њим *отишао* (95), само сам *видео* лице (95), како сам *подвикнуо* (95), *ћутећи* сам *ишао* (95), неје *имао* ко други (88), *дошао* неки човек (98), кад сам *носио* клашње (98), ја сам *морао* назад (98), ја сам се *расвестио* (98), нисам *знао* (98).

3.7. Ту је и пример јужноморавског презента на *-в*: како да *вучев* (88).

Има и потврда уопштавања наставка *-у* код презента 3. л. множине које добро познају не само ПТ говори, већ и КР:

да се краве *зноју* (88), да се кола *кочу* (88).

3.8. Одричан облик глагола *јесам* најчешће је икавске форме:

није било кутре (97), *нисам* се више окретала (96), *нисам* се поздравио (85), где ме *нису* све водили (85), *није* дете (89), *ниси* ти возила та кола (88), док његова мајка *није* дошла (88), *нисам* могао да устанем (90), *нисам* смео да идем ноћу сам (91) и сл.

Међутим, нашли су се неки примери са екавским рефлексом јата:

несам знала (88), *неје* имао ко други (88), *неје* имао никакв човек (93).

3.9. Прилошки облик *куде*, који је карактеристичан за ПТ говоре, нашао се и у причи са КР подручја: *куде* идеш (98).

3.10. Неки примери потврђују губљење сугласника *х*:

ја те *тедо* средим (87), сад ме било *стра* (97).

3.11. Има појединачних случајева, углавном фонетских и лексичких,

који се могу везати како за ПТ тако и за неке КР говоре:

сретња свадба (85), *только* су мокре (88), *позади* мене (87), *млого* нападају на коње (92).

3.12. Један пример показује типичну косовско-ресавску форму *ки*: бега *ки* зинзара (93).

4. Предања са подручја прелазних говора са елементима (и)јекавских говора⁸

4.1. Витановац је село код Краљева (како је сам аутор / приређивач навео), што би највероватније значило да ове приче носе одлике западнијих типова КР дијалекта.⁹

⁸ Ивић тумачи појаву, природу, порекло и простирање ијекавско-екавских говора, као и појаве екавско-ијекавских мешавина у западним подручјима Србије (Ивић, 2009: 52–62). Детаљно проучавајући границе ијекавских говора у западној Србији, Славољуб Марковић наводи типове говора овог подручја: ијекавски говори са мањим бројем екавизама, ијекавски говори са знатним бројем екавизама (ијекавско-екавски), слободна ијекавско-екавска мешавина, екавски говори са знатним бројем ијекавизама (екавско-ијекавски), екавски говори са знатним бројем икавизама (екавско-икавски), екавски говори, говори са *е/е < ђ* (Марковић, 2012: 413, 420, 435, 438, 440, 441, 454, 457). О „екавско-јекавском развоју“ говора делова западне Србије писао је и Игрутин Стевовић (Стевовић, 1969: 435, 436). О „нетипичним К-Р говорима екавско-ијекавског типа“ у доњем сливу Студенице пише Гордана Драгина у монографији *Говори у сливу Студенице* (Драгин, 2015: 209). Драгана Радовановић, у оквиру испитивања говора Ваљевске Подгворине, истиче ареал ијекавско-екавских и екавизираних ијекавских говора (Радовановић, 2014: 92–93).

⁹ Увидом у постојеће дијалектолошке монографије о говорима ових крајева западне Србије који захватају ближа подручја око Краљева није пронађено село Витановац као саставни део ареала истраживања дијалектолога. Игрутин Стевовић (1969: 410, 411) своја испитивања заснивао је на говору родног села Борач, које је се налази на око 38 км северно од Краљева и наводи да је грузански говор најтипичнији у свом централном делу коме припадају села: Борач, Претоке, Бумбарево Брдо, Гунцати, Кнић, Рашковићи, Драгушица, Брњица, Забојница, Гривац, Опланићи, Топоница, Кусовац, Бечевица, Брестовац, Бело Поље (Стевовић, 1969: 411), што је област којој не припада Витановац (који се налази доста јужније од њих).

Радоје Симић је за потребе описивања говора суседног Левча испитивао говор следећих села: Баре, Беочиће, Богалнице, Велика Крушевица, Вукмановац, Горњи Дубич, Горња Сабанта, Доброселица, Драгово, Дубрава, Дулене, Жупањевац, Кавадар, Калинички Прњавор, Калудра, Карановац, Комаране, Крчин, Леповиће, Ломница, Лоћике, Малешево, Мотриће, Надрље, Опариће, Превеш, Ратковиће, Ребеновац, Рековац, Секурич, Сибница, Сиљевица, Слатине, Сугубине, Течиће, Урсуде, Цикоте, Шљивица (Симић 1972: 29, 30). Ова места се налазе североисточно и источно од Витановца.

Гордана Драгин је за испитивање говора доњег слива Студенице (не узимам у обзир горњи слив јер се тамо ради о северозападном делу ових студеничких говора зетско-сјеничког типа), који припадају специфичном екавско-ијекавском типу косовско-ресавског дијалекта, посетила места: Саово, Палеж, Ђаково, Брезова, Засад, Прђане, Косурићи, Каменејани, Каменска и Никољача (Драгин, 2015: 18, 209). Сва ова места налазе се неколико десетина километара

У њему је записано 10 прича о нечастивим силама. За разлику од свих претходних примера, овде се наилази на инфинитив, што је једна од најбитнијих разлика међу овим дијалектима. Такође, синтетичка деклинација је заступљена и нема потврда аналитизма.

4.1.2. Потврде синтетичке деклинације:

испод огромног старог ораха (107), није чинио *никаква зла* (109);

људе је попустио страх (106);

посипају *брашном* (104), додирујући је *ногама* (105), није тео *с њим* да разговара (105), отуда нас гађа *шљивама* (109), неке сличности *с вукодлаком* (109);

нашла је Миладина *на прагу куће* (103), што се у *воденици* нашло (104), више никад није у *воденици* заноћио сам (104), да зврши посао у *Карановцу* (108), *на врху главе* (110), у *правцу* потока (110) итд.

4.1.3. Иако су ретки, постоје примери употребе инфинитива:

ко да *проиштити* (101), нечастиви се оће *изгубити* (101), волови су били *испрегнути* (102), било је страшно *видети* га и *чути* (109).

4.1.4. Неки случајеви показују да се у овом говору уопштава наставак -у у презенту 3. л. множине:

југозападно од Витановца. Моравички говори које је истраживао Владан Николић обухватају пунктове који се налазе на око стотинак километара западно од Витановца (Николић, 2001). С друге стране налази се говор Александровачке жупе (Марковић, 2014), чији су пунктови такође удаљени десетине километара али југоисточно од Витановца и који припада централном косовско-ресавском типу (Марковић 2014: 35).

У монографији *Трстенички говор* Душан Јовић наводи места које је посетио: Велика Дренова, Медвеђа, Мијајловац, Богдање, Стопања, Тоболац, Велуће, Ратаје, Шљивово, Стубал, Чукојевац, Подунавци, Врба, Грачац (Јовић, 1968: 3). Од наведених трстеничких места једна група припада тзв. III зони: Чукојевац, Стубал, Врба, Подунавци, Грачац, а ради се о говорном типу који се пружа „од Врњачке Бање према Краљеву са обе стране Мораве“ (Јовић 1968: 4). Јовић није посебно и подробно анализирао особености овог типа, већ се позивао на њих „онда када је било потребно подвући разлике и објаснити поједине проблеме трстеничког говора и његове повезаности са ширим подручјем“ (Јовић, 1968: 3). Ова места су такоређи у непосредној близини села Витановца, те се тако Чукојевац налази на нешто мање од 4 километра источно од Витановца. Међутим, с друге стране, западне, на око петнаестак километара од Витановца започиње ареал који је испитивао Славољуб Марковић ради утврђивања граница ијекавских говора у западној Србији. Места у најближој западној околини Краљева према Марковићу припадају III сектору, где пролази „међа која србијански (и не само србијански) дијалекатски комплекс оштро пресеца на две изразито раздвојене целине: на млађе (новоштокавске) и старије штокавске говоре“ (Марковић, 2012: 441). У вези са овом зоном, Марковић закључује да најисточнији део овог подручја, који је најближи ибарској долини и краљевачкој области „запремају екавски говори косовско-ресавске базе“. Ако се све ово узме у обзир, могло би се рећи да је говор Витановца близак западном типу трстеничког говора, али и источном типу поменутог сектора III, те због тога у раду наводим да је говор овог села један од најзападнијих типова косовско-ресавских говора. Тако се могу објаснити поједини ијекавски примери уз бројне екавске потврде.

веселу се (100), *стално праву свадбе* (100), *веселу се ко људи* (100), *да се почасту сас буклију* (100).

4.1.5. Истовремена употреба јекавских и екавских ликова указује на то да се ради о прелазном говору, који се налази на граници између ова два изговора.

вуци те *изјели* (101), *ћерао дрва* (102);
оне *девојке* нема (102), угледао две *девојке* (104) имала је троје *деце* (107), најстарије *дете* (107), *девојци* се одузеле и руке и ноге (108), нашли је премрзлу у *снегу* (108).

4.2. Казивања из села Каре указују на то да се ради о неком новоштокавском прелазном говору према ијекавским. Да је новоштокавски упућују облици новоштокавске деклинације, а да се ради о прелазном према ијекавским указују форме које су карактеристичне за (и)јекавске говоре: сажимање вокалске групе *-ао* у корист првог вокала (*боја, прича*), примери јекавског јотовања (*ћевојком, вође*) са истовременим јављањем екавских ликова (није *човек*, него *човечих* (59), сила од *човека* (62), они *човек* (62)). Иначе, доступне мапе Србије не налазе село Каре на претпостављаном подручју¹⁰, те се једино може помислити да се ради о досељенику из јекавских крајева, по чему је позната околина Прокупља и Житорађе,¹¹ где се налази село под именом Каре.

4.2.1. У наставку следе примери који потврђују јекавско јотовање, јекавске и икавске форме, сажимање *-ао > -а*, асимилацију *с* у *ш*, показну заменицу м. р. једнине *ови*, употребу конструкције предлог *пут* + генитив, употребу имперфекта, употребу приповедачког императива.

да *зађевају* сено (58), са *ћевојком* (60), има *вође* (62), све је *шћело* (63);
а опанци му све *исцјепани* (65), воду да се *угрије* (64);

па је *ш њим* искочио (59), *шћаше* да га удави (59), оженити *ш њом* (60), све чакрља *ш њим* (64), целу ту ноћ је био *ш њима* (65);

он негде *отиша* (58), није се ничега *боја* и ово је сам *прича* (62);

да ће се *ови* момак оженити *ш њом* (60), после се *ови* човек иселио (61), *ови* човек (64);

иде *пут Госпавине куће* (60), *пут* ње да је ухвати (60), гледају *пут* њега (64);

он *мишљаше* (60);

онда она *пођи* ка потоку (60), он *пошаљи* жену (58), *пушти* ти он (62), онда он *вуци* волове (62).

¹⁰ <https://www.google.com/maps/place/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B5/@43.0991206,21.5357538,10.66z/data=!4m5!3m4!1s0x47559150ce0e8b63:0xed50869a642f6e99!8m2!3d43.1072669!4d21.7286945>

¹¹ https://www.pmf.ni.ac.rs/download/master/master_radovi_geografija/geografija_master_radovi/2016/2016-10-27-jm.pdf

5. Закључак

Збирка предања под називом *Казивања о нечастивим силама* написана је дијалектом, али се ради о неколико различитих српских дијалеката или прелазних типова тих дијалеката. На једном месту нашли су се: три призренско-тимочка дијалекта, косовско-ресавски и два прелазна: екавско-јекавски и јекавско-екавски. У причама се могу наћи и елементи стандардног српског језика на местима где се то не би очекивало. Може се рећи да ове приче нуде богат извор дијалекатске грађе чијом се обрадом долази до закључака о изворним одликама неког дијалекта, о начинима утицаја стандардног језика, па и о ареалном везивању и тумачењу простирања датог дијалекатског типа. Иако аутор / приређивач даје значајне информације о информаторима, о месту записивања као и информације у виду аутентичних записа, чак ни после тога не би се могло са сигурношћу тврдити да су анализиране одлике текста уједно и одлике говора места одакле потичу записи. Овде је пре свега реч о тексту на дијалекту и о дијалекатским карактеристикама текста, јер се из само записаних речи не може знати какви су екстралингвистички чиниоци утицали на постојећу форму текста.

Литература

- Богдановић, 1979: Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока, *Српски дијалектолошки зборник XXV*, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1979, 1–179.
- Богдановић, 1987: Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља, *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1987, 7–302.
- Вукадиновић, 1996: Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине, *Српски дијалектолошки зборник XLII*, Институт за српски језик САНУ, 9–317.
- Динић, 2008: Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 4, Београд.
- Драгин, 2015: Драгин, Гордана. *Говори у сливу Студенице*, Нови Сад, Тиски цвет.
- Жугић, 2005: Жугић, Радмила. Речник говора јабланичког краја, *Српски дијалектолошки зборник LII*, САНУ, Институт за српски језик, Београд, 1–470.
- Златановић, 1998: Златановић, Момчило. *Речник говора јужне Србије*, Учитељски факултет, Врање.
- Ивић, 1985: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска, 1985.
- Ивић, 2009: Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад – Сремски Карловци, 2009.
- Јовић, 1968: Јовић, Душан. Трстенички говор, *Српски дијалектолошки зборник XVII*, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1968, 1–240.

- Јуришић, 2009: Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње (гласови и облици)*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 6, Београд.
- Карацић, 1987: Вук Стеф. Карацић. *Живот и обичаји народа српскога*. Дела Вука Карацића: Етнографски списи. О Црној Гори. Београд: Просвета, Београд: Нолит.
- Марковић, 2000: Марковић, Јордана. Говор Заплања, *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, САНУ, Институт за српски језик, Београд, 7#307.
- Марковић, 2012: Марковић, Славољуб. Границе ијекавских говора у западној Србији, *Српски дијалектолошки зборник LIX*, САНУ, Институт за српски језик, Београд, 387#484.
- Марковић, 2014: Марковић, Милош. *Говор Жупе александровачке*, Друштво за српски језик, Београд.
- Милосављевић, 2009: Милосављевић, Тања. Говор села Присјан (Доњи и Горњи), *Српски дијалектолошки зборник*, САНУ, Институт за српски језик, Београд, 2008, 383–558.
- Милорадовић, 2008: Софија Милорадовић, Једно могуће читање Петријиног венца или књижевно дело као етнодијалекатски текст, *Слике културе некад и сад, 60 година Етнографског института САНУ, Зборник 24*, Етнографски институт САНУ, Београд. Институт за српски језик САНУ, 223–236.
- Милошевић-Ђорђевић, 1978: Нада Милошевић Ђорђевић, *Речник усмених књижевних родова и врста*, Књижевна историја, Београд, 1978.
- Митровић, 1984: Митровић, Бран. Речник лексовачког говора, Лесковац, Народни музеј.
- Николић, 2001: Николић, Видан. *Моравички и горњостуденички говори*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Београд.
- Окука, 2018: Окука, Милош. *Српски дијалекти*, Прометеј, Нови Сад, 2018.
- Пецо, 1995: Асим Пецо, Стеван Сремац као дијалектолог, *Јужнословенски филолог LI*, Институт за српски језик САНУ, Београд, 247–265.
- Радовановић, 2015: Радовановић, Драгана. Говор Ваљевске Подгорине, *Српски дијалектолошки зборник LXI*, САНУ, Институт за српски језик Београд, 1–365.
- Сикимић, 2002: Биљана Сикимић, Фолклорни елементи у делу Стевана Сремца, *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*. Зборник радова са научне конференције одржане у Нишу 15. и 16. новембра 1996. године, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Студијска група за српски језик и књижевност Филозофског факултета, Ниш.
- Симић, 1972: Симић, Радоје. Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник XIX*, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1#618.
- Станковић, 2008: Станковић, Станислав. *Границе призренско-тимочких говора у власотиначком крају*, САНУ, Институт за српски језик Монографије 5, Београд, 2008.
- Стевовић, 1969: Стевовић, Игрутин. Шумадијски говор у Грузи са особитим

- освртом на акценте, Српски дијалектолошки зборник XVIII, Институт за српскохрватски језик, 401–635.
- Стојановић, 2010: Стојановић, Радосав. Црнотравски речник, *Српски дијалектолошки зборник* LVII, САНУ, Институт за српски језик, Београд.
- Стули, 1975: М. В. Stullij; Narodna predaja – Volkssage – kamen spoticanja u podjeli vrsta usmene proze. U: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb.
- Ћирић, 1983: Ћирић, Љубисав. Говор Лужнице, *Српски дијалектолошки зборник* XXIX, САНУ, Институт за српскохрватски језик, Београд, 7–190.
- Ћирић, 1999: Ћирић, Љубисав. Говори Понишавља, *Српски дијалектолошки зборник* XLVI, САНУ, Институт за српски језик, Београд, 7–262.
- <https://www.google.com/maps/place/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%B5/@43.0991206,21.5357538,10.66z/data=!4m5!3m4!1s0x47559150ce0e8b63:0xed50869a642f6e99!8m2!3d43.1072669!4d21.7286945> (Посећено: 20. 1. 2020)
- https://www.pmf.ni.ac.rs/download/master/master_radovi_geografija/geografija_master_radovi/2016/2016-10-27-jm.pdf (Посећено: 20. 1. 2020)

Tatjana G. Trajković

DIALECT CHARACTERISTICS OF „KAZIVANJA O NEČASTIVIM SILAMA“

Summary

„Kazivanja o nečastivim silama“ is a collection of stories about unusual phenomena similar to vampires, devils, karakondzulas and etc. The book contains 152 short stories that were collected and published by Radoslav Radenković. These stories were collected in 31 villages on the territory of few Serbian dialects: Prizren-South Morava, Svrlijig-Zaplanje, Timok-Lužnica, Kosovo-Resavian, transitional speeches according to (i)jekavian. Language of stories is the language of folk speaker and is therefore marked with dialectal lines. This paper provides a dialectological analysis of the text. An explanation of the presence of specific dialectal elements and a closer areal interpretation of the origin of the stories is given.

Key words: Serbian language, dialect, literature written in dialect.

GENDER AND IDENTITY IN THE SLOVAK AND SERBIAN PHRASEOLOGY

Our paper is based on the indissoluble relationship between gender, identity and language determinism, which are perfectly reflected in phraseology. The methodological approach is derived from Dolník's theory of cultural identity as a set of mentefacts, sociofacts and artefacts. Language as part of culture and implicitly part of identity becomes an instrument by which people can interpret the world in which they live, leading to linguistic determinism. In addition, the components of cultural identity overlap not only with the stages of individual language development, but also with the stages of phrasemes' development. Based on the relationship between individual identity, cultural collective identity, language determinism, and phrasemes' development, considering that cultural memory involves language memory (Dolník, 2010: 93), we can infer that gender issues are faithfully reflected in phraseology. It applies to both Slovak and Serbian as Slavic languages, whose phraseologies reflect their pride and prejudice in identity and gender-related issues.

Key words: gender, identity, mentefacts, sociofacts, artefacts.

Methodological approach

Our paper is based on the indissoluble relationship between gender, identity and language determinism, all being perfectly reflected by phraseology. Identity is defined as a complex including physical, social and psychological components. The physical characteristics refer to sex, countenance, moles, finger prints, physical handicaps etc.. The social component refers to the roles people play in their personal, work and social life, while the psychological one represents individual personality-related characteristics (Nakonečný, 2009: 353). At the macrolevel, the cultural identity includes mentefacts, sociofacts and artefacts. The mentefacts represent ideas, opinions, convictions, values, prejudices, stereotypes and myths related to the relationship with nature, the social hierarchy, justice, the meaning of life and death, morality, aesthetic taste, the relationship between the individual and the group they belong to. The sociofacts represent institutions in terms of social anthropology and cultural sociology, which is structures acting

¹ marilena_tiprișan@yahoo.com

in various fields of the social life such as Christmas and Easter. The artefacts represent the material cultural constructs as part of civilization (Dolník, 2011: 57-61). In this equation, language as part of culture and implicitly part of one's identity becomes the instrument by which people can interpret the world they live in, which means that it determines the degree of people's dependence on language in terms of language determinism.

From this perspective, there is a tight relationship between the three components of one's identity, the stages of their development, the language determinism and the evolution of phrasemes. The physical component of one's identity is related to the early stage of their physical development, characterized by language acquisition and free association of lexemes (the very origin of phrasemes). This is the stage marked by language determinism, when people simply accept and assume language as a given fact. The social component characterizes the later stage of social development, when, thanks to education, people can act, react and interact through language. This is the stage marked by relative language freedom, when linguistically educated people accept and assume language as a property they acquired from their forefathers, depositors of the ancestral spiritual legacy, and are ready to enrich it by their own contribution. It is at this stage that we witness phrasemes' semantic transformation and petrification. Last, but not least, the psychical component represents the peak of the psychological development, marked by language autonomy, when people are capable of making full use of the language potential, they grow to manipulate language to its utmost potential and even to master through language. This stage also corresponds to the latest stage in phrasemes' development, when qualitative and quantitative variants of phrasemes are generated. For instance, for a child in its early stage of physical development, characterized by language acquisition, the only means of communication is the free association of words based on their mimetic capacity. In other words, a child would limit itself to simply utter the basic words to make itself understood by the others; *byť* "to be" and *nálada* "mood" would probably suffice to communicate what their state of mind is like at the moment. The mimetic principle is also valid for the early stage in phrasemes' development, when, based on comparisons, metaphors, metonymies; people simply resort to free associations of words. In the later stage of social development, thanks to education, people transform the free associations of lexemes in petrified syntactic units; they link the verb to the noun phrase (*byť v nálade* "to be in a mood". Finally, as adults endowed with creativity, people manipulate language according to their needs. It corresponds to the third stage in phrasemes' development, when they undergo quantitative or qualitative modifications (*byť v dobrej/ zlej nálade* "to be in a good/ bad mood").

In a life time cycle, people experience all the three stages in various degrees: as children, they are subject to the pressure of language acquisition, as educated adults they face the necessity to take over language as part of their ownership and to enrich it, and as creative individuals they are linked to various

forms of language use while aiming at linguistic freedom (Dolník, 2010: 28-32). There obviously is a parallelism between the physical, social and psychological components of people's identity and the degree of their dependence on language. In the earlier stages of their physical development, people are focused on language acquisition. During their social development as a very result of education, people make use of their ability to react to social standards through language. Finally, as fully developed personalities having reached the peak of their psychological development, people are capable of manipulating language and making creative use of it.

At the same time, as we have already mentioned, phrasemes' development phases overlap with identity's components. The physical component of human identity corresponds to the early stage of their physical development, characterized by language acquisition just like phrasemes that originally represent free associations of lexemes. The social component of identity corresponds to the second stage, i. e. the social development, characterized by social interaction, action and reaction through language, which matches with that stage in phrasemes' development when free associations of words undergo semantic transformation and petrification, acquiring new features such as: formalism, expressiveness due to the fact that their constituent elements are joined together based on metaphors, metonymies, antithesis etc., standardization due to the fact that they are meant to serve the functions of the language in well defined situations, perceived as "social rituals". Finally, the psychical component of human identity as fully reflected in creativity corresponds to the late stage of language development characterized by people's making full use of the language potential in the attempt to reach linguistic autonomy, manipulating various language forms and registers, which corresponds to the third potential stage in phrasemes' development, characterized by quantitative and qualitative variants of the same phraseological unit.

Coming back to Dolník's theory of cultural facts as part of identity at the macrolevel, we can affirm that phrasemes, too, are cultural facts perceived as a complex of mentefacts, sociofacts and artefacts. Phrasemes are mentefacts because they do mirror people's ideas, opinions, convictions, values, prejudices, stereotypes and myths. Moreover, phrasemes are sociofacts because they are standardized as the very result of individual's process of accommodation and assimilation and they therefore become part of social rituals confirming various functions of the language. At the same time, phrasemes are artefacts reflecting the material cultural legacy as part of civilization (Dolník, 2011: 57-61). At the level of mentefacts, phrasemes implicitly reflect the language determinism, by virtue of which people simply accept and assume them as a given fact. At the level of sociofacts, phrasemes represent an item of property people acquired from their forefathers as depositors of the ancestral spiritual legacy through education, which insures continuity and gives room to potential enrichment. At the level of artefacts, phrasemes represent creativity and freedom to manipulate language to

its utmost potential, which often leads to quantitative or qualitative modifications of the initial phrasemes as in the above mentioned example.

Based on these parallelisms between individual identity, cultural collective identity, on the one hand, and language determinism and phrasemes' evolution on the other hand, taking into consideration that cultural memory includes linguistic memory (Dolník, 2010: 93), we can infer that gender issues are faithfully reflected in phraseology. It also applies to Slovak, a predominantly West Slavic fleective language, which phraseology reflects the Slovak pride and prejudice in gender related issues.

The Slovak tradition vs. the Czech tradition

In the Slovak linguistic tradition, there are practically no theoretical studies on gender as regarded from the socio-linguistic perspective. Actually, there is not even a specific term referring to gender in terms of social dimension of the biological sexual identity. In the Czech linguistics, gender and gender strategies have a longer tradition, aiming at founding a new linguistic discipline with its own terminology, methodology and specific gender topics. S. Čmejrková (Čmejrková, 2005: 187) for instance coins the term of “gender” and suggests that it should be used as such in the Czech linguistics: “Pojem gender, definovaný jako kulturní interpretace biologické danosti pohlaví a vystihující dnes stále častěji kontradikci mezi přírodou či biologií a společností či kulturou je chápán jako výsledek sociálního konstruování.” (*The concept of gender, defined as a cultural interpretation of the biological nature of sex and describing more and more often the contradiction between nature or biology and society or culture is understood as the result of social construction.*). The Czech linguist also makes a clear distinction between the structuralist and the poststructuralist interpretation of gender as a grammatical category. If structuralists considered the masculine grammatical gender to be the unmarked member of the opposition, while the feminine grammatical gender was the marked one, being subordinated to the masculine that has not only the specific grammatical meaning, but also a generic, neutral meaning denoting human beings in general, poststructuralists endeavor to reconsider the patriarchal paradigm and to increase women's visibility (Čmejrková, 2005: 188).

Gender and identity in the Slovak and Serbian phraseology

In our paper, we shall focus on the Slovak phraseology, where people are aimed at and are therefore implicitly assessed, which means that we may expect phraseology to mirror Slovak pride and prejudice the best. All the examples we

choses were taken from *Frazeologický slovník. Člověk a příroda vo frazeológii* “The Phraseological Dictionary. Individual and Nature in Phraseology”, which authors are Katarína Habovštiaková and Ema Krošláková, from Mile Tomići’s *Romanian-Serbian Phraseological Dictionary*, Otašević’s *Frazeološki rečnik* and Vuk’s *Srpske narodne poslovice*. The equivalence of the Serbian phrasemes was validated by professor Octavia Nedelcu from the University of Bucharest and Jelena Pavlović from the University of Kragujevac.

Kindness

What do they understand by mental and character features? First of all, it is about kindness, which is closely related to spiritual symbols like *heart, soul, angel*, but also to basic words reflecting everyday needs like *bread, sugar*, for example: Sk: *Je samá dobrota*. “He / she is all good.” Sk: *Je ako kus chleba (ako kus cukru)*. “He / she is like a piece of bread (like a piece of sugar).” cf. Sb: *Dobar kao hleb / Na hleb da ga mažeš*. “As good as bread / Good to anoint on bread” (Otašević *Dobar kao dobar dan* “As good a good day”, *Dobar kao duša* “As good as a soul”) (*Dobar kao dobar dan u godini*, Vuk, 71 “As good as a good day of the year”); Sk: *To je človek dobrého srdca (človek mäkkého srdca)*. “He / she is a good-hearted person (a soft-hearted person).” cf. Sb: *Čovek dobrog srca, On ima dobro srce* “a good-hearted person”, “He has a good heart.” Sk: *Má (zlaté) srdce*. “He / she has a (golden) heart.” cf. Sb: *Zlatno srce, Imati zlatno srce, Imati veliko srce*. “a golden heart, to have a golden heart, to have a big heart” Sk: *Má srdce na pravom mieste*. cf. Sb: *Srce mu je na mestu*. “He / she has their heart in the right place.” Sk: *Ten by srdce na dlaň vyložil*. “He / she would place their heart on one’s palm.” cf. Sb: *Dati srce na dlanu, Pružiti srce na dlanu*. “to place one’s heart on one’s palm.” Sk: *Dušu by dal zo seba*. “He / she would give their own soul.” cf. Sb: *Dati dušu za nekoga* “to give one’s soul for somebody else. Sk: “*Dobrý ako anjel*. “As good as an angel.” cf. Sb: (Otašević *Dobar kao anđeo* “As good as an Angel”). On the contrary, the Slovaks say about a bad person that Sk: *Nemá srdce*. “He / she does not have a heart.” cf. Sb: *Nema srca*. “He / she does not have a heart.”, *Biti kamenog srca*. “to be a stone-hearted person”, *Bez duše*. “to have no soul” *Bezdušan*. “a soulless person” *Hladnog srca*. “to be a cold-hearted person” *Imati hladno srce*. “to have a cold heart” or Sk: *Je horší od čerta (od satana)*. cf. Sb: *Gori je od Sotone* “He is worse than Satan” / *Zao / pakostan kao vrag* “Evil / sinful as the Devil”; Sk: *Lucifer z pekla*. “Lucifer from hell.” cf. Sb: *Sotona, Đavo* “Satan, Devil”. Most of these phrasemes are phrased as sententious, gnomic reflections of general character that are equally valid for men and for women. Yet, in some cases, they aim exclusively at men, especially when it comes to (lack of) characteristics suggesting their (lack of) manliness, such as: transgressing the principles of morality, sinning, worshipping the devil

(Sk: *Zapísal dušu čertovi*. cf. Sb: *Prodati/dati/zavetovati/zaveštati dušu ďavolu* “He sold his soul to the devil.”) or keeping his word (Sk: *Slovo robí muža*. “A man always keeps his word.” cf. Sb: *Držati reč*. “to keep one’s word”, *Biti od reči* “to be a person of word”, *Vo se veže za rogove, a čovek za jezik*. (Vuk, 46) “The ox shall be held by horns and the man shall keep his word”). Thus, in the Slovak culture, man becomes the warrant of the moral principles and is expected to re-make the biblical image of the pure Adam. In other words, being a man means keeping one’s word, not transgressing the moral principles, not sinning, not worshipping the devil, but being like Adam in the Heavens before the Fall. Morality has therefore a deeply religious meaning in the Slovak phraseology, which only confirms that man, and not woman, that Adam, and not Eve is the warrant of the moral principles. This is why man is exponential in the Slovak phraseology.

Stupidity

When it comes to negative characteristics like stupidity and foolishness, there are gender variants: the woman Sk: *je hlúpa (sprostá) ako hus*. “She is as stupid as a goose.” cf. Sb: *Glupa kao guska* “She is as stupid as a goose.”, *Guska* “a goose”, *Tri žene i jedna guska čine vašar (u vojvodstvu, Vuk, 403)* “It takes three women and a goose to make up a fair (in the voivodeship)”. As for the man, he is Sk: *je hlúpy (sprostý) ako basa (ako tlk, ako trúba, ako poleno, ako baran, ako baraní roh, ako tel’a, ako čížik)*. “He is as stupid as a bass (as a beater, as a trumpet, as a log, as a ram, as a ram’s horn, as a calf, as a siskin)”. cf. Sb: *Glup kao klada / kao cepanica / kao noć / kao kokoš / kao vo / kao đuskija / kao guzica / kao duduk / kao balvan* “as stupid as wood / as a splinter / as night / as a hen / as a bull / as an ass / as a boulder”. In both cultures, male-related variants are much more numerous than the female ones, which shows that man’s flaws are fined in more various ways. In certain cases, in Slovak, there are only male-related phrasemes with no female correspondent, such as: Sk: *To je (starý) blázon*. “This is a (an old) fool.”, Sk: *Hlúpy Jano*. “Foolish Jano”. In other cases, stupidity is related to the lack of talent in male specific jobs such as trade: Sk: *Hlúpy všetko kúpi*. “A fool buys everything.”, Sk: *Hlúpy zle kúpi*. “A fool makes bad deals.”, Sk: *Hlúpy chytro kúpi, neskoro predá*. “A fool buys fast and sells late.” These phrasemes suggest that it is easy for men to fall into unhappiness due to their carelessness, but rather difficult to escape from it, which implies that men’s carelessness and shallowness make them vulnerable in front of temptations, which means that their own stupidity, and not Eve is to blame for their sinning and disrespect of the moral principles.

The relationship between man and woman

When it comes to devotion and trustfulness, the other term of comparison is one of the family members, e. g.: *Verí mu ako vlastnému bratovi*. cf. Sb: *Veruje mu kao (rođenom) bratu*. “He/ she trusts him as if he had been his/ her own brother.”, Sk: *Spolieha sa naňho ako na vlastnú mat’*. “He/ she relies on him as on his/ her own mom.” cf. Sb: *Pouzda se u njega (veruje mu) kao samom sebi*. “He / she trusts him (believes in him) as in himself / herself.” It means that the Slovaks perceive family as a symbol of reliability, devotion and trustfulness, which also implies order, cohesion, and closeness. Masculine and feminine principle are in harmony only within family and family relationships.

In certain cases, man and woman are pictured as being complementary: Sk: *Kam chlap nemôže, dôjde žena*. “A woman can do what a man can’t.” Yet, in most of the cases, the female principle is represented as the malicious one: *Kam (kde) čert nemôže, pošle starú babu*. “The Devil will send a spinster wherever he can’t manage by himself.” cf. Sb: *Ďe ďavo ne môže što svršiti onďe babu pošalje*. (Vuk, 88) “The Devil will send an old woman wherever he can’t manage by himself.” The woman is related to the image of the spinster, a symbol of frustration, of failure and therefore of utmost malice, associated with the Devil itself, symbol of disorder, division and physical and moral dissolution. Due to its hermaphroditism, the Devil is the embodiment of ambivalence: it is only Lucifer, the light holder that can turn into the Prince of Darkness (Chevalier, Gheerbrant, 1994: 443-445). The spinster becomes the Evil itself as against the ambivalent Devil, hence the amplification of the negative side of woman’s perfidy. Last, but not least, *Ani čert nevymyslí, čo má žena vo svojej mysli*. cf. Sb: *Čak ni ďavo ne misli, što žena ima u glavi*. “Not even the Devil can think of what a woman has in her mind.”, which means that a woman overpasses the Devil itself in cunning and perfidy. Thus, there is a threefold gradation in the perception of female’s cleverness and cunning: man and woman are in harmony, man and woman are complementary, and the woman (the spinster or the old woman) can compete with the Devil itself and even overpasses it.

Poverty

For the Slovaks, poverty is related to Good God’s will. Since people are at His mercy, poverty is part of their human condition, it is a sort of fatalism people can hardly escape from, e. g.: Sk: *Riedkou plachtickou ho Pán Boh prikryl*. “Lord God covered him with a small canvas.” Sometimes, poverty is regarded as a temporal and local constant value, e. g.: Sk: *Bohatstvo len dočasu a chudoba naveky*. “Wealth is only temporary and poverty forever.” Sk: *I vo Viedni ľudia biedni*. “Even in Vienna people are miserable.”, *I v Pešti bieda vreští*. “Even in

Budapest, misery yells.” Since poverty is under the sign of fatalism, there is no reason for the Slovaks to perceive it as a complex of inferiority as compared to the capital cities of the former Austro-Hungarian Empire. Moreover, poverty is perceived in religious terms as the very attribute of the spiritual superiority as abandoning ephemeral material things actually means assuming God’s eternal spiritual values. Yet, it does not apply when it comes to family assets, where the myth of the prodigal son is reiterated, e. g.: Sk: *Otec stíska a syn výska*. “Father clamps and his son yells.”, *Čo otec nazhromaždil motykou, to syn rozhadzuje lopatou*. “What father gathered with the hoe, the son shatters with the shovel.”

On the other hand, Slovaks are perceived as greedy when it comes to eating to excess, e. g.: Sk: *Najedol sa ako sedliak na Hody (na Štedrý večer, na Vianoce)*. “He ate like a peasant at the country wake (on Christmas Eve, at Christmas).” cf. Sb: *Biče svašta kao i na Božić (Vuk, 17)* “They will be full like at Christmas”, *Nije svaki dan Božić! (Vuk, 268)* “Not every day is Christmas!”. In this context, by generalization, the peasant becomes the image of the greedy, bad-mannered Slovak, which is in contradiction with the traditional image of peasants as a social category working hard to earn their living. As a rule, during feasts, people tend to eat to excess: Sk: *Na fašiangy výskal, v pôste brucho stískal*. “At the carnival he yelled, when fasting he clamped.”, *Na Vianoce po gágorce, na Vianoce plné hrnce*. “At Christmas up to gag, at Christmas full pots”, *Do Vianoc haj, od Vianoc jaj*. “Till Christmas it’s happiness, after Christmas it’s gloominess.” cf. Sb: *Vaskrsenje je ručak bez večere*. “Easter is like lunch without dinner.” (Vuk, 37, explanation: Valja da se misli prema Božiću, a osobito što se u početku proleća primaklo svašta: od stare godine se pojelo, do nove se još nije prispjelo). *Vodenica koja melje Božiću kolače, neće Uskrsu pogače*. (Vuk) “The water mill grinding the flour for Christmas krendels does not grind that much for the Easter pretzels.”, *Do Božića ni gladi ni zime! (Vuk, 72)* “Till Christmas, you are neither hungry, nor cold.”

Family bounds

The family relationships converge to the idealized image of mother. The Slovak mother is pictured as the most loving human being, adoring her kids: *Každej materi jej decko najkrajšie*. “For any mom, her kid is the most beautiful.” cf. Sb: *Svakoj majci je svoje dete najlepše (najdraže)*. “For any mom, her kid is the best (favorite).”, *Matka sladká, kto ju má*. “Sweet is mom for the one who has her.” cf. Sb: *Blago majci koja te rodila*. “Bless the mother who gave birth to you!”, The Slovak mother is also the one who protects the weakest child the most: *Najhoršie decko mater najviac k prsiam tisne (najviac na rukách nosí, najviac k sebe túli)*. “Mother hugs the worst child to her breast the most (holds the worst child in her hands the most, nestles the worst child to her breast the most).”

Family relationships also entail respect and appreciation towards the male figure of the family, which ensures true family bounds over generations, e. g.: *Ako ty dnes otcovi, tak tebe raz tvoj syn*. “Like you behave to your father today, so your son will behave to you tomorrow.” There are lots of family myths that are confirmed by the Slovak phraseology. For instance, daughters are expected to look after their parents when the latter are in need for help while sons are known to leave their parents once they get married, e. g.: *Kto má dcéry má rodinu, kto má synov, má cudzinu*. “The one who has daughters has a family, the one who has sons has strangers.” cf. Sb: Ко има породицу моје ћерке, који има синове, има странца. Another myth consists in the fact that a woman cannot manage her household by herself: *Žena bez muža ako záhrada bez opravy (ako záhrada bez plotu)*. “A woman without a man is like a garden without repair (like a garden without a fence).” cf. Sb: *Žena bez čoveka kao bašta bez popravke / kao vrt bez ograde*. “A woman without a man is like a garden without repair (like a garden without a fence).”

The eternal conflict

The eternal conflict between a mother-in-law and her daughter-in-law or her son-in-law is captured in phrasemes suggesting the unnatural hatred between the members of the family as the very result of marriage. The son-in-law is often pictured either as a poor, helpless guy who is good for nothing (e. g. Sk: *Prišiel nahý do domu*. “He came naked to our house.”) cf. Sb: *Došao je goli u kuću*. or as an outcast who can hardly find his place in his wife’s family (e. g.: *Zať je ostatná litera v abecede*. “My son-in-law is the last letter in the alphabet.” cf. Sb: *Druga violina* “Second violin”, *Zadnja rupa na svirali*. “The last hole in the whistle”. The daughter-in-law is not easily accepted in her husband’s family either and is always perceived as comparable to the Devil itself just like her mother-in-law: Sk: *Svokra na nevestu a nevesta na svokru sa žaluje, a aký čert, taký diabol*. “Mother-in-law complains about her daughter-in-law, and the latter complains about the former, as devilish the former, so is the latter.” Yet, there is hope for mutual understanding provided the mother-in-law is wise enough to be good to her daughter-in-law: Sk: *Každá svokra na nevestu zlá*. “Every mother-in-law is evil to her daughter-in-law.”, *Buď mamička dobrá, bude i nevesta*. “Be a good mom, and so will be your daughter-in-law.”, *Buď svokra dobrá, bude i nevesta*. “Be a good mother-in-law, and so will be your daughter-in-law.” cf. Sb: *Svekrva se ne sjeća da je negda i ona snaha bila*. (Vuk, 351) “A mother-in-law cannot remember what to be a daughter-in-law is like.”, *Tuđa majka zla svekrva*. (Vuk, 405) “The other one’s mom is a bad mom.”.

Us vs. the others

The axis *us vs. the others* becomes *me vs. strangers*. Thanks to the ritualized friendship (Dolník, 2015: 181), the outsider becomes a stranger, a guest. This is also the case of the relationship between mother-in-law and her daughter-in-law or her son-in-law: the latter come from a different culture, they usually come from different geographical regions, they speak their own dialect, and they may embrace different religions and even different moral values. This is why a daughter-in-law or a son-in-law is originally perceived as an outsider, and it takes some self-sacrifice to prove that they are worth being treated as guests in their spouse's family. Thus, the newly married Slovak woman is ready to undertake her husband's family name and even to give her kids her mother-in-law's or father-in-law's first names just as a safe exchange coin for her being accepted and tolerated in her new family. Let us not forget that a Slovak woman's family name is always derived from a man's surname, to which they add the ending *-ová*, which is formally very similar to the possession adjective, hence the tendency to attach a possession meaning to the female surname. Mrs. Kováčová will be very much *something like a woman belonging to Mr. Kováč*, almost an object the man can dispose of. This is the price the traditional Slovak woman had to pay from the very beginning once she got married: she had to undertake her husband's name so as to turn from a stranger to a guest in her own family. But things have definitely changed in the Slovak society lately, especially when it comes to Slovak women working abroad and preferring the male version of their surname just to avoid the so-called interferemes, i.e. the transcultural barriers due to the female gender markers (Pekarovičová, 2016: 53). In other words, the same Mrs. Kováčová will prefer to be Mrs. Kováč abroad or even in their native country as the Act on national language no. 270/1995 allows the Slovak female public personalities to use the male version of their surname. It simply confirms what Čmejrková says about gender: it is not just gender that matters, there are many other factors such as: the social position, the profession and its prestige, the context (whether public or familiar), the type of relations, which means that gender cannot be regarded as an independent constant (Čmejrková, 1995: 46).

The axis *us vs. the others* may be quite ambivalent. On the one hand, the Slovaks tend to trace a demarcation line between *us* meaning family, people of the same nationality, religion, moral values or sexual identity, and *the others* meaning people outside their family, of a different nationality, religion, sexual orientation or sharing different moral values: *Cudzí je cudzí a svoj je svoj*. "Strangers are strangers, and kins are kins." cf. Sb: *Od tuďega tuga bije* (Vuk, 293) "Sadness coming from someone else hurts more.", *Teško svuda svome bez svojega*. (Vuk, 398) "It is hard to live anywhere without one's kins.", *Tuđemu se pohvali, a svojemu prvo kaži*. (Vuk, 405) "Praise yourself to strangers, but first tell it to your kins! ".

On the other hand, Slovaks are friendly and tend to tolerate and to accept the others easily, they call themselves *holubí národ* as they consider themselves to be peace loving, tolerant and hospitable. This is why *Kde na najedia štyria, naje sa aj piaty*. “If there is enough food for four, there will be enough for the fifth, as well.” cf. Sb: *Gde ima za dvoje, ima i za troje*. “If there is enough food for two, there will be enough for the third, as well.” And this is why the Slovaks treat strangers as if they had been part of their family: Sk: *Podal mu pomocnú bratskú ruku*. “He gave him a helping brother-like hand.” cf. Sb: *Pružio mu je ruku prijateljstva*. “He gave him a friend-like hand.” In both Slovak and Serbian culture, interhuman relationships strongly depend on mutual respect, fidelity, reliability, helpfulness whenever needed (Sk: *Dobrá studňa v suchu vodu dáva; dobrý priateľ v núdzi sa poznáva*. “A good well gives water in the desert; a good friend gives help when one is in need.” cf. Sb: *Prijatelj se u nevolji poznaje*. “A friend in need is a friend indeed.”). In spite of their tolerance, the Slovaks paradoxically have lots of prejudices when it comes to trusting the closest beings, such as the dog, the horse, their own wife or the Gypsies: Sk: *Psovi, koňovi a žene never; peniaze bez čítania neber*. “Do not trust the dog, the horse and the wife; do not take money without first counting it.”, *Psovi, keď spí, cigánovi, keď sľubuje, a žene, keď plače never*. “Do not trust the sleeping dog, the gypsy making promises and the crying woman!”, *Koho raz v cigánstve popadnú, tomu ani pravdu neuveria*. “Whoever was once trapped in Gypsy like tricks will never trust them even when they tell the truth.” cf. Sb: *Ženu, pušku i konja može čovek pokazati, ali u naruč ne davati*. (Vuk, 97) “Show your wife, your rifle and your horse, but don’t give any of them!”

Conclusion

In conclusion, we can say that both the Slovak phrasemes as fixed, syntactically complex lexical units of idiomatic meaning, reflect the Slovak and Serbian prejudices in gender-related issues. Phrasemes mirror the ancestral wisdom as part of the Slovak and Serbian cultural identity consisting in mentefacts, sociofacts and artefacts, which means that they fully reflect convictions, opinions, stereotypes, myths.

Bibliography:

- Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, Dicționar de simboluri (București: Artemis, 1994).
 Světlá Čmejrková, Žena v jazyce in Slovo a slovesnost, 56 / no. 1 (Prague: Ústav pro jazyk český, 1995).
 Juraj Dolník, Jazyk. Človek. Kultúra (Bratislava: Kaligram, 2010).

- Juraj Dolník, Kultúrny obraz textu in Jazyk a komunikácia v súvislostiach III (Bratislava: Univerzita komenského, 2011).
- Juraj Dolník and col., Cudzosť – jazyk – spoločnosť (Bratislava: Iris, 2015).
- Katarína Habovštiaková, Ema Krošláková, Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii (Bratislava: Veda, 1996).
- Oľga Orgoňová, Alena Bohunická, Cudzosť a rodová identita in Cudzosť – jazyk – spoločnosť (Bratislava: Iris, 2015).
- Đorđe Otašević, *Frazeološki rečnik*, online version: <https://www.scribd.com/document/331691870/%C4%90or%C4%91e-Ota%C5%A1evi%C4%87-Frazeolo%C5%A1ki-Re%C4%8Dnik-pdf>, 1.10.2018.
- Jana Pekarovičová, Rodové stereotypy v interdisciplinárnych a interkultúrnych súvislostiach in Jazyk a komunikácia v súvislostiach III (Bratislava: Univerzita komenského, 2011).
- Jana Pekarovičová, Rod ako gramatická a sociálna kategória in Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach II (Bratislava: Univerzita komenského, 2016).
- Mile, Tomici, Dicționar frazeologic român-sârb (Timișoara: Uniunea Sârbilor din România, 2012).
- Stefanović Karadžić Vuk, *Srpske narodne poslovice*, online version: <https://www.bastabalkana.com/2015/11/srpske-narodne-poslovice-mudrosti-izreke-sintagme/>, 1.10.2018.

Marilena Felicia Luta

GENRE ET IDENTITÉ DANS LA PHRASEOLOGIE SLOVAQUE ET SERBE

Resumé

Náš príspevok je založený na nerozlučiteľnom vzťahu medzi genderom, identitou a jazykovým determinizmom, ktoré sa dokonale odrážajú vo frazeológii. Metodologický prístup je odvodený z Dolníkovej teórie o kultúrnej identite ako súboru mentefaktov, sociofaktov a artefaktov. Mentefakty predstavujú myšlienky, názory, presvedčenia, hodnoty, predsudky, stereotypy a mýty týkajúce sa spoločenskej hierarchie, spravodlivosti, zmyslu života a smrti, morálky, vzťahu medzi jednotlivcom a skupinou, do ktorej patrí. Sociofakty predstavujú inštitúcie z hľadiska sociálnej antropológie a kultúrnej sociológie, sú to štruktúrami pôsobiacimi v rôznych oblastiach spoločenského života. Artefakty predstavujú materiálne kultúrne konštrukcie ako súčasť civilizácie (Dolník, 2011: 57-61). V tejto rovnici sa jazyk ako súčasť kultúry a implicitne súčasť identity stane nástrojom, pomocou ktorého ľudia môžu interpretovať svet, v ktorom žijú, čo vedie k jazykovému determinizmu. Zložky kultúrnej identity sa navyše prekrývajú nielen so štádiami individuálneho jazykového vývoja, ale aj so samotnými etapami vývoja frazém. Na

základe vzťahu medzi individuálnou identitou, kultúrnou kolektívnou identitou, jazykovým determinizmom a vývojom frazém, berúc do úvahy, že kultúrna pamäť zahŕňa jazykovú pamäť (Dolník, 2010: 93), dá sa demonštrovať, že rodové otázky sa verne odrážajú vo frazeológii. Týka sa to aj slovenčiny, aj srbštiny ako slovanských flektívnych jazykov, ktorých frazeológia odráža prvky ich hrdosti a predsudkov v otázkach súvisiacich s genderom.

Kľúčové slová: rod, gender, identita, mentefakty, sociofakty, artefakty.

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ ЛЕКСИКЕ ОБИЧАЈА КРШТЕЊА КОД СРБА У ДУНАВСКОЈ КЛИСУРИ

У овом раду скренута је пажња на значај проучавања лексике у вези са обичајима повезаним са рођењем и крштењем детета код Срба у селима Белобрешка, Дивич и Стара Молдава у Дунавској клисури у Румунији. Осим што су према хронолошком принципу описани поменути обичаји, сачињен је и речник културолошке лексике. Како у проучаваним обичајима жени припада значајно место, посебна пажња посвећена је лексеми *бабица*. Сачињавање речника културних термина у вези са обичајима око рођења и крштења детета на простору српских села у Дунавској клисури у Румунији треба да послужи као подстрек за даља проучавања српске обичајне лексике на овим просторима ради употпуњавања шире етнолингвистичке слике.

Кључне речи: Дунавска клисура, обичаји, рођење, крштење, етнолингвистика, културе.

1. Увод. Насељена места Белобрешка, Дивич и Стара Молдава, која географски припадају Дунавској клисури у Румунији, претежно су насељена српским становништвом.³ У селима Дунавске клисуре у периоду од 31. маја до 3. јуна 2017. године спроведено је теренско истраживање у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији. Том приликом забележено је близу три стотине минута материјала, при чему је нарочита пажња била усмерена на прикупљање података о обичајима и веровањима који су у вези са породичним циклусом, тј. рођењем детета, као и обредом крштења којим дете улази у хришћанску духовну заједницу и који се дешава непосредно после рођења.⁴

¹ irena.cvetkovic.teofilovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији, као и пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (360/1-16-10-01), који се реализује на Филозофском факултету у Нишу.

³ О говорима Срба у Дунавској клисури уп. радове: Томић, 1987; Милорадовић, 2007; Драгин, 2018; Лончар Раичевић–Цветковић Теофиловић, 2018.

⁴ Истраживачи на терену били су поред аутора овога рада и доц. др Александра Лончар

1.1. Када су у питању обичаји и лексика традиционалне културе Срба у Дунавској клисури, посебну пажњу привлачили су обичаји кумачења (Милорадовић, 2013: 131–137; Сикимић, 2018), те лексика свадбених обичаја (Милорадовић, 2013: 128–131), затим начини светковања крсне славе (Аксих, 2018; Трубарац Матић, 2018), као и Божића (Ивановић Баришић, 2018). Овоме се може придружити и студија из фолклористике о присутним демонолошким предањима код Срба у Дунавској клисури на примеру демонских бића *тодоровци/тодоронци/тудоронци* (Ђорђевић Белић, 2018). Поједини обичаји Срба у селима Дунавске клисуре описани су и у енциклопедијском речнику *Словенска митологија*, рађеном под редактуром Светлане Толстој и Љубинка Раденковића (СМ, 2001: 520).

1.2. Ритуал крштења је религијски ритуал који, строго узевши, не припада ритуалима животног циклуса. У хришћанском свету он је, међутим, спојен са „прехришћанским постнаталним ритуалима, па је тако саставни део комплекса ритуала везаних за рађање” (Радуловић, 2002: 77). Прехришћански постанатални ритуали спадају у тзв. ритуале прелаза, док се обред крштења као литургијски усредсређен ритуал, може сматрати иницијатским, односно обредом инкорпорације (Жикић, 2002: 116). Жикић истиче, међутим, да се ритуал крштења може посматрати и као део једног ширег обреда прелаза, што је прихваћено и у овом раду (2002: 116).

Отуда нису строго одвајани обичаји у вези са рођењем од оних у вези са крштењем, будући да су први нека врста припреме за сам чин крштења, тј. посматрани су овде као једна целина, односно као обреди прелаза. На овакав приступ указивала су и сама казивања информатора из горепоменутих села који ни сами нису разграничавали ова два сегмента већ су их третирали као саставне делове шире целине. Такође, није вршена дихотомија на обичаје и веровања у вези са новорођенчетом и на обичаје и веровања у вези са породилом.

1.3. Рад је урађен са циљем и да се укаже на један архаични⁵ тип културе у коме жена има запажено место и улогу,⁶ присутан у поменутих се-

Раичевић и доц. др Татјана Трајковић са Филозофског факултета у Нишу.

⁵ Н. И. Толстој за архаичне области истиче да то нису само области добре очуваности. Архаичну област карактерише и постојање чврстог система духовне културе националног типа, услова функционисања те културе и низа црта, елемената и атрибута, својствених другим, релативно изолованим областима истога типа у границама савремене Слације (Толстој, 1995: 17).

⁶ С. Петровић истиче да се тзв. матријархатски културни модел, у коме жене и девојке заузимају централно место у обичајима, јавља на простору источног дела Балканског полуострва. Овај тип културе карактерише приношење жртве хтоничним божанствима, веровање у бића демонског света, везаност за природу и лунарну митологију, доминантност породичне заједнице и сл. (Петровић, 2002: 25–28). У матријархатском културном моделу

лима Дунавске клисуре као део културне баштине Срба,⁷ са жељом да се указивањем на поједине термине у вези са обичајима око рођења и крштења допринесе сачињавању лингвокултуролошког речника Срба у Румунији.

На основу снимљеног материјала на терену⁸ реконструисани су обичаји у вези са рођењем и крштењем, према хронолошком следу догађаја, који карактеришу села Белобрешка, Дивич и Стара Молдава, са мањим варијацијама, на које је приликом сачињавања јединственог записа скренута пажња.⁹

2. Обичаји у вези са рођењем и крштењем код Срба у Дунавској клисури.

Кад се роди дете, трећега дана баба са флашом воде и *босиљком*, увијек у бело платно иде код Господина попе да тражи *зламење* (Белобрешка), *име на зламење* (Дивич), *име на знамен* или *знамену* (Стара Молдава). Тим именом које попа каже дете зову све док се не крсти, а понекад то име остане детету дуго година поред крштеног имена које даје кум. Воду донету од куће Господин освешта, па се она долива по мало када се дете купа, све док се не утроши.¹⁰

Трећега дана од рођења детета око поноћи долазе *судије*, *милостиве* (Белобрешка), *милостиње* (Дивич), *милостивне* (Стара Молдава). За њихов дочек праве се мале *погачице*, стави се *вода*, *свећице* и *платно* (Белобрешка), односно на столицу се стави један *пешикир*, *тањир са водом* и *огледало* (Дивич), или се мете *брашно*, *со* и *вино*, како би се по траговима видело јесу ли *милостивне* долазиле (Стара Молдава). Некима *милостиве* поруче

жена се јавља у улози првосвештенице, она приноси жртву, бави се врачањем, она пророкује и тумачи догађаје из природе и живота у симболичко-магијском кључу (Петровић, 2002: 33).

⁷ На овом месту издвајамо само неке напомене информатора којима се указује на то да поједини обичаји и лексеме припадају управо људима српске националности. Информатори са којима је обављен разговор у селима Дунавске клисуре, са поносом истичу: *код нас Срба; то су обичаји наши; обичај наш* итд.

⁸ Овом приликом захваљујемо информаторима: А. Г. (рођ. 1935) и Ђ. Н. (рођ. 1932) из Белобрешке, Ж. М. (рођ. 1944) и В. С. (рођ. 1929) из Дивича, као и А. Ж. (рођ. 1938) и М. А. (рођ. 1927) из Старе Молдаве на топлем дочеку и жељи да сваком госту изађу у сусрет.

⁹ Сами информатори често су истицали да су њихови обичаји добри и леви. У појединим домаћинствима они се и данас спроводе, мада се прикупљени материјал односи, пре свега, на период око половине 20. века. Поједини информатори наводили су да су обичаји различити од села до села: *Свака кујна кува друкише*. Такође, критиковали су нову моду по којој се крштење обавља суботом, последњег дана у седмици, како истичу, а не недељом, како би требало да буде.

¹⁰ А. Г. из Белобрешке једина наводи да се вода узима после крштења, доноси кући, и та „свештана” вода се долива по мало при купању детета.

да ће дете умрети, али је, свакако, најважније шта ће одлучити трећа која пресуђује.

Новорођенчету се ставља *црвен конац* око десне руке да га не урек-ну. Код бебе под јастук се ставља *сечиво*, тј. нека мала *бритва* и *поскурник* (Белобрешка), односно *поскурник*, *босиљак*, *нож* и *бели лук* (Дивич). Мајка, такође, носи *сечиво* са собом јер на сечиво ништа не наилази.

Шест недеља мајка не сме да изађе из куће увече кад зађе сунце, нити је дозвољено да бебина одећа заноћи у дворишту; понегде се веш сушио до крштења у кући, све док се дете не крсти. Чак се и вода из корита у којој се дете купало просипа само на сред дворишта, где пролазе кола и марва.

Чим се дете роди прави се *мала повојница*. Тада долазе најближи да виде бебу. У Белобрешки и Дивичу обично се прави *погача*, нешто се испржи или се испече *тиле* и стави се једна главица *црног лука* да мајка има млека, заједно са другим поклонима за бебу. Сви ти поклони стављају се на сто, а тата дочекује госте тако што корпу подигне да дете порасте велико. *Погачу* начиње мушко дете ако је у кући рођено женско, и обрнуто, како би се догодине у кући родило дете другог пола. *Велика повојница* обично се правила на сам дан крштења.

Док дете не наврши месец дана, обичај је да се крсти. Најпре се иде код кума и пита за име, када кум каже име, крштење се закаже и иде се у цркву. У цркву се носи обавезно *крзница* (*бело платно*) у којој је новац. *Крзница* је увезана плавом, односно црвеном, розе или белом машном, у зависности од пола детета. Том *крзницом* попа брише дете када га замочи у воду. *Крзницу* и *свећу* за крштење купује кум.

На крштење иду обично кум и кума, дететов отац и *баба*, тј. *бабица*, жена која носи дете. Мати остаје код куће. Док се дете крсти она код куће ако има женско дете, треба да ради неки женски посао: по мало да штрика, да шлингује, да шије, да преде, да броји паре, да чита, да пише, да чисти мало, а ако има мушко дете, онда треба да ради *мушку радњу*: и тада треба да чита, да уђе мало у шталу, да секиром мало удари на пањ, да мало гура кола, да узме неки ланац, вилу и сл.

Сам чин крштења најдетаљније је описан у Белобрешки, можда због чињенице да је информатор из Белобрешке – Ђ. Н. певала у црквеном хору. Она истиче да Господин и кум крсте дете. Кум чита Вјерују и понавља шта му Господин попа каже. Они три пута иду око стола, потом Господин узима мушко дете и иде у олтар да га благослови, а ако је у питању женско дете, клекне пред олтаром и ту се моли за дете. Дете се не купа већ се *замочи* у освештану воду. Косу коју му одсече, изгори попа мало на свећи.¹¹

После крштења кум долази код домаћина на *фруштук*, будући да не једе све док се дете не крсти. Кум се, по традицији, дарује *кошуљом*. Уколико се тог дана прави *велика повојница*, касније кум са породицом долази

¹¹ А. Г. из Белобрешке, међутим, истиче да се прамен косе који попа исече детету на крштењу чува неколико година у кући, а то потврђује и М. А. из Старе Молдаве.

поново, сви се веселе, а потом се гости испраћају и дарују кум и чланови његове породице.

3. **О лексемама *баба*, *бабица*, *зламење* и *крзница*.** Несумњиво место у обичајима у вези са рођењем и крштењем детета заузима жена, као што је већ истакуто. Она је задужена да умеси погачу за малу повојницу, за припремање дарова за милостиве, за тумачење њихових порука, за заштиту мајке и бебе од урока и сл. Жена у овим обредима прелаза има и једну нарочиту улогу. Женска особа – *баба*, тј. *бабица*, носи дете заједно са кумом на крштење. Осим што носи дете, улога *бабице* на самом крштењу је да дете ослободи одеће и поново га обуче. Један од информатора саопштава да током обреда крштења поп помиње и име бабице, поред кумовог.

3.1. Сами информатори о овој улози наводе да је *баба*, тј. *бабица* жена која носи дете у цркву: „она која носи”. То може бити и биолошка баба новорођенчета, али и тетка, ујна, дакле, млађа особа. В. С., родом из Соколовца, наводи: „Носила сам дете, у цркву сам била ко *баба*”, док А. Ж. (Стара Молдава), која, иначе, нема своје деце, истиче: „Ја сам била *бабица* на три места, три тако сам носила у цркву”. Ђ. Н. из Белобрешке уз термин *бабица*, наводи и да се на румунском каже „моша”.¹²

3.2. Разматрајући обичаје при рођењу детета у селима Дунавске клисуре и Пољадије, Борислав Крстић истиче много заједничких особина (Крстић, 2015: 197–201), које се у главним цртама подударују и са овде изнетим описом. Разлику између лексеме *бабица* у значењу „примаља” и лексеме *бабица* у значењу: „жена која с дететом у наручју одлази у цркву на крштење”, Крстић потенцира на граfiјском плану, тако што у овом другом случају лексему *бабица* исписује курзивом (2015: 200).

3.3. *Речник радимског говора* региструје, међутим, следећа значење лексеме *бабица* 1. (дем.) бабица. 2. примаља, акушерка. 3. наковањ за откивање косе. 4. хлепчић који се меси о даћама (Томић, 1989: 9), али не и значење које произлази из овде наведеног описа обичаја крштења у селима Дунавске клисуре.

3.4. Бројне лексеме у вези са обичајем крштења бележи *Речник српских говора Војводине*, пружајући нам могућност да бар овлашно, без подробнијих испитивања, упоредимо два система духовне културе Срба: с једне и

¹² Овом приликом није разматран узајамни однос двеју култура на подручју Дунавске клисуре – српске и румунске.

са друге стране румунске границе.¹³ Под одредницом *бабица* даје се, између осталог, и значење: „жена која указује помоћ приликом порођаја, акушерка”, али се међу примерима налази и следећи: „носи дете бабица на крштење”, при чему су наведени бројни пунктови (РСГВ, 2000: 64–65), док се под одредницом *баба* (РСГВ, 2000: 64) наводи значење из Крашове: „примаља („баба”, једна од најстаријих жена у селу и суседству) донесе новорођенче до црквених врата и на улици спусти га на земљу”. Није тешко уочити да се у наведеном речнику значење лексема *бабица* као акушерке не раздваја јасно од значења коју ова лексема има у обичајим везаним за крштење. Могуће је да је улогу *бабице* на крштењу могла имати и права *бабица*, тј. акушерка у оно време,¹⁴ али забележени обичаји у селима Дунавске клисуре јасно налажу да *бабица* на крштењу детета може бити било која жена или девојка која је одабрана за ту улогу, најчешће из редова најближе дететове родбине, као што су баба, тетка, ујна и сл.

3.5. За разлику од лексема *зламење* (*зламен*, *име на зламен*, *зламена*) и *крзница*,¹⁵ чију широку распрострањеност у истом значењу, забележеном и у говорима Дунавске клисуре, потврђује и Речник САНУ (РСАНУ, 1971:125; РСАНУ, 1978: 521), лексема *бабица* у наведеним областима има статус културеме,¹⁶ о чему до сада није било речи.

3.6. Имајући у виду пример речника културолошке календарске лексике, дат у раду Љ. Недељков о културолошком истраживању лексике Срба у Румунији (Недељков, 2013: 168–170), могућа дефиниција лексема *бабица* у оквиру семантичког поља породични обичаји (рођење и крштење) је следећа: „жена, најчешће баба по оцу, тетка или ујна, која новорођенче заједно са кумом носи у цркву и брине о детету у цркви тако што му скида и облачи одећу за потребе крштења; обилази са кумом око стола за време крштења”.

¹³ Треба напоменути да *Речник српских ђовора Војводине* не даје податке само за Војводину већ и за банатске пунктове у Румунији.

¹⁴ У доба када су се порођаји почели обављати у болници, вероватно је улога жене која иде за зламење и носи дете у цркву са праве бабице прешла на рођаку блиску породици новорођенчета, која је добила исто име – *бабица*, будући да је тај задатак својевремено заиста обављала права бабица, примаља, акушерка. Због чињенице да је *бабица* на крштењу често бивала биолошка баба детета, познат је назив и *баба* за жену која носи дете у цркву.

¹⁵ Лексема *крзница* у испитиваним пунктовима у области Дунавске клисуре има нешто уже значење него у РСАНУ (уп. РСАНУ, 1978: 521) и РСГВ (уп. РСГВ, 2004: 178).

¹⁶ Културолошка лексика (културеме) јесте „лексика за појмовни свет везан за свакодневни живот чије је основно концептуално значење јединствено на целом простору српског језика (односно на оној територији где су такве лексеме познате), а њихово културолошко значење долази до изражаја кроз додатни семантички садржај којим се тај културни модел разликује од оних на другим просторима (Недељков, 2013: 161).

У наставку рада даје се речник општеупотребних лексема које имају додатни семантички садржај у обичајној лексици која је везана за рођење и крштење детета у селима Дунавске клисуре у Румунији.

4. Речник културолошке лексике у вези са обичајима око рођења и крштења

Астал, -а м „Сто на који се ставља храна која се донесе за малу повојницу, заједно са поклонима, намењеним беби и породиљи.”

Баба в. бабица

Бабица, -е ж „жена, најчешће баба по оцу, тетка или ујна, која новорођенче заједно са кумом носи у цркву и брине о детету у цркви тако што му скида и облачи одећу за потребе крштења; обилази са кумом око стола за време крштења.”

Бели лукац „*Allium sativum*, зачинска биљка која се заједно са другим реквизитима ставља под главу новорођенчета против урока.”

Босиљак, -а м „*Osimum basilicum*, гранчица ове биљке која се заједно са флашом воде носи у цркву када се иде за зламење; гранчица која се заједно са другим реквизитима ставља под главу новорођенчета против урока.”

Брашно, -а с „Млевена пшеница која се користи за справљање хлеба; брашно се остављало треће ноћи, заједно са сољу и вином да би се по траговима видело да ли су долазиле милостиве да прорекну судбину новорођенчету.”

Бритва, -е ж „Сечиво које се ставља под главу новорођенчета да га штити против урока.”

Вино, -а с „Вино се обично доносило уз погачу за малу повојницу. Користило се и као дар за милостиве.”

Даривати, дарујем „Поклањање разних ствари беби по завршетку крштења када и породица дарује кума и његове чланове породице.”

Замочити, замочим „Потапање детета у воду за време крштења уместо ранијег купања.”

Зламење, -а с „То је прво име које детету надене поп пре крштења и које носи до крштења.”

Кобасица, -е ж „Прерађевина од свињског меса која се пржи за малу повојницу.”

Прамен косе „Прамен дечије косе који се одсече на крштењу и чува у некој марамици неколико година после крштења.”

Кошуља, -е ж „Дар који се дарује куму после обављеног крштења; дар који се даје попу за крштење.”

Крзница, -е ж „Бело платно које кум купује за крштење, а поп о то

платно брише дете за време крштења или покваси то платно, па њиме додирује дете.”

Купати, купам „Потапањем у освештану воду чишћење детета за време крштења; сада се дете само замочи у воду или покваси.”

Леј, -а м „Румунски новац који кум ставља у крзницу као дар на крштењу детета.”

Машна, -е ж „Плава или црвена тканина којом се увезује крзница, у којој је и новац, намењена крштењу новорођенчета.”

Милостиве, милостивне, милостиње ж пл. „Три женске особе које треће ноћи око поноћи проричу судбину детета.”

Мрс, -а м „Време када није пост и када може да се прави мала повојница.”

Мушка радња „То је посао који мајка која не иде на крштење ради код куће да би мушко дете тако исто радило кад порасте: гура кола, узима у руке неки ланац, вилу и сл.”

Недеља, -е ж „Дан у седмици када се правило крштење.”

Пиле, -та с „Врста печења, обично се пиле носило уз погачу и вино на малу повојницу.”

Пљунути, пљунем „Избацити одређену количину пљувачке од стране особе која је урекла дете, како би се пљувачка намазала детету на чело да се скине урок.”

Погача, -а ж „Врста хлеба који се месио за малу повојницу. Њу угризом начиње женско дете ако је у кући рођено мушко, тј. мушко дете ако је у кући рођено женско, како би се догодине рађала деца супротног пола.”

Погачице ж пл. „Врста производа од теста који се правио треће ноћи од рођења детета када се чекају милостиве да прорекну судбину детета.”

Поскурник, -а м „Предмет у облику крста који се ставља заједно са бритвом, белим луком и босиљком под главу новорођенчета против урока.”

Пресећи, пресечем „Погледати дете или марву урокљивим очима.”

Радити, радим „Обављати одређене послове за време крштења док се дете крсти, будући да мајка остаје код куће. Она ради послове намењене женском или мушком детету: пише, чита, пева, броји паре, штрика, шлингује, шије, пере неки суд, чисти, чука, гура кола, иде у шталу и сл.”

Свећа, -а ж „То је свећа коју кум купује за крштење, осим крзнице.”

Со, -и ж „Брашно, со и вино остављани су преко ноћи како би се видело да ли су милостиве походиле дете.”

Стакло, -а с „Посуда која се напуни водом када се пође за зламање и из које се вода сипа по мало у корито кад год се купа беба.”

Столица, -е ж „Предмет за седење на који се за милостиве треће ноћи по рођењу детета остављало бело платно или пешкир, затим вода, вино, погачице, огледало и сл.”

Субота, -е ж „Последњи дан у седмици када није прихватљиво правити крштење.”

Фруштук, -а м „Доручак који се припрема за кума. Будући да кум не једе ништа пре него што се дете крсти, код куће домаћини после крштења припремају фруштук.”

Црвен конац „То је конац који се детету веже на десну руку са циљем да га штити од урока.”

Црни лук „Allium сера, поврће и зачин. За малу повојницу уз јело се обавезно стави и главица црног лука да би мајка имала млека.”

5. **Закључак.** На значај састављања речника културолошке лексике у вези са рађањем детета и крштењем указује и успостављено поређење са *Речником културолошке календарске лексике* Љ. Недељков (Недељков, 2013: 168–170), где уз лексему *астал* нпр. стоји лексикографска дефиниција: „сто, на Бадњи дан испод столњака ставља се слама и џак, а на столњак сва храна и пиће за Бадње вече”, док се уз лексему *босиљак* наводи следеће: „*Osimum basilicum*, гранчица ове биљке којој се приписује заштитна моћ забодје се у средину божићног колача” (Недељков, 2013: 168), тј. истим лексемама придодaje се другачије културолошко значење у зависности од испитиваних обичаја.¹⁷

На крају овог кратког прилога о културним терминима у вези са обичајима око рођења и крштења детета на простору српских села у Дунавској клисури у Румунији, доноси се транскрипти забележених текстова који су послужили као основа овог истраживања. Ове текстове одликује „повезаност радњи и обраћања предметима, који имају симболички смисао, као и говорна повезаност, која је с њима у вези” (Толстој, 1995: 57). Ако се обред схвати као такав текст, говорећи семиотичким језиком културе, могу се издвојити три кода или три стране језика: вербална (усмена – речи), реална (предметна – предмети, ствари) и акционална (делатна – дејства/радње) (Толстој, 1995: 57). Обреди прелаза, о којима је у овом раду било речи, укључују све три компоненте, а проучавање међусобног односа компоненти један је од важних задатака, будући да је то предуслов стилистичке анализе текста. У будуће циљеве, свакако, спада и одређивање изодокси, тј. граница одређених појава, што би омогућило боље познавање духовне културе Срба који данас живе на просторима Румуније, културе која је истовремено обележје идентитета, али и резултат специфичног опстанка у мултиетничким срединама на периферији.

¹⁷ Уп. овде наведена значења под одредницама *астал* и *босиљак*.

Текстови

Белобрешка

Разговор вођен 31. маја 2017. године.

Разговор водиле Ирена Цветковић Теофиловић (И. Ц.) и Александра Лончар Раичевић (А. Л.). Присутан мештанин Предраг Марковић (П. М.).

А. Г., 1935.

Кад се крсти дете? (И. Ц.)

Кад се роди дете код нас у току месец дана то је обичај да треба дете да се крсти. Иде се код кума, се пита за име, кум нам каже име и ми закажемо кад оћемо да га крстимо и онда га водимо у цркву.

Ко иде све у цркву? (И. Ц.)

Кум и кума и ко носи: баба, мислим, бабица, оћу да кажем, која носи дете. То је или баба (или ја) или моја ћерка. Ја сам одступила мојој ћерки. Тако је било. И смо крстили онда Славомира. Тамо после кад се крстио дођемо кући, се праве нешто ручка, ондак дођу у посету фамилија, прво то се зове код нас мала повојница, се дође код детета. То се прави нека погача, се стави сир у тањир, шта имамо, кобасице, сланине пржимо и једна главица црна лука да има мама млека.

Шта се носи све у цркву кад иде дете да се крсти? (И. Ц.)

Носи се једна крзница, платно бело, машна и неки леј у то платно увијено.

Шта је крзница? (И. Ц.)

То платно – то је крзница, се каже код нас, и се стави неки леј у то платно, и мало пића, мало нешто, шта има куј, то носи.

Онда се вршу те дужности. Се крсти се и се дође кући. Мало на ручак, и тако. Посе ко оће дође, фамилија, мислим није обавезно сви. После кад правимо по други пут повојницу онда дођу сви кога зовемо и кумови опет и сви. Ми дарујемо кумове и кумови бебу. И тако.

Шта му дарују? (И. Ц.)

Па неку стварчицу, неко оделанце, а обавезно по неки леј, то треба тако, каже, да буде.

Шта ради поп у цркви? (И. Ц.)

Па га крсти, њене обичаје.

Да ли скидају бебу голу? Да ли купају или прскају? (А. Л.)

Стављају у воду. Више прскају, а пре су купали децу више. Кад је зима су имали мало млаку воду да не ставу децу баш у ладну тако воду. Тако је било, се дете замочи у воду. Дођемо сви кући и тако, толико.

Шта је друга повојница? (А. Л.)

Онда је да зовеш фамилију, кога оћеш твоју браћу, сестре, тетке, то све ближња фамилија и кум обавезно да дође. Онда ми дарујемо кума и кум бебу, како куј мого пре.

Да ли је обичај да неко из куће не иде на крштење? (И. Ц.)

Код нас из куће то није било, није било ни у село то, само покајити понеки.

А мати? (П. М.)

Мати не иде у цркву, мати остане кући.

Ко онда носи дете у цркву? (И. Ц.)

Бабица носи дете у цркву. (Није обавезно да је баба, може бити млада девојка. Она га свлачи и после крштења облачи. Податак мештанина П. М.).

Зашто мајка не иде на крштење? (И. Ц.)

Од старине тако је остало. Стари тако су ра^иили и ми смо после настављали. И сад мајка не иде. А за то време док ми идемо у цркву да се крсти беба, ондак мајка, она ради неке послове да се беба научи нешто да ради: чука или пере суд неки, нешто тако, ради.

Да ли се дете крсти за неки црквени празник? (И. Ц.)

Обично недеља. Само се гледа да није пост. Ондак то се не крсти.

Шта се још дешава прве недеље после рођења детета? (П. М.)

Прве недеље после рођења, на трећи дан, онда каже да седимо да слушамо шта ће да суду судије (милостиве) беби. На трећи дан онда се опе^е стави на једну столицу једна чаша вина, једна чаша воде, бело платно. Онда седимо до поноћи да слушамо шта ће да кажу детету, шта ће да се деси. Неким кажеду да ће да умре, да знате.

Како јаве то? (И. Ц.)

Не знам како... тако... Ја знам кад смо Славомира... ја и баба Роза, нико није тео да седи, само ми. Ми седимо и слушамо. Кад је било дванаест сати, он је имао три дана, трећи дан звонце тако цин, цин, ко кад иду деца за врбицу, тако. И он се насмејао. Моја мајка, она каже: „Јао, љуби га баба, има да буде сретан у његов живот”. Нисмо чуле да су казале да ће да умре, или ће да буде болесан, или нешто шта ће да проведе. Само то толико. (Погодиле су. (И. Ц.)) Звонце звони и ја гурам бабу Розу и она мене гура. Мисли да сам заспала, па не чујем. „Сам будна, чујем ја.” „Да чујеш.” „Ја чујем”. Ми гледамо ома у Славомира, он се насмејао.

Било му је тачно. (И. Ц.)

Суђено. (А. Л.)

До сад му било добро, фала Богу.

Да ли се детету сече прамен косе и шта се дешава са тим? (И. Ц.)

Се увече сас том водом што се носи у цркву. Кад се крсти, онда се напуни једно стакло воде, кад се купа се ставља у воду ди се купа дете, и тај прамен од те косе кад му се сече то се увије у неку марамицу и се држи до три-четири године тако то да стоји. Посе и на годину онда опет му одсечу косу, то кум.

И та коса са крштења се чува и после се заборави на то? (И. Ц.)

Се чува и се чува, после временом се...

Зашто се чува? (И. Ц.)

Углавном се чува много година, та коса.

Како смо пре купали, није било баја ко сад и то, корито сваки пут, воду сипамо из стакла, ту свештану воду, с крштења. (Носи се вода из куће и узме се после крштења? (И. Ц.)) Носи се пуно стакло, после тамо се пресврати, и се узме кад попа свешта, га крсти, онда се напуни од те воде друге. И сас тем се купа дете док се не потроши та вода, сваки дан или ујутру или увече кад се купа.

Да ли су ваши унуци крштени исто тако? (А. Л.)

Јесте, јесте, сви су крштени. У свако село је други обичај. Ћерка, она удата у друго село. Кад се крстила њо^{на} ћерка, они правили по њинем обичају, није по нашем. Синово дете кад се крсти, то је код нас.

Да ли дете има неко име пре крштења? (П. М.)

Има дете прво име што идемо у цркву код Господина попе. Ми питамо и он каже како да се зове. После тога идемо код кума кад оћемо да га крстимо. И кум ни каже име његово. Обично кумово остане.

Како се зове ово име што каже попа? (П. М.)

Зламење, зламење се зове то име прво што каже попа.

А како дете у кући зову док се не крсти? (И. Ц.)

По том од попе.

Да ли знате које је име то било? (И. Ц.)

Знам, Душан. Душан Славомирова она прабаба волела, није волела Славомир, каже она не уме да каже то, он је био први у село име, и баба не зна да каже, она каже он ће да буде мој Душан, љуби га баба. И после га звала дуги година, пос^е се мало научила. Њега сви волели кад се родио. Кума Душка га крстила. Они нису давали да иду учитељи у цркву. Кум је био учитељ. Кума Душка га крстила. А посе, Млађа, радио све шта треба. Тако је било време.

Ђ. Н., 1932.

Обичаји наши су доста добри и леви. Дете кад се роди, по обичају нашим, трећега дана одма идемо у свету цркву за зламење. Господин попа, он надене име. Зламење да док се беба не крсти у цркву. И под тим имену треба да се зове беба док се не крсти да добије од кума друго име. Код куће баба узме флашу воде и босиљак и увијено у један леп салвет, пешкир и то иде код Господина попе и тражи зламење. Кад купају бебу се долива по мало.

Онда се крстиду и праву се весеља. Носу се, иду кум и отац. Мати не иде код нас у цркву кад се крсти. Код нас Срба, ако је женско, треба да седи у кућу, да по мало штрика, да помало шлингује, да по мало преде, да броји паре, да чита, да чисти мало, ако је мушко, опет треба и да чита, мати онда треба мало да уђе у шталу, мало да почисти, са секиром мало да удари на пањ. И тако је било. То су обичаји наши. Дођеду из свете цркве и се настави весеље. Пре се правило у куће. А сад се правиду весеља у дому, у град, у...

По кафанама. (И. Ц.)

Да. По кафанама. Сад тако се праву весеља.

За крштење није била музика у кући? (И. Ц.)

И музика, да. И за крштење музика, како да не.

Шта се ради у цркви? (А. Л.)

Иду за кума прво. Иде момак, отац детета, и још ближњи куји су од фамилије. Иду за кума и дођу, дођеду код момка, ди је рођено дете и онда од отуд пођу и идеду сви у свету цркву.

Која жена носи дете? (И. Ц.)

Која жена? Ја сам носила моју унуку, а млађу унуку је носила моја ћерка; моје ћерке ћерку, моју унуку, Јованка је носила, ујна. Она је носила опет је било, што они кажу, бабица, моша, како кажу Румуни.

Ову најстарију, то ми била прва милос, ја сам тела ја да носим, нисам дала ни ћерки, ни другом. Него ја сам. Посе кад се родила ова млађа, ондак је моја ћерка носила њу, а кад се њена ћерка родила, моје ћерке, ондак је носила моја снаја Јованка, она је носила Анку.

И тако весеље траје до зоре, што се каже.

А у цркви шта раде? (И. Ц.)

У цркву се крсти, мајка је певала у хор, хор пева кад се крсти дете, Господин и кум крстиду, Вјерују читаду и Оче наш. По обичају кум треба да чита Вјерују, кој зна, а куј не зна чита из књиге, из Јеванђелија чита. И шта му Господин попа каже то он понавља. Иду трипут око стола. Господин узме дете ако је мушко иде у олтар унутра га благослови, ако је женско клекне пред олтар и ту се моли за дете. Кум и кума прихвату дете и тако дођу до куће.

Сад замочу дете. Од богојављања водица што остане, што је свештана, они ставу у ове велике балоне и то стоји гор на таванчићу у цркву. Кад је зима они ту воду угреју на струју. Господин умочи цело дете. И настаје весеље.

Да ли секу детету косу? (И. Ц.)

Да сече. Косу сече и стави мало на свећу изгори то мало косе. Кум донесе крзницу, платно ако је мушко везано машном плавом, а ако је женско са црвеном или рози. И о ту крзницу Господин попа уви дете, брише кад га замочи у воду.

Да ли се чува косица? (И. Ц.)

Не, не чува се, то изгори та косица мало.

У цркву шта се све носи? (И. Ц.)

Носи се поклон Господину, кошуља. Пре се давало и пешкир, сад кошуља. Сваки купи кошуљу.

Пре какви пешкири се давали? (П. М.)

Ткани било, љуби те мајка, ткани, што ткале маме, и мајка имала. Дала сам и мојема унукама по један.

Код куће шта се прави за крштење? (И. Ц.)

Се спрема ручак, по реду супа, соса, мяса, кромпира, печење, торте, колаче. Правиле су све жене у кућу. И супа се теглила са оклагијом, и секла сас ножом. Сад на машину. Иде брже. А пре се секло с ножом, па ситно, лепо.

А детету шта се дарује? (И. Ц.)

Сад већином паре дају. Пре је било кошуљице, бенкице, капице, пелене, како је било пре на метер фланел, бео. Нису биле пензије, нису биле плате. Сељаци немаду не знам колико добитак. Они од производње шта живу. А саде сваки има па плату, па пензију, и се снађу. Пре сељак је доста тешко живео.

Да ли излази дете негде из куће пре крштења? (И. Ц.)

Сад излази. Пре за шест недеља мајка не сме дизаће увече кад зађе сунце, више нема шта да тражи, нити да остану пеленке ил бенкице ил нешто у двориште. То све треба док сунце не зађе да се скупи. И вода из корита итнеш на сред авлије куд пролазу кола, куд пролази стока, марва. Не да итнеш било где. Сад то нема. Тај обичај сад је несто. Мама носи бритву, сечиво у џеп, не дај Боже, за сваки случај, да има код ње, тако је добро, тако стари казали. На сечиво не наилази ништа.

А код бебе шта се ставља? (И. Ц.)

И код бебе опет се стави једно сечиво, и како смо имали ми, и сад имамо, поскурник, кад се прави колач, па се убоде тај крсто на колач за резање, за славу, тај поскурник, то је као крс један, то се стави беби под главу, и једно сечиво, мала бритва то се стави код бебе под главу.

А црвен конач? (И. Ц.)

Црвен конач му бацу на руку, вежеду му на руку црвен конач ради урока.

А како се гледа какав ће детету живот да буде? (И. Ц.)

Трећи дан се правиду тако мале погачице, и се стави вода, и свећице, и платно. Милостиве дођу у по ноћи и онда оне решавају судбину детета. Има неки виду, неки чују. Бог зна. Три женске, тако се зоведу милостиве, и оне решавају судбину, и једна, и друга, и трећа.

Да ли се гледа да је неки празник или само да је недеља кад се дете крсти? (И. Ц.)

Недеља. Већином деца се крсту недељом и онда се и слави.

Кад дође први пут родбина, шта донесу? Како се зове то? (П. М.)

Повојницу малу. Малу повојницу кад се дете роди, кад дође из болнице кући, онда се прави погача и се пече пиле и главица црнога лука, то се стави у котарче све, и поклон за бебу, кошуљице, панталоне, и вина, и се носи (неки пржи кобасице, неки пече пиле, неки донесе сира с погачом, како ко) и онда то се стави на сто.

Ко доноси? (И. Ц.)

Носу бабе, носу ујне, тетке, а тата дочека и он подигне корпу да порасте дете велико. Зоведу и децу. Ако је женско, мушко да начне погачу, да би родили догодине сина.

Дивич

Разговор вођен 1. јуна 2017. године.

Разговор водиле Ирена Цветковић Теофиловић (И. Ц.), Александра Лончар Раичевић (А. Л.) и Татјана Трајковић (Т. Т.)

Ж. М., 1944.

Да ли се сећате каква су крштења овде била пре? (И. Ц.)

Се сећам, баба Живка се сећа како је било крштење. Лепо је крштење кад се крстиду деца. Се веселимо кући сви, кумови. После правимо ко свадбу, пуно света, пуно астали тунака. Кад се крсти у цркву се даје поклоне, се, код нас, тако је обичај код нас.

Повојницу велику сам имала за ову унуку. Сам преко три стотине душа сам имала. У камин, како кажемо ми, у дом. И тамо сам частила кумове. То изнесемо котарицу са стварима, сад обичај новце, а пре било ствари. Ондак кумове дарујемо, па ондак дарујемо све њине, у кумство који су туна. Ондак овамо ове жене што кувале. Музика... кошуље на њи. Музика њи десетину: тунака армуникаши, тамбураши, пуно света свудер. Изнеседу колаче, у кола играду. Тако је било пре, а сад је више друкше.

Можете ли све од рођења детета па све до крштења да нам кажете? (И. Ц.)

Кад се роди дете до два месеца га држимо, ондак о^ама се крсти, нема да се држи много, ко што сад обичај га крстиш великога. Месец дана, два, о^ама га крстиду и о^ама весеље. Куј је у могућост, тај је правио.

Ко је име давао детету? (И. Ц.)

Кум.

А пре тога? (И. Ц.)

Пре није давао. Не мож да да ми нико.

А попа? (И. Ц.)

Ни попа не да. Попа да за зламење. Идеш ти. А код кума идемо дамо ми.
Ко иде све на крштење? (И. Ц.)
Иде отац, сас оцом иде кум и кума. Иде баба носи то дете. Она га носи у цркву. Из цркве му да њему и дођеду кући. Кум иде око астала сас попом. Попа га посе га свуче па га намаже мало са ладном мало водом, не га купа. Мало му исече косе.
Шта се ради са косом? (И. Ц.)
Косу ти да Господин и чуваш. Ако изгубиш, изгубиш.
Не гори попа косу на свећи? (И. Ц.)
Не. Ја нисам видела.
Мајка не иде на крштење? (И. Ц.)
Мајка не, мајка је кући.
Шта ради кући? (И. Ц.)
Чека тунака сас тима гостима чека дете.
Да ли ради нешто по кући? (И. Ц.)
Па играш, певаш, да би то дете играло, да би певало тунака.
Да ли неки посао мајка обавља у кући? (И. Ц.)
Пише, чита, штрика, рачуна, узме свеску. То је било пре. Нема то више шта је било пре.
После ручак? (И. Ц.)
То је фруштук. Кад је попа на јутрење ондак се крсти дете. Само фруштук и кум иде кући.
Шта се спрема за фруштук? (И. Ц.)
Било меса, било је кромпире, пај; закољемо јаре, смо му дали супе. Ко кад је ручак.
Да ли се месио неки хлеб? (И. Ц.)
Купили смо леба нисмо месили.
А погача? (И. Ц.)
Погачу кад се роди дете идеш у шпитаљ. Ондак му носимо погачу, му носиш лука да има мати млека.
Шта је мала повојница? (И. Ц.)
Дођеш кући, видиш бебу и платиш да купи момка, јел купи девојку мушкарац, даш неку пару.
Шта је велика повојница? (И. Ц.)
Кад је крштење ондак је већа повојница.
Да ли се детету ставља нешто против урока? (И. Ц.)
Се ставља црвен конац на руку детету да ге не урекнеду. То се стављало детету.
А испод јастука? (И. Ц.)
Није се стављало ништа. Код нас то није. Ништа. То има на нека села. Свака кујна кува друкше.
А кум шта донесе детету? (И. Ц.)
Он донесе крштеницу детету и свећа везана сас било мушки плава машина, а било женско црвена машина.
Шта детету дарује кум? (И. Ц.)
Новце.

Судбина детета како се одређује? (И. Ц.)

Милостиње оне дођу трећу ноћ и ти пресуду. Ко кад те неки ондак тера да се успаваш. Те оне успавају да не би чула, знаш. Прва овако, друга онако, а трећа пресуди. Откуд ће дванес сати, одједаред краде ме сан и обара ме, чула сам врата да се отворила, ко нека зима, стра и сам заспала и нисам знала да л' су биле. Да л' нису биле. Још горе би ми било. Боље кад не чујеш. Је страшно. Боље кад нисам то чула.

Да ли ви верујете у то? (А. Л.)

Па ја верујем.

Да ли се обистинило то што су рекле милостиве? (А. Л.)

Па има. Истина. Ето је^{на} ми причала мене: „Живка”, каже, „шта сам чула то сам превела сас мојем дететом. То је истина. Толико и толико му рекли ће да живи, тај дан кад се родио у тај дан је и умро.” Боље кад не знаш.

Да ли сте бајали некада деци против урока? (И. Ц.)

Ја само узмем воде и ондак наменим...

Мој син кад се родио, тако био леп, па сам га држала дебо, па уз пенцер, тако. И пређе један човек: „О, овај је леп”, Илија се зове, „ко луче”, каже. И га уреко је, кроз пенцер га уреко. Он одједаред поче да вришти, претура очи, плаве му се будзе. Моја свекрва: „Само да идеш за плувачку код њега.” Она отидне за плувачку. Он неће да плуне у шољу. Његова жена: „Само да плунеш”. Плунуо је, моја свекрва донесе, га прекрсти и му га намаже на чело. Ома ревенирало дете и ома друкше. Овако би умро. Има много од урока оће да умиреду деца. Има ко има гадне очи, га пресече, не само дете, и марву.

В. С., 1929, родом из Соколовца

Да ли се сећате какви су обичаји када се дете крсти? (И. Ц.)

Тако се спреми, имаш кума, дете окупаш га, обучеш га, чисто, био јастук бео, јорганче било озгор штиковано, под њега било плаво. Ту се уви дете и с тем крштењак, с тем се покри јастук и дође кум и га узме.

И га носи баба, која бабица га узме дете, а кум иде поред бабице. У цркву га раздрешу и узме га кум у руке, упалу свећу и носу га, га крстиду.

Да ли мајка иде у цркву? (Т. Т.)

Мајка није пре ишла, а сад иде. Мајка остане кући, ако је мушки, ондак ради мушку радњу у кући да би дете радило.

Шта ради? (И. Ц.)

Мало гура кола, мало неки ланац узме, вилу. А кад је девојка ондак мати и пише и чита и мало по кући ради да би дете радило. Сад није. Ако је девојка, ондак мати штрика, шлингује, нешто шије и чита, пише, да би дете знало све. Е, сад није, сад је друкше.

Кад кум дође кући оде се спреми фруштук јер кум не фруштукује док се не крсти дете. Посе је. Ми спремимо леп фруштук, и га дочекамо, и га послужимо да фруштукује; кум доби кошуљу, увежемо с кошуљом, и кад је, иде кући. Ако се прави повојница, тај дан када се крсти, ондак кум иде кући и оде се спрема за повојницу за госте и посе се купу гости. Ако га крстиш пре, ниси правио још повојницу, ондак кум иде кући и не дође. А кад је за повојницу онда кум дође пос^ее подне, кује си зво да ти дођеду на повојницу они дођу, ручаду, обдариш кога још кум кога доведе, одонуд: жену, децу. И поново дам куму кошуљу. Како да иде кум без кошуље посе?

Како се зове та повојница? (И. Ц.)

Чим се дете роди, ондак се прави погача, се пржи нешто и то се раскриши погача и то је мала повојница. Ондак дођеду родбина, комшије, донесу погачу, у тањир пржено месо, неко јаје и флашу вина, баци се на астал све те бабе што дођу, жене донесу, ту се рашири, ондак газда греје ракије и поји те бабе што су дошле и једу погаче, и пржено, и кућевно, и њино што донели, и све то, и молу Бога. То је мала повојница, чим се роди. Посе правиш велику повојницу.

Шта ради поп у цркви када крсти дете? (И. Ц.)

Пои његову службу.

Да ли купа дете? (И. Ц.)

Не купа га. Мало кваси платно то што добијеш од кума. Крзница се каже. Ондак то умочи мало у воду и мало дете тако укваси. Сад се не купа дете.

Да ли му шишају косу? (Т. Т.)

Може и то да биде. Нисам баш видла. Носила сам дете, у цркву сам била ко баба. Ми држимо дете годину дана не шишамо га.

Када се крсти дете? (Т. Т.)

Кроз недељу дана се дете крсти. Да је дете кршћено. Сад годинама не крстиду дете.

Да ли сте гледали судбину детета? (И. Ц.)

Бациш на столицу један пешкир, у тањир воде, босиљка, огледало. То пре-ноћи трећу ноћ. То смо бацили да се реши судбина трећу ноћ.

Како се зову те жене што решавају судбину детета? (И. Ц.)

Милостиве, оне суду судбину, и од Господа Бога највише.

Када се дете роди да ли идете код попа да му он да неко прво име? (Т. Т.)

Узмеш флашу воде, идеш у цркву и носиш ту флашу воде, тамо попа освешта ту воду и каже име како је, то је попино прво име, а пос'е кум.

Како се зове то прво име? (И. Ц.)

Кад ми се родио унук, сам била ја у цркву и било пред Св. Илију и попа реко да биде Илија. Сад мој унук има имендан на Св. Илију.

А како се зове то име? (И. Ц.)

На зламење.

Шта се спрема за ручак? (И. Ц.)

Углавном у мрс се правила повојница. Шта имаш: живину, печемо гуске, за-кољемо неко јагње, велико тако, прасе.

Којим данима се крштење правило? (Т. Т.)

У недељу. Пре се пра'ило у недељу и свадбе и повојнице. Субота је последњи дан недеље. То није било у реду пре да се тако прави. Увек се пра'ило у недељу.

Шта се детету даровало за крштење? Шта му је кум доносио? (И. Ц.)

Кум детету донесе крзницу за крштење у цркву. Крзница је платно, чисто бело. У ту крзницу неки новац баци и с једном машном га веже, ако је мушко баци плаву машну, ако је девојка црвену, рози, белу. Мете у крзницу неки новац и вежеду и с тем се крсти дете. Умочи мало те крзнице у воду и мало покваси дете.

Да ли је кум даровао нешто од главе, капу, блузу, ципеле? (Т. Т.)

Целокупно. И блузна, и капа, и целокупно све.

А та вода која се освешта када се иде за зламење? (И. Ц.)

Кад се дете купа то метеш по мало ту воду у корито док се не потроши.

Да ли је дете излазило напоље пре крштења? (И. Ц.)

Нисмо изнесивали. Зато се пре крстила деца за недељу дана. Ниси смео дизиђеш напоље ни мати није требала дизиђе напоље кроз стреју да иде по авлији негде по сенку док дете нема шест недеља. То се знало да није требала та мати да иде, да изгуби млеко.

А веш када је морао да се скуппи? (И. Ц.)

Његов веш оперемо и ондак ширимо ту, у собу, не носимо напоље на жице, ту смо сушили код шпорета и када је топло, лето, док се не крсти дете. Кад се крсти, ондак можеш да шириш напоље ал опет да не омркне, да скуппиш раније.

Да ли се детету стављало нешто против урока? (И. Ц.)

Да. Имала сам поскурник, што се баца на бабице се праиле пре, то ви не знате шта је, Исус Кристос ту пише, то држимо под главу, нож, босиљак, бели лукац, то смо држали код детета под главу. И кад је велики био.

А ако га ухвати урок? (Т. Т.)

Баба мора да угаси воде...

Стара Молдава

Разговор вођен 2. јуна 2017. године.

Разговор водиле Ирена Цветковић Теофиловић (И. Ц.) и Александра Лончар Раичевић (А. Л.).

А. Ж., 1938.

Да ли знате о обичају крштења да нам нешто кажете? Све да нам испричате од када се дете роди. (А. Л.)

Иде се ома за зламену код господина попе. Ти носиш воду од куће. Ја сам била бабица на три места, три тако сам носила у цркву, знате. Попа ти каже зламену, како он оће. Дођеш кући то донесеш. Носиш бебу у цркву тамо Господин те пита како оћеш да се зове, кума пита. Саде даду име родитељи како они оћеду. Попа га крсти.

Како изгледа чин крштења? (А. Л.)

Чин крштења се одреши све, одсечу од косе, водицу те све намаже, праву крстове на њега, се опкаља око астала. Бабица и кум посе носи око астала и онда кажу име и Господин каже како се зове, како се бабица зове која носи у цркву, и кумови, и то ти кажеду.

Када се крштење обавља? (А. Л.)

Пре кад се роди дете, ајде месец дана највише, и га крстиду, сад пођу у школу, па иду да и крстиду. Правиш повојницу ако имаш могућности, частиш кума.

Како изгледа та повојница? (А. Л.)

Ту се спреми јело, спреми се све, куји су родови, куј оће да дођу, фамилија, рођени, дођу, донесу повојницу, матери нешто, аљину, детету дрејице се купи. Ја сам и сад носила, млада из Дивича, купим дрејице, купим флашу сока, две кришке сира и једну чоколаду и сам однела повојницу и даш, и на чело детету две стотине. Свуд сам носила повојницу, макар што нисам имала децу. Сам ишла, јопет сам носила. И сам ишла.

Да ли се предсказивала судбина детету? (А. Л.)

Дете кад се роди се мете брашно, и соли, и вино, и ако се нешто дира се види

на то, знаће да су биле милостивне; кад нема ништа, нису биле.

Да ли се стављало нешто детету против урока? (И. Ц.)

Се веже црвен конац на десну руку да нема да га неки урекне, да нема уроци.

А шта ако га урекне? (А. Л.)

Ако га урекне, треба да се баје.

А како се то ради? (А. Л.)

То се баје од урока. Бајала сам ја.

Урок седи на прагу,

Урочица под праг.

Урок уриче,

Урочица одриче.

Мушко га урекло, пукло му мудро,

Ако је женска, прсла ју сиса.

А са угљем? (И. Ц.)

Да и то. То се завати воде неначете...

Шта доноси кум детету за крштење? (И. Ц.)

Се донесе крзница, платно и се купи свећа, и на свећу машини, сад нису машини, сад се купи превез, цвеће. Сад купи кум и дрејице и све. Да га обучу у то у шта се крсти. А пре није било тако. Била више сиротиња.

Да ли се чува коса коју поп одсече детету? (И. Ц.)

Господин он то одсече и мете у воду сигурно.

М. А., 1927.

Да ли сећате када сте крстили своју децу, унук, како је то било? (И. Ц.)

Лепо је пре било.

Ко даје име детету? (И. Ц.)

Кум му даје име. Шта кум каже, то остане... Ја знам кад сам се ја родила. Моје у кућу биле три бабе па све три Милке, а моја мајка имала кума, мало је био трговац, мислила сад куј зна које име ће да ми да, а оно све исто Милка. Пре баба ме носила у цркву. Не ко саде. Тако је ондак било кад сам се ја родила.

Да ли сте ишли код Господина за име? (И. Ц.)

Како да не. Прво на зламен добијеш име.

Како се иде за зламен? (И. Ц.)

Моја свекрва ишла за моју децу, једну флашу воде понесе...

Ког дана је крштење? (И. Ц.)

У недељу ујутру, то је било крштење. Живка, моја комшика, она много зна. И у манастир била, и радила, Адилова мати. Њу, само њу питајте.

Да ли кум облачи дете за крштење? (И. Ц.)

Сад је мода кум обуче дете на крштење. Сад се мало роду. Сад нема ни стари ни деца.

Ко иде на крштење? (И. Ц.)

Иде једна која је баба, која носи дете, то не мајка, на прилику имаш сестру, јели зава, ти узмеш за бабу да носи дете у цркву. Било лепо, није било лоше.

Шта ради мајка док јој се дете крсти у цркви? (И. Ц.)

Тако је говор и прича да мајка треба све да мете, да пева, и да пише.

Да ли излази дете из куће пре крштења? (И. Ц.)

И то чували. Дете док се не крсти да не иде и то.
Да ли се дете купа у цркви? (И. Ц.)
Код нас се не купа. Ја нисам ишла сас децама ја у цркву, пре моја свекрва
носила.
Да ли се чува коса? (И. Ц.)
Чува се коса та.
Да ли се против урока нешто стављало? (И. Ц.)
Се мете црвен конац на руку да га не урекну. Ни ми се десило ништа, фала
Богу. Деца ми била здрава, нисам ишла по лекарима, нисам нигде.
А кад се урекне? (И. Ц.)
Ја то ништа нисам радила...
Да ли се даровао кум? (И. Ц.)
Увек се даровало. Кум дарује за дете, платно једно – ћенар (ткан), у редове, па
танко лепо. То је крзница, то се носи у цркву...
Сад паре носиш на повојницу.
Да ли се чека шта ће да се каже детету трећег дана, каква ће му бити судбина?
(И. Ц.)
Трећи дан му суду судије.
Да ли су то милостиве? (И. Ц.)
Мој покојни отац видо милостивне. Више њи људи су седели на клупу, ноћу.
Не знам у колико сати. Одједнапут су прошле неке шуштеле у бело обучене. А био
бунар ту. Ни се дирали за њи. Да се дирали, би пострадали. То не смеш да дираш,
каже, те милостивне, они нису дирали, само гледали кад то прошло, и право оти-
шло у тај бунар. То толико видо. То причао мој отац покојни. Он више тако ишао
тако ноћу, да чува виноград, пре било виногради, било свашта. Не знам друго да ви
кажем ништа.

Литература

- Аксић, 2018: Н. Аксић, Крсна слава као живи елемент традицијске културе Срба у Дунавској клисури (Румунија). Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 9–28.
- Драгин, 2018: Г. Драгин, Из акценатске проблематике српских клисурских говора у Румунији. Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 61–74.
- Ђорђевић Белић, 2018: С. Ђорђевић Белић, *Тодоровци/тодоронци/тудоронци*: прилог проучавању демонологије Срба у Дунавској клисури. Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 75–88.
- Жикић, 2002: Б. Жикић, Крштење одраслих и деце у Србији у последњој деценији двадесетог века, у: *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, 115–128.
- Ивановић Баришић, 2018: М. Ивановић Баришић, Божић код Срба у Дунавској клисури. Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 89–98.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисуреца и Пољадијаца*. Друго допуњено издање. Темишвар: Савез Срба у Румунији.

- Лончар Раичевић–Цветковић Теофиловић, 2018: А. Лончар Раичевић, И. Цветковић Теофиловић, О акценатским карактеристикама српских говора у Банатској клисури (Белобрешка). Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 159–169.
- Милорадовић, 2007: С. Милорадовић, И ракију пијем сас мёдом. Дијалекатска скица Белобрешке (Румунија), у: *Probleme de filologie slavă*, XV. Timișoara: Universitatea de Vest din Timișoara, 573–580.
- Милорадовић, 2013: С. Милорадовић, Прилог терминологији обичајног живота у Банатској Клисури, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 127–138.
- Недељков, 2013: Љ. Недељков, Културолошко истраживање лексике Срба у Румунији, у: *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, 159–174.
- Петровић, 2002: С. Петровић, Прежици матријархатског културног модела у ритуалима прелаза, посебно приликом рођења и свадбе, у: *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, 25–38.
- Радуловић, 2002: Л. Радуловић, Црквени ритуали животног циклуса: крштење и венчање, у: *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, 77–93.
- РСАНУ, 1971: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига VII. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСАНУ, 1978: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига X. Београд: Институт за српскохрватски језик САНУ.
- РСГВ, 2000: *Речник српских говора Војводине*. Св. 1, А–Б. Нови Сад: Матица српска.
- РСГВ, 2004: *Речник српских говора Војводине*. Св. 4, К–Љ. Нови Сад: Матица српска.
- Сикимић, 2018: Б. Сикимић, Теренска истраживања Срба у Клисури 2017: обичај кумачења. Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 309–322.
- СМ, 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (Редактори: Светлана Толстој, Љубинко Раденковић). Београд: Zepher Book World.
- Толстој, 1995: Н. И. Толстој. *Језик словенске културе*. Ниш: Просвета.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца, у: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 311–474.
- Томић 1989: М. Томић, Речник радимског говора, у: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXV. Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1–173.
- Трубарац Матић, 2018: Ђ. Трубарац Матић, Елементи култа предака у славским обичајима Срба из клисурских села румунског Баната (Белобрешка, Дивич, Стара Молдава). Темишвар/Ниш: *Исходишта*, 4, 373–383.

Ирена Р. Цветкович Теофилович

МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ УГЛУБЛЕНИЯ ЗНАНИЯ ЛЕКСИКИ, СВЯЗАННОЙ С ОБЫЧАЕМ КРЕЩЕНИЯ У СЕРБОВ, ЖИВУЩИХ В ДУНАЙСКОМ УЩЕЛЬЕ

Резюме

В настоящей работе обращается внимание на значение изучения лексики в отношении обычаев, связанных с рождением и крещением ребенка у сербов в деревнях Белобрешка, Дивич и Старая Молдава в Дунайском ущелье в Румынии. Наряду с хронологическим принципом описания упомянутых обычаев, в статье составлен и небольшой словарь культурологической лексики. Так как в исследованных обычаях женщине отводится значимое место, отдельное внимание уделяется лексеме *бабица* («повитуха»). Составление словаря культурных терминов в связи с обычаями рождения и крещения на территории сербских деревень в Дунайском ущелье в Румынии должно послужить поощрением для дальнейших исследований сербской лексики обычаев в этой области с целью получения более цельных и широких этнолингвистических представлений.

Ключевые слова: Дунайское ущелье, обычаи, рождение, крещение, этнолингвистика, культуры.

СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ КОД ПОМОРИШКИХ СРБА

Овај рад настао је на основу информација прикупљених на терену, тј. у насељима Наћфала (Велико Село) и Моноштор са подручја жупаније Арад, где је раније живела велика заједница Срба. Рад представља покушај да се утврде заједнички свадбени елементи, као и они које се разликују, а представљају свадбену терминологију са овог географског простора, као и називи игара и песама које су се том приликом изводиле.

Кључне речи: свадба, Срби, Поморишје, музика, певање, народ, село, кумови.

1. Увод

У свом овоземаљском животном циклусу сваки појединац има своје одређене моменте који га дефинишу и који му обележавају и печатају постојање. Један од таквих тренутака у животу појединца јесте и свадба.

Православље сматра венчање двоје разнополних особа Светом Тајном, пошто се супружници сједињују у брачну заједницу у времену и вечности. На тај начин супружници постају једно духовно тело, односно једна целина, иако су то заправо две различите личности.

По традицији и народном веровању сматра се да је сваки брак ваљан, регуларан и пуноправан у сваком погледу једино ако се испоштују и испуне сви momenti, радње и ритуали које подразумева овај чин, а то су: просидба, уговор, веридба, довожење невесте у младожењин дом, превоз младиног штафира, посипање житом, вођење младе око огњишта, клањање кућном прагу (Марковић, 2017: 8)

Очигледно је да се свадбени ритуал не односи само на будуће супружнике, већ се то одражава на скоро целу заједницу коју сачињавају две породице које се венчањем њихове деце сједињују и успостављају међусобне сродничке везе.

Свадба као појам али и као чин подразумева три кључна момента: предсвадбене припреме и обичаје везане за те припреме, обичаје на сам дан свадбе, као и радње и обичаје после свадбе (види и Бандић, 2004: 225).

За разлику од данашњег модерног и савременог начина организовања градске свадбе, раније али и данас, по селима где се још организују сеоске свадбе, ова три кључна момента означавала су учешће и уплитање не само двеју породица већ и већинског дела сеоске заједнице. Углавном још и данас

¹ avasrb@yahoo.com

приликом организовања сеоских свадби, али и појединих градских али традиционалних свадби, додуше све ређих код Срба, ова три поменута момента означавају „јединствену ритуалну целину у оквиру које сваки од њих има свој назив и извесну самосталност и заокруженост” (Златановић, 2003: 25).

За обраду у овом раду одабрао сам два поморишка насеља, Наћфалу (*Satu Mare* или *Велико Село*) и Моноштор (*Mănăştur*). Оба ова села припадају арадској жупанији, а занимљива су по томе што су то мале или веома мале српске заједнице у Поморишју. Наћфала је до пре пет–шест деценија била повећа српска заједница, а данас Срби представљају око 10% целокупног становништва. Моношторска заједница је одувек била мешовита, српско-румунска, с тим што је румунско становништво било процентуално бројније, а то је довело и до деобе заједнице и Цркве 1896. год. Тада су моношторски Срби морали да напусте заједничку цркву и себи саграде нову. Данас у Моноштору српску заједницу чини свега 9 домова и 17 душа, од којих још само две мушке особе говоре српски, остали делимично разумеју, али не говоре српски. Мој казивач из Моноштора је управо један од двојице мушкараца који говоре српски, док су тројица казивача из Наћфале добри говорници српског језика.²

2. Предсвадбени обичаји

2.1. Место и начин упознавања младих

О месту и начину упознавања младих говоре наративи забележени од казивача на терену.

Моноштор: „Млади су се између њих договарали куда и ди да се састанеду. У Ускршњи пост омладина се скупљала на излаз и овде се сиграли игре за младе. Олкуца³ (Olcuța) се звала ова игра. Момак и девојка су седели један поред другог и сви су седели у круг. Ондак онај који је био насред круга је питао једног момка да ли му је добра олкуца (тако се казало за девојку која је поред њега). Ондак овај је требо да одговори. Ако је казо да је добра његова олкуца, ондак је све било добро, а ако је казо да није добра, ондак је променио са оном коју је тео. Тако су се млади познавали и неки су се и заволели и после су се узели”. Исто су се млади састајали и на... шезатори (*șezătoare*)⁴ Ту су се млади скупили и играли оно што им је свиро један ар-

² Казивач из Моноштора је Љубомир Драган, рођен у Моноштору, 15. новембра 1927. год. Троје казивача из Наћфале је рођено у Наћфали: Светислав Петков, рођен 13. маја 1944. год.; Слободанка Петков, девојачко презиме Галетин, рођ. 20. фебруара 1951. год.; Дејан Петков, рођен 18. марта 1942. године. Свима њима најискреније благодарим за сву помоћ и пружену подршку.

³ Олкуца у преводу са румунског језика значи *шоља* или *мањи бокалчић*.

⁴ Шезатоаре (*Șezătoare*) у преводу са румунског језика означава *седељка*.

моникаш у арманику сас дугмађама. И овде су се млади познали, а они који су се заволели су казали родитељима и ондак су ишли да тражиду девојку. Родитељи момкови су ишли код младе кући. (Љубомир, 92 г.)

Наћфала: „Као дете ја сам запамтио око три породице Румуна. У то време је дошо један човек са фамилијом из Марамуреша. Кад је стиго оде, се изразио да је дошо у Америку. Одонда је остао Американац. Тако су га сви звали. А он се звао Балеа Думитру. У камин, данас кажу Дом културе, сваке Недеље по подне или увече су свирали тамбураши и било је игранка”. (Светислав, 75 г.)

„У камин су се састајали момци и девојке, на игранку, и оде су се договарали ко ће са ким да иде”. (Слободанка, 68 г.)

2.2. Просидба младе

У Моноштору су у вечерњим сатима родитељи са сином, будућим младожењом, ишли на договор и просидбу. Уколико би се обе стране усагласиле, будући пријатељи би се договарали око припремања свадбе, али и око мираза обоје младенаца.

У Наћфали „на просидбу се носила јабука, а млади поклон. Јабука је требала да буде велика, лепа и накићена металним лејима. Ову јабуку су чували до на свадбу кад је млада бацила преко главе ондак кад је изишла из куће” (Слободанка, 68 г.).

Будући свекар и свекрва су том приликом носили поклон којим су даривали будућу снајку, а то је био материјал од којег је млада шила себи хаљину. Било је и случајева да су приликом просидбе доносили прстен или златан ланчић и тиме даривали будућу снајку.

У оба села, уколико би се договорили, тада би одредили и датум веридбе, а она је, по правилу, увек била две недеље пре венчања.

2.3. Веридба или прстеновање

Раније се чин оброчења младенаца или веридба вршила увек недељом, после завршене Свете литургије. Веридби су присуствовали верници који су се већ налазили у светом храму, као и породица и рођаци. По сведочењу казивача, у Наћфали приликом веридбе присуство кумова није било обавезно.

Након завршеног црквеног чина будући младенци са родитељима и рођацима ишли су у дом младе, где је био послужен свечани ручак. За трпезом се служила „живинска супа, римфлајш: сос од парадајза, гибаница укисело са маком, орасима и сиром од краве. После су давали и тарту (Слободанка, 68 г.)”, а од пића се служила само ракија и вино. „Пиво не, то је сад на моду. Ондак није било, само ракије и вина” (Дејан 77 г.). На питање да ли је тада у младином дому свирала музика, сви казивачи су одговорили да је било музике, односно да је за ту прилику свирао „само један армоникаш”.

2.4. Буклијаши

Буклијаши су углавном младе особе, пријатељи младе и младожење, који су имали улогу да иду по селу и позивају на свадбу. У Моноштору су раније буклијаши ишли по селу пешице или јашући на коњима. Касније су буклијаши ишли на каруцама, које су вукла два, ређе четири коња, окићена ланеним тканим пешкирима и прапорцима. На каруцама је увек седео и један хармоникаш и све време свирао.

Буклијаши су били „везани с кошуљама, а на кошуљу је била уваћена гранчица од розмарина. И гранчица је била накићена кратким пантликicama разне боје. Сваки буклијаш је имо чутуру, дрвену чутуру“ (Дејан 77 г.). „Чутура је била увијена у велику марамицу и на марамицу је опет било метут розмарин“ (Светислав 75 г.).

Званице из других места буклијаши су звали две недеље пре венчања, док се по селу звало недељу дана пре свадбе. Данас се практикује да рођаке и остале званице који нису из места на свадбу не зову буклијаши, већ будући младенци или њихови родитељи.

У Моноштору је био обичај да у суботу, пре свадбе, младожења код своје куће организује такозвано „момачко вече“ и своје званице послужи предјелом и пићем.

3.Свадба

И у Моноштору и у Наћфали свадбе су се увек одржавале у недељни дан, а младенци су се венчавали после завршене Свете Литургије.

У оба села, у недељу ујутру око девет сати, код младожење би почеле да се окупљају званице. Овде је обавезно долазила „музика“, односно свирачи и свирали су бећарце, сватовце и друге веселе песме. Нису свирана кола за игру. На средини авлије постављао се сто, а на њему „праснина“, односно све оно што се спремало као предјело. „Е, па било је исечено картабоше, крвавице, чваргле, било је чварке, леба дабоме, а од пића само ракија и вино“ (Дејан 77 г.).

У Наћфали је свадбена колона од младожењине куће, у пратњи свираца и предвођена младожењом којег је пратила његова сестра или ближа рођака, ишла најпре по девера, па старог свата и потом по кума.

У Моноштору кум се такође припремао да дочека и послужи младожењу и његове госте. На столу је постављена „гибаница укисело са маком, орајима и сиром“, а од пића сватови су служени ракијом и вином. Обичај је био, а и данас се чува, да се од кума, свадбена поворка враћа код младожење, где се „међу привези куму и куми, старом свату и старосфатици и деверу и деверуши. То су материјали за кошуљу код мушкараца и за хаљину

код жена” (Слободанка, 68 г.). „Код младожење се метне кум за астал и послужи фаширтне и остале праснине” (Дејан 77 г.).

Од своје куће младожења, на челу са кумом, старим сватом и осталим званицама, праћен свирачима, одлази младиној кући. Уколико је млада у селу, онда сватови одлазе пешке. Уколико је млада била из другог села, раније се ишло каруцама, запрежним колима, а данас аутомобилима.

По селу су свирци свирали бећарце и сватовце и певало се. Буклијаши су све који су били на улицама, испред кућа, на рогљевима, нудили да попију гутљај ракије „у здравље младенцима”.

У Наћфали млада је чекала свога изабраника, кумове, старог свата, девера и све остале званице на улазним вратима куће, држећи у руци флашу са ракијом и свима је наздрављала. Сватови су прилазили невести, пољубили је и даривали парама. Чим уђу у кућу, „у собу у коју се дочекују гости, млада почиње да везује дарове куму, куми, деверу, деверуши, старом свату и старосватици, свекрви и свекру” (Слободанка, 68 г.). „Сваки кога млада веже, пољуби младу и дарива је новцем” (Дејан 77 г.).

Док се кум смешта уз сто, млада се убрађује. „Млада је већ обучена у белу хаљину, тако дочека госте, а сада је само међу на главу венац и вал који је доно девер. За то време свирци свире и певу” (Слободанка, 68 г.).

Чим је млада убрађена, узима је девер и крећу према цркви. На излазним вратима млада стаје, окреће се леђима и преко главе баца јабуку коју је добила приликом просидбе или пак другу лепу и свежу, украшену металним новчићима. Према народном веровању, она девојка која буде ухватила јабуку следеће године ће се венчати, па су се због тога при хватању јабуке окупљале само неударе девојке. Дешавало се некада да јабуку ухвати удата жена и онда су почињале шале на рачун дотичне и настајао би смех.

Након тога сватови крећу према цркви. Испред свих иду *енге*. То су две млађе девојке, углавном младине најбоље пријатељице. Оне су преко рамена носиле даривани материјал – какву тканину, ређе свилу, а носиле су и украшене свеће. Иза њих иде млада, коју води девер. Иза младе следи младожења, а са једне и друге стране чувају га кум и стари сват. До цркве иду овим распоредом, а „свирци су последњи. Они тераду ову поворку” (Дејан 77 г.).

После венчања из цркве први излазе млада и младожења, а иза њих су кумови. Народ и остали сватови чекају испред цркве, а обичај налаже да сада кум и кума, са једне и друге стране, у народ бацају новчиће и бомбоне. Из народа поједини вичу „кес куме”.

У **Моноштору** се после венчања одлазило на ручак у кућу код младе или младожење или, у новије време, у „камин” односно Дом за културу где је постављена трпеза за све званице. Било да се ручак служио у кући или у дому, сто за којим су седели младенци и кумови увек се поставља на централно место. Број званица није премашивао стотинак особа. На том свеча-

ном ручку и јеловник је био уобичајен. Служила се пилећа или говеђа супа, кромпир, кувано месо са сосом од парадајза, белог лука или рена, печено живинско или свињско месо са кромпир-пиреом и салатом од купуса. Будући да су свадбе биле мешовите, српско-румунске, служила се и сарма. Од пића се служила вода, ракија и вино. Жене су спремале и „тесто укисело”, односно тесто умешено са квасцем, а то су „гибаница” са маком, орасима и сиром. Торта се појавила много касније.

Свирци који су били мештани⁵, свирали су по једном одређеном канону. Свирао се сплет српских кола: мало и велико коло, сељачица, жикино коло, кукуњешће, а од румунских кола свирало се: хора, жок де дој, инвартита.

У Наћфали је био мало другачији обичај од оног у Моноштору, можда и због тога што су мештани били имућнији од Моноштораца.

По излазку из цркве и овде је кум бацао метални новац, а кума бомбоне. Сватови су потом одлазили младиној кући на ручак. И Наћфолци су служили супу, римфлајш (кувани кромпир, месо и сос), а потом је послужено свињско или телеће печење са кромпир-пиреом као прилогом и салатом од купуса. У Наћфали су осим гибаница служили и торту, а од пића воду, ракију и вино.

Будући да су Наћфолци били компактна српска заједница, свирао се као и у Моноштору сплет српских кола: мало и велико коло, сељачица, жикино коло, кукуњешће. Наћфолци нису свирали румунске игре, али су за разлику од Моноштораца свирали валцере и танго. Као и Моношторци, и Наћфолци су имали своје свирце,⁶ само што су Наћфолци у саставу оркестра имали и примаша, односно примицу. То је јасан доказ да је то био искључиво српски музички састав.

Наћфолски сватови су се задржавали код младе до четири или пет сати поподне. Тада код младе остају само њене званице да се и даље веселе, а младенци са кумом и званицама младожење одлазе младожењиној кући где их чекају младожењине званице и веселје се даље наставља у његовом дому.

⁵ Солиста и брачиста: Љубомир Драган; хармоникаши: Јонел Савулов и Аурел Ардељан; брачиста: Јулијус Јанош; бегеш, бас: Јоан Онин и виолина Јоан Лехатски. Ово друштво је оформљено након Другог светског рата. Примећујемо да међу свирачима није било дувача и дувачких инструмената, па ни бубњева. Дувачи и дувачки инструменти, осим кларинета, појавили су се под утицајем румунске банатске музике, коју су, због све већег броја мешовитих свадби, почели да свирају и српски оркестри. Занимљиво је истаћи чињеницу да су све до 1896. године Срби и Румуни у Моноштору чинили једну јединствену заједницу. Након деобе, када су Срби били приморани да изађу из дотадашње заједничке цркве и 1896. саграде себи нову, садашњу цркву, међу Србима и Румунима у Моноштору појавила се велика нетрпељивост и мржња. Ако су до тада скупа певали и играли у заједничком Дому културе, сада су Срби узели у закуп једну кућу и претворили је у свој Дом. Овде се оформило ново инструментално српско друштво и свирали су за Србе. Музички састав су сачињавали: браћа Младен и Милан Рацку, брач и бегеш-бас, Сима Михајловић, брач, Васа шнајдер, виолина.

⁶ Душан Стаморан – примица; Драга Росић, Душан Попов и Миша Петков – хармоника; браћа Арон и Рада Вујин – брач; Милан Ненадов – бегеш, бас и цига Паскуц – виолина.

Кума у пратњи енга одлази кући да се пресвуче и да донесе своју погачу⁷, односно тарту. Кум остаје код младожење на весељу. У одређено време младенци са поворком, праћени музиком, одлазе до кумине куће како би довели куму на вечеру. У поворци, праћени музиком, враћају се младожењиној кући. Кумину погачу носе енге. Код младожење вечера је већ спремна и треба да се послужи чорба од свињског меса, печење и кромпир-пире, салата. Сарма се не служи. Пре вечере млада дели званицама парче своје погаче-торте. Младину погачу-торту од младине куће доноси, такозвани, младини погачари.

Свадба код младожење се наставља до у касне ноћне сате, а најчешће до зоре.

У зору сватови су полазили својим кућама, па је ред налагао да се уз музичку пратњу, свечано испрате најпре кум и кума, па старојко и девер. За пратњу кума биле су спремне чезе, које је вукло магаре. Кум и кума су седали у чезе и тако су праћени до куће. „На сваки рогал се палила ватра од тулузине, свирци су свирали коло, а младенци и званице су играли околу ватре” (Дејан 77 г.). „Код кума на капију опет су палили ватру, а неко од кумових пријатеља нудио је сватове да пију *крампе*⁸ и сви су се веселили” (Светислав 75 г.). Од кума су сви ишли да отпрате старојку, па девера и на крају младенце, после чега би најближа родбина засела и наставила весеље.

4. Обичаји непосредно после свадбе (прање ногу куму)

Казивач из Моноштора није о томе причао, међутим у Наћфали се памти да је био обичај да на седам дана после свадбе младенци дођу у госте код кумова и да млада куму опере ноге. За ту прилику младенци понесу пешкир и сапун, као и поклон којим даривају кума.

Кумови поставе трпезу и своје младе кумиће понуде вечером. Било је кумова који су одбили да им млада опере ноге, а било је и оних који су волели шалу, па за ту прилику кум добро упрља ноге како би млада имала шта да опере. Данас се овај обичај више не практикује, а млади о овоме и не знају.

5. Закључак

На основу вербалних исказа испитаника, тј. казивача, овај рад има за циљ да прикаже слику наше српске заједнице од пре једног столећа па навамо. Анализа обухвата кључни тренутак у животу појединца, најлепши

⁷ Кумина погача је тесто замешено са квасцем, стављено у плех да се испече. На крају се горњи део поспе шећером и премаже умућеним јајетом како би светлела.

⁸ Варена врућа ракија.

тренутак у његовом животу – припрему за свадбу, венчање и саму свадбу. На основу наратива о приказаним обичајима око склапања брака, организовања свадбе и свега што је са тим повезано, може се уочити јасна разлика између мултикултуралне моношторске заједнице и некада компактне српске нађфалске заједнице. Све друштвене промене које су у међувремену задесиле ове две заједнице, и не само ове, јесу: све чешћи мешовити бракови Моноштораца, прилив румунског становништва у некада српским банатским селима, међусобно мешање становништва, миграција млађих српских породица у град, нестанак деце и српске школе по нашим селима, етничке промене у српским породицама женидбом и удадбом за Румуне или инославне, нестанак старих особа које су држале кормило српских породица, утичући на ток опстанка, а у новије време и начин свирања. Оно што се на свадбама по Србији свира драстично је утицало и утиче на српске, а засигурно и румунске банатске свирце, те се сада на нашим српским свадбама у Румунији не изводе сплетови кола која су се некада свирала као обавезна на свакој свадби и наше друштво је сада калемљено новим начином свирања и тако се полако али сигурно изгубио онај прави, аутентични дух некадашње српске свадбе у Румунији. Занимљиво је да је србијански начин свирања и музика која се сада свира на свадбама по Србији продрла и у румунски мелос, те је дошло до јаког и великог прожимања.

Још један од фактора који доприносе губљењу идентитета аутентичне српске свадбе у Поморишју, односно у Банату, јесте и начин и место одржавања свадбе. Данас су веома ретке свадбе, а поготово српске, које се још одржавају на селима и по домовима културе. Свадбе се данас одржавају по градским салама и локалима, па ни о чему више не треба бринути пошто се све у дотичном локалу среди и организује. Велики број младенаца данас одустаје од традиционалних свадбених поворки по градским улицама пошто је то неизводљиво, као и од свих или појединих обичаја и ритуала који су претходили самом чину венчања и веселја. Фактор који је у томе одлучујући јесте комотност самих младенаца, ужурбаност да што пре дођу у салу, несмотреност и немарност према свом личном идентитету, као припадника једног одређеног друштва, једног народа пребогате историје, духовности, културе. Свакако да и овај рад јесте још један у низу истраживања која се под хитно морају обавити на терену, док још постоје аутентични казивачи, сведоци онога што је некада било и што ваља забележити и сачувати, новим методолошким приступом, у својству активног учесника, посматрача и записивача начина на који се данас организују и врше српске свадбе, у мери у којој их још има.

Литература

- Бандић, 2004: Д. Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова* Београд: Нолит.
- Марковић, 2017: Д. Марковић, *Српски свадбени обичаји у Војводини* Нови Сад: Музеј града Новог Сада.
- Златановић, 2003: С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету*. Београд: Етнографски институт САНУ.

Blagoje Čobotin

WEDDING CUSTOMS AT SERBIANS LIVING IN MUREȘ RIVER MEADOW

Summary

This work is conceived according to the information that I collected from the local knowledge, more exactly in the villages of Satu Mare (Nacifala) and Mănăștur, in Arad County, where there used to be a very strong Serbian community in ancient times.

I have tried to identify the common elements, as well as the specific ones, connected to wedding customs in this part of the country, the variety and the denomination of dances and songs.

Key words: Wedding, Serbians, Mureș River Meadow, music, songs, people, village, godparents.

ПОЉАДИЈА: ЖИВОТ У ПОГРАНИЧЈУ

Апстракт: На основу четири транскрипта разговора вођених у Ланговету/Луговету у Пољадији (Румунија) 2019. прилог прати сећање на време затварања државне границе између Југославије и Румуније 1947. године из перспективе детета. Истовремено, кроз празновање првог петка после Ускрса становници Ланговета/Луговета чувају сећање на страдање деце у насељу у неком историјски већ избледелом периоду, али је овај празник данас постао један од важних етничких симбола у календару Срба у Румунији. Из антрополошко-лингвистичког угла показује се метапрагматичка свест о добром знању српског језика кроз термине усвојене у периоду социјализма, као и румунску административну лексику везану за границу и прелазак границе ('пасош', 'царина', 'граница').

Кључне речи: пограничје, усмена историја, биографске приче, Срби у Румунији, социјализам, Ланговет/Луговет.

Прилог је настао на основу грађе прикупљене тимским теренским истраживањима Срба у насељима Соколовац (rum. Socol), Златица (rum. Zlatița) и Ланговет/Луговет (rum. Cămpia)³ обављеним почетком јуна 2019. у организацији Центра за научно истраживање Срба у Румунији, при Савезу Срба у Румунији.⁴

¹ biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

² Прилог је резултат рада у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији*, који се реализује уз помоћ Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

³ Из истраживања је било изостављено пољадијско село Лесковица, са уверењем да тамо више нико не говори српски. Према подацима из средине 20. века, у питању је врло сиромашно сточарско насеље, најсиромашније херско село у Румунији. Сматрају се Србима, али ни у то време многи нису говорили српски. Ипак, Лесковчани су певали српски и играли српске игре. Румунски језик је био уведен у школу 1923, а имали и српску школу. „Сиромашнији се издају за Румуне. Према обавештењима са друге стране, ипак, има доста њих у селу који знају српски. У селима на нашој страни често смо сретали лица родом из Лесковице која су знала само српски” (Букуров, Филиповић 1958: 52). Према актуелним подацима из темишварске „Наше речи”, старији људи у Лесковици још увек знају српски, али је служба у локалној цркви на румунском језику: „Краћом беседом верницима се обратио месни парох, али на румунском. (...) „Ми, ови стари, говоримо српски. Сви знају српски, ал’ знате како...” – рекао нам је слежући помиљиво раменима Милан Стојановић.” (Деспотовић, 2019: 20). Уп. и монографију посвећену овом насељу: Radan, 2003.

⁴ У тиму су биле Смиљана Ђорђевић Белић, Светлана Ћирковић и Биљана Сикимић,

Ова три насеља, захваљујући свом географском положају, била су у режиму малограничног промета од 1970. године, који је њиховим становницима давао право на одређени број путовања годишње у трајању од по шест дана за свако путовање у пограничној зони у Југославији. Граница и живот у пограничју јављали су се спонтано у разговорима на сасвим различите теме, било да је реч о календарским празницима у којима учествују или су некада учествовали Срби са обе стране границе (као што је то данас заједничка прослава празника Богојављења на реци Нери),⁵ заједничка култна места (манастири Златица и Кусић), али и у наративима усмене историје и биографских прича. Сећања на некадашњи живот у пограничју везана су за различите аспекте живота у периоду пре и током Другог светског рата, за период „затварања границе”, затим период Чаушескуовог социјализма, за период „санкција” у Југославији све до данас. У питању је широк дијапазон тема из свакодневног живота, сећања на некадашња средства комуникације (воз до Базјаша до Беле Цркве, мост на Нери), сећање на илегалне преласке границе истовремено са сећањем на дозвољену малограничну трговину. Пољадијци су имали право на „мали пасош” захваљујући коме се у Пољадији живело боље него у унутрашњости Румуније. Посебно место у разговорима заузимало је обавезно помињање породичних веза са људима у насељима са друге стране границе – све до града Београда, као и до данас нерешеног питања двовласничких имања, односно имовине која је успостављањем границе остала са друге стране реке Нере, у Југославији.

Чини се да су слична интердисциплинарна тимска теренска истраживања Банатских Хера (којима припадају српска села у Пољадији)⁶ била обављена средином 20. века, а резултирала су објављивањем зборника радова 1958. Према у монографији објављеним подацима, та теренска истраживања Банатских Хера била су започета маја 1950, настављена 1953. године, да би зборник био објављен тек 1958. Дијалектолошки опис говора Банат-

истраживање је трајало четири радна дана: по један дан у Златици и Соколовцу и два дана у Ланговету. Осим тима Балканолошког института САНУ на терену Пољадије током лета 2019. У оквиру истог пројекта радили су још етнологи и лингвисти из Србије.

⁵ Нешто северније, граница између Србије и Румуније иде реком Караш која једним делом раздваја румунска насеља: три насеља са српске стране (Куштиљ, Јабланка и Сочица) и једно са румунске (Врањ, рум. Vrani) имају крст на који се заједнички излази на празник Духови (рум. Rusalii). Крст има назив *бели крст* (рум. *ruga albă*) или *крст на четири стуба* (рум. *crucea cu patru stâlpi*), на њему се благосиљају усеви сва четири сеоска атара, данас подељена државним границама (детаљније в. Đurić-Milovanović, 2007).

⁶ Етнологи нису тачно утврдили границе територије становништва које се зове *Херама*. Несумњиво су то села: Лесковица, Луговет/Ланговет, Златица и Соколовац/Сакаловац на левој страни реке Нере/Нераља, а на десној страни су Калуђерово, Кручица/Крушчица, Кусић, Црвена Црква, Врачев Гај и Паланка. Граница Хера у Румунији је јасно одређена и одвојена од Клисурсаца. Западна граница није тако чврста, некада се и насеља Јасеново и Дупљаја сматрају за херска (другачије у: Филиповић 1958б: 14), а у близини Врачев Гаја се налази и српско село Кајтасово.

ски Хера (Ивић, 1958) заснива се на теренским истраживањима села Крушчица (обављеним 1948) и на дужем разговору са једном становником села Врачев Гај уз консултацију теренских бележака етнолога Миленка Филиповића.⁷ Значајна су била и теренска истраживања темишварског музиколога Саве Илића (1935–1989) који је своју етномузиколошку збирку сакупљао седамдесетих година 20. века у клисурским насељима и Соколовцу (Илић, 2006). Још један важан извор представља аутобиографија Дејана Адама и његово сећање на детињство проведено у Златици почетком 20. века, на време балканских ратова и Првог светског рата (када Златица још није била у „пограничју”), до разграничења је дошло августа 1919: „И због те границе имао сам касније много потешкоћа у даљем школовању” (Адам, 1992: 94). Постоји и низ локалних монографија које се делом или у целини односе на српска насеља у Пољадији (Станојловић, 1938; Лупуловић 2003; Лупуловић 2012; Лупуловић, Гароју, 2008; Лупуловић, Крстић 1999; Лупуловић, Крстић 2001; Лупуловић, Томашевић, 2007; Крстић, 2015 и др).

Да би се компликоване промене правног статуса југословенско – румунске границе на реци Нери и њихов одраз на живот становника Пољадије – а у овом прилогу реч је само о једној, румунској страни, и то само о једном пољадијском насељу Луговету/Ланговету, у наставку је дат хронолошки преглед најважнијих историјских дешавања која су могла утицати на живот становника Пољадије.⁸

За комуникацију Пољадијских насеља са централном Европом најважнија је била изградња железничке пруге Оравица – Јасеново – Бела Црква – Базјаш (1856), која је две године касније (1858) од Беле Цркве преко Јасенова продужена за Вршац и даље за Темишвар, Сегедин, Будимпешту и Беч. Масовно досељавање у град Белу Цркву почиње после изградње пруге, али после успостављања границе Југославије и Румуније (1919) значај Беле Цркве опада када је граница Краљевине СХС и Румуније успостављена на Париској мировној конференцији. У међуратном периоду власницима пољопривредних имања са друге стране граница могли су да прелазе границу захваљујући сталној легитимацији (*буквар*), а од 1937. погранично становништво је могло да улази у другу земљу до дубине од десет километара и да слободно обавља трговину (Станојловић 1938: 27–28). Током Другог светског рата српска мањина је помагала народноослободилачки покрет у Југославији, током 1944. велики број мањинаца управо из Пољадије и Клисуре се активно укључује у ЈНА, непосредно после рата око 1300 омладинаца учествује на радним акцијама у Југославији. После исељавања Немаца,

⁷ У питању су обимне теренске белешке из Крушчице, Кусића, Врачев Гаја, Калуђерова, Црвене Цркве, Беле Цркве и Банатске Паланке прикупљене током 1950. и 1953.

⁸ Подаци у овом историјском прегледу преузети су из већ наведених локалних и етнолошких монографија, као и из истраживања историчара Миодрага Милина са сарадницима (Милин, Милин, 2004; 2009; Милин, Милин, Михајлов, 2011; Milin, Milin, 2014; 2017) и историчара Владимира Цветковића (Цветковић, 2011; Cveticović, 2013) о периоду после Другог светског рата.

у Белу Цркву досељавају се колонисти из разних крајева Србије, али и око сто породица из Пољадије (Луговет, Златица и Соколовац) и Клисуре као породице добровољца учесника НОБ-а (Филиповић, 1958а: 371), Париски мировни уговор, закључен 10. фебруара 1947. потврђује већ постојеће границе између Југославије и Румуније. Стање на државној граници се драматично погоршава у периоду Информбироа, када румунске власти бележе „илегалну југословенску активност” у 80 села дуж југословенско-румунске границе у лето 1949. Истовремено, Румунија са Југославијом прекида друмски, железнички и речни, па чак и поштански саобраћај (на прузи Зрењанин – Жомбољ) и затвара све граничне прелазе. До марта 1955. забележен је 1761 погранични инцидент, а уз саму граничну линију постављени су снажни звучници који су се могли чути километар унутар југословенске територије. До обнове дипломатских односа Југославије и Румуније долази новембра 1954. а током 1955. решавана су најосетљивија питања: положај српске националне мањине, југословенских грађана у затворима, двовласничка имања и малогранични промет. Односи две земље коначно се успостављају после Титове посете Румунији јуна 1956. када почињу и први договори о будућој заједничкој хидроцентрали у Ђердапу.

Значајну временску границу у усменој историји пољадијских насеља представља затварање државне границе између Југославије и Румуније после Париског мировног уговора 1947. године.⁹ За људе у жупанији Тимиш–Торонтал, година 1947. није била значајна само због дефинитивног успостављања границе са Југославијом већ и због великих политичких промена у Румунији: промена према опозицији, монетарне реформе, одлука о национализацији индустрије и колективизације пољопривреде: то је година у којој Румунска комунистичка партија постаје апсолутни владар (Râmneanțu, 2004–2005).

Одломци из разговора који следе вођени су у Ланговету/Луговету са три саговорнице (једна је 1934. годиште, а две 1941) и једним саговорником (1943); једна саговорница је рођена у Соколовцу а удата у Ланговету, зато се њена сећања на детињство односе на Соколовац.¹⁰

1. Колективно сећање: Крст деце

Према етнологу Миленку Филиповићу (Филиповић, 1958: 295–295), у пољадијским насељима постоје три врсте општих слава које слави цело

⁹ Политичку историју тог периода у Пољадији и Клисури в. у: Milin, Milin, 2014.

¹⁰ У прилогу су коришћени снимци: Langovet 1 BS.1.06.2019; Langovet2SC_1.6.2019, Langovet1sdj; Langovet4sdj, које су снимили истраживачи Биљана Сикимић (БС), Светлана Ђирковић (СЂ) и Смиљана Ђорђевић Белић (СЂ). Сви снимци су архивирани у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ у Београду и Савезу Срба у Румунији. Транскрипцију одабраних делова разговора са темом усмене историје урадила је Биљана Сикимић (транскрибовано је око 14000 речи што је свакако довољно за основне дијалектолошке и прагматичке закључке).

село: *црквене* (оног свеца коме је иначе посвећена црква у селу), затим *заветине* (славе се током пролећа или лета за добар род летине), док би треће биле – *марвене* (за здравље стоке) и *дечије* славе (за здравље деце), које се такође сматрају за заветине, али су настале у новије време и конкретан повод због кога су уведене је познат. Филиповић као дечију (*дечињу*) славу помиње само прославу Крстовдана у Златици,¹¹ али не и прослављање првог петка после Ускрса у Ланговету.

Као и друга пољадијска насеља, и Луговет/Ланговет се налази на самој обали граничне реке Нере/Нераља, наспрам Беле Цркве (село Златица је наспрам села Кусића, а Соколовац наспрам Врачев Гаја). Његови становници га зову *Ланговет*, а они сами су – *Ланговци*, службени српски назив је *Луговет* (Крстић, 2015: 8–9). Према попису из 2011. у селу је живело 286 Срба (54,6%).¹² У Ланговету постоји српско забавиште у коме је 2014. било седморо деце, али нема наставе српског језика у основној школи (Степанов/Степанов, 2014: 78, 83).

У Луговету/Ланговету Савез Срба у Румунији првог петка после Ускрса (*Источни петак*) традиционално организује празник *Крст деце*, за који се користе и темини *Крст деце Луговета* и *Дечја слава*.¹³ Савремена прослава подразумева заједничку литију мештана до крста који је 2009. године подигла породица Бушатовић, где након молитве и освећења кољива деца певају духовне песме и рецитују. Данас на ту прославу долазе гости из Србије, из Крушчице, будући да постоји сарадња школа из Крушчице и Луговета.

¹¹ Дечија слава у Златици уведена је 1877. или 1878. године када је „био велики помор деце”, тада је обновљен и стари крст из 1818. „После службе у цркви са литијом би изашли до тог крста. Деца би прилазила крсту и целивала га. После подне би било деце весеље у порти. Неки родитељи су тада деци давали поклоне (играчке). Одрасли би се веселили уз пиће, колаче и печење. Богатији су то доносили сами и гледало се ко ће донети лепше колаче и више вина, а сиромашнији су заједнички куповали вино и њиме се чистили. Наиме, одвојено су се веселили богати и сиромашни; богати су се скупљали око игумана, попа и бележника.” (Филиповић, 1958: 294–295).

¹² Статистички подаци у: Степанов/Степанов, 2014.

¹³ „Наиме, према предању, пре, отприлике, двеста година, у овом пољадијском селу догодио се незапамћен помор деце (више од 60 малишана умрло је само у једној години). И као да, само по себи, одумирање потомства једног села није довољна страховта, чак ни поље, неколико година заредом, није давало рода. Затечени оваквим стањем ствари, престрављени и беспомоћни, страхујући од потпуног уништења, преци Ланговаца су учинили оно што им је у тим околностима и у том времену једино и преостало. Оно што и данас многи чине кад им је најтеже, кад наука и савремена достигнућа не помажу. Потражили су спас и избављење у молитви. Уз литију, износећи иконе, молећи се заједничким молитвама, предвођени тадашњим свештеником, обишли су село и читав атар у нади да ће им молитва бити услышена. И све су то учинили на источни петак, првог петка после Ускрса. Заједнички молебан, услед поменутих недаћа, донео је, каже предање, очекивану помоћ. Престао је помор најмлађих, а поље је вредне мештане даровало опет својим плодовима.” (Деспотовић, 2017: 28–29).

Данас је сећање на време у коме је крст подигнут избледело (*идемо, то је, не знам од колико година; Не знам да Вам кажем то, не знам шта да лажем, не знам да Вам кажем, то ко зна колико године има од онда од кад је то било*). Традиција се преносила усменим путем (*Ја знам за девојке, то су причали да за девојке, да.*), и конкретан разлог за прихватање и поштовање празника и данас је у Ланговету свима познат (*јел умирала деца овдена; код нас умирале девојке; умирала су деца; младеж умире*). Сам крст је током времена обновљен и пренет на погодније место, даље од државне границе (*један тео да прави за његово дете, и он прао крст ту, ту; било опет тамо чак код гарнице доле тај крс, и сад га преместили*).

У насељу постоји свест о томе да је њихов обичај јединствен (*ми смо славили, друга села не славу, само ми; а то само наше село слави*) и да је значајан за целу српску заједницу у Румунији (*Били, мислим да из Темишвара, Српског савеза били туна*). Сви саговорници о празнику говоре са поносом, посебно указујући на активно учешће школске деце (*Јао, па било лепо, деца праила програм, у школа, јако организовали лепо; овај петак ту било пуно света ту у школу праили програм, играла деца и пуно из цркве, кад је готова литија, опет иде литија око села, иде тамо и кад се врату онак дођеду у, тунак у то двориште, у школу и ту праила деца програм и играли и певали, смо седели, смо ту гледали*).

[1] Када сиђете на лево, ту, ту су правили сад, ту се долази јел умирала деца овдена у Ланг-, у Луговет, ми кажемо Ланговет, и славили први петак посе Ускрса, тај петак од како славиду тај петак деца нису више умирала. И ту фурт су изилазили и онда један тео да прави за његово дете, и он прао крст ту, ту. А сад смо ишли, ми смо казали има један кладанац Видара се зове, то смо ишли други дан на Дова, на тај кладанац и ту био један крс. [...] (БС: Значи иде различито литија?) Да, да. На сваки светак, тамо на Дове, овде на петак после Ускрса, петак после Ускрса, тако се иде. Јао, па било лепо, деца праила програм, у школа, јако организовали лепо. Били, мислим да из Темишвара, Српског савеза били туна.

[2] Јао, да Вам кажем, код нас умирале девојке. Иде летија на Дове и посе Ускрса, један петак тај славио највише, то иде летија, изван села имамо крс напоље, знате. И на Дове плетемо венце, иду младе, плетеду венце и онда иде летија. (Сћ: Ајде сад кажите ми за, за тај петак после Ускрса то што су умирале девојке.) Умирале девојке код нас. И онда смо. (Сћ: Од чега умирале девојке?) Младе, тако се умирало, бола дође, умире. И онда тако, не знам, црква решила тај петак да славио и ми смо славили, друга села не славу, само ми. Али идемо летија и славио сила тај петак, ома посе Ускрса први петак. (Сћ: Јел то, одакле крене летија тад?) Из цркве. (Сћ: Из цркве?) Из цркве, идемо око села, имамо прављено и овамо, ка Златици, а имамо и ка Сакаловцу крстове прављене, идемо да се молимо Бога, клечимо и литија иде и изиђу жене сокаком, фрљамо жито, намештимо сито, да, фрљамо жито. Шта оћете још? (Сћ: Јел престале да умиру девојке?) Да, од онда престале, не

умирају девојке више. Да, тако је било, младеж умире онда и то су решили и тако да је. Смо, идемо, то је, не знам од колико година. (СЋ: А јел се посушило жито и виногради тада када су и те девојке умирале, или?) Не знам да Вам кажем то, не знам шта да лажем, не знам да Вам кажем. Ја знам за девојке, то су причали да за девојке, да.

[3] Има код нас петак тај, то после Ускрса то, и онда, кажу, умирала су деца, а то само наше село слави, и то се иде тамо, било опет тамо чак код гарнице доле тај крс, и сад га премештили чак, па сте прошли кад сте дошли од Златице, одонуд. (СЋ: Јесте, јесте, бели један као?) Бели, да, тако тај велик, то. Ту су праили тунака сад тај крс. [...] (СЋ А како је тај други што сте запричали?) На ту децу? (СЋ: Дабоме.) И онак то ишла литија тамо на тај крс за децу, то се молу и сад су опет, овај петак ту било пуно света ту у школу праили програм, играла деца и пуно из цркве, кад је готова литија, опет иде литија око села, иде тамо и кад се врату онак дођеду у, тунак у то двориште, у школу и ту праила деца програм и играли и певали, смо седели, смо ту гледали. (СЋ: А јел то скоро подигнуто, тај крст ил није?) Па тај је крс скоро подигнут, а доле тамо је тај од старине, још одавно, то ко зна колико године има од онда од кад је то било. (СЋ: Тај исто је био за ту децу?) Да, за ту, за ту децу и као, ја знам за то, да. (СЋ: Значи, раније био један крст за децу?) Да, тамо доле, и после га тога премешћали, сад више не знам, дал преместили, ваљда покварили па пренели овде, бацили су, праили нов крс. [...] Овај је био тамо горе ка Видари како ми кажемо, овај био тамо доле Садове се звало то ди је био. (СЋ: А е се причало како подигнут тај крст за ту децу? Ко то организовао?) Па село је то. Не знам ко је то организовао, како је то пре било, и. И тако да.

Саговорник (пример [1]) се разликује од других интервјуисаних саговорница својом метапрагматичком свешћу (што ће се показати и у неким од следећих примера), овде користи коментар и аутокорекцију локалног ојконима¹⁴ за који претпоставља да може бити непознат истраживачу из Србије (*умирала деца овдена у Ланг-, у Луговет, ми кажемо Ланговет*). На молбу истраживача да се не труди да мења свој говор током снимања интервјуа, исти саговорник, а за разлику од многих других Срба у Румунији – а пре свега оних у Арадској жупанији и Банатској Црној Гори – уверен је да говори исправно: (*БС: Нама треба да говорите као овде што се говори, у, у селу. Значи, не као, да говорите као у граду.*) *Прао српски говоримо*. На овакав позитиван став о својој језичкој компетенцији утицала је сигурно и непосредна близина границе, чести контакти са људима из Србије и праћење медија на српском језику, пре свега телевизијског програма.¹⁵

¹⁴ Типологију аутокорекција у говорном језику в. у: Цесарская, 2015.

¹⁵ За разлику од савременог саговорника, почетком двадесетог века историчар Дејан Адам сматра да он као и други Срби у Пољадји говоре *искварено*: „Читање народних песама помогло ми је да добро научим наш књижевни језик, јер су овдашње Банатске Ере доста искварено говорили српским језиком, са много германизма и провинцијализма па сам и ја говорио као и они” (Адам, 1992: 97–98).

2. Савремена историја: 1947.

За илустровање сећања на време постављања границе 1947. учинила се погодном једна добро позната и у хуманистичким наукама веома дискутована теорија француског социолога Мориса Алвакса (Halbwachs, 1950). Наиме, Алвакс указује на могућност да се различите фазе нашег живота тек накнадно могу повезати са догађајима од националног значаја, а када је реч о историји доживљеној у детињству – потребно је да протекне извесно време да би се схватио смисао неког догађаја и његово историјско значење. Тек на основу понашања одраслих дете сазнаје да је неки догађај заслужио да се запамти. Што се тиче сећања на далеке претке, најближи сродници се умећу између нас и њих, о њима и дешавањима из њихових живота знамо само оно што су нам старији саопштили, прошлост се посматра са њихове тачке гледања.

Управо овако, са елементима накнадног промишљања, у својим сећањима на детињство проведено у пољадијском селу Златица, историчар Дејан Адам (1904–1980) описује одлазак свог оца у рат 1914. из перспективе десетогодишњег детета: „Када данас, после шездесет година, размишљам о оним догађајима, сећам их се многих до детаља, али и да онда нисам ништа схватао шта све то значи. Зашто толика жалост и толики плач? [...] Све је то на мене јако утицало и схватио сам да се ипак нешто страшно у породици догодило, али шта – то нисам разумевао.” (Адам, 1992: 69).

У наставку следе екстензивни одломци из наратива на тему усмене историје о затварању границе која помињу Белу Цркву као важан градски центар коме још увек те 1947. године гравитирају становници Пољадије: тамо се свакодневно носи роба на пијацу, иде у куповину (*мој отац ондак отишао у Бела Цркву [...] из тога левога џепа извади ми ту таблу малу*) или код лекара за хитне потребе (*То пантим, и сад ми остало слика, лекар, то. (БС: А то у Бела Цркву?) Да, у Бела Цркву. Па, нисмо ишли, ди д идеш даље*).

Свет детета у Пољадији, као што је то било свуда у руралним заједницама средином 20. века, био је ограничен породицом (*до четерес седме године, моја бака покојна, она иде ујутру на пијаце*) и школом (*имала сам учитеља Бранка из Југославије, ја сам у школу. Четерес седме се затворила*).¹⁶

Година коју саговорници тачно памте и спонтано помињу у наративима јесте управо та 1947 (*то било четерс седме године, четири године, сам био мали*), док су за све друге – из угла истраживача историјски важније године – многи саговорници изражавали одређену несигурност чак и када су били директно питани (Резолуција Информбироа, депортација у Бараган, присилна колективизација земље, односно – време увођења задруга).

¹⁶ Дечију перспективу у сећањима на неке обичаје из домена традицијске културе Срба у Румунији в. у Сикимић, 2016, 2018.

[4] па Бела Црква нам најближе нам. Ми имамо само од наше до пијаца до Беле Цркве од крај села имамо један километар и по. Прескочимо Неру и омак смо у Белу Цркву на пијаце.¹⁷ На. Па док је, до четерес седме године, моја бака покојна, она иде ујутру на пијаце и после дође кући, ради. Носила, тамо биле Швабе много, знате, носиле млека, сира, јаја, то све тамо.

[5] Тако било онак. А до четерес седме ми смо ишли туде, нисмо ишли нигде, да. Ја пантим, сам био мали, сам пао, сам разбио главу и ме водила мајка код лекара. И сад ми остала слика како сам га видео, лекар, бео мантил, наочаре као ја на очи и отишо сам тамо, дете. А шта сам имао, то било четерс седме године, четири године, сам био мали. То пантим, и сад ми остало слика, лекар, то. (БС: А то у Бела Цркву?) Да, у Бела Цркву. Па, нисмо ишли, ди д идеш даље, шта д идеш, а ишли у Молдаву само носили рану.

[6] И сад, ова деца била већ старија, ја сам четрес прве била и четрдесете године, после подне ће пођу у школу, време за школу. А ја шта знам, идем ја с њима, као сигра, бре тако како смо се играли, идем с њима. Данас, сутра, прекосутра и онак био учитељ Бранко из Југославије.¹⁸ И он видео мојга оца, на ћошку тамо и каже: „Брате, молим те,” каже, „девојка долази,” каже, „сваки дан,” каже, „у школу, а нема, нема.” Није толико, два, три дана, колко ј било. „А нема на шта,” каже, „да пише.” Каже: „Па моја девојка не иде у школу.” Каже: „Како да не иде,” каже, „дође сваки дан.” Дође кући, пита. „Па јесте.” А моји ни не знаду да ме преобучеду, да ме, што се каже, да се спреим за школу, да идем. Јао. Добро. Ондак, имале смо једном, моа мати имала неку сестрицу њену, па њена девојка, па је била до краја учитељка, опет. И пошље њене табле, ако знате како су биле табле, тако, и пошље једну таблу, тако била овако пукнута. Узела сам то и онак, памтим, то сам ишла у школу да то пишем, с једне стране коцке с једне стране има оно мале линије и велике. Кад тамо, мој отац ондак отишо у Бела Цркву и пантим како нам у собу ушао тако, овако било врата ко ова, и кад ушо, тако, тако нам био астал, ушо и како биле чакшире пре,¹⁹ знате, тако, из тога левога џепа извади ми ту таблу малу, тако, да ми таблу, још ми код мене та табла. Извади ми ту таблу, то ми дао, ондак ми везали на то, кум кад ме крстио од свиле плаве, бело и плаво, тако ситно имало по њојзи, била моја баба та, она сама опет шила

¹⁷ У својим сећањима на детињство проведено у Златици и Дејан Адам помиње како је његова баба уторком, суботом и понекад недељом носила воће на белоцркванску пијацу, али је о његовом случају вероватно реч о животу у Аустроугарској, односно о времену пре Првог светског рата (Адам, 1992: 41).

¹⁸ У време о коме говори саговорница, школа у Соколовцу била је седмогодишња и већ је била подржављена (српске вероисповедне школе у Румунији биле су подржављене априла 1946). Школске године 1947/48. учитељ у школи у Соколовцу био је Бранко Ковачевић, а у првом разреду 1946–1948. била су 42 ученика (Сабљић, 1996: 48, 222, 231).

¹⁹ *Чакшире* које помиње саговорница вероватно су *брич*-панталоне од сукна или штофа, до колена уске уз ногу и са широким горњим делом који се сужава око појаса, црне или неке друге тамне боје какве су се у Пољадији носиле после Првог светског рата, уп. Крстић, 2015: 328. Етнографски опис херских чакшира в. у Лунгин Максимовић, 1958: 201–202.

и она то парче то свиле²⁰ ми везала на ту таблу и тако сам ишла, тим да пишем тамо, у школу. И памтим и то, баш комшија што ми био одма на десну страну, он је био триес девете рођен, много старији, а био неки израсан, онако висок. Кад дође ту један, како у Сакаловац је школа та била, сад није ту, сад школа је прављена велика, одма на леву страну је била та наша српска, а у десну страну била је румунска школа. И дође тај румунски учитељ и каже: „Што држиш,” каже, виш ко мене, „ову девојку,” каже, „кад она?” нисам, нисам за школу. Нисам имала ни шес година. Ја сам у септембар пошла, а октобар сам напунила шес година. Деца раније ко саде што од детињства на интернету, на телевизор, на свашта, ми то све нисмо знали. Кад тамо, онај ондак шта ће, изведе мене, изведе тога комшију. А како да Вам кажем, много тако, мене све ми остало оно пред очи, тако уђе на врата и ондак ту је била ома табла и ондак тог учитеља нашег астал, и тамо била фуруна као у крај. И он изведе и мене и тога комшију на таблу. У ондак тера њега тамо да напише, кад он пише, не пише како треба. Тера мене, ја напишем како треба. Опет тако и ондак он каже тим, учитељ каже: „Зашто да је пуштимо,” каже, „кући?” А било је, скамије велике, седам деца седела у скамију, само два реда, како да кажем, ту путања, и тамо скамије и овако скамије, знате, ти велики, само. Он ти тако у другу, у другу скамију, ома друга тако сам, ја нисам била с краја него ома тако друга сам била поред. Памтим како сам седела. И ништа. И тако ме остаи и тако сам остала, цело време сам била најмлађа у разред.

[7] (СЂ: Кад се пуштила граница?) Кад се пуштила? Па баш ни не знам како да Вам. (СЂ: Отприлике?) Па четерес седме се затворила. Једном, имала сам учитеља Бранка из Југославије, ја сам у школу. Четерес седме се затворила, а четерес девете смо ушли у колектив и после, у Сакаловац. Тамо у Сакаловац, Белобрешка пре су ушли у колектив.

Могуће је да саговорница добро памти 1947. годину јер се поклопила са важним датумом у њеној личној биографији, односно годином њеног необичног, прераног поласка у школу са непуних шест година. Ипак, историјски значај те исте 1947. године могла је тек накнадно да разуме као историјски важну временску границу, тешко да је као ђак првак могла разумети зашто је њен вољени учитељ (*Бранко из Југославије*) морао управо тада да напусти школу у Соколовцу.

3. Језички трагови социјализма

Саговорници из Ланговета не знају да ли неко од истраживача говори румунски, што се иначе на терену ретко постављало као питање истражи-

²⁰ Није јасно о каквој тканини је реч, будући да се у пољадијским селима свећа за крштење обавија белим платном (*крштеница*), а посебно су свила и штоф намењени мајци детета. О свећу је окачена *лента* – плаве боје за мушко и црвене боје за женско дете, уп. Крстић, 2015: 200.

вачима. Осим једног саговорника (в. примере [1, 4, 5]), у Ланговету се недоследно показује метапрагматична свест да неки термини и реалије могу бити непознати људима који долазе из Србије.²¹ У контексту разговора на теме усмене историје, питању су пре свега били термини везани за специфичности румунског социјализма (за употребу ових термина у Банатској Црној Гори уп. Сикимић, 2019). Ипак је једна саговорница румунски термин *chiabur* (иначе турцизам) у следећем примеру одмах превела приближним али идеолошки необојеним: *богаташ*. Идеолошки корелат четрдесетих година двадесетог века у социјалистичкој Југославији био би русизам *кулак*, који је иначе коришћен и у румунској идеолошкој пропаганди тога доба:

(СЋ: А што су их терали у Бараган?) Па не знам да Вам кажем зашто. Па ко рачунали да су *кјебури*, богаташи, а нису били не знам како богаташи, него терали и тако. Шта да Вам кажем. И шта да Вам кажем, било је и зло и добро, трпели смо, ћутали смо, провели смо много, не?

Истраживачи активно користе румунски термин *колектив* за једну од најважнијих тема за истраживање усмене историје села у периоду социјализма у Румунији – рад у задругама. Саговорник из Ланговета у дијалогу не прихвата аутоматски истраживачев рутински употребљен термин *колектив* већ користи одговарајуће српске термине, и то тачне еквиваленте: *задруга* и *земзадруга* уз метапрагматично објашњење: *колектив*, *тако се звало*. Саговорнице, међутим, не осећају потребу да истраживачу протумаче било који од термина везаних за рад и радне односе у време социјализма:

(БС: Је л то за време Чаушескуа била овде *колектив*?) Да, да, била да. (БС: И земљу су Вам узели?) Па радили смо у *задругу*, нас платили, сви ко је радио, била *задруга* као. Тако је било ондак време до, до деведесет и осме, девете године. (БС: Осамдесет девете.) Осамдес девете, онда да, пропале *задруге*, ете то смо. [...] Ниси мого, већ је радила *земзадруга*, *колектив*, тако се звало, то је била *земзадруга*, су радили људи и ту су сејали кромпире, сејали све и парадајзе и све, све се и онак они носили у град, носили су у град, носили у град да продаједу

Смо морали да уиђемо сви у *колектив* онда. Обавезно. И онда смо све дали, и марву, кола, трактор, шта си имао. Све смо дали у *колектив*.

Има, то се звало *продукције*, нам поделу, врсте, свима једнако, женама, била је *екипа*, био шеф *еките* и онда нам, кукуруз.

²¹ Чињеница је да у основном језичком фонду Пољадијаца има веома мало румунизма, што глагол *парасити* 'напустити' употребљен у следећем примеру свакако јесте:

зидали мајстори, све то је она платила, све то било, *било* све *парашено*, не рађено ништа, нико толики година кад је граница затворена. Она све га средила изнова.

али је ова лексичка позајмљеница потврђена и у српском делу Баната, уп. пример из Зрењанина забележен средином двадесетог века: Мој отац је *парасио* (као кад човек, изостави свој занат), *парасио* се чобанлука, три године није чуо овце (Секулић, 1981: 149).

Пре је била наша земља смо радили, било теже, давале се *коте*,²² *порције*.

тамо у Румунију унутра су страдали, нису имали леба, нису имали. Давали на *картеле* полак леба, фрталъ леба ти да, е а ми овде смо имали, смо живели добро.

Специфичан геополитички положај насеља на граници, осим вештачке раздвојености од сународника са друге стране реке, током периода социјализма (али тек после обнове односа две државе) постаје и својеврсна привилегија. Становници Пољадије имају прилике да развију и посебну 'пограничну' лексику, о чему духовито пише један чланак у темишварској „Нашој речи”:

Као деца границе, Клисурци и Пољадијци који су вековали на размеђи империја и краљевина, врло су подозриви при помену термина попут „царина”, „граница”, „пасош”, „вамеш”, „пашапорт”... У свакодневном животу близина „фашije” подразумева нимало пријатне контроле, забране, сумњу. Посматрано из другог угла, могло би се рећи и да је бодљикава жица појединцима више пристајала као позамашна, златна огрлица око широких врата, него као студен ланац око заврнуте шије. Ако су се у време прошлог режима на списку робне размене (или како то неки зову – шверц), налазиле дуксер гаће, со, производи од макрамеа, Вегета, Ципирипи, Викенд, касније нафта, а када је ембарго дошао до издисаја, све и свашта, у последње време тај списак је готово празан. (Деспотовић, 2010: 18).

Називи за документа неопходна у малограничном промету користе се наизменично и слободно у румунској и у српској верзији: *пасош* (али нико од саговорника ипак није употребио румунско *pașaport*), *лична карта* се користи уз еквивалент *булетин* (рум. *buletin*), *дозвола уз пермис* (рум. *permis*), *царина уз вама* (рум. *vată*). Уз *граница* користи се и дијалектска форма: *гарница* (румунски језик за овај појам користи славизам *graniță* па саговорници из Пољадије не користе дублетне форме; у службеној употреби румунски језик користи и синонимни неологизам *frontieră*). Овај специфични 'погранични' билингвизам сведочи о заиста честим (легалним) преласцима границе који су у овом правном облику постојали довољно дуго и успели да успоставе минималан, али стабилан двојезични систем са неколико службених термина.²³ Саговорници на терену Румуније, чак и када говоре

²² Раул Јонуц Рус (Raul Ioniț Rus) указује да је пољопривредни откуп у социјалистичкој Румунији прошао кроз четири периода: 1945–1947 (систем квота); 1948–1952 (период правне нестабилности); 1953–1956 (систем уговора – контраката) и 1957–1962 (период контраката уз насилну колективизацију после 1958). Детаље о обавезним пољопривредним квотама (рум. *coță*) у периоду 1945–1948 в. у: Rus, 2012.

²³ Румунске позајмљенице овог типа Жива Милин категоризује као 'акти и документи': *адеверинца* 'уверење', *булетин* 'лична карта', *ливрет* 'војна књижица', *ћертификат* 'сведочанство', *ћитација* 'позивница на суд' (Милин, 2013: 121). Термини везани за границу и прелазак преко границе нису наведени у његовој студији, можда зато што становници

о садашњем времену, често у разговору наводе стари назив суседне државе (*Југославија*), званични назив државе са друге стране границе, промењен 2006. године у Републике Србија, и даље није спонтано прихваћен.

Јел ми нисмо бегали, ми нама нам дали *пасоше*, ми смо могли д идемо с *пасошем*, нико ме не гледа и шта је

Кад је било то, у Кусић тај, шта је било то, грожђен балови шта су били, онак туда идемо тамо и туда се вратимо с *булетинима*, нису још ни били *пасоши* испочетка. А после доцније, кад смо добили *пасоше*, онда смо ишли. Онда смо ишли тамо лепо на *вamu*.

(СЋ: А пре тога? Кад био колектив?) Кад је био колектив смо ишли кад ондак на *пасоше*, смо имали *дозволе*, смо имали *дозволе*, сад се иде на *личну карту*, а пре смо имали *пасоше*, смо праили. Па да. Па имали смо *пасоше*, нисмо могли д идемо тако.

Смо добивали рану, мало паре, и посе ми ова околина око Југославије смо имали *пермисе*, нисмо имали *велике пасоше*, даље четрдесет километара даље од границе они нису могли да дођу, нико, Румуни да иду у Југославију, само ми, околина, те комшије, смо ишли. И смо имали *пасоше мале*, дванајс пут смо имали на тај *пасош* да идемо годишње, и онда смо ишли.

све што год је било, све из Југославије смо донесивали, смо шверцовали, смо, идемо, имали смо *пасоше*, на *vamu* прођемо, ујутру идемо, увече дођемо или седимо по два три дана, имали смо прао шес дана да седимо на тај *мали пасош*.

На светац су прелазили, није то било готово, да. И сад било говор и у Сакаловац, ту је било опет пре, *граница* била, *вама*, *царина*, а видим не отвараду.

Била сам дете, ал некад ја памтим. И ми смо тамо седели, како да кажем, уз, код нас је било у гардину, како биле *фашије* пре, знате, уз *гарницу*. А и тамо било ниже

Последњи пример садржи термин *фашија* (рум. *fâșie*), који сведочи о постојању још једне 'пограничне' реалије из доба социјализма: по затварању границе у периоду Информбироа постојали су посебни заштитни појаси земље уз границу (*како биле фашије пре*) и посебна војна контрола унутар насеља која се, уз илегалне преласке границе, у наративима само узгред помињала. Могуће је да и данас тема 'илегалне' границе код старијих саговорника активира аларм 'забрањене' теме и аутоцензуре.

Банатске Црне Горе у периоду социјализма нису били обухваћени малограничним прометом и, као и други становници Румуније, тешко су добијали пасоше.

Завршна разматрања

Сложена тема живота у пограничју у овом прилогу сведена је практично само на један сегмент: сећање на 1947. годину, годину успостављања границе која радикално мења свакодневни живот у Пољадији. Некадашњи центар регије Банатских Хера, Бела Црква, тек после пада комунистичких режима постепено враћа свој статус важног трговачког центра и за херска насеља са румунске стране. Систематски тимски истраживачки рад на документовању језика и културе Срба у Румунији, реализован захваљујући иницијативи Савеза Срба из Румуније, показао је да, после пуних сто година раздвојена границом, и херска насеља са друге стране Нере/Нераља заслужују једнако озбиљна и систематска истраживања.²⁴

Литература

- Адам, 1992: Д. Адам, *Сећање на детињство у селу Златици*, Београд: Етнографски институт САНУ.
- Бошњаковић, 2019: Ж. Бошњаковић, Колико је државна граница утицала на прозодијски систем говора М. Гаја (у Румунији) и В. Гаја (у Србији), *Исходишта* 5, 69–82.
- Букуров, Филиповић 1958: Б. Букуров, М. Филиповић, Херска села у Румунији, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 51–53.
- Деспотовић, 2017: П. Деспотовић, Подсећање, молитвено и свечано у Луговету, *Наша реч* 1418, 28. 4. 2017, 28–29.
- Деспотовић, 2019: П. Деспотовић, Свети Илија у Лесковици, *Наша реч* 1537/1538, 9. 8. 2019.
- Деспотовић, 2020: П. Деспотовић, Цариник, слава и роловано прасе, *Наша реч* 1564, 21. 2. 2020, 18.
- Ивић, 1958: П. Ивић, Место банатског херског говора међу српским дијалектима, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 326–353.
- Илић, 2006: С. Илић, *Народне мелодије Срба, Шокаца и Карашеваца у Румунији* (Ј. Јовановић, прир.), Београд: МИ САНУ и Матица српска.
- Крстић, 2015: Б. Крстић, *Народни живот и обичаји Клисурска и Пољадијаца*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лунгин Максимовић, 1958: Б. Лунгин Максимовић, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 196–210.
- Лупуловић, 2003: В. Лупуловић, *Развој школства у Луговету*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.

²⁴ У овом смислу одличан подстицај дао је дијалектолог Жарко Бошњаковић својим радом у два насеља раздвојена државном границом (Мали и Велики Гај), уп. Бошњаковић 2019.

- Лупуловић, 2012: В. Лупуловић, *Српска православна парохија из Лесковице кроз време*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Гароју, 2008: В. Лупуловић, А. Гароју, *У име Божје: прича о оснивању пољадијских манастира*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Крстић, 1999: В. Лупуловић, Б. Ђ. Крстић, *Соколовац (Монографија)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Крстић, 2001: В. Лупуловић, Б. Ђ. Крстић, *Осмогодишња школа у Соколовцу*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Лупуловић, Томашевић, 2007: В. Лупуловић, В. Томашевић, *Храм Светог пророка Јеремије у Луговету*, Београд: В. Томашевић.
- Милин, 2013: Ж. Милин, Стране речи у говору банатских „Црногораца”: немачке, мађарске, румунске, *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната* (М. Радан, прир.), Темишвар: Савез Срба у Румунији, 113–126.
- Милин, Милин, 2004: М. Милин, А. Милин, *Срби из Румуније и румунско-југословенски односи*, Вршац: Виша школа за образовање васпитача.
- Милин, Милин, 2009: А. Милин, М. Милин, *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Милин, Милин, Михајлов, 2011: А. Милин, М. Милин, Ц. Михајлов, *Срби у Румунији за време комунизма*, Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Сабљић, 1996: Д. Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, Темишвар: Демократски савез Срба и Карашована у Румунији.
- Секулић, 1981: Н. Секулић, Збирка дијалекатских текстова из Војводине, *Српски дијалектолошки зборник XXVII*, 107–306.
- Сикимић, 2016: Б. Сикимић, Обредна јела у Војводини и Поморишју приликом клања свиња. Савремена теренска истраживања, *Slavishe Geisteskultur: Ethnolinguistische und philologische Forschungen. Teil 1*, (Alekseev, A. etc. Hrsg.), *Philologica slavica vindobonensia 2: Frankfurt am Main* [u.a.], 157–180.
- Сикимић, 2018: Б. Сикимић, Теренска истраживања Срба у Клисуре: обичај кумачење, *Исходишта 4*, Темишвар 2018, 309–322.
- Сикимић, 2019: Б. Сикимић, Станчево: наративи о раду и сиромаштву, *Исходишта 5*, Темишвар – Ниш, 403–424.
- Станојловић, 1938: А. Станојловић, *Монографија Банатске клисуре*, Петровград: Гутенберг.
- Филиповић, 1958: М. Филиповић, Слава или светац, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 292–295.
- Филиповић, 1958а: М. Филиповић, Постапак и развитак групе Банатских Хера, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 355–397.
- Филиповић, 1958б: М. Филиповић, Ко су Банатске Хере, *Банатске Хере* (М. Филиповић, ур.), Нови Сад: Војвођански музеј, 13–14.
- Цветковић, 2011: В. Цветковић, Црвена Армија на Дунаву, у: *ССКДУР или Срби из Румуније на барикадама хладног рата* (А. Милин, М. Милин, Ц. Михајлов, ур.), Темишвар: Савез Срба у Румунији, 310–318.

- Цесарская, 2015: А. Е. Цесарская, Автокоррекция как стратегия реализации программы взаимодействия говорящего и слушающего, *Вестник Томского государственного университета* 398, 21–29.
- Cvetković, 2013: V. Cvetković, *Pogled iza gvozdene zavese. Jugoslovenska politika prema zemljama narodne demokratije u susedstvu 1953–1958*, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Đurić-Milovanović, 2007: The cross with four pillars as the center of religious gathering: discussing micro regional identity, *Ethnologia Balkanica* 11, 171–184.
- Halbwachs, 1950: M. Halbwachs, *La mémoire collective*, Paris: Presses Universitaires de France.
- Milin, Milin, 2014: Clisura bănăţeană (a Dunării) – enclavă iugoslavă nord-dunăreană în anii 1944–1947 sau experiment comunist românesc „avant la lettre”, *Analele Banatului*, s.n. *Arheologie – istorie* XXII, 445–473.
- Milin, Milin, 2017: M. Milin, A. Milin, *Sârbii din România, documentar şi studii despre remodelarea identitară*, Târgovişte: Editura Cetatea de Scaun.
- Radan, 2003: M. Radan, *Lescoviţa. Între trecut şi prezent. Monografie*, Timişoara: Editura Mirton.
- Rămneanţu 2004–2005: V. Rămneanţu, Câteva consideraţii privind starea de spirit a locuitorilor din judeţul Timiş–Torontal în anul 1947, *Analele Banatului*, s.n. *Arheologie – Istorie* XII–XIII, 481–507.
- Rus, 2012: R. I. Rus, Cotele obligatorii şi ţărănimea în judeţul Timiş – Torontal 1945–1948, *Analele Banatului*, s.n. *Arheologie – Istorie* XX, 393–400.

Biljana Lj. Sikimić

POLJADIJA REGION IN ROMANIA: LIVING ON BORDER LINE

Summary

The paper is based on the data collected by team field research of the Serbs in the settlements Sokolovac (rom. Socol), Zlatica (rom. Zlatiţa) and Langovet (rom. Câmpia) conducted at the beginning of June 2019, organized by the Center for Scientific Research of Serbs in Romania, of the Union of Serbs in Romania. These three settlements are situated at the left bank of the river Nera that become Yugoslav-Romanian state border in 1919, the same state border being again officially confirmed by the Paris peace treaty 1947. The border line villages in Romania were separated from their land properties at the right side of the river, and, at the same time, from the prior regional city center of Bela Crkva that remained in Yugoslavia. Focusing only four transcriptions of all the interviews held in Langovet, this paper sheds light on closing state border time in 1947 from the children's perspective. Collective memory still retains reasons for the local celebration of the first Friday

after Easter, remembered as deadly disease of children or young girls'. This local holiday currently became one of the important ethnic symbols in the official calendar of Serbs in Romania. Metapragmatic awareness of good knowledge of native Serbian language is discussed at the level of socialist period vocabulary and Romanian administrative lexicon covering border line and border crossing conditions ('passport', 'frontier', 'customs'.)

Key words: border studies, oral history, personal biography, Serbs in Romania, socialism, Câmpia.

Октавија И. Неделку¹

Универзитет у Букурешту

Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

УДК 821.163.41–992 Савић М.

821.163.41–992 Илић Д.

<https://doi.org/10.46630/ish.6.2020.28>

Лидија В. Чолевић

Универзитет у Букурешту

Факултет за стране језике и књижевности
Департман за руску и словенску филологију

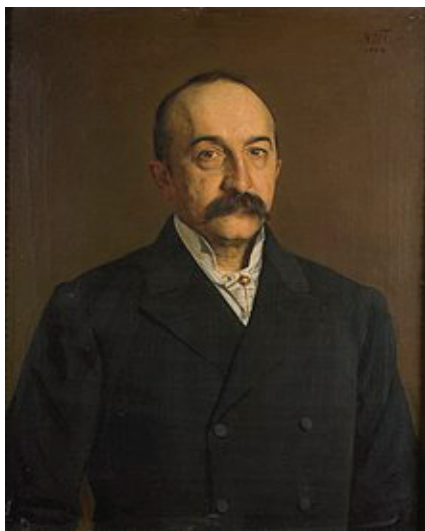
ПУТОПИСНА ПРОЗА О РУМУНИЈИ² МИЛАН САВИЋ И ДРАГУТИН ИЛИЋ

Предмет нашег истраживања су два заборављена путописна наратива о Румунији настала пре више од једног века: *По разним крајевима, слике с пута* (1900), аутора Милана Савића и *Успомене из Румуније* (1904/1905), аутора Драгутина Илића. Жанровске индикације „успомене”, „слике с пута”, „по разним крајевима” указују на ауторски израз стваралаца, културолошке и социолошке вредности које обликују ове путничке наративе у значајне етнографско–путописне студије. Уочљив је изразит паралелизам када је у питању тематски аспект ових путописа, аутобиографичност, публицистички израз, тежња према документарности и бележењу виђеног, али кроз лични уметнички доживљај стварности. У српској књижевној историографији оба наведена дела (оба аутора) дуго су времена остала маргинализована и потиснута, те до сада нису добила место које по својој културолошкој вредности заслужују. То је засигурно један од разлога што се о овим путописима не зна на румунском културном простору.

Кључне речи: путопис, Румунија, Букурешт, Милан Савић, Драгутин Илић, идентитет.

¹ cnedelcu2004@yahoo.com, lidijacolevic@yahoo.com

² Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* који спроводи Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији.

Милан Савић (1845–1930)

Драгутин Илић (1858–1926)

1. Уводне напомене

Откривати српске ауторе који су у различитим, неретко драматичним, околностима боравили на румунској територији и стварали путничке наративе о Румунији, а затим сагледавати феномене из једног персонализованог угла, који није део неког општег књижевног канона, представља посебан изазов за ауторе ових редова.

Свака врста генолошки засноване расправе, како тврди Радомир Ивановић, води до закључка да путописи, као „изразито пластична и адаптивна форма”, у целини или појединостима, припадају есеју, критици, историји, беседи, публицистици, као и разноврсним облицима прозе – есејистичкој, медитативној, мемоарској, интимистичкој, евокативној, ритмичкој, психолошкој и документарној” (Ивановић, 2014: 84). Коначна дефиниција путописа зависи од уплива (под)врста или жанра (есеј, дневник, писмо, запис, фељтон, белешке и сл.) који доминирају највећим бројем сегмената у структури текста. Семантички домен ових одређења није могуће прецизно разграничити у потпуности. У том смислу и предмет нашег истраживања су два, условно одређено, „путописна наратива” о Румунији настала пре више од једног века: *По разним крајевима, слике с пута* (1900) аутора Милана Савића и *Успомене из Румуније* (1904/1905) аутора Драгутина Илића. Жанровске индикације „успомене”, „слике с пута”, „по разним крајевима” указују на ауторски израз стваралаца, културолошке и социолошке вредности које обликују ове путничке наративе у значајне етнографско–путописне студије.

У српској књижевној историографији оба наведена дела дуго су времена остала маргинализована те до сада нису добила место које по својој културолошкој вредности заслужују. То је засигурно један од разлога што су ова остварења данас, у 21. столећу, непозната румунској историографији, а њихови аутори налазе се на маргини интересовања књижевних историчара. У стварању Илићеве слике у румунској култури наглашена је његова улога као зачетника фантастичне књижевности у српској литератури (Чолевић, 2018: 65–66), док одједи о Милану Савићу у широј румунској културној јавности изостају.

Хронолошко ограничавање одабраних путописних извора на историјски период друге половине 19. века и сам почетак 20. века треба схватити у ширем смислу. Ова „динамична литература” поред тога што прати догађаје који се односе на време њиховог настанка, кроз садржај открива ондашње актуелне токове културног живота Срба и осталих суседних народа, међу њима и Румуна. Компаративно сагледавање српских аутора повезаних румунским географским простором као темом путописног казивања, уједно представља и повод за преиспитивање њихових литерарних садржаја.

Писање путописа свакако је једна од перманентних традиција српске књижевности³. Судећи по увиду Јована Дучића нема тежег књижевног рода од путописа, ни можда веће вештине него дати кроз привидно наивну уметност оно што је предмет чисте науке и ерудиције. Када говоримо о путописној прози, ваљало би имати на уму континуитет српске књижевне традиције који је био посве другачији од досадашњег. У средњем веку путописци су махом били трговци или ходачасници који су остављали записе са егзотичних путовања. Временом се мењала сврха путовања. Хронотоп пута често је био повезан са мотивом одласка или бекства од куће под притиском моћних институција или терора сопствене државе. Са појавом младе грађанске класе у 19. веку, која је постала мобилна због пословних разлога, трговине, политике, образовања или једноставно због лагоднијих могућности путовања, појавило се мноштво путописа на српском простору. Почетком 20.ог века путопис постаје цењен књижевни облик, а нарочито су путовања према себи (укључујући и имагинарна), својствена различитим интелектуалним ентитетима, учинила путопис универзалним књижевним обликом. Дошло

³ Као селективан оквир у праћењу помака у настајању путописа из пера истакнутих српских путника намеће се следећи избор: Јеротеј Рачанин *Путешествије ка граду Јерусалиму* (1727), Доситеј Обрадовић *Живот и прикљученија* (1783), Јоаким Вујић *Путешествије по Србији* (1826), Љубомир Ненадовић *Писма из Швајцарске* (1852), *Писма из Италије* (1868/69), Сима Милутиновић Сарајлија *Како сам путовао ја по Русији 1846. године*, Марко Цар *У Латинима* (1894), Драгутин Илић *Писма из Норвешке* (1897), Јелена Димитријевић *Писма из Солуна* (1908/1909), Исидора Секулић *Писма из Норвешке* (1914), Јован Дучић *Градови и химере* (1930), Растко Петровић *Африка* (1930), *Људи говоре* (1931), Милош Црњански *Писма из Париза* (1921), *Љубав у Тоскани* (1930), *Књига о Немачкој* (1931), Станислав Винавер *Излет по Јадранском и Средоземном мору* (1927), *Коначна Венеција* (1938).

је до полиморфности и хибридизације жанра и значајнијег моделовања путописне слике света књижевном техником. За златно доба српског путописа узима се раздобље између 1914. и 1940. године (Гвозден, 2018: 28). Путописи данашњице „варирају од изузетно добрих новинских текстова до врло артифицијелних књига” (Пековић, 2001: 25), али не заборавимо и неслућене могућности које је овом жанру донео филм.

Свакако је реч о језичко–експерименталним делима, односно жанровски неиздиференцираним феноменима, који су раније били прилично маргинализовани. Њихов развој био је условљен карактеристичним ауторским поетикама појединачних књижевних стваралаца. Путописна проза својом аутентичношћу допринела је изградњи реалистичког стила. Усмереност ка спољашњем, јавном контексту, ка друштвеној стварности и збивањима, објективно, непристрасно извештавање о догађајима и личностима протумачени су и као одлике изразито реалистичког остварења.

2. Милан Савић

Милан Савић рођен је у Новом Кнежевцу у Војводини. Рано је остао без оца, а бригу о њему преузела је мајка која се потом удала за новосадског адвоката Косту Николића. Као припадници културне грађанске елите омогућили су Милану Савићу стицање образовања у различитим градовима Аустроугарске царевине. Студирао је у медицину у Бечу, а затим филозофију у Лајпцигу где је и докторирао на немачком језику 1876. године. Након што је у Лајпцигу стекао диплому доктора филозофије, већ наредне године ушао је у књижевност објавом монографије: *Der Serbisch ungarische Aufstand vom Jahre 1735* на немачком језику.

Дом Милана Савића и његове супруге Јулијане у Новом Саду било је место на којем су се сусретали знаменити српски интелектуалци, књижевници и уметници што је додатно утицало на његову европску оријентисаност. Путовао је по Европи, а његово знање тада службених језика, немачког и мађарског, а затим и руског, омогућило му је бављење превођењем. Подсетимо да је Милан Савић пуних 30 година радио на свом преводу Гетеовог *Фауста* на српски језик. Својим преводима Савић је приближио Гетеово, Хајнеово и Петефијево дело српском читаоцу. Његовим стопама, наставила је и ћерка Аница (након удаје Савић–Ребац /1892–1953) која се родила у Новом Саду и класичну филологију завршила у Бечу. Била је преводилац, есејиста и филозоф. Попут оца, остварила се у свим областима научног, књижевног и уметничког рада.

Савићеву биографију готово је немогуће писати, а да не увидимо колико је Лаза Костић присутан у њој: „Нити се о Лази Костићу може писати а да се прећути Милан Савић, нити је слика о Милану Савићу потпуна ако се

заобиђе место Лазе Костића у његовом животу”, истакао је Миливој Ненин (Ненин: 2010: 168), чије нам студије пружају један од поузданијих ослонаца за тумачење дела Милана Савића⁴. Осим као приповедач, песник, драмски писац, књижевни историчар, критичар, преводилац и путописац, упамћен је и као секретар Матице српске (1895–1912), а затим и уредник *Летописа Матице српске* (1895–1912).

Савић припада ауторима који су „заузимаи већи простор у књижевним рубрикама 70. до 90. година прошлог века” (Иванић, 1966). Душан Иванић издвојио је Савића по великој продуктивности, о чему сведоче „523 текстуалне јединице др Милана Савића” које се данас налазе на списку књижевних радова који се чува у Рукописном одељењу Матице српске.

Милан Савић био је близак концепту поетског реализма и понекад је користио псеудоним Коста Ристић. Овај српски ерудитни путник, писао је песме, приповетке, новеле, позоришне комаде, романе, мемоаре, некрологе и биографске списе посвећене знаменитим личностима српске културе. Познат је и као савременик и одани и дугогодишњи пријатељ Лазе Костића, Сима Матавуља, Уроша Предића, Бранислава Нушића, Јована Јовановића Змаја и др. Водио је књижевне расправе посвећене Кости Трифковићу, а затим и једном од најзначајнијих представника српске политичке мисли на простору Аустроугарске монархије на почетку 20. столећа, Тихомиру Остојићу. Оставио је импресивне критичке приказе дела Војислава Илића, Лазе Костића, Змаја, Јована Стерије Поповића, Јакова Игњатовића, Лазе Лазаревића, Милице Стојадиновић Српкиње, Симе Матавуља и других аутора који су задужили српску књижевност, а које је Савић показао и као пријатеље, ствараоце и као интелектуалце. Многе његове оцене потврдила је историја књижевности.

Већ сам поглед на делимичан избор наслова и датуме објављивања дела Милана Савића указује на разуђен опус стваран у континуитету: (студија *Историја бугарског народа до прошлости му*, 1878; *Ратне песме из српско–бугарског рата*, 1880; приповетке *Разни путеви*, 1885, *Приповетке Милана Савића I–II*, 1887; *Из српске књижевности I–II*, 1898; *Из прошлих дана I–II*, 1902; *Одсудни тренуци*, *драме*, 1904; *Јован Ђорђевић*, 1923; *Стеван Владислав Каћански*, 1927; *Лаза Костић*, 1929; роман *Даша Ђонић*, 1931). О приликама у култури писао је Милан Савић у серији некролога објављиваних у часописима „Јединство” и „Застава”, а касније обједињених под насловом *Наши стари*. Кроз посебан вид аутобиографије, својеврсну

⁴ Миливој Ненин и Зорица Хаџић приредили су за штампу сачуване фрагменте рукописа аутобиографије Милана Савића под насловом *Прилике из мога живота*, Академска књига, 2010. Исте године 2010. изашла је и студија *Лаза Костић*, коауторски рад Миливоја Ненина и Зорице Хаџић, приређена по сачуваном Савићевом рукопису из 1929. године, *Наши стари*. Миливој Ненин такође је аутор студије *Огледи* која говори о животу и раду Милана Савића, његовом добу и савременицима („Скица за портрет Милана Савића”, „Милан Савић и Сима Матавуљ”, „Савић Милан и Костић Лаза” и „С друге стране некролога”).

„аутобиографију о другима”, изнео је сећања на велики број својих савременика, познаника и пријатеља из кругова књижевника, глумаца, новинара, уметника, као и мање знаних и незнаних личности које су обележиле друштвени и културни живот Новог Сада у 19. веку.

Запажен стваралачки искорак, Милан Савић, остварио је као аутор плодног путописног опуса. Као сарадник и уредник разних књижевних часописа у периоду од 1871. до 1918. године („Српство”, „Јавор”, „Стража”, „Позориште”, „Стражилово”, „Јединство”, „Застава”, „Браник”, „Српске илустроване новине”, „Братство”, „Босанска вила”, „Отаџбина”, „Бранково коло”, „Летопис Матице српске”) објављивао их је скоро педесет година. Писао је о Русима, Чесима, Лужичким Србима, Италијанима, Немцима, Мађарима, Швајцарцима, Аустријанцима, а највише о Србима које је сусретао на својим многобројним путовањима. Издвајамо његове путописне наративе: *У Минхену* (1895); *По разним крајевима, слике с пута по Ердељу–Ада Кале–Венеција* (1900); *Слике с Јадрана* (1909/1910); *Из Старог Дубровника приче с пута* (1918). Ова Савићева проза аутобиографског карактера обједињује субјективне импресије и дидактичну димензију који се подразумевају када је у питању путопис. Тако је у *Приликама из мога живота*, као и у записима *Из прошлих дана*, Милан Савић проницљиво дочарао лична искуства доживљена у гимназијским данима у Новом Саду и Бечу, успомене из Лајпцига, Јене и Русије, дидактичка запажања о културном животу Сегедина и Печуја, док су у посебном додатку саопштени и драгоцени одломци из Савићеве преписке са значајним личностима српске књижевне и културне историје.

Након смрти др Милана Савића 1930. године, Милош Црњански је записао да „међу његовим многобројним путописима и записима из живота у Бечу, Немачкој, Русији, писаним једним начином којим се више не пише, има покоја чудна и пријатна страна, нимало гора од сличних у Љубомиру Ненадовићу” (Црњански, 1991: 129).

2.1. По разним крајевима, слике с пута

Књига *По разним крајевима, слике с пута, по Ердељу–Ада Кале–Венеција* (1900), недвосмислено пружа солидан садржај за изучавање српско–румунских односа. Садржи богат избор записа са простора данашње Румуније у којима одседа аутор. Рукопис је писан једноставним изразом прихватљивим широкој публици. Иако у овој Савићевој мемоарској прози Румунија заузима посебно место, сама по себи не интересује писца осим као позорница на којој види делове живота и проницљиво описује околности са путовања. Географски слој овог, условно речено, путописа, видљив је у приказу Арада, Темишвара, Сибијуа, Брашова, али и планина Фагараша и Карпата: „Није ме занимао ни Базијаш, ни Темишвар, који сам познавао још из прошлих дана, ни Арад, који ми је пред очима био тек у магловитој успомени – ништа ме није могло задржати од тежње да што пре стигнем на земљиште Ердеља” (Савић, 1900: 7).

Првобитно, рукопис је био насловљен *По Ердељу* и објављен је у „Застави” 1878. године. Вишеструко је значајан. Осим што има документарну и историјску вредност, занимљив је и са чисто књижевног становишта. На своје путовање у Ердељ Савић је кренуо из Новог Сада. Упутио се преко Базијаша, Темишвара и Арада у Брашов и Сибију.

Иако је одлазак Милана Савића у Румунију био личне природе, посета сестри и зету, сам феномен превазилази лична интересовања. „Заборавио сам и на Сасе и на Румуне, те сам био само *commis voyageur* и душом и телом. Хтео сам душом и телом да се одам уживању које се буди свагда у мени, чим хоћу да доживим нешто, што ми је сасвим непознато” (Савић, 1900: 1–2). Румуни су били тек део путничког света који се нашао на Савићевим успутним станицама где се једнако чују и немачки, мађарски, бугарски, руски, турски и српски језик.

Савић је хроничар градова и времена. Кретање по путописној географији је преиспитивање културолошког, етничког, историјског и социјалног идентитета народа са којима се Милан Савић сусретао. Основу путничке традиције чини доживљај простора, преласци граница, суочавање с другима, сусрети са туђим световима, али и са собом и својим властитим етничким и националним бићем што је више одлика историјске традиције. Извештај о објективним приликама у градовима Сибију и Брашов имају карактер путописа:

„Од знаменитости у Сибињу прво је велика евангеличка црква зидана измаком петнаестог века. Црква је по себи врло лепа и импозантна; врло старих споменика у њојзи нема, ван крштаонице од туча, коју је 1438. лио славни Леонардо у Италији, па затим Брукенталов двор, Музеј у Брукенталовој палати...” (Савић, 1900: 23). „Кад је Сибињ основан то се не зна али држи се да је година 1160. Од реке Сибиња или Цибина на којој лежи, добила је своје име Сибињ”. (...) „Сибињ је, ако не главна, а оно најглавнија варош у Ердељу. Живаљ је у њој скроз немачки, тако да би странац рекао да је у сред Немачке. Од 1900 становника 1200 су Немци, Саси, луторанске вере. Немачки тип види се у свачем: Улазећи омнибусом са железнице у варош, упливисала је добротворно на ме чистота и онај ред, који се налази у сваком немачком месту” (Савић, 1900: 12–13).

„Брашово је основано од витезова Немачког реда 1213. године. Лежи у југоисточном куту Ердеља (...) Становника има 28 000 међу којима 11 000 Немаца, 10 000 Румуна, 5 000 Мађара, а остало Грка, Јермена, Цигана и Јевреја. (...) Сва варош пак лежи усред високих планина, као утукана у њих, јер куд год се окренеш, и десно и лево, свуд планине, у недоглед. Румунско предграђе, најзад дугачка улица, пружа се дубоко у саме кланце, где се стрми, голи врлети, одмах иза кућа дижу небу под облак, величанствен положај који осведочава смео и песнички дух брашовских оснивача” (Савић, 1900: 33).

Довољан је и најмањи подстицај стварности за развијање рефлексивне димензије и свести о разноликости света изласком из сопствене културе.

Савић тежи осветљавању једног вида заједничког живота немачког и румунског народа у прошлости и садашњости, једног периода у којем је било и супротних ставова и антагонизама. Долазак у Сибију прати наглашавање културних разлика између два антиподна менталитета Румуна и Немаца. У Савићевом приповедању, поменуте етничке групе, уз неминовне стереотипне категоризације, типизације окружења и групе којој се припада, недвосмислено су постављене на супротним крајевима приказивања начина живљења. Аутор улази у замке стереотипа те су Румуни виђени кроз призму непоправљивог несклада, док је идилична наклоност према Немцима код Савића несакривена. У тексту у целини, ове две традиције спајају се у једно и једна другу допуњују.

Сведочанства о сусретима, описи људи (Фриц Леонхард, друг из Лајпцига др Јозеф Капесијус, Србин Пера и др.) и околине, највећа су вредност Савићевих записа. Путовање железницом, паробродом или поштанским колима пружа исцрпан аналитички дискурс. Управо су железница и пароброд омогућили једну од највећих промена у историји путовања 19. столећа. Топос транзитних простора, железничке или лучке станице (простор воза, купе, перон, палуба и сл.) призива теорију о хетеротопијама Мишел Фукоа. Оно што види, Савић употпуњује оним што чује.

„Радозналост се у нама претвара у жељу, у неодрживу тежњу и ми се уједаред видимо, како слажемо хаљине у сандучић и како хитамо паробродској или железничкој станици”. „И баш ту негде близу обала из воде извирују стубови Трајановог моста” (...) „На првом месту поседао путнички свет. Две лепе госпођице, које је капетан велике лађе топло препоручио капетану мале лађе, стоје једна до друге и замишљено гледе Дунав у извесну неизвесну будућност; разговарају се немачки. До њих се води жив разговор на румунском језику, а мало даље на српском; морнари се довикују мађарски, три бостанције диване бугарски, на другом месту пева турски војник турску песму...” (Савић, 1900: 363)

Моделујући свет једне незавичајне културе по принципу бинарних опозиција које се гранају (рурално–урбано, традиционално–модерно, историјско–садашње, ропско–слободно) на удару Савићеве критике нашли су се Румуни, Немци и Мађари. Културну заосталост руралне Румуније аутор правда историјским околностима и тешким временима ограничене слободе. У следећем одломку из текста Савић искаче из позиције неутралног посматрача и допушта себи лични коментар:

„Сеоске су им куће малене, од блата, сламом покривене, чисто се не смешу усудити ући у њих; зидане без свака реда, како је коме пало на памет. Цркве ниске, олупане, обично на брежуљку близу села. Народ прљав, апатичан. Ја се томе не чудим. Кад се помисли да је румунски живаљ до скоро био роб, просто оруђе у рукама Мађара и Саса, да му се није дозвољавало ништа, мада је у огромној већини, онда смо начисто с нашим философирањем. Да

су Мађари имали одвајкада највише права и привилегија то се зна. Али су права Саса била исто велика, у неком обзиру још и већа. (...) Румунски народ био је без права, он је имао само дужности, те је и одрастао у тако немареном стању. Али друга половина деветнаестог века, која је у Јевропу слободу унела и њима је покидала ланце, сад су и Румуни слободни” (Савић, 1900: 32–33).

3. Драгутин Илић

Као син песника, политичара, министра правде и државног саветника, Јована Илића (1824–1901) и брат једног од најзначајнијих песника епохе реализма деветнаестог века, Војислава Илића (1860–1894), Драгутин Ј. Илић (Илић) одрастао је у интелектуалној атмосфери. Како потврђује савременик Драгутина Илића, Бранислав Нушић (Милосављевић, 2018)⁵, кућу Илића посећивали су најугледнији српски интелектуалци, почевши од Матије Бана, Љубе Ненадовића, Чеде Мијатовића, Јована Ђорђевића, Стевана Сремца, Јанка Веселиновића, Антуна Густава Матоша, Владана Ђорђевића, Лазе Костића, Ђуре Јакшића, Лазе Лазаревића, Милорада Шапчанина, Јована Јовановића Змаја и др.

О тешкој животној и политичкој борби, која се одигравала управо у време његовог рођења, о свом оцу Јовану Илићу, Драгутин је написао следеће:

„Политички карактер нашег оца био је прожет незадовољством. Неуспех његових идеала од 1858. године и немогућност да се измири са уставом од 1868. године који је отварао широм врата корупцијом и реакцијом бирократском систему у земљи, учинили су да се повуче са политичког позоришта и разочаран у своје другове, са којима је 1858. године извршио револуцију да се потпуно изолира, како од бивших својих другова, тако од осталог света... Ова стална разочараност и песимистичко гледање очево у карактере садашњег доба, имало је јаког утицаја на све нас” (Скерлић, 1926: 47).

Осећање разочараности и отуђености од људи као да је судбински било предодређено и Драгутину Илићу који ће то своје стање уобличити у стихове песме „Последњи пут” коју је објавио пред смрт 1926. године: „Тешки су дани, године. Докле ће сам Бог зна! Тек моје лепе тишине не нађох више ја”. За разлику од Јована Скерлића који је неодговарајуће проценио дело

⁵ „Интересант је и податак да је Нушић своју прву комедију *Narodni poslanik* прочитао баš у дворишту куће породице Илић у којој је, по сопственом признању, неколико пута и живео. Ступање на књижевну сцену Драгутина Илића и Бранислава Нушића, poklopilo се са burnим догађајима у Србији који су пратили изборну 1883. годину. На изборима су се lomila копља између две најјаче странке у земљи; Српске напредне странке, која је била миленик режима и водила прозападну политику, и проруски оријентисане Српске радикалне странке”. Младен Милосављевић у *Прича о родоначелнику дистопије Драгутину Илићу*. <http://urbanestrane.rs/2018/09/27/prica-o-rodonacelniku-distopije-dragutinu-ilicu-1858-1926/>

остарелог романтичара Драгутина Илића и 1912. овог писца није укључио у своју „Историју нове српске књижевности”, Љубомир Недић хвалио је Јована Илића и његове синове.

Драгутин Илић је у Београду завршио права 1881. године и докторирао. Српску књижевност Драгутин Ј. Илић обликовао је као песник, приповедач, драмски аутор, књижевни историчар, теоретичар, критичар, романописац, мемоариста и путописац. За живота је превођен на руски, немачки, словачки и чешки језик. Драгутина Илића у српској критици повезујемо са оштрим прелазом из неоромантичарског у натуралистички модел књижевног изражавања. Стилски плурализам представља срж жанровски веома разумевања Илићевог дела. У којој мери је тешко направити јасну жанровску дистинкцију када је у питању путопис, показују текстови Драгутина Илића: *Писма с пута* (1897), *Успомене из Румуније* (1904/1905), *Зајечарска буна: Личне успомене* (1909/1910) и *Роман краљице Наталије: Одломци из дневника* (1923).

У свом стваралаштву бавио се разноврсним темама: арапском религијом (*Пророк Мухамед*, 1896. године), индијском филозофијом, религијом и митологијом (*Секунд вечности*, из 1921. године као ауторову одредницу има и синтагму *Источњачки роман*), спиритизмом (драма *Привиђења—моја исповест*, из 1899), научном фантастиком (драма *После милијун година*, из 1889. године), династичким темама (*Роман краљице Наталије*, 1923. а затим и драмски спев у сликама посвећен личности краља Петра Карађорђевића насловљен *Женик слободе*, визија у три слике (1904) који је излазио у наставцима у часопису „Босанска вила”), библијском легендом (новеле *Светле слике*, 1896–1897; драма *Саул*, објављена 1906. године), људским страстима и критиком социјалног поретка у односима цинцарско грчке и српске чаршије (роман *Хаџи Диша* који у свом поднаслову носи одредницу „Роман из живота старог Београда”), историјским темама (роман *Хаџи—Бера* објављен 1897. године), масонским учењем, езотеријом и сл. Затим издвајамо и остала дела Драгутина Илића: збирку поезије *Песме* (1848), *Новеле* (1892), спев *Последњи борац* (1889), *Песма једног живота* или *Аутобиографија одлазећег* (1916, 1994), романе: *Госпођа Марија* (1917, 2001), историјске драме: *Вукашин* (1882), *Јаквинта* (1883), *Прибислав и Божана* (1887), *Отмица* (1887), *Женидба Милоша Обилића* (1898), *За веру и слободу* (1890), *Три депутације* (1906), комедије *Лихварка* (1895), *Саул* (играна 1900, штампана 1906); *Приповетке* (1905); *Светле слике из првих дана хришћанства I, II и III* (1896/1897), *Незнани гост* (1907); збирку песама *Освећено Косово* (1913) написану у прославу победе у балканским ратовима и *Смрт краља Владимира* (1925).

Без обзира што се у току педесетогодишње књижевне каријере окушао у готово свим књижевним жанровима, Илић је дуго времена остао ван канона. Током 19. и 20. века, овај „хваљен па заборављен писац”, изнова је

превреднован на почетку 21. stoleћа, захваљујући критичарима: Предрагу Палавестри, Љубиши Јеремићу, Душану Иванићу, Славку Леовцу, Милораду Павићу, Сави Дамјанову, Радославу Ераковићу⁶. Према библиографији коју је 1991. у оквиру своје монографије насловљене *Драгутин Ј. Илић. Сјај његовог живота и стваралаштва*, исцрпно приредио Гаврило Ковијанић, наводи се податак да је објављено „39 књига и 635 појединачних радова Драгутина Илића”.

Радован Вучковић писао је да су дела Драгутина Илића била саставни део ондашње опште духовне климе и недвосмислена потврда „да су нека општеевропска духовна расположења нашла одјека у тадашњој српској књижевности” (Вучковић, 2014: 45–47).

На запрепашћење ондашње београдске јавности и родбине, Драгутин Илић је 1895. године оженио своју блиску рођаку Јелу. Иако је ова инцестуозна страст изазвала скандал, њихов брак ће бити врло успешан. Захваљујући Јели, срећена је и сачувана Драгутинова рукописна заоставштина. Највећи део Првог светског рата Драгутин и Јела провели су у Русији (Москва, Петроград, Кијев, Одеса) и Француској (Париз, Оранж, Ница), обављајући дипломатску мисију за потребе српске владе.

У часописима као што су: „Отаџбина”, „Бранково коло”, „Демократија”, „Босанска вила” и „Летопис Матице српске”, Драгутин Илић био је цењен сарадник објављујући не само белетристичке прилоге, него и критичке осврте и полемичке текстове. Као савременик догађаја и личности које су предмет његових текстова, Драгутин Илић, ма колико се трудио да буде објективан, ипак је емоционално био везан за теме о којима пише.

3.1. Успомене из Румуније. Из бележника емигранчевог

Успомене из Румуније чини петнаестак текстова аутобиографског карактера који су објављени у „Босанској вили” 1904. и 1905. године. Дело је остало у сенци других литерарних остварења Драгутина Илића. Написане у епистоларној форми, *Успомене из Румуније*, одишу спонтаношћу и једноставношћу. Због тог свог карактера, каткад асоцирају на фактографски пренете слике из живота. Сваки текст претпоставља засебну целину и омогућава несметано читање, не марећи за континуитет. Међутим, неопходно је познавати историјске и политичке прилике у Србији, Русији, Бугарској и Румунији да би се свака целина могла до краја и потпуније разумети.

⁶ Сава Дамјанов вратио је на српску књижевну сцену Илићев роман *Секунд вечности*, који је у фототипском издању, заједно са драмом *После милијон година*, штампан 1988. године, док је роман у рукопису насловљен *Песма једног живота*, објављен, такође његовим залагањем, тек 1994. под насловом *Аутобиографија одлазећег*. Роман *Госпођа Марија*, написан 1917. године, из пишчеве заоставштине у рукописном одељењу САНУ, за штампу приредио је и по први пут објавио Радослав Ераковић 2001. године.

Специфична структура насловног апарата Илићевог списка наговештава и његову двоструку семантичку оријентацију. Наиме, наслов, *Успомене из Румуније*, представља титуларну формулу која, као уобичајена ознака за подврсту путописне прозе, упућује на хипотекст, док је поднасловом „Из бележника емигранчевог”, десигнирана права тематика дела, указујући на емпиријску стварност, те тако пружа захвалну грађу за позитивистички оријентисан научни приступ овом аутору.

Начин на који је обликовао своја запажања са овог веродостојног и нажалост принудног путовања, открива подједнако путописца, што је његова превасходна намера, али и етнографа, етнопсихолога, историографа, и на крају, приповедача. Оригиналан ауторски израз ствараоца, осим књижевне, има и културолошку, социолошку, психолошку и политичку вредност. Опседнутост догађајима своје националне историје и недвосмислена присутност одсутног завичаја као језгра према којем се све самерава чак и када је у изгнанству, указују на његову јасну стваралачку мисију у свету.

Након објављивања бурлеске *Каравештац* објављене у „Дневном листу”, као и због политичке брошуре *Барони у Србији* (1888)⁷, усмерене против проаустријске политике Милана Обреновића, Илић је био принуђен да мења места боравка, најпре по Војводини (Нови Сад, Сремска Каменица, Сремски Карловци, Манастир Ковиљ, Госпођинци) да би убрзо под претњама напустио Србију и отишао у Пешту.

Краљица Наталија Обреновић била је не само савременик и познавалац Драгутина Илића, већ су и умногоме поделили сличну судбину када су у питању: прогонство из Србије, живот у егзилу, мржња према краљу Милану Обреновићу, а доживели су и сличну књижевну судбину. Драгутин Илић као припадник раздражене опозиције није могао остати само хладни и равнодушни посматрач. Уплео се у династичке интриге и борбе и активно је учествовао у политичким сукобима ондашње Србије. То је и разлог што је велики део стваралачког опуса Драгутина Илића штампан само у периодици. Иако је већ био завршио факултет и стекао књижевно име у Србији, а затим и пет година радио у државној служби, политичко неслагање са краљем Миланом, и аустрофилска политика у Србији одредиће његову судбину. Исте те 1888. године Драгутин Илић је пребегao у Румунију.

Прво што уочавамо, јесте то што коначни облик његове успомене из овог прогонства добијају тек 16 година касније. Ево шта о томе каже Драгутин Илић у својим аутобиографским записима:

„Међу успоменама свога живота ценим годину 1888. као судбоносну, јер се у њој извршио онај преокрет, који ме је из правилног и мирног колосека државне службе далеко одбацио. Од те године започео сам, у пуном смислу, во-

⁷ Брошуру *Барони у Србији* која садржи неколико политичких чланака и једну сатиру уперену против напредњака и Миланове спољне политике, коју је народ сматрао као анти-српску издао је о свом трошку Радивоје Маршиновић, пријатељ Драгутина Илића 1888. године.

дити чергашки живот, коме још ни данас после шеснаест година Одисејскога лутања, не видим краја; јер колико год сам се трудио да се из тог положаја вратим мирноме животу, нисам успео” (Илић, 1904, бр.17 и 18: 309).

Када је Драгутин Илић путовао у Румунију имао је 43 године. Живот у емиграцији наставио је најпре у Турн Северину, а потом и у Букурешту. Када је у стигао у Турн Северин живео је без сталних прихода, остављен на милост неких својих земљака који су му помагали. Запослио се у једној „емигрантској крчми” као келнер. Румунска полиција је имала на оку српске емигранте у Румунији. Илић се у Турн Северину спријатељио са српским и бугарским емигрантима.

На својим путовањима Драгутин Илић издашно приповеда о људима који су готови реалистички портрети. Извесни К.Д. Попов, најинтелигентнији међу свим српско–бугарским емигрантима, био му је најмилији друг. Али исто тако, непосредни сусрет са Урошевићем који га осигурава да не буде гладан док је у Букурешту, или сусрет са Рајовићем, остаће забележени у његовим успоменама.

Уз Србе на својим путовањима наилазио је и на суседне народе, најчешће Румуне и Бугаре. Као хроничар свог времена, није пропуштао прилику да проговори о њиховом положају, било да су негде добродошли и прихваћени, до уверења да су негде и омражени. Драгутин Илић, као либерални славенофил, заступао је идеју о јединственој словенској држави коју је видео као „величанствену перспективу”. Залагао се за уједињење Срба, Хрвата и Бугара који ће се удружити против „аустријског ројева које наносаше толике штете балканским народима” (Илић, 1905, бр. 3: 39).

У периоду од 1901. до 1902. године Драгутин Илић је у Букурешту био уредник листа „Православни исток” који је уређиван на руском и француском језику (Гвозден, 2015: 251). Часопис је био намењен руској публици за обавештавање о пропустима руске политике на Балкану. Већ средином наредне године забрањује се објављивање овог листа, а Илић је био приморан да се поново врати у Србију. У Србији, након двогодишњег боравка у Москви и Букурешту, Драгутин Илић окренуо се питањима унутрашње политике, демократизације, парламентаризма и корупције.

Утисак да је Драгутин Илић „продужена рука историографа” појачава неколико кључних догађаја из српске историје на које се осврнуо у својим путописним наративима: политичка превирања везана за успон Радикалне странке, режим Милана Обреновића, сукоб између круне и радикала који се залажу за особађање од аустријске политике, пораз српске војске у српско–бугарском рату 1885. године који ће знатно уздрмати положај и ауторитет краља Милана Обреновића, прогон краљице Наталије, „визбаденску отмицу” и најзад пад династије Обреновића.

Тек након смрти краља Милана, 1901. године наступиће бољи дани за Драгутина Илића. Није Драгутин Илић био једини књижевник који је побе-

гао од самовлашћа Милана Обреновића⁸. Била је то судбоносна година и за краљицу Наталију (рођена Петровна–Кешко руског и молдавског порекла) и српски двор. Док је краљ Милан Обреновић тражио ослонац у Аустро-угарској, дотле је Наталија била русофил. Те исте, 1888. године дошло је до развода брака између краљице Наталије и краља Милана Обреновића и вишеструке кризе која је нашла одјека у високим политичким круговима и штампи водећих европских држава. Три године касније, 1891. краљицу је њен супруг прогнао из државе. Судбину поновног изгнаника 1891. године Драгутин Илић дугује томе што је био један од организатора побуне због протеривања краљице Наталије, током којег је дошло до сукоба народа и полиције.

Предмет Илићеве пажње се од Румуна у неколико целина помера ка краљици Наталији коју је лично сусрео у Румунији, најпре у Турн Северину, а потом у Букурешту.

„Био сам врло узбуђен кад још из далека угледах Букурешт. Тамо је кр. Наталија, тамо ћу успети да остварим план српско–бугарске емиграције” (...) Разуме се, да би у целом овоме покрету главна заслуга била краљице Наталије; јер шта вреди добра мисао кад се без стварних средстава не може остварити; а она је једина, која је то могла, она је то и желела, па ме је чак тога ради позвала и у Букурешт. Воз нас уведе у станицу. Букурешт непознат осим једног хотела „Bolgaria” (Илић, 1905, бр. 3: 39).

Илић је патио у изгнанству. У Румунији, у Турн Северину и у Букурешту живео је на ивици егзистенције. Неко време ће, да би преживео радити као конобар и трговачки помоћник. Ограничавање кретања које му је наметала румунска полиција отежавало је његов ионако незавидан положај.

„Што сам, дакле, издржао до краја сву несигурност изгнаничког живота често по дан и два гладовао, а једаред ноћио и под ведрим небом, па опет не иштетио себе чиме било недопуштеним, могу захвалити једино својој тврдој вери, да на свету ништа не бива случајно и све ово што сада подносим, одређено је у напред” . (...) „У Румунији нема зараде”. (...) „Мој опстанак у Букурешту постао је сад и безпредметан и немогућ. Покушај да са Иванићем (Штанциком) нађем какву му драго редакцију, у којој би се могло радити, није успео. Румунима нису требали Срби, а о Србији нису морали да много расправљају и траже истину” (Илић, 1905, бр. 5: 69).

Драгутин Илић је попут свог оца Јована и брата Војислава Илића био искрени патриота. Милорад Павић је у својој монографији посвећеној Војиславу Илићу написао да је Драгутин Илић поседовао изразито бунтовничку нарав и поетски и мисаони став који је родољубље дизао на ниво највиших моралних и уметничких вредности. Без познавања основних вредности свеколиког духовног наслеђа, епске традиције и десетерачке народне

⁸ Сетимо се да је и Лаза Костић због истих разлога 1883. године напустио Србију.

поезије коју је сам писао, не би успео у ширењу борбеног националног расположења. Закупљеност националним и патриотским осећањима разазнаје се кроз архетипски мотив путника Одисеја или „модерног Прометеја” и упитаност да ли је повратак у Србију могућ. Чежња за Србијом осветљена је маркирањем речи: Србија, огњиште, отаџбина, чежња, мајка, туђина. Остварена је напетост између топоса лађе и топоса дома, наде о повратку и страха од повратка. Осећање прогнаности повлачи и преиспитивање кривице и конфронтацију са самим собом. Појам отаџбине поистовећен је са појмом жене – мајке. На домаку Србије води се борба у детету које плаче. Персонификована слика Србије која рађа и доји децу, разговар са „мајком”, жудња за повратком у завичај и акватични сусрет са Србијом, Драгутин Илић кроз реторско–песнички израз поетски приказује у следећој лирској епизоди:

„Како је то тешко може појмити само онај који је, далеко од своје *отаџбине*, као љуска на таласима, био бацан час амо, час тамо, и чезнуо за топлим очинским *огњиштем*. Али када ми капетан сутрадан напомену да ћемо скоро на границу Србије, ја се чисто преобразих. Чежња за отаџбином, од које сам љуто patio, прикова ме за кров пароброда, те више и не силажах у кабину”. (...) Нестрпљење је брже од свега: могла је ова лађа летети брже од свега; могла је ова лађа летети као муња кроз облаке, па опет својом брзином не би била у стању да ми досегне чежњу. *Очи се засениле* од силног пиљења у једну ваздушну тачку, тамо, одакле ће се појавити Србија (...) *Видео сам дете, када га мати, за неко време остави, па после дође да га подоји, како се зарадовало, ухватило ручицама за дојку, прионуло да сиса, али, у исто време, гледа у мајку, смеиши се и плаче да јој се потужи, ваљда, како му је без ње*. Слично осећање и мене је савладало, шкрипао сам зубима, стискао вилице и скретао погледе на друге стране, само да задржим у себи ону бујицу, која силом наваљиваше на очи. И онда, када се обазрех, те видех да у мојој близини нема никога, *почех да јој тепам, њој, Србији, и да је милујем речима*. *Био је то разговор с мајком, која ме је родила и одојила, а ради које сам морао да претрпим и, сам Бог зна докле, да подносим ово туцварење по хладној туђини*. А она, са својим тамним горама, хладовитим долинама и магличастим брдима, уоквирена у прозрано небесно плаветнило, лагано се ближи своје детету, да га бар види кад не сме да га прими на своја недра” (Илић, 1905, бр. 8: 115–117).

Оваква лиризација приповедања кроз истицање ослобођеног метафоричког језика, „карактеристична је управо за писце тзв. апстрактног експресионизма, који води порекло од симболизма и наставља нека његова стилска и формална решења” (Стојановић–Пантовић, 2015: 282). Илићев Одисеј, међутим, не враћа се да би остао у Србији. Он не успева да пронађе сигурну луку већ остаје осуђен на лутање и бездомништво. Поетика простора којима се креће протагониста *Успомена из Румуније*, наговештава дом који заувек измиче и простор домовине који се често дезинтегрише. У његовом случају потенцијалност је оно што је наглашено последњим страницама путописа.

„Изаћи ћу на српски „штег” примаћи ћу се неопажено до обале, стаћу на њу, узећу бусенак српске земље, па ћу брзо на лађу. Та све се то може извршити за неколико секунда, а баш да ме ко и позна, бајаги ће потрчати да ме задржи! Ко зна, да ли сад наша полиција у опште и води рачуна о мени, кад јој ни по чему нисам опасан, кад сам оволико немоћан” (Илић, 1905, бр. 8: 115–117).

У књижари Грабовачког који је био познат као „јатак српских емиграната” у Земуну дошло је до дирљивог сусрета Драгутина и његове породице. „Испратио сам их до лађе, а одатле одох железници. Таман сам стигао да извадим карту и утрчим у воз, који ме понесе у Загреб” (Илић, 1905, бр. 9: 133).

Овом сценом се и завршава дело *Успомене из Румуније*. Остаје утисак недовршености након читања Илићевог путописа.

Закључак

Општи поглед на два савременика, у доброј мери другачијег поетичког усмерења, другачијег идеолошког схватања, Милана Савића и Драгутина Илића, пружа увид у свет који ће подстаћи нова разматрања и довести до нових процена.

Као велики познаваоци и учесници културних и књижевних прилика свога доба, два аутора–приповедача, Милан Савић и Драгутин Илић, записују путовања по румунским крајевима на прелазу између 19.ог и 20.ог столећа у путописној прози: *По разним крајевима*, *слике с пута* и *Успомене из Румуније*. Та нам временска и просторна подударност, заједно са чињеницом да се ради о ауторима, настављачима разноврсне путописне традиције Доситеја Обрадовића, Јоакима Вујића и Љубомира Ненадовића, нуди подлогу за поређење њихове путописне прозе која се односи на Румунију. Како ова два висока интелектуалца путују врло сличном рутом, иако са различитим намерама и из другачијих побуда, у путописима обојице, поред Русије, Италије, Немачке, Мађарске, налазимо и Румунију. Аутори не следе један исти жанровски модел, већ, рекли бисмо, свако из своје позиције долази до сличних резултата. Схватити њихова дела искључиво као аутобиографске исказе значило би читати их једнозначно. Уочљив је изразит паралелизам када је у питању тематски аспект анализираних путописа, дисеминација етничких представа, аутобиографичност, публицистички израз, тежња према документарности и бележењу виђеног, али кроз лични уметнички доживљај стварности.

Читање Илићевих *Успомена из Румуније*, кроз фактографску једноставност израза, показује у којој су мери бурни друштвени преображаји криза и револуција утицали на стварање путописа. За разлику од Савића, Илић аутор–приповедач нашао се на принудном путовању по Румунији, те

је више него приметна његова интервенција коментарима и судовима како би уверио читаоца у сопствене политичке ставове. Ревалоризација, а затим пропитивање и ново усвајање румунске културе о којој је Илић пружио искуствену непосредну слику носи нијансирану национално–политичку тенденциозност. Иако је естетска функција Илићевог путописа умногоме занемарена, укрштај историјског, идеолошког, политичког са митским дискурсом остварен је ради разумевања политичких, економских и културних потреса у ондашњој Србији, али и прилика и кризних ситуација у Румунији. С друге стране, у путопису Милана Савића неоптерећеност идеологијом и политичким ставовима, јасна реалистичка опсервација, информативно–колоквијални језик у преношењу сећања на Румунију, одликују значајне сегменте његових путописних записа. Путописи Милана Савића и Драгутина Илића проширују знања о значајним историјским и етнолошким чињеницама. Остају као једно од моћних оруђа за очување идентитета и истрајавање српскога народа, али истовремено пружају оквир за преиспитивање и релативизовање националног, али и румунског идентитета.

Имајући у виду чињеницу да је путописање у извесном смислу повлачење граница и неминовно редуковање културне разноликости, наш рад, у ширем смислу, настао је у жељи да се настави са избором текстова о узајамним везама два суседска народа, а затим укаже и подсети на хиљадогодишње токове српско–румунских, односно југословенско–румунских културних и књижевних додира и прожимања. Реч је о здању културног наслеђа које смо наследили, али које ни до данас није сагледано у довољној мери, а још мање јасно разлучено и преточено у савремену свест и у нову покретачку снагу. Стога је приказом малих, а за нас толико великих и значајних детаља о деловању Срба у Румунији неопходно доградити и оплодити ово широко здање новим заједништвом.

Наше истраживање указује на мемоарску прозу српских аутора који су описали оно што су проживели на својим путовањима по разним крајевима Румуније, те у том смислу захтевају засебну студију која ће показати од каквог је значаја уписивати румунски простор на путописну мапу српске књижевности.

Активним грађењем српско–румунских спона и драгоцених нити заједничке културне баштине српског и румунског народа, неговањем свега онога што спаја Србе и Румуне, данас, у историјском тренутку наше савремености, савремени истраживачи, односно савесни интерпретатори постају пожртвовани неимари једне нове културно–историјске архитектуре и још постојанијих мостова за нас сада и за „далека нека покољења”.

Литература:

- Вујић, 1845: Ј. Вујић, *Путешествије по Унгарији, Валахији, Молдавији, Бесарабији, Херсону и Криму*. Београд: Књажевско српска књигопечатња.
- Вучковић, 2014: Р. Вучковић, *Модерна српска проза. Крај XIX и почетак XX века*. Београд: Службени гласник.
- Гвозден, 2018: В. Гвозден, Златно доба српског путописа, у: алманах *Љубини дани*, година трећа, бр. 3, Ваљево: Матична библиотека „Љубомир Ненадовић”.
- Гвозден, 2015: В. Гвозден, Хронологија, у: *Драгутин Илић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Гвозден, 2015: В. Гвозден, предговор Велика тајна Драгутина Илића, у: *Драгутин Илић*. Приредио Владимир Гвозден. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 7–19.
- Гвозден, 2011: В. Гвозден, *Српска путописна култура 1914–1940*. Београд: Службени гласник.
- Иванић, 1966: Д. Иванић, *Српски реализам*. Нови Сад: Матица српска.
- Ивановић, 2014: Р. Ивановић, Разнообразност врста и жанрова у Андрићевој фрагментарној прози, у: *Philologia Mediana*, бр. 6, Ниш: Филозофски факултет.
- Илић, Драгутин, *Успомене из Румуније*, у „Босанска вила”, Сарајево, 1904. године.
- Илић, Драгутин, *Успомене из Румуније*, у „Босанска вила”, Сарајево, 1905. године.
- Ковачек, 1991: Б. Ковачек, *Талија и Клио. Из историје српског позоришта и драме*. Нови Сад: Матица српска, Академија уметности.
- Максимовић, 2010: Г. Максимовић, Кроз аутобиографију Милана Савића, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 186–192.
- Милановић, 2009: Ж. Милановић, *Од слика о другоме ка поетици. Стваралаштво Драгутина Ј. Илића*. Београд: Службени гласник.
- Milosavljević, Mladen. *Priča o rodonačelniku distopije Dragutinu Iliću*. <http://urbanestrane.rs/2018/09/27/prica-o-rodonacelniku-distopije-dragutinu-ilicu-1858-1926/> 15.02.2019.
- Ненин, 2010: М. Ненин, Савић Милан и Костић Лаза, у: *Летопис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 154–168.
- Ненин, 2011: М. Ненин, Милан Савић и Симо Матавуљ, у: *Симо Матавуљ – Дело у времену*, (ур.) Душан Иванић и Драгана Вукићевић, Београд: Филолошки факултет, стр. 159–171.
- Пековић, 2001: С. Пековић (ур.), *Књига о путопису*. Зборник радова. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Пековић, 2001: С. Пековић, Путопис – условљеност жанра, у: *Књига о путопису*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Савић, 1900: М. Савић, *По разним крајевима (слике с пута)*. Нови Сад: Српска књижара браће М. Поповића.
- Савић, 1902: М. Савић, *Из прошлих дана*. Нови Сад: Издање српске књижаре

браће Поповића.

Савић, 2009: М. Савић, *Прилике из мога живота*, прир. Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад: Академска књига.

Савић, 2010: М. Савић, *Наши стари*, приредили Миливој Ненин и Зорица Хаџић, Нови Сад: Градска библиотека.

Савић, 2011: М. Савић, *Лаза Костић*. Београд: Службени гласник.

Скерлић, 1926: Ј. Скерлић, *Писци и књиге*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, бр. IX.

Стојановић–Пантовић, 2015: Б. Стојановић–Пантовић, Секунд вечности Драгутина Илића и проблем експресионистичког романа, у: *Драгутин Илић*. Приредио Владимир Гвозден. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, стр. 277–283.

Хаџић, 2010: З. Хаџић, Непозната писма Лазе Костића Антонију Тони Хаџићу, у: *Летонис Матице српске*, Нови Сад: Матица српска, јул–август стр. 169–185.

Црњански, 1991: М. Црњански, Књижевно дело Милана Савића (1930) у: *Есеји и прикази*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, књ. XXIX, св. 8. стр. 128–132.

Чолевић, 2018: L. Čolević, Dragutin J. Ilić, u: *Fantasticul și realismul magic în literatura sârbă (post)modernistă*, Bukureșt: Editura universității din București.

Octavia I. Nedelcu
Lidija V. Čolević

ROMANIA AND ITS TRAVEL PROSE MILAN SAVIĆ I DRAGUTIN ILIĆ

Summary

The subject of our research represents two forgotten travel writings about Romania, left to us by means of the creative pen of Serbian ambassadors and pervious, as well as tributary to imaginary analysis, so far under-studied literary work, created over a century ago: *Recollections about Romania* (1904/1905) by Dragutin Ilić and *Wandering through lands, pictures roads* (1900), by Milan Savić. Genre indicators such as “memories”, “images from the road”, “wandering through lands” convey the author’s expression of Creatorship, the cultural and sociological values that shape these travel narratives into significant ethnographic and travel studies. There is a visible parallelism when it comes to the thematic aspect of the travelogue, the dissemination of ethnic images, autobiography, publicistic expression, the pursuit of the documentary aspect and the creation of a record of what has been seen but through the personal artistic experience of real life. In Serbian literary

historiography, both works (both authors) have remained disparaged, onto the margins of literary history and suppressed for a long time, not being given their rightful place and awarded the cultural value they deserve, which may be one of the reasons why they are unknown in the Romanian cultural space.

Key words: travel literature, Romania, Bucharest, Milan Savić, Dragutin Ilić, identity.

Часопис
ИСХОДИШТА
6

Издавачи:

САВЕЗ СРБА У РУМУНИЈИ

ФИЛОЛОШКИ, ИСТОРИЈСКИ И ТЕОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
ЗАПАДНОГ УНИВЕРЗИТЕТА У ТЕМИШВАРУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У НИШУ

За издавача

Инж. Огњен Крстић, председник Савеза Срба у Румунији
проф. др Наталија Јовановић, декан Филозофског факултета у Нишу
Ванр. проф. др Лоредана Пунга, декан Филозофског, историјског и
теолошког факултета у Темишвару

Број приредили

Проф. др Горан Максимовић
Доц. др Александра Лончар Раичевић

Лектура и коректура

Ауторска

Корице

Ливија Матејаш
Дарко Јовановић

Прелом

Милан Д. Ранђеловић

Формат

17 x 24 cm

Штампа

Editura Universității de Vest

Тираж

120 примерака

Темишвар 2020.

© ССР - Центар за научна истраживања културе Срба у Румунији /
USR – Center for Scientific Research of Culture of Serbs in Romania
и аутори

ISSN 2457-5585
ISSN-L 2457-5585

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41+821.163.41

ИСХОДИШТА = Originations / главни
и одговорни уредник Михај Н. Радан. -
2020, бр. 6. Темишвар : Савез Срба у
Румунији, Центар за научна истраживања
и културу Срба у Румунији : Филолошки,
историјски и теолошки факултет Западног
универзитета у Темишвару ; Ниш :
Филозофски факултет Универзитета
у Нишу, 2020 ([Темишвар] : Editura
Universităţii de Vest). - 24 cm
Годишње.

ISSN 2457-5585 = Исходишта (Timișoara)

COBISS.SR-ID 219964428